

સ્વોપજ્ઞ સ્વપ્રાર્થ સહિત

શ્રી દેશના ચિંતામણિ

બીજો ભાગ (શ્રી અણ્ણતનાયની દેશના)

સ્ત્રી:

શાસ્ત્રવિજ્ઞાન કવિદ્વિવાહર

આચાર્ય શ્રી વિજયપદ્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ

આદ્યિક સહાયક

શેરદલાલ જોસંગભાઈ કાલીદાસ

પ્રકાશક

શ્રી જીન મંચ મહારાજ સંસ્થાપત્રી

શેઠ હંશુરદાસ મૂલચંદ

અમદાવાદ.

॥ ॐ नमः श्रीगणेशाय ॥
॥ श्री नेमिपद्म-मंथनाला पुष्प १३६ ॥

तपोगच्छाधिपति-शासन सम्राट्-सूरियकयकवर्ति-जगद्गुरु
आचार्य महाराज श्री विजयनेमिसूरीश्वर यरणकिंकर
विनेयाणु शास्त्रविशारद कविद्विवाकर आचार्यश्री
विजयपद्मसूरीश्वर प्रणीतस्वोपज्ञ स्पर्धार्थ सहित

श्री देशना चिंतामणि.

भाग बीजे.

[श्री अजितनाथ प्रभुनी देशना.]

:: आर्थिक सहायक ::
शेठ जेसंगभाई कालीदास शेरहलाल.
बेरीटी ट्रस्ट तरङ्गधी लेट.

:: प्रकाशक ::
श्री जैन ग्रंथ प्रकाशक सला वती
शा. हृष्वरदास भुलचंङ
डीडालटनी पोण-अमदावाद.

હિત શિક્ષા ભાવના.

હરિગીત છંદ.

હે જીવ ! વર્તે હાલ કેવો કાલ તે ના ભૂલજે,
આચાર તેમ વિચાર વસિ ઉચ્ચાર શીઘ્ર સુધારજે;
સમયની સમતા વિષમતા કર્મના ઉદયે કરી,
પુણ્યથી સમતા વિષમતા પાપના ઉદયે કરી. ૧

સત્ય નીતિ તિમ્મ દયા ત્રણ કષ્ટમાં પણ પાળજે,
કષ્ટ કાલે પાપ મલ ધોવાય ધીરજ રાખજે;
મનથી અને તનથી કરતાં ધર્મ પુણ્ય પ્રબલ બને,
પાપનું બલ પણ થોડે છે પુણ્ય કેલે પાપને. ૨

બલવંત દુર્બલને દબાવે દુઃખ સુખ સાગર તણાં,
મોજ સમા તું માનજે કાયમ ન દિવસો દુઃખના;
સુખના દિવસ પણ તેહવા તિણ નવીન કર્મો બાંધતાં
ચેતજે સ્વાધીન ક્ષણ એ બંધનો પ્રભુ ભાપના. ૩

વિષય તેમ કપાય દુર્ગતિ આપનારા છંડજે,
હિત મિત પ્રિય વેણ વદ ખોટા વિચારો છંડજે;
તિમ્મ જરૂરી પ્રવૃત્તિ કરજે ધર્મથી સુખિયો થજે,
શીલ સમતા સંયમી થઈ ભાવ ચોખ્ખા રાખજે. ૪

સર્વાને મલજે ભવોભવ ધર્મ જિનનો શિવ મળો,
સર્વાના દુઃખ દૂર થજે સૌ શાંતિના સુખને વરો;
આ ભાવનાને ભાવતાં નિજ ગુણ રમણતા પામતા,
પદ્મસૂરિ અનંત જીવો મોક્ષ મહેલે મહાલતા. ૫

પ્રકાશક:

શ્રી જૈન મંથ પ્રકાશક સભા વતી,
શા. પ્રથમસા મૂલચંદ,
અમદાવાદ.

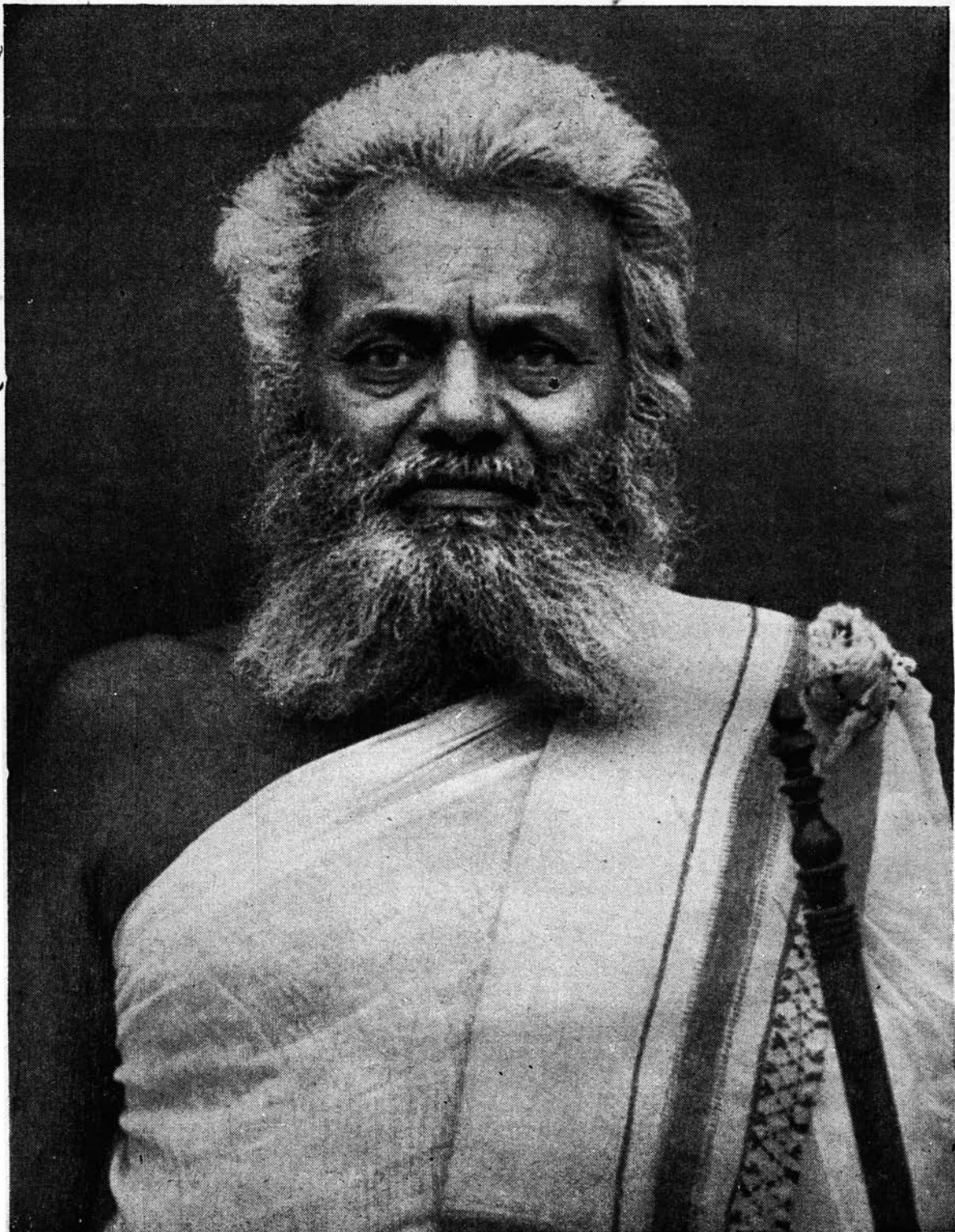
મુદ્રક:

મણિલાલ છબનલાલ શાહ,
ધી નવપ્રભાત પ્રીન્ડીંગ પ્રેસ,
ધાકોટા રોડ. અમદાવાદ.

સર્વતન્ત્રસ્વતન્ત્ર-શાસનસમ્રાટ્-સૂરિયકચકવર્ત્તિ જગદ્ગુરુ તપોગચ્છાધિપતિ-ભટ્ટારક
આચાર્ય શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વર :

॥ મોં અર્ધ નમઃ ॥

॥ શ્રી ગુરૂ મહારાજના હસ્તકમલમાં સમર્પણ ॥

મહીયાત્મોદ્ધારક, પરમોપકારી, પરમગુરૂ, સુગૃહીતનામધેય,

પૂજ્યપાદ, પ્રાતઃસ્મરણીય, શ્રીગુરૂ મહારાજ !

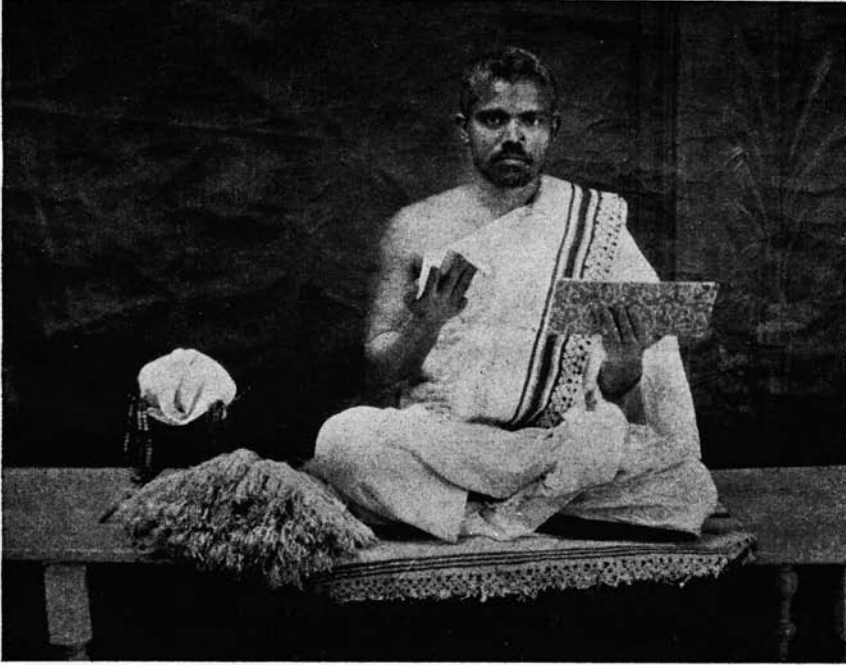
આપશ્રીજી મધુમતી (મહુવા) નગરીના રહીશ પિતાશ્રી દેવ ગુરૂ ધર્માનુરાગી શેઠ લક્ષ્મીચંદ અને માતૃશ્રી દીવાલીબાઈના કુલદીપક પુત્ર છે. વિં સં ૧૯૨૬ ની કાર્તિક સુદ એકમના જન્મ દિનથી માંડીને લગભગ સોલ વર્ષની નાની ઉંમરે સંસારને છોડીને જેવો માનીને અગણ્ય સદ્ગુણ નિધાન પરમગુરૂ શ્રીવૃદ્ધિવિજયજી (શ્રીવૃદ્ધિચંદ્રજી) મહારાજજીની પાસે ભાવનગરમાં વિં સં ૧૯૪૫ ના જેઠ સુદ સાતમે સિંહની પેઠે શૂરવીર બનીને પરમ કલ્યાણકારી અને હૃદયની ખરી બાદશાહીથી ભરેલી પ્રવચ્ચા (દીક્ષા) ને પૂરેપૂરા ઉદ્ધાસથી શ્રદ્ધા કરીને સિંહની પેઠે શૂરવીર બનીને સાધી રહ્યા છે, અને આપશ્રીજીએ અગાધ બુદ્ધિબલથી જેટલી સ્વપર સિદ્ધાંતનો ઉડો અભ્યાસ કર્યો, તથા ન્યાય વ્યાકરણાદિ વિવિધ વિષયના પુણ્ડલ વિશાલ ગ્રંથોની રચના કરીને સુંદર સાહિત્ય સેવા કરવા ઉપરાંત અપૂર્વ દેશના શક્તિના પ્રભાવે અલંકરણસિક, ઉન્માર્ગગામી અગણ્ય મંહેરિંગાદિ લબ્ધ જીવોને સદ્ધર્મના રસ્તે દોરીને હૃદય ઉપકાર કર્યો છે. તેમજ આપશ્રીજીના અગણ્ય સદ્ગુણોને જોઈને મોટા ગુરૂભાઈ, ગીતાર્થ શિરોમણિ, શ્રમજીકુલાવતંસક, પરમપૂજ્ય, પંચાસજી મહારાજ શ્રીગંભીરવિજયજી ગણિવરે તમામ સિદ્ધાંતોની યોગોદ્ધનાદિક ક્રિયા વગેરે યથાર્થ વિધાન કરાવીને મહા પ્રાચીન શ્રી વલ્લભીપુર (વળા) માં આપશ્રીજીને વિં સં ૧૯૬૦ ના કારતક વદી સાતમે ગણિપદથી અને માગશર સુદ ત્રીજે પંચાસપદથી વિભૂષિત કર્યા. અને શ્રી ભાવનગરમાં વિં સં ૧૯૬૪ ના જેઠ સુદ પાંચમે તપાગચ્છાધિપતિ ભદ્રારક આચાર્ય પદથી અલંકૃત કર્યા. આપશ્રીજી રત્નની ખાણ જેવા શ્રીસંઘની અને તીર્થાદિની સેવા ખેડોની માફક હાલ પણ પૂરેપૂરા ઉદ્ધાસથી કરી રહ્યા છે. તથા આપશ્રીજીના અમોઘ ઉપદેશથી દેવ ગુરૂ ધર્માનુરાગી સંઘવી શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ લગુભાઈ વિગેરે ઘણાંએ લબ્ધ જીવોએ છરી પાલતાં વિશાલ સંઘ સમુદાય સહિત તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુઘ્ન્યાદિ મહાતીર્થની યાત્રા અંજનશક્તિ વિગેરે ઉત્તમ ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર્યો અને કરે છે, તેમજ આપશ્રીજીએ મારાં જેવા ઘણાંએ લબ્ધ જીવોની ઉપર શ્રી જૈનેન્દ્રી દીક્ષા, દેશવિરતિ વગેરે મોક્ષના સાપનો દઈને કદી પણ ન ભૂલી શકાય તેવા અનહદ ઉપકારો કર્યા છે અને કરે છે, વિગેરે લોકોત્તર ગુણોથી આકર્ષાઈ અને આપશ્રીજીએ મારી ઉપર કરેલા અનન્ત ઉપકારોને યાદ કરીને આપશ્રીના પસાયથી બનાવેલો આ શ્રી દેશવિરતિ ચિંતામણિ નામના સાર્વજનિક સરલ ગ્રંથનો બીજો ભાગ પરમ કૃપાલુ આપશ્રીજીના કરકમલમાં સમર્પીને હું મારા આત્માને ધન્ય કૃતાર્થ માનું છું, અને નિરંતર જોઈ આહું છું કે આપશ્રીજીના પસાયથી (૧) પ્રાકૃત સંસ્કૃત ગુજરાતી વિગેરે ભાષામાં આવા સાર્વજનિક સરલ ગ્રંથોની રચના કરીને શ્રી સંઘાદિ પવિત્ર ક્ષેત્રોની ભક્તિ કરવાનો શુભ અવસર (૨) આપશ્રીજી જેવા ગુરૂદેવ (૩) શ્રી જૈનેન્દ્ર શાસનની સેવા (૪) નિર્મલ નિરભિલાષ સંયમ જીવન (૫) પદોપકાર વિગેરે સંપૂર્ણ આત્મમુક્તિના સાધનો મને લવોલવ મળે. ॥ નિવેદક : આપશ્રીજીના ચરણકિંકર નિર્ણુણ વિનેયાણ પદ્મની વંદના. ॥

॥श्रीविजयपद्मसूरिकृत प्राकृत संस्कृत भुजराती ग्रंथादिनी याद्री॥

- १ श्रावक धर्म जगदिका
- २ देश विरति जवन
- ३ स्पर्धार्थ संहित श्रीसिद्धयक पूज
- ४ श्रीमहावीर पंच कल्याणकपूजहि संग्रह
- ५ सिद्धर प्रकरना अनुवाद वगेरे
- ६ पद्मस्तवनमाला
- ७ कदम्बस्तोत्रनो अनुवाद
- ८ नेभि-पद्मस्तवनमाला
- ९ कल्याणकमाला
- १० सवेगमाला
- ११ पद्मतरंगिणी
- १२ लावना कल्पलता भाग १ दो।
- १३ स्तोत्र चिंतामणि (संस्कृत)
- १४ प्राकृत स्तोत्र प्रकाश
- १५ देशना चिंतामणि भाग १ दो।
- १६ कदम्बगिरि ण्डलकल्प स्पर्धार्थ साथे
- १७ यशोदात्रिशिका अर्थ साथे
- १८ आत्मशुद्धि कुतक-स्पर्धार्थ साथे
- १९ गौतमस्वामि स्तोत्र सार्थ
- २० जिनस्तवन शैलीशी
- २१ स्तंभ प्रदीप
- २२ तीर्थादि स्तवन संग्रह.
- २३ महावीर पंचकल्याणक ढाण संग्रह
- २४ वैराग्य पञ्चीशी
- २५ लावना षोडशक
- २६ विविध उत्तम लावना
- २७ लावना पंचाशिका
- २८ लावना षट्त्रिंशिका
- २९ स्तुति पंचाशिका
- ३० दानकुलक प्राकृत
- ३१ शीलकुलक ,,

- ३२ श्रीसिद्धयक स्तोत्र, (अनितशांति स्तोत्रना रागभां)
- ३३ सिद्धयकनी तात्त्विक लावना
- ३४ वैराग्य शतकना छंदोमद टीकादि
- ३५ विंशति स्थान प्रदीपिका
- ३६ शीलधर्म दीपिका
- ३७ तपःकुलक
- ३८ श्रीस्तंभन पार्श्वनाथनो छतिहास
- ३९ तीर्थ पञ्चीशी,
- ४० प्रकाशय्य प्रकाश
- ४१ महावीर देशना
- ४२ पंचज्ञान पूज
- ४३ प्रवचन प्रश्नमाला
- ४४ प्रश्नोत्तर कल्पलता
- ४५ दान धर्म
- ४६ गणधर कल्पलता
- ४७ आत्मशुद्धि लावना
- ४८ सुखद चरित्र, स्पर्धार्थ संहित.
- ४९ जेनागम नियमवली
- ५० संक्षिप्त ज्योप वचनमाला
- ५१ लावना कुलक
- ५२ प्रश्न कौमुदी
- ५३ प्रश्न तरंगिणी
- ५४ प्रश्न सिंधु
- ५५ आयुष्य कर्मनी तात्त्विक विचारणा
- ५६ गार व्रतनी टीप
- ५७ श्रावक व्रत दीपिका
- ५८ प्रभु श्री माणिक्यदेव
- ५९ अयोध्या नगरी
- ६० चंपापुरी महिमा
- ६१ कौशांभी नगरी

તપોમઝાધિપતિ-શાસનસમ્રાટ-સૂરિચક્રચક્રવર્તિ જગદ્ગુરુ-આચાર્ય
મહારાજશ્રી વિજયનેમિસૂરિશ્વર ચરણકિંકર વિનેયાણુ-વિજયપદ્મસૂરિ

જન્મ—વિ. સં. ૧૯૫૫ વૈશાખ સુદ ૩ અમદાવાદ.
દીક્ષા—વિ. સં. ૧૯૭૧ માગશર વદ ૨ તલાળ (શીલાવડ)
ગણિપદ—વિ. સં. ૧૯૮૨ ફાગણ વદ ૫ પાટણ
પન્યાસપદ—વિ. સં. ૧૯૮૨ ફાગણ વદ ૧૨ પાટણ
ઉપાધ્યાયપદ—વિ. સં. ૧૯૮૮ મહા સુદ ૫ સેરીસા મહાતીર્થ
આચાર્યપદ—વિ. સં. ૧૯૯૨ વૈશાખ સુદ ૪ અમદાવાદ

- ૬૨ ચાટલીપુત્ર
 ૬૩ સાત પ્રકારની વૃદ્ધિ
 ૬૪ અક્ષય તૃતીયા
 ૬૫ સમ્યગ્દર્શન
 ૬૬ તીર્થંકર નામ કર્મ
 ૬૭ હર્લેલ પંચક
 ૬૮ જૈન દર્શન અને સુપાત્ર દાન
 ૬૯ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીનું આદર્શ
 જીવન
 ૭૦ વાચક શ્રીયશોવિજયજીના ગ્રંથોનો પરિચય
 ૭૧ શ્રીમત્ત્રયગિરિજી અને તેમના ગ્રંથો.
 ૭૨ વિક્રમરાજા અને પ્રશ્ન પંચક
 ૭૩ શ્રીહીરસૂરિ જીવનસાર
 ૭૪ શ્રીઅભયદેવસૂરિ અને તેમના ગ્રંથોનો
 પરિચય.

સંસ્કૃત ગ્રંથો.

- ૭૫ ચૈત્યવંદન ચોવીશી.
 ૭૬ સિદ્ધચક્ર ચતક
 ૭૭ સિદ્ધચક્ર પત્રિશિકા
 ૭૮ વૈરાગ્ય ષોડશક
 ૭૯ સરસ્વતી સ્તોત્ર
 ૮૦ શ્રીસ્તંભન પાર્શ્વ પ્રકાશ

પ્રાકૃત ગ્રંથો

- ૮૧ ચૈત્યવંદન ચતુર્વિંશિકા
 ૮૨ પુંડરીક દ્વાત્રિંશિકા
 ૮૩ જીવત્સ્વામિ દ્વાત્રિંશિકા
 ૮૪ તીર્થવંદના
 ૮૫ યશોદ્વાત્રિંશિકા
 ૮૬ સરસ્વતી વિંશિકા
 ૮૭ સિદ્ધચક્ર સ્તોત્ર સંદોહ
 ૮૮ વૈરાગ્ય ષોડશક

- ૮૯ સિદ્ધચક્ર સ્વામિ સ્તોત્ર
 ૯૦ પંચતીર્થિક સ્તવન સંગ્રહ
 ૯૧ કાલ ધર્મનું ખર્ચ રહસ્ય
 ૯૨ નીતિ ચતુર્વિંશિકા.
 ૯૩ બાલહિત શિક્ષા ષોડશક
 ૯૪ કેસરિયા પ્રભુ દેશના
 ૯૫ તાલધ્વજ પ્રભુ દેશના
 ૯૬ શ્રી ગૌતમદર્શ જીવન
 ૯૭ શ્રીચિંતામણિ પ્રકાશ
 ૯૮ શ્રીસંભવનાથ દેશના
 ૯૯ શ્રીઅભિનંદન પ્રભુ દેશના
 ૧૦૦ શ્રીચિંતામણિ વંદના
 ૧૦૧ પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના ૧૧ ગણધરો
 ૧૦૨ પ્રભુ મહાવીરના ૧૦ ગ્રાવકો
 ૧૦૩ શ્રવણ ભગવંત શ્રી મહાવીરનું જીવન
 રહસ્ય

- ૧૦૪ વૈરાગ્ય વિંશિકા
 ૧૦૫ શ્રી જૈનેન્દ્ર સ્તવન મુકતાવલી
 ૧૦૬ ચોસાસી દેવવંદન
 ૧૦૭ ચૈત્યવંદન ચોવીશી (ગુજરાતી)
 ૧૦૮ ચોવીશ તીર્થંકરોની થોથો
 ૧૦૯ મહાવીર પ્રભુના ૨૭ ભવનું સ્તવન
 ૧૧૦ શ્રી કપૂર પ્રકરની છંદો બદ્ધ ટીકા,
 શબ્દાર્થ સ્પષ્ટાર્થ

- ૧૧૧ પિસ્તાલીશ આગમની પૂજા
 ૧૧૨ સિદ્ધસેન દિવાકર કૃત કેટલાએક ગ્રંથોનો
 દ્વંક પરિચય

- ૧૧૩ ગુરુ પદ્માવલી પ્રાકૃત
 ૧૧૪ હિતોપદેશ દ્વાત્રિંશિકા પ્રાકૃત
 ૧૧૫ પ્રશ્નોત્તર પ્રબોધ
 ૧૧૬ પ્રશ્નોત્તર કિરણુવલી
 ૧૧૭ ગૌતમ સ્વામિનો રાસ
 ૧૧૮ આરાધક ભાવના

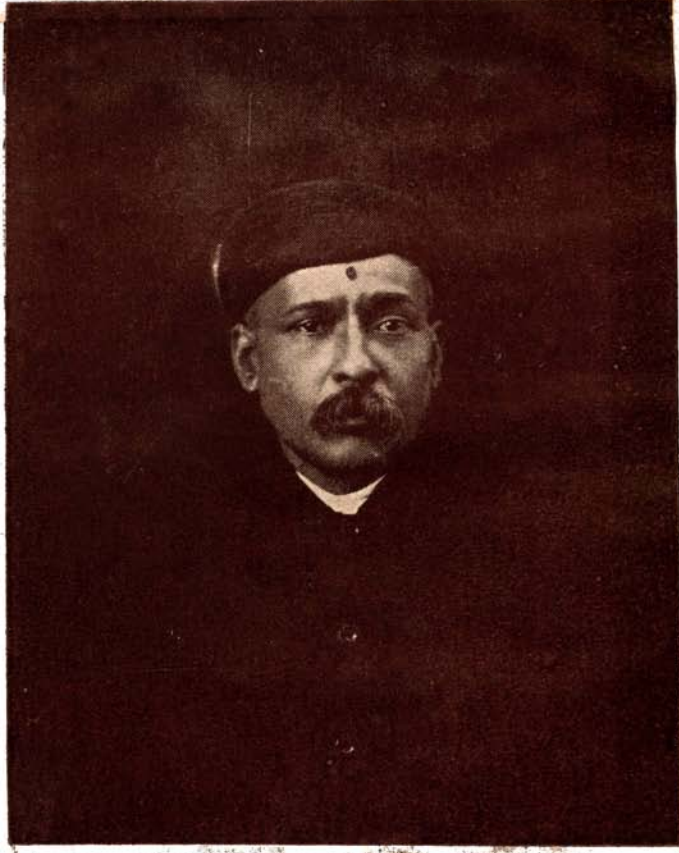
૧૧૯ પ્રભુ મહાવીર અને રાજા શ્રેણિક	૧૩૦ અરિષ્ટ નેમિસ્તોત્ર પ્રાકૃત
૧૨૦ જગત્પિતા જગદુશાહ અને અનુકંપાદાન	૧૩૧ દયા
૧૨૧ શ્રમણોપાસક ધર્મ ભાવના	૧૩૨ મંગલકુલક
૧૨૩ પ્રવચન કિરણાવલી પ્રાકૃત સાર્થ	૧૩૩ વિહરમાણુ તીર્થપતિ સ્તોત્ર
૧૨૪ દાનધર્મની તાત્ત્વિક ભાવના	૧૩૪ દેવપૂજા
૧૨૫ તત્ત્વામૃત ભાવના	૧૩૫ દેવપૂજાની રીત
૧૨૬ વિધનહર સ્તોત્ર પ્રાકૃત	૧૩૬ સારપંચક
૧૨૭ કેસરિયા પ્રભુ દ્વાત્રિશિકા પ્રાકૃત	૧૩૭ દેશના ચિંતામણિ ભાગ બીજો
૧૨૮ આત્મશિક્ષા સુપ્તક	૧૩૮ પરાયકાર સંબંધી ઉપમા ઉત્પ્રેક્ષા અને
૧૨૯ ચિંતામણિ સ્તોત્ર પ્રાકૃત	અન્યોક્તિઓ

શેરદલાલ જેસીંગભાઈ કાલીદાસ

જન્મ વિ. સં. ૧૯૨૬ ચૈત્ર વદ ૬

॥ જેમણે આ શ્રી દેશના ચિંતામણિ ગ્રંથનો ખીજો ભાગ છપાવ્યો તે ॥

શેરદલાલ જેસીંગભાઈ કાલીદાસ.

શ્રી જૈન શાસનરસિક શ્રમણોપાસકાદિ જૈનોના વિશાળ સમુદાયથી અને સંખ્યા-બંધ લબ્ય જિનાલયાદિ ધાર્મિક સ્થાનોથી તથા દાનાદિ ચતુર્વિધ ધર્મારાધક ધર્મવીર દયાવીર દાનવીર વિગેરે હજારો નરરત્નોથી શોભાયમાન જૈનપુરી રાજનગર (અમદાવાદ) ના લબ્ય ઇતિહાસે ઘણાંએ ઐતિહાસિક મહાગથોનું અપૂર્વ ગૌરવ વધાર્યું છે, કારણ કે અહીંના નગરશેઠ વિગેરે જૈનોએ જેમ ભૂતકાલમાં મહા સાર્વજનિક અને મહા ધાર્મિક કાર્યો કર્યા છે, તેમ તેઓ હાલ પણ કરે છે, એમ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. તે ઉપરાંત શ્રી સિદ્ધાચ-લાદિ મહા તીર્થોના અને વિશાલ જીવ દયા વિગેરેનાં ઘણાં કાર્યો પણ અહીંના જ જૈનોએ કર્યા છે. અને તેઓ હાલ પણ કરે છે. આજ સુદ્ધાથી પૂર્વના જૈનોએ મહા ધાર્મિક સંસ્થાઓને પણ અહીં જ ઉત્પન્ન કરી છે. ખીજી રીતે એમ પણ જરૂર કહી શકાય કે અમદાવાદ એ રત્નોની ખાણ જેવું છે. જેમ રત્નોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન રત્નની ખાણ ગણાય છે, તેમ આ રાજનગર પણ હજારો આદર્શ જીવન ગુણશત્રા શ્રી જિન શાસનના સ્તંભસ્થમાન વિવિધ ભાષામય મહાગંભીર અર્થવાલા મહાશાસ્ત્ર કાવ્યાદિને ધનાવનાર મહાપ્રતિભા-શાલી પવિત્ર સંયમી સૂરિપુંગવ અને મહોપાધ્યાય તથા પંચાસ શ્રી જિનવિજયજી રત્નમ-વિજયજી પદ્મવિજયજી વીરવિજયજી વિગેરે મહાપુરુષોની અને ઉદાર આશયવંત દાનવીર સ્વ-પરહિતેષુ રાજમાન્ય નગરશેઠ શાંતિદાસ હેમાભાઈ પ્રેમાભાઈ, શેઠ હડીસીંહ કેસરીસિંહ,

૧. શ્રીમાલીવંશ, પિતા ધર્મદાસ, માતા લાડકુંવર; જન્મ રાજનગરમાં વિ. સં. ૧૭૫૨ માં, નામ ખુશાલચંદ, દીક્ષા અમદાવાદમાં સં. ૧૭૭૦, કા. વ. ૬ છુધ પુર ક્ષમાવિજયજી, સ્વર્ગવાસ પાદરામાં સં. ૧૭૯૬ આ. સુ. ૧૦, કૃતિ-જિન સ્તવન ચોરીશી, ગાનપંચમી, મૌન. એકાદશી, સ્તવન વગેરે.

૨. જન્મ રાજનગર શામલાની પોળમાં પિતા લાલચંદ, માતા. માણિક સં. ૧૭૬૦ માં. સ્વનામ પુનશ્ચા; દીક્ષા સં. ૧૭૯૬ વૈ. સુ. ૬ શામલાની પોળમાં સ્વર્ગવાસ સં. ૧૮૨૭ માહ સુ. ૮ રવિ, ઉંમર ૬૭ વર્ષ, ગૃહિપર્યાય ૩૮; દીક્ષાપર્યાય ૨૯ વર્ષ, કૃતિ-શ્રી જિનવિન-સસ, અષ્ટ પ્રકારી પૂજા વિગેરે.

૩. જન્મસ્થલ રાજનગર શામલાની પોળ, જ્ઞાતિ શ્રીમાલિ, પિતાનું નામ ગણેશ માતાનું નામ કમકું, જન્મતિથિ સં. ૧૭૯૨ ભા. સુ. ૨, નામ પાનાચંદ, દીક્ષા સં. ૧૮૦૫ મહા સુ. ૫ રાજનગર પાચ્છાવાડી (શાહીલાસ) માં, શ્રી વિજયદર્મ સૂરિએ સં. ૧૮૧૦ માં પદ્મિત પદ આપ્યું, સ્વર્ગવાસ તિથિ-રાજનગરમાં સં. ૧૮૬૨ ચૈ. સુ. ૪, કવિ હતા. ૧૫૦૦૦ તલા શ્લોક ધનાવ્યા, ગૃહવાસ ૫૫ વર્ષ.

શેઠ મનસુખભાઈ લશુભાઈ, શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ વિગેરે નરરત્નોની પણ જન્મભૂમિ છે. એટલું જ નહિ પણ હજારો મહા પુરૂષોની ચરણરજથી પવિત્ર બનેલી આ ભૂમિ છે. એમ ઐતિહાસિક ગ્રંથોના તલસ્પર્શી અનુભવથી બાણી શકાય છે. તથા અહીંના શેઠ ધનાશાએ ન્યાયાચાર્ય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને કાશીના અભ્યાસકાલમાં શાસ્ત્રીને પગાર દેવાની ખાખતમાં બે હજાર સોના મહેર ખરચી હતી. ત્યાં ન્યાયશાસ્ત્રનો તથા તત્ત્વચિંતામણિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ ત્રણ વર્ષ સુધી કરીને પંડિતોની સભામાં એક વાદી સંન્યાસીને વાદમાં જીત્યો. આથી પ્રસન્ન થઈને પંડિત વર્ગે ન્યાય યશોવિજયજી મહારાજને ન્યાયચિશારદ પદથી વિભૂષિત કર્યા. તે પછી આગ્રા શહેરમાં ચાર વર્ષ સુધી રહીને ખાકીના તાર્કિક ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો અને બનારસીદાસના શિષ્ય કુંવરજીને શાસ્ત્ર ચર્ચામાં હરાવ્યો. ત્યાર બાદ વિહાર કરીને અહીં રાજનગરની નાગોરીશાલામાં પધાર્યા અહીં મોખતખાન નામે સૂખો હતો, તેણે શ્રી યશોવિજયજીની વિદ્વતા સાંભળીને બહુ માનપૂર્વક સભામાં બોલાવ્યા. અહીં ઉપાખ યશોવિજયજીએ ૧૮ અવધાન કર્યા. આવું બુદ્ધિચાતુર્ય જોઈને તે સૂખો ઘણો ખૂશી થયો, અને તેણે માનસહિત ઉપાધ્યાયજીને સ્વસ્થાને ખેંચાડ્યા. આથી જિન શાસનની ઘણી પ્રભાવના થઈ. વિ. સં. ૧૭૧૮ માં અહીંના સંઘની વિનંતિથી અને શ્રીદેવસૂરિજી મહારાજની આજ્ઞાથી શ્રીવિજયપ્રભસૂરિજીએ શ્રીયશોવિજયજીને ઉપાધ્યાય પદથી વિભૂષિત કર્યા. આવા ઘણાં મહાપુરૂષોના વિહારથી પવિત્ર બનેલી આ (રાજનગરની) ભૂમિ છે, તેમજ ઘણાં મહાપુરૂષોએ પુણ્ય ગ્રંથોની રચના પણ અહીં કરી છે. એમ તે ગ્રંથોના અંતિમ ભાગની પ્રશસ્તિ ઉપરથી બાણી શકાય છે. આ રાજનગરના ઝવેરીવાડે દહેરીયા પોખના રહીશ (હાલ ઘીકાંટા સિવીલ હસ્પિતાલની સામે રહેતા) શેરદલાલ જેસંગભાઈ કાલીદાસનો જન્મ વિ. સં. ૧૬૨૦ ચૈત્ર વદ આઠમે થયો હતો. તેમના ધર્મિષ્ઠ પિતાશ્રીનું નામ શા. કાલીદાસ બીખાભાઈ, અને માતૃશ્રીનું નામ જેકારબાઈ હતું. જૈન ધર્મના દૃઢ સંસ્કાર વાસિત કુટુંબમાં જન્મેલા જીવોના ધર્મસંસ્કાર સ્વભાવે જ ઉચ્ચ કોટીના હોય છે, એ પ્રમાણે શેરદલાલ જેસીંગભાઈના પણ શરૂઆતથી જ ધર્મ સંસ્કાર તેવા જણાય છે, અને વિ. સં. ૧૬૫૨ થી પરમ પૂજ્ય પરમોપકારી ગુરૂદેવ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમાગમ વ્યાખ્યાન શ્રવણાદિ શુભ નિમિત્તોને લઈને તેમનામાં દેવ ગુરૂ ધર્મ પ્રત્યે તીવ્ર લાગણી અને પ્રભુપૂજા તીર્થયાત્રા સામાયિક પ્રતિક્રમણ પૌષ્ઠ દાન તપશ્ચર્યા વિગેરે ધર્મ ક્રિયાની આરાધના વિગેરે ગુણો વિશેષ પ્રમાણમાં દિન પ્રતિદિન વધતા જણાય છે, યોગ્ય ઉંમરે વ્યવહારિકાદિ શિક્ષણ લીધા બાદ તેઓ શેર દલાલના ધંપામાં જોડાયા, પરિણામે દેવ ગુરૂ ધર્મના પસાએ આર્થિક સ્થિતિમાં પણ સારો વધારો કરી શક્યા. તેમનામાં રહેલા દાનાદિ ગુણોને લઈને રાજનગરની અગ્રગણ્ય વ્યક્તિઓમાં તેઓ ગણવા લાયક છે, શેરદલાલ જેસીંગભાઈ પૂર્વે

૧૪ માસ ૬, દીક્ષાપર્યાય ૫૭ વર્ષ, કૃતિ-જ્યાનંદ કેવલી ચરિત્ર, ચૌમાસી દેવવંદન, જિનસ્તવન ૧ મોલીશ્ચો નવપદ પૂજા, ઉ. શ્રી યશો. કૃત ૧૫૦-૫૦ ગાથાના સ્તવનો બાલા. વિગેરે ॥

જળાબ્યા મુજબ અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાખાધિત પ્રભુ શ્રીતીર્થકર દેવે પ્રકાશેલા લોકોત્તર કલ્પવૃક્ષ સમાન શ્રીજૈન ધર્મના અનન્ય ઉપાસક છે, અને તેમણે શ્રીજિન મંદિર વગેરે ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં તથા તીર્થ યાત્રા, જ્ઞાન પંચમીનું ઉજમણું, તેમજ શ્રીકદંબગિરિમાં ખાવન જિનાલય શ્રી મહાવીર સ્વામીના પ્રાસાદની ભમતીમાં મોટી દેરી બનાવવામાં અને અહીં ડુંગરની ઉપર શ્રીઆદીશ્વર ભગવંતને પધરાવવામાં તથા ગિરિરાજ શ્રી સિદ્ધાચલની શીતલ-છાયામાં નવાણુ યાત્રા ચતુર્માસ વગેરે ઉત્તમ ધાર્મિક પ્રસંગોમાં, તેમજ રોહીશાળામાં અંજન-શલાકા પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે મૂલનાયક પ્રભુની ણાનુની પ્રતિમાની અને બહાર શ્રીસીમંધર સ્વામી વગેરે ત્રણ પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવવામાં તથા વર્તમાન ચોવીશીના શ્રીજિન બિંબો ભરાવવામાં અને તે બધા બિંબોની પ્રતિષ્ઠાના અવસરે સાધર્મિક વારસલ્ય વગેરે ધાર્મિક પ્રસંગોમાં પણ પૂર્ણ ઉલ્લાસથી ચપલ લક્ષ્મીને સદુપયોગ કર્યો છે અને હાલ પણ કરે છે. અને તેઓ અહીંની શ્રીતત્ત્વ વિવેચક સભાના માનનીય પ્રેસીડેન્ટ છે. વિ. સં. ૨૦૦૨માં પરમ પૂજ્ય ગુરૂમહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સપરિવાર અહીં ચાતુર્માસ રહ્યા હતા, તે વખતે આસો વદિ ધનતેરસે જેસંગભાઈએ પોતાના ચિરંજીવી સારાભાઈ તથા મનુભાઈની સાથે શ્રી ગુરૂમહારાજ તથા પરમપૂજ્ય વિજયેદયસૂરીશ્વરજીની પાસે વાસક્ષેપ નખાવીને શુભેચ્છા જણાવી કે “હું મારી મીલકતમાંથી એવી એક રકમ શુભ ખાતે અલગ કાઢવા ચાહું છું કે-જેના વ્યાજની રકમનો સદુપયોગ અનુકૂલતા પ્રમાણે સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા જિનાગમ જિનમંદિર જિનબિંબ રૂપ સાત ક્ષેત્રોમાં અને અન્ય કોમમાં પણ થાય.” આ વચનો સાંભળી શ્રીગુરૂ મહારાજે આ રીતે અનુમોદના કરી કે, “તમારા જેવા ધાર્મિક જીવોને પોતાની હયાતીમાં આ રીતે કરવું ઉચિત જ છે. હું ઈચ્છું છું કે, બીજાઓ પણ આ રીતે અનુકરણ કરે, તો જરૂર તેવી રકમના તેવા સદુપયોગથી થતા લાભના ભાગીદાર થાય. સ્વાધીન લક્ષ્મીને સંતોષ જનક સદુપયોગ કરવાની આ એક આળાદ પદ્ધતિ છે. તેમાં પણ પુત્રાદિ પરિવારની સહાનુભૂતિ હોવાથી ભવિષ્યમાં પણ તેઓ સંપીને આ વ્યવસ્થા બાળવી રાખશે.” આ રીતે શ્રીગુરૂ મહારાજના આશીર્વાદ ગર્ભિત અનુમોદનાના વચનો સાંભળીને ઘણાં ઉત્સાહી બનેલા જેસંગભાઈએ તરત જ ઉપર જળાબ્યા મુજબ પદ્ધતિસર વ્યવસ્થા કરી દીધી. તે પ્રમાણે હાલ પણ તેમની ભાવના મુજબ વ્યાજની રકમ વપરાય છે. શ્રી ગુરૂમહારાજના ઉપદેશથી પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવના પાંચે કલ્યાણકોના પાંચ વરઘોડા ૩૭ વર્ષથી નીકળે છે. તેમાં^૧ ચૈત્ર સુદ તેરશે જન્મ કલ્યાણકનો વરઘોડો પૂર્ણ વગેરે તેમના તરફથી થાય છે. ને શરૂઆતથી જ તેઓ આ કલ્યાણકોના વરઘોડા પૂર્ણ પ્રભાવનાદિની વ્યવસ્થાનું કામ લાગણીથી કરતા આવ્યા છે, ને હાલ પણ કરે છે. તેમના સધર્મચારિણી વીજકોરણાઈ પણ વર્ષીતપ, ઉપધાન તપ વગેરે ધર્મરાધન તીવ્ર લાગણીથી

૧ ચવન-અષાઠ સુદિ ૧-વાડીલાલ લાલુભાઈ. ૬૦ ચંચલબેન દીક્ષા-કાર્તિક વદ. ૧૦ શેઠ દલપતભાઈ મગનભાઈ. ૬૦ લક્ષ્મીભાણુ-કેવલજ્ઞાન-વૈશાખ સુદ. ૧૦, શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ, નિર્વાણુ-આસો વદ. ૦)) શેઠ. દલપતભાઈ ભગુભાઈ, ૬૦ મંગામા.

કરતા હતા. તેમના ૧ સારાભાઈ, ૨ રતીભાઈ, ૩ મનુભાઈ, આ ત્રણ પુત્રોમાંથી રતીભાઈ સિવાયના બે પુત્રો હયાત છે. તેઓ બંને પણ શ્રીદેવ શુદ્ધ ધર્મના તીવ્ર અનુરાગી અને શ્રી સિદ્ધઅકાશધન તપશ્ચર્યા વગેરે ધર્મક્રિયાની આરાધના કરવામાં પૂર્ણ ઉત્સાહી છે. ત્રીજા પુત્ર મહુર્મ રતીભાઈ પણ તીવ્ર બુદ્ધિશાલી અને ધર્મિષ્ઠ હતા. તે બંધોની અસર તેમના વિશાલ પૌત્રાદિ પરિવારમાં થયેલી હોવાથી તેઓ પણ પૂર્ણ ઉત્સાહથી ધર્મરાધન કરે છે. બ્યાજબીજ છે કે જેવા ઘરના નાયકો હોય, તેવાજ તેમનો પરિવાર હોય.

જેસંભભાઈએ જ્ઞાન દાનના અપૂર્વ પ્રેમને લઈને અત્યાર સુધીમાં સિંદૂર પ્રકર, પદ્મતરંગિણી, શ્રાવક ધર્મ જાગરિકા, દેશના ચિંતામણીના બે ભાગ, સિદ્ધહિમ (હબ્બરી) વ્યાકરણ વગેરે ઘણાં ઉપયોગી ગ્રંથો પોતાના સંપૂર્ણ ખર્ચે શ્રીજૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભાના કાર્યવાહક થા. ઈશ્વરદાસ મૂલચંદની દેખરેખમાં છપાવીને ભવ્ય જીવોને ભેટ આપ્યા છે. તેમજ શ્રીકર્પૂર પ્રકર, પ્રાકૃત વિજ્ઞાન પાઠમાલાદિ છપાવવામાં પણ ઇચ્છાનુસાર ઉદારતાથી લાભ લીધો છે. આવા કાર્યની અનુમોદના કરીને બીજા પણ ભવ્ય જીવો આવા ગ્રંથો છપાવી સ્વાધીન લક્ષ્મીનો સહુપયોગ કરી માનવ જન્મ સફલ કરે. એજ હાર્દિક ભાવના.

લિ૦ જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભા.

॥ ॐ नमः समीष्टदेवादिवर्गाय ॥

॥ जमो विमलवंभ देशधारण सुगन्धियणामधिज-तिथ्युद्धारण-छत्तीसगुणपरिकलिय पंच
पत्थाणमय-सूरिमंतसमाराहण-परमगुरु-परमोवयारि-परमपुज-पुज्जवरविणारदायरिय-
पुरंदर-सिरिविजयणेमिसूरीण ॥

॥ प्रस्तावना ॥

॥ शिखरिणीवृत्तम् ॥

ઢિયપ્પાણં પોયં ભવજલહિમજ્જે સમિવરં ।

સયાચારાહારં સયસયસંપુણનિલયં ॥

પમાણં હીણં ઢિણયરમિહં તિથગયણે ।

જમો જોમીસં મહિયયરં સુરિપવરં ॥ ૧ ॥

લોકોત્તર કલ્પવૃક્ષ સમાન શ્રી જૈનેન્દ્રશાસન રસિક ધર્મવીર બંધુઓ! માનવજીવન રૂપી અમૃતક્ષ એ જોવો ઉત્તમમાં ઉત્તમ પદાર્થ છે કે જેની મીઠાશની આગળ બીજા તમામ મિષ્ટ પદાર્થોની મીઠાશ ઉતરતી કોટીની જ ભાસે છે. પરંતુ તેનો યથાર્થ અને પૂરે-પૂરો સ્વાદ લેનારા પુણ્યશાલી જીવો જગતમાં વિરલા જ હોય છે. જે ભવ્ય જીવો કર્મ-બંધના કારણેને ધ્યાનમાં રાખીને નિરંતર પરમ ઉદ્ધાસથી સંવર ભાવની સાધના કરે છે, તેઓ જ માનવજીવન રૂપી અમૃતક્ષનો સંપૂર્ણ સ્વાદ લઈ શકે છે. આવા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયવાણા જીવોમાં સૌથી પહેલા નંબરના પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવો ગણી શકાય. કારણ કે એ દેવાધિદેવ ભગવાનો મુક્તિના જે ચાર પરમ અંગ (કારણ) છે, તેની સંપૂર્ણ સાધના કરીને પોતાનો ઉદ્ધાર કરે છે, અને નિઃસ્પૃહ ભાવે દેશના દઇને સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં ખૂરતા બીજા ભવ્ય જીવોને પણ તારે છે. મુક્તિપદને દેનારા ચાર પરમ અંગો (મુખ્ય કારણો) ની બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે બાણવી—

૧ મનુષ્ય પાણું—ચાર ગતિમય સંસારની અંદર ઈંદ્રપાણું, ચક્રવર્તિપાણું વિગેરે ઘણી વાર પામી શકાય છે, પણ મનુષ્યપાણું વારંવાર પામી શકાતું નથી. આપણે વ્યવહારમાં પણ નજરો નજર જોઇએ છીએ કે રૂ કાપડ વિગેરે પદાર્થોના વ્યાપારની પીઠ (મોસમ) વારંવાર આવતી નથી, અને સારા વખતમાં જે દાન ધર્માદિની સાધના થઈ ગઈ હોય,

તેવો અવસર શું વારંવાર આવે ખરો કે? એટલે જેમ તેવી પીઠ અને તેવો અવસર આ બંને વારંવાર મળવા દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યપણું પણ વારંવાર મળવું (તેથી પણ) વધારે દુર્લભ છે. માટેજ સમ્યગ્દષ્ટિ મહદ્દિક દેવો પણ આ મનુષ્યપણાને યાહે છે. આ દેવોમાં કેટલાએક ભાવી તીર્થંકરના પણ જીવો હોય છે. તેમને મનુષ્યપણું પામવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા હોય છે. તેઓ એમ વિચારે છે કે ક્યારે અમે મનુષ્યપણું પામશું? અને સર્વવિરતિ ચારિત્રની સાધના કરતાં કરતાં ક્ષપકં શ્રેણિમાં આરૂઢ થઈ ચારે ઘાતી કર્મો (જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણીય-મોહનીય-અંતરાય) નો નાશ કરીને કેવલજ્ઞાન પામીને પોતાનો ઉદ્ધાર કરવા સાથે બીજા પણ લગ્ય જીવોને સંસાર સમુદ્રનો પાર પમાડીશું! આથી સહજ સમન્વય છે કે મનુષ્યપણું દુર્લભ છે. એમાં પણ આર્ય દેશ અને ઉત્તમ કુળ મળવું દુર્લભ છે. કારણ કે અનાર્ય જીવો અને નીચ કુલમાં જન્મેલા જીવો અજ્ઞાન અને મોહને લઈને માનવ જન્મ પામ્યા છતાં પણ તેને હારી જાય છે.

૨ શ્રુતિ—શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુની દેશના સાંભળવાથી મનુષ્ય જન્મને સફળ કરવા માટે આપણે કંઈ કંઈ ફરજો ગણવવી જોઈએ, એ ગાંધું સમજી શકાય છે. અને તે પ્રમાણે વર્તીને માનવલવ સફલ કરી શકાય છે. આ મુદ્દાથી એમ કહ્યું કે મનુષ્યપણામાં શ્રીતીર્થંકર પ્રભુની દેશના સાંભળવી એ દુર્લભ છે.

૩ શ્રદ્ધા—પુણ્યના ઉદયે કેઈકં જીવો મનુષ્યપણું પામીને શ્રીતીર્થંકરની દેશના સાંભળે ખરા, પણ તે પ્રભુદેવના વચન ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય તો તે સાંભળવું નકામું છે. એટલે જે લગ્ય જીવો શ્રદ્ધા પૂર્વક પ્રભુની દેશના સાંભળે, તેઓ યથાર્થ ધર્મારાધન કરીને માનવ લવ સફલ કરી શકે છે. આ મુદ્દાથી એમ કહ્યું કે શ્રદ્ધા ગુણ પામવો દુર્લભ છે. પ્રભુ શ્રી તીર્થંકરદેવે કહેલી પદાર્થ તત્ત્વની બીના સાચી જ છે. તેમાં સંદેહ રખાય જ નહિ કારણ કે પ્રભુદેવે અસત્યના ગધાએ કારણોનો નાશ કર્યો છે. આવી જે ભાવના તે શ્રદ્ધા કહેવાય.

૪ સંયમ—પહેલાં ત્રણ વાનાની જે દુર્લભતા જણાવી, તે ઉપરથી એ સમજવું કે તે ત્રણે સાધનો સંયમના મદદગાર છે. એટલે મનુષ્ય લવમાં શ્રી ગુરૂ મહારાજના સમાગમથી પવિત્ર વાણી સાંભળીને શ્રદ્ધા ગુણ પ્રકટ થાય, પણ સંયમની ખામી હોય તો મુક્તિપદ ન પામી શકાય. સંયમ (ચારિત્ર) ગુણ પણ સહેજે પમાનો નથી, પણ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામતી વખતે જે સાત કર્મોની પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે કરી ન્યૂન એક કોડકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ હતી, તેમાંથી ન્યારે જે થી નવ પલ્લોપમ પ્રમાણે^૧ સ્થિતિ ઓછી થાય, ત્યારે દેશવિરતિ ગુણ પ્રકટ થાય છે. અને તે ઉપરાંત ન્યારે સંખ્યાતા સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ ઘટે ત્યારે સર્વવિરતિ ચારિત્ર ગુણ પ્રકટ થાય.^૨ આ કારણથી

૧. તેટલી સ્થિતિવાલા કર્મદલિકા

૨ સમ્મત્તમિ ય લબ્ધે પલિયપુહુત્તેણ સાવમો હુજ્જા ॥

ચરણોવસમ્મયાણં—સાગરસંઘંતરા હંતિ ॥ ૧ ॥ પ્રથમપંચાશકે ॥

સંયમ ગુણ પામવો દુર્લભ કહ્યો છે. જેનાથી ખાંધેલા કર્મો ખાલી કરી શકાય તે ચારિત્ર કહેવાય. શાસ્ત્રકાર ભગવંતે આ ચારિત્રના મુખ્ય બે લેહ વર્ણવ્યા છે. ૧. સર્વવિરતિ ૨. દેશવિરતિ. આ બે લેહોમાં સર્વવિરતિને પ્રથમ કહેવાનું કારણ એ કે મુક્તિનું અનન્તર કારણ સર્વવિરતિ જ છે, પણ દેશવિરતિ નથી. સર્વવિરતિને અહણ કરવાને અસમર્થ જીવો સર્વવિરતિના પ્રથમ પગથિયા (અભ્યાસ) રૂપ દેશવિરતિને અંગીકાર કરે છે. આજ કારણથી પ્રભુદેવ દેશનામાં પણ પહેલાં સર્વવિરતિ સંયમનો જ ઉપદેશ આપે છે, તે સાંભળીને બે ગુહસ્થ સંસારી જીવો એમ જણાવે છે કે હું આપે જણાવેલ સર્વવિરતિ કે જેમાં આકરા પંચ મહાવ્રતો પાલવાના છે, તેને અહણ કરવાને સમર્થ નથી, જેથી મારા ઉદ્ધારને માટે બીજો ઉપાય બતાવો. ત્યારે પ્રભુદેવ સંસારી જીવોને કહે કે હે ભવ્ય જીવો! આ પંચ મહાવ્રતોની આરાધના અપૂર્વ શાંતિને દેનારી અને આત્માના અપૂર્વ ગુણો પ્રકટાવી અદ્ય કાલમાં મુક્તિપદ પમાડનારી છે. તમારો ખરો શત્રુ મોહ છે. શાસ્ત્રકારે તેને મહિરાની વ્યાજબી ઉપમા આપી છે. તથા તે બલિષ્ઠ લૂંટારો છે. કારણ કે સમ્યગ્દર્શનાદિ વાસ્તવિક આત્મિક ધનને ચોરનાર છે. અને તે મોહ ચારિત્ર (સર્વવિરતિ) મહારાજનો પરમ શત્રુ અને ઈર્ષ્યાળુ છે. જ્યારે ચારિત્ર મહારાજ હુનિયાના જીવોને સમજાવે છે કે- હે ભવ્ય જીવો! જેમ માખી બળખામાં ચોટે તેમ તમે શા માટે ભોગ (રૂપી બળખા) માં ચોટી (બળખી) રહો છો. યાદ રાખજો કે માઈ કહેવું નહિ માનો તો છેવટે પસ્તાઈને દુર્ગતિના દુઃખો અનેક સાગરોપમ જેવા ઘણા લાંબા કાલ સુધી ભોગવવા પડશે. તમારા ભલાને માટે હું કહું છું કે તમે જે આવી મોહગર્ભિત પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છો, તેથી તમને દુઃખજ (નફા) મલશે, પરંતુ સુખ તો કદી મલશે જ નહિ. શું કુદરતી નિયમ પણ તમે ભૂલી ગયા? તે એ છે કે જેવું કારણ હોય, તેવું કાર્ય થાય. જેમ લીંબડાનું બી વાવીએ તો શેલડીને સાંઠો ભીંગે જ નહિ. પણ નીંબોળી જ ભીંગે તેમ. જે શબ્દાદિ ભોગો દુઃખના જ સાધનો છે તેવા સાધનોને સેવવાથી સુખ મલે જ નહિ. જરૂર સમજાવે કે તમે ક્ષણિક અને અજ્ઞાનથી (સુખરૂપ) માની લીધેલા સુખને માટે ભોગોને સેવો છો, પણ તેમ કરવાથી તો જરૂર તમારા શરીરમાં ક્ષય ભગંદર આદિ ભયંકર અસાધ્ય રોગો થશે. આ રોગોની પીડા રીખાઈ રીખાઈને ભોગવવી પડશે, અને અસમાધિ મરણ પામી તીવ્ર દુઃખોથી ભરેલી દુર્ગતિમાં જવું પડશે. માટે હજી પણ સમજીને એ રસ્તો છોડી દેવો જ વ્યાજબી છે. તમે અનંત શક્તિઓના માલીક છો, છતાં તમને ભોગ તૃષ્ણા જ કાયર બનાવે છે. ખરેખર આશાની ગુલામી ત્યાં સુધી હોય છે, ત્યાં સુધી જ સર્વેના ગુલામ થઈને રહેવું પડે છે. જેમણે આશાને ગુલામડી જેવી બનાવી દીધી છે, તેઓની આગળ આખા જગતનાં જીવો દાસ જેવા થઈને નમસ્કાર કરે છે. આ ગાંભતમાં “ચલના હૈ રેણા નહિ હૈ” આવું બોલનારી બેગમનું દૃષ્ટાંત સુપ્રસિદ્ધ છે. સંસાર એ વિવિધ દુઃખોથી જ ભરેલો છે, તેમાં જન્મ જરા અને મરણના તીવ્ર દુઃખો રહ્યા છે. નરકાદિ ચારે ગતિનો જ્ઞાન દૃષ્ટિથી વિચાર કરશો તો માલૂમ પડશે કે એકે ગતિમાં લાંબા કાલ સુધી ટકે એવું ખરૂં સુખ છે જ નહિ. છતાં ચેતીને ચાલનારા જીવો મનુષ્ય ગતિમાં જ મુક્તિના સાધન ભૂત પવિત્ર સંયમને

સાથે છે, એ અપેક્ષાએ જ મનુષ્ય ગતિ ઉત્તમ કહી શકાય છે. એથી એમ સમજાય છે કે તમે પવિત્ર મનુષ્ય જીવંતી સંયમ સાધવાને માટે જ પામ્યા છો, નહિ કે પાપ કરવા માટે પામ્યા છો. નરકાદિ ગતિઓમાં મિથ્યાત્વાદિના પ્રતાપે નિકાચિત્ત અવસ્થા સુધીના ગાંધેલા કર્મો અહીં (મનુષ્ય ગતિમાં) નહિ ખપાવો તો બીજી કંઈ ગતિમાં ખપાવશો! દેવો વિષયાસક્ત છે, અને નારકીઓ દુઃખોથી ગલરાયેલા છે, તથા તિર્યચો વિવેક વિનાના છે. માટે કર્મોને ખપાવવાના સાધનો અહીં મનુષ્ય ગતિમાં જ છે. એમ સમજીને જેવી શ્રી જંબૂસ્વામી વિગેરે પુણ્યશાક્ષી જીવોએ વિદ્યા અને મૂત્રાદિ અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલી ચામડાની કેથળી જેવી સ્ત્રી અને ધન વિગેરેનો મોહ છોડીને સંયમ પાલી કેવલી ધર્મને શિવલક્ષ્મી આદિ સંપદાઓ મેળવી, અને ધન્યકુમાર તથા શાલિભદ્રે સંયમના જ પ્રતાપે અનુત્તર વિમાનના સુખો મેળવ્યા, તથા અવંતી સુક્રમાલે નલિનીશુદ્ધ વિમાનની ઋદ્ધિ મેળવી; તેવી રીતે જે તમારી જન્મ જરા અને મરણના દુઃખો ટાળીને મુક્તિના અક્ષય સુખો પામવાની ઇચ્છા હોય તો પવિત્ર સંયમને સાધી લો. જે કે અત્યાર સુધી મોહના પંજામાં તમે સપડાયા, તેથી તમારી ઘણી પાપમાલી થઈ છે. છતાં હજી બાજી હાથમાં છે. અમારા કક્ષા પ્રમાણે હાલ પણ ચેતશે અને સંયમને સાધશે, તો જરૂર તમારું કલ્યાણ થશે. આવા પ્રકારની ચારિત્ર મહારાજની દેશના સાંભળીને મોહરાજના પંજામાં સપડાયેલા ઘણા જીવો ચારિત્ર (ધારી-શુર) મહારાજની છાયામાં આવી નિર્મલ ધર્મરાધન કરવા લાગ્યા. હવે મોહરાજ વિચારે છે કે જે હું સાવધાન થઈને કંઈ પણ ઉપાય નહિ કરું, તો મારું તમામ સૈન્ય ચારિત્ર રાજની પાસે જશે અને હું નિરાધાર બનીશ. હાલ પણ ધીમે ધીમે ચારિત્ર રાજની પાસે મારું ઘણું સૈન્ય આદ્યું ગયું. એમ વિચારી ચારિત્ર રાજના પક્ષમાં ગયેલા તમામ જીવોને વશ કરવા માટે “શસ્ત્રપ્રયોગ કરતાં ઘણો સમય લાગે, અને ઘણા જીવો ભાગી પણ જાય,” તેથી તે મોહરાજએ મંત્રપ્રયોગ કરવાનો નિર્ણય કરી “અહં અને મમ” આ ચાર અક્ષરોનો મંત્ર જાપ કર્યો, જેથી તેની અસર જે જીવોના ઉપર થઈ, તે બધા જીવો મુંઝાયા અને પોતાનું ખરું સ્વરૂપ ભૂલી ગયા. હું અને મારું એવા વિચારોથી મોહને વશ થઈને તેઓએ અનેક આરંભ સમારંભ કરવા માંડ્યા. મંત્રનો સાર એ છે કે મોહિત આત્માઓને કોઈ પૂછે કે આ ગામનો અથવા નગરનો શેઠિયો કોણ છે? ત્યારે તે કહેશે કે હું આ ગામનો અથવા નગરનો શેઠિયો છું. વળી કોઈ માણસ મોહિત જીવોને પૂછે છે કે આ લક્ષ્મી સ્ત્રી કુટુંબ ઘર દુકાન વિગેરે કોના છે? ત્યારે તે મૂઢ આત્માઓ કહેશે કે એ બધું મારું છે. એમ હું અને મારું એવા મોહગર્ભિત વિચારથી મોહ રાજના શુભામ બનેલા જીવો તે સ્ત્રી કુટુંબ વિગેરે કે જે જન્મતાં સાથે લાંબા (આંબા) નથી, અને સાથે લઈ જવાના (આવનાર) નથી. મૂકીને પરભવમાં ગયા પછી યાદ પણ આવવાના નથી, કારણ કે પાછલા ભવોની અંદર ઘણાંએ ઘર દુકાન લક્ષ્મી પુત્ર સ્ત્રી આદિ છોડ્યા છે પણ તેમાંનું કંઈ પણ યાદ આવતું નથી કે ગયા ભવના સ્ત્રી આદિનું શું થતું હશે? છતાં તે (ધન, સ્ત્રી વિગેરે) ને માટે એવા અનેક પાપકર્મો કરે છે, કે જે કર્મોના

૧. આ નામનું વિમન સૌધર્મ દેવલોકમાં છે.

ફલો પોતાને જ ભોગવવાના છે અને પરલવમાં સાથે આવનાર પરમ કલ્યાણકારી ધર્મની આરાધના કરવામાં લગાર પણ પ્રયત્ન કરતા નથી. કારણ કે મોહરાજ્યે તેમને આંધળા બનાવ્યા છે. આ વાતને ધરોળર યાદ રાખીને પવિત્ર સંયમ સાધી જન્મ જરા મરણાદિની ઉપાધિ દૂર કરી પરમપદના સુખો મેળવવા એમાંજ મનુષ્યલવની સફલતા છે. આવા પ્રેમ અને શાંતિ ભરેલા ચારિત્ર મહારાજના વચને સાંભળતાં જ તે જીવો યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે છે, અને ચારિત્ર (ધારી ગુરૂ) મહારાજને દેખતા થવાનો ઉપાય પૂછે છે કે અમારે અધાપો દૂર કરવા માટે એટલે મોહરાજ્યને હરાવવા માટે સામો કયો મંત્ર જપવો? જેથી મોહરાજ્ય ભાગી જાય અને અમે દેખતા ગનીને આત્મકલ્યાણ કરવામાં સાવધાન થઈએ. ત્યારે ચારિત્ર (ધારી ગુરૂ) મહારાજએ કહ્યું કે પૂર્વે કહેલો જે ચાર અક્ષરોનો મોહનો મંત્ર છે તેમાં અ (હું) ની પૂર્વે અને મમ (મારું) ની પૂર્વે નકર જોડવો. એટલે નાહું ન મમ એમ મોહને જીતનારો પાંચ અક્ષરોનો મંત્ર ગનશે. તેનો અર્થ એ છે કે હું નથી અને મારું નથી. એનું પણ તાત્પર્ય એ છે કે-હો ભવ્ય જીવો! હુનિયાના દેખાતા આ તમામ ધન આદિ પદાર્થો સોડા બહેલા અચાનક આયુષ્યનો અંત આવતાં તમારે છોડવાનાં જ છે. અથવા તમારા દેખતાં જ એ વાદ્યા જશે, માટે તે પદાર્થોનો હું માલિક છું અથવા તે પદાર્થો મારા છે, એમ માનવું તદ્દન ગેરવ્યાજબી છે, જેથી એમ વિચારો કે નાહું એટલે હું તે પદાર્થોનો માલિક નથી અને ન મમ એટલે તે પહેલાં કહેલા સાંસારિક પદાર્થો પણ મારા નથી. હું એકલો જ છું, આ હુનિયામાં મારું કોઈ નથી. અથવા કોઈ કોઈનું (સચું) નથી. સર્વે સ્વાર્થના જ સગાં છે. સ્વાર્થ સર્વા પછી શત્રુના જેવું વર્તન રાખે છે. સંસારી જીવો એકલા જ જન્મે છે અને એકલા જ મરે છે. કોઈ કોઈની સાથે જતું જ નથી. સાથે તો પુણ્ય પાપ જ જાય છે. મારો આત્મા શાશ્વત છે. તે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાદિ અપૂર્વ ગુણોનો ભંડાર છે અને તેજ રૂડા દર્શનાદિ પદાર્થો મારી વસ્તુ છે. તે ગુણોને ધારણ કરવાથી મારા આત્માનું જરૂર કલ્યાણ થશે. અત્યાર સુધીમાં મેં સંયોગ (મારાપણાનો સંબંધ) ને લઈને જ ઘણાં દુઃખો ભોગવ્યા છે. હવે તેવા સંયોગનો ત્યાગ કરું છું. અને હવે હું ચારિત્રની આરાધના કરવાને ઉજમાલ થઉં છું, આ મોહરાજ્યને જીતવાના પરમ મંત્રનું રહસ્ય જેમ જેમ વધારે વિચારીએ તેમ તેમ મોહની ઉપર અરૂચિ અને ચારિત્ર ધર્મની ઉપર પ્રેમ વધતો જ જશે. તથા અધ્યાત્મ માર્ગનો પવિત્ર આદર્શ જગતના જીવોની આગળ રજુ કરનારા અને પરમ ત્યાગ મૂર્તિ તેજ પવિત્ર શ્રી તીર્થંકર દેવ ચારિત્રનો મહિમા આ પ્રમાણે ભવ્ય જીવોને સમજાવે છે-આત્માની અનંત શક્તિઓ વિચિત્ર મોહનીયાદિ કર્મોના જુદી જુદી બાતના ઉદય રૂપી વાદલાંઓથી ઢંકાય છે. તેને પ્રકટ કરી અપૂર્વ શાંતિનો અને સ્વાભાવિક રમણતાનો અનુભવ કરાવવાને એક ચારિત્ર જ સમર્થ છે. હિંસાદિ પાંચે આશ્રવોનો મૂલથી જે ત્યાગ કરવો, અને પાંચે ઇદ્રિયોને વશ રાખવી, તથા ચારે કષાયોને જીતવા અને મનદંડ વિગેરે ત્રણે દંડનો ત્યાગ કરવો તે સંયમ ચારિત્ર અથવા દીક્ષા કહેવાય. દૂકામાં કહીએ તો એમ પણ કહી શકાય કે-મૈત્રી આદિ ચારે ભાવના ભાવવા પૂર્વક આઠે પ્રવચન માતાની અને ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના સાધુ ધર્મની સેવનાં કરવી.

તેનું નામ સંયમ (પ્રવજ્યા-દીક્ષા-ચારિત્ર) કહેવાય. આવા ઉત્તમ ચારિત્રને સાધવાથી જ શ્રેષ્ઠ દર્શન અને જ્ઞાનનું સંપૂર્ણ ફલ મળી શકે છે. આ ચારિત્રનું શ્રી સિદ્ધચક્ર પૂજનમાં આ પ્રમાણે દુકું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. જુઓ—

કર આગમ નોઆગમે, ચરણ પદ પ્રણિધાન;	
જ્ઞાતા ઉપયોગી ધુરે, અનાલોગ પર જાણ.	૧
નામાદિક ચઉહા કરમે, કિરિણા વિણ ઉપયોગ;	
દ્રવ્ય ચરણ કારણ મુણો, ભાવે સહ ઉપયોગ.	૨
આચ્છાદિત નિજ શક્તિને, દેખે જાસ પ્રતાપ;	
વંદો નિત તે ચરણને, રિકત કરે ચિત પાપ.	૩

ધંદ્રને અને ચકવર્તિને જે સુખ ન મળે તે સુખ ચારિત્રના પ્રતાપે મળી શકે છે. માટે જ કહ્યું છે કે—

નૈવાસ્તિ દેવરાજસ્ય તત્સુખં નૈવ રાજરાજસ્ય ॥
યત્સુખમિદૈવ સાધોલોક્યપારરદિતસ્ય ॥ ૧ ॥
તણસંભારનિસ્રણોઽવિ મુણિવસો મહાગમયમોદો ॥
જં પાવર મુલ્લિસુદં-કત્તો તં જુક્કવદ્દોવિ ॥ ૨ ॥

અહ્યા પુરૂષો જે સ્વાધીન સુખની નિરન્તર આહના કરે છે; તેનું અધ્યાત્મ સુખ પણ સંસારથી વિરક્ત મહર્ષિ મુનિવરોને જ મળે છે. જુઓ—

પરાધીનં શર્મ ક્ષયિ વિષયકાંક્ષૌઘમલિનં ।
મવે મોતિસ્થાનં ત્વપિ કુમતિસ્તત્ર રમતે ॥
બુધાસ્તુ સ્વાધીનેઽક્ષયિણિ કરણૌત્સુકયરહિતે ।
નિલીનાસ્તિષ્ઠન્તિ વિગલિતમયાધ્યાત્મિકસુખે ॥ ૧ ॥

અનુભવી મહર્ષિ લગવંતોએ આ પવિત્ર ચારિત્રને વજ્રદંડની ઉપમા આપી છે તે બ્યાજખી છે. કારણ કે તેજ (ચારિત્ર રૂપી) વજ્રદંડથી મહા મોહ વિગેરે ધૂતારા જેવા ચોરોના સમુદાયને હરાવી શકાય છે, અને તેમ કરતાં લબ્ય જીવને ઉત્તમ અધ્યવસાયો પ્રકટે છે તથા પૂર્વે બાંધેલા કર્મો નાશ પામે છે, અને નવા કર્મો બંધાતા નથી. તેમજ આત્મ-

૧ કારણ કે જ્ઞાનનું ફલ વિરતિ છે. જુઓ પ્રશ્નમરતિમાં—જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ ॥ જાણ્યું તો તે સો ખરું મોહ નવિ લેવાય ॥

તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ-યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણઃ ॥
તમસઃ કુતોઽસ્તિ શક્તિઃ-દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાનુમ્ ॥ ૧ ॥

૨. આ બાજતર્યા-કેસી વીતી એમ પૂછનાર રાજને ‘આધી તેરી જેસી અને આધી તેરેસે અમ્હી’ એવો જવાબ દેનાર મહાત્માનું દર્શન સ્પષ્ટાર્થવાળી શ્રી સિદ્ધચક્ર પૂજનમાંથી જોઈ લેવું.

શક્તિ વધે છે. વળી આત્મા ચોખ્ખો થવા માંડે છે. તથા પ્રમાદ દૂર ખસે છે; જોડા વિચારો આવે જ નહિ. અને મન સ્થિર બને છે. અને ચિત્તની કામડોળ દશાથી કાઢી સંસારની રખડપટ્ટી પણ ધીમે ધીમે ઓછી થાય છે; તેમજ ખસ જીભુનો વિકાસ પણ થાય છે, અને અનેક વિશાલ ઋદ્ધિઓ પ્રકટ થાય છે. એમ અનુક્રમે જેમ જેમ અપૂર્વ સહજાનન્દનો પણ થોડા થોડા અંશે અનુભવ થતો જાય છે, તેમ તેમ ભોગ તૃષ્ણા શાંત થાય છે. અને ચિંતા ઘટતી જાય છે, તથા નિર્મલ ધ્યાન પ્રકટે છે. અને યોગ રત્ન (ચિત્ત) હઠ થતાં મહાસામાયિકનો લાલ થવા પૂર્વક અપૂર્વ કરણ પ્રવર્તે છે, તેમજ ક્ષપક ઐશ્વિને કરી કમસર કર્મ રૂપી જાલને તોડે છે. અનુક્રમે શુકલ ધ્યાનના પ્રકારે ધ્યાવી યોગ તેજ દેલાવે છે, તથા ઘાતી કર્મોને ખપાવી કેવલ જ્ઞાન મેળવી સર્વ દ્રવ્યાદિને જાણી જગના જીવોનો ઉદ્ધાર કરી છેવટે કેવલી સમુદ્ઘાત કરીને જાંકીના કર્મોને આયુષ્યની સરખા કરે છે, પછી યોગ નિરોધ કરી શેલેશી અવસ્થામાં રહે છે, ને ત્યાં અઘાતી કર્મોનો નાશ કરી દેહ વિનાની સિદ્ધ અવસ્થા મેળવે છે, એટલે સતતાનન્દ નિરાળાઈ મુક્તિમાં સુખો પામે છે. આથી સહજ સમજી શકાશે કે—આ મુક્તિ પામવા સુધીના તમામ લાલે આરિત્રથી જ પામી શકાય છે. આગળ વધીને શ્રી તીર્થંકર લગવંતે એમ પણ પૂર્વોક્ત વચનોનું સ્પષ્ટ રહેસ્ય જણાવ્યું છે કે—રાગાદિના ઉપદ્રવો (જીભુઓ)ને અને તે દ્વારા થતા અનન્તા જન્માદિના દુઃખોને અટકાવવાને આરિત્ર જ સમર્થ છે, સર્વ આપત્તિઓને અને વિવિધ વિડંબનાઓને હઠાવનાર પણ આરિત્ર જ છે. આરિત્રના પ્રભાવે કરીને બીજા જીવોની આગળ દીનતા લરેલા વચનો બોલવાનો પ્રસંગ આવતો નથી; રોગ દારિદ્ર્ય કલેશ મય સંસારને નાશ થાય છે. પુણ્યના ઉદયથી જે જીવો આ આરિત્રને સાધે છે તેઓ પાપ કર્મોને હઠાવી સર્વ કલેશોથી રહિત અનન્ત આનન્દ સમૂહથી લરેલી શ્રેષ્ઠ ગતિ (મોક્ષ) ને પામે છે, ત્યાં ગયા પછી તેમને પુનર્જન્મના કારણભૂત કર્મોના અભાવે અહીં આવવાનું હોતું નથી; જેથી સર્વે સાંસારિક વિડંબનાઓ હોય જ નહિ. એમ પરલોકની સ્થિતિ જણાવી. પવિત્ર આરિત્ર રૂપી નંદન વનમાં ફરનાર મુનિ મહાત્માઓ આ લોકમાં પણ પ્રથમ રૂપી અમૃતનું પાન કરીને સંતુષ્ટ બને છે, અને એજ કારણથી તેઓ વાસ્તવિક સુખોને ભોગવે છે. અને તેમને રોગાદિ ક્ષુદ્રોપદ્રવની પણ પીડા બીલકુલ હોતી નથી, તેમજ આ આરિત્રની સેવના કરનાર સાધુઓ લોકને સામાન્ય વંશમાં જન્મેલા હોય, છતાં અપૂર્વ આરિત્ર ગુણથી આકર્ષાયેલા સુરેન્દ્રાદિ દેવો પણ તેમની (આરિત્રવંતની) સેવા કરે છે. અને સામાન્ય કુલમાં જન્મેલા છતાં આરિત્રવંત મુનિવંશે આરિત્રના પ્રતાપે ઉત્તમ કુલવાન કહેવાય છે, અપવિત્ર જીવોને પવિત્ર કરનાર આરિત્ર જ છે, તેને અંગીકાર કરનાર જીવો આરિત્રને પામ્યા પહેલાં દાસ જેવા હોય, તો પણ સ્વીકારેલા આ આરિત્રના જ પ્રતાપે તમામ જગતના જીવોમાં અગ્રેસર ગણાય છે. આરિત્રને પામ્યા પહેલાં વિશેષ જ્ઞાન ન હોય, છતાં આરિત્રના જ પ્રતાપે ઘણાએ જીવો સંમર્થ મહા જ્ઞાનવંત થાય છે, જેમના મનમાં અહંકાર ભોગ તૃષ્ણાના વિચારો લગાર પણ થતા નથી તથા જેઓ મન વચન કાયાના વિકારોથી રહિત છે, અને પોતાથી ભિન્ન એવા સાંસારિક પદાર્થોની

સ્વપ્ને પણ ઇચ્છા કરતા નથી, એવા જીવોને ચારિત્રના જ પ્રતાપે અહીં પણ મોક્ષના સુખોની વાનકી પ્રાપ્ત થાય છે. જુઓ પ્રથમ રતિનો સાક્ષિ પાઠ—

નિજિતમદમદનાનાં, વાક્યાયમનોવિકારરહિતાનામ્ ॥

વિનિવૃત્તપરાશનામિદૈવ મોક્ષો ન સદેહઃ ॥ ૧ ॥

તેમજ ચારિત્રની એક ચિત્તે આરાધના કરનારા લબ્ય જીવોને સર્વ લબ્ધિઓ મળે છે. જુઓ અહીં દૃષ્ટાંત એ છે કે—શ્રી ગૌતમસ્વામી ભગવંતને અનેક લબ્ધિઓ પ્રકટ થઈ હતી. માટે જ કહ્યું છે કે—

અંગુઠે અમૃત વસે, લલ્લિય તળા મંડાર ॥

તે ગુરુ ગૌતમ સમરિપ, મન વંછિત ફલ દાતાર ॥ ૧ ॥

(પાપથી) નિવૃત્તિ (શુભ) પ્રવૃત્તિ મય ચારિત્રની નિર્મલ આરાધના કરનારા લબ્ય જીવોને આ ભવમાં મહત્ત્વ (મોટાઈ) ઋદ્ધિ વિગેરે લાભ મળે છે અને પરભવમાં વિશાલ આનન્દથી ભરેલું મુક્તિપદ મળે છે. પરમકૃપાલુ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતે મોહનીયાદિ કર્મોને સર્પની ઉપમા આપી છે, તેનું કારણ એ કે જેમ સર્પના ઝેરની અસર જેમને થયેલી છે, તે જીવો સ્વસ્થિતિનું ભાન ભૂલી જાય છે. તેવી રીતે મોહનીયાદિ કર્મોના ઉદયવાળા સંસારી જીવો પણ પોતાની મૂલ શુદ્ધ સ્થિતિને ભૂલી જાય છે. તેવા કર્મો રૂપી સર્પોને વશ કરવાનું (નિર્વિંધ બતાવવાનું; ઝેર ઉતારવાનું) અપૂર્વ સાધન ચારિત્ર છે. 'સંવેગ રૂપી અમૃતરસથી ભરેલા કૂવા જેવું અને મોક્ષ રૂપી રાજાની કચેરી જેવું પણ પવિત્ર ચારિત્ર છે. માટે જ કહ્યું છે કે—

કર્માહિકોલનીમન્ત્રઃ—સંવેગરસકૃપિકા ॥

નિર્વાણમૂઢાસ્થાની—તપરયા પારમેશ્વરી ॥ ૧ ॥

કોઈક લાગ્યશાલી જીવો જ અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાબાધિત શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુએ કહેલા ઉત્તમ પર્મ રૂપી કારીગરે બતાવેલા શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય જન્મ રૂપી મહેલની ઉપર વિશિષ્ટ ગુણવાળો નિર્મલ દીક્ષારૂપી ધ્વજ ચઢાવે છે. જો કે મોહાંપ જીવો પવિત્ર ચારિત્રની આરાધનામાં અજ્ઞાન દૃષ્ટિએ વિહારાદિ પ્રસંગે દુઃખ જીવે છે, પણ તત્ત્વદૃષ્ટિએ જ્ઞાની પુરૂષો તો સુખજ માને છે. કારણ તેવા વિહારાદિ સાધનો ભવિષ્યમાં ઐકાન્તિક અને આત્યંતિક સુખને દેનારા છે. બ્યારે મોહનીય અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનું જોર ઘટે તોજ આવો ઉત્તમ વિચાર પ્રકટે છે. પરમ પુનિત ચારિત્ર આરાધનામાં લીન બનેલા મુનિવરોને દુર્ગતિદાયક આરંભાદિ દોષો સેવવા પડતા નથી. આશાને શુભામદી બતાવેલી હોવાથી અને સ્વકર્તવ્યો ણમવવામાં સર્વદા સાવધાન હોવાથી સંસાર વિરક્ત ત્યાગી પુરૂષોને (અવિનીત સ્ત્રી પુત્ર સ્વામિ વિગેરેના) તિરસ્કાર ભરેલા વચનો સહન કરવા પડતા નથી. તેમજ ચારિત્રના જ પ્રતાપે તેમને તે રાજા મહારાજાઓ પણ નમે છે કે જેમને ચારિત્ર પારખ્યા પહેલા

પોતાને નમસ્કાર કરવો પડતો હતો. અહીં ચારિત્રધારી મુનિવરો ‘સામો મને વાંદે’ એમ ચાહે જ નહિ. પણ તેવા ગુણવંત સાધુઓને જોઈને નમસ્કાર કરનારા જીવો એમ વિચારે છે કે-અહો! આ પુણ્યશાલી મહાત્માઓને ધન્ય છે કે જેઓ કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ કરી ઉભે પગે સંસારને છોડી સાચા હૃદયના ગાદશાહ બની પાંખીની જેમ એક ગામથી બીજા ગામ અપ્રતિગાદ્યપણે વિચરી સંસારના ત્રિવિધ તાપથી તપેલા દુઃખી માનવોને સાચા સુખને પામવાનો સરિયામ રસ્તો બતાવી રહ્યા છે. બતાવે તે પણ નાટકીયાની માફક નહિ પણ તે ગાદશાહી સરિયામ રસ્તામાં પોતે નિર્ભયપણે ચાલીને બતાવે છે. અને અમે તો જે સ્ત્રી કુટુંબ દોલત આદિ પદાર્થો જન્મતાં સાથે લાગ્યા નથી અને જેઓ મરતી વખતે સાથે આવનાર નથી, તેમજ બીજા લવમાં ગયા પછી જે સ્ત્રી આદિ પદાર્થો યાદ પણ આવવાના નથી, વળી જેઓના મોઢમાં ફસીને અમે લવોલવ સુખને હેતાર પવિત્ર ધર્મને પણ ભૂલી ગયા, તેવા પદાર્થોની ઉપાધિમાં રાચી મારી અનેક વિડંબનાઓ લોગવી રહ્યા છીએ. પાપકર્મના તીવ્ર ઉદયથી વનને પણ ઉલ્લંઘી ગયા, એટલે ૬૦ થી પણ વધારે ઉંમર વીતી ગઈ, છતાં અમને વૈરાગ્યનો અંકુરો પણ પ્રકટયો નહિ. હવે તો જરૂર ખાતરી થઈ કે વાળ ધોળા થયા, પણ બુદ્ધિ ધોળી થઈ નથી. માટે અમે આ મધથી લેપાયેલ તરવારની ધાર જેવા અથવા કિંપાક ફલની જેવા વિષયોને છોડી શકતા નથી. અને જેમણે ત્રિવિધે ત્રિવિધે આશ્રવોને છોડ્યા છે તેવા આ સંયમધારી મહાપુરુષોને અમે વંદન સેવના કરી માનવ લવને સફલ કરીએ. આવી ઉત્તમ લાવના લાવીને તેવા મોટા મહદ્વિંક રાજા વિગેરે પુણ્યશાલી જીવો મુનિવરોને વંદના નમસ્કાર ઉપાસના વિગેરે કરે છે. આ પ્રણુલિકા મેવાડના રાજ્યમાં પણ રાણા પ્રતાપસિંહના સમયથી માંડીને હાલ પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. અમે પણ નજરે જોયું છે કે સામા આવતા ત્યાગી મહાત્માઓને દેખીને રાણા ફત્તેસિંહજી વાહન ઉભું રખાવી ઉભા થઈને બંને હાથ મસ્તકે લગાડી નમસ્કાર કરતા હતા. તેમ નવીન રાણા ભોપાલસિંહજી પણ તેવાજ વિવેકી છે. એમ અનર્ગલ લક્ષ્મીવાળા રાજા વિગેરે ગુણી માનવો ચારિત્રના જ પ્રભાવે સાધુઓને નમે છે. ચારિત્રવંત પુરુષોને આહાર વસ્ત્ર ધનને સ્થાનાદિની બીલકુલ ચિંતા હોતી જ નથી, અને જ્ઞાનાભ્યાસમાં પણ સંપૂર્ણ અનુકૂલતા હોય છે. અહીં પ્રશમ સુખનો અપૂર્વ આનન્દ મળે છે અને પરલવમાં મોક્ષનો અથવા વિશિષ્ટ સ્વર્ગનો લાલ મળે છે, પણ દુર્ગતિ મળેજ નહિ. આ બધો લાલ ચારિત્રનો સમજીને ઉત્તમ વિવેકી પુરુષોએ જરૂર ચારિત્રને અંગીકાર કરી નિર્મલ લાવથી સાધીને મોક્ષ લક્ષ્મીના સુખો મેળવવા, એજ માનવ જીવંતીનું સાચું ફલ છે. જો કે દર્શન અને જ્ઞાન તો તરતમતાએ બીજા ત્રણ ગતિમાં પણ સંભવે છે, પરંતુ સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્ર એક મનુષ્યગતિમાં જ હોય છે. એટલે તે બાકીની દેવાદિ ત્રણ ગતિમાં હોતું નથી. માટે જ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો કે જેઓ નિશ્ચયે કરી નિર્મલ સમ્યગ્દષ્ટિ જ અને શ્રેષ્ઠ અવધિ જ્ઞાનવંત હોય છે અને થોડા લવોમાં મોક્ષે જનારા છે તથા સિદ્ધશીલાની નજીકમાં રહ્યા છે છતાં તેઓ ચારિત્રના જ અભાવે મુક્તિમાં જઈ શકતા નથી. એમ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્રના જ અભાવે દેશવિરતિવાળા તિર્યંચો પણ મુક્તિપદ પામી શકતા

નથી. એથી સાબીત થાય છે કે માનવ ભવમાં જ આઠ પ્રવંચન માતાની સેવના રૂપ ચારિત્ર સાધી શકાય છે અને મુક્તિપદ મેળવી શકાય છે. જેમ સોનીને સોનાના રજકણની કીંમત હોય છે, તેમ જેમને સમયની કીંમત હોય, અને જેઓ ‘દુર્લભો રત્નકોટ્યાપિ ક્ષણોઽપિ મનુ-જાયુષઃ’ આ વાક્યને અનુસારે એમ ખાત્રી પૂર્વક સમજે છે કે કરોડો રત્નો દેતાં પણ ગયેલો સમય પાછો મેળવી શકાતો નથી. તે(વાજ) અદ્ય સંસારી ભવ્ય જીવો પવિત્ર ‘સત્તર પ્રકારના ચારિત્રને સિંહની માફક અંગીકાર કરી સિંહની પેઠે પાલે છે. આ જાળતમાં સમજવા જેવી ચઢલંગી આ પ્રમાણે બતાવે. (૧) સિંહની જેવા શૂરવીર થઈને ચારિત્ર ગ્રહણ કરે, અને સિંહની પેઠે પાલે. જેમ ધન્યકુમાર વૈભવ વિગેરે સાંસારિક સુખના સાધનો હોવા છતાં પણ તે સાધનો યથાર્થ સ્વરૂપે ક્ષણિક (અનિત્ય) બાધ્યા. આ જાળતમાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ ભગવંતે દ્રાક્ષના જેવી મીઠી શીખામણ આપતાં જણાવ્યું છે કે—

યત્પ્રાતસ્તત્ર મધ્યાહ્ને, યન્મધ્યાહ્ને તન્નિશિ ॥ નિરીક્ષ્યતે ભવેઽસ્મિન્દિ પદાર્થાનામનિત્યતા ॥૧॥
અઃકાર્યમય કુર્વોત-પૂર્વાહ્ને ચાપરાહ્નિકમ્ ॥ ન પ્રતીક્ષતે મૃત્યુઃ કૃતમરય ન વા કૃત ॥૨॥

ચલા લક્ષ્મીશ્ચલાઃ પ્રાણાઃ, ચલં ચંચલયૌચનમ્ ॥
ચલાચલેઽસ્મિન્સંસારે-ધર્મ પક્ષો દિ નિશ્ચલઃ ॥ ૩ ॥

તથા ધન્યકુમારે એમ પણ વિચાર્યું કે હું બીજા જીવોની માફક એકલો જ જન્મ્યો છું અને મરતી વખતે પણ આ વિનયર સંપત્તિ વિગેરે સાધનો તજીને પરભવમાં એકલો જ જવાનો છું. દુનિયામાં કોઈ કોઈનું છેજ નહિ. સગાઈ સંબંધ પણ જ્યાં સુધી સામાને સ્વાર્થ હોય, ત્યાં સુધીનો જ દેખાય છે. સ્વાર્થ સર્ચા પડી કોઈ સામું પણ ભેટા નથી. મરણ પ્રસંગે રોકકળ કરનારા જીવો શાથી રૂઢન વિગેરે કરે છે? આ પ્રશ્ન વિચારતાં કારણ એ જણાય છે કે મરનાર માનવ પોતે પોતાની હયાતિમાં રૂઢન કરનારા માનવોને સુખના ઇષ્ટ સાધનો મેળવી આપતો હતો અને તેમને અનિષ્ટ ન્વરાદિની વેદના ભોગવવા રૂપ માંદગીના પ્રસંગે નીરોગ બનાવવાને યોગ્ય ઈલાજ પણ કરતો હતો, તે પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો બંધ પડી ગયો, તેથીજ સગાં વિગેરે કુટુંબીઓ રૂઢન કરે છે. તથા મારો આત્મા શાશ્વતો છે. તે નિર્મલ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી ભરેલો છે. એને સંયમની આરાધના કરવા રૂપ મુક્તિના ગાદ-શાહી રસ્તે ચલાવીએ તોજ પરમાનન્દમય મુક્તિપદ મેળવી શકાય. જ્ઞાનાદિ ઉત્તમ આત્મિક ગુણો સિવાયના જે પદાર્થો છે, તે તો ગાદ્ય ભાવ છે. મોહથી જ આત્મા એવો સંબંધ ધરાવે છે કે એ વસ્તુઓ મારી છે પણ તેમ તો છેજ નહિ. જો તેમ હોય તો પરભવમાં જતાં જીવને જેમ જ્ઞાનાદિ ગુણો સાથે જાય છે, તેમ ગાદ્ય ભાવો પણ સાથે જવા ભોંધા. પણ જતા નથી જ. એથી સાબીત થાય છે કે મારી વસ્તુ તો જ્ઞાનાદિ ગુણો જ છે. બીજું નહીંજ. આવા ઉત્તમ વિચારો કરી શ્રીધન્યકુમારે સિંહની જેવા પરાક્રમી જાનીને સંયમ સ્વીકારી તેને સાધવામાં સિંહ જેવા શૂરવીર જાનીને આત્મચીર્ય એવું ફેરવ્યું કે જેથી અદ્ય સમયમાં જ્યાં રહેલા દેવો નિશ્ચયે એકાવતારી જ હોય છે, એવા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના

સુખો ભોગવી, અનુક્રમે ૩૩ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂરું થતાં મનુષ્યગતિમાં આવી ફરી તે ચારિત્રના જ પ્રભાવે મુક્તિપદ મેળવશે. એ પ્રમાણે બીજા પણ અનેક પુણ્યશાલી લબ્ય જીવોએ વીર્યોદ્ધાસ વધતાં એક વર્તમાન લવમાં પણ નિર્વાણ લક્ષ્મી મેળવી છે.

૨ સિંહની જેવા શૂરવીર બનીને સંયમ ગ્રહણ કરે, પણ તેવીજ રીતે સંયમને ઠેઠ સુધી અસ્ખલિત ભાવે સાધી શકે નહિ તે બીજો ભાગો છે. અહીં જેઓ ચારિત્રને લેતી વખતે સિંહ જેવા પરાક્રમી બને પણ પાછળથી ખરાબ નિમિત્તોના સંસર્ગથી પતિત પરિણામી થાય, શિયાળ જેવા બની જાય એવા જીવોનું દૃષ્ટાંત આપી શકાય. આ બીજા ભાંગામાં રહેલા જીવોમાં પણ કેટલાએક જીવો પુણ્યોદયે સારા નિમિત્તો પામી શ્રીઆર્દ્રકુન્દમાદિની માફક ફરીથી પ્રથમ ભાંગાની સાધના કરી આત્મકલ્યાણ કરે છે.

૩ સંયમને ગ્રહણ કરતી વેળાએ કેટલાએક જીવો તથા પ્રકારના બોધને! અભાવ વગેરે કારણોને લઈ શિયાળના જેવા હોય, પણ સંયમને લીધા પછી શ્રીગુરૂ મહારાજની પરમ ઉદ્ધાસથી ભક્તિ વિગેરે સંયમમાં ટકાવનારા તથા વપારનારા સાધનોની નિરંતર સેવનાથી સિંહના જેવા શૂરવીર બનીને સંયમને સાથે તે લબ્ય જીવો 'લેતાં શિયાળની જેવા, અને પાલવામાં સિંહની જેવા' આ ત્રીજા ભાગમાં લઈ શકાય.

૪ સંયમ ગ્રહણ કરતી વેળાએ જે જીવો શિયાળ જેવા હોય, અને તેને પાલવામાં પણ તેવા જણાતા હોય, તે જીવો 'લેતાં શિયાળ જેવા, અને પાળતાં પણ શિયાળની જેવા' આ ચોથા ભાગમાં લઈ શકાય. આ ચાર ભાંગામાંથી સમજવાનું એ કે મહાભાગ્યોદયે સંયમને પામેલા જીવે સંયમની સાધના કરવામાં આત્મવીર્યને પરમ ઉદ્ધાસથી ફેરવીને સંસારની રખડપટ્ટીને સમૂળગો નાશ કરવો. મહા પુણ્યશાલી જીવોજ એવી સ્થિતિને પામી શકે છે. આ પહેલાં ભાંગામાં સૌથી ચઢીચાતા પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવો જાણુવા. કારણ કે એ પરમ તારક મહા પુરૂષો સ્વપર તારક છે. પોતે સ્વયંસંબુદ્ધ છે, અને બીજા લબ્ય જીવોને ઉન્માર્ગથી પાછા ખસેડીને સન્માર્ગના રસ્તે દોરે છે અને પોતે કર્મના પંખામાંથી છૂટીને બીજા જીવોને છૂટા કરાવે છે તથા પોતે રાગાદિ શત્રુઓને જીતે છે, અને લબ્ય જીવોને ઉપદેશ દઈને રાગાદિ શત્રુઓને જીતવાનો ઉપાય જાણાવે છે. તે પરમ તારકની દેશનામાં અપૂર્વ મધુરતા હોવાને લઈને તે દેશના પરમ આદેય (ગ્રહણ કરવા લાયક, સાંભળવા લાયક) ગણાય છે. તેમજ તે આદર્શ જીવનને પામવામાં પણ મદદ કરે છે. માટે જ તેને યથાર્થ રીતે સ્વપર હિતકારિણી કહીએ, તો પણ તે ઉચિત જ છે, આ વાતને લક્ષ્યમાં લઈને વિસ્તારથી સમજવાની ઇચ્છાવાલા લબ્ય જીવોને આલુ ભાષામાં સરલ પદ્ધતિએ તે દેશનાને ગોઠવવાથી મહાલાલ થશે, આવા આવા અનેક મુદ્દાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને આ શ્રી દેશનાચિંતામણિ અંથની રચના કરી છે. ચોવીસ તીર્થંકરોની ચોવીસ દેશનાઓમાંથી પહેલા ભાગમાં શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની દેશના જણાવી હતી. હવે પછીના ત્રીજા ચોથા વિગેરે ભાગમાં

અનુક્રમે શ્રી સંલવનાથ પ્રભુ વિગેરે શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોની દેશના જણાવીશ. આ બીજા ભાગમાં કઈ બીના કઈ રીતે જણાવી છે? તેનું વર્ણન ટૂંકામાં આ પ્રમાણે બતાવું. અહીં શરૂઆતમાં મંગલાચરણ કરી પશ્ચાત્તુર્ધર્મના ક્રમે શ્રી અજિત પ્રભુના પાછલા ત્રીજા ભવથી શરૂઆત કરતાં જણાવ્યું છે કે-વર્તમાન ચોવીશીના બીજા તીર્થંકર પ્રભુ શ્રી અજિતનાથનો છવ પાછલા ત્રીજા ભવે વિમલવાહન નામે જૈનધર્મી રાજા હતા. એક વખત આકાશમાં વાદળાંની વિનયરતા (ક્ષણવારમાં વિખરાઈ જવું) જોઈને તેમને વૈરાગ્ય ભાવના પ્રકટ થઈ. તે અવસરે તેમણે ભાવેલી ભાવનાનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવતાં પહેલાં તેમની જન્મ નગરી, રાજ્યાવસ્થા, ન્યાયથી રાજ્યનું પાલન, તથા ધાર્મિક જીવન વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી વૈરાગ્ય વાસિત શ્રી વિમલવાહન રાજાને “ધન્ય પુરુષોના મનોરથો જલદી ફળે છે” આ નીતિ વાક્યાનુસારે “નગરીની ખડાર બગીચામાં શ્રી અરિંદમ નામના આચાર્ય પધાર્યા છે” એમ જણાવી બગીચાનો રક્ષક નોકર વધામણી આપે છે. તેને રાજ કરીને વિમલવાહન રાજા પ્રજાદિની સાથે આચાર્ય મહારાજને વાંદવા જાય છે. વિધિ પૂર્વક વંદનાદિ કરીને તે ઉચિત સ્થાને બેસે છે. અહીં આવેલા ભવ્ય જીવેને આચાર્ય મહારાજે સંભળાવેલી દેશનાનું ટૂંક વર્ણન કરી રાજાએ આચાર્ય મહારાજને પૂછ્યું કે તમે ભરજીવાનીમાં શા કારણથી દીક્ષા લીધી? તેના જવાબમાં તેમણે દીક્ષા લેવાનું કારણ કહ્યું છે. આ બધી બીના સાંભળ્યા બાદ વિમલવાહન રાજાએ દીક્ષા લેવાની ઈચ્છા જણાવી, શુરૂએ તેની અનુમોદના કરી જણાવ્યું કે તમારી વિનંતિને માન્ય રાખી તમે રાજ્યની વ્યવસ્થા કરીને ફરી અહીં આવશો, ત્યાં સુધી અમે અહીં રહીશું. પછી રાજાએ મંત્રીઓને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો કે, હું કુંવરને રાજ્ય સોંપી દીક્ષા લેવા આહું છું, તેમણે રાજાના વિચારને અનુકૂલ ઉત્તર આપ્યો. પછી ૧ રાજાએ જ્યારે પુત્રને બોલાવી રાજ્ય લેવાની આજ્ઞા ફરમાવી, ત્યારે વિનીત કુંવર પિતાજીને શું કહે છે? ૨ રાજા તેનો જવાબ શો આપે છે? ૩ અંતે રાજા કુંવરનો રાજ્યાભિષેક કરી તે નવીન રાજાને કેવી હિત શિક્ષા આપે છે? ૪ પુત્ર પિતાનો દીક્ષા મહોત્સવ કેવો કરે છે? ૫ વિમલવાહનરાજા મહેલથી નીકળી શુરૂની પાસે આવી કયા ક્રમે દીક્ષા મહેલ કરે છે? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ જુલાસા અહીં જણાવીને શુરૂએ દીક્ષાની ક્રિયા પૂરી થયા બાદ અંતે આપેલી હિત શિક્ષા ગર્ભિત દેશનાનું, અને આઠ પ્રવચન માતા તથા બાવીશ પરીષદોનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં જણાવ્યું છે. પછી રાજર્ષિ વિમલવાહને વીશ સ્થાનક તપ આરાધી નિકાચિત કરેલા જિન નામ કર્મનું અને બીજી કરેલી તપસ્યાનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું છે કે અંતે અનશન કરી તે મુનિ પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાંના પહેલા વિજય વિમાનમાં એકાવતારી મહર્ષિક દેવ થયા. આનો સાર એ છે કે મંગલાચરણ, પ્રભુને સમ્યક્ત્વ પામવાનો ભવ, સુસીમાનગરીનું ને વિમલવાહન રાજાનું વર્ણન, તે રાજાને પ્રકટ થયેલી વૈરાગ્ય ભાવનાનું સ્વરૂપ, અરિંદમ આચાર્યનું વર્ણન, રાજાએ કરેલ શુરૂ વંદન, તેમણે આપેલી દેશના, રાજાને થયેલી તેની અસર, રાજાએ પૂછ્યું કે તમને વૈરાગ્ય શાથી થયો? આ પ્રશ્નો શુરૂએ આપેલો ઉત્તર, તે પ્રસંગે જણાવેલી આરામ (બગીચા)ની

હકીકત, રાજાએ કરેલી ગુરૂની સ્તુતિનું વર્ણન, તથા રાજાએ ગુરૂને જણાવેલી દીક્ષા લેવાની ભાવના, તેમાં ગુરૂની અનુમતિ, રાજાએ મહેલમાં આવીને મંત્રીઓને કહેલી દીક્ષાની ખીના, તેમણે કરેલી અનુમોદના, રાજાએ આ વાત કુંવરને જણાવો રાજ્યને સંભાળવા કહ્યું, તેમાં કુંવરે જણાવેલી નાખુશી, રાજા અને મંત્રીઓ કુંવરને રાજ્ય લેવા અને પિતાને દીક્ષાની અનુમતિ દેવા સમજાવે છે, અંતે થયેલો કુંવરનો રાજ્યાભિષેક, તે ટાઇમે વિમલવાહનને નવીન રાજાને અને પ્રજાને આપેલી હિતશિક્ષા, કુંવરે કરેલો રાજાનો દીક્ષાભિષેક, વિમલવાહનને ગુરૂએ આપેલી દીક્ષા, તેના અંતે ગુરૂએ જણાવેલ ચારિત્રનું કળ તથા હિતશિક્ષા, અહીંથી નવીન રાજર્ષિને લઇને ગુરૂએ કરેલ વિહાર, વિમલવાહન રાજર્ષિએ જિન નામને નિકાચિત કરવા કરેલ વીશ સ્થાનક તપ તથા એકાવસિ આદિ તપનું વર્ણન કરતાં ટીપણીમાં તે ૬એ તપનો વિધિ જણાવ્યો છે. પછી તે મુનિ ઘણો કાલ દીક્ષા પાળી અંતે અનશ્વનાદિ વિધિપૂર્વક સમાધિ મરણે મરણ પામી વિજય વિમાનમાં એકાવતારી અનુત્તર દેવ થયા. આ સંક્ષેપમાં જણાવેલા મુદ્દાઓ અનુક્રમે અહીં વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી વિજય વિમાનના દેવાનું સ્વરૂપ જણાવતાં (અજિતનાથ પ્રભુના જીવ) તે અનુત્તર દેવતા દેહની ઉંચાઈ, વર્ણ, અવધિ-જ્ઞાન, શ્વાસોચ્છાસ લેવાની, આહાર લેવાની રીત વગેરે ખીના કહીને જણાવ્યું કે તે (તીર્થંકર ના જીવ) ને અંતકાલે ચ્યવનના ચિહ્નો પ્રકટ થતા નથી. એમાં જિન નામ કર્મનો પ્રભાવજ કારણ છે. અહીંનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પૂરું કરીને છેલ્લા મનુષ્ય ભવમાં વિજયા રાણીની કુક્ષિમાં તે આવ્યા, તે વખતે માતાએ જોયેલા ૧૪ સ્વપ્નોની, અને સૌધર્મેન્દ્રના આગમનની ખીના કહીને ૬૪ ઇંદ્રોએ આવી કહેલ સ્વપ્નોનું ફલ, અને સ્વપ્ન પાઠકોએ કહેલ સ્વપ્નોનું ફલ જણાવ્યું છે. પછી શ્રી અજિતનાથનો જન્મ, તે વખતની પરિસ્થિતિ અને દિક્કુમારીકાઓના કાર્યો, ઇંદ્રોએ કરેલ જન્મોત્સવ વર્ણવીને ચાર સ્લોકોમાં અચ્યુતેન્દ્રે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ અને સૌધર્મેન્દ્રે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ (પાંચ સ્લોકોમાં) તથા મેરૂ ઉપર થયેલા જન્માભિષેકની સંપૂર્ણ ખીના જણાવતાં નંદીશ્વર દ્વીપનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. આ અવસરે સગરચક્રીનો જન્મ, જિતશત્રુ રાજાએ કરેલ બંનેનો જન્મોત્સવ, અને નામ કરણાદિ તથા ત્રણ સ્લોકોમાં બંનેની બાલ્યવયનું વર્ણન, એ સ્લોકોમાં કલાબ્યાસ વગેરે, કહીને તે બેની યુવાવસ્થાનું વર્ણન કરતાં પ્રભુશ્રી અજિતનાથના શરીરની ઉંચાઈ વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવતાં ટીપણીમાં ૬ સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન અને ત્રણ અંગુલોનું વર્ણન દ્રઢકામાં જણાવ્યું છે. પછી શ્રી અજિતકુમારના લગ્નનું વર્ણન, અને પિતાએ પુત્રને જણાવેલી ચારિત્ર લેવાની ભાવના, તેમાં પ્રભુની સંમતિ, તે વખતે જિતશત્રુ રાજાએ પુત્રને રાજા થવા કહ્યું, ત્યારે તેમણે કાકાને રાજા બનાવવા પિતાને કહ્યું, કાકાએ વડીલ બંધુની સાથે દીક્ષા લેવા જણાવેલી ઇચ્છા, સુમિત્ર વિજયને ભાવયતિરૂપે ગૃહસ્થપણામાં રહેવા પ્રભુએ અને જિતશત્રુ રાજાએ કરેલ આશ્રક, લઘુમંથ્રુએ વડીલના વચનનો કરેલ સ્વીકાર, શ્રી અજિતનાથનો રાજ્યાભિષેક, પ્રભુએ સગરને યુવરાજ બનાવ્યો, પિતાનો દીક્ષા મહોત્સવ કર્યો, રાજાએ આદિનાથપ્રભુના સ્થવિર મુનિની પાસે દીક્ષા લઈ આરાધી. તે અને વિજયા માતા પણ ચારિત્ર પાલી મોક્ષે ગયા. પ્રભુએ કરેલ પ્રભાપાલન વગેરે, તેમની

વૈરાગ્યભાવના, (૩ શ્લોકમાં) લોકાંતિક દેવોએ તીર્થ પ્રવર્ત્તાવવા પ્રભુને કરેલ વિનંતિ, પ્રભુએ સગર કુમારને રાજ્ય સંભાળવા કરેલ આચક, સગરે જાણવેલા વિચારો, અંતે સગરે પ્રભુનું વચ્ચેન માન્યું, તેનો રાજ્યાભિષેક, પ્રભુનું વાર્ષિક દાન, તેનો પ્રભાવ, પ્રસંગે ૩૭ વાનાં અભવ્ય જીવો નજ પામે. તે ખીના, વાર્ષિક દાનના ૬ અતિશયો (ટીપણીમાં), દાનને લેનારા જીવોનું સ્વરૂપ, દીક્ષા અવસર, ઇંદ્રાગમન, દીક્ષાભિષેક, દીક્ષાનો વરઘોટો, તે પ્રસંગનું સવિસ્તર વર્ણન સપરિવાર દીક્ષાનું લેવું, તે ટાઈમે ચોથું જ્ઞાન પ્રભુને પ્રકટ થયું. અહીં ટીપણીમાં જણાવેલ જિનના ચાર ભેદોનું સ્વરૂપ, ઇંદ્રે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ, સગર રાજાએ કરેલ પ્રભુ સ્તુતિ, પ્રભુએ કરેલ પહેલું પારણું, દાયકને લાભ, પાંચ દિવ્યાદિતું સ્વરૂપ, વિહારનું તથા છદ્મસ્થપણના ૧૨ વર્ણન, શુકલ ધ્યાન તથા ક્ષપક શ્રેણિ અને ગુણસ્થાનકાદિતું દ્રૂંક વર્ણન, મોહાદિ ક્ષયે પ્રભુને થયેલું કેવલજ્ઞાન, આ ચોથા કલ્યાણક્રમનું વર્ણન કરતાં ઇંદ્રાદિતું આવવું, સમવસરણની રચના, ચૈત્યતરૂની વ્યાખ્યા, કેવલી શ્રી અજિતનાથ પ્રભુનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ, સમવસરણમાં ત્રણ પ્રતિભિંબો દેવો વિકુર્વે તેનું કારણ, ઇંદ્રે કરેલ પ્રભુની સ્તુતિ, સગર રાજાનું પ્રભુને વંદન કરવા જવું, ત્યાં જઈને તેણે કરેલી સ્તુતિનું ૮ શ્લોકોમાં વર્ણન, સમવસરણના ત્રણ ગઢમાં દેવ મનુષ્યાદિની ગોઠવણી, દેશનાનું સ્વરૂપ, પ્રભાવ, સમવસરણમાં પ્રભુની દેશનાની શરૂઆત, ધર્મધ્યાનના ચાર ભેદોનું વર્ણન કરતાં ૬ શ્લોકોમાં આસા વિચયનું, ૭ શ્લોકોમાં અપાય વિચયનું, અને ૧૨ શ્લોકોમાં વિપાક વિચયનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. અહીં ૧૧ માં શ્રી વિપાકસૂત્રનું સ્વરૂપ જરૂરી જાણી દ્રૂંકમાં ગતાવ્યું છે. પછી વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી દુઃખી થયેલા જીવોના બે દષ્ટાંતો તથા ચાર ગતિના દુઃખોનું વર્ણન પણ દ્રૂંકમાં કર્યું છે.

ત્યાર બાદ ધર્મધ્યાનના સંસ્થાન વિચય નામના ચોથા ભેદનું સ્વરૂપ ગાહુ જ વિસ્તારથી સમજાવતાં લોકની આકૃતિ અને તેના ભેદાદિ તથા આઠ રૂચક પ્રદેશોની ખીના તેમજ તિર્થ લોકની તથા અધોલોકની મર્યાદા અનુક્રમે સમજાવી છે. પછી અધોલોકનું ગાહુજ વિસ્તારથી સ્વરૂપ જણાવતાં શરૂઆતમાં નરક સ્થાનોના નામ, જાડાઈ, નરકવાસાનો જૂદી જૂદી ગણતરી અને કુલ સંખ્યા, અહીં રહેલા ધનોદધિ આદિની ખીના, સાતે નારકીમાં જૂદા જૂદા પ્રતરે શરીરની ઉંચાઈઓમાં જરૂરી ગણિતનો વિચાર કહીને નારકીના જીવોને સંધયણ સંસ્થાનાદિની ખીના અને જઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુષ્ય, તથા ક્ષેત્ર વેદના, તેમજ પરમાધામિકૃત વેદનાનું સ્વરૂપ જણાવતાં લક્ષમણના અને રાવણના સ્થૂલ ૧૪ ભવોનું વર્ણન ને તેમાં પણ ચોથી નરકમાં સીતેન્દ્રે પરમાધામિઓને કરેલી સૂચના, રામચંદ્ર કેવલીના કહ્યા મુજબ સીતેન્દ્રે બનેને જણાવેલી હકીકત, તેમજ પોતાના પાંચ ભવોનું વર્ણન આ બધી હકીકત બહુજ અપૂર્વ બોધદાયક હોવાથી વાંચીને મનન કરવા લાયક છે, તેમજ આત્મિક જીવનને નિર્મલ બનાવનારી છે.

પછી નારકીના ઉત્પત્તિ સ્થાનાદિ જણાવીને પરમાધામિ દેવો કર્મ રીતે નારકીના જીવોને

કનઠગત કરે છે?, નરકમાં રહેલા જીવો પાછલા ભવમાં કરેલા પાપનો કેવો પશ્ચાત્તાપ કરે છે?, નરકના દુઃખથી બચવાનો ઉપાય શો?, આ પ્રશ્નોના વિસ્તારથી ખુલાસા કરતાં પ્રશ્નગે દક્ષાંતો દઈને દાન શીલ તપ અને ભાવ પર્મનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. આ રીતે નારકીનું વર્ણન કર્યા બાદ ભુવનપતિ વ્યંતર વાણવ્યંતર દેવોની હકીકત જણાવતાં શરૂઆતમાં ભુવનપતિના આવાસ વગેરે, અસુરાદિના મુકુટના ચિહ્ન વગેરે, વીશ ઇંદ્રોના નામ વગેરે જણાવીને ભુવનપતિની ખીના પૂર્ણ કરી વ્યંતરાદિની ખીના જણાવતાં શરૂઆતમાં વ્યંતરોના સ્થાનો, તેમના મુકુટના ચિહ્નો, જત્રીશ ઇંદ્રોના નામ (વ્યંતરના ૧૬ અને વાણવ્યંતરના ૧૬ ઇંદ્રો) વગેરે કહીને અંતે તે જાનેના દેહાદિ દ્વારો વર્ણવ્યા છે. અહીં અધોલોકનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે. આગળ તિર્થ લોકના એક વિભાગ રૂપ જ્યોતિષ્યકનું સ્વરૂપ સમજાવતાં જ્યોતિષ્યકના સ્થાન, ચંદ્રાદિની સંખ્યા પરિવાર વગેરે, તેમના વિમાનોનું પ્રમાણ વગેરે, તથા તે વિમાનોને વહન કરનારા આભિયોગિક દેવોની સંખ્યા અને સ્વરૂપ જણાવીને અહીં દ્વીપની ખંડારના ચંદ્રાદિની ખીના વગેરે, અને ચંદ્ર વગેરેમાં ચંદ્રનું આયુષ્ય વધારે હોવાનું કારણ, ચંદ્ર વગેરેમાં દંડકના કમે દેહાદિ દ્વારોની વિચારણા, અંતે ચંદ્રાદિના તથા તેમના પરિવાર ભૂત દેવ દેવીઓના જ્ઞાન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યનું વર્ણન કરીને જ્યોતિષ્યક દેવોનું સ્વરૂપ પૂર્ણ કર્યું છે. પછી તિર્થ લોકની ખીના શરૂ થાય છે.

અહિં શરૂઆતમાં મેરૂ પર્વત, ભરતક્ષેત્રાદિ ૭ ક્ષેત્રો, ૬ વર્ષધર પર્વતો, યમકદ્રહાદિ દ્રહો, ગંગા સિંધુ વગેરે નદીયો, ભરતાદિ સાત ક્ષેત્રોની પહોળાઈ વગેરે, કહીને ગજદંત પર્વતો, દેવકુરૂ, અને અહીંના દ્રહો, તથા કંચનગિરિ, ચિત્રકૂટાદિ, ગંધમાદનાદિ ગજદંતગિરિ, ઉત્તરકુરૂ, યમકપર્વત વગેરેનું વર્ણન કરીને મહાવિદેહની ડર વિજયો, વૈતાઢય પર્વત, નવ કૂટ, જંબૂદ્વીપની જગતી, ગોળ વૈતાઢય પર્વતાદિ, લવણ સમુદ્રાદિ, આટલા પદાર્થોનું દ્રંકમાં સ્પષ્ટ સ્વરૂપ જણાવી જંબૂદ્વીપનો અધિકાર પૂરો કર્યો છે.

પછી ૨૭૧મા શ્લોકથી ધાતકી ખંડ, કાલોદધિ સમુદ્રાદિ, ધાતકી ખંડના, નેપુન્કશર્ધના મેરૂ પર્વતોનું વર્ણન કરીને અહીં દ્વીપના પદાર્થોની દ્રંક ખીના પણ કહી છે. પછી માનુષોત્તર ગિરિની ખીના અને તેનો અન્વર્થ તથા ૫૬ અંતરદ્વીપો, મનુષ્યના ભેદો, સાડી પચ્ચીશ આર્ય દેશો, તે દરેક દેશની રાજધાની, આર્યના ક્ષેત્રાર્ય, શિલ્પાર્ય વગેરે ભેદો, અંતર દ્વીપના મનુષ્યો, આટલા પદાર્થોનું સ્વરૂપ સરલ રીતે સમજાવ્યું છે. ત્યાર બાદ મનુષ્યોમાં દંડકની પદ્ધતિએ દેહાદિ દ્વારોની વિચારણા કરીને અહીં દ્વીપની ખંડારના દ્વીપ સમુદ્રાદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ૧૩ શ્લોકોમાં વિસ્તારથી આઠમા નંદીશ્વર દ્વીપનું વર્ણન કરીને તેથી આગળના દ્વીપ સમુદ્રોનું, અને તે તે સમુદ્રોના પાણીનો સ્વાદ વગેરે ખીના બહુજ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. અહીં અધોલોકનું અને તિર્થલોકનું વર્ણન પૂરું કરીને ઉર્ધ્વ લોકનું વર્ણન શરૂ કર્યું છે. તેમાં પ્રથમ ઉર્ધ્વ લોકનું પ્રમાણ, અને તેમાં રહેનારા દેવોના ભેદ, તથા સિદ્ધ શિલાનું સ્વરૂપ, તેમજ સરળા પ્રમાણ વાળા ચાર ચાર પદાર્થો, વળી અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસનું

સ્થાન, અને સિદ્ધોનું સ્થાન, આ બંધા પદાર્થોનું વર્ણન દ્રૂકામાં કરીને સમજૂતી પૃથ્વીથી કયો દેવલોક કેટલો છે? આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર વિસ્તારથી સમજવતાં સામાનિક દેવાદિની વ્યાખ્યા વગેરે બીના પણ જણાવી છે. પછી ઉર્ધ્વ લોકમાં રહેલા વિમાનોનો સરવાળો, દ્વિચરિત્ર, ચોક ચરિત્ર શબ્દોના અર્થો, દેવોને આહારેચ્છા અને શ્વાસોચ્છવાસ લેવાની પદ્ધતિ, દેવોનું બીજા દેવલોકોમાં ગમન આગમન, કયા જીવો કયા દેવલોક સુધી જાય? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર, દેવોની પરિચારણામાં તરતમતા, વૈમાનિક દેવોમાં દેહાદિ દ્વારોની વિસ્તારથી વિચારણા, ત્રસ નાડીનું સ્વરૂપ, આટલા પદાર્થોનું વર્ણન ધર્મધ્યાનનો યોગ્ય ભેદ સમજવતાં પ્રભુ શ્રી અજિતનાથે કર્યું છે. અહીં ધર્મધ્યાનની દેશના પૂરી કરતાં પ્રભુએ આ દેશનાના શ્રોતા વગેરેને થનાર લાભ, તેમાં ઐહિક લાભ કહીને પારલલિક લાભ પ્રભુએ બહુ વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે. આ રીતે ધર્મધ્યાનનું વિસ્તારથી સંપૂર્ણ વર્ણન કરીને, પ્રભુદેવે દેખાતા સાંસારિક પદાર્થોની અનિત્યતા, આત્મહિત કરવાનો અવસર, માનવલવની દુર્લભતા, પાપ કર્મના વિપાકોની ભયંકરતા, રાગના કારણો, અનિત્ય દેહથી નિત્ય ધર્મની સાધના, કેવો રાગ કયાં કરવો? તેનો ખુલાસો, કોના દિવસ સફળ, અને કોના દિવસ નિષ્ફળ ગણાય? તેનો ખુલાસો, તૃષ્ણાનું સ્વરૂપ, જોઈથી પણ મોહનું ખરાબપણું, મોહથી થતી ખરાબી, મોહ કરવાથી થતા ખરાબ ફલો, સુખના ખરા સાધનો, અહીં સંસારી જીવોની થતી ભૂલો, ખરું સુખ શેમાં છે? ઇંદ્રો પણ પહેલા તીર્થંકર ઋષભદેવને નમે, તેનું શું કારણ? કેવલી ભરત ચક્રીને મુનિવેષ પહેરવાનું શું કારણ? પ્રભુના પૂર્વજોની ત્યાગ ભાવના, સિદ્ધિ વગેરે, વગેરે કહી સર્વ વિરતિ દેશના પૂરી કરી છે પછી દેશવિરતિની દેશના, સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવો મોહમાં મોહા મોહો કયારે જાય? પ્રભુની દેશના સાંભળવાથી જીવોને થયેલ વિવિધ લાભ, પ્રભુના કાકા વસુભિત્રનો દીક્ષા, તીર્થ સ્થાપનાનો કમસર વિધિ, તેમાં ઇંદ્રાદિની ફરજ, પ્રભુએ ગણધરાદિને આપેલી દેશના, બલિનું સ્વરૂપ, ને વિધિ, પ્રથમ ગણધરની દેશના, ઇંદ્રાદિનું નંદીશ્વરે જવું, પ્રભુનો વિહાર, અનુક્રમે કૌશાંબી નગરીએ પધાર્યા, ત્યાં પ્રભુએ આપેલી દેશનાનું વર્ણન, એક બ્રાહ્મણે “આ આવી રીતે કેમ થયું?” આ દ્રૂકામાં પૂજેલા પ્રશ્નનો પ્રભુએ જણાવેલ ઉત્તર, તે ન સમજતાં પ્રભુએ વિસ્તારથી સિંહસેન ગણધર આદિને આ વાત સમજાવી છે, સગર રાજાએ કરેલી ૬ ખંડોની સાધના, ૬ ખંડો કયા કયા? તેની સ્પષ્ટહકીકત, ૬ ખંડોની સાધનામાં કરેલ ૧૩ અક્રમની તપસ્યા, વૈતાલ્ય પર્વતે સ્ત્રી રત્નની પ્રાપ્તિ, ૬ ખંડોની સાધના કરીને ચક્રી પાછા ફરી અયોધ્યા નગરીમાં આવ્યા. તેમના ચક્રિપણનો અભિપેક્ષ મહોત્સવ, ચક્રવર્તિની ઋદ્ધિનું વિસ્તારથી વર્ણન, આમાનુષામ વિહાર કરતાં પ્રભુનું અહિં પધારવું, સગર ચક્રીનું વાંદવા આવવું, તેના સાંસારિક સુખનું વર્ણન, તેના ૬૦ હજાર પુત્રો, તેમણે પિતાની આગળ કરેલી દેશાટન માટે વિનંતિ, ચક્રીએ આપેલ આજ્ઞા, પ્રયાણની તૈયારી, ૧૩ રત્નો સહિત કુમારોનું પ્રયાણ, અનુક્રમે અષ્ટાપદગિરિની નજીક આવવું, કુમારોએ મંત્રીઓને પૂછેલ આ પર્વતનું સ્વરૂપ, તેમણે કહેલી બીના સાંભળી સૌએ અષ્ટાપદ પર્વત પર ચઢી જિનપૂજ કરી પ્રભુની સ્તુતિ કરી. જહ્નુકુમારાદિને આ તીર્થના રક્ષણ માટે થયેલ વિચાર, તેમણે

મનમોહની આજુબાજુ ફરતી ખાઈ ખોદવાનો કરેલ વિચાર, હંડરતન વડે ખાઈનું એકલું, તેથી ભુવનપતિને થયેલ ઉપદ્રવ, નાગરાજનું સગર કુમારોની પાસે આવતું, નાગેન્દ્રનો કોપ, જહનુકુમારે કરેલ સાંત્વન, નાગેન્દ્રનું પાછા જવું, સગરકુમારોએ ખાઈ પૂરવા માટે લાવેલ ગંજાનદીનો પ્રવાહ, તેથી નાગકુમારોને થયેલો વધારે અમાણ્યમાં ઉપદ્રવ, ફરી નાગેન્દ્રને થયેલો કોપ, તે સગરકુમારોને ગાળી ભસ્મ કરી દઈ સ્વસ્થાને ગયો. ચક્રિના સૈન્ય વગેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલ શોકાવળ, અયોધ્યા તરફ પાછા જવાનો સૌએ કરેલ નિર્ણય, તે પ્રમાણે અયોધ્યાની નજીક આવી સૌ ઉદ્ધાસ થઈ બેઠા, પ્રાદ્યણે (ઇંદ્રપદધારી પ્રાદ્યણે) કરેલી યુક્તિથી તે બધા ચક્રિની પાસે આગમ્ય, પુત્રોના મરણને સાંભળી પૃથ્વી પર ઢળી ગયેલા ચક્રી, મંત્રીના આશ્વાસન ભરેલા જયનો સાંભળી શાંત થઈને સંસારથી નિર્વેદ (કંટાળો) પામી બોધ્યા, કે સર્વે સંસારી જીવો કર્મીધીન છે. તેને થયેલી વૈરાગ્ય લાવના, પરિણામે પૌત્ર (ભગીરથ)ને રાજ્ય સોંપી અહીં પધારેલા પ્રભુની વંદના સ્તવના કરી વૈરાગ્ય રસથી ભરેલી દેશના સાંભળી ભગીરથે કરેલા મહોત્સવ પૂર્વક પ્રભુની પાસે દીક્ષા લઈ દ્વાદશાંગી ભણી સમતાદિ ગુણો ધારણ કરી સંયમ આરાધી ધાતિ કર્મ ક્ષયે કેવલી થઈ સિદ્ધ થયા. આ બધી હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને અંતે પ્રભુ શ્રી અજિતનાથનો ગણધર સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકાદિ પરિવાર, તથા હજાર મુનિઓના પરિવાર સાથે પ્રભુએ કરેલ અનશન, યોગનિરોધ, અધ્યાત્મિક કર્મ ક્ષયે મેળવેલ નિર્વાણપદ, પ્રભુના ૭૨ લાખ પૂર્વ આયુષ્યમાં કુમારપણાનો કાલ, દીક્ષાપ્રયાય, છદ્મસ્થ પ્રયાય, કેવલી પ્રયાય વગેરેની સંકલના, ખેડેલા ઋષભદેવ પ્રભુના નિર્વાણથી બીજા અજિતનાથ પ્રભુના નિર્વાણ સુધીનું આંતરૂં, સગર મુનિનું નિર્વાણ, પ્રભુ વગેરેના દેહનો ઇંદ્રાદિએ કરેલ અગ્નિસંસ્કાર, દાદા વગેરેનું ગ્રહણ, દાદા વગેરેની પૂજાનું ફલ, નિર્વાણ કલ્યાણ-કનો નંદીશ્વરે મહોત્સવ, ઇંદ્રાદિનું સ્વસ્થાને જવું, તીર્થંકરોના પંચ કલ્યાણક્રમ્ય જીવન ચરિત્રનો પ્રભાવ, આ બધી બીજા આ શ્રી દેશનાચિંતામણીના બીજા ભાગમાં વિસ્તારથી સમજાવીને અંતે જિન નામ કર્મને બાંધનારા જીવો દેવતાઈ સુખમાં રાચતા નથી, અને નરકના દુઃખો સમભાવે સહન કરે છે, છેલ્લા ભગમાં, શ્રેષ્ઠ આચારવિચાર અને ઉચ્ચારવાળા હોય છે, તેમનું જીવન સર્વને સંપૂર્ણ રીતે અનુકરણ કરવા લાયક હોય છે. આ બધી બીજા વિસ્તારથી કહીને વાંચક વર્ગને આશીર્વાદ ગર્ભિત હિત શિક્ષા દઈને શ્રી વિમલેશ્વર ચક્રેશ્વરી પદ્માવતી માતાને વિનંતિ કરી છે કે તમે ચતુર્વિધ સંઘના વિઘ્નો દૂર કરી સર્વ વાંછિતો પૂર્ણ કરજો. આ રીતે બહુજ દ્રુકમાં ગ્રંથનો સાર વર્ણવીને અંતે મેં આ ગ્રંથ કઈ સાલમાં કયા સ્થલે કેતી વિનંતિથી બનાવ્યો?, અને હવે પછીના બાવીશ ભાગોમાં શ્રી બીના કહેવાશે? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા જણાવી આ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો છે. એકંદરે અહીં ત્રણે લોકનું સ્વરૂપ જણાવેલ હોવાથી વાંચક વર્ગને તમામ ક્ષેત્રોની બીજા દ્રુકમાં જણાવતું સાધન આ ગ્રંથ છે, એમ જરૂર ખાતરી થશે. જાણવા જેવી અપૂર્વ બીજા એ છે કે આ શ્રી અજિતનાથ બૃહત્સમયમાં સિદ્ધાકૃતિ જિન ણિબોની પૂજા કરતા હતા. તેમણે પિતાનો દીક્ષા મહોત્સવ કર્યો, પિતરાઈ ભાઈ સગર ચક્રિને અને કાકાને પોતાના

હાથે દીક્ષા આપી, ને તે બંને મોક્ષે ગયા. આવી એક ઘટના શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવંતના કાલે પણ થઈ હતી. તેમણે પોતે કેવલી થયા બાદ માતા-પિતા-સાસુ-સસરા, અને સ્ત્રી, આ પાંચેને દીક્ષા આપી હતી. પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે પણ દેવાનંદા અને ઋષભદત્તાને દીક્ષા આપી, તેને આરાધી તે બંને મોક્ષે ગયા. આ વાત જરૂર યાદ રાખવા જેવી છે. પ્રભુ શ્રીઅજિતનાથ ગૃહસ્થપણમાં પણ વિનય વિવેકાદિ ગુણોને ધારણ કરતા હતા, કાકાનો પણ વિનય સાચવતા હતા, કાકાના દીકરા સગર ચક્રવર્તિને પણ કલાવ્યાસાદિ પ્રસંગે સ્નેહ દૃષ્ટિથી કલાકુશલ બતાવવા પ્રયત્નશીલ રહેતા. સંયમી જીવનમાં પણ અપૂર્વ દયા સમતાદિ ગુણોના ધારક હતા. તેમને ઉપસર્ગો થયા નથી. કેવલી થયા બાદ પણ ઘણાં સ્થલે વિચરી ઘણાં જીવોને તારીને સ્વપરતારક તે પ્રભુ અંતે અવ્યાબાધ સુખ પામ્યા. આ તેમના જીવનનું ખરૂં રહસ્ય સમજીને જીવનમાં ઉતારનારા ભવ્ય જીવો જરૂર સ્વપરતારક બની મુક્તિના સુખ પામે, એમ કહેવામાં તલભાર પણ અતિશયોક્તિ છેજ નહિ.

મૂલ પ્રાકૃતમાં અને તેની ઉપર ટીકા સંસ્કૃતમાં, આ રીતે પણ આ ગ્રંથની મેં રચના કરી છે. તે નહિ છપાવતાં આ પદ્ધતિએ પ્રસ્તુત ગ્રંથને છપાવવાનું કારણ એ કે ‘પ્રસિદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં વધારે જીવો સમજી શકે.’ આ પ્રસંગે મારે સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ કે આર્થિક સહાયકાદિની અનુકૂળતા બળવવા ખાતર ઘણું ઠેકાણું મેં સંક્ષેપમાં વિવક્ષિત પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે. ભાવના છે અવસરે તેવા પ્રસંગોને વિસ્તારીને યથાર્થ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે ગોઠવવા.

છેવટે નમ્ર નિવેદન એજ કરું છું કે ભવ્યજીવો આ ગ્રંથના પઠન, પાઠન, તથા અર્થની ચિંતવના દ્વારા આ શ્રી અજિતનાથની દેશનાના તત્ત્વને યથાર્થ સમજીને સન્માર્ગમાં આવે, અને તેની પરમ ઉલ્લાસથી નિર્મલ આરાધના કરીને મોહરાખને હરાવીને નિજગુણ રમણતા-મય પરમપદને પામે; એમ હાર્દિક નિવેદન કરીને હવે હું આ પ્રસ્તાવનાને સંક્ષેપી લઉં છું. તથા જનસ્થ જીવોને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પ્રતાપે અનાભોગાદિ કારણોમાંના કોઈ પણ કારણથી ભૂલ થવાનો સંભવ છે. કહું છે કે:—

॥ અનુદ્ભવૃત્તમ્ ॥

અવશ્યમાવિનો દોષાઃ, છદ્ધસ્યત્વાનુભાવતઃ ॥

સમાર્થિ તન્વતે સંતઃ, કિંનરાશ્ચાત્ર વક્રગાઃ ॥ ૧ ॥

તેથી આ સ્વોપસં સ્પષ્ટાર્થ સહિત આ શ્રી દેશના ચિંતામણી મહાગ્રંથના બીજા ભાગની રચના મુદ્રણ સંશોધન વગેરેમાં ગુણગ્રાહી મધ્યસ્થ બુદ્ધિશાલી વાયક વર્ગને જે કંઈ યોગ્ય ભૂલચૂક જણાય, તેને મહાશયો સુધારીને વાંચશે, ને કૃપા કરીને જણાવશે તો બીજી આવૃત્તિમાં યોગ્ય સુધારો પણ થઈ શકશે.

નિવેદક:—

પરમોપકારી પરમગુરૂ સુગૃહીતનામધેય આચાર્ય મહારાજ શ્રી
વિજયનેમિસૂરીશ્વર ચરણ કિંકર વિનેયાણ
વિજયપદ્મસૂરિ:

અનુક્રમણિકા.

શાખાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	મંગલાચરણ તથા અભિધેયાદિ	૧
૨	પ્રભુ શ્રી અજિતનાથ સમકિત ક્યારે પામ્યા	૨
૩-૬	વિમલવાહન રાજાનું વર્ણન	૨-૪
૭-૧૨	વિમલવાહન રાજાની વૈરાગ્ય ભાવના	૪-૭
૧૩-૧૪	અરિંદમ આચાર્યનું આગમન તથા તેમનું વર્ણન	૭-૮
૧૫	વિમલવાહન રાજાનું ગુરૂ મહારાજને વંદન	૮
૧૬-૧૮	આચાર્યે આપેલો ઉપદેશ	૮-૯
૧૯	રાજાએ ગુરૂને પૂછેલું વૈરાગ્ય થવાનું કારણ	૧૦
૨૦	આરામનું દષ્ટાન્ત	૧૦
૨૧	રાજાએ કરેલી ગુરૂની સ્તુતિ	૧૧
૨૨	રાજાની દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા	૧૧
૨૩	ગુરૂની રાજાને દીક્ષા લેવામાં અનુમતિ	૧૧-૧૨
૨૪	રાજા મહેલે આવી મંત્રીને પોતાની ઇચ્છા જણાવે છે	૧૨
૨૫-૨૬	મંત્રીનું રાજાની ભાવનાને અનુમોદન	૧૨-૧૩
૨૭	રાજા કુવરને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા જણાવે છે	૧૩
૨૮-૨૯	કુવરની રાજ્ય પ્રહણ કરવાની નામુશી	૧૩-૧૪
૩૦	રાજાનો પુત્રને ઉત્તર	૧૪
૩૧	મંત્રીની કુવરને શિખામણ	૧૪-૧૫
૩૨	કુવરના રાજ્યાભિષેક વખતે રાજાનો ઉપદેશ	૧૫
૩૩	રાજાનો દીક્ષાભિષેક	૧૫
૩૪-૩૫	આચાર્ય મહારાજની હિત શિક્ષા	૧૬
૩૬	આચાર્યશ્રીનો વિહાર	૧૬-૧૭
૩૭	તીર્થંકર નામ કર્મનો નિકાચિત જાહેરી રીતે થાય ?	૧૭-૧૮
	વીસ સ્થાનક વગેરે તપોનું સ્વરૂપ	૧૮-૨૧
૩૮	વિમલવાહન રાજાનું વિજય વિમાનમાં ઉપજવું	૨૦-૨૦
૩૯	દેવતાઓની આહારની અભિલાષા તથા આસોઆસનું સ્વરૂપ	૨૨
૪૦-૪૧	વિમલવાહન રાજાના જીવનું વિજય વિમાનથી ચલવીને	
	વિજયા રાણીની કુસીમાં ઉપજવું	૨૨-૨૩
૪૨	વિજયા રાણીએ બેએકાં ૧૪ સ્વપ્નો	૨૩
૪૩	ચોક્કસ ઇન્દ્રોનું આવવું	૨૪

ગાથાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૪૪	સ્વપ્ન પાઠકોએ જણાવેલું સ્વપ્નનું ફલ	૨૪
૪૫	વિજયા રાણી પ્રભુને જન્મ આપે છે	૨૫
૪૬	પ્રભુના જન્મ વખતે સર્વ જીવોને થતું સુખ તથા દિશાકુમારીઓનું આગમન	૨૫-૨૬
૪૭	દિશાકુમારીઓનું ઉચિત કાર્ય કરી પોતાને સ્થાને જવું	૨૬
૪૮	ઇન્દ્રોએ કરેલો પ્રભુનો સ્નાત્ર મહોત્સવ	૨૬-૨૭
૪૯-૫૨	અચ્યુતપતિએ પ્રભુની કરેલી સ્તુતિ	૨૭-૨૯
૫૩-૫૭	સૌધર્મેન્દ્રે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ	૨૯-૩૧
૫૮	મેરૂ ઉપર પ્રભુનો સ્નાત્ર મહોત્સવ કરી શકેન્દ્ર તેમને રાજમંદિરમાં મૂકે છે	૩૧
૫૯-૬૦	પ્રભુનો સ્નાત્ર મહોત્સવ કરીને દેવો નંદીશ્વર દ્વીપે જઈને અદ્વાઇત મહોત્સવ કરે છે	૩૧-૩૩
૬૧-૬૩	સુમિત્રવિજય રાજાની પત્ની વૈજયંતી સગર ચક્રવર્તિને જન્મ આપે છે તેમના જન્મ મહોત્સવનું વર્ણન કરે છે	૩૩-૩૪
૬૪	પ્રભુના નામકરણ મહોત્સવની ધીના જણાવે છે	૩૪
૬૫-૬૭	પ્રભુના બાલપણનું વર્ણન	૩૫-૩૬
૬૮-૬૯	બંને કુમારોના કલાભ્યાસનું વર્ણન	૩૬
૭૦-૭૧	બંને કુમારોની યુવાવસ્થાનું તથા શરીરની ઉચ્ચાઈનું વર્ણન	૩૬-૩૮
૭૨	પ્રભુના લગ્નની હકીકત	૩૮
૭૩	જિતશત્રુ રાજા દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા પુરૂષને જણાવે છે	૩૮
૭૪	પ્રભુ પિતાને દીક્ષા માટે અનુમતિ આપે છે	૩૯
૭૫	પ્રભુની કાકાને રાજ્ય લેવાની વિનંતિ અને કાકાનો તકાર જણાવે છે	૩૯-૪૦
૭૬	પ્રભુનો તથા જિતશત્રુ રાજાનો સુમિત્રવિજયને લાવયતિ રૂપે રહેવાનો આગ્રહ	૪૦
૭૭	સુમિત્ર વિજયનું લાવયતિ રૂપે રહેલું અને પ્રભુનો રાજ્યાભિષેક જણાવે છે	૪૦-૪૧
૭૮	સગરને યુવરાજ પદવી તથા પિતાનો દીક્ષા મહોત્સવ	૪૧
૭૯	જિતશત્રુ રાજાનું દીક્ષા-આરિત્ર પાળી મોક્ષે જવું	૪૧-૪૨
૮૧-૮૪	અજિતનાથ રાજા તરીકે પ્રજાનું કેવી રીતે પાલન કરે છે? તે જણાવે છે	૪૨-૪૪
૮૫-૮૭	પ્રભુની વૈરાગ્ય ભાવના	૪૪-૪૬

પાનાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૮૮	લોકાંતિક દેવાની પ્રભુને તીર્થ પ્રવર્તાવવાની વિનતિ	૪૫-૪૬
૮૯-૯૦	સગરકુમારે પ્રભુને જણાવેલો પોતાનો વિચાર	૪૬-૪૭
૯૧-૯૨	અણ્ણતનાથ પ્રભુ સગરકુમારને રાજ્ય ગ્રહણ કરવાને સમજાવે છે. અને કુમાર તે માન્ય રાખે છે વગેરે.	૪૭-૪૮
૯૩-૯૪	પ્રભુએ આપેલા વાર્ષિક દાનનું સ્વરૂપ	૪૮-૪૯
૯૫	વર્ષી દાનનો પ્રભાવ	૪૯
૯૬	દાન લેનારની સ્થિતિ	૫૦-૫૧
૯૭-૯૮	દીક્ષા પ્રસંગે ઇન્દ્રાદિત્ય આવવું તથા દીક્ષા લેવા માટે પ્રયાણ	૫૧-૫૨
૧૦૦-૧૦૧	પ્રભુ સહસ્રામ્ર વનમાં આવીને દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે.	૫૨-૫૩
૧૦૨-૧૦૬	પ્રભુને મનઃપર્યાવ જ્ઞાનનું ઉપજવું અને ઇન્દ્રે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ	૫૩-૫૫
૧૦૭-૧૧૦	સગરકુમારે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ	૫૫-૫૭
૧૧૧-૧૧૪	પ્રભુએ બ્રહ્મહત્ત રાજાને ત્યાં પાસણું કથું ત્યારે પાંચ દીવ્યોનું પ્રગટ થવું	૫૭-૫૮
૧૧૫-૧૧૭	પ્રભુના વિહારનું સ્વરૂપ	૫૮-૬૦
૧૧૮-૧૨૦	પ્રભુ ક્ષપક ઋણિ કરી કેવલજ્ઞાન પામે છે તેનું સ્વરૂપ	૬૦-૬૪
૧૨૧-૧૨૫	પ્રભુને કેવલજ્ઞાન થાય ત્યારે દેવો સમવસરણુની રચના કરે છે તેનું સ્વરૂપ	૬૪-૬૫
૧૨૬	ચૈત્ય તરૂનું સ્વરૂપ તથા તેરમે ગુણસ્થાનકે પ્રભુનું સ્વરૂપ જણાવે છે.	૬૫-૬૬
૧૨૭	ત્રણ પ્રતિબિંબ પ્રભુની જેવા શાથી જણાય છે? તે કહે છે.	૬૬-૬૭
૧૨૮-૧૩૩	ઇન્દ્ર મહારાજે પ્રભુની કરેલી સ્તુતિ જણાવે છે.	૬૭-૬૯
૧૩૪	સગર રાજા પ્રભુને વંદન કરવા બાય છે	૬૯-૭૦
૧૩૫-૧૪૨	સગર રાજાએ કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ	૭૦-૭૨
૧૪૩	મન, જીભ અને ચક્ષુની સાર્થકતા ક્યારે?	૭૨-૭૩
૧૪૪	સમવસરણુમાં કોણ કયા ગદમાં બેસે? તે જણાવે છે	૭૩
૧૪૫-૧૫૬	પ્રભુની દેશના કેવી હોય? તે જણાવે છે.	૭૪-૭૫
૧૪૭	અણ્ણતનાથ પ્રભુની દેશનાની શરૂઆત	૭૫
૧૪૮	ધર્મધ્યાનના ચાર લેહો	૭૫-૭૬
૧૪૯-૧૫૪	આજ્ઞાવિચય ધ્યાનનું સ્વરૂપ	૭૬-૭૮
૧૫૫-૧૬૨	અપાયવિચય ધ્યાનનું સ્વરૂપ	૭૮-૮૧
૧૬૩-૧૭૪	વિમ્બકવિચય ધ્યાનનું સ્વરૂપ	૮૧-૮૮

ગાથાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૭૩	વિષાક સૂત્રનો ટૂંક પરિચય	.... ૮૬-૮૧
૧૭૪	આંખાના આડને છેદનાર રાજાનું કષ્ટાંત	.... ૮૨-૮૪
	પક્ષીની હિંસા કરનાર રાજાનું કષ્ટાંત	.... ૮૪-૮૬
૧૭૫	સંસ્થાન વિચય નામના ધર્મધ્યાનના ચોથા ભેદનું સ્વરૂપ	.... ૮૭-૮૮
૧૭૬	ચૌદ રાજલોકની આકૃતિ	.... ૮૮-૯૬
૧૭૭	લોકના ભેદ	.... ૯૬-૧૦૦
૧૭૮	આઠ રૂચક પ્રદેશનું સ્વરૂપ	.... ૧૦૦
૧૭૯	તિર્છાલોક તથા અઘો લોકની મર્યાદા	.... ૧૦૦-૧૦૧
૧૮૦	સાત નરકનાં નામ	.... ૧૦૧
૧૮૧-૧૮૨	રત્નપ્રભાદિ નારકની બાડાઈનું માન	.... ૧૦૧-૧૦૨
૧૮૨-૧૮૭	નારકીમાં ઘનોદ્ધિ વગેરેનું સ્વરૂપ	.... ૧૦૨-૧૦૪
૧૮૮-૧૯૧	નારકીના શરીરની અવગાહના વગેરે જણાવે છે.	.... ૧૦૪-૧૦૫
૧૯૨-૧૯૪	નારકીમાં સંસ્થાન વગેરેની ખીના જણાવે છે.	.... ૧૦૫-૧૦૬
૧૯૫-૧૯૬	નારકીમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય વગેરે જણાવે છે.	.... ૧૦૭-૧૦૮
૧૯૭	નરકમાં ક્ષેત્ર વેદનાનું સ્વરૂપ	.... ૧૦૮-૧૦૯
૧૯૮	નરકમાં પરમાધામી દેવોદૃત વેદનાનું સ્વરૂપ	.... ૧૦૯-૧૧૧
૧૯૯	નારકીના ઉત્પત્તિ સ્થાનોનું સ્વરૂપ	.... ૧૧૧
૨૦૦	પરમાધામી કૃત વેદનાના પ્રકાર	.... ૧૧૧
૨૦૧	નરકના જીવોનો પ્રશ્નાત્તાપ	.... ૧૧૨
૨૦૨-૨૦૫	નરકના દુઃખથી બચવા માટે પ્રભુની હિતશિક્ષા. ઘનના પાંચ પ્રકાર તથા તેનું સ્વરૂપ તેમજ શીલ, તપ, ભાવના વગેરેનું સ્વરૂપ ધર્મા વગેરેના કષ્ટાંતો સાથે	.... ૧૧૨-૧૨૬
૨૦૬-૨૦૭	ભુવનપતિના આવાસાદિની તથા તેમના મુકુટના ચિહ્નોની ખીના જણાવે છે.	.... ૧૩૬-૧૩૭
૨૦૮-૨૧૦	ભુવનપતિનાં વીસ ઇન્દ્રોનાં નામ	.... ૧૩૭-૧૩૮
૨૧૧-૨૧૬	વ્યન્તર દેવોનાં સ્થાન, મુકુટના ચિહ્ન તથા તેમના ઇન્દ્રોનાં નામ તથા વાણવ્યન્તર દેવોનાં નામ જણાવે છે	.... ૧૩૮-૧૪૦
૨૧૭-૨૨૦	વ્યન્તર દેવોના શરીરાદિની ખીના તથા ગતિ આગતિ વગેરે	.... ૧૪૦-૧૪૨
૨૨૧-૨૨૫	જ્યોતિશ્ચક્રનાં સ્થાન તથા ચંદ્રાદિકની સંખ્યા જણાવે છે.	.... ૧૪૨-૧૪૪
૨૨૬-૨૨૭	ચંદ્રાદિકના વિમાનનું પ્રમાણ	.... ૧૪૪
૨૨૮-૨૨૯	ચંદ્રાદિકના વિમાનને વહન કરનાર આભિયોગિક દેવોની ખીના જણાવે છે.	.... ૧૪૫

આથીંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨૩૦-૨૩૧	અહીં દ્વીપની બહારના ચંદ્રાદિકની બીના	.... ૧૪૬
૨૩૨-૨૩૪	ચંદ્રાદિકના શરીર વિગેરેની બીના જણાવે છે.	.... ૧૪૬-૧૪૮
૨૩૫-૨૩૭	ચંદ્રાદિકના આયુષ્યની બીના	.... ૧૪૮-૧૪૯
૨૩૮	તીર્થલોકનું સ્વરૂપ	.... ૧૪૯
૨૩૯-૨૪૩	મેરૂ પર્વતની હકીકત	.... ૧૪૯-૧૫૧
૨૪૪-૨૪૮	છ વર્ષાધર પર્વતો તથા તેમના ઉપર આવેલા પદ્માદિક દ્રહોની હકીકત જણાવે છે.	.... ૧૫૨-૧૫૩
૨૪૯-૨૫૩	ગંગા સિંધુ વગેરે મોટી નદીઓ તથા તેના પરિવારની બીના જણાવે છે.	.... ૧૫૩-૧૫૫
૨૫૪	સાત ક્ષેત્રોની પહોળાઈ વગેરે જણાવે છે	.... ૧૫૫-૧૫૬
૨૫૫-૨૫૬	ગજદંત પર્વતો તથા દેવકુરૂ ક્ષેત્રની બીના જણાવે છે	.... ૧૫૬-૧૫૭
૨૫૭	કંચનગિરિ તથા ચિત્રકૂટની હકીકત જણાવે છે.	.... ૧૫૭
૨૫૮	ગંધમાદન તથા ઉત્તરકુરૂનું સ્વરૂપ જણાવે છે.	.... ૧૫૭-૧૫૮
૨૫૯-૨૬૧	મહાવિદેહની ૩૨ વિજયોની બીના જણાવે છે.	.... ૧૫૮-૧૫૯
૨૬૨-૨૬૩	વૈતાલ્ય પર્વતની બીના જણાવે છે.	.... ૧૫૯-૧૬૦
૨૬૪-૨૬૫	વૈતાલ્યના કૂટ તથા જગતીની બીના જણાવે છે.	.... ૧૬૦-૧૬૧
૨૬૬-૨૭૦	ગોળ વૈતાલ્ય તથા લવણ સમુદ્રનું સ્વરૂપ જણાવે છે.	.... ૧૬૧-૧૬૩
૨૭૧	ધાતકી ખંડની બીના જણાવે છે.	... ૧૬૩
૨૭૨	કાલોદધિ સમુદ્રની બીના	.... ૧૬૩-૧૬૪
૨૭૩-૨૭૪	ધાતકીખંડ તથા પુષ્કરાર્ધમાં આવેલા મેરૂની હકીકત	.... ૧૬૪-૧૬૫
૨૭૫	અહીં દ્વીપના પદાર્થોની દ્રંક બીના જણાવે છે	.... ૧૬૫-૧૬૬
૨૭૬-૨૭૭	માનુષોત્તર પર્વતનું સ્વરૂપ જણાવે છે	.... ૧૬૬
૨૭૮	અંતર દ્વીપની બીના જણાવે છે	.... ૧૬૭
૨૭૯-૨૮૨	સાડી પચીસ આર્ય ક્ષેત્ર તથા તેની રાજધાનીનાં નામ જણાવે છે	.... ૧૬૭-૧૬૯
૨૮૩-૨૮૪	મતિ આર્યનું સ્વરૂપ જણાવે છે	.... ૧૬૯-૧૭૦
૨૮૫-૨૮૭	અંતરદ્વીપના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ	.... ૧૭૦-૧૭૧
૨૮૮-૨૯૧	મનુષ્યના દંડકમાં શરીર વગેરે જણાવે છે	.... ૧૭૧-૧૭૩
૨૯૨	અહીં દ્વીપની બહારના ક્ષેત્રાદિનું સ્વરૂપ જણાવે છે	.... ૧૭૩
૨૯૩-૩૦૫	નંદીશ્વર દ્વીપનું સ્વરૂપ	.... ૧૭૩-૧૭૮
૩૦૬-૩૦૭	નંદીશ્વર દ્વીપથી આગળ આવતાં કેટલાક દ્વીપ સમુદ્રનાં નામો જણાવે છે .	... ૧૭૮-૧૭૯
૩૦૮-૩૦૯	સમુદ્રના પાણીનો સ્વાદ જણાવે છે	.... ૧૭૯

પાનાંક	વિષય	પાનાંક
૩૧૦	તીર્થંકર ચક્રવર્તી વગેરે ક્યાં ઉપજે? તથા તેમની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા કેટલી હોય તે જણાવે છે ...	૧૮૦
૩૧૧-૩૧૩	ઉર્ધ્વ લોકનું પ્રમાણ અને દેવોના પ્રકાર જણાવે છે	૧૮૦-૧૮૨
૩૧૪-૩૧૫	સિદ્ધ શીલાનું સ્વરૂપ તથા પ્રમાણ કહે છે	૧૮૧-૧૮૨
૩૧૬	અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસો ક્યાં આવે તે જણાવે છે	૧૮૨-૧૮૩
૩૧૭-૩૨૧	સમભૂતલા પૃથ્વીથી કર્મો દેવલોક કેટલે છે તે જણાવે છે	૧૮૩-૧૮૪
૩૨૨-૩૨૪	દેવોના પ્રકારો જણાવે છે	૧૮૪-૧૮૬
૩૨૫-૩૨૭	ઉર્ધ્વલોકમાં વિમાનોની સંખ્યા જણાવે છે	૧૮૬-૧૮૭
૩૨૮-૩૨૯	દ્વિચરિમા તથા એક ચરિમાનો અર્થ સમજાવે છે.	૧૮૭-૧૮૮
૩૩૦-૩૩૨	દેવોનો શ્વાસોશ્વાસ તથા આહારની મર્યાદા વગેરે જણાવે છે.	૧૮૮-૧૮૯
૩૩૩-૩૩૫	દેવોનું બીજ દેવલોકમાં ગમનાગમન તથા ક્યાં જીવે દેવલોકમાં ક્યાં સુધી ઉપજે તે જણાવે છે	૧૮૯-૧૯૦
૩૩૬-૩૩૭	દેવોને કેવા પ્રકારની વિષયેષ્ટા હોય તે જણાવે છે	૧૯૦-૧૯૧
૩૩૮-૩૪૧	વૈમાનિક દેવોને વિષે શરીર વગેરે કેટલાં હોય તે જણાવે છે	૧૯૧-૧૯૩
૩૪૨	ત્રસ નાડીનું સ્વરૂપ	૧૯૩-૧૯૪
૩૪૩-૩૪૪	ધર્મધ્યાન કરનારને થતો અપૂર્વ લાભ સમજાવે છે	૧૯૪
૩૪૫	ધર્મધ્યાન કરનાર દેવલોકમાં કેવા સુખ પામે તે કહે છે	૧૯૫
૩૪૬	દેવલોકથી છેલ્લા મનુષ્ય ભવમાં આવેલા જીવનું સ્વરૂપ કહે છે....	૧૯૫
૩૪૭-૩૪૯	પદાર્થોનું અનિત્યપણું સમજાવે છે. ...	૧૯૫-૧૯૭
૩૫૦	આત્મહિત ક્યાં સુધી સાધી શકાય તે જણાવે છે	૧૯૭
૩૫૧	મનુષ્ય ભવની દુર્લભતા સમજાવે છે.	૧૯૭-૧૯૮
૩૫૨	રાગનાં કારણો તથા અનિત્ય શરીર દ્વારા નિત્ય ધર્મ સાધવાનું કહે છે. ...	૧૯૮
૩૫૩	શરીર ઉપર જેવો રાગ છે તેવો રાગ ધર્મ ઉપર રાખે તો મોક્ષ સુલભ છે તે જણાવે છે	૧૯૮-૧૯૯
૩૫૪	ક્યાં દિવસો સફળ જાણવા? ...	૧૯૯-૨૦૦
૩૫૫	તૃષ્ણાનું સ્વરૂપ	૨૦૦
૩૫૬-૩૫૮	મોહ ઝેરથી વધારે ખરાબ છે તે જણાવે છે	૨૦૦-૨૦૧
૩૫૯-૩૬૦	સુખ પામવા માટે શું કરવું જોઈએ	૨૦૨
૩૬૧	સુખની ઇચ્છાવાળા પણ દુઃખના સાધનો સેવે છે તે જણાવે છે	૨૦૨-૨૦૩
૩૬૨	કામનું સ્વરૂપ સમજાવે છે	૨૦૩
૩૬૩	ખરા ત્યાગી કેણુ કહેવાય	૨૦૩-૨૦૪

ખાંડ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૩૬૪	ત્યાગમાં જ સ્થિતિ મુખ છે	૨૦૪
૩૬૫	મહા સમર્થ ઇન્દ્રો ઋષભદેવને શાથી નમે છે તે જણાવે છે	૨૦૪-૨૦૫
૩૬૬-૩૬૮	ચક્રવર્તી છતાં અને કેવલી છતાં પણ ભરત મહારાજા મુનિ વેષ શાથી ગ્રહણ કરે છે	૨૦૫-૨૦૬
૩૬૯-૩૭૧	અજિતનાથ પ્રભુ જે કુલમાં જન્મ્યા હતા તે કુલમાં રાજાઓની ત્યાગ ભાવના જણાવે છે	૨૦૬-૨૦૭
૩૭૨	સર્વવિરતિ પાળવાને અસમર્થ હોય તેમને દેશવિરતિ પાળવાનો ઉપદેશ	૨૦૭-૨૦૮
૩૭૩-૩૭૪	સમકિતથી પડેલા છવો કથારે મોક્ષે જાય વગેરે જણાવે છે	૨૦૮
૩૭૫	પ્રભુ ગણધરની સ્થાપના કરે ત્યારે ઇન્દ્ર મહારાજાનું કાર્ય જણાવે છે	૨૦૯
૩૭૬-૩૭૭	પ્રભુ ગણધરને દેશના સંભાળાવે છે તે તથા જલિ વગેરેનું સ્વરૂપ	૨૦૯-૨૧૦
૩૭૮	પ્રથમ ગણધરની દેશનાનું સ્વરૂપ	૨૧૦
૩૭૯	દેશના પછી દેવો નંદીશ્વરે જાય છે તે જણાવે છે	૨૧૦-૨૧૧
૩૮૦-૩૮૩	પ્રભુનો વિહાર, કૌશાંબીમાં આવવું તેમણે આપેલી દેશના	૨૧૧-૨૧૨
૩૮૪-૩૮૫	પ્રાક્ષણના પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ સમકિતનો મહિમા જણાવે છે	૨૧૨-૨૧૩
૩૮૬-૩૮૯	શુદ્ધભટ તથા સુલક્ષણની હકીકત	૨૧૩-૨૧૫
૩૯૦	સગરરાજ ચક્રવર્તી થાય છે તે જણાવે છે	૨૧૫-૨૧૬
૩૯૧-૩૯૩	ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિનું વર્ણન	૨૧૬-૨૧૭
૩૯૪	પ્રભુ શ્રી અજિતનાથનું વિનીતા નગરીમાં આગમન	૨૧૭
૩૯૫-૩૯૬	સગર ચક્રવર્તીનું અષ્ટાષ્ટક જવું અને બળી મરવું	૨૧૭-૨૧૮
૩૯૭-૩૯૮	શોકાતુર મંત્રીનું ચક્રી પાસે આગમન	૨૧૮-૨૧૯
૩૯૯-૪૦૦	સગર ચક્રવર્તીની વૈરાગ્ય ભાવના, પૌત્રને રાજ્ય સોંપવું, દીક્ષા તથા કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ	૨૧૯-૨૨૦
૪૦૧-૪૦૩	અજિતનાથ પ્રભુનો પરિવાર જણાવે છે	૨૨૦-૨૨૧
૪૦૪	પ્રભુનો નિર્વાણ કાળ જાણી ઇન્દ્રનું આગમન વગેરે	૨૨૧
૪૦૫	પ્રભુનો યોગ રૂઢન	૨૨૧-૨૨૨
૪૦૬-૪૦૭	પ્રભુનું નિર્વાણ અને કૌમારાદિ અવસ્થાનું કાલમાન	૨૨૨-૨૨૩
૪૦૮-૪૧૧	સગર મુનિનું નિર્વાણ, પ્રભુ વગેરેના અગ્નિસંસ્કાર તથા દાદા ગ્રહણ વગેરે	૨૨૩-૨૨૪
૪૧૨	દાદાની પૂજાનું ફલ તથા કલ્યાણકૌનું માહાત્મ્ય	૨૨૪-૨૨૫

નામાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૪૧૩	જિન નામ બાંધનાર દેવ તથા નારકીનાં સુખ કેવી રીતે લોગવે તે જણાવે છે	.... ૨૨૫
૪૧૪-૪૧૫	છેલ્લા ભવમાં તીર્થકરતું વર્તન કેવું હોય તે જણાવે છે	.... ૨૨૫-૨૨૬
૪૧૬	અંથકારનો પ્રભુના જીવનમાંથી સાર લેવાનો ઉપદેશ	.... ૨૨૬
૪૧૭	અંથ વાંચનાર ભવ્ય જીવેને અંથકારનો આશીર્વાદ	.... ૨૨૭
૪૧૮	અંથ પૂરો થવાની સાલ તથા કોની પ્રેરણાથી રચના કરી તે જણાવે છે	.... ૨૨૭
૪૧૯	ભૂલચૂક માટે અંથકારની ક્ષમા યાચના	.... ૨૨૭-૨૨૮
૪૨૦	અન્ય રચનાના ફલ સ્વરૂપ શુભ વિચાર	.... ૨૨૮
૪૨૧	હવે પછીના ભાગોમાં શું આવશે તે જણાવે છે	.... ૨૨૮
	શ્રી ગૌતમસ્વામીનો છંદ	.... ૨૨૯
	શ્રી ગૌતમસ્વામીનું સ્તવન	.... ૨૩૦
	શ્રી ગૌતમસ્વામીની પ્રાભાતિક સ્તુતિ	.... ૨૩૧-૨૩૨
	શ્રી ગૌતમસ્વામીનો રાસ	.... ૨૩૩-૨૪૦

॥ ॐ नमः श्रीशंखेश्वर-पार्ष्वनाथाय ॥

॥ मदीयात्मोद्धारक-परमोपकारिशिरोमणि-तपोगच्छाधिपति-जगद्गुरु-
आचार्य-महाराज-श्रीविजयनेमिसूरीश्वर-भगवद्भ्यो नमः ॥

सुशुद्धीतनामधेय-पूज्यपाद-भ्रातृस्मरणीय-परमगुरु-आचार्य
मહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વર વિનેયાણુ આચાર્ય
શ્રીવિજયપદ્મસૂરિ વિરચિત

શ્રી દેશના ચિંતામણિ

ભાગ ૨ નો

અંથકાર મંગલાચરણ તથા અભિધેય જણાવે છે:—

॥ હરિગીત છંદ ॥

પરમ મંગલ શાંતિ પ્રભુ ગુરુરાજ નેમિસૂરીશને;
અંજલી જોડી નમીને તીર્થપતિના વચનને;
શ્રી દેશના ચિંતામણિના શ્રેષ્ઠ બીજા ભાગને,
હેજે રચું શ્રોતા સુધી કરજો વિમલ નિજ જીવનને. ૧

સ્પષ્ટાર્થ:—પરમ મંગલ એટલે ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ રૂપ મોક્ષને પમાડનાર
સોળમા તીર્થંકર શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુને તથા શુર મહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી તથા
શ્રીતીર્થંકર દેવના પ્રવચનને અંજલી એટલે બે હાથ જોડીને નમસ્કાર કરે' છું. એમ
નમસ્કાર કરીને શ્રીદેશના ચિંતામણિ નામના મહા અનંથના બીજા ભાગની હેજે
એટલે આનંદપૂર્વક રચના કરે' છું. તે ઉપદેશના વચનો સાંભળીને શ્રોતાઓ ! તમે
પોતાના જીવનને શુદ્ધ કરજો. અહીં નમસ્કાર કરવા વડે મંગલાચરણ જાણવું. તથા બીજા
સ્લોકમાં અભિધેય જણાવાશે અધિકારી વગેરે ચાર અનુબંધની વિશેષ બીના આ શ્રી
દેશના ચિંતામણિ અંથના પહેલા ભાગની શરૂઆતમાં જણાવી છે ત્યાંથી જાણવી. ૧

આ શ્લોકમાં બીજા શ્રીઅજિતનાથ પ્રભુની દેશના શરૂ કરતાં પ્રભુ સમકિત ક્યારે પામ્યા તે જણાવે છે:—

દેશના નાભેય પ્રભુની પ્રથમ ભાગે મેં ભણી,
દેશના ભાખીશ હરખે અજિત તીર્થ'કર તણી;
સમ્યક્ત્રયી ગણના ભવોની ત્રણ ભવો પ્રભુદેવના,
પાછલા ત્રીજે ભવે પ્રભુ નૃપ હતા સુસીમાતણા. ૨

રૂપસાર્થ:—શ્રીદેશના ચિન્તામણિ નામના ગ્રંથના પહેલા ભાગમાં મેં (શ્રી વિજયપદ્મસૂરિએ) નાભેય પ્રભુની એટલે પહેલા તીર્થ'કર નાભિરાજના પુત્ર શ્રીનૃપભદ્રેવ પ્રભુની દેશના એટલે ઉપદેશનું વર્ણન કર્યું હતું આ બીજા ભાગમાં હું બીજા તીર્થ'કર શ્રી અજિતનાથ પ્રભુની દેશના હર્ષથી કરું છું પ્રભુનો જીવ સમકિત પામે ત્યારથી તેમના ભવોની ગણતરી થાય છે. તે નિયમ પ્રમણે આ બીજા તીર્થ'કર શ્રી અજિતનાથ પ્રભુના સમકિત પામ્યા પછીના ત્રણ ભવો થયા છે. તેમાં પાછલા ત્રીજે ભવે એટલે જે ભવમાં સમકિત પામ્યા તે ભવે પ્રભુ સુસીમા નામે નગરીના રાજા હતા. ૨

સુસીમા નગરી ક્યાં આવી તે જણાવી વિમલ વાહન રાજાનું વર્ણન ત્રણ શ્લોક વડે કરે છે:—

દ્વીપ નાભિ સમાન જંબૂદ્વીપ મધ્ય વિદેહમાં,
સીતા તણી દક્ષિણ દિશાએ શ્રેષ્ઠ વત્સા વિજયમાં;
નામે સુસીમા નયરીમાં રાજા વિમલ વાહન હતા,
નિજ પ્રભને પુત્ર જેવી માનતા ન્યાયે રતા. ૩

રૂપસાર્થ:—સર્વ દ્વીપોની મધ્યમાં આવેલ જંબૂદ્વીપ નામે દ્વીપ છે. તે જંબૂદ્વીપના મધ્ય ભાગમાં મહાવિદેહ^૧ નામે ક્ષેત્ર આવેલું છે તે ક્ષેત્રમાં સીતા નામની મહા નદી આવેલી છે. અને તે નદીની દક્ષિણ દિશામાં ઉત્તમ વત્સ નામે વિજય આવેલ છે. આ વિજયની અંદર આવેલી સુસીમા નામની નગરીમાં (શ્રીઅજિતનાથ પ્રભુના પાછલા ત્રીજા ભવનો જીવ) વિમલવાહન નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે રાજા પોતાની પ્રભને પુત્ર જેવી માનતા હતા. તથા સાચો ઈન્સાફ કરવામાં તત્પર રહેતા હતા. ૩

પોતા તણા અન્યાયને પણ જે સહન કરતા નહીં,
નિજ કાય તણુને પણ સુધારે વિધુધજન હેતે સહી.
સામાહિ વિાધને પાલતા અરિ ભૂપને વશ રાખતા,
ત્રણ વર્ગ વિધિએ સાધતા આરામ જેવા દીપતા. ૪

૧ મહાવિદેહનો બીના વગેરે આ શ્રી દેશના ચિન્તામણિના પહેલા ભાગમાં જણાવી છે.

રૂપસ્થાઈ:—આ વિમલવાહન રાજ પોતાના અન્યાયને એટલે પોતાથી થએલ ભૂલને પણ સહન કરી શકતા નહોતા કારણ કે વિબુધ જન એટલે પંડિત પુરૂષો પોતાના શરીરના ઘણાંને એટલે ઘાને પણ નહીં આનંદપૂર્વક સુધારનારા હોય છે તથા તે સામાદિ વિધિ એટલે શત્રુને વશ કરવા માટે ખતાવવામાં આવેલ સામ, દામ, દંડ અને ભેદનામની ચાર પ્રકારની નીતિને પાળે છે અને તેથી કરીને ચારિ ભૂપને એટલે શત્રુ રાજ્યોને પોતાના વશમાં રાખે છે એટલે શત્રુ રાજ્યો તેમના કદામાં રહે છે. અથવા શત્રુ રાજ્યો આ રાજ્યથી ડરીને ચાલતા હતા વળી ત્રણ વર્ગ એટલે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પ્રકારના વર્ગને સાધે છે, તેવા ગુણવંત આ વિમલવાહન રાજ આરામ એટલે બગીચાની પેઠે શોભતા હતા. જેમ બગીચો જૂદી જૂદી જાતના ઝાડ ફૂલ વગેરેથી શોભે છે, તેમ શ્રીવિમલવાહન રાજ દાન-દેવપૂજા-દાક્ષિણ્ય-દમ-દક્ષતા રૂપ પાંચ દકારેથી તથા પરોપકારાદિ ગુણોથી શોભે છે માનવ જીવનની નિશિષ્ટતા-વિનય વિવેક વગેરે સદ્ગુણોથી જ ગણાય છે પણ તેવા ગુણોની પ્રાપ્તિ ને આરાધના પુણ્યોદયે જ થાય છે. રાજ વિમલવાહન તેવા સદ્ગુણો ને પુણ્યધાલી રાજ હતા ૪

જેમ તેનો એક સ્વામી સર્વ નૃપનો એક એ,
બલ તેજ ધારી ઈંદ્ર જેવો સીસ નમાવે સંતને;
બાહ્ય શત્રુ જેમ અંતર શત્રુને પણ જીતતા,
અશ્વાદિની જિમ કરણ ને દમતા હૃદયમાં ખૂશ થતા. ૫

રૂપસ્થાઈ:—જેમ બગીચાનો એક સ્વામી હોય છે તેમ સર્વ રાજ્યોના આ વિમલવાહન રાજ સ્વામી હતા વળી તે રાજ ઇન્દ્ર મહારાજની પેઠે બલ તેજધારી એટલે બલ અથવા શક્તિને તથા તેજને ધારણ કરનારા હતા. છતાં પણ સંતને એટલે સન્નિધિ અથવા સાધુ પુરૂષને તેઓ સીસ નમાવતા એટલે વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરતા હતા. વળી જહારના દુશ્મનોને જેમ જીતતા હતા તેમ અંતર શત્રુ એટલે આત્માના શત્રુ રૂપ કષાયાદિકને પણ જીતવાને ઉદ્યમ કરતા હતા. તથા અશ્વાદિ એટલે ઘોડા વગેરેની જેમ કરણ એટલે ઇન્દ્રિયોને દમતા હતા એટલે વશમાં રાખતા હતા, અથવા પોતાની ઇન્દ્રિયોને મરજી મુજમ વિષયોના ઉપલોગમાં જતી રોકતા હતા અને તેથી પોતાના હૃદયમાં આનંદ પામતા હતા દુનિયામાં બાહ્ય શત્રુઓ (વિરોધી રાજ વગેરે) ને જીતનારા ધણોએ બળવંત રાજ વગેરે જેવામાં આવે છે, પણ અંતરંગ શત્રુઓને જીતનારા જીવો બહુજ વિરલા હોય છે. વિમલવાહન રાજ પણ તેવા અંતરંગ શત્રુઓને જીતનારા હતા અને ઇન્દ્રિયોને વશ રાખનારા હતા તીર્થંકર નામકર્મનું રહસ્ય વિચારતાં જણાય છે, કે તીર્થંકર નામકર્મનો જ્યાં સુધી અનિકાચિત બંધ થયો હોય એટલે નિકાચિત બંધ થયા પહેલાં તેના દલિયા કદાચ અશુભ ભાવાદિ કારણોમાંના કોઈ પણ કારણને

લઈને સત્તામાંથી નીકળી જાય (વિખરી જાય), પણ નિકાચિત્ત બંધ થયા બાદ ભાવી તીર્થ કરના જીવોના આચાર-વિચાર ને કચ્ચાર ઘણાં જ ઉંચી કોટીના હોય છે. તીર્થ કર નામકર્મનો અનિકાચિત્ત (શિથિલ) બંધ છેલ્લા ભવથી પશ્ચાત્તુર્વર્ત્તિએ (ઉલટા ક્રમે) ગણુતાં નિકાચિત્ત બંધના કારણભૂત ત્રીજા ભવની ખેલાં પણ થઈ શકે છે. તેવો બંધ રાજા વિમલવાહનને અત્યારે હતો. તેના પ્રભાવે તેમની આત્મદૃષ્ટિ પણ સતેજ હતી. તેથી વિષય કષાય પ્રત્યે તેમને તિરસ્કાર ભાવ વર્તતો હતો. રાજા વિમલવાહનની આ સ્થિતિ અપૂર્વ બોધ આપે તેવી છે. ૫

છીપ જેવા પાત્રમાંહી દાન રંગે આપતા,
નિજ પ્રજાને ધર્મ માર્ગે શાંતિ પ્રેમે દોરતા;
યુદ્ધાદિ વીર તે ધર્મ સાધી સફલ કરતા જન્મને,
એક દિન આવું વિચારે મન ધરી વૈરાગ્યને. ૬

રૂપદર્શન:—વળી આ વિમલવાહન રાજા છીપ સમાન ઉત્તમ પાત્ર જે મુનિ મહારાજ વગેરે તેમને રંગે એટલે ઘણા આનંદ પૂર્વક દાન આપતા હતા. વળી પોતાની પ્રજાને શાંતિ પૂર્વક એટલે જળ વાપર્યા સિવાય સમજાવીને તથા પ્રેમ પૂર્વક ધર્મ માર્ગમાં એટલે ધર્મ સાધવામાં દોરતા હતા જેમ આ રાજા યુદ્ધાદિ વીર એટલે લડાઈ વગેરેમાં શૂરવીર હતા તેમ ધર્મ સાધવામાં પણ શૂરવીર હતા. તેથી તેઓ પોતાના મનુષ્ય ભવને ધર્મ સાધના કરી સફલ બનાવતા હતા. એક વખતે આ રાજા મનમાં વૈરાગ્ય ભાવના ધારણ કરીને આ પ્રમાણે (આગળ જણાવવામાં આવશે તે પ્રમાણે) વિચારણા કરતા હતા. ૬

હવે વિમલવાહન રાજા વૈરાગ્યથી કેવી ભાવના ભાવે છે તે છ ગાથાઓમાં જણાવે છે:—

યોનિ ધુમરીથી ભયંકર ભવજલધિને બાણજે,
ઈંદ્ર જલ સમી સ્થિતિ ભવ અર્થની ના ભૂલજે;
ચંચલ જીવાની દર્ભાઈંદુના સમું જીવન અરે,
કેટલુંક આયુષ્ય દુઃખમય જાય મર્ત્ત વિષે ખરે. ૭

રૂપદર્શન:—હે જીવ ! તું આ ભવજલધિ એટલે સંસાર સમુદ્રને યોનિ એટલે ઉપજવાનાં સ્થાન જે ચોરાશી લાખ કહેવાય છે તે રૂપી ધુમરો એટલે પાણીના વમળે (આવર્ત્ત—ભમરી-કુંડાળાએ) કરીને ભયંકર બાણજે. જેમ સમુદ્રમાં ધુમરોની અંદર સપડાએલ જીવ આમ તેમ અથડાયા કરે છે અને દુઃખી થાય છે ને તેમાંથી છુટી શકતો નથી, તેવી રીતે આ સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં યોનિ રૂપી ધુમરીમાં સપડાએલા જીવો પણ બહુ જ દુઃખી થાય છે અને સંસારમાં અનેક ભવો કરીને આમ તેમ અથડાયા કરે છે. વળી ભવ અર્થ એટલે સંસારના પદાર્થોની સ્થિતિ (સ્વરૂપ) ઈંદ્રજાળ જેવી છે, તે વાત તું ભૂલીશ નહિ. જેમ

ઈન્દ્રજાળ વડે ખરી રીતે ન હોય છતાં અનેક જાતની વસ્તુઓ જણાય છે, પરંતુ જેમ તે ક્ષણ વારમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે, તેમ આ સંસારના પદાર્થો પણ નાશવંત છે. જીવાની એટલે યુવાવસ્થા અંચળ છે એટલે ચપળ અથવા અસ્થિર છે. કારણ કે તે થોડા વખતમાં જતી રહે છે. આ જીવન કર્મખિન્દુ એટલે ઠાક નામના ઘાસનો ટોચ ઉપર રહેલ પાણીના ખિન્દુ જેવું છે. જેમ ઠાકના અગ્ર ભાગ ઉપર રહેલ પાણીનું ટીપું થોડા વખત રહીને પવન આવે કે તરત ખરી પડે છે તેમ આ જીવન પણ થોડા જ વખતમાં પૂરું થાય છે. અથવા તે ખિન્દુ ક્યારે ખરી પડશે તેનો ભરોસો નથી, તેમ આ જીવન પણ ક્યારે પૂરું થશે તેની કાંઈ ખાતરી નથી. ચાલુ ભવના આયુષ્યમાંથી કેટલુંક આયુષ્ય (લગભગ નવ મહિના મનુષ્ય ભવની અપેક્ષાએ) તો ગર્ભને વિષે દુઃખમય એટલે દુઃખમાં જાય છે ૭

અંધ જેવું બાળ વયમાં યૌવને લોહપપણે,

સુપ્ત જેવું ઘડપણે તું જાણ તારા જીવનને;

યૌવને જિમ વિષય કાળે તેમ યત્નો મુકિતને,

સાધવાને જો કરે તો શું રહે ન્યૂન જીવ તને.

૮

રૂપદ્રાર્થ:—બાળ વયમાં એટલે બાલ્યાવસ્થામાં અંધ જેવું એટલે આંધળાની પેઠે સંસારી જીવતું આયુષ્ય જાય છે. કારણ કે જેમ આંધળો માણસ જેમી શકતો નથી તેમ બાલ્યાવસ્થામાં જીવને હિતાહિતની સમજણ હોતી નથી, તેથી તે અવસ્થામાં તેનાથી ધર્મ કાર્ય વગેરે પણ બની શકતું નથી. તથા યુવાવસ્થામાં લોહપપણામાં એટલે વિષય લાલસાઓમાં આયુષ્ય ફેગટ આદ્યું જાય છે. કારણ કે જીવાનીમાં બધી ઈન્દ્રિયો પૂરે જોસમાં હોય છે તેથી તે વખતે વિષયોની લાલસા તીવ્ર હોય છે, તેમાં આસક્ત થઈને આયુષ્ય એળે ગુમાવે છે. તથા ઘડપણમાં સુપ્ત એટલે સુતેલાની પેઠે તારું આયુષ્ય આદ્યું જાય છે જેમ તું જાણજે. કારણ કે જેમ સુતેલા માણસથી ધર્મ કાર્ય અથવા બીજું કામ થઈ શકતું નથી તેમ ઘડપણમાં સમજણ છતાં પણ તથા ધર્મ કાર્ય કરવાની ઈચ્છા કઠાય હોય તો પણ તે વખતે ઈન્દ્રિયોની શક્તિ નબળી પડી જતી હોવાથી ધર્મરાધન થઈ શકતું નથી. આ વાત લક્ષ્યમાં રાખી હે જીવ! યુવાવસ્થામાં પૂર્ણ શક્તિ હોવાથી તું વિષયોને માટે જેવા પ્રયત્નો કરે છે તેવા પ્રયત્નો જો મુક્તિને એટલે મોક્ષને સાધવા માટે કરે તો તેમાં શી ખામી રહે? અથવા તે વખતે જ મોક્ષ સાધનાને માટે પ્રયત્ન થઈ શકે તેમ છે. ૮

વીંટાય જેમ કરોળીઓ નિજ લાળ કેરા તંતુએ,

તેમ પ્રાણી કર્મપાશો નૃલવ પુણ્ય પામીએ;

આર્ય દેશાદિક છતાં જે આત્મહિત ના આચરે,

ભોજન છતાં ભૂખ્યા રહેલા નર સમો તે છે ખરે.

૯

રૂપપ્રત્યયઃ—જેવી રીતે કરોળીઓ પોતાની લાગમાંથી નીકળતા તાંતણા વડે વીંટાય છે તેવી રીતે આ સંસારી જીવ કર્મપાશે એટલે કર્મ રૂપી બાળથી વીંટાયેલો છે તે છતાં પુણ્યનો ઉદય બળે તો જ નૃલવ એટલે આ મનુષ્ય ભવ પમાય છે. તે મનુષ્ય ભવ મળે છતે જો વધારે પુણ્યનો ઉદય હોય તો આર્ય દેશાદિક એટલે આર્ય ક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુલ, ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા વગેરે મળે છે. અને તે સાધનો મળ્યા છતાં જો જીવો આત્મહિત એટલે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરનાર ધર્મની આરાધના કરતા નથી તેઓ ખરેખર જમવાનું ભોજન મળ્યા છતાં ભૂખ્યા રહેનાર મનુષ્યની જેવા મૂર્ખ બનવા ૬

જાય અધમુખ જલ પરે જડ બેડિ ગતિ તામે છતાં,

સાધતા નહિ સ્વાર્થ સમયે સાધવાને ધારતા;

ધર્મસાધન પૂર્વકાલે મરણ અણુધાર્યું લહે,

આશા ગગનના જેવડી મનના મનોરથ મન રહે. ૧૦

રૂપપ્રત્યયઃ—જલ પરે એટલે જેમ પાણી અધમુખ એટલે નીચી જમીન તરફ બાય છે તેવી રીતે જડ એટલે મૂર્ખ અથવા અણુસમજી પુરૂષ બેડિ ગતિ એટલે ઉર્ધ્વગતિ તથા અધોગતિ બંને પોતાના તાળામાં હોવા છતાં પણ અધોગતિમાં જાય છે ને સ્વાર્થને સાધતા નથી વળી વિચારે છે કે હજી ધર્મ સાધવાને ઘણો વખત મળશે. એવું ધારીને તેમાં ઢીલ કરે છે. ને ધર્મ સાધન કરવા માટે તૈયારી કરે તે પહેલાં અણુધાર્યું એટલે અકસ્માત અથવા પોતે ન ધાર્યું હોય તેવા વખતે તે મરણને પામે છે. કારણ કે મરણ ક્યારે આવશે તેની કોઈને ખબર પડતી નથી. સંસારી જીવોની આશા તો ગગનના જેવડી એટલે આકાશની પેઠે પાર વિનાની છે. પરંતુ મરણ પામતાં મનના મનોરથ એટલે ઇચ્છાઓ મનમાં જ રહી જાય છે અને કાંઈ પણ ધર્મસાધન કર્યા વિના જીવને આ ભવની ઋદ્ધિ વગેરે મૂકીને ઇચ્છા વિના આલ્યા જવું પડે છે. ૧૦

કાળ તસ્કર ક્ષણ મારી પકડતો સૌ નિરખતા.

કર્મ કર્તા ભોગવે દુઃખ બદ્ધ કર્મોદય થતાં;

પુત્રાદિ મારા તેમનો હું સત્ય ના એ માન્યતા,

નિજ દેહ પોતાનો નથી તો તેહ કિમ તારા થતા. ૧૧

રૂપપ્રત્યયઃ—કાળ તસ્કર એટલે મૃત્યુ રૂપી ચોર સૌ સગાં વહાલાં જોતાં હોય તે છતાં ક્ષણ મારીને એટલે એકદમ જીવને પકડે છે. અહીં તાત્પર્ય એ છે કે મરણ બાહ્યાવસ્થામાં થશે, યુવાવસ્થામાં થશે કે ઘડપણમાં થશે તેનો કોઈને ખબર પડતી નથી. બદ્ધ કર્મોદય એટલે પ્રથમનાં બાંધેલાં કર્મોના જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે તે કર્મોના કરનારો જીવ જ દુઃખને ભોગવે છે, પરંતુ શ્રી પુત્રાદિકને પોતાના ગણીને તેમને માટે જે કર્મો બાંધ્યા હોય છે તેમાંથી કોઈ જરા પણ ભાગ લઈ શકતું નથી. પુત્રાદિ એટલે પુત્ર પુત્રી

વગેરે મારાં છે અને હું પણ તેમનો છું એવી જે માન્યતા છે તે સત્ય નથી કારણ કે નિજ દેહ એટલે પોતાનું શરીર જે મોડથી માઈ માન્યું છે તે પણ તારું નથી. કારણ કે મરણ વખતે તે શરીરને પણ છોડીને જીવ ચાલ્યો જાય છે. શરીર જીવની સાથે જતું નથી. માટે કહે છે કે શરીર પણ તારું નથી તો પુત્ર પુત્રી વગેરે તો તારાં ક્યાંથી થવાનાં છે ? અથવા તેઓ તારા અશુભ કર્મના ઉદય વખતે તને કેઈ પણ પ્રકારની મદદ કરવાને કે દુઃખ એછું કરવાને સમર્થ બનતાં નથી. આ વાત ધ્યાનમાં રાખી હે જીવ ! રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરજે. સમતા-સંતોષાદિ ગુણો ધારણ કરી આત્મદૃષ્ટિ સતેજ કરજે. ૧૧

વૃક્ષ પર આવી મળેલા પક્ષિ જેવો સંગ એ,
એમ સમજ સંગનો પરિહાર કરજે યોગ્ય એ;
સ્વાર્થ કેરી બ્રજતાને મૂર્ખતા તું માનજે,
મોક્ષ સાધન સ્વાર્થને ચારિત્રથી જટ સાધજે. ૧૨

રૂપજ્ઞાર્થ:—જેમ સાંજના વખતે ચારે દિશાઓમાંથી પક્ષીઓ આવીને ઝાડ ઉપર બેસે છે અને સવારમાં પાછાં જીંદી જીંદી દિશાઓમાં ઉડી જાય છે, તેના જેવો કુટુંબનો સંગ (મેળો) બાજીવો. અને આ વાત સમજીને તું સંગનો ત્યાગ કરજે. સ્વાર્થ એટલે પોતાનું આત્મહિત ન કરવા રૂપ બ્રજતાને તું મૂર્ખતા માનજે. વળી મોક્ષ સાધન એટલે મોક્ષને સાધવા રૂપ પોતાના સ્વાર્થને ચારિત્ર વડે તું જલ્દી સાધજે. ૧૨

અરિંદમ આચાર્યનું આગમન:—

ધન્યતા ઈષ્ટો ફલે જટ ભાવ સાચા પ્રકટતા,
ઉદાનમાં આવ્યા અરિંદમસૂરિ મહીયલ વિચરતા;
એમ જાણી ખૂશ થઈ નૃપ ધામધૂમથી નીકળી,
પાસ ગુરૂની આવતા વિધિએ ધરી ભક્તિ ખરી. ૧૩

રૂપજ્ઞાર્થ:—ધન્ય પુરૂષોના ઈષ્ટો એટલે મનોવાંછિતો જલ્દી ફળે છે. અથવા સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે તેમની ભાવના સાચી હોય છે. બીજા ગ્રંથોમાં પણ કહ્યું છે કે પોતાની ભાવના ખરી હોય તો તરત કાર્ય સિદ્ધિ થાય છે. અહીં પણ તેવું જ બન્યું છે કે-ઉપર કહેલી ભાવના વિમલવાહન રાજા ભાવતા હતા તેવામાં અરિંદમ નામના આચાર્ય મહારાજ પૃથ્વી ઉપર વિહાર કરતા કરતા સુસીમા નગરીના ઉદાનમાં પધાર્યા. સૂરિ મહારાજ આવ્યાની ખબર સાંભળીને આનંદ પામીને વિમલવાહન રાજા મોટી ધામધૂમ પૂર્વક શ્રીગુરૂને વંદન કરવા નીકળ્યા અને સાચી ભક્તિ ધારણ કરીને વિધિ પૂર્વક ગુરૂની પાસે આવ્યા. ૧૩

આચાર્ય મહારાજનું વર્ણન કરે છે:--

ગુરુદેવ અખતર મેઘ હાથી ગરૂડ જેવા દીપતા,

વજ્ર દિનકર અરણિ પૃથ્વી નીક જેવા શોભતા;

આનુબાનુ તેમની મુનિરાજ બેઠેલા હતા,

વિવિધ આસન ધારતા તપ તેજથી બહુ ચળકતા. ૧૪

રૂપદર્શન:—આચાર્ય મહારાજ રૂપી ગુરુદેવ કામદેવના બાણોથી લેદાય તેવા નહિ હોવાથી તે અખતર જેવા કહેવાય છે. ક્રોધ રૂપી અગ્નિને શાંત કરનાર હોવાથી મેઘ એટલે વરસાદ જેવા કહેવાય છે. અભિમાન રૂપી વૃક્ષના ભાંગનાર હોવાથી હાથી જેવા શોભે છે. માયા રૂપી સાપણનો નાશ કરનાર હોવાથી ગરૂડ પક્ષી જેવા દીપે છે. લોભ રૂપી પર્વતનો ચૂરો કરનાર હોવાથી વજ્ર સમાન જણાય છે. મોહરૂપી અન્ધકારનો નાશ કરનાર છે માટે સૂર્ય જેવા શોભે છે તથા તપ રૂપી અગ્નિને પ્રકટાવવા અરણી કાષ્ટની જેવા છે. સહનશીલતા રૂપ ક્ષમાને ધારણ કરતા હોવાથી પૃથ્વી જેવા જણાય છે. બોધિણીજ રૂપી વૃક્ષને વધારનાર હોવાથી પાણીની નીક જેવા શોભે છે. આવા પ્રકારના આચાર્ય મહારાજની આરે બાનુએ જુદા જુદા પ્રકારના ધાર્મિક આસન ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના તપ રૂપી તેજથી દેહીપ્યમાન ઘણા શિષ્યો બેઠેલા હતા. ૧૪

વિમલવાહન રાજાએ ગુરુને કરેલું વંદન:--

દેઈ શુદ્ધ પ્રદક્ષિણા ત્રણ દર્શનાદિક પામવા,

ભવ ભ્રમણને ટાલવા શરૂઆત કરતા વાંદવા;

ધર્મલાભ સ્વરૂપ આશીર્વાદ ગુરુજી આપતા,

ભૂપ હરખે દેશના સુણવા વિનયથી બેસતા. ૧૫

રૂપદર્શન:—દર્શનાદિક એટલે દર્શન (સમકિત) જ્ઞાન અને ચારિત્ર પામવા માટે અને સંસારની રખડપટ્ટી દૂર કરવા માટે જમણી બાનુથી ત્રણ પ્રદક્ષિણા દર્શને શ્રીવિમલવાહન રાજાએ પૂજ્ય શ્રીઅરિંદમ આચાર્ય મહારાજને વાંદવાની શરૂઆત કરી તે વખતે ગુરુ મહારાજે મહાપ્રેમાવશાલી ધર્મલાભ રૂપ આશીર્વાદ આપ્યો. ગુરુને વંદન કર્યા પછી રાજા વિમલ વાહન ગુરુના ઉપદેશ વચનો સાંભળવા માટે આનંદપૂર્વક વિનયથી બે હાથ બેઠીને ગુરુની સામે બેઠા. ૧૫

હવે ગુરુ મહારાજે આપેલો ધર્મોપદેશ ત્રણ ગાથાઓમાં જણાવે છે:--

ગુરુ દીએ ઈમ દેશના હે ભવ્ય જીવો પુણ્યથી,

પામ્યા તમે જિન ધર્મ આદિક જે સુલભ પરને નથી;

અપ્રમત્ત બની કરો શ્રદ્ધાદિ ત્રણની સાધના,

જેથી લહો સુખ મુક્તિના સંગી થશો ના મોહના. ૧૬

રૂપદર્શન:—તે વખતે શુદ્ધ મહારાજ આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ આપે છે કે હે ભવ્યજીવો ! તમે ઘણા પુણ્યના ઉદ્યે કરીને જૈન ધર્મ, મનુષ્ય જન્મ, આર્ય જૂમિ વગેરે પામ્યા છે. આવી સામગ્રી પુણ્યહીન જીવે. પામી શકતા નથી માટે પ્રમાદનો ત્યાગ કરોને શ્રદ્ધાદિ ત્રણ એટલે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરો, જેથી કરીને તમે મુક્તિ મુખના એટલે મોક્ષના પરમ આનંદને મેળવશો. તમે મોહના સંગી થશો નહિ એટલે રાગ દ્વેષ વિષય કષાયાદિકમાં આસક્ત થશો નહિ. ૧૬

શુદ્ધ સાધન આ ભવે ના અન્યભવમાં તે મળે,

શ્રેષ્ઠ આત્મિક રાજ્ય સાચું રાજ્ય સંયમથી મળે;

વિષયાદિ જાણો નીર જેવા ભવતરૂને સ્થિર કરે,

ધન્ય તે તેને તજે ચારિત્રથી જે ભવ હરે.

૧૭

રૂપદર્શન:—ધર્મની આરાધના કરવા માટે જે શુદ્ધ જ્ઞાનાદિ સાધનો જોઈએ તે આ મનુષ્ય ભવમાં જ મળે છે, પરંતુ બીજા ભવોમાં તે મળતાં નથી અને સંયમથી એટલે ચારિત્રથી આત્મા સંબંધી સાચું રાજ્ય મળે છે. કારણ કે બાહ્ય રાજ્ય તો નાશવંત છે કારણ કે તેવા રાજ્યને મૂકીને એક દિવસ જરૂર જવું પડે છે, પરંતુ આ આત્મિક મુખ રૂપી રાજ્ય મળ્યા પછી નાશ પામવાનું નથી પણ તે હંમેશાં સાથે જ રહેનારું છે માટે તેજ સાચું રાજ્ય જાણવું. વળી વિષય કષાય રાગ દ્વેષ વગેરે નીર એટલે પાણી જેવા જાણવા, કારણ કે તેઓ ભવતરૂ એટલે સંસાર રૂપી વૃક્ષને મજબૂત કરે છે એટલે સંસારને વધારે છે. માટે તે પુરૂષોને ધન્યવાદ છે, કે જેઓ વિષયાદિકનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર લઈને ભવનો એટલે સંસારનો નાશ કરે છે. અથવા સંસારની રખડપટ્ટોનો અંત લાવે છે. ૧૭

સંસાર કારાગારથી શૂરવીર તો ઊભા પમે,

નીકળતા ને સાધતાં નિજ સાધ્યને રજ ના ડમે;

આડે પગે તો સર્વ નીકળે તેહમાં શી ખડાદુરી ?

અહિત છંડી વિબુધ હિતને સાધતા શુભમતિ ધરી. ૧૮

રૂપદર્શન:—આ સંસાર રૂપી કારાગાર એટલે કેદખાનામાંથી શૂરવીર પુરૂષો ઉભા પમે નીકળી જાય છે એટલે ચારિત્રને અહણ કરીને સંસારનો ત્યાગ કરે છે. અને નિજ-સાધ્ય જે મોક્ષ તેની સાધના કરતાં જરા પણ ડગતા નથી. આડે પગે એટલે મરણ પામે ત્યારે ઠાઠડીમાં સુવાડે છે એવી રીતે વર્તમાન (ચાલુ) સંસારનો ત્યાગ તો સૌ કોઈ કરે છે એમાં કાંઈ ખડાદુરી ગણાતી નથી, કારણ કે તેવી રીતે નીકળનારને તો આ ભવ છોડીને દુર્ગતિના પણ ભવમાં જવાનું થાય છે. આવા પ્રજારનો ઉપદેશ સાંભળીને વિબુધ એટલે પંડિત અથવા સમજુ પુરૂષો અહિત એટલે જે વિષય કષાય વગેરે આત્માને નુકસાન કરનાર

છે તેનો ત્યાગ કરીને શુભમતિ એટલે સારા અધ્યવસાય રાખીને પોતાના આત્મહિતને જરૂર સાધે છે. ૧૮

રાજાએ ગુરૂને પૂછેલું 'વૈરાગ્ય થવાનું' કારણ:—

એમ નિમુણી હર્પથી નરદેવ ગુરૂને પૂછતા,

વૈરાગ્ય છે હુલ્લભ છતાં ગુરૂ આપ તે કિમ પામતા ?;

ગુરૂદેવ ઉત્તર આપતા નિજપૂર્વ વાત સુણાવતા,

આરામના દૃષ્ટાંતથી વૈરાગ્ય હેતુ જણાવતા. ૧૯

રૂપદર્શન:—આ પ્રમાણે ગુરૂ મહારાજનો ધર્મોપદેશ આનંદ પૂર્વક સાંભળીને નરદેવ એટલે શ્રીવિમલવાહન રાજા ગુરૂ મહારાજને પૂછે છે કે હે ગુરૂજી ! આ સંસારથી વૈરાગ્ય પામવો ઘણો હુલ્લભ છે, કારણ કે મોહના પાશમાંથી છૂટવું ઘણું અઘરું છે, તો પણ આપ તે વૈરાગ્ય શાથી પામ્યા ? તે કૃપા કરીને જણાવો. તે વખતે ગુરૂ મહારાજ જવાબમાં પોતાની પૂર્વની (સંસારી પણાની) વાત આગળના સ્લોકમાં સંભળાવે છે. અને પોતાને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ આરામ એટલે બગીચો હતો તે પણ બીના રૂપદર્શન જણાવે છે. ૧૯

અહીં આરામનું દૃષ્ટાંત જણાવી વૈરાગ્યનું કારણ જણાવે છે:—

દિગ્વિજય કરવા જતાં આરામ સુંદર દેખતો,

આવતાં બેડોળ ભેતાં તત્ત્વ વસ્તુ વિચારતો;

સંસારીજન આરામ જેવા વિવિધ રૂપે માનતો,

ક્ષણિકતા ઇમિ સર્વની વૈરાગ્ય રંગે ધારતો. ૨૦

રૂપદર્શન:—ગુરૂ મહારાજ કહે છે કે હે રાજા ! જ્યારે હું રાજા હતો ત્યારે દિગ્વિજય કરવા માટે નીકળ્યો. તે વખતે મેં ક્ષણ, કુલોથી અત્યંત શોભાયમાન એક આરામ એટલે સુંદર બગીચો ભેટ્યો. પરંતુ જ્યારે હું દિગ્વિજય કરીને પાછો ફર્યો, ત્યારે તેજ બગીચાને બેડોળ એટલે જેમાં વૃક્ષો સૂકાઈ ગયાં છે તેવા ઉલટા સ્વરૂપવાળો ભેટ્યો. તે ભેટને મેં તત્ત્વવસ્તુ એટલે આ સંસારના પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિચાર્યું કે આ સંસારમાં લોકો તથા પદાર્થો બગીચાની પેઠે વિવિધ રૂપવાળા ને ક્ષણભંગુર છે, કારણ કે જે મનુષ્ય યુવાન અવસ્થામાં સુંદર મનોહર રૂપવાળો દેખાય છે તેજ મનુષ્ય ઘડપણમાં કદરૂપો જણાય છે અને તેની ચામડી વગેરે એવાં થઈ જાય છે કે તેના તરફ ભેતાં ચીતરી ચડે છે. એવી રીતે સંસારના સર્વ પદાર્થોની ક્ષણભંગુરતા મને જણાવા લાગી અને તેથી મારી સંસારની વાસના ઘટી ગઈ, જેથી મેં આનંદથી વૈરાગ્ય ધારણ કરી શ્રીગુરૂમહારાજની પાસે દીક્ષા લીધી. ૨૦

રાજા ગુરૂની સ્તુતિ કરે છે:--

એમ બોલી ગુરૂ ધરંતા મૌન નરપતિ ઉચ્ચરે,
પુણ્યના ઉદયે અમારા આપ જેવા અહીં ફરે;
અંધ કૂપે ગો પડે તિમ વિષય સુખની બ્રાંતિથી,
જીવ ભવ કૂપે પડે ઉદ્ધાર તેનો આપથી.

૨૧

સ્પષ્ટાર્થ:—એ પ્રમાણે પોતાના વૈરાગ્યનું કારણ જણાવીને ગુરૂ મૌન રહ્યા ત્યારે રાજા કહે છે કે આપ જેવા અહીં વિચરે છે તેમાં કારણ અમારો પુણ્યનો ઉદય માનું છું. જેવી રીતે અંધારા કૂવામાં ગો એટલે ગાય પડે છે તેમ આ જીવ વિષય સુખની ભ્રમણાથી આ ભવ એટલે સંસાર રૂપો કૂવામાં પડે છે. તેવા જીવોને તેમાં પડતાં અટકાવનાર એવા આપનાથી ઉદ્ધાર થાય છે. એટલે આપ સંસાર રૂપો કૂવામાંથી જીવોને સમજાવી સન્માર્ગની આરાધના કરાવી તારનારા છો. ૨૧

હવે રાજા પોતાની દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા જણાવે છે:—

સાર વાણી આપની ન કુટુંબ ઉત્તમ હું ગણું,
કિંપાકસમ વિષયો ગણીને શરણ ધારું આપનું;
કરૂણા કરી ચારિત્ર આપો રાજ્ય સોંપી પુત્રને,
આહું અહીં હું ત્યાં સુધી અહીં યાંજ રહેવું આપને. ૨૨

સ્પષ્ટાર્થ:—હે ગુરૂ મહારાજ ! આપનાં વચન સાર એટલે ઉત્તમ છે અને આપનાં વચન સાંભળ્યાં પછી હું મારા કુટુંબને ઉત્તમ ગણતો નથી. તથા ઇન્દ્રિયોનાં વિષય સુખો કિંપાક વૃક્ષના ફળની જેવા માનું છું, જેમ કિંપાક વૃક્ષનું ફળ દેખાવમાં ઘણું શોભીતું હોવાથી મનને લલચાવે છે, પરંતુ ખાવાથી મરણ નીપજાવે છે તેમ વિષયો પણ અજ્ઞાની જીવોને શરૂઆતમાં આનંદકારી જણાય છે પરંતુ પરિણામે તો રોગાદિક અનિષ્ટને કરનારાં થાય છે. એમ વિચારી હું આપનું શરણ અંગીકાર કરું છું હવે મારા ઉપર દયા લાવીને મને ચારિત્ર આપો. કારણ કે હવે મારી દીક્ષા લેવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા છે. માટે હું રાજ્યને મારા પુત્રને સોંપીને આપની પાસે આહું ત્યાં સુધી આપ કૃપા કરીને અહીંજ રહેજો. એવી મારી વિનંતિ છે. ૨૨

ગુરૂ રાજાને અનુમતિ આપે છે:--

હે નરેન્દ્ર ! જહાસુખં કરશે નહિ પ્રતિબંધને,
એમ કરવું ઉચિત નિશ્ચય તુજ સમા તત્ત્વજ્ઞને;
તુજ સમા જીવે ગ્રહેલું ચરણ તીર્યંકરતણી,
લક્ષ્મી સુધીના રૂઝ દીએ કરશું યથાર્થ આપની. ૨૩

રૂપદર્શન:—ત્યારે વિશેષ લાભનું કાર્ય જાણીને શ્રીગુરૂ મહારાજ કહે છે કે હે રાજન! યથાસુખ એટલે જેમ તમને સુખ ઉપજે તેમ કરો. ચિંતન કરશો નહિ. કારણ કે તમારા જેવા સમજી જીવોને એટલે તત્વ જાણનારને એમ કરવું એટલે દીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય કરવો તે યોગ્ય જ છે. તમારા સરખા ઉત્તમ જીવોએ ગ્રહણ કરેલું ચારિત્ર ઉત્કૃષ્ટપણે તીર્થંકરની ઋદ્ધિ સુધીનાં ફલને પણ આપનારું થાય છે. માટે જેવી તમારી ઇચ્છા છે તે પ્રમાણે અમે કરશું અથવા તમે આવશો ત્યાં સુધી અમે અહીં સ્થિરતા કરીશું. ૨૩

રાજનું મહેલે આવવું અને મંત્રીને પોતાની ઇચ્છા જણાવવી:—

ગુરુવચન ઇમ સાંભળી નૃપ રાજમહેલે આવતા,
સર્વને દીક્ષા તણી શુભ ભાવના સમજવતા;
તેઓ ધરી ગુણદષ્ટિને નૃપભાવને અનુમોદતા,
હિંસાદિને નૃપ ગર્હતા ચારિત્રમહિમા બોલતા. ૨૪

રૂપદર્શન:—આવાં પ્રકારનાં ગુરુદેવનાં વચન સાંભળીને રાજા પોતાના મહેલે આવ્યા અને પોતાના મંત્રી આદિ સર્વને બોલાવોને પોતાની દીક્ષા લેવાની સારો ભાવના સમજાવી. ત્યારે તેઓ પણ ગુણદષ્ટિને એટલે રાજાના લાભની વાત છે, એવું જાણીને રાજાના ભાવને એટલે દીક્ષાના પરિણામને અનુમોદન આપે છે રાજા પણ હિંસા વગેરેની ગર્હણા એટલે નિંદા કરે છે અને ચારિત્રનો મહિમા બોલે છે. ૨૪

મંત્રીશ્વર રાજાની ભાવનાને અનુમોદન આપે છે, તે બે સ્લોકમાં જણાવે છે:—

ભૂપ વૃત્તિ પિછાણતા મંત્રીશ્વરો ઇમ બોલતા,
આસન્ન સિદ્ધિ પુણ્યવંતા ત્યાગ બુદ્ધિ ધારતા;
આપના જેવા જ ક્રમને પૂર્વ નરપતિ પાલતા,
રાજ્ય દીક્ષાક્ષણ ક્રમાગત આપ પુણ્યે પામતા. ૨૫

રૂપદર્શન:—ભૂપવૃત્તિ એટલે રાજાની ભાવનાને જોખખતારા મંત્રીશ્વરો તે વખતે આ પ્રમાણે બોલે છે:—આસન્નસિદ્ધિ એટલે જેમને સિદ્ધિનાં સુખ નજીકમાં મળવાનાં હોય છે તેવા પ્રકારના પુણ્યશાલી જીવો સંસારના ત્યાગની બુદ્ધિને ધારણ કરે છે. બીજા સામાન્ય મનુષ્યોથી આ સંસારનો ત્યાગ કરી શકતો નથી પૂર્વના એટલે પ્રથમના નરપતિ એટલે રાજાઓ પણ આપના જેવા ક્રમને એટલે પ્રથમ રાજ્યનું પાલન કરવું અને પછીથી તેના ત્યાગ કરીને દીક્ષા ગ્રહણ કરવી તેવા ક્રમને પાલનનારા હતા. આપને પણ પુણ્યતા ઉદયથી પ્રથમ રાજ્ય અને પછી દીક્ષાનો અવસર એ બે અનુક્રમે પ્રાપ્ત થયા છે. ૨૫

કુંવર રાજ્ય ચલાવવાને યોગ્ય છે પૂરણ પણે,
સાધો પ્રવ્રજ્યા મુક્તિ લેવા વિજય મળજો આપને;

આપની જિમ સુત વડે નૃપતિવતી પૃથ્વી બને,

ઈમ મુણી રાજ થઈ બોલાવતા નૃપ કુંવરને.

૨૬

સ્પષ્ટાર્થ:—આપનો કુંવર રાજ્ય ચલાવવા માટે સંપૂર્ણ રીતે લાયક છે; માટે મોક્ષને મેળવવા માટે પ્રવ્રજ્યા એટલે દીક્ષાનું સારી રીતે પાલન કરો. આ કાર્યમાં આપને રિજ્ય મળે એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ. જેવી રીતે આપ સમાન યોગ્ય પુરુષ વડે આ પૃથ્વી નૃપતિવતી એટલે રાજવાળી ગણાતી હતી તેવી રીતે હવે તે આપના પુત્રવડે રાજવાળી થાઓ, એમ અમે ચાહીએ છીએ. આ પ્રમાણેનાં મન્ત્રીશ્વરોનાં વચન સાંભળીને હર્ષ પામીને રાજ પોતાના કુંવરને બોલાવે છે. ૨૬

રાજ કુંવરને પોતાની ઇચ્છા જણાવે છે:—

સાંભળી આજ્ઞા જનકની કુંવર વિનયે આવતા;

અંજલી જોડી નમીને યોગ્ય સ્થાને બેસતા;

નૃપ કુંવરને પૂર્વ સ્થિતિનું સ્પષ્ટ ભાન કરાવતા,

નિદતા નિજ ભૂલને સવિ રાજ્ય ભાર બલાવતા.

૨૭

સ્પષ્ટાર્થ:—પોતાના પિતા બોલાવે છે તેવી આજ્ઞા સાંભળીને કુંવર વિનયપૂર્વક તેમની પાસે આવ્યો. અને બે હાથ જોડીને પ્રણામ કરીને પોતાના ઉચિત આસન ઉપર બેઠો. તે વખતે રાજ પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ એટલે આચાર્ય મહારાજનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પહેલાંની અવસ્થામાં પોતે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં તથા રાગ દ્વેષાદિકમાં કેવો ફસાએલો હતો? તેનું સ્પષ્ટ રીતે વર્ણન કર્યું. ત્યાર પછી તેણે પોતાની પૂર્વની કરેલી ભૂલોની નિંદા કરી તથા પોતાને હવે વૈરાગ્ય ભાવના જાગૃત થયેલી હોવાથી રાજ્યગાદી તજી દઇને દીક્ષા લેવી છે તે વાત જણાવીને રાજ્ય સંભાળવાની બધી જવાબદારી કુંવરને સોંપવાની ઇચ્છા જણાવી. ૨૭.

કુંવર રાજ્ય ગ્રહણ કરવાનાની નાખુશી બે શ્લોક વડે જણાવે છે:—

હિમ પડતા કમળની જિમ કુંવર ગ્જાન બની જતા,

વચનો પિતાના સાંભળીને અત્રુ લાવી બોલતા;

અવકૃપા શા કારણે ? હે દેવ ! દીસે આપની,

જેહથી આજ્ઞા કરો ઈમ ચાહના નહિ રાજ્યની.

૨૮

સ્પષ્ટાર્થ:—રાજનાં ઉપર પ્રમાણેનાં રાજ્ય છોડીને દીક્ષા લેવાના વચનો સાંભળીને ખીલેલું કમળ હિમ પડતાં કરમાઇ જાય છે, તેમ કુંવર પણ શોકાતુર થઈ ગયો. અને આંખમાં આંસુ લાવીને પોતાના પિતાજીને કહે છે કે હે દેવ ! (પિતાજી) મારા કયા અપરાધના કારણથી આપની મારા ઉપર આવી અવકૃપા અથવા ઇતરાજ જણાય છે જેથી

આપ આવી આજ્ઞા કરો છો. મારે રાજ્યની ઈચ્છા નથી. એટલે હું રાજા થવા આહતો નથી. ૨૮

અપરાધ શો આ ધરણીનો જેથી તને તુમ એહને,
જનક વિણ આ રાજ્ય પણ શા કામનું ધિક્ દેવને;
જલથી ભરેલ તળાવ પણ પંકજ વિનાનું ભ્રમરને,
શા કામનું ? હું ભાગ્ય હીણો ગૃહીશ ના કદી રાજ્યને. ૨૯

સ્પષ્ટાર્થ:--હે પિતાજી ! આ ધરણીનો એટલે પૃથ્વીનો એવો કયો અપરાધ થયો છે કે જેથી હાલ તમે તેનો ત્યાગ કરવાને તૈયાર થયા છો. જે રાજ્યની ઉપર પિતાની સત્તા ન હોય તે રાજ્ય મારે પણ શા કામનું છે. આવી સ્થિતિ ઉભી કરનાર દેવને ધિક્કાર છે તળાવ જો કે પાણીથી ભરેલું હોય, પરંતુ તેમાં જો પંકજ એટલે કમળ ન હોય તો ભ્રમરને તે સરોવર શા કામનું ? એટલે આપના સિવાય મારે રાજ્ય કાંઈ કામનું નથી. અંતે જણાવું છું કે આપના વિના ભાગ્ય રહિત બનેલો હું કદાપિ આ રાજ્યને ગ્રહણ કરીશ નહિ. (અહીં કુંવરના વિનયાદિ સફળાણો સમજીને જીવનમાં ઉતારવા લાયક છે. આની સાથે હાલના પુત્રોની પરિસ્થિતિ સરખાવતાં ઘણા ફરક જણાશે, પુત્રોને સારા સંસ્કારી બનાવવા માટે આ પ્રસંગ અપૂર્વ પ્રેરણાદાયક જણાશે.) ૨૯

પિતાએ પુત્રને આપેલો ઉત્તર:—

વર વિવેકી પુત્ર ગુરૂની આજ્ઞાને નિત અનુસરે,
તાત ના પરતંત્ર સુત માને ન તો ધાયું કરે;
આજ્ઞા ન માને તેહને પાપી તનય દુનિયા કહે,
વચનને સ્વીકાર મારા જેહથી તુજ જશ રહે. ૩૦

સ્પષ્ટાર્થ:--કુંવરનો જવાબ સાંભળીને રાજા તેને કહે છે કે ઉત્તમ અને વિવેકી પુત્ર ગુરૂ એટલે વડેશની આજ્ઞાને હંમેશાં અનુસરે છે એટલે પિતાના વચનો પુત્રે અનુસરવા (માનવા) જોઈએ. કારણ કે વડેશની આજ્ઞા માનવી તે પુત્રની ફરજ છે. વળી તાત એટલે પિતા પરતંત્ર એટલે પુત્રને સ્વાધીન નથી તેથી પુત્ર ન માને તો પિતા તો પોતે જે ધાયું હોય તે પ્રમાણે કરી શકે છે. વળી જે પુત્ર પિતાની આજ્ઞા માનતો નથી અને સામો થાય છે તે પુત્રને દુનિયાના લોકો પણ પાપી કહે છે, માટે હે કુંવર ! તું મારાં વચનનો સ્વીકાર કરીને રાજ્યને ગ્રહણ કર જેથી દુનિયામાં તારો પણ યશ ગવાય. ૩૦

મંત્રીએ કુંવરને આપેલી ચિખામણ:—

આણ ગુરૂની માનવી ગુણ એ વડો તુજ તાતથી,
કો અધિક ? સમજ જનકનું વચન માનો હર્ષથી;

એમ મંત્રી તણા વચનથી કુંવર રોતા બોલતા,

તાત વચન પ્રમાણુ મારે ભૂપ પણ રાજ થતા.

૩૧

સ્પષ્ટાર્થ:—ગુરૂની આજ્ઞા માનવી એ મોટો ગુણ છે. વળી પિતાથી અધિક બીજું શું છે ? એ વસ્તુ સમજીને પિતાનું વચન તમે હર્ષપૂર્વક અંગીકાર કરો. કારણ દુનિયામાં એવો નિયમ છે કે—આપની પછી પુત્રેજ તેની ગાદી સંભાળવી જોઈએ. તમારા પિતાએ પણ તેમના પિતાએ દીક્ષા લીધી ત્યારે ગાદી સંભાળી છે. માટે તમારે પણ તેમ કરવું જોઈએ. એવાં મંત્રીશ્વરનાં વચન સાંભળીને કુંવર ગાદી સ્વીકારવાને નાણુય હતો છતાં તેણે રુદન કરતાં કહ્યું કે પિતાનું વચન મારે પ્રમાણુ છે. એ સાંભળીને રાજા પણ ઘણા ખુશી થયા. ૩૧

રાજ્યાભિષેક વખતે રાજાએ કુંવરને આપેલો ઉપદેશ:—

રાજ્યાભિષેકે વિમલ વાહન નૃપ બનાવી પુત્રને,

શિક્ષા દીએ હે વત્સ ! પૃથ્વી ધારજે સંતોષને;

આધાર તું પૃથ્વી તણો આધાર કોઈ ન તાહરો.

આપજે સુખ આ પ્રજાને ધર્મનો લઈ આશરો.

૩૨

સ્પષ્ટાર્થ:—ત્યાર પછી વિમલવાહન રાજાએ કુંવરનો રાજ્યાભિષેક કર્યો અને પોતાને સ્થાને તેને રાજા બનાવ્યો. તે વખતે રાજા કુંવરને શિખામણુ આપે છે કે હે વહાલા પુત્ર ! તું પૃથ્વીને (પ્રજાને) સંતોષથી ધારણુ કરજે. તું પૃથ્વીના આધાર રૂપ છે. પરંતુ તારો જિનધર્મ સિવાય કોઈ આધાર નથી. વળી ધર્મનો આશરો લઈને એટલે ન્યાયપૂર્વક રાજ્ય કરીને પ્રજાને સુખ આપજે. તેને દુઃખ આપીશ નહિ. જે પ્રજાના સુખે સુખી અને પ્રજાના દુઃખે દુઃખી હોય તેજ સાચો રાજા કહેવાય છે. ૩૨

રાજાનો દીક્ષાભિષેક:—

દીક્ષાભિષેક કરે તનય નિજ તાતનો વિધિએ કરી,

દઈ દાન ઉત્સવ સાથ કંમસર નયરીમાંથી નીકળી;

આવતા ઉદાનમાં વસ્ત્રાદિને દૂરે તજે,

દીક્ષા ગ્રહી ગુરૂપાસ વિધિએ સર્વ વિરતિને ભજે.

૩૩

સ્પષ્ટાર્થ:—ત્યાર પછી નવા રાજા બનેલા કુંવરે વિધિપૂર્વક પિતાનો દીક્ષાભિષેક કર્યો. તે વખતે વિમલવાહન રાજા દાન આપીને મોટા ઉત્સવપૂર્વક અનુક્રમે નગરીમાંથી નીકળીને જે ઉદાનમાં અરિંદમ આચાર્ય મહારાજ ઉતરેલા હતા તે ઉદાનમાં આવ્યા. ત્યાં આવીને પોતે પહેરેલાં વસ્ત્ર આભૂષણુ વગેરેનો ત્યાગ કર્યો. અને સાધુને યોગ્ય વસ્ત્રો પહેરીને ગુરૂની પાસે વિધિપૂર્વક જૈનેન્દ્રી દીક્ષા ગ્રહણુ કરીને સર્વવિરતિ ચારિત્ર ગ્રહણુ કર્યું. ૩૩

આચાર્ય મહારાજ એ શ્લોક વડે ચારિત્રનું રૂપ તથા હિતશિક્ષા જણાવે છે:—

મુક્તિના ચઉ પરમ અંગો પુણ્યવંતા પામતા,
ધન્ય પુરુષો તેહ સાધી સિદ્ધિ સુખને સાધતા;
સિદ્ધી કરી દૂર ભાગે સંયમે ભવભય ટળે,
એક દિનના ચરણથી પણ દેવ ત્રહ્ણિ જરૂર મળે. ૩૪

રૂપશ્રાવ્ય:—મોક્ષના ચાર અંગો દાન, શિયલ, તપ અને ભાવના કહેલા છે. તે ચાર અંગો પુણ્યવાન જીવો પામે છે, તે ચારને સાધીને જેઓ મોક્ષ સુખને સાધે છે તે પુરુષોને ધન્ય છે. જેવી રીતે સિંહને જોઈને હાથી દૂર નાશી જાય છે તેવી રીતે સંયમે એટલે ચારિત્રની આરાધના વડે આ સંસારમાં રખડવાનો ભય દૂર થાય છે અથવા પછી તેને સંસારમાં જન્મ મરણ કરવાં પડતાં નથી. જે સંયમ લીધા પહેલાં આયુષ્ય ન બાંધ્યું હોય તો સારી રીતે આરાધના કરેલ એક દિવસના ચારિત્રથી પણ જરૂર દેવતાની સમૃદ્ધિ મળે છે. ૩૪

આરોગ્ય રૂપ લાવણ્ય આયુષ્ય દીર્ઘ મોટી સંપદા;
ઐશ્વર્ય આણ પ્રતાપ મોટું રાજ્ય હરિની સંપદા;
સિદ્ધિ તીર્થ કરપણું ચારિત્ર તરૂં ફલ માનજો,
ચારિત્ર સાધી દેઈ પરને સ્વપર હિતકારી થજો. ૩૫

રૂપશ્રાવ્ય:—આરોગ્ય એટલે શરીરે નિરોગીપણું, રૂપ, લાવણ્ય એટલે સુંદરતા, લાંબુ આયુષ્ય, મોટી સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય એટલે સ્વામીપણું, આણ એટલે આજ્ઞાનું પાલન, પ્રતાપ, મોટું રાજ્ય, હરિ એટલે ઈન્દ્ર અથવા વાસુદેવની સંપદા, સિદ્ધિ એટલે મોક્ષ, આ બધાં ચારિત્ર રૂપી વૃક્ષનાં ફળ જાણવાં માટે ચારિત્ર લઈને સારી રીતે સાધના કરવી, તેવો જ રીતે બીજા જીવોને પણ ચારિત્ર આપવું. એ પ્રમાણે કરીને પોતાના અને પરના હિત કરનાર થજો. ૩૫

આચાર્યશ્રીએ કરેલો વિહાર:—

દેઈ શિક્ષા એમ ગુરૂજી શિષ્ય સાથે વિચરતા,
થિરવાસથી અલખામણા મુનિ થાય એમ વિચારતા;
વિમલવાહન સાધુ પાલે આઠ પ્રવચન માતને;
પરીપહેને જીતતા નવિ છંડતા નિજ ધૈર્યને. ૩૬

રૂપશ્રાવ્ય:—એ પ્રમાણે ચારિત્રની ઉત્તમતાનો ઉપદેશ આપીને આચાર્ય મહારાજ પોતાના શિષ્યો સાથે ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા. કારણ કે થિર વાસથી એટલે કારણ વિના એક જ ઠેકાણે ઘણો વખત રહેવાથી સાધુઓ અજામણા થાય છે, તેમજ ચારિત્ર પાલ-

નમાં પ્રમાણી થઈ જાય છે એવું તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા. હવે નવા દીક્ષિત બનેલ વિમલવાહન રાજર્ષિ આઠ પ્રવચન માતા એટલે ધર્મસમિતિ વગેરે પાંચ સમિતિઓનું તથા મનશુભિ વગેરે ત્રણ શુભિઓનું સારી રીતે પાલન કરે છે. કારણ કે આ પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ શુભિઓ આરિત્ર રૂપી બાળકનું પાલન કરવામાં માતા જેવી હોવાથી તેને અઘટ પ્રવચન માતા કહેલ છે. ભૂખ, તરસ વગેરે અનેક પ્રકારના પરિષ્કોને છૂટે છે. અને તે પ્રસંગે પોતાના ધૈર્યને છોડતા નથી એટલે પરિષ્કો શાંતિથી સહન કરે છે પણ આરિત્રથી કંટાળતા નથી. ૩૬

તીર્થંકર નામ કર્મનો નિકાચિત બંધ કેવી રીતે થયો તે જણાવે છે:—

અરિહંત આદિક સ્થાનકો એકાવલી રત્નાવલી,
સિંહનિષ્કોટિત દુભેદે સાધતા કનકાવલી;
જિન નામ કર્મ નિકાચતા બહુકાલ સંયમ પાલતા,
અંતકાલે શુદ્ધ ધ્યાને અનશનાદિક ધારતા. ૩૭

રૂપધર્મ:—તે શ્રીવિમલવાહન રાજર્ષિએ અરિહંત પદ વગેરે સંબંધી ૧૧૦૯ સ્થાનક તપ, એકાવલી તપ, રત્નાવલી તપ, બે પ્રકારના ૪-પસિંહનિષ્કોટીત તપ, તથા ‘કનકાવલી તપની સાધના કરીને જિનનામકર્મ અથવા તીર્થંકર નામ કર્મનો નિકાચીત બંધ

વીશસ્થાનક તપની ટૂંક વિધિ.

આ વીશ સ્થાનકનો તપ ધણો પ્રસિદ્ધ છે. તથા તે કરવાનો પ્રચાર પણ સર્વ જ્ઞાનાધારણ્ય એવામાં આવે છે. આ તપ ધણો વિસ્તારથી કરવામાં આવે છે. તે પણ તે સંબંધી સામાન્ય વિધિજ અહીં આપી છે. વિશેષ વિધિ માટે “વીશ સ્થાનક પદ પૂજા સંગ્રહ” તથા વિધિપ્રપા વગેરે ગ્રન્થો જોવા. વિશેષમાં આ તપ સુવિદિત ગુરૂની સમક્ષ તેમની આજ્ઞાનુસાર કરવો. દરેક સ્થળે ગુરૂનો યોગ ન હોય તો પણ તપ આરંભતા પહેલાં નજીકના ગામોમાં જ્યાં ગુરૂનો યોગ હોય ત્યાં જઈ સર્વ વિધિ જાણી પછી તેનો આરંભ કરવો. અથવા જોએએ આ તપ ક્યાં હોય તેથી વિધિ વિધાન સારી રીતે જાણતા હોય તેવા સુશ્રાવકથી માર્ગદર્શન થવું.

સામાન્ય વિધિ.

પ્રથમ શુભ સૂર્યો નંદી સ્થાપન પૂર્વક સુવિદિત ગુરૂની સતીપ વિશ્વતિ સ્થાનક તપ વિધિ પૂર્વક ઉચ્ચરવો. એક ઓળી બે માસથી છ માસ સુધીમાં પૂર્ણ કરવી. કદાચ ૬ માસની અંદર એક ઓળી પૂર્ણ ન થાય તો કરેલી (ચાલતી) ઓળીનો ફરીથી આરંભ કરવો પડે. એક ઓળીનાં વીશ પદ છે. તેમાં વીશે દિવસમાં વીશ પદ જુદાં જુદાં ગણવાં અથવા એક ઓળીનો વીશ તપના દિવસોમાં એકજ પદ ગણવું. બીજા ૨૦ દિવસમાં બીજું પદ ગણવું. એ રીતે ૨૦ ઓળીએ (૪૦૦) દિવસે વીશ પદ પૂર્ણ કરવાં. દરેક પદની આરાધના સારી શક્તિવાળાએ અદ્ભુત કરીને કરવી. એ રીતે કરવાથી વીશ અદ્ભુત પૂર્ણ થાય. તેથી હીન શક્તિવાળાએ છટું-કરવા. તેથી હીન શક્તિવાળાએ ચોરીકાર ઉપવાસ, તે ન અને તો તિવીહાર ઉપવાસ, તે ન અને તો આશિવ, તે ન અને તો નીવી અને તેટલી પણ શક્તિ ન

કર્થો. તથા ઘણા કાલ સુધી ચારિત્રનું પાલન કર્યું. એ પ્રમાણે શુદ્ધ ચારિત્ર પાળીને અંતકાલે એટલે મરણ વખતે શુદ્ધ ધ્યાનમાં રહીને અનશન વગેરે અંત સમયની વિધિની

હોય, તો તિનીહાર એકાસણાએ કરી આરાધવા. એકાસણાથી ઓછો તપ કરી શકાય નહિ. વળી શક્તિ-માન માણસે વીશે પદની આરાધનાને દિવસે આઠ પહોરનો પોસક કરવો. તેથી હીન શક્તિવાળાએ માત્ર દિવસનો આર પહોરનો પોસક કરવો. એ રીતે વીશે પદ પૌષધ કરીને આરાધવા. જો પૌષધ કરવાની શક્તિ સર્વ પદમાં ન હોય તો આચાર્ય પદે ૧, ઉપાધ્યાય પદે ૨, રથવિર પદે ૩. સાધુ પદે ૪ ચારિત્ર પદે ૫, ઔતમ પદે ૬, અને તીર્થ પદે ૭, એ સાત પદે તો અવશ્ય પૌષધ કરવો. તેમ છતાં શક્તિ ન હોય તો તે દિવસે દેશાવકાશીક કરે અને સાવલ આપારનો ત્યાગ કરે. તેટલી પણ શક્તિ ન હોય તો યથાશક્તિ તપ કરી આરાધે. તથા પોતાની લઘુતા ભાવે. મરણ તથા જન્મના સૂતકમાં ઉપવાસાદિક તપ કરે. પણ તે ગણતરીમાં ન ગણે. જો પણ ઋતુ સમયમાં ઉપવાસાદિક કરે તે પણ ગણતરીમાં ન ગણે. તપને દિવસે જો પૌષધ કરે તો યજ્ઞ જ ક્રેયસ્કર (લાભદાયક) છે. પણ પૌષધ ન કરે તો તે દિવસે એ વખત પ્રતિક્રમણ તથા ત્રણ વાર દેવવંદન અને પડિસેઠણ અવસ્થા કરવું. તથા અલ્પચર્ચ પાળવું. ભૂમિશ્ચયન કરવું. અતિ સાવલ આપારનો આરંભ ન કરવો, અસત્ય ન બોલવું. આખો દિવસ તપના પદનું યજ્ઞવર્ણન કરવું. તપને દિવસે પૌષધ કરે તો પારણાને દિવસે જિનભક્તિ કરીને પારણું કરવું. જો તપને દિવસે પૌષધ ન કર્યો હોય તો તે દિવસે જિનભક્તિ પૂર્ણ કરે, કરાવે, ભાવના ભાવે, તપના દિવસે આરાધ્ય પદના જેટલા યજ્ઞ હોય તેટલા ભોગસ્સનો કાર્યોત્સર્ગ કરે, તે યજ્ઞોનું રમરણ કરવા પૂર્વક અમાસમણ હર્ષ વંદના કરે. તે પદનો મહિમા અને ગુણનું રમરણ કરીને આખો દિવસ હર્ષિત રહે. આ વિધિએ વીશે ઓળી કરવી. તથા દરેક ઓળાએ તે તે પદનો કૃત્તવ, મહોત્કવ, પ્રભાવના, જિનસાજનની ઉન્નતિ કરે. શક્તિ ન હોય તો હેવટ એકજ ઓળી કૃત્તવાદિક સહિત કરે. અથવા પ્રતિ આ મહાન તપનું યથાશક્તિ ઉજમણું કરે.

વીશે પદનું ગરણું નીચે પ્રમાણે:—

	સાધીયા	ખમાસમણા	લોગસ્સ	નોહારવાલી
૧ ઈ નમો અરિહંતાણું	૧૨	૧૨	૧૨	૨૦
૨ ઈ નમો સિદ્ધાણું	૩૧	૩૧	૩૧	૨૦
૩ ઈ નમો પવયજ્ઞસ્સ	૨૭	૨૭	૨૭	૨૦
૪ ઈ નમો આયરિયાણું	૩૬	૩૬	૩૬	૨૦
૫ ઈ નમો શેરાણું	૧૦	૧૦	૧૦	૨૦
૬ ઈ નમો ઉવજ્ઞાયાણું	૨૫	૨૫	૨૫	૨૦
૭ ઈ નમો લોએ સવ્વસાહુણું	૨૭	૨૭	૨૭	૨૦
૮ ઈ નમો નાણસ્સ	૫૧	૫૧	૫૧	૨૦
૯ ઈ નમો ઈંસણસ્સ	૬૭	૬૭	૬૭	૨૦
૧૦ ઈ નમો વિણ્ણ સંપન્નસ્સ	૫૨	૫૨	૫૨	૨૦
૧૧ ઈ નમો ચારિત્તસ્સ	૭૦	૭૦	૭૦	૨૦
૧૨ ઈ નમો ખંભવ્વપારિણું	૧૮	૧૮	૧૮	૨૦
૧૩ ઈ નમો કિરિયાણું	૨૫	૨૫	૨૫	૨૦

આરાધના કરો. અહીં જણાવેલા તપનું વિશેષ સ્વરૂપ-તપોરત્ન મહોદધિ-વિંચતિ સ્થાન પ્રહીપિકા વગેરે ગ્રંથોમાંથી બાણી લેવું. ૩૭

૧૪ ઝં નમો તવરસ	૧૨	૧૨	૧૨	૨૦
૧૫ ઝં નમો ગોપમરસ	૧૧	૧૧	૧૧	૨૦
૧૬ ઝં નમો બિજ્યાણ	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦
૧૭ ઝં નમો સંપ્રમરસ	૧૭	૧૭	૧૭	૨૦
૧૮ ઝં નમો અભિનવનાથુરસ	૫૧	૫૧	૫૧	૨૦
૧૯ ઝં નમો સુપરસ	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦
૨૦ ઝં નમો તિથરસ	૩૮	૩૮	૩૮	૨૦

૨ એકાવાલિ તપ

પ્રકલ્પિયુપવાસૈઃ, કાઢલિકે દ્વે તથા ચ વાહિકૈઃ ।

વસુસંલ્લેશ્ચતુર્થૈઃ શ્રેણી કનકાવલીઘ્ન ॥૧॥

ચતુર્લિંગચતુર્થૈઃ પૂર્યંતે તરલઃ પુનઃ ।

સમાપ્તિમેતિ સાધૂનામેવમેકાવલી તપ : ॥૨॥

એક આવાળીની જેમ ઉપવાસ કરવાથી એકાવળી તપ થાય છે. તેમાં પ્રથમ એક ઉપવાસ પછી પારણું, પછી બે ઉપવાસ ઉપર પારણું, પછી ત્રણ ઉપવાસ ઉપર પારણું, એમ કરવાથી પ્રથમ કાઢલિકા થાય છે. પછી એકાંતર પારણાવાસ આઠ ઉપવાસ કરવા. તેણે કરીને કાઢલિકાની નીચે દ્વિતીય પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી એક ઉપવાસ ઉપર પારણું, પછી બે ઉપવાસ ઉપર પારણું, પછી ત્રણ ઉપવાસ ઉપર પારણું, એ રીતે ચક્રાંત ચક્રાંત સોળ ઉપવાસ ઉપર એક પારણું કરવાથી હારની એક સેર પૂરી થાય છે. ત્યાર પછી ચોત્રીસ ઉપવાસ એકાંતર પારણાં વડે કરવાથી તે હારનું પદ્મ થાય છે. ત્યાર પછી વિભોમ (ઉગ્રી રીત) ના કમથી એટલે સોળ ઉપવાસ ઉપર પારણું, પંદર ઉપવાસની ઉપર પારણું, ચૌદ ઉપવાસની ઉપર પારણું એમ ઉતરતા ઉતરતા છેવટ એક ઉપવાસ ઉપર એક પારણું કરવાથી બીજી સેર પૂરી થાય છે. પછી પારણાના આંતરાવાળા આઠ ઉપવાસ કરવાથી બીજા દ્વિતીય પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી ત્રણ ઉપવાસ ઉપર એક પારણું, પછી બે ઉપવાસ ઉપર એક પારણું અને છેવટ એક ઉપવાસ ઉપર પારણું એ રીતે કરવાથી બીજી કાઢલિકા પૂર્ણ થાય છે. આ પ્રમાણે કુલ ૩૩૪ ઉપવાસ અને ૮૮ પારણાં થાય છે.

ઉદ્ઘાપનમાં જ્યેષ્ઠનાત્ર બજાવવા પૂર્વક વિધિથી પૂજા કરીને પ્રતિમાને મોટા મુકતાફળનો એક સેરનો હાર પહેરાવવો x સંધ્યાસ્મરણ, સમપૂજા, ગ્રહપૂજા વગેરે કરવું. આ તપ કરવાથી નિર્ભંગ ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ સાધુ તથા શ્રાવકને કરવાનો આગાહ તપ છે.

બીજી રીતે એકાસણું ૧, નીચી ૧, આંખિક ૧, તથા ઉપવાસ ૧, એ રીતે એક ઓળી મળે. એવી પાંચ ઓળી કરવાથી પણ્ય એકાવળી તપ થાય છે. (આ મતાંતર વિધિપ્રમાણ છે.)

“ નમો અરિહંતાણું ” એ પદની નવકારવાળી વીજ મણ્ડી. સાચીવા વિગેરે ૧૨-૧૨ કરવા.

૩ રત્નાવળી તપ

ગુણ રૂપી રત્નોની આવદિ હોવાથી રત્નાવલિ તપ કહેવાય છે. આ તપમાં અનુક્રમે કાઢલિકા,

x તથા સુવર્ણ અક્ષરમય પુસ્તક બનાવી સુવિદિત મુનિને આપવું. તેવો જોગ ન હોય તો શ્રી સંધના બંધારમાં મૂકવું. પણ્ય પેતાની નિમ્નાએ ન રાખવું.

વિમલવાહન મુનિ કાલ કરી વિજય વિમાને ઉપજે છે:—

પરમેષ્ઠિ મંત્ર સ્મરણમાં તનુને તજે સુખ દેવના,

વિજય નામ વિમાનમાં પામે અચર તેત્રીસના;

દેહ હાથ પ્રમાણ ઉજ્જવલ વર્ણ ઉત્તર દેહને,

ન બનાવતા અહમિંદ્ર સુર ધારે છતાં અતિશક્તિને. ૩૮

રૂપદર્શન:—તે રાજર્ષિ પરમેષ્ઠી મંત્ર એટલે નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરતાં કરતાં

દાડિમ, લતા, તરલ (પદક) બીજી લતા દાડિમ અને કાહસિકા આવે છે. પ્રથમ કાહસિકામાં એક ઉપવાસને પારણું પછી બે ઉપવાસને પારણું. પછી ત્રણ ઉપવાસને પારણું દાડિમમાં આઠ અદ્દમ કરવા લતામાં એક ઉપવાસને પારણું પછી બે ઉપવાસને પારણું પછી ત્રણ ઉપવાસને પારણું એ પ્રમાણે અનુક્રમે વધતાં વધતાં સેણ ઉપવાસ ને પારણું જાણવું. ત્યાર પછી ચોત્રીસ અદ્દમ કરવાથી પદક થાય છે. ત્યાર પછી બીજી લતામાં ઉલટી રીતે એટલે ૧૬ ઉપવાસ ને પારણું. પછી ૧૫ ઉપવાસને પારણું પછી ૧૪ ઉપવાસને પારણું એ પ્રમાણે અનુક્રમે ઘટતાં ઘટતાં હેરટે એક ઉપવાસને પારણું કરવું. ત્યાર પછી બીજા દાડિમમાં આઠ અદ્દમ કરવા પછી કાહસિકામાં અદ્દમ કરીને પારણું, છઠ્ઠ કરીને પારણું અને એક ઉપવાસ કરીને પારણું કરવું. આ તપમાં ઉપવાસના કુલ દિવસ ૪૩૪ તથા પારણાના દિવસ ૮૮ મળી કુલ ૫૨૨ દિવસે આ તપ પૂર્ણ થાય છે.

ઉદ્ઘાપનમાં મોટું સ્નાત્ર વિધિપૂર્વક બાણાવનું રત્નની માળ પ્રભુના મળામાં પહેરાવવી. ગુરૂપૂજા, સંમપૂજા, સંમ વાત્સલ્ય કરવું. આ તપ કરવાથી વિવિધ પ્રકારની લક્ષ્મી મળે છે. અહીં પણ 'નમો અરિહંતાણુ'નું વીસ નવકારવાળી પ્રમાણ ગણું જાણવું. સાથિયા વગેરે ૧૨-૧૨ કરવા.

૪ લઘુ સિંહનિઃક્રીડિત તપ

સિંહ ચાલતાં ચાલતાં પાછળનો ભાગ જુએ છે તે પ્રમાણે સિંહનિઃક્રીડિત તપ કહેલું છે. તેમાં પ્રથમ ૧ ઉપવાસ પછી પારણું. પછી બે ઉપવાસ ને પારણું. પછી ૧ ઉપવાસ ને પારણું, પછી ૩ ઉપવાસ ને પારણું, પછી ૨ ઉપવાસ પછી ૪, પછી ૩, પછી ૫, પછી ૪, પછી ૬, પછી ૫, પછી ૭, પછી ૬, પછી ૮, પછી ૭ પછી ૯ પછી ૮ એ પ્રમાણે ઉપવાસ કરી પારણું કરવું. પછી પશ્ચાન્નુપૂર્વીએ હેવું એટલે કે પ્રથમ ૯, પછી ૭, પછી ૮, પછી ૬, પછી ૭, પછી ૫, પછી ૬, પછી ૪ પછી ૫, પછી ૩, પછી ૪, પછી ૨, પછી ૩, પછી ૧, પછી ૨ પછી ૧ ઉપવાસ કરી પારણું કરવું. આ તપમાં કુલ ઉપવાસ ૧૫૪ તથા પારણાના ૩૩ દિવસ મળી ૧૮૭ દિવસ થાય છે.

ઉદ્ઘાપનમાં મોટી સ્નાત્ર વિધિ પૂર્વક પ્રભુની પૂજા બાણાવવી. ઉપવાસની સંખ્યા પ્રમાણે મોઢક, ફળ, પક્વાન્ન વગેરે ચૂકવા. ગરણું વગેરે પેહેલી માફક 'નમો અરિહંતાણુ'નું મણવું.

૫ બહુત સિંહનિઃક્રીડિત તપ.

આ તપ પણ લઘુ સિંહનિઃક્રીડિત પ્રમાણે, પરંતુ અહીં તપત્યાના દિવસો અધિક છે. તે આ પ્રમાણે:—પ્રથમ ૧ ઉપવાસ, પછી પારણું, પછી ૨ ઉપવાસ ને પારણું પછી ૧ ઉપવાસ, પછી ૩, ૨, ૪, ૩, ૫, ૪, ૬, ૫, ૭, ૬, ૮, ૭, ૯, ૮, ૧૦, ૯, ૧૧, ૧૦, ૧૨, ૧૧, ૧૩, ૧૨, ૧૪, ૧૩, ૧૫, ૧૪, ૧૬ પછી ૧૫ ઉપવાસ કરીને પારણું કરીને પછી પશ્ચાન્નુપૂર્વીએ ૧૬ ઉપવાસ પછી ૧૪,

પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરીને પાંચ અનુત્તર વિમાન પૈકી પ્રથમ વિજય નામના વિમાનમાં તેત્રીસ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવપણે ઉપજીને દેવતાના સુખને પામ્યા. આ દેવતાઓનું એક હાથ પ્રમાણનું શરીર હોય છે, શરીરનો વર્ણ સફેદ હોય છે. આ વિમાનના દેવો મૂળ શરીરથી જૂદું ઉત્તર વેકિય શરીર બનાવતા નથી જો કે આ દેવો અહમિન્દ્ર છે એટલે પોતે કોઈના સેવક નથી અને ઘણી શક્તિવાળા હોય છે. પરંતુ પ્રયોજન નહિ હોવાથી ઉત્તર વેકિયની શક્તિ છતાં તેઓ ઉત્તર વેકિય શરીર બનાવતા નથી. ૩૮

૧૫, ૧૩, ૧૪, ૧૨, ૧૩. ૧૨, ૧૦, ૧૧, ૬, ૧૦, ૮, ૬, ૭, ૮, ૬, ૭, ૫, ૬, ૭, ૫, ૬, ૪, ૫, ૩, ૪, ૨, ૩, ૧, ૨, અને છેવટે એક ઉપવાસ કરી પારણું કરવું. (એ રીતે દરેક સંખ્યાના ઉપવાસના અંતે પારણું કરવું આ રીતે કુલ ઉપવાસના દિવસો ૪૬૭ તથા પારણાના દિવસો ૬૧ મળી કુલ ૫૨૮ દિવસે એટલે ૧ વર્ષ, ૬ માસ અને ૧૮ દિવસે આ તપ પૂરો થાય છે.) (મનાંતરે આ તપ પશુ ચાર પરિપાટીએ કરતાં ૬ વર્ષ ૨ માસ અને ૧૨ દિવસે પૂરો થાય છે.) ઉદ્યાપનમાં મોટા સ્નાત્ર પૂર્વે પૂજા બજાવવીને ઉપવાસની સંખ્યા પ્રમાણે પુષ્પ, ફળ, મોદક, દિક નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. સાધુને દાન દેવું. સંધ પૂજા, સંધવાત્સલ્ય કરવું. આ તપનું ફળ ઉપશમ શ્રેણીની પ્રાપ્તિ રૂપ છે. આ મુનિ તથા આવકને કરવાનો આગાહ તપ છે. મરણું વગેરે પૂર્વની માફક “નમો અરિહંતાય”નું.

૬ કનકાવલિ તપની હુંક હકીકત

તપસ્વીઓના હૃદયને શોભાસ્નાર હોવાથી આ કનકાવલિ નામે તપ કહેવાય છે. આ તપમાં પ્રથમ એક ઉપવાસ કરી પારણું, છઠ્ઠ કરી પારણું, પછી અઠ્ઠમ કરી પારણું કરવું. આ એક કાલ્પિકા કહેવાય છે. પછી ૮ છઠ્ઠ કરવા તે દાદિમ કહેવાય છે. પછીથી એક ઉપવાસને પારણું એ ઉપવાસ ને પારણું એમ અનુક્રમે વધતાં વધતાં સોળ ઉપવાસ પછી પારણું કરવું. એ પ્રમાણે હારની એક લતા (સેર) પૂરી થાય છે. ત્યાર પછી ચોત્રીસ છઠ્ઠ કરવાથી લતાની નીચે પદ્મ પુરું થાય છે. પછી ૧૬ ઉપવાસ ને પારણું, ૧૫ ઉપવાસને પારણું એમ અનુક્રમે ઘટતાં ઘટતાં છેવટે એક ઉપવાસ ને પારણું. આ હારની બીજી લતા જાણવી. ત્યાર પછી આઠ છઠ્ઠ કરવાથી બીજી દાદિમ થાય છે. પછી અઠ્ઠમ કરી પારણું પછી છઠ્ઠ કરીને પારણું અને પછી એક ઉપવાસ કરી પારણું કરવાથી ઉપરની બીજી કાલ્પિકા પૂરી થાય છે. અહીં ઉપવાસ, છઠ્ઠ અઠ્ઠમ આવે છે તેનું પારણું કરીને બીજો જ દિવસે ઉપવાસાદિક કરવા. વચમાં આંતર નથી. આ તપમાં પારણાંના કુલ ૮૮ દિવસો અને ઉપવાસ ૩૮૪ થાય છે એટલે ૧ વર્ષ ૩ માસ અને બાવીસ દિવસે તપ પૂરો થાય છે. (શ્રી પ્રવચન સારોદ્ધારમાં ચાર ગણો તપ કરવાનું કહ્યું છે.) આ તપમાં પારણામાં પહેલી શ્રેણીમાં વિગ્રહ સાથે મચ્છિત ભોજન, બીજી શ્રેણીમાં નીવી, ત્રીજી શ્રેણીમાં અન્નેષ દ્રવ્ય (મણુ વાત્ર વગેરે) ચોથી શ્રેણીમાં આગિય (પારણાના સર્વે દિવસો એકાસણાના જ જાણવા.)

ઉદ્યાપનમાં મોટી સ્નાત્ર વિધિ પૂર્વે અષ્ટ પ્રકારી પૂજા બજાવવી. ઉપવાસની સંખ્યા પ્રમાણે સુવર્ણ ટંકની માળા બનાવી પ્રભુના કંઠમાં નાંખવી. તથા હાથે વિગ્રહના પકવાન્નો, વિવિધ ફળો વગેરે મૂકવા. સાધુઓને દાન દેવું. સંધ વાત્સલ્ય, સંધ પૂજા વગેરે કરવું. આ તપ કરવાથી સર્વ ભોગ તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ તપમાં મરણું “નમો અરિહંતાય” એ પદનું વીસ નવકારવાળી વડે ગણવું. સાધીયા વિગેરે ખાર ખાર કરવા.

દેવતાઓમાં શ્વાસોશ્વાસ તથા આહારની અભિલાષા ક્યારે થાય તે જણાવે છે:—

લોકનાલિમાન અવધિ પક્ષ તેત્રીસ વીતતાં,

શ્વાસ લેતા વર્ષ તેત્રીસ સહસ્ર જ્યારે વહી જતા;

આહતા આહાર જીવન માન પક્ષો શ્વાસમાં;

લેવા સહસ્ર વર્ષો વળી આહારના અભિજ્ઞાપમાં. ૩૯

રૂપબદ્ધાર્થ:—આ વિજય વિમાનના દેવોને લોકનાલિ જેટલું અવધિજ્ઞાન હોય છે એટલે અવધિજ્ઞાન વડે કાંઈક જણા ચોદ રાજલોક ક્ષેત્રને જાણે છે. પરંતુ ઉપર પોતાના વિમાનની ધ્વજથી આગળ જાણી (જેઈ) થકતા નથી. વળી તેઓ તેત્રીસ પખવાડીયાં જાય ત્યારે એક વાર શ્વાસ લે છે. તથા તેમને તેત્રીસ હજાર વર્ષ જ્યારે જાય ત્યારે આહાર લેવાની ઇચ્છા થાય છે. દેવોને શ્વાસોશ્વાસ લેવાની જાખતમાં એવો નિયમ છે કે જીવન માન એટલે જેટલા સાગરોપમનું તેમનું આયુષ્ય હોય, તેટલાં પખવાડીયાં જાય ત્યારે તેઓ એક વાર શ્વાસોશ્વાસ લે છે. તથા જેટલા સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય તેટલા હજાર વર્ષ જાય ત્યારે તેઓને આહારની અભિલાષા એટલે આહાર લેવાની ઇચ્છા થાય છે. આ સંબંધી વિશેષ બીના શ્રીસમવાયાંગ સૂત્ર તથા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાદિથી જાણવી. ૩૯

વિજય વિમાનનાં સુખ ભોગવો ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય ભવમાં આવવું:—

તે વિમાને ભવ્ય સુખને ભોગવે છ માસના,

શેષ ભાગે તેજ વધતું ચિહ્ન ટળતા ચ્યવનના;

અમૃત દ્રહમાં હંસ પેરે જીવન શીઘ્ર પૂરું કરે,

સ્વર્ગ ઋદ્ધિ પ્રમુખ છંડી મનુજ ભવમાં સંચરે. ૪૦

રૂપબદ્ધાર્થ:—આ વિજય વિમાનને વિષે દેવપક્ષે ઉત્પન્ન થએલ તે વિમલવાહન રાજાને જીવ ભવ્ય દેવતાઈ સુખને તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી ભોગવે છે જ્યારે તે આયુષ્યમાં છ મહિના બાકી રહ્યા ત્યારે તેમનું તેજ અધિક અધિક વધતું જાય છે. તથા ચ્યવનના ચિહ્ન (નિશાનો) જણાતાં નથી. બીજા દેવતાઓને પોતાના આયુષ્યના છ મહિના બાકી રહે ત્યારથી તેજ ઓછું ઓછું થતું જાય છે તથા કૂલની માળાનું કરમાતું વિગેરે ચિહ્નો પ્રગટ થતાં જાય છે પરંતુ આ દેવ તીર્થંકરના જીવ હોવાથી તેમની જાખતમાં તેવું બનતું નથી. એવી રીતે અમૃત સરોવરમાં હંસની પેઠે પોતાનું આયુષ્ય પૂરું થતાં સ્વર્ગની ઋદ્ધિ વગેરે છંડી દષ્ટને ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્ય ભવમાં આવ્યા. ૪૦

વિમલવાહન જીવનું દેવલોકથી ચ્યવીને વિજયા રાણીની કૃપામાં આવવું વગેરે જણાવે છે:—

સુંદર અયોધ્યાના નૃપતિ જિતરાત્રુ કુલ અંબર મણિ,

વિમલવાહન રયાણ આકર કૃષ્ણમાં વિજયા તણી;

વૈશાખ સુદની તેરસે અધરાત સમયે આવતા,
રોહિણી નક્ષત્ર તિમ વૃષરાશિ તે ક્ષણ વર્તતા. ૪૧

રૂપદર્શન:—જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણ દિશામાં આવેલ ભરત દ્વેષમાં શેલાયમાન અને રમણીય અયોધ્યા નામે નગરી આવેલી છે. તે ૧૨ યોજન લાંબી અને આઠ યોજન પહોળી છે. તે નગરીમાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના વંશમાં ઉત્પન્ન ધ્યેલજિતશત્રુ નામનો રાજા હતો. તે રાજા ઋષભદેવના (ધક્વાકુ) વંશમાં અંબરમણિ એટલે સૂર્ય સમાન હતો. તે રાજાને શીલાદિ ગુણે યુક્ત વિજયા નામે રાણી હતી. તે રાણીની રત્નની ખાણ સમાન કુક્ષિને વિષે વિમલવાહન રાજાનો જીવ વિજય વિમાનમાંથી ચ્યવીને ઉત્પન્ન થયો. ત્યારે વૈશાખ મહીનાની સુદ તેરસની અર્ધ રાત્રીનો સમય હતો. અને તે વખતે રોહિણી નામે નક્ષત્ર અને વૃષ નામની રાશિ હતી. ૪૧

વિજયા રાણીએ જોએલાં ૧૪ સ્વપ્નો તથા સૌધર્મન્દ્રનું આવવું:—

ચોથા પ્રહરમાં ચૌદ સ્વપ્નો મુખ કમલમાં પેસતા,
માત દેખે આ સમે હરિના સિંહાસન ડોલતા;
સૌધર્મ હરિ અવધિ પ્રભાવે પ્રભુ વ્યવનને બાણતા,
વિધિએ કરી સ્તવવંદનાદિક રાજમંદિર આવતા. ૪૨

રૂપદર્શન:—તે રાત્રીનો છેલ્લો પહોર ચાલતો હતો ત્યારે વિજયા માતાએ પોતાના મુખરૂપી કમળમાં પ્રવેશ કરતા ચૌદ સ્વપ્નો જોયા. અને તે વખતે ઇન્દ્ર મહારાજના સિંહાસન ડોલવા લાગ્યા. ત્યારે અવધિ જ્ઞાનના ઉપયોગથી સૌધર્મ હરિ એટલે સૌધર્મ નામના પ્રથમ દેવલોકના ઇન્દ્રે પ્રભુના (જોએ બીજા શ્રીઅજિતનાથ નામે તીર્થંકર થવાના છે તેમના) વ્યવનને એટલે પ્રભુ વિજય વિમાનમાંથી ચ્યવીને વિજયા માતાની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયા છે એમ બાણુ. પ્રભુનું વ્યવન બાણુ પછી ઇન્દ્ર મહારાજ પ્રભુને વિધિપૂર્વક એટલે પોતાના સિંહાસનથી હેઠે ઉતરી સત આઠ ડગલાં પ્રભુની સામે ચાલીને સ્તવવંદનાદિક એટલે નમુચ્છુલું કહેવા પૂર્વક વંદન કરીને રાજમંદિરે એટલે જિતશત્રુ રાજાના મહેલને વિષે આવ્યા. ૪૨

૧. ચૌદ સ્વપ્નનાં નામ આ પ્રમાણે:—૧ હાથી, ૨ વૃષભ, ૩ કેસરી સિંહ, ૪ લક્ષ્મીદેવી, ૫ પુલ્કની માલા, ૬ ચંદ્ર, ૭ સૂર્ય, ૮ ખજ, ૯ પૂર્ણ કુંભ, ૧૦ પદ્મ સરોવર, ૧૧ સમુદ્ર, ૧૨ જીવન અથવા વિમાન (પ્રથમની ત્રણ નરકમાંથી આવનાર બાવી તીર્થંકરની માતા જીવન જીવે છે. અને વૈમાનિક દેવમાંથી આવનાર તીર્થંકરની માતા વિમાન જીવે છે. ૧૩ રત્નનો ઢગલો, ૧૪ અગ્નિખા.

૬૪ ઈન્દ્રોનું આવવું તથા ફલનું જણાવવું:—

આ ક્રમે ઈન્દ્રો બધા પ્રભુ દેવ પાસે આવતા,

વંદનાદિક ભક્તિ ભાવે સ્વપ્નના ફલ બોલતા;

ઈન્દ્રના હુકમે કરી નગરી બનાવી સુરપુરી,

હેમાદિ પૂરે ધનદ, વિજયા સ્વપ્નની બીના ખરી. ૪૩

સ્પષ્ટાર્થ:—જેવી રીતે સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુની પાસે આવ્યા તેજ ક્રમે બધા એટલે ૬૩ ઈન્દ્રો પ્રભુની પાસે આવ્યા. આવીને પ્રભુને તેમણે ભક્તિપૂર્વક વંદન વગેરે કર્યું. અને સ્વપ્નનું ફળ જણાવ્યું ત્યાર પછી ઈન્દ્ર મહારાજના હુકમથી અયોધ્યા નગરીને સુરપુરી એટલે દેવોની નગરી જેવી બનાવી. ત્યાર પછી ધનદ એટલે કુબેરે પ્રભુના ઘરમાં સુવર્ણ વગેરે ધનની વૃદ્ધિ કરી. વિજયા રાણીએ સ્વપ્ન જોઈને જાણ્યા પછી પોતે જોએલા સ્વપ્નની હકીકત પોતાના પતિ જિતશત્રુ રાજાને જણાવી. ૪૩

સ્વપ્ન પાઠકોએ જણાવેલું સ્વપ્નનું ફલ:—

પતિને જણાવે ફલ ભણે નૃપ સ્વપ્ન પાઠક પૂછતા,

સ્વપ્ન ભાવ જણાવતા તે પુત્ર ફલને ભાષતા;

ભૂપ આપે દાન જન્મ જણાવનારા તેમના,

ટાળતા દુઃખ ગર્ભમાં પણ પ્રભુ રસિક ઉપકારના. ૪૪

સ્પષ્ટાર્થ:—વિજયા રાણીએ કહેલી સ્વપ્નની હકીકત સાંભળ્યા પછી મહારાજાએ કહ્યું કે હે દેવી! તમારે સર્વ શુભોદ્ધિ શ્રેષ્ઠ પુત્ર થશે ત્યાર પછી સ્વપ્નનું યથાર્થ ફળ જાણવા માટે સ્વપ્નપાઠક એટલે સ્વપ્નનું ફળ જણાવનારાઓને બોલાવીને પૂછ્યું. તેઓએ પણ સ્વપ્ન સાંભળીને તેનું ફળ આ પ્રમાણે જણાવ્યું કે હે મહારાજા આ સ્વપ્નના ફળરૂપે વિજયા રાણી ત્રણ જગતમાં શ્રેષ્ઠ અને ત્રણ જગતને પૂજવા લાયક ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપશે. આ પુત્ર ફલની પ્રાપ્તિ બાણીને રાજા હર્ષપૂર્વક તે પુત્રના જન્મને જણાવનારા સ્વપ્નપાઠકોને દાન આપે છે એ પ્રમાણે ઉપકારના રસિક એટલે પારકાનો ઉપકાર કરવામાં તત્પર પ્રભુએ ગર્ભમાં હોવા છતાં પણ તે સ્વપ્નપાઠકોનું જીવંતનું દારિદ્ર્ય રૂપી દુઃખ દૂર કર્યું. ૪૪

૧ ચોસઠ ઈન્દ્રો આ પ્રમાણે:—દશ પ્રકારના ભુવનપતિ દેવો છે. તે દરેકના બમે ઈન્દ્રો છે એટલે ભુવનપતિના ૨૦ ઈન્દ્રો છે. તથા આઠ પ્રકારના વ્યન્તર દેવો તે દરેકના પણ બે બે ઈન્દ્રો એટલે ૧૬ ઈન્દ્રો છે. વળી વ્યાસવ્યન્તર દેવોના આઠ પ્રકાર છે તે દરેકના પણ બે બે ઈન્દ્રો હોવાથી ૧૬ ઈન્દ્રો. તથા જ્યોતિષીમાં ચંદ્ર અને સૂર્ય એ બે ઈન્દ્રો તથા બાર પ્રકારના વૈમાનિક દેવોમાં ૧૦ ઈન્દ્રો આ પ્રમાણે:—પ્રથમના આઠ દેવોએ સુધી દરેકનો એક એક ઈન્દ્ર એટલે આઠ તથા નવમા દશમા એ બે દેવોએ ૧ ઈન્દ્ર અને અગિઆરમા બારમા એ બે દેવોએ ૧ એક ઈન્દ્ર એટલે બાર દેવોએ ૧૦ ઈન્દ્રો. એ પ્રમાણે ૨૦+૧૬+૧૬+૨+૧૦ મળી કુલ ૬૪ ઈન્દ્રો જાણવા.

વિજયા રાણીએ પ્રભુને જન્મ આપવો:—

વૈમાનિકાદિ સુરી કરે નિત સેવના વિજયા તણી,
નવ માસ સાડા આઠ દિન સ્થિતિ પૂર્ણ હોતા ગર્ભની;
ચતુર્થારક મધ્યમાં સુદ અષ્ટમીએ માધની,
મધ્ય રાતે રોહિણીમાં જન્મવેલા પ્રભુ તણી. ૪૫

રૂપદ્રાથ:—જ્યારથી પ્રભુ (શ્રી અજિતનાથ) વિજયા રાણીની કુક્ષીમાં આવ્યા ત્યારથી વૈમાનિકાદિ સુરી એટલે વૈમાનિકની દેવાંમનાઓ તથા ભવનપતિ, વ્યન્તર અને જ્યોતિષીની દેવીઓ વિજયા રાણીની અનેક પ્રકારની સેવા કરે છે. એ પ્રમાણે ગર્ભની અંદર વૃદ્ધિ પામતાં પ્રભુને નવ મહિના અને સાડીઆઠ દિવસ પૂર્ણ થયા ત્યારે આ અવસર્પિણીના ચોથાર દુઃખમ સુખમા નામના આરાતા મધ્યમાં મહા મહીનાની સુદ આઠમને દીવસે રોહિણી નક્ષત્રમાં મધ્ય રાત્રે વિજયા રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. ૪૫

પ્રભુના જન્મ વખતે સર્વ જીવોને થતું સુખ તથા વિશાકુમારીઓનું આવહુ:—

તેહ સમયે પ્રસવ કેરી વેદના નહિ માતને,
સર્વ જીવો પામતા સુખ શાંતિ ને આનંદને;
જન્મ જાણી દિક્કુમારી વંદનાદિકને કરી,
પરિવાર સાથે ઘેર પ્રભુના આવતી ભક્તિ ધરી. ૪૬

રૂપદ્રાથ:—જે વખતે વિજયા રાણીએ પ્રભુને જન્મ આપ્યો તે વખતે માતાને પ્રસવની જરા પણ વેદના થતી નથી, પ્રભુના જન્મ વખતે નારકી જેવા મહા દુઃખી જીવો

૧ દેવીઓની સેવા આ પ્રમાણે:—રાયકુમારની દેવીઓ હરમાંથી ક્યારે સાફ કરે છે, મેષકુમારની દેવીઓ કરના આંગણમાં સુમંધીદાર પાણીની વૃષ્ટિ કરે છે. ૭ ઋતુની અધિષ્ઠાતા દેવીઓ પંચવર્ણી પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરે છે. જ્યોતિષોની દેવીઓ સમયને અનુકૂળ પ્રકાશ કરે છે. વનદેવીઓ તોરણ રચે છે. અન્ય દેવાંમનાઓ વિજયાદેવીની સ્તુતિ કરે છે.

૨ આ કરત ક્ષેત્રમાં કાળ એક જરખો નથી પરંતુ ૭ આરાતી ઉત્સર્પિણી અને ૭ આરાતી અવસર્પિણી એમ કાળચક્ર સદા ભમ્યા કરે છે. તેમાં અજિતનાથ પ્રભુના વખતમાં અવસર્પિણીનો ચોથો આરો આજતો હતો. અવસર્પિણીના ૭ આરા આ પ્રમાણે:— ૧ સુષમ સુષમા ચાર કોઠાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ, ૨ સુષમા ત્રણ કોઠાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ૩ સુષમદુષમા એ કોઠાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ૪ દુષમસુષમા એતાલીસ હજાર વર્ષે ન્યૂન એક કોઠાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ. ૫ દુષમા એકવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને ૬ કો ડુષમદુષમા પચ્ચ એકવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ એ પ્રમાણે ૭ આરાનો કાળ ૧૦ કોઠાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. આ ક્રમથી બિંદા કરે ઉત્સર્પિણીના ૬ આરા ૧૦ કોઠાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જણ્યા. અને મળીને ૨૦ કોઠાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાલચક્ર જણ્યું.

સહિત સર્વ જીવોને સુખની પ્રાપ્તિ તથા શાંતિ અને આનંદ થાય છે તો પ્રભુની માતાને વેદના તો હોય જ ક્યાંથી ? અથવા નજ થાય. પ્રભુનો જન્મ થયા પછી ૫૬ દિવસમારી અથવા દિશા કુમારીઓનાં આસનો પણ ચલાયમાન થયાં, તેથી તે દિશાકુમારીઓ પણ પ્રભુનો જન્મ જાણીને ભક્તિપૂર્વક પ્રભુને વંદન વગેરે આચાર કરીને પરિવારને સાથે લઈને પ્રભુના ઘેર આવે છે. ૪૬

દિશા કુમારીઓએ ઉચિત કાર્ય કરી પોતાના સ્થાને જવું:—

આઠ કૃત્યોને કરી જિનરાજના ગુણ ગાવતી,
ધન્ય અવસર માનતી નીચે ભુવનપતિમાં જતી;
પ્રભુ દેવ કેરા પુણ્યથી સવિ ઈંદ્રના સિંહાસનો,
હાલતા નિજ નાણથી તે જન્મ જાણે પ્રભુ તણો. ૪૭

સ્પષ્ટાર્થ:—તે ૫૬ દિવસમારીઓ પોત પોતાને યોગ્ય આઠ કાર્યો કરીને પછીથી જિનેશ્વર પ્રભુના ગુણો ગાય છે. અને પ્રભુની સેવા કરવાના અવસરને ધન્ય માનીને નીચે આવેલાં પોત પોતાના ભુવનોમાં એટલે રહેવાનાં સ્થાનકોમાં જાય છે. પ્રભુના પુણ્યને લીધે પ્રભુદેવના જન્મ સમયે સર્વે ૬૪ ઈન્દ્રોના સિંહાસન કંપાયમાન થાય છે. સિંહાસન ચલાયમાન થવાથી ઈન્દ્રો અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકે છે અને તેથી બીજા તીર્થંકર શ્રીઅશ્વત્થામનો જન્મ થયો છે એવું તેઓ જાણે છે. ૪૭

ઈન્દ્રોએ કરેલો પ્રભુનો સ્નાત્ર મહોત્સવ:—

જન્મ કલ્યાણક ઉજવતા સર્વ હરિ દસ કૃત્યથી,
અચ્યુતેન્દ્રાદિક તણો કમ જાણવો મોટાઈથી;
અભિષેક વિસ્તારે કરી અચ્યુત શચીપતિ આરતિ,
રંગે ઉતારી સ્તુતિ કરે પ્રભુ દેવની કરીને નતિ. ૪૮

૧ જીવન દિશા કુમારીઓનાં આઠ કાર્યો આ પ્રમાણે:—

(૧) ૮ અધોલોકમાં રહેનારી દિશિકુમારીઓ પ્રજ્ઞાન કોણમાં સૂતિકા ધર બતાવે છે અને એક યોજન સુધી અશ્ચય દૂર કરે છે (૨) ૮ ઉપર લોકમાં રહેનારી દિશિકુમારીઓ સુમંધીદાર જળની વૃષ્ટિ કરે છે. (૩) ૮ રચકગિરિના પૂર્વ તરફ રહેનારી દિશિકુમારીઓ દર્પણ ધરે છે (૪) ૮ રચકપર્વતની દક્ષિણ તરફ રહેનારી પાણીના ભરેલા કળશેા લઈને ઉભી રહે છે. (૫) રચકપર્વતની પશ્ચિમ તરફની આઠ દિશિકુમારીઓ પંખો નાખે છે. (૬) રચકગિરિની ઉત્તર તરફની આઠ દિશિકુમારીઓ ચામર ધારણ કરે છે. (૭) ચાર વિદિજ્ઞાની ચાર દિશિકુમારીઓ હીપક ધરે છે. (૮) રચકદ્વીપની ચાર દિશિકુમારીઓ કેળના ત્રણ ધર બતાવે છે, અને મર્દન તથા સ્નાન કરીને અલંકાર પહેરાવે છે તથા રક્ષા પોટલી આપે છે. વિશેષ બીના મેં સાર્થ શ્રી મહાવીર પંચ કલ્યાણક પૂજનમાં જણાવી છે.

સ્પષ્ટાર્થ:—સર્વ હરિ એટલે ઇન્દ્રો 'દશ કાર્યો કરીને પ્રભુનો જન્મ કલ્યાણકનો મહોત્સવ ઉજવે છે. ૧૪ ઇન્દ્રામાં સૌથી મોટા જે અચ્યુતેન્દ્ર તે પ્રથમ દરેક જન્માભિષેકના કાર્યની શરૂઆત કરે છે. ત્યાર પછી મોટામના અનુસારે બીજા ઇન્દ્રો પણ તે તે કાર્ય કરે છે. આ જન્માભિષેક કરવા માટે પ્રભુને મેરૂ પર્વતના પાંડુક વનને વિષે ઇન્દ્રો લઈ જાય છે. અને ત્યાં આવેલી શિલા ઉપર રહેલા સિંહાસનને વિષે પ્રભુને બેસાડીને પ્રભુનો અભિષેક એટલે સ્નાત્ર વિસ્તાર પૂર્વક કરે છે. સ્નાત્ર કર્યા પછી અચ્યુત શશિપતિ એટલે અચ્યુતેન્દ્ર આનંદ પૂર્વક પ્રભુની આરતિ ઉતારીને, નતિ કરીને એટલે નમસ્કાર કરીને નીચે પ્રમાણે પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે. જન્માભિષેકની બીજા વિસ્તારથી શ્રીમહાવીર પંચકલ્યાણક પૂર્ણદિ સંગ્રહ તથા શ્રીદેશના ચિંતામણીના પહેલા ભાગમાં જણાવી છે. ૪૮

અચ્યુતપતિએ કરેલી સ્તુતિ ચાર ગાથાઓમાં જણાવે છે:—

કાયા તમારી કનક છેદ સમી છબીથી ગગનને,
ઢાંકનારી ધારતી ધોયા વિના પણ શુદ્ધિને;

તેહ જોનારા જોનાને હર્ષ સાત્ત્વિક આપતી,
ભક્તજનના ભાવને અનુસાર વિધો તોડતી. ૪૯

સ્પષ્ટાર્થ:—હે પ્રભુ! કનક છેદ સમી એટલે સુવર્ણ સમાન કાંતિ વડે તમારી કાયા એટલે શરીર ગગનને એટલે આકાશને ઢાંકે છે. વળી ધોયા વિના પણ તમારી કાયા શુદ્ધિને અથવા સ્વચ્છતાને ધારણ કરે છે અથવા આપનું શરીર મલોન થતું નથી. વળી આપની કાયા જેમાંથી સ્વચ્છ શાંત રસના પુફગલો ઉછળી રહ્યા છે. તે કાયાને જોનારા મનુષ્યોને સાત્ત્વિક હર્ષ એટલે જેમાં આત્માની પ્રકૃલ્પતા થાય તેવો ઉત્તમ હર્ષ આપે છે. તથા આપની ભક્તિ કરનાર જે ભક્ત જોના તેમના ભાવને અનુસારે એટલે ભક્તિ કરવાના પ્રસંગે જેવા જેવા ભાવ હોય તે ભાવને અનુસારે વિધોને એટલે સંકરોને તોડે છે એટલે દૂર કરે છે. ૪૯

મંદાર માલાની સમા શુભ ગંધ દેહે આપના,
નયન ઇંદ્રાણી તણા સોહંત જેવા ભ્રમરના;

અમૃતના આસ્વાદથી જાણે હણાયા હોયની,
તેહવા ગદ સર્પની પીડા વિકલ તનુ આપની. ૫૦

સ્પષ્ટાર્થ:—કલ્પવૃક્ષના ઉત્તમ ફૂલોની માલા સરખા સુગંધોદાર આપના શરીરને વિષે ઇન્દ્રાણીના નયનો (નેત્રો) ભ્રમરની જેવા શોભે છે. અથવા ભ્રમર જેમ ફૂલને વિષે

૧ આઠ પ્રકારના કળશો બનાવે ૧, ક્ષોરસમુદ્રનું પાણી લાવે ૨, જૂલી જૂલી જાતના કમળો લાવે ૩, ૬૬ નદી વગેરેની મોટી ૪, જળ ૫, કમળ ૬, લાવે, પર્વતવનાદિમાંથી ઓષધિ ૭, ગંધ ૮, ૬૭ ૯ સિદ્ધાંત ૧૦ વગેરે આધિયોગિક દેવોની મારફત મંગાવી સર્વે ઇન્દ્રો જન્મોત્સવ કરે.

લીન થાય છે તેમ ઇન્દ્રાણીના ચક્ષુઓ સુગંધીદાર આપના શરીરની ટાંતિને વિષે લીન થાય છે. અથવા બીજા સામાન્ય મનુષ્યોની જેવું પરસેવા તથા મેલથી દુર્ગંધવાળું આપનું શરીર નથી. પરંતુ તેનાથી ઉદ્દટું અતિ સુગંધીદાર એવું આપનું શરીર છે. વળી ઇન્દ્ર મહારાજે આપના વિષે મૂકેલ જે અમૃત તેનો આસ્વાદ કરવાથી બાણે નાથ ન પામ્યા હોય તેવા ગદ સર્પ એટલે રોગો રૂપી સર્પની પીડાથી રહિત અથવા રોગ રહિત-નિરોગી એવું આપનું શરીર છે. એટલે સામાન્ય મનુષ્યોનાં શરીર જેમ અનેક રોગોથી ભરેલાં હોય છે તેમ આપનું શરીર રોગથી ભરેલું નથી. આપને તેથી રોગ પીડા પણ ભોગવવાની ક્યાંથીજ હોય ? અહીં પ્રભુના જન્મના આર અતિશયોમાંથી પ્રભુના શરીરનું વર્ણન જણાવ્યું. ૫૦

દર્પણે પ્રતિબિંબ સમ તુજ અંગ ન ધરે સ્વેદને,
રાગ નહિ તુજ ચિત્તમાં ત્યાં ના લહું આશ્ચર્યને,
દૂધ જેવા રૂધિર આમિષ પણ ધરે ના રાગને,
અનુસરે માલા તજ અલિ તુજ સુગંધિ શ્વાસને. ૫૧

રૂપસ્ટાવ્ય:--દર્પણ એટલે આરિસામાં પડેલા પ્રતિબિંબ જેવું અત્યંત નિર્મળ આપનું શરીર સ્વેદને એટલે પરસેવાને ધારણ કરતું નથી એટલે આપનું શરીર પરસેવાથી રહિત છે. શરીરમાં બીલકુલ પરસેવો થતો નથી. વળી આપનું મન રાગરહિત છે એટલું જ નહિ પણ આપના શરીરના રૂધિર એટલે લોહી તથા આમિષ એટલે માંસ પણ રાગને એટલે કાંઈ જાતનાં રંગને ધારણ કરતા નથી, કારણ કે તેઓ દૂધ જેવા સફેદ હોય છે. તેથી આપનું મન રાગરહિત હોય એમાં નવાઇ શી ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એમાં મને કાંઈ આશ્ચર્ય થતું નથી કે સામાન્ય મનુષ્યોના લોહી તથા માંસ રાતા રંગ વાળા હોય છે તેનું કારણ એ છે કે તેમના ચિત્તમાં એટલે મનમાં રાગ રહેલો છે. પરંતુ આપ પ્રભુ દેવતા મનમાંથી તો રાગ જતો રહ્યો છે એટલે આપ કપટ અને લોભથી રહિત છો તો લોહી અને માંસમાં તે રાગ-રંગ કેવી રીતે રહે ? એટલેજ આપના શરીરના લોહી તથા માંસ પણ દૂધની જેવા સફેદ રંગના છે. વળી અલિ એટલે ભમરો સુગંધીદાર ફૂલની માલા છોડીને તમારા સુગંધીદાર શ્વાસોશ્વાસને અનુસરે છે. એટલે સામાન્ય મનુષ્યોના શ્વાસની જેમ તમારો શ્વાસોશ્વાસ દુર્ગંધવાળો નથી. પરંતુ ઘણો સુગંધીદાર હોવાથી ભમરાઓ પણ તે ગંધથી ખેંચાઈને આવે છે. ૫૧

સંસાર સ્થિતિ આશ્ચર્યને ઉપજવનારી આપની,
ચર્મનયની ના જુએ વિધિ ભોજ્યની નીહારની;
ધન્ય માનું જન્મને તુજ ભક્તિ પુણ્યે મુજ મલી,
આવો સમય મલને ભવોભવ એહ હિતની તક ભલી. ૫૨

સ્પષ્ટાર્થ:—આપની સંસાર સ્થિતિ એટલે સંસારનો વ્યવહાર પણ ઘણો આશ્ચર્ય ઉપજાવનારો છે. કારણ કે ચર્મનયની એટલે ચર્મચક્ષુવાળા આ સંસારના જીવો તમારા ભોજનને એટલે ભોજનને તથા નિહારને એટલે જાડા અને પેશાબને ભેઈ શકતા નથી. આજે મારા પરમ પુણ્યના ઉદયથી મને આપની સેવા કરવાનો અવસર મળ્યો, તેથી મારા આ દેવસવને પણ હું ધન્ય માનું છું. અને આવો અવસર મને ભવોસવમાં મળજો એવી મારી ઇચ્છા છે. કારણ કે અમને દેવોને તો એક એટલે આપની ભક્તિનો પ્રસંગ તેજ હિતની તક એટલે આત્મકલ્યાણ કરવાનો ઉત્તમ અવસર છે. તાત્પર્ય એ કે પ્રભુના આવા કલ્યાણકોના પ્રસંગો તથા જિનપૂજાદિ સાધન સિવાયના કાલે દેવો પ્રાચે પોતાના પુણ્યથી મેળવેલ દિવ્ય ભોગો ભોગવવામાં આસક્ત રહે છે, એટલે તેમનાથી બીજું ધર્મકાર્ય બની શકતું નથી. પર

હવે સૌધર્મેન્દ્ર કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ પાંચ ગાથાઓમાં જણાવે છે:—

જાળવી ગૌરવ પરસ્પર ઇંદ્ર આસઠ ઇમ કરે,

સૌધર્મ અધિપતિ ચાર વૃષભે સ્નાત્રને છેવટ કરે;

ઉચ્ચરી શકસ્તવનને ચિત્તના બહુ માનથી,

હાથ બેડી અજિત પ્રભુની સ્તુતિ કરંતા રંગથી. ૫૩

સ્પષ્ટાર્થ:—એ પ્રમાણે અચ્યુતપતિએ સ્તુતિ કર્યા પછી બાકીના ઇન્દ્રોમાંના સૌધર્મેન્દ્ર સિવાયના આસઠ ઇન્દ્રો પણ પરસ્પર ગૌરવ જાળવી એટલે પોત પોતાની મોટાઈને અનુસારે અનુક્રમે અભિષેક સ્તુતિ વગેરે કરે છે. છેવટે સૌધર્મેન્દ્ર પણ ચાર વૃષભ એટલે સ્ફટિકમય બળદના રૂપ ત્રિકુવીને તેના આઠ શીંગડામાંથી નીકળતી જાળની ધારાવડે સ્નાત્ર કરે છે. પછીથી શકસ્તવન એટલે નમુચ્યુજ્ઞ મનના બહુમાનથી બાકીને એ હાથ બેડીને બોળ શ્રીઅણ્ણતનાથ તીર્થ કરતી અતિ આનંદપૂર્વક નીચેના શ્લોકોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે. ૫૩

પુણ્યવલ્લી સિંચવાને મેઘ સમ પ્રભુ વિશ્વમાં,

જિમ નદી નગથી અવતર્યા વિજયથી તિમ ભુવનમાં;

જેમ જલમાં શીતતા તિમ જન્મસિદ્ધ તણ નાણને,

આપ ધારો શીઘ્ર તારો કરી કૃપા આ દાસને. ૫૪

સ્પષ્ટાર્થ:—હા પ્રભુ ! આ સંસારને વિષે પુણ્યરૂપી વેલડીને સિંચવાને એટલે ઉપદેશ રૂપી પાણી વડે વૃદ્ધિ પમાડવાને આપ મેઘ સમાન છો. કારણ કે જેમ વરસાદના પાણીથી વેલડી વધે છે તેમ આપના ઉપદેશ રૂપી પાણી વડે પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. વળી જેમ નદી પર્વતમાંથી નીચે ઉતરે છે તેમ આપ પણ વિજય નામના વિમાનમાંથી

નીચે ઉતરી આ પૃથ્વીને વિષે અવતર્યા છે. જેમ પાણીમાં કુદરતી શીતળતા રહેલી છે તેમ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જન્મસિદ્ધ જ્ઞાનોને આપ ધારણ કરો છે. કારણ કે તીર્થંકરનો જીવ દેવભવમાંથી અગર નારડીમાંથી છેલ્લા મનુષ્ય ભવમાં આવે ત્યારે ત્રણ જ્ઞાન સહિત જ અવતરે છે. મનુષ્ય અથવા તિર્થંકરમાંથી આવેલા તીર્થંકર થતા નથી. આ આપના સેવક ઉપર મહેરબાની કરીને તેને જલદીથી તારો એટલે સંસારમાં દુમતા એવા મને બચાવો. ૫૪.

પ્રતિબિંબ જિમ દર્પણ વિષે તિમ જે હૃદયમાં આપને,

ધ્યાવતા તે પામતા લક્ષ્મી હઠાવે વિધ્નને;

કર્મ મદ પીડિત જનોને વૈદ્યની જિમ ગદ હરી,

આપતા આરોગ્યને હે નાથ ! નમું કરી અંજલિ. ૫૫

રૂપશ્રાવ્ય:--જેમ દર્પણને વિષે પ્રતિબિંબ અથવા પડછાયો પડે છે તેમ જેઓ હૃદયરૂપી અરિસાને વિષે આપનું ધ્યાન કરે છે તેઓ વિધ્નને એટલે સંકટોને દૂર કરીને લક્ષ્મીને પામે છે. જેમ વૈદ્ય રોગી મનુષ્યતા રોગને દૂર કરે છે અને આરોગ્યને આપે છે તેમ હે નાથ ! તમે પણ કર્મગદ એટલે કર્મરૂપી ભાવરોગથી દુઃખી થતા લોકોના રોગને હરીને આરોગ્યને આપનારા છો કારણ કે જે મનુષ્યો તમારો આશ્રય કરે છે, અથવા ખરા ભાવથી તમારી આજ્ઞા-સેવા કરે છે તેઓ કર્મનો નાશ કરીને મોક્ષ રૂપી સુખને જરૂર પામે છે. આવી સદ્ભાવનાથી હું અંજલિ જોડીને આપને પ્રણામ કરું છું. ૫૫

મરૂં મુસાફરની પરે દર્શન અમીરસ સ્વાદથી,

તૃપ્ત થઈએ ના અમે, જલધિ પ્રવહણ ખલાસિથી;

સારથિએ જેમ રથ તિમ આપ નાયક પુણ્યથી,

મુક્તિ પંથે ચાલશે ભવિ જીવ ધન્ય હું આજથી. ૫૬

રૂપશ્રાવ્ય:--જેમ મારવાડ દેશનો મુસાફર પાણીથી તૃપ્તિ પામતો નથી તેમ આપના દર્શન રૂપી અમૃત રસના સ્વાદથી અમને તૃપ્તિ થતી નથી, એટલે તમારું દર્શન વારંવાર કરવાની અમને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. જેમ પ્રવહણ એટલે વહાણમાં બેસીને ખલાસીની મદદથી સમુદ્ર જોળંગી શકાય છે, તથા રથમાં બેસીને જેમ સારથિની મદદથી માર્ગ જોળંગી શકાય છે, તેમ લગ્ય જીવો આપ સરખા નાયકના પુણ્યને લીધે મુક્તિ-પંથે એટલે મોક્ષમાર્ગને વિષે ચાલશે. ૫૬

આપના પદ કમલ કેરી ભક્તિ અવસર પામતા,

સફલ માનું ઋદ્ધિ મારો સ્વર્ગ સુખ તરછોડતા;

પૂજનારા પૂજ્ય પદવી હર્ષ સાત્ત્વિક પામતા,

ધ્રમ કરી સ્તવના હરિ રાગાદિ મક્ષને ટાળતા. ૫૭

રૂપસ્થાઈ:—આપ સાહેબના ચરણ કમલની સેવા ભક્તિ કરવાનો અવસર મળવાથી હું મારી ઋદ્ધિને સફળ માનું છું. આપની પૂજા કરનારા સ્વર્ગનાં સુખને તરછોડીને આપના સરખી પૂજ્ય પદવી એટલે તીર્થંકર પદવીને તથા સાત્ત્વિક હર્ષ એટલે જેમાં આત્માનંદ પ્રાપ્ત થાય તેવા હર્ષને પામે છે. એવી રીતે પ્રભુની સ્તુતિ કરીને હરિ એટલે સૌધર્મેન્દ્ર પોતાના રાગાદિ મલ એટલે રાગ દ્રેષ રૂપી ઠાઠવને દૂર કરે છે. કહેવાતું એ કે પ્રભુની સ્તવના કરવાથી રાગ દ્રેષ જોછા થાય છે. ૫૭

મેરૂ ઉપર પ્રભુને સ્નાત્ર કરીને શકેન્દ્ર તેમને રાજમંદિરમાં મૂકે છે:—

પાંચ રૂપે વિનયથી નૃપ મંદિરે પ્રભુ લાવતા,
સંવરી પ્રતિબિંબ જનની નિદને અપહારતા;

ચંદ્રવાની મધ્યમાં હારાદિ પણ લટકાવતા,
જૂંલક સુરો હરિ આણુથી કુસુમાદિને વરસાવતા. ૫૮

રૂપસ્થાઈ:—એવી રીતે મેરૂ પર્વતના પાંદુક વનમાં આવેલ અતિપાંદુ કંબલા નામે શીલાના ઉપર રહેલ સિંહાસન ઉપર સ્નાત્ર મહોત્સવ કરીને સૌધર્મેન્દ્ર પાંચ રૂપ કરીને પ્રભુને નૃપમંદિરે એટલે રાજના મહેલે લાવે છે. પાંચ રૂપ આ પ્રમાણે—એક રૂપ વડે પ્રભુને ઉપાડ્યા. એક રૂપ વડે પ્રભુના માથે છત્ર ધારણ કર્યું. બે રૂપ વડે ખંને જાણુ ચામર ધર્યા તથા પાંચમા રૂપ વડે હાથમાં વજ્ર લઈ આગળ ચાલ્યા. રાજના મહેલે આવીને પ્રભુને સ્નાન કરવા માટે મેરૂ પર્વત ઉપર લઈ ગયા ત્યારે ત્યાં પ્રભુનું પ્રતિબિંબ વિકુર્વીને મૂકેલું હતું તે સંવરી (આટોપી) લઈને ત્યાં પ્રભુને મૂકીને પ્રભુની માતાને આપેલી અવસ્થાપિની નિદ્રા દૂર કરી. વળી પ્રભુના ઉપર ઉંચે જે ચંદ્રવો બાંધેલો હતો તેમાં હાર વગેરે લટકાવ્યા છે તથા જૂંલક રેવોએ હરિ આણુથી એટલે ઇન્દ્ર મહારાજની આજ્ઞાથી કૂલનો વૃષ્ટિ વગેરે એટલે બત્રીસ કોડ સુવર્ણ તથા રત્નોનો વૃષ્ટિ તથા ઉત્તમ ભતિનાં કૂલ, પત્ર તથા ફળ વગેરેની વૃષ્ટિ કરી ૫૮

પ્રભુનો સ્નાત્ર મહોત્સવ કરી ઇન્દ્રો નંદીશ્વર દ્વીપે જઈને અદ્વાઈ મહોત્સવ કરે છે તે બે ગાથા વડે જણાવે છે:—

સૌધર્મ ઇન્દ્ર સિવાયના સર્વે જતા નંદીશ્વરે,
સીધા અને સૌધર્મ વાસવ થાપીને પ્રભુને ધરે;
નંદીશ્વરે જઈ દક્ષિણે વર અંજનાચલ ચૈત્યમાં,
અષ્ટાદિકા ચઉ લોગપાલા કરત હધિમુખ અચલમાં. ૫૯

રૂપસ્થાઈ:—મેરૂ પર્વત ઉપર પ્રભુના જન્મ સંબંધી સ્નાત્ર મહોત્સવ કરીને સૌધર્મેન્દ્ર સિવાયના બાકીના સઘળા ઇન્દ્રો ત્યાંથી સીધાજ નંદીશ્વર નામના આઠમા

દ્રીપને વિષે જાણ છે અને સૌધર્મ વાસવ એટલે સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુ શ્રીઅશ્વત્થામને હર્ષને તેમના ઘરે પ્રભુને સ્થાપન કરે છે અને ત્યાંથી નંદીશ્વર દ્રીપમાં જાય છે. ત્યાં દક્ષિણ દિશામાં આવેલા અંજનગિરિ પર રહેલા ઉત્તમ દેરાસરમાં અષ્ટાલ્લિકા એટલે અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરે છે. સોમ, ચમ, વરુણ અને કુબેર નામના ચાર લોકપાલ દેવો હધિમુખ નામના અચલ એટલે પર્વત ઉપર જઈને અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરે છે. અહીં આઠમા નંદીશ્વર દ્રીપનું તથા તેને વિશે આવેલા અંજનાચલ તથા હધિમુખ નામના પર્વતોનું કાર્તિક સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જણાવું:—

સર્વ દ્રીપ અને સમુદ્રની મધ્યમાં આવેલા એક લાખ જોજન લાંબા પહોળા જંબૂ-દ્રીપને ફરતા એક સમુદ્ર પછી એક દ્રીપ પછી એક સમુદ્ર એમ અસંખ્યાતા દ્રીપ સમુદ્ર એક એકથી જમણા જમણા વિસ્તારવાળા છે. જંબૂદ્રીપ થાળી જેવો ગોળાકાર છે. તે સિવાયના બીજા બધા દ્રીપો અને સમુદ્રો ગોળ છે. આ જંબૂદ્રીપથી સાત સમુદ્ર અને છ દ્રીપ જોળાંચ્યા પછી આઠમો નંદીશ્વર નામે દ્રીપ આવે છે. તેનો વલયવિષ્કંભ એકસો ત્રેસઠ ફોટ અને ચોરાસી લાખ યોજન પ્રમાણ છે. આ નંદીશ્વર દ્રીપને વિષે વિવિધ પ્રકારના ઉદ્યાનો (બગીચા) વગેરે આવેલા છે અને તે અહીંની શાશ્વતી પ્રતિમાઓની પૂજા માટે આવતા દેવતાઓના આવવાથી મનોહર જણાય છે. આ દ્રીપની ચારે દિશાઓમાં મધ્ય ભાગમાં અંજન સમાન વર્ણવાલા ચાર અંજનગિરિ આવેલા છે. આ પર્વતો મૂળમાં દશ હજાર યોજનથી અધિક વિસ્તારવાળા છે. અને ઉપર એક હજાર યોજન વિસ્તારવાળા છે. તથા ૮૫ હજાર યોજન ઊંચા છે. પૂર્વ દિશામાં દેવરમણ નામનો, દક્ષિણ દિશામાં નિત્યોદ્યોત નામનો, પશ્ચિમમાં સ્વયંપ્રભ નામનો અને ઉત્તરમાં રમણીય નામનો અંજન-ગિરિ છે. આ ચારે અંજનગિરિઓના ઉપર એક એક જિન ચૈત્ય આવેલ છે. તે સો યોજન લાંબા, પચાસ યોજન પહોળા અને ઓતેર યોજન ઊંચા છે. આ દરેક ચૈત્યને ચાર ચાર દ્વાર છે. ચારે દ્વારના મધ્યમાં સોળ યોજન લાંબી, સોળ યોજન પહોળી, અને આઠ યોજન ઊંચી એક મણિપીઠિકા છે. તે પીઠિકા ઉપર સર્વ રત્નમય દેવચંદ્રક છે. એ દેવ-ચંદ્રકની ઉપર ઋષભ, વર્ધમાન, ચંદ્રાનન અને વારિષેષ નામની રત્નમય શાશ્વતી એકસો ને આઠ પ્રતિમાઓ છે. દરેક અંજનગિરિની ચારે દિશાએ લાખ લાખ યોજન પ્રમાણ ચાર ચાર વાવો છે. કુલ ૧૬ વાવો છે. આ દરેક વાપિકાઓના મધ્ય ભાગમાં પાલાના આકારના સ્ફટિક રત્ન મય, વેદિકા તથા ઉદ્યાનોથી શોભાયમાન હધિમુખ પર્વત છે. તે ઉપર અને નીચે દશ હજાર યોજન લાંબા પહોળા, એક હજાર યોજન ઊંડા અને ૬૪ હજાર યોજન ઊંચા છે. ૧૬ વાવોના ૧૬ આંતરામાં બધે રતિકર પર્વતો આવેલા છે. એટલે ૩૨ રતિકર પર્વતો છે. આ બત્રીસ રતિકર પર્વતો તથા ૧૬ હધિમુખ પર્વતો ઉપર પણ અંજનગિરિની જેમ શાશ્વતાં ચૈત્યો છે. એટલે નંદીશ્વર દ્રીપમાં કુલ બાવન જિનાલયો આવેલાં છે. ૪ અંજનગિરિ. ૧૬ હધિમુખ પર્વતો. ૩૨ રતિકર પર્વતો દરેકની ઉપર એકેક ગણતાં બાવન જિનાલય થાય. ૫૬

ધશાન હરિ ઇમ ઉત્તરે ચમરેન્દ્ર કરતા પૂર્વમાં,
પશ્ચિમે બલિ ઇન્દ્ર કરતા વિવિધ ઓચ્છવ હર્ષમાં,
નિજ આત્મ માની ધન્ય સઘલા સ્વર્ગ પથે ચાલતા,
આવું મળે જલદી ફરી ઇમ ચિત્તમાં બહુ ચાહતા. ૬૦

રૂપાંટાર્થ:—ધશાન હરિ એટલે બીજા દેવદોકતા અધિપતિ ધશાનેન્દ્ર એજ પ્રમાણે ઉત્તર દિશામાં, તથા ભુવનપતિ દેવોના પ્રથમ લેહ અસુર કુમાર નિકાયતા દેવોનો ઉત્તર અધિપતિ ચમરેન્દ્ર પૂર્વ દિશામાં, અને અસુર કુમાર નિકાયતા દેવોનો દક્ષિણાધિપતિ બલોન્દ્ર પશ્ચિમ દિશામાં હર્ષ પૂર્વક વિવિધ એટલે બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના મહોત્સવો કરે છે. એ પ્રમાણે અઢાર મહોત્સવ કરી પોતાના આત્માને ધન્ય અથવા કૃતાર્થ માનતા સઘળા દેવો સ્વર્ગના માર્ગે ચાલે છે અને આવો અવસર ફરીથી જલદી મળજો એવું પોતાના ચિત્તમાં ચાહે છે આ રીતે જન્મોત્સવ પૂર્ણ કરી સઘળા દેવો પોત પોતાને સ્થાને બાંધે છે. ૬૦

વૈજયંતીએ સગર નામના પુત્રને જન્મ આપવો અને રાજાએ પુત્રનો જન્મ મહોત્સવ ઉજવવો વગેરે વ્રણ ગાથા વડે જણાવે છે:—

આજ રાતે વૈજયંતી જન્મ આપે સગરને,
પરિવારના વચનો સુણીને બળર પડતી રાયને;
તેહ વિકસિત થાય જાણી બેઉ સુતના જન્મને,
સિંધુ નદી સાગર સમે તે આપતો બહુ દાનને. ૬૧

રૂપાંટાર્થ:—જે રાત્રે વિજયા રાણીએ અજીતનાથ પ્રભુને જન્મ આપ્યો તેજ રાત્રે જિતશત્રુ રાજાના નાના ભાઈ સુમિત્રવિજયની પત્ની વૈજયંતીએ સગર નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો તે શ્રીઅજીતનાથ તીર્થ કરતા વખતમાં સગર ચક્રવર્તી થયા. પરિવાર એટલે કુટુંબી જનોનાં વચનો સાંભળીને રાજાને પુત્ર જન્મની બળર પડી. એ પ્રમાણે બે પુત્રના જન્મને સાંભળીને રાજા ઘણા ખુશી થયા એટલે ઘન (વાહજાનાં પાણી)ના સમાગમ (ભળવા)થી જેમ સિંધુ નદી પ્રકુલિત થાય, તે જેમ પૂર્ણિમાથી સમુદ્ર પ્રકુલિત બને, તેમ જિતશત્રુ રાજા પ્રકુલિત થયા, તે વધામણી આપનાર ભવ્ય ભૂખને હર્ષથી બહુ જ દાન આપ્યું. ૬૧

કેદી જનો બંધન વિનાના કરત નરપતિ હર્ષથી,
બંધન રહ્યું કરિ આદિને પ્રભુ પૂજતા નૃપ ભાવથી;
પ્રભુ જન્મ જાણી ગુણી પ્રબળજન સાથે દેતી ભૂપને,
વિવિધ ઉત્સવને કરતા હર્ષથી ધરી ભક્તિને. ૬૨

રૂપરૂપાર્થ:—રાજાએ પુત્ર જન્મતા હર્ષમાં ફેરી સાંજુઓને બંધનમાંથી છુટા કર્યાં. બંધન તો કરિ આદિ એટલે હાથી, ઘોડા વગેરેને જ રહ્યું વળી જિતશત્રુ રાજા ચૈત્યોના જિનબિંદોની ભાવપૂર્વક પૂજા કરવા લાગ્યા. વળી પ્રભુનો જન્મ થએલો બાણીને શુભવંત પ્રજાના માણસો પણ રાજાને પુત્ર મહોત્સવ કરવામાં સાથ આપે છે. એટલે તેઓ પણ પોતા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પોતાના ઘરનાં આંગણાં વગેરે સાક્ર કરીને શણગારે છે અને ભક્તિ પૂર્વક આનંદ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના ઉત્સવો કરે છે. ૬૨

સામંત નરપતિ ભૂપને બહુ ભેટ દે વસાદિની,
નહિ ન્યૂનતા પણ માન ખાતર તેહ લેતા તેમની;

ભવ્ય નાટક નાચ સંગીત રાજમાર્ગે ચાલતા,
ભટ પ્રવેશ ન શુદ્ધ કર દંડાદિ રાય નિષેધતા. ૬૩

રૂપરૂપાર્થ:—સામંત નરપતિ એટલે ખંડીયા રાજાઓએ જિતશત્રુ રાજાને વસાદિની એટલે ઉત્તમ ભતિનાં વસ્ત્ર, સુવર્ણ, રત્નો, મોતી વગેરેની ઘણા પ્રકારની ભેટ આપી, રાજા પાસે આ વસ્તુઓની કોઈ પ્રકારની ન્યૂનતા એટલે ઓછાશ નહોતી, તો પણ તે સીમંતોના માનની ખાતર તે ભેટ તેણે (રાજાએ) ગ્રહણ કરી. વળી જે રાજમાર્ગે એટલે મુખ્ય માર્ગે હતો ત્યાં ભવ્ય એટલે સુંદર નાટક, નાચ, સંગીત વગેરે ચાલે છે તથા અનેક પ્રકારના વાજિત્રો વાગે છે. એ પ્રમાણે પુત્ર જન્મના મહોત્સવ પ્રસંગે રાજાએ ભટ પ્રવેશ એટલે સુભટોના પ્રવેશનો, શુદ્ધ કર એટલે જકાત લેવાનો તથા દંડાદિ એટલે સજા કરવી વગેરેનો પણ નિષેધ કર્યો. ૬૩

પ્રભુના નામ કરણના મહોત્સવની ખીના જણાવે છે:—

નામ કરણોત્સવ કરે સ્વજનાદિને પણ નોંતરે,
પુત્રની ખીના જણાવી સર્વ આગળ ઉચ્ચરે;
રાણી મને પાસા રમંતી ગર્ભ પુણ્યે જીતતી,
નામ થાપે નૃપ અજિત ઇમ સર્વની અનુમતિ થતી. ૬૪

રૂપરૂપાર્થ:—પ્રભુના જન્મ પછી શુભ દિવસે મહારાજાએ બંને પુત્રોનો નામકરણોત્સવ એટલે નામ પાડવા માટેનો ઉત્સવ કર્યો, તે પ્રસંગે પોતાના સ્વજનાદિ એટલે સગાં વડા-દાંને આમન્ત્રણ આપ્યું. અને તેઓને યોગ્ય સન્માન પૂર્વક બેસાડ્યા. ત્યાર પછી તેઓની આગળ રાજાએ પુત્ર સંબંધી હકોક્ત જણાવી કે મારી સાથે પાસાની રમત રમતી વિજયા-રાણી ગર્ભના પુણ્યે કરીને મારાથી જીતી શકાઈ નથી. અથવા પાસાની રમતમાં રાણી અજીત (નહિ જીતાયેલી) હતી માટે હું કુંવરનું ‘અજિતકુમાર’ એવું નામ પાડું છું. આ બાબતમાં ત્યાં આવેલાં બધા સ્વજનાદિ જનોએ અનુમોદન આપ્યું. વળી આજ વખતે રાજાએ વૈજયંતીના પુત્રનું ‘સગર કુમાર’ નામ પાડ્યું. ૬૪

પ્રભુના બાલપણાનું વર્ણન ત્રણ ગાથાઓ વડે જણાવે છે:--

આઠ ઉપર હજાર ઉત્તમ લક્ષણે સાથળ વિષે,
ગજ લાંછને ઉત્કૃષ્ટ રૂપ બલથી વિભૂષિત પ્રભુ દીસે;
ઈંદ્રના હુકમે કરીને ધાવ માતા પાલતી,
અંગુષ્ઠના અમૃત થકી પ્રભુ દેવને તૃપ્તિ થતી. ૬૫

રૂપશ્રાવ્ય:—પ્રભુનું શરીર એક હજાર અને આઠ ઉત્તમ પ્રકારના લક્ષણો વડે શોભા-
યમાન હતું. વળી તેમની સાથળને વિષે ગજ એટલે હાથીનું લક્ષણ શોભતું હતું. તેમજ
એક રૂપ અને બલથી પણ અજિત પ્રભુ દીપતા હતાં. ઈન્દ્ર મહારાજની આજ્ઞાથી પાંચ
ધાવ માતાઓ પ્રભુનું પાલન કરતી હતી. વળી તીર્થંકરો સ્તનપાન કરતા નથી, પરંતુ
પ્રભુના અંગુષ્ઠમાં ઈન્દ્ર મહારાજે મૂકેલા અમૃતનું પાન કરવાથી પ્રભુને તૃપ્તિ એટલે
જૂખની શાંતિ થાય છે. સગર કુમાર પણ રાજા વડે આજ્ઞા કરાએલ પાંચ ધાવ માતાઓ
વડે પાલન કરાતા અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામવા (મોટા થવા) લાગ્યા. ૬૫

કેસરીના બાલકો જિમ પાંજરે તિમ ધાવના,
ઉત્સંગમાં બેસી રહે ના પકડતા પકડાય ના;
દોડી દોડી શુક મયૂરને બેઉ બાલક પકડતા,
બાલ ચાતુર્યે કરીને ધાવ દષ્ટિ ચૂકવતા. ૬૬

રૂપશ્રાવ્ય:—જેમ કેસરી સિંહના બચ્ચાંઓ પાંજરામાં પડી રહેતાં નથી, પરંતુ પાંજ-
રામાં આમ તેમ કર્યા કરે છે તેમ આ અણ્ણતકુમાર તથા સગર કુમાર એ બંને રાજપુત્રો
પણ ધાવ માતાના બોળામાં પડી રહેતા નથી. પરંતુ બોળામાંથી નીકળીને નાશી જાય છે.
ધાવ માતાઓ પકડવા આવે છે પરંતુ પકડાતાં નથી. વળી બંને બાળકો રમત કરવા માટે
રમકડા રૂપ શુક-એટલે પોષ્ટ અને મયૂર એટલે મોર દોડી દોડીને પકડે છે. અને ધાવ
માતા પકડવા આવે ત્યારે બંને બાળકો ચતુરાઈ કરીને ધાવની દષ્ટિને ચૂકવી દેતા
હતા. ૬૬

વિવિધ આબૂષણ ભરે કાંતિ બલે અતિ શોભતા,
એક ઉત્સંગથી અપર ઉત્સંગમાં નૃપ ધારતા;
બેઉ પડબે નૃપતિના શશિ ભાનુ જેવા દીપતા,
માતા પિતાના હર્ષ સાથે બે તનય મોટા થતા. ૬૭

રૂપશ્રાવ્ય:—બંને બાળકો અનેક પ્રકારનાં હાર, કુંડળ વગેરે ધરેણીઓના સમૂહ
વડે તથા ઉત્તમ તેજ વડે ઘણા શોભે છે. મહારાજ તેમને એક બોળામાંથી બીજા બોળામાં
એમ વારાફરતી બેસાડે છે. રાજાની બંને બાજુએ બેઠેલા તે બંને કુમારો જાણે મેરુની

જે બાબુએ આવેલા સૂર્ય અને ચંદ્ર હોય તેવા શોભતા હતા અનેક પ્રકારની બાલ કીડાઓ કરવા વડે માતા અને પિતાને આનંદ આપતા તે બંને પુત્રો અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા એટલે ઉંમરમાં વધવા લાગ્યા. ૬૭

બંને કુમારનો કલાનો અભ્યાસ વગેરે જે સ્લોકમાં જણાવે છે:—

શી જરૂર અધ્યયનની ત્રણ જ્ઞાનધરને જન્મથી,
સઘળી કલાને શીખતો શિશુ સગર શિક્ષક પાસથી;
પ્રભુ કને આવી સુરો કીડા વિવિધ દર્શાવતા,
દૂતનો દા દેઈને સવિ દ્રવ્યને હારી જતા. ૬૮

રમણાર્થ:—જન્મ સાથે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણે જ્ઞાન ધારણ કરનાર બાળ પ્રભુને અધ્યયનની એટલે બહુવાની શી જરૂર હોય? અથવા પ્રભુ ત્રણ જ્ઞાનવાંત હોવાથી તેમને બહુવાની જરૂરિયાત હોય જ નહિ, તેઓ તો સર્વ કળા, ન્યાય વગેરે પોતાની મેળે ત્રણ જ્ઞાનથી બહુતા હતા. પરંતુ બીજા સગરકુમાર શિક્ષકની પાસે અભ્યાસ કરીને થોડાજ વખતમાં બધી કળાઓ શીખી ગયા અવસરે દેવતાઓ પણ બાળ પ્રભુની પાસે આવીને બાળમિત્રો બનીને અનેક પ્રકારની રમતો દેખાડતા હતા. વળી અવસરે જુગારનો દા મૂકીને કેટલાક દેવતાઓ પોતાનું સઘળું દ્રવ્ય હારી જતા હતા. ૬૮

સગર પૂછે કઠિન પ્રશ્નો ઉત્તરો પ્રભુ આપતા,
વડીલની પાસે કલા બતલાવતા રાજ થતા;
સગરની ઓછાશની પ્રભુજી કરંતા પૂર્ણતા,
લાયક જનો પુણ્યે કરીને યોગ્ય શિક્ષક પામતા. ૬૯

રમણાર્થ:—સગર કુમાર પોતાને નહિ સમજાતી બાબતના જે જે કંઠજ પ્રશ્નો પૂછતા, તેના પ્રભુ શ્રીબલિતકુમાર સમભય તેમ સરળ રીતે જવાબ આપતા હતા. વળી વડીલની પાસે એટલે માત્ર પિતાની આગળ પોતાને આવડતી કળાઓ બતાવીને તેમને રાજ કરતા, ને પોતે પણ રાજ થતા હતા. વળી સગરકુમારમાં કળાની બાબતમાં તેમજ બીજી બાબતમાં જે જે ઓછાશ અથવા અપૂર્ણતા જણાતી તે તે શીખવીને પ્રભુજી તેમને (સગરકુમારને) પૂર્ણ બહુકાર કરતા હતા. વ્યાજગ્રી જ છે કે—લાયક મનુષ્યને પુણ્યના ઉદ્ય વડે પોતાને લાયક જ શિક્ષક મળે છે ૬૯

બંને રાજકુમારોનો યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ તથા પ્રભુના શરીરની ઉંચાઈ જે સ્લોકમાં જણાવે છે:—

પથિક સીમાની પરે વય પ્રથમ તે ઉલ્લંઘતા,
પ્રથમ સંહનન પ્રથમ સંસ્થાનને પણ ધારતા;

ઉંચાઈ પ્રભુના દેહની ધનુ ચારસો પચાસની;

ઉત્સેધ અંગુલથી બનેલા ધનુ તણી એ માપણી. ૭૦

સ્પષ્ટાર્થ:—અનુક્રમે વૃદ્ધિને પામતા તે બંને કુમારો જેમ મુસાફર ગામની સીમાને ઓળંગે તેમ પ્રથમ વય એટલે બાહ્યાવસ્થાને ઓળંગીને યુવાવસ્થાને પામ્યા. બંને કુમારો પ્રથમ સંધયણુ એટલે વજ્રઋષભ^૧ નારાય નામના પહેલા સંધયણુવાળા હતા. તથા સમય-તુરસ્^૨ નામના પહેલા સંસ્થાનવાળા હતા. પ્રભુના શરીરની ઉંચાઈ ચારસો પચાસ ધનુષ્યની હતી. આ માપ^૩ ઉત્સેધ અંગુલની ત્રણતરીએ બનેલા ધનુષ્ય પ્રમાણે બાણવું. ૭૦

૧ વજ્રઋષભ નારાય સંધયણુ:—હાડકાની રચના વિશેષ તે સંધયણુ બાણવું. આ સંધયણુ છ પ્રકાર છે. તેમાં પહેલું વજ્રઋષભ નારાય સંધયણુ સર્વે તીર્થંકરો તથા ચક્રવર્તીઓને હોય છે. આ સંધયણુમાં નારાય એટલે મહંટ બંધ હોય છે એટલે મહંટ અથવા વાંદરીને તેનું બચ્ચું બંને હાથ લારાવીને પેટે વળગી રહે છે તેવી રીતે અહીં બંને હાડકાનાં છેડાઓ મજબૂત પણે એક બીજાને વળગેલાં હોય છે. આ બંને હાડકાને વીંટીને ઋષભ એટલે પાટા સમાન હાડકું હોય છે અને નારાયના તથા ઋષભના હાડકાને વીંધીને વજ્ર એટલે ખીલી હોય છે. એવો મજબૂત હાડકાનો જે બંધ (રચના) તે વજ્રઋષભ નારાય નામનું પહેલું સંધયણુ બાણવું ૧ બીજા સંધયણુનું નામ ઋષભ નારાય છે. આમાં પહેલા સંધયણુની જેમ ખીલી સિવાય બધું હોય છે. ૨ ત્રીજા નારાય સંધયણુમાં એકલો મહંટ બંધ જ હોય છે. ૩ ચોથા અર્ધ નારાયમાં એક બાણ મહંટ બંધ અને બીજી બાણ ખીલી હોય છે. ૪ પાંચમા કોલોકા સંધયણુમાં બંને હાડકાને જોડનાર ખીલી હોય છે. ૫ અને છઠ્ઠા છેવઠ્ઠા સંધયણુમાં હાડકાં મહિ મહિ અડોને રહેલાં હોય છે. આનું બીજું નામ સેવાત^૪ પણ છે. આ છએ સંધયણુ ઔદારિક શરીર-વાળા જીવોને જ હોય છે પણ બીજા શરીરવાળાને ન હોય, કારણકે બીજા શરીરમાં હાડકાં હોતાં નથી.

૨ સંસ્થાન એટલે શરીરનો આકાર. તેના છ પ્રકાર:—૧ સમયતુરસ્ એટલે જેના ચાર છેડા સરખા હોય તે. અથવા સપગા અવયવ પ્રમાણેપેત, શુભ લક્ષણ યુક્ત હોય. અથવા ૧૦૮ આંગળ પ્રમાણ જેનું માપ હોય. ૨ બીજું ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાન ન્યગ્રોધ એટલે વક્ર, વડનો ઉપરનો ભાગ જેમ બટાદાર હોય છે તેમ જે શરીરનો નાભિની ઉપરનો ભાગ શુભ લક્ષણોપેત હોય અને નીચેનો હીન હોય તે. ત્રીજું સાદિ સંસ્થાન. આદિ એટલે નાભિની નીચેનો ભાગ શુભ લક્ષણોપેત હોય અને ઉપરનો ભાગ લક્ષણ હીન હોય તે. આનું બીજું નામ સાચી છે. ચોથું વામન સંસ્થાન એટલે હાથ, પગ પ્રમાણ હીન અને મસ્તક વગેરે અવયવો શુભ પ્રમાણસર હોય તે. પાંચમું કૂળ્ળ સંસ્થાન જેમાં હાથ પગ પ્રમાણોપેત અને છાતી ઉદરાદિ હીન હોય તે, છઠું હુક એટલે સપગા અવયવ અશુભ હોય તે.

૩ ઉત્સેધાંગુલ, આત્માંગુલ અને પ્રમાણાંગુલ એમ આંગુલના ત્રણ પ્રકાર છે. તેમાં પહેલું ઉત્સેધાંગુલ આ પ્રમાણે:—અનંતા પરમાણુ મળીને ૧ તસરેણુ થાય છે. ૮ તસરેણુના ૧ રથરેણુ. ૮ રથરેણુએ ૧ વાસામ. ૮ વાસામે ૧ વિશ્વા. ૮ વિશ્વાએ ૧ યુક્ત ૮ યુક્તએ એક મવ. અને ૮ મવે એક ઉત્સેધાંગુલ થાય છે. જીવોનાં શરીરનું પ્રમાણ આ ઉત્સેધાંગુલથી થાય છે. આ ઉત્સેધાંગુલથી ચારસો મહું લાણું અને અઢીમહું પહેાણું અથવા હગર ગણું લાણું પ્રમાણાંગુલ હોય છે. તથા આત્માંગુલનું ચોક્કસ પ્રમાણ નથી. કારણકે જે વ્યક્તિ જે તીર્થંકર-વિવિધમાન હોય તેમના આંગલના પ્રમાણને આત્માંગુલ કહેવું છે. વીર પ્રભુનો આત્માંગુલ ઉત્સેધાંગુલથી બમણો કહેલો છે. દરેક તીર્થંકરની પોતાના આંગુલના મારે

આત્માંગુલે તનુ માન ઇગિસો વીસ અંગુલ જાણીએ,
પ્રમાણાંગુલ એકસો ને આઠ માન ન ભૂલીએ;

વિશિષ્ટાન્નાહાર કરતા બાલ્ય વય વીતી જતા,
હસ્તાદિ આઠે અંગમાં ચળકે જીવાની દિવ્યતા. ૭૧

રૂપદર્શન:—આત્માંગુલતા પ્રમાણથી પ્રભુનું શરીર એકસો વીસ આંગુલ પ્રમાણ જાણવું. પ્રભુના પોતાના આંગળથી જ જો પ્રભુના શરીરનું માપ કરવામાં આવે તો ઉપર લખ્યા પ્રમાણે થાય. પ્રમાણાંગુલથી જો પ્રભુના શરીરનું માપ કરીએ તો એકસો ને આઠ આંગલ પ્રમાણ થાય છે એ વાત ભૂલવી નહિ. આ પ્રમાણાંગુલ ઉત્સેધાગુલથી ચારસો ગણું લાંબું અને અઢીગણું પહોળું હોય છે. વિશિષ્ટ એટલે ઉત્તમ પ્રકારના અન્નનો આહાર કરતાં કરતાં તેમની બાલ્યાવસ્થા પૂર્ણ થઈ ત્યારે તેમના હાથ વગેરે આઠ અંગોમાં યુવાવસ્થાને લીધે દીવ્યતા અથવા ખૂબસૂરતી ચળકવા લાગી તે અંગોની સુંદરતા આ પ્રમાણે:—જે ભુંભાઓ લાંબી અને પુષ્ટ હોવાથી સર્પના જેવી જણાતી હતી. તેમની જે સાથળો સરળ અને કોમલ હોવાથી હાથીની સુંઠની પેઠે શોભતી હતી ઉરસ્થળ એટલે છાતી મેરૂપર્વતની શિલા જેવી શોભતી હતી ઉદરને વિષે આવેલી નાભિ અતિ ગંભીર (કંડી) હતી. મસ્તકને વિષે લલાટ અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવું શોભતું હતું. અને ગાલ સોનાના વર્ણ જેવા, અને નેત્રો નીલ કમળ જેવા, અને હોઠ પાકાં બિંબફળ જેવા, અને કાન છીપની જેવા તથા કંઠ શંખની જેવા શોભતો હતો. ૭૧

ભોગાવલિ કર્મ ખપાવવા પ્રભુએ કરેલું લગ્ન:—

નીરામ પ્રભુજી જનક હરિના આગ્રહે લગ્ન ક્રિયા,
સ્વીકારતા ત્યાં માનતા નિજ ભોગ ફલ કર્મો રહ્યા;
રાજકન્યા સેંકડો નૃપ કુંવરને પરણાવતા,
સગરને પણ તેમ પ્રભુ ઈશ ભોમ કર્મ ખપાવતા. ૭૨

રૂપદર્શન:—જો કે પ્રભુ તો યુવાન અવસ્થામાં પણ નીરામ એટલે રાગથી રહિત હતા, છતાં પણ જનક એટલે જિતશત્રુ પિતાના તથા હરિ એટલે મન્દ્ર મહારાજના આશ્ર-
હથી શ્રીઅન્નિતકુમારે પરણવાનો સ્વીકાર કર્યો. જો કે ખરી રીતે આ સ્વીકારમાં પોતાના ભોગાવલિ કર્યો ભોગવવાનાં બાકી હતાં, તેમનો ઉદય જ ખરું કારણ છે એમ પ્રભુ જાણતા હતા. પ્રભુએ લગ્નનો સ્વીકાર કરવાથી સેંકડો રાજાઓએ પોતાની કન્યાઓને અન્નિતકુમાર સાથે પરણાવી. તેવી જ રીતે સગર કુંવરને પણ ઘણી કન્યાઓ પરણાવી. આવી રીતે પરણીને પ્રભુ પોતાના ભોગ કર્મોને ખપાવવા લાગ્યા. ૭૨

પોતાના શરીરની ઉંચાઇ ૧૦૮ આંગુલ પ્રમાણ હોય છે. સૌથી મોટા આત્માંગુલ ઋષભદેવનો ત્યાર પછી બીજા તીર્થંકરોનો આત્માંગુલ હીન હીન પ્રમાણવાળો જાણવો.

જિતશત્રુ રાજા પુત્રને પોતાની ચારિત્ર દેવાની ઇચ્છા જણાવે છે:—

કુંવરભાવે લાખ અડદસ પૂર્વ સમય વીતાવતા,

એકદા જિતશત્રુ ભાષે બેઠેને હિત ચાહતા;

તુમ અમારી જેમ નૃપ યુવરાજ બંને આજથી,

થાઓ હવે ચારિત્ર ચાહું પૂર્વની જિમ રંગથી. ૭૩

રૂપદ્રાર્થ—એ પ્રમાણે કુંવરપણામાં પ્રભુના ૧૮ લાખ પૂર્વ^૧ પસાર થઈ ગયા. તે વખતે પોતાના હિતને ચાહનાર જિતશત્રુ રાજા અજિતકુંવર તથા સગરકુંવર બંનેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે અમે બંને આપણા પૂર્વજોની પેઠે આનંદપૂર્વક ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળા છીએ. માટે આજથી તમે બંને ભાઈઓ અમે બે ભાઈની જેમ અનુક્રમે રાજા અને યુવરાજ થાઓ. ૭૩

પ્રભુએ ચારિત્ર દેવા પિતાને આપેલી અનુમતિ:—

પ્રભુ કહે હે તાત ! વચનો યોગ્ય આપે ઉચ્ચર્યા,

થાય ઇચ્છા તે મને પણ ભોગ ફલ કર્મો નડ્યા;

વિધન ન કરે નર વિવેકી તો કરું કિમ આપને,

શત્રુ બાણું મોક્ષ સાધન વિધ કરતાં પુત્રને. ૭૪

રૂપદ્રાર્થ:—ઉપર પ્રમાણેનાં પિતાશ્રીના વચનો સાંભળીને પ્રભુ કહેવા લાગ્યા કે હે પિતાજી આપે સમયને યોગ્ય વચનો કહ્યા છે. અથવા આપની ચારિત્ર દેવાની ઇચ્છા યોગ્ય છે. મારો પણ ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા છે, પરંતુ મારે હજી ભોગાવલિ કર્મ ભોગાવવાનાં બાકી છે તે મને ચારિત્ર લેતાં અટકાવે છે. વિવેકી એટલે સારાસારને સમજનારા પુરૂષો શુભ કાર્ય કરવામાં બીજાને પણ અંતરાય કરવા નથી, તો હું આપનો પુત્ર થઈને આવા શુભ કાર્યમાં અડચણ કરનારો કેમ થાઉં ? હું તો મોક્ષ સાધવાની ઇચ્છા રાખનાર પિતાને ચારિત્ર ગ્રહણ કરવામાં અંતરાય કરનાર પુત્રને મિત્ર નહિ પરંતુ શત્રુ જેવો માનું છું. માટે આપને દીક્ષા લેતાં હું કેઈ પણ પ્રકારનો અંતરાય કરતો નથી. મારો આ કાર્યમાં સંપૂર્ણ અનુમતિ છે. ૭૪

પ્રભુની સુમિત્રવિજય કાકાને રાજ્ય દેવાની વિનંતિ અને કાકાનો નકાર જણાવે છે:—

કાકા ભલે રાજા બને અલ્પરથના એ માહરી,

તે અમારાથી ગુણાધિક યોગ્યતા ધારે ખરી;

ગુણિ સુમિત્ર કહે વડીલની ભક્તિની મુજ ચાહના,

કોણ હારે ? અધિક, થોડા કાજ ચાહું રાજ્ય ના. ૭૫

૧ ચોરાસી લાખ વર્ષે એક પૂર્વ થાય છે. અને તેવા ૮૪ લાખ પૂર્વાંશે એક પૂર્વ થાય છે. અથવા ૮૪૦૦૦૦૦૦ ને ૮૪૦૦૦૦૦ વડે ગુણતાં ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષે એક પૂર્વ થાય છે.

રૂપણાર્થ:—એ પ્રમાણે અજિત પ્રભુએ પિતાજીને દીક્ષા માટે અનુમતિ આપ્યા પછી કહ્યું કે તમે ભલે ચારિત્ર ગ્રહણ કરો, પરંતુ સુમિત્ર વિજય કાકા હવે રાજા બને એવી મારી અભ્યર્થના એટલે વિનંતિ છે. કારણ કે તેઓ અમારા વડીલ છે. અમારા કરતાં શુણોમાં પણ ચઢીઆતા છે માટે તેઓ (સુમિત્રવિજય) રાજા થવાની સાચી યોગ્યતા ધારણ કરે છે. આવાં અજિત પ્રભુના વચન સાંભળીને સુમિત્રવિજય કહે છે કે મારી ઇચ્છા તો વડીલની એટલે મોટાભાઈ સંયમ લેવાના છે તેમની સેવા કરવાની છે. કારણ કે થોડા લાભને માટે અધિક લાભને કેણુ શુભાવે ? અથવા જે મૂર્ખ હોય, તેજ થોડાને માટે ઘણાંનો ત્યાગ કરે. વડીલની ભક્તિમાં રાજ્ય કરવા કરતાં ઘણો લાભ છે માટે હું રાજ્ય લેવાને બીલકુલ ઇચ્છતો નથી ૭૫

પ્રભુને તથા જિતશત્રુ રાજાનો સુમિત્રવિજયને ભાવયતિ થવા માટે આગ્રહ:—

વિબુધ માને રાજ્યથી પણ અધિક ગુરૂ પદ સેવના,

ભાવયતિ થઈને રહો ઘરમાં વચન આ પ્રભુ તણા;

નૃપ કહે સ્વીકાર વચનો પુત્રના જે ભાવથી,

મુનિતા ધરે તે પણ મુની તુજ કાર્ય સિદ્ધિ પુત્રથી. ૭૬

રૂપણાર્થ:—વિબુધ એટલે પંડિત પુરૂષ તો ગુરૂપદ સેવના એટલે વડીલ ગુરૂની સેવાને રાજ્ય કરતાં અધિક જ માને છે. એ પ્રમાણેનાં કાકાનાં વચનો સાંભળીને પ્રભુ કહે છે કે જે તમારો રાજ્ય ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો તમે રાજ્યને ગ્રહણ કરશો નહિ. પરંતુ ભાવયતિ (ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહ્યા છતાં ચારિત્રના પરિણામવાળા થઈને રહેનાર) થઈને ઘરમાં તો રહો. તે પ્રસંગે જિતશત્રુ રાજાએ પણ કહ્યું કે હે ભાઈ તમે પુત્રનાં વચનનો સ્વીકાર કરો. કારણ કે જે માણસ ભાવથી મુનિપણને ધારણ કરે છે તે પણ મુનિ જ કહેવાય છે. વળી મારા આ પુત્રથી તમારા કાર્યની સિદ્ધિ થવાની છે. કારણ કે આ પુત્ર તીર્થંકર થવાના છે અથવા ધર્મ ચક્રવર્તી થવાના છે અને સગર પુત્ર ચક્રવર્તી થવાના છે. આ તીર્થંકરના તીર્થમાં તમારી પણ ઇચ્છા ફળવાની છે માટે તમે ભાવયતિ થઈને રહો. ૭૬

સુમિત્રે વડીલ બાંધુના વચનને કબુલ કરવું અને અજિતનાથનો રાજ્યાભિષેક જણાવે છે:—

અધિક ઉત્સુક ના થશે અકિત્ત જોતાં બેઉનું,

સુખ પામશેો લઘુ બંધુ માને વચન યોગ્ય વડીલનું;

દુર્લ્લભ આજ્ઞા ગુરૂ તણી સત્પુરૂષને ઈમિ માનતા,

અજિતને નિજ તાત અભિષેકે નરપતિ બનાવતા. ૭૭

રૂપણાર્થ:—જિતશત્રુ રાજા પોતાનાં નાના ભાઈને કહે છે કે તમે ચારિત્ર લેવા માટે અધિક ઉત્સુક થશો નહિ એટલે ઉતાવળ કરશો નહિ. બંને પુત્રોનું ચક્રીપણ. (અજિતનાથનું

ધર્મચક્રી પછું અને સગરનું ચક્રવર્તી પછું) જોઈને તમે ઘણું મુખ પામશો. આ પ્રમાણેનાં મોટા ભાઈનાં વચનો સાંભળીને નાના ભાઈએ તે અંગીકાર કર્યું. દારણ કે વડીલ પુરૂષનું યોગ્ય વચન માનવા યોગ્ય હોય છે. સજ્જન માણસને ગુરૂની આજ્ઞા દુર્લભ એટલે નહિ ઓળંગાય તેવી અથવા અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે એમ માનીને યતિ તરીકે ઘરમાં રહેવા કબૂલ કર્યું. ત્યાર પછી જિતશત્રુ રાજાએ પોતાના પુત્ર અજિત કુંવરનો મોટા ઉત્સવ પૂર્વક રાજ્યાભિષેક કર્યો અને નરપતિ એટલે રાજા બનાવ્યો. ૭૭

રાજા બનેલા અજિતનાથ સગરને યુવરાજ પદવી દાન અને પિતાનો દીક્ષા મહોત્સવ કરે છે:—

યોગ્ય નૃપને પામીને સર્વે જનો રાજ થતા,

પ્રભુ દેવ બાંધવ સગરને યુવરાજ પદવી આપતા;

દીક્ષા મહોત્સવ તાતનો પ્રભુદેવ વિસ્તારે કરે,

પુત્ર ધર્મ કરી બતાવે સવિ મહાપથ અનુસરે. ૭૮

સ્પષ્ટાર્થ:—જ્યારે જિતશત્રુ રાજાએ પોતાના પુત્ર અજિતકુંવરનો રાજ્યાભિષેક કર્યો, ત્યારે પોતાને યોગ્ય રાજા મળવાથી તમામ પ્રજા ઘણી રાજ રાજ થઈ ગઈ. ત્યાર પછી પ્રભુદેવે (અજિતકુંવરે) પોતાના કાકાના પુત્ર સગર કુંવરને યુવરાજ પદવી આપીને પોતાના પિતાનો દીક્ષાનો મહોત્સવ મોટા આડંબર પૂર્વક વિસ્તારથી કર્યો. એ પ્રમાણે કુલીન ગુણવંત પુત્રે પોતાની ફરજ બજાવી. બ્યાજબી જ છે કે સઘળા માણસો મોટાના પગલાંને અનુસરનારા હોય છે. એટલે સૌ કોઈ મોટાના પગલે ચાલે છે. ૭૮

જિતશત્રુની દીક્ષા અને ચારિત્ર પાલી મોક્ષે જવું. તેમજ માતા વિજયાનું મોક્ષે જવું જણાવે છે:—

આદિ તીર્થ સ્થવિર પાસે તાત સંયમ આદરે,

શુદ્ધ સાધી શ્રેણિ યોગે કેવલશ્રીને વરે;

સખતિ શતસ્થાનકે ઈશાન ગતિ કહી તેમની,

વિજયા લહે શિવ સંપદા કરી સાધના ચારિત્રની. ૭૯

સ્પષ્ટાર્થ:—જિતશત્રુ રાજાએ આદિતીર્થ એટલે આદિનાથ અથવા ઋષભદેવ જે પહેલા તીર્થંકર થઈ ત્રયા તેમણે પ્રવર્તાવેલા તીર્થને વિષે પરંપરાએ આવેલા તે તીર્થના સ્થવિર એટલે મુખ્ય સાધુ મહારાજની પાસે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ચારિત્ર લખને જેવી રીતે રાજ્યનું પાલન કર્યું હતું તેવી રીતે શુદ્ધ એટલે નિરતીચારપણે તેનું પાલન કરીને શ્રેણિયોગે એટલે કર્મને અપાવનારી જે ક્ષપક શ્રેણિ તેના વડે કેવલશ્રી એટલે કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શન રૂપી લક્ષ્મીને પામ્યા. અને આયુઃ પૂર્ણ થયે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને મોક્ષે ગયા. આ બાબતમાં સખતિશત સ્થાનકમાં તેમની ઈશાન ગતિ કહી છે એટલે તેઓ

ધર્શન દેવલોકમાં ગયા એમ જણાવ્યું છે પ્રભુ દેવની માતા વિજયાદેવીએ પણ ચારિત્ર લઈને તેનું રૂડી રીતે પાલન કરીને શિવસંપદા એટલે મોક્ષરૂપી મોટી સંપત્તિ મેળવી. ૭૬
અણ્ણતનાથ રાજા તરીકે પ્રભાતું કેવી રીતે પાલન કરતા હતા તે પાંચ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

અજિત સ્વામી પુત્રની જિમ નિજ પ્રભાને પાલતા,
દંડાદિ વિણ રક્ષણ કરે સન્માર્ગ માંહી ચલાવતા;

મેઘ સુર તર નાથના શાસન વિષે ચૂરણ થતું,

ધાન્યનું ના અન્યનું પણ વર્ગને બંધન થતું. ૮૦

રૂપદર્શન:—હવે રાજા બનેલા પ્રભુદેવ શ્રીઅજિતનાથ જેમ પુત્રનું માતા પાલન કરે તેમ પોતાનો પ્રભાતું સારી રીતે પાલન કરે છે. તેઓ દંડ વગેરે લીધા સિવાય પ્રભાતું રક્ષણ કરે છે અને પ્રભાને સન્માર્ગ એટલે ચોરી, જૂઠાં વગેરે રહિત સારા માર્ગને વિષે ચલાવે છે. અથવા પ્રભા પણ ચોરી, કામર્થ વગેરે અન્યાય કામો સિવાય સારી રીતે વર્તે છે. પ્રભા રૂપી મયૂરને ઉલ્લાસ પમાડવામાં મેઘ સમાન અને પ્રભાના મનોરથ પૂર્ણ કરવામાં સુરતર એટલે કલ્પવૃક્ષ સમાન શ્રીઅજિતનાથ સ્વામીના શાસન એટલે રાજ્ય કારભારને વિષે ચૂરણ એટલે પીસાતું તો ફક્ત ધાન્યનું જ થતું હતું. અથવા રાજ્ય કારભાર એવો સરસ રીતે કરવામાં આવતો હતો કે કોઈ પણ માણસને સંભા કરવાની જરૂર પડતી જ નહિ. તેમજ બંધન તો ફક્ત પશુઓનું જ થતું હતું પણ બીજાનું થતું નહોતું, કારણ કે પ્રભા સુખી હોવાથી કોઈ બાતનો ગુન્હો કોઈનાથી થતોજ નહિ તેથી કોઈને સજા કરવી પડતી નહોતી. ૮૦

વેધ મણિનો વાઘને તાડન થતા ના અન્યને,

તાપ કંચનને હતો ને તેજ દેવું શક્તને;

શાળને જ ઉખેડવાનું વક્તા સ્ત્રી બુકુટીમાં,

સોગડીને માર શબ્દો તિમ વિહારણ પૃથ્વીમાં. ૮૧

રૂપદર્શન:—વેધ એટલે વિંધવું તે તો ફક્ત મણિનેજ થતું હતું. પરંતુ કોઈ પણ વગેરેને વિંધવું નહોતું. વળી તાડન એટલે મારવું તે તો વાઘને એટલે વાજિંત્ર અથવા નરમાં ઉપર હતું. પરંતુ બીજા જીવોને મારવામાં આવતાં નહોતાં. તાપ એટલે સંતાપ પ્રભાને હતો નહિ, પરંતુ સોનાને જ તાપ એટલે તપાવવામાં આવતું હતું. તેજ તો ચક્ષુ એટલે હથિઆરને આપવામાં આવતું હતું. શાળને જ ઉખેડવી પડતી હતી વળી લોકો તો સરળ સ્વભાવના હતા માટે વક્તા એટલે વાંકાશ તો સ્ત્રીઓની બુકુટી અથવા ભમર-માંજ હતી સોગડીની રમતમાંજ માર શબ્દ વપરાતો હતો. પરંતુ લોકો એક બીજાને મારતા નહોતા. વિહારણ એટલે ફોડવું તે તો પૃથ્વીનેજ થતું હતું. પરંતુ લોકોમાં કોઈ કોઈને વૈરજેરથી મારફોડ (મારામારી) કરતાજ નહિ. ૮૧

કાષ્ઠ પંજર મંદિરે પૂરાવવાનું પક્ષિને,
રોગનો નિગ્રહ તથા પીલાવવાનું ઈક્ષુને;
સ્નેહ માટે કલહ તિમ અપવાદ માંહી ભીરતા,
પામવા ગુણ લોભ કરતા શત્રુ પ્રભુને સેવતા. ૮૨

રૂપદ્વાર્ય:—લાકડાના પાંજરા રૂપી મંદિરમાં પક્ષીઓને જ પૂરવામાં આવતાં હતાં, પરંતુ બીજા કોઈને બંદીબાનામાં પૂરવામાં આવતાં નહિ. કારણ કે કોઈ પણ શુન્દો જ કરતા નહોતા, નિગ્રહ રોગનો જ થતો હતો, એટલે રોગોને અટકાવવામાં આવતાં હતાં, પરંતુ બીજા કોઈનો નિગ્રહ કરાતો નહોતો. ઈક્ષુ એટલે શેલડી સિવાય બીજા કોઈને પીલવામાં આવતાં નહોતાં. કલહ એટલે કણ્ઠ્યો સ્નેહને ટકાવવા માટે થતો હતો. વળી ભીરતા એટલે બીકણપણું પોતાનાં અપકીર્તિ થવામાં હતું. શુષ્કોને મેળવવા માટે જ લોભ કરવામાં આવતો, પરંતુ કોઈને ધનનો લોભ નહોતો. તથા શત્રુઓ પણ પ્રભુની સેવા કરતા હતા. અહીં પ્રભુના રાજ્યકાલની પુણ્યાર્ધ જણાવી છે, સત્ય નીતિને કયા શુષ્કને લઈને જ પ્રભુ શ્રીઅનિતનાથ છતી સાહિબીમાં પણ આસક્ત ન થતાં પરોપકારાદિ શુષ્કો સાધવામાં તત્પર રહેતા હતા. ૮૨

ચિંતામણિની પાસ પર મણિ દાસ જેવા દીસતા,
દમનનીતિ ચલાવતા ના ખુકુટિ ભંગ નિવારતા;
સર્વ જન વશમાં રહે જિમ નાર શુભ ગુણવંતને,
ઋદ્ધિ અગણ્ય છતાં ધરે ના લેશ પણ અભિમાનને. ૮૩

રૂપદ્વાર્ય:—જેમ ચિંતામણિ રત્નની પાસે બીજા મણિઓ દાસ જેવા એટલે હલકા જણાય છે તેમ શત્રુ રાજ્યો પ્રભુની આગળ તેમના દાસ જેવા જણાતા હતા. પ્રભુજી રાજ્યાવસ્થામાં કોઈ પણ પ્રકારની દમનનીતિ ચલાવતા નહોતા. એટલે પ્રભુદેવ કોઈનો પણ હંડ કરતા નહિ. વળી ખુકુટી ભંગ એટલે કોઈના ઉપર ગુસ્સે થઈને પ્રભુદેવે ભવાં પણ ચડાવ્યાં નહોતાં. જેવી રીતે સારા ગુણવાન પુરુષને સ્ત્રી વશ રહે છે તેવી રીતે સધળા મનુષ્યો પ્રભુદેવને વશ રહેતા હતા. વળી પ્રભુની પાસે અગણ્ય એટલે ગણી ન શકાય તેટલી ઋદ્ધિ હતી. કારણ કે તેમની પાસે ઘોડેસ્વારો, હાથીઓ તથા પાળાઓ વગેરે સૈન્યાદિનો ખાર નહોતો. આવી મોટી ઋદ્ધિ છતાં પ્રભુદેવ જરા પણ અભિમાન રાખતા નહોતા. ૮૩

અંબ રૂપ ધરતાં છતાં સુંદર ન પોતાને ગણે,
લાભ પુષ્કલ તે છતાં ધરતાં ન પ્રભુ ઉન્માદને;
સર્વ વસ્તુ અનિત્ય જાણી પૂર્વ લખ તેપન અને,
પૂર્વાંગ એક વિરાગ ભાવે પાલતા પ્રભુ રાજ્યને. ૮૪

રૂપદર્શન:—જો કે પ્રભુ ચંગ રૂપ એટલે સુંદર રૂપને ધારણ કરતા હતા, તે છતાં તેઓ પોતાને સુંદર માનતા નહોતા, કારણ કે પ્રભુ જાણતા હતા કે આ શરીરની સુંદરતા નાશવંત છે. વળી ઘણા પ્રકારનો લાભ મળતો હતો તો પણ પ્રભુ જરાપણ ઉન્માદ એટલે ધનની ઘેલછા રાખતા નહિ. જો પ્રમાણે સર્વ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ નાશવંત છે એવું જાણીને પ્રભુએ કુમાર અવસ્થાથી માંડીને ત્રેપન લાખ પૂર્વ અને ઉપર એક પૂર્વાંગ^૧ (કાલ) સુધી રાજ્યનું વિરાગ ભાવે એટલે આસક્તિ રાખ્યા સિવાય પાલન કર્યું. ૮૪

પ્રભુની વૈરાગ્ય ભાવના ત્રણ સ્લોકમાં જણાવે છે:—

એકાંતમાં બેઠેલ પ્રભુજી એમ ચિંતવના કરે,

ભોગ કર્મ ઘણાં ખપ્યાં પર કાર્ય ચિંતા ના ટલે;

તન ન ચાલે સાથ તો આ પોષ્ય જન કિમ ચાલશે,

પર ભવ જનારો એક મોહી કર્મ ફલને વેદશે. ૮૫

રૂપદર્શન:—એક વખતે એકાંત સ્થાનમાં બેઠેલા પ્રભુ શ્રીઅજિતનાથ આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા કે મારાં ઘણાં ભોગ કર્મો ખપી ગયાં છે. પરંતુ પરકાર્ય એટલે બીજાં (રાજ્યાદિ) કામોની ચિંતા દૂર થતી નથી. કારણ કે કોઈ વાર અમુક દેશનું રક્ષણ કરવું પડે છે. કોઈ વાર ગામ વસાવવા પડે છે. અમુક માણસોને પાળવા પડે છે. હાથો, ઘોડા, નોકર, ચાકર વગેરે સંબંધી અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ રાખવી પડે છે. આત્માની સાથે આ તન એટલે શરીર પણ આવવાનું નથી, કારણ કે તે શરીર તો જીવે આ ભવમાં બનાવ્યું છે અને જીવ બીજા ભવમાં જશે ત્યારે તે શરીરને છોડીને જવાનો છે. માટે જો શરીર પણ સાથે આવવાનું નથી. તો આ પોષ્યજન એટલે કુટુંબ અને નોકર ચાકર વગેરે તો ક્યાંથી જ સાથે આવી શકે? આ કુટુંબ વગેરેને માટે જીવો અનેક પ્રકારના પાપો કરે છે, પરંતુ તે પાપોનું ફળ તો તે બાંધનારો જીવ એકલો જ લોગવે છે. પર ભવમાં તો આ જીવ એકલો જ જવાનો છે. અહીં પાપ કર્મો કરીને ભોગ કરેલું ધન વગેરે તથા જેને માટે પાપકર્મો કર્યાં તે કુટુંબ વગેરે પણ સાથે આવતાં જ નથી. પરંતુ જે કર્મો અહીં બાંધ્યાં છે તે તો સાથે આવે છે અને તે કર્મોનું ફળ તે મોહી જીવને જ લોગવવું પડે છે. ૮૫

હું કોણ? મારું સાધ્ય શું છે? આત્મહિત મેં શું કર્યું;

દાનાદિ સાધ્યા કે ન જીવન કેમ નિર્મલ ના થયું?;

પાપ માર્ગે કેમ ચાલે? ના સુધારે ભૂલને,

આત્મચિંતા ના કરે તો અફલ ભવ નરનો બને. ૮૬

૧ પૂર્વાંગ-ચોરાશી લાખ વર્ષે એક પૂર્વાંગ યાવ છે. અને એવા ૮૪ લાખ પૂર્વાંગનું એક પૂર્વ બને છે. આથી આમળના કાલ બેઠો શ્રોલોક પ્રકાશાદિથી જાણવા.

રૂપદર્શન:—આ જીવે વિચાર કરવો જોઈએ કે હું કોણ છું. અથવા આ શરીર વગેરેથી અલગ એવો મારો આત્મા છે મારે સાધ્ય એટલે સાધવા લાયક કાર્યો કયા કયા છે ? મેં મારા આત્માને હિતકારી શું શું કાર્ય કર્યું ? ને શું કરવાનું બાકી છે ? મેં દાનાદિ એટલે દાન, શીલ, તપ અને ભાવના સાધ્યાં કે નહિ ? મારું જીવન નિર્મળ અથવા પવિત્ર કેમ બનતું નથી ? આ જીવ પાપના માર્ગ તરફ શા માટે ચાલે છે ? મોહથી જીવ પોતાને જે હિતકારી છે તેને તુકસાનકારક માને છે અને તુકસાનકારી પાપના માર્ગને હિતકારી માને છે પોતાની બૂઝેને આત્મા કેમ સુધારતો નથી. આ મનુષ્ય રૂપી ઉત્તમ ભવ પામ્યા છતાં જીવ પોતાના આત્મહિતની કાંઈ પણ વિચારણા જો ન કરે તો તેનો ભવ અફલ બને છે અથવા ફોગટ બન્ય છે માટે સમજી મનુષ્યે પોતાના આત્માના હિત સંબંધી વિચાર અવશ્ય કરવો જોઈએ. ૮૬

સંસાર દાવાનલ વિષે સવિ જીવ દુઃખિયા દીસતા,
વિવિધ ચિંતાવશ બનીને શાંતિ રજ ના પામતા;
પ્રાપ્ત સાધન સદુપયોગે ભવ જલધિ તટ પામીએ,
સંયમે આનંદ સાચો તેહને સ્વીકારીએ. ૮૭

રૂપદર્શન:—આ સંસાર રૂપી દાવાનલ એટલે વનના અગ્નિને વિષે સઘળા માણસો દુઃખી જણાય છે. જેમ વનમાં અગ્નિ લાગવાથી તે વનના પ્રાણીઓ આકુળ વ્યાકુળ બનીને તાપથી પીડાતા આમ તેમ રૂબડયા કરે છે, તેમ આ સંસારમાં પણ અનેક પ્રકારની પૈસા સંબંધી, કુટુંબ સંબંધી, નાત જાત સંબંધી, રોગ વગેરે સંબંધી ચિંતાઓને લઈને અથવા આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિમાં ગુંથાયેલા જીવો જરા પણ શાંતિ પામતા નથી. અથવા આ સંસારમાં જો કદાચ શાંતિ જણાતી હોય તો તે શાંતિના આભાસ રૂપ ખોટી શાંતિ છે પરંતુ જેવી રીતે હાથ, પગ વગેરે સાધનોનો ઉપયોગ કરવાથી સમુદ્ર તરીકે શકાય છે, તેવી રીતે પ્રાપ્ત થએલ મનુષ્ય ભવ, નિરોગી શરીર વગેરે સાધનોનો સારો અને યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી આ ભવજલધિ એટલે સંસાર રૂપી સમુદ્રના કાંઠાને પામી શકાય છે. અને સંયમ એટલે ચારિત્રની આરાધના કરવાથી સાચો આનંદ મેળવી શકાય છે એવું જાણીને નિર્મલ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. ૮૭

લોકાંતિક દેવોની પ્રભુને તીર્થ પ્રવર્તાવવા વિનતિ તથા પ્રભુનો સગર કુમારને રાજ્ય લેવાનો આશ્વઃ—

વૈરાગિ પ્રભુની પાસ લોકાંતિક મુરો વિનતિ કરે,
તીર્થ પ્રવર્તાવો જિનેશ્વર ! જેહ સવિ જન હિત કરે;
પ્રભુ સગરને રાજ્ય લેવા ભાષતા પણ તે કહે,
રૂઠન કરતાં કોણ સમજી આપથી અલગો રહે. ૮૮

સ્પષ્ટાર્થ:—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આ સંસારથી વૈરાગ્ય પામેલા પ્રભુની પાસે લોકાન્તિક જાતિના દેવો આવીને વિનંતિ કરવા લાગ્યા કે હે પ્રભુદેવ ! હવે આપ તીર્થ પ્રવર્તાવો એટલે ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરો. કારણ કે તે તીર્થ સર્વ જીવોને હિત કારક થશે. એ પ્રમાણે પ્રભુને વિનંતિ કરીને દેવો પોતપોતાના સ્થાને ગયા. ત્યાર પછી વધતા વૈરાગ્યવાળા પ્રભુદેવ સગર કુમારને ખોલાવીને કહેવા લાગ્યા કે હવે આ સંસાર સમુદ્રને તરવાની મારી ઇચ્છા વર્તે છે માટે તમે આ રાજ્યને ગ્રહણ કરો. હું આરિત્ર અંગીકાર કરવાને ઇચ્છું છું. આવા પ્રભુદેવના વચન સાંભળીને તે સગરકુમાર રૂદન કરતાં કરતાં કહેવા લાગ્યા કે કયો સમજી ભાણુસ તમારાથી છે? રહેવાની ઇચ્છા કરે. અહીં કહેલા લોકાન્તિક દેવો નવ પ્રકારના છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે:—સારસ્વત ૧ આદિત્ય ૨ વહ્નિ ૩ વરૂણ ૪ ગર્હતોય ૫ તુષિત ૬ અન્યાખાધ ૭ આગ્નેય ૮ રિષ્ટ ૯ તેમનું ૮ સાગરોપમ આશુધ્ય, ને સાત આઠ ભવે સુક્રિત પામે. આઠ કૃષ્ણરાણની પૂર્વાદિ દિશા તથા ઇશાન વગેરે વિદિશાઓ મળી આઠે આંતરામાં એટલે કૃષ્ણરાણની વચ્ચે ચાર દિશામાં ૪ વિમાનો, ને બપોળે કૃષ્ણરાણના ખણામાં ચાર વિમાનો એમ આઠ વિમાનો આ પ્રમાણે રહેલા જાણુવા-ઉત્તર અને પૂર્વની અભ્યંતરની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે વિદિશામાં અર્ચિનામનું વિમાન ૧, પૂર્વ દિશાની બે કૃષ્ણરાણની વચ્ચે અર્ચિમાલી નામનું વિમાન છે. ૨, પૂર્વ અને દક્ષિણના અભ્યંતરની બે કૃષ્ણરાણની વચ્ચે વિદિશામાં વૈરોચન વિમાન છે ૩, દક્ષિણની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે પ્રભાંકર વિમાન છે ૪, દક્ષિણ અને પશ્ચિમની અભ્યંતરની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે વિદિશામાં ચંદ્રાભવિમાન છે, ૫ પશ્ચિમની બે કૃષ્ણરાણની વચ્ચે સૂરાભવિમાન છે. ૬ પશ્ચિમ અને ઉત્તરની અભ્યંતરની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે સુકાલ વિમાન છે. ૭ ઉત્તરની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે સુપ્રતિષ્ઠાભ વિમાન છે, ૮ તથા સર્વે કૃષ્ણરાણ્યોના મધ્યભાગમાં ગોળ રિષ્ટાભ વિમાન છે. પહારના આઠ વિમાનોનો આકાર વિચિત્ર છે. કારણ કે તે આવલિકામાં રહેલા નથી, તે વિમાનોથી અસંખ્યાતા હજાર યોજનને છેટે અલોક છે, આ વિમાનોના સ્વામી સારસ્વત વગેરે છે તેઓ બે બેના બેના પરિતરવાળા છે, સારસ્વત અને આદિત્ય નામના બંને દેવોનો પરિવાર ૭૦૭ દેવો, અગ્નિ વરૂણનો પરિવાર ૧૪૦૧૪ દેવો, ગર્હતોય તુષિતનો પરિવાર ૭૦૦૭ દેવો, અન્યાખાધ આગ્નેય રિષ્ટનો પરિવાર હરેકના ૬૦૬-૬૦૬-૬૦૬, સર્વ મળી ૨૪૪૫૫ દેવો. પ્રવચનસારોદ્ધારમાં તે ત્રણે દેવોના પરિવારના દેવો ૬૦૬ જણાવ્યા છે. તેથી ૧૮૧૮ ખાંડ કરતાં ૨૨૬૩૭ દેવો ૩૫ પરિવાર નવે લોકાન્તિકનો જાણુવો. વિશેષ ખીના શ્રીતત્ત્વાર્થાદિ ગ્રંથોથી જાણુવી. ૮૮

સગર કુમારે પ્રભુને જણાવેલો પોતાનો વિચાર બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

શી કરી? આશાતના મેં આપની જેથી કરો,

આપ પ્રભુ અલગો મને ગુરૂ ! અપનો છે આશરો;

શિક્ષા કરે શિશુને વડીલ પણ ના તને કદી તેહને,

આપ વિણ શા કામનું ? આ રાજ્ય આહું ભક્તિને. ૮૯

રૂપસાર્થ:--સગરકુમાર રૂઢન કરતાં પ્રભુને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે હે પ્રભુ ! મેં આપનો શી આશાતના કરી છે ? જેથી મને તમે તમારાથી અગ્રગો એટલે જુદો કરો છો. હે વડીલ બન્ધુ ! મારે તો આપનો આધાર છે વળી બાળકનો કંઈ અપરાધ થાય તો વડીલ તેને શિક્ષા કરે છે, પણ તેને કદાપિ ત્યજ દેતા નથી. આપના સિવાયનું આ રાજ્ય મારે શા કામનું છે હું તો તમારી ભક્તિને આહું છું. મારે રાજ્યનું કંઈ કામ નથી ૮૯

રાજ્યાદિને સ્હેજે તનું પણ તણ શકું ના આપને,

આપ વ્રત ધારી થતાં થઈ શિષ્ય સેવીશ આપને;

ગુરુ ચરણની ભક્તિ કરતાં શિષ્ય જે ભિક્ષા કરે,

રાજ્યથી પણ અધિક તે ગુરુ ભક્તિથી વાંછિત ફલે. ૯૦

રૂપસાર્થ:--હું રાજ્ય વગેરેને સ્હેલાઈથી તણ શકું છું. પણ આપનો ત્યાગ મારાથી થઈ શકે તેમ નથી. માટે જો આપ વ્રતધારી થશો એટલે ચારિત્ર અહણ કરશો તો હું પણ ચારિત્ર અહણ કરીને આપનો શિષ્ય થઈને આપની સેવા કરીશ વ્યાજબી જ છે કે ગુરુના ચરણ કમલની ભક્તિ કરતો શિષ્ય ભિક્ષા માગીને ચારિત્રનું પાલન કરે, તે રાજ્ય ભોગવવાના લાભ કરતાં પણ અધિક લાભદાયી છે. કારણ કે ગુરુ મહારાજની ભક્તિ કરવાથી વાંછિત એટલે તમામ ઈષ્ટ કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે. ૯૦

પ્રભુ સગર કુમારને રાજ્ય અહણ કરવા સમજાવે છે:--

પ્રભુ કહે હે બંધુ ! આગ્રહ ઉચિત બાણું તાહરે,

ભોગ ફલ કર્મોદયી તું કેમ થાય ઉતાવળો;

તે ખપાવી યોગ્ય સમયે સાધજો ચારિત્રને,

રાજ્ય પાલો આહના મુજ સાધવા ચારિત્રને. ૯૧

રૂપસાર્થ:--ઉપર કહ્યા મુજબ સગરકુમારનો વિચાર બાણીને પ્રભુ તેમને કહે છે કે હે ભાઈ ! તારા મારી સાથે દીક્ષા લેવાનો વિચાર હું યોગ્ય માનું છું તો પણ ભોગફલ કર્મોદયી એટલે ભોગાવવિ કર્મના ઉદયવાળો તું છે, એટલે હજી તારે ભોગ કર્મો ભોગવવાનાં બાકી છે; માટે તે ભોગ કર્મ ભોગવીને ખપાવ્યા સિવાય ચારિત્ર પાળી શકાય નહિ. માટે તું હમણાં દીક્ષા લેવાની ઉતાવળ કર નહિ. જ્યારે તારાં તે ભોગ કર્મો ખપી જાય ત્યારે યોગ્ય સમયે એટલે ચારિત્ર લેવાનો અવસર થયો છે એવું બાણીને ચારિત્ર લઈને તેની સાધના કરજે. માટે હમણાં તો તમે રાજ્યનું સારી રીતે પાલન કરો. અને મારાં

લોગ કર્મો લોગવાઈ ગયાં હોવાથી મારી ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા છે તેથી હું ચારિત્રને સ્વીકારવા ચાહું છું. ૬૧

સગર કુમારે માન્ય રાખેલું પ્રભુનું વચન અને તેમના રાજ્યાભિષેકની ખીના જણાવે છે:—

વિરહ ભયથી શ્રેષ્ઠ છે ગુરૂ વચન કેરી પાલના,
ઇમ વિચારી સગર રોતાં વચન માને પ્રભુ તણા;
રાજ્યાભિષેક મહોત્સવે સામંત આદિક સગરને,
રાજા બનાવે પ્રભુ વચનથી લોક પામે હર્ષને. ૬૨

રૂપદર્શન:—પ્રભુએ કહેલી હકીકત સાંભળીને સગરકુમાર વિચાર કરવા લાગ્યા કે જો પ્રભુના કહેવા પ્રમાણે કરું છું તો તેમના વિરહનો એટલે વિયોગનો ભય છે અને જો તે પ્રમાણે નથી કરતો તો તેમની આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. પરંતુ સારી રીતે વિચારતાં વિરહના ભય કરતાં પ્રભુના વચનનું પાલન કરવું તે વધારે હિતકર છે. એ પ્રમાણે નિર્ણય કરીને સગર કુમારે રોતાં રોતાં પ્રભુનું વચન કબૂલ કર્યું એટલે તેમણે રાજ્ય ગ્રહણ કરવાનું સ્વીકાર્યું. ત્યાર પછી પ્રભુના વચનથી સામંત રાજા તથા અધિકારી પુરૂષોએ મળીને સગરકુમારનો મોટા ઉત્સવપૂર્વક રાજ્યાભિષેક કર્યો એટલે સગરકુમારને રાજા બનાવવામાં આવ્યા. તે વખતે નગરના આગેવાન માણસો વગેરેએ તેમની આગળ ઉત્તમ પ્રકારની ભોજી અર્પણ કરી વળી પ્રભુએ પોતાના જેવા જ પોતાના બાઈને રાજ્ય પદે સ્થાપ્યા તેથી પ્રભાલોક પણ આનંદ પામ્યા. ૬૨

પ્રભુએ આપેલા વાર્ષિક દાનનું સ્વરૂપ બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

મેઘ જેવા અનિત પ્રભુજી દાન દેવા ચાહતા,
વિવિધ સ્થલથી જાંબકો નિધિ રાજ મંદિર લાવતા;
ત્રિક ચતુષ્કાદિક વિષે ઉદ્દોષણ શુભ દાનની,
પ્રભુજી કરાવે સૂર્ય ઉગતાં હોય વેલા ભોજ્યની. ૬૩

રૂપદર્શન:—જેમ ચોમાસામાં મેઘ વરસે છે તેમ પ્રભુ શ્રીઅનિતનાથે વરસીદાન આપવાનો આરંભ કર્યો તે વખતે ઇન્દ્ર મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે કુમરના હુકમમાં રહેલા તિર્યગજાંબક જાતિના દેવતાઓ જેના સ્વામી નાથ પામી જવાથી ન ધણીઆતું થએલું વગેરે અનેક પ્રકારનું ધન વગેરે જુદે જુદે સ્થળેથી લાવીને રાજમહેલમાં એકઠું કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ત્રિક એટલે જ્યાં ત્રણ રાજમાર્ગો એકઠા થતા હોય તેવા સ્થળોમાં તથા ચતુષ્ક એટલે જ્યાં ચાર રાજમાર્ગો એકઠા થતા હોય તેવા સ્થળોમાં પ્રભુજી દાનની ઘોષણા કરાવે છે કે હે લોકો તમે આવો અને ધનને ગ્રહણ કરો. ઘોષણા કરાવીને સૂર્ય

જો ત્યારથી માંડીને લોભ્યની વેલા એટલે લોભન કરવાના વખત સુધી જેને એઈએ તેટલું દાન પ્રભુજી આપે છે. ૬૩

ત્યાં સુધી દરરોજ આપે કોડી ઇગિ અડ લાખને,
વર્ષમાં ત્રણસો અઠ્યાસી કોડ એંસી લાખને;
નિષ્ક ઉપરે છાપ હોવે પ્રભુ જનકના નામની,
અતિશયો ષટ્ દાનના ભક્તિ અખૂટ ઈંદ્રાદિની. ૬૪

સ્પષ્ટાર્થ:—એ પ્રમાણે દરરોજ એક કોડ અને આઠ લાખ સોનૈયાનું દાન પ્રભુજી આપે છે. એ પ્રમાણે હંમેશાં દાન આપતાં પ્રભુએ એક વરસમાં ત્રણસો અઠ્યાસી કોડ અને એંસી લાખ સોના મહોરોનું દાન આપ્યું આટલું ધન દાનમાં આપ્યા છતાં કાળના પ્રભાવથી, અને સ્વામીના મહિમાથી, ઈન્નિછત દાન મળે છે તો પણ તે ચાચકો પોતાના ભાગ્યથી બધારે દ્રવ્ય ગ્રહણ કરી ચકતા નથી. નિષ્ક એટલે સોના મહોર જે પ્રભુ દાનમાં આપે છે તેના ઉપર પ્રભુના પિતાના નામની છાપ હોય છે. એ પ્રમાણે પ્રભુએ વાર્ષિક દાન આપ્યું. દાનના છ અતિશયો કહેલા છે. તથા ઈન્દ્ર વગેરે દેવોનો ભક્તિ પણ અખૂટ એટલે પાર વિનાની હોય છે. ૬૪

વર્ષી દાનનો પ્રતાપ જણાવે છે:—

દાનનો મહિમા ઘણો ચક્રી અખૂટ નિધાનને,
કરવા ગ્રહે ઈંદ્રાદિ પણ કલેશાદિ હરવા દાનને;
દાનના લેનાર રોગી ભવ્ય નીરોગી બને.
માસ ષટ રોગો નવા ના પામતા સુખ શાંતિને. ૬૫

સ્પષ્ટાર્થ:—દાનનો ઘણો મહિમા છે. ચક્રવર્તી પણ પોતાના નિધાન એટલે ભંડારને અખૂટ કરવા એટલે ખૂટે નહિ તેવો કરવા માટે દાનને ગ્રહણ કરે છે. તથા ઈન્દ્ર વગેરે પણ કલેશ વગેરેને દૂર કરવા માટે દાનને ગ્રહણ કરે છે. તીર્થંકરના હાથથી દાન લેનારા ભવ્ય જીવો રોગી હોય તો તેઓ નીરોગી એટલે રોગ રહિત થઈને આરોગ્ય પામે છે. બળી છ મહીના સુધી નવા રોગો ઉત્પન્ન થતા નથી. તથા સુખ અને શાંતિને પામે છે. ૬૫

૧ વાર્ષિક દાનના છ અતિશયો આ પ્રમાણે:—૧ તીર્થંકર પ્રભુ જ્યારે સોનૈયાની મુઠી ભરીને દાન આપે છે; ત્યારે સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુના જમણા હાથમાં મહાશક્તિ સ્થાપન કરે છે. તે તેનો અનાદિ કાલનો આચાર છે, ને પોતાને ભક્તિનો લાભ પણ તેમ કરવામાં મળે છે. ૨. ઈન્દ્રાનેન્દ્ર-દાન લેવાને લાયક ભવ્ય જીવોને પ્રભુના હાથે—'હે પ્રભુ ! મને આપો એમ કહેવરાવીને અપાવે છે. ૩. ચમરેન્દ્ર ને યશ્વિન્દ્ર માહકને યોગ્ય દાન પ્રભુની મુઠીમાં પૂરે છે. ને દેવરાવે છે. ૪. ભુવનપતિ દેવો ભરતસ્યેવના દાન માહકોને અહીં લાવે છે. ૫. વ્યંતર દેવો તે આવેલા મનુષ્યોને સ્વસ્થાને પહોંચાડે છે. ૬. જ્યૈતિષ્ક દેવો વિજ્ઞાપરોને દાન લેવા પ્રેરણા કરે છે. તેથી તેઓ દાન દ્યે છે. વગેરે બીના કલ્પભાષ્યાદિમાં જણાવી છે.

દાન લેનારની સ્થિતિ જણાવે છે:—

ભાગ્યને અનુસાર પામે દાન આપે બહુ છતાં,
દાન હિતકર સર્વને ધર્મ બોધ પ્રભુજી આપતા;
ગ્રાહકો લઈ દાન નિજ ઘર જાય કરતા ચિત્રને,
પેસતા નિજ ઘર વિષે દઈ સોગનો સ્વજનાદિને. ૯૬

રૂપાંટાર્થ:—જે કે પ્રભુજી તો દરેકને ઘણું ધન આપે છે. પરંતુ દાન લેનારા તો પોતાના નસીબ પ્રમાણે દાન મેળવે છે. અથવા તેમનાથી પોતાના ભાગ્ય પ્રમાણેનું જ દાન લઈ શકાય છે. પ્રભુ પણ “દાન સર્વ જીવોને હિતકારી છે” એ પ્રમાણે બોધ આપે છે. જ્યારે ગ્રાહકો એટલે દાન લેનારા ભગ્ય જીવો દાન લઈને પોતાના ઘેર જાય છે ત્યારે ચિત્રને કરતા એટલે જોનારા જીવોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. કારણ કે તેઓ ઘેરથી નીકળ્યા હોય છે ત્યારે અને જ્યારે દાન લઈને આવે છે ત્યારે તેમના પહેરવેશ વગેરેમાં દાનના પ્રભાવથી જે ફેરફાર થાય છે તેથી ઘરનાં માણસો પણ તેમને ઓળખી શકતા નથી. તેથી આશ્ચર્ય પામે છે. અને સ્વજનાદિને એટલે સગાં વહાલાંઓને ‘પોતે તેજ માણસ છે’ એમ સોગન-ખાવા પૂર્વક જણાવીને (ખાત્રી કરાવી આપીને) પોતાના ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે. અન્ય શાસ્ત્રોમાં વાર્ષિક દાનનો વિધિ દ્રંધમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યો છે—પ્રથમ શકેન્દ્રની આજ્ઞાથી ધનદ નામે લોકપાલ આઠ ક્ષણમાં નિપજાવેલા સોળ માસા પ્રમાણવાળા શ્રીતીર્થંકર દેવના પિતાના નામથી અંકિત અને વાર્ષિકદાનને ચોગ્ય એવા સોનૈયાથી તીર્થંકર દેવના લંડારો ભરી દે છે. સૂર્યોદયથી ૬ ઘડી વીત્યા બાદ વાર્ષિક દાનની શરૂઆત થતાં એક પ્હોરમાં ૧ કોડ આઠ લાખ સોનૈયાનું દાન કરે છે. એક વર્ષમાં દીધેલા ૩૮૮ કોડ ૮૦ લાખ સોનૈયાની ખીના શ્રી આવશ્યકાદિમાં જણાવી છે. શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના હાથે દાન લેવાને પ્રસંગ ભગ્ય જીવોજ પામી શકે એમ અભગ્ય કુલકમાં જણાવ્યું છે ત્યાં વાર્ષિક દાન ઉપરાંત બીજા પણ ૩૬ વાનાં અભગ્ય જીવો ન પામે, એટલે સર્વ મળી ૩૭ વાનાં ભગ્ય જીવોજ પામી શકે એમ જણાવ્યું છે. તે ૩૭ વાનાં આ પ્રમાણે જાણવા—૧ ધંદપણ ૨ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવપણ. ૩ તેસઠ સલાકા પુરૂષોની પદવી ૪ નારદપણ ૫ કેવલિને હાથે ને ગણધરના હાથે દીક્ષા, ૬ તીર્થંકરને હાથે વાર્ષિક દાન ૭ શાસનના અધિષ્ઠાયક દેવદેવીપણ ૮ લોકાંતિકપણ ૯ દેવોનું સ્વામિપણ ૧૦ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવપણ ૧૧ પરમાધામિપણ ૧૨ ભુગલિયા મનુષ્યપણ ૧૩ સંલિન્નશ્રોતો લઘિ ૧૪ પૂર્વધરની લઘિ ૧૫ આહારક લઘિ ૧૬ પુલાકલઘિ ૧૭ મતિજ્ઞાનાદિકનીલઘિ ૧૮ સુપાત્રદાન ૧૯ સમાધિમરણ ૨૦ વિદ્યાચારણપણ તથા જંઘાચારણપણ ૨૧ મહેવાશ્રવ લઘિ ૨૨ ક્ષીરાશ્રવ લઘિ ૨૩ ક્ષીણુમેહ ગુણકાણ ૨૪ તીર્થંકર અને તીર્થંકરની પ્રતિમાના ચરીરના ઉપભોગ (વપરાશ)માં આવવાના કારણરૂપ પૃથ્વીાદિક ભાવ ૨૫ ચોદ રત્નોમાં ઉપજતું ૨૬ વિમાનોનું સ્વામિપણ ૨૭ સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ વગેરે ભાવ તથા ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક ભાવ ૨૮ અનુભવ સહિત ભકિત

૨૬ સાધર્મિક વાત્સલ્ય ૩૦. સવેગ ૩૧ શુક્લપાક્ષિકપણું. ૩૨ તીર્થ કરના માતાપિતા તથા સ્ત્રીપણે થવાપણું. ૩૩ તીર્થ કરના યક્ષ યક્ષિણી રૂપે થવાપણું. ૩૪ યુગપ્રધાનપણું. ૩૫ આચાર્યાદિ ૧૦ પદવી ૩૬ પારમાર્થિક ગુણોનો લાભ. ૩૭ દ્રવ્યથી ને ભાવથી અનુબંધ દયા હેતુદયા સ્વરૂપ દયાના પરિણામ. આથી સિદ્ધ થયું કે-વાર્ષિક દાન લેનારા જીવો નિશ્ચયે ભવ્યો જ હોય અહીં દયાના ત્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ ટુંકમાં આ પ્રમાણે જાણવું ૧ સાક્ષાત્ જીવોને જે હણવા નહિ, તે સ્વરૂપ દયા કહેવાય. ૨ જે જયણાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ તે હેતુદયા કહેવાય. ૩ શ્રી જિનાશાનું અખંડન અથવા દયાના ફલરૂપે જે પરિણમે, તે અનુબંધ દયા કહેવાય. ૬૧

દીક્ષા પ્રસંગે ઇન્દ્રાદિનું આવવું અને દીક્ષાભિષેકાદિની ખીના જણાવે છે:--

ઈન્દ્રાદિ આસન ડોલતા રંગે વિનીતા આવતા,
દીક્ષા તણે અભિષેક કરતા હરિ સગર કમ પાલતા;
લૂસના તન દેવ દૂષ્યે હરિ વિલેપન વિધિ કરે,
પહેરાવીને આભૂષણાદિક કદપતર જેવા કરે. ૬૭

રૂપાંટાર્થ:--પ્રભુએ વાર્ષિક દાન દીધા પછી જ્યારે તેમને દીક્ષા લેવાનો અવસર થયો ત્યારે ૧૪ ઇન્દ્ર વગેરેનાં આસન કંપાયમાન થયા. અરધિજ્ઞાનના ઉપયોગથી પ્રભુનો દીક્ષા લેવાનો અવસર જાણી ઇન્દ્રો ઘણા હર્ષ પૂર્વક વિનીતા નગરીમાં આવ્યા. તે વખતે અન્યુતેન્દ્ર વગેરે ઇન્દ્રોએ તથા સગર વગેરે રાજાઓએ અનુક્રમે પ્રભુનો દીક્ષાભિષેક કર્યો. ત્યાર પછી ઇન્દ્રે પ્રભુનું જળથી ભીનું થએલું શરીર દેવદૂષ્ય વગર વડે લૂસીને સાફ કર્યું. પછી અનેક જાતના સુગંધી પદાર્થોથી પ્રભુના શરીરને વિષે વિલેપન કર્યું, ત્યાર પછી મુગટ, કુંડળ, હાર વગેરે અનેક પ્રકારના ઘરેણાં પ્રભુના શરીરને વિષે પહેરાવીને તેમને કદપતર એટલે કદપવૃક્ષના જેવા શોભાયમાન બતાવ્યા. ૬૭

શિબિકામાં બેસી પ્રભુનું દીક્ષા માટે પ્રયાણ બે સ્લોકમાં જણાવે છે:--

સુપ્રભા શિબિકા વિષે પ્રભુજી પધારે હર્ષથી,
વિદ્યાધરાદિ ઉપાડતા તે ભક્તિ રંગ તરંગથી;
ઝાણુ જેવી જલાધમાં બહુ દીપતી તે ચાલતા,
સિંહાસને બેઠેલ પ્રભુને ઇન્દ્ર ચામર વીંજતા. ૬૮

રૂપાંટાર્થ:--એવી રીતે સ્નાન કરી, વિલેપન કરી તથા આભૂષણો પહેર્યા પછી પ્રભુ શ્રી અજિતનાથ સુપ્રભા નામની શિબિકા એટલે પાલખીને વિષે આનંદથી વચમાં પૂર્વાભિમુખ પધારે છે. તે શિબિકાને મનુષ્યો, વિદ્યાધરો તથા દેવો ભક્તિ રંગ તરંગથી એટલે પ્રભુની ભક્તિ કરવાનો પ્રસંગ મળવાથી થએલ આનંદ પૂર્વક ઉપાડી ને ચાલવા લાગ્યા. જેમ જલાધમાં એટલે સમુદ્રમાં ઝાણુ શોભે તેવી રીતે પ્રભુ સહિત વહન કરાતી

તે પાલખી શેલતી હતી. પાલખીની અંદર મૂકેલા સિંહાસનની ઉપર બેઠેલા શ્રીઅજિ-
તનાથ પ્રભુને સૌધર્મેન્દ્ર અને ઈશાનેન્દ્ર ચામર વિંજવા લાગ્યા. ૬૮

દીક્ષાભિલાષી વર વિનીતા મધ્ય ભાગે ચાલતા,

બહુ પ્રભજન નાથ જેવા કાર્ય છંડી આવતા;

ઉત્સવે સમુદાય મોટો વિવિધ વાળં વાગતા,

માંગલિક ઉપચાર માને પ્રભુ ધરી દાક્ષિણ્યતા. ૬૯

સ્પષ્ટાર્થ:--દીક્ષાભિલાષી એટલે દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળા પ્રભુજીને ઘેરથી નીકળીને
વર વિનીતા એટલે ઉત્તમ વિનીતા નગરીના મધ્ય ભાગમાં આવેલા બહુને નગરના લોકો
-શ્રી પુરુષો પોત પોતાનાં કાર્યને છંડી એટલે અધવચ પડતાં મૂકીને પ્રભુને જેવા આવે
છે. પ્રભુના દીક્ષા મહોત્સવના વરઘોડામાં દેવો, વિદ્યાધરો તથા નગર જનોનો ઘણો મોટો
સમુદાય એકઠો મળ્યો હતો. તે વખતે જુદી જુદી જાતના વાજિત્રો વાગી રહ્યા હતા.
નગરની સ્ત્રીઓ અનેક પ્રકારના માંગલિક ગીતો ગાતી હતી. તે વખતે પ્રભુ શ્રી અજિ-
તનાથના પરમ ભક્ત વિદ્યાધરો તથા દેવના સમૂહથી આકાશ ભરાઈ ગયું. ઇન્દ્રોની
નાટ્ય સેના પ્રભુની આગળ અનેક પ્રકારના નાટકો ભજવે છે. તે વખતે પ્રભુ જો કે નિઃસ્પૃહ
હતા તો પણ લોકોની દાક્ષિણ્યતા સાચવવાની ખાતર તેઓની વંદના વગેરે માંગલિક ઉપ-
ચાર કાર્યોનો સ્વીકાર કરતા હતા. ૬૯

પ્રભુનું સહસ્રાત્ર વનમાં આવવું અને દીક્ષાનું ગ્રહણ કરવું જે ગાથાઓ વડે
જણાવે છે:--

પૂર્ણ સમતા ધારી પ્રભુજી સહસ્રાત્ર પધારતા,

પાલખીથી ઉતરતા પ્રભુ ભૂષણાદિક છંડતા;

દેવદૂધ્ય ધરંત સોપધિ ધર્મને દર્શાવતા,

માધ સુદ નોમે જિનેશ્વર રોહિણી શશિ આવતા. ૧૦૦

સ્પષ્ટાર્થ:--સંપૂર્ણ સમતા અથવા શાંતિને ધારણ કરનાર પ્રભુજી એ પ્રમાણે
લોકોના માંગલિકોનો સ્વીકાર કરતા સહસ્રાત્ર વન નામના ઉદ્યાન (ખગીચા) માં પધાર્યા.
ત્યાર પછી પાલખીમાંથી હેઠે ઉતરીને પ્રભુએ ધારણ કરેલા ભૂષણાદિક એટલે ઘરેણાં વગે-
રેનો ત્યાગ કર્યો. અને ઉપધિ સહિત ધર્મને બતાવવા માટે ઈન્દ્ર મહારાજે આપેલા દેવ
દૂધ્ય વસ્ત્રને ધારણ કર્યું. તે વખતે મહા મહિનાની શુક્લ પક્ષની નવમીને દિવસે જ્યારે
અંદ્ર રોહિણી નક્ષત્રમાં આવ્યો ત્યારે પ્રભુએ શું કર્યું તે આગળના શ્લોકમાં જણાવે
છે. ૧૦૦

વૃષ રાશિ સમયે પાછલી વય છટું તપને આદરી,

સપ્ત છદ તરે હેઠ સાયંકાલ શુભ લેશ્યા ધરી;

પંચ મુષ્ટિ લોચ કરતા વાળ જલધિ વિખેરતા,
સિદ્ધને વાંદી કરેમિ સૂત્રને ઉચ્ચારતા.

૧૦૧

રૂપદર્શન:—વૃષ રાશિના વખતે પાછલા પહોરે છઠ તપ કરીને સમજા નામના વૃક્ષની નીચે સાંજના વખતે શુભ દેશ્યા ધારણ કરીને પ્રભુએ પંચમુષ્ટી એટલે પાંચ મુઠીઓ વડે કરીને, માથાના ને દાઢી મૂછના સઘળા વાળનો લોચ કર્યો. તે વાળને ઇન્દ્ર મહારાજે પોતાના ખેસના છેડામાં ગ્રહણ કરીને સમુદ્રની અંદર નાંખ્યા. લોચ કરીને પ્રભુએ “ નમો સિદ્ધાણ ” એ પદ વડે સિદ્ધોને નમસ્કાર કર્યો. પોતે અરિહંત હોવાથી તીર્થંકરો અરિહંતને નમસ્કાર કરતા નથી પણ સિદ્ધોને નમસ્કાર કરે છે. ત્યાર પછી ‘ કરેમિ સામાર્ધય ’ એ સૂત્રનો ઉચ્ચાર કરીને ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. તીર્થંકરો કોઈની પાસે ચારિત્ર ગ્રહણ કરતા નથી અથવા બીજા કોઈને પોતાના ગુરુ બતાવતા નથી. પરંતુ પોતે પોતાની મેળે જ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. તેથી ચારિત્ર લેતા ‘ કરેમિ ભંતે સામાર્ધય ’ એ પદમાંના ભંતે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતા નથી. કારણ કે તે પદ અરિહંત રૂપ અર્થને જણાવનાર છે. ૧૦૧

પ્રભુને મનઃપર્યવ જ્ઞાન ઉપજે છે તે પ્રસંગે ઇન્દ્રે કરેલી સ્તુતિ પાંચ ગાથાઓ વડે જણાવે છે:—

સહસ વૃપની સાથ ધરતા દ્રવ્ય જિન ચારિત્રને,
નાણુ ચોથું પામતા હરિ સંથુણે નમી નાથને;

પૂર્વ ભવ વૈરાગ્ય કેરા તીવ્ર અભ્યાસે કરી,

આપે અહીં તે સંગ્રહો તસ એકતા જામી ખરી. ૧૦૨

રૂપદર્શન:—દ્રવ્યજિન? એવા શ્રી અણતનાથે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું તે વખતે તેમની સાથે બીજા એક હજાર રાજાઓએ પણ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ચારિત્ર ગ્રહણ કરતાંની સાથે પ્રભુને ચોથું મનઃપર્યવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. કારણ કે એવી શાશ્વતી મર્યાદા છે કે-તીર્થંકરોને ચારિત્ર ગ્રહણ કરે કે તરતજ મનઃપર્યવ જ્ઞાન ઉપજે છે. તે પહેલાં આ જ્ઞાન ઉપજતું નથી. કારણ કે બીજાં જ્ઞાન તો મુનિવેષ હોય અથવા ન હોય તો પણ થાય છે. ને આ ચોથું જ્ઞાન તો મુનિવેષવાળાને જ થાય છે. પ્રભુને ચોથું જ્ઞાન ઉપજ્યું

૧ જિનના ચાર પ્રકાર છે:—૧ નામજિન, ૨ સ્થાપના જિન, ૩ દ્રવ્ય જિન, ૪ ભાવ જિન. ૧. ઋષભદેવ વગેરે તીર્થંકરોના નામ તે નામજિન, ૨. તેમની પ્રતિમા તે સ્થાપના જિન. ૩ તીર્થંકરના જીવો જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન પામ્યા નથી, ત્યાં સુધી તે દ્રવ્યજિન કહેવાય અને મોક્ષે બચેલા તે તીર્થંકરના જીવો પણ દ્રવ્યજિન કહેવાય. અને ૪ ભાતી કર્મ ખપાવી કેવલીપણે વિચરતા તીર્થંકરો તે ભાવજિન જાણવા. કહ્યું છે કે-નામજિના જિનનામા, ઠવણજિના પુણ જિણેરૂપદિમાઓ ॥ દુશ્વજિના જિણજોવા ભાવજિના સમ્મલચરણરથા ॥૧॥ શ્રી રૂપદર્શન સંહિત શ્રી સિદ્ધચક્ર પૂજામાં આ બીના વિસ્તારથી જણાવી છે.

તે વખતે ઈન્દ્ર મહારાજ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને સ્તુતિ કરે છે કે હે નાથ! પૂર્વ ભવમાં આપશ્રીજીએ કરેલા વૈરાગ્યના તીવ્ર અભ્યાસથી તે વૈરાગ્ય આ ભવમાં આપશ્રીજીએ એવી રીતે સંઘટ્ટો (જમાવ્યો) છે કે જેથી તેની આપની સાથે ખરેખરી એકતા થઈ છે. ૧૦૨

પ્રભુ આપને વૈરાગ્ય જેવો ઈષ્ટ યોગાદિક વિષે,
ઈષ્ટ વિરહાદિક વિષે તેવો ન તેહ કદી દીસે;
વર વિવેક શરાણુથી વૈરાગ્ય રૂપી શસ્ત્રને,

આપ સજતા એહવું જિણુ પામવા ઝટ મુક્તિને. ૧૦૩

રૂપંટાર્થ:—હે પ્રભુ! આપને સુખના હેતુ રૂપ ઈષ્ટ સંયોગાદિકને વિષે જેવો વૈરાગ્ય છે તેવો દુઃખના હેતુ રૂપ રૂઢિ વિયોગાદિકમાં કદાપિ જણુ તો નથી. જેમ શરાણુ સાથે ઘસવાથી શસ્ત્રની ધાર તીક્ષ્ણ બને છે તેવી રીતે ઉત્તમ વિવેક રૂપી શરાણુની સહાયથી તમે વૈરાગ્ય રૂપી શસ્ત્રને એવું સજેલું છે કે જેથી મુક્તિને એટલે મોક્ષને જલદી મેળવવા માટે તેવું (વૈરાગ્ય રૂપી શસ્ત્રનું) પરાક્રમ (બળ-પાવર) કોઈનાથી રોકી શકાતું નથી. ૧૦૩

તસ અકુંઠિત બલ પ્રવર્તે પૂર્વ ભવ આનંદને,
વૈરાગ્ય રૂપજ માનીએ છે ધન્ય તુજ સંસ્કારને;
પ્રભુ કામથી અસગા થઈને યોગ જ્યારે સાધતા,
ત્યારે સર્યું એ કામથી વૈરાગ્ય ઈમ મન ધારતા. ૧૦૪

રૂપંટાર્થ:—તે વૈરાગ્ય રૂપી શસ્ત્રનું અકુંઠિત એટલે અટકાવી શકાય નહિ તેવું બલ-પરાક્રમ મુક્તિને પમાડનારું નીવડે છે, ને પૂર્વ ભવમાં એટલે પડેલાના દેવતા તથા મનુષ્યના ભવમાં જે સુખ સંપત્તિ લોગવતા હતા ત્યારે પણ તમારો આનંદ વૈરાગ્ય રૂપે જ હતો એવા તમારા પૂર્વભવના શુભ સંસ્કારોને ધન્ય છે. હે પ્રભુ! જ્યારે તમે કામથી એટલે વિષય સુખથી અગગા થઈને એટલે વૈરાગ્ય પામીને સંયમ યોગની સાધના કરતા હતા, ત્યારે હવે કામલોગોથી સર્યું, એ પ્રમાણે તમે મનમાં વૈરાગ્ય ભાવના ધારતા હતા. એવો નિયમ છે કે પૂર્વ ભવમાં પડેલા શુભાશુભ સંસ્કારો વર્તમાન ભવમાં ઉદય પામે છે. શુભ સંસ્કારમાં શ્રીજીખૂસ્વામી વજ્રસ્વામી વગેરેના, અશુભ સંસ્કારોમાં ગોથાલ મંખલિપુત્રના દૃષ્ટાંતો જાણવા. ૧૦૪

૧ જે વસ્તુ પોતાને ઈષ્ટ હોય તેની સાથે જે સંયોગ થાય તે ઈષ્ટ સંયોગ કહેવાય છે. અને તે ઈષ્ટ સંયોગ સુખના કારણ રૂપ છે, કારણ કે પોતાની ઇચ્છેલી વસ્તુ ધન વગેરેની પ્રાપ્તિથી હર્ષ થાય છે.

૨ ઈષ્ટ વિયોગ એટલે પોતાને જે વસ્તુ વહાલી હોય તેનો જે વિયોગ થયો હોય તે ઈષ્ટ વિયોગ કહેવાય છે, કારણ કે પોતાની વહાલી વસ્તુનો વિયોગ થવાથી માણસને જરૂર બેઠા થાય છે,

સંસારમાં ને મોક્ષમાં સુખમાં અને દુઃખમાં વલી,
જ્યારે ઉદ્ધાસીનતા ભજે વૈરાગ્ય સતત તદા બલી;
કોઈ ને છે દુઃખ ગર્ભિત જ્ઞાન ગર્ભિત કોઈને,
જ્ઞાન ગર્ભ વિરાગતાના સ્થાન ? નમીએ આપને. ૧૦૫

રૂપરૂપાર્થ:—હે પ્રભુ તમે સંસારને વિષે તથા મોક્ષને વિષે, તેમજ સુખને વિષે અને દુઃખને વિષે જ્યારે ઉદ્ધાસીનપણુને ધારણ કરો છો ત્યારે પણ આપને વૈરાગ્ય જ હંમેશાં પૂર જોસમાં પ્રવર્તે છે. કોઈને દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય છે, જ્યારે પોતાના સુખ ભોગવવામાં અડચણ આવે છે અને અનેક જાતનાં દુઃખ આવી પડે ત્યારે માણસને સંસાર પ્રત્યે જે અણુગમો થાય, તે દુઃખ ગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવાય. આવો વૈરાગ્ય સંસારમાં ઘણાંને થાય છે. તથા તેનાથી ઉલટો જે વૈરાગ્ય તે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવાય છે. આવો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય થોડા જ ભવ્ય જીવોને થાય છે. દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય લાંબો વખત ટકી શકતો નથી, કારણ કે તે દુઃખો જતાં રહેતાં પાછો સંસારમાં જીવ આસક્ત થાય છે. જ્યારે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય સમજણ પૂર્વકનો હોવાથી લાંબો વખત ટકે છે અને તેના આલંબનથી આત્મહિત જરૂર સાધી શકાય છે. આવા જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય રસથી ભરેલા એવા હે પ્રભુજી આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૧૦૫

સર્વને ઉપકારના કરનાર પ્રભુજી આપ છો,
શરણ કરવા યોગ્ય શુભ વૈરાગ્ય ભાજન આપ છો;
દેવ ભવ સફલો કર્યો દીક્ષા તણો ઉત્સવ કરી,
આવો સમય મલજો સદા તુજ પદ કમલની આકરી. ૧૦૬

રૂપરૂપાર્થ:—હે પ્રભુજી ! આપ આ સંસારના સર્વ જીવોના ઉપર ઉપકાર કરનાર છો, વળી તમે શરણ એટલે આશરો લેવા લાયક છો, કારણ કે કર્મ રૂપી શત્રુથી ત્રાસ પામેલા આ સંસારી જીવો તમારું શરણ સ્વીકારીને સુખ શાંતિને પામે છે. વળી સારા વૈરાગ્યના સ્થાન આપ છો. તમારો દીક્ષાનો ઉત્સવ કરવાનો પ્રસંગ મળવાથી મારો આ દેવપણુનો ભવ સફલ થયો, એવું હું માતું છું. વળી આવો સમય મને ભવોભવ વારં-વાર મળજો જેથી આપના ચરણ કમલની સેવા ભક્તિ કરવાનો પ્રસંગ મને ઘણીવાર ફરીથી પ્રાપ્ત થાય. ૧૦૬

હવે સગર કુમારે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ ચાર શ્લોકોમાં જણાવે છે:—

અંજનાચલ આદિમાં નંદીશ્વરે સવિ સુરવરા,
અષ્ટાલિકા રંગે કરી સ્વસ્થાન પહોંચ્યા નિર્જરા;
ગદ્ગદ ગિરાએ હાથ જોડી સગર પ્રભુને સંથુણે,
જીવન કમલ દિનેશ પ્રભુજી આપ પામો વિજયને. ૧૦૭

રૂપાંટાર્થ:—એ પ્રમાણે અણ્ણતનાથ પ્રભુની સ્તુતિ કરીને સર્વે સુરવરા એટલે ઇન્દ્રો આઠમા નંદીશ્વર નામના ક્ષીપને વિષે ગયા. તથા ત્યાં આવેલા અંજનાચલવગેરે પર્વતોને વિષે આનંદ પૂર્વક મોટી ધામધૂમથી અદ્ભૂત મહોત્સવ કરીને સઘળા દેવો પોતાના સ્થાનકે આસ્યા ગયા. સગર રાજા પણ ગદ્ગદ ગિરાએ એટલે વાણી વડે કરીને બે હાથ બેડીને પ્રભુની સ્તુતિ આ પ્રમાણે કરે છે કે—હે પ્રભુ! જીવન કમલ એટલે આ સંસાર રૂપી કમલને વિકસ્વર કરવાને માટે અથવા બોધ પમાડવાને માટે દિનેશ એટલે સૂર્ય જેવા આપ વિજયને પામો. ૧૦૭

જેમ શોભે મેહિની ચારે વિશાલ સમુદ્રથી,

વિશ્વ બાંધવ ! તેમ શોભો આપ ચારે જ્ઞાનથી;

કર્મ વૃક્ષ ઉખેડવાને તીક્ષ્ણ અસિ સમ આપ છો,

શિવ માર્ગ દર્શક શ્રેષ્ઠ ગુણી પરિવારના ધરનાર છો. ૧૦૮

રૂપાંટાર્થ:—હે વિશ્વ બાંધવ ! એટલે જગતના લોકોને સહાય કરવામાં બાઈ સમાન, જેમ ચાર મોટા સમુદ્રો વડે આ પૃથ્વી શોભે છે તેમ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ચાર જ્ઞાન વડે આપ સાહેબ શોભો છો, જેમ તરવાર વડે વૃક્ષ ઉખેડી નખાય છે તેમ કર્મરૂપી વૃક્ષને ઉખેડવાને માટે તમે તીક્ષ્ણ તરવાર સમાન છો. વળી શિવમાર્ગ એટલે મોક્ષ માર્ગના દેખાડનારા આપશ્રીજી છો. વળી ઉત્તમ ગુણવંત મુનિવરોના પરિવારને ધારણ કરનારા આપશ્રીજી છો. ૧૦૮

અંતરાત્મા સર્વના છો આપ જગના હિતકરા;

નિર્લેપ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રભુ ! તજતા કષાયો આકરા;

પૂર્વની સમતા થકી સમતા વધારે નિર્મલી,

હાલ, વાર્ષિક દાન આમુખ અભય નાટકનું વલી. ૧૦૯

રૂપાંટાર્થ:—હે પ્રભુ ! આપ સઘળા જીવોના અંતરાત્મા છો, કારણ કે તમે તેઓની સુખની ઈચ્છાને બાણુનાર છો અને તેમને સુખનો ઉપદેશ આપનાર છો. વળી તમે જગતના જીવોનું બહું કરનારા છો. વળી તમે કમલની જેમ નિર્લેપ છો. જેમ કમલ કાદવ અને પાણીમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ તે બંનેનો ત્યાગ કરીને તે નિર્લેપ રહે છે. તેમ તમે પણ રાગાદિના લેપથી રહિત છો. વળી તમે શુદ્ધ સ્વરૂપના ધારક છો. કારણ કે આત્માના જ્ઞાનાદિ ઉત્તમ ગુણો તમારે વિષે શુદ્ધપણે પ્રગટ થયા છે. વળી આકરા એટલે દુઃખદાયી કષાયો જેના ક્રોધ માન માયા અને લોભ એ ચાર પ્રકારે છે તેનો આપશ્રીજીએ ત્યાગ કર્યો છે અથવા કષાય રહિત આપ છો. વળી હાલમાં આપનો સમતા ભાવ પ્રથમના સમતા ભાવથી પણ ચઢીયાતો છે. વળી આપે આપેલું વાર્ષિક દાન અભયદાન દેવા રૂપી નાટકના આમુખ એટલે પ્રસ્તાવના જેવું હતું. ૧૦૯

ધન્ય તે દેશાકિને જ્યાં ખૂશ કરતા ભવ્યને,
વિચરશે પ્રભુ ! આપ દેજો લાભ દર્શનનો મને;
આપ વિણ શમશાન જેવું રાજમંદિર લાગશે,
પૂજ્યને જોયા વિના ખાતું હવે કિમ ભાવશે. ૧૧૦

રૂપકાર્થ:—હે પ્રભુ ! ભવ્ય જીવેને ખુશી કરતા આપશ્રીજી જે દેશ, નગર, ગામ વગેરે ઠેકાણે વિહાર કરશે. તે દેશ વગેરેને ધન્ય છે. વળી મને પણ આપના દર્શનનો લાભ વારંવાર આપજો. અથવા આ તરફ પણ વિહાર કરતા કરતા આપશ્રીજી જરૂર પધારજો. હવે આપના વિના આ રાજમહેલ વગેરે પણ મને શમશાન જેવા લાગશે. અથવા જેમ શમશાનમાં માણસને એકલું રહેવું ગમતું નથી, તેમ આપના વિના મહેલમાં રહેવાનું મને પણ ગમશે નહિ. વળી હવે પૂજ્ય જોવા આપના સુખ કમલને જોયા સિવાય મને ખાવાનું પણ શી રીતે ભાવશે. અથવા આપના સિવાય મને ખાવાનું પણ ભાવશે નહિ. ૧૧૦

પ્રભુએ બ્રહ્મહત્ત રાજાને ત્યાં પારણું કર્યું તે પ્રસંગે પ્રગટલાં પાંચ દીવ્યો વગેરેનું સ્વરૂપ ચાર સ્લોકોમાં જણાવે છે:—

ઈમ કરી સ્તવના નમી નૃપ સગર નગરીમાં જતા,
દેવ દ્વૈપ્ય ખલા વિષે જીવતાં લગી પ્રભુ રાખતા;
ખીરથી ખીજે દિને ત્યાં બ્રહ્મહત્ત નરેશ્વરે,
પારણું છટું કરાવ્યું ધન્યની આશા ફલે. ૧૧૧

રૂપકાર્થ:—જેવી રીતે પ્રભુની સ્તુતિ કરીને સગર રાજા પ્રભુને નમીને વિનીતા નગરીમાં પાછા ફર્યા. ઇન્દ્રે આપેલું દેવદ્વૈપ્ય વસ્ત્ર પ્રભુએ જીવતાં લગી પોતાના ખલા ઉપર રાખ્યું હતું. ખીજે દિવસે ત્યાં બ્રહ્મહત્ત નામના રાજાએ પ્રભુને ક્ષીર વડે છટું તપનું પારણું કરાવ્યું. પ્રભુને પારણું કરાવવાની ઇચ્છા તો ઘણાને થાય છે, પરંતુ જે ધન્ય પુરૂષ હોય તેમની જ આશા ફળીભૂત થાય છે. ૧૧૧

પાંચ દિવ્ય પ્રગટતા સુર દાનને અનુમોદતા,
ત્રીજે ભવે દેનાર નિયમા મુક્તિ પદને સાધતા;
દાન લેતા ભવ્ય જીવો તેમ એહ કરાવતા,
ના અભવ્યો શુભ પદાર્થો સત્તતીસ કદિ પામતા. ૧૧૨

રૂપકાર્થ:—જ્યારે પ્રભુએ બ્રહ્મહત્ત રાજાને ઘેર પારણું કર્યું, ત્યારે ત્યાં પાંચ દીવ્યો પ્રગટ થયાં. તે પાંચ દીવ્યો આ પ્રમાણે:—સાડી બાર કોડ સોનૈયાની વૃદ્ધિ ૧, ઉંચી ભતના વસ્ત્રોની વૃદ્ધિ ૨, હુંડુભિનો ધ્વનિ ૩, સુગંધી જળની વૃદ્ધિ ૪, તથા પાંચ

વર્ણના સુગંધીદાર કૃદ્ધાની વૃષ્ટિ એ પ્રમાણે દેવો પાંચ દીવ્યો કરે છે. વળી તે પ્રસંગે દેવો 'અહો દાન અહો દાન' એ પ્રમાણે દાનની અનુમોદના કરે છે. વળી પ્રભુએ આપેલા દાનના પ્રભાવથી કોઈ તેજ ભવમાં, કોઈ બીજા ભવમાં તથા કોઈ કેવટે ત્રીજા ભવમાં નિશ્ચયે મુક્તિ સ્થાનને પામે છે. વળી પ્રભુએ આપેલું દાન પણ જેમ ભવ્ય જીવો જ મેળવી શકે છે, તેમ પારણું પણ ભવ્ય જીવો જ કરાવે છે. પરંતુ અભવ્ય જીવો પ્રભુ પાસેથી દાન મેળવી શકતા નથી. અભવ્ય જીવો જે સાડત્રોસ પદાર્થો કદાપિ પામી શકતા નથી તે બીના પહેલાં ૯૬ માં સ્લોકના સ્પષ્ટાર્થમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. ૧૧૨

કોડી સાડી બાર કંચન દ્રવ્ય પહેલા પારણે,
વરસાવતા દેવો ઉમંગે તે પછીના પારણે;
લાખ સાડી બાર વરસાવે નૃપતિ બ્રહ્મદત્તની,
તેજ ભવમાં મુક્તિ હોવે આ નિશાની ભાગ્યની. ૧૧૩

સ્પષ્ટાર્થ:—પ્રભુ જે સ્થળે પહેલું પારણું કરે તે સ્થળે સાડા બાર કોડ દ્રવ્યની વૃષ્ટિ દેવો અતિ હર્ષથી કરે છે. ત્યાર પછી પ્રભુ બીજો જે પારણું કરે છે, ત્યાં દેવો સાડા બાર લાખ સોનિયાની વૃષ્ટિ કરે છે. પ્રભુને કરાવેલા પારણાના પ્રભાવથી બ્રહ્મદત્ત રાજા તેજ ભવમાં મોક્ષને પામે છે. માટે પ્રભુને પારણું કરાવવાનો પ્રસંગ મળે તે પોતાના ઉત્તમ ભાગ્યની નિશાની જાણવી. ૧૧૩

લિક્ષા પ્રસંગ નિહાલનારા જન લહે આરોગ્યને,
પારણું કરી શ્રમણ પ્રભુજી કરત ઉગ્ર વિહારને;
પ્રભુ પદસ્થલ પીઠ કરાવે બ્રહ્મદત્ત ઉમંગથી,
પૂજના કરીને જમંતા સ્મરત પ્રભુ ગુણ ભાવથી. ૧૧૪

સ્પષ્ટાર્થ:—પ્રભુને લિક્ષાનો પ્રસંગ જોનારા માણસો પણ રોગ રહિત થઈને આરોગ્યને પામે છે. એ પ્રમાણે બ્રહ્મદત્ત રાજાને ત્યાં જઈતું પારણું કરીને ત્યાંથી પ્રભુએ ઉગ્ર વિહાર કર્યો. બ્રહ્મદત્ત રાજાએ પણ પ્રભુ પારણું કરીને નીકળ્યા તે વખતે પ્રભુએ મૂકેલાં પગલાંને કોઈ ઓળંગે નહિ તેટલા માટે તે પદસ્થલ એટલે પગલાંની ભૂમિ ઉપર એક પીઠિકા બહુમાનથી કરાવી. અને તે પાદપીઠની હંમેશાં પૂજા કર્યા પછી બ્રહ્મદત્ત રાજા જમતા હતા, અને પૂજન કાલે ખરા ભાવથી પ્રભુના ગુણનું સ્મરણ કરતા હતા. ૧૧૪

પ્રભુનો વિહાર કેવો હતો તેનું સ્વરૂપ ત્રણ સ્લોકમાં જણાવે છે:—

સમિતિ ગુપ્તિ ધરંત નિર્મમ આર્ય દેશે વિચરતા,
પાયસાન્નાદિ થકી પ્રભુ દેવ પ્રતિલાભિત થતા;
વાંદવાની રાહ જોતા કેઈ પ્રભુ પદ પૂજતા,
કેઈ માર્ગે રોકતા ધર અતિથિ કરવા ચાહતા. ૧૧૫

રૂપાંટાર્થ:—અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરતા પ્રભુ શ્રીઅજિતનાથ ઈર્થાસમિતિ વગેરે પાંચ સમિતિઓનું તથા મનોશુષ્કિ વગેરે ત્રણ શુષ્કિઓનું પાલન કરતા હતા. નિર્મમ એટલે કોઈ પણ સ્થળે મમતા ધારણ કર્યા સિવાય આર્થ દેશોમાં વિચરતા હતા. તે વખતે માર્ગમાં કોઈક સ્થળે ભવ્ય જીવો પ્રભુને પાયસાન્નાદિક એટલે ક્ષીર વગેરે ંહારાવતા હતા કેટલાક ભવ્ય જીવો પ્રભુને વંદન કરવા માટે માર્ગમાં રાહ જોઈને ઉભા રહેતા હતા. તથા કેટલાએક ભવ્ય જીવો પ્રભુના ચરણ કમલની વિલેપન વગેરે પૂજા કરતા હતા. કેટલાક પ્રભુને રસ્તામાં રોકતા હતા અને પોતાના ઘેર અતિથિ કરવાને આહતા હતા. ૧૧૫

પંચાનનાદિક ગર્જતા શાખામના સંઘર્ષથી,
ઉછળતો અગ્નિ ભયંકર સર્પના વદમીકથા;
વિકરાલ દીસે અહિ તિહાં પ્રભુજી વિચરતા આવતા,
કાઉસગ્ગ વિષે રહી નિજ ગુણ રમણતા ધારતા. ૧૧૬

રૂપાંટાર્થ:—પંચાનનાદિક એટલે સિંહ વગેરે વિકરાળ પશુઓ જ્યાં ગર્જના કરી રહ્યા હતા, વળી જે જગ્યાએ શાખામના એટલે ડાળીઓના અગ્ર લાગના સંઘર્ષથી એટલે એક બીજા સાથે વસાવાથી જ્યાં અગ્નિ ઉછળી રહ્યો હતો. વળી જે સ્થળે ભયંકર સાપના રાફડાઓ આવેલા હતા એવા વિકરાળ સ્થાનોમાં પ્રભુ શ્રીઅજિતનાથ સ્વામી વિહાર કરતા હતા અને તેવા ભયંકર સ્થાનોમાં કાઉસગ્ગ કરીને નિજ ગુણ રમણતા એટલે આત્માના ગુણો જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તેને વિષે રમણતા કરતા હતા. અથવા આત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવામાં લીન બનતા હતા પરંતુ નિર્ભય એવા તેમને કોઈ પણ પ્રકારનો ભય લાગતો નહોતો. ૧૧૬

છદ્મસ્થ પ્રભુના એ પ્રમાણે બાર વર્ષો વીતતા,
ગેંડા સમા તસ શૃંગ જેવા વાયુ હરિ સમ દીપતા;
ઘ્યેય ધ્યાવી ચાર ભેદે ઘ્યેય રૂપને પામતા,
વિચરતા સહસ્રામ્ર વનમાં અપ્રમત્ત ધ્યાની થતા. ૧૧૭

રૂપાંટાર્થ:—એ પ્રમાણે છદ્મસ્થપણે વિચરતાં પ્રભુના બાર વર્ષો અનેક પ્રકારના પરિવહો સહન કરતાં આદ્યા ગયા તે દરમિયાન પ્રભુ ગેંડા ઉપમાએ વિચર્યા છે, જેમ ગેંડા પૃથ્વી પર ભસતો નથી તેમ પ્રભુ પણ પૃથ્વી ઉપર એક ઠેકાણે રહ્યા નથી વળી પ્રભુ ગેંડાના શિંગડાની ઉપમાએ વિચર્યા છે, એટલે જેમ ગેંડાને એકજ શિંગડું હોય છે તેમ પ્રભુ પણ એકલા જ વિચરતા હતા. તીર્થંકરો છદ્મસ્થ અવસ્થામાં કોઈને પણ દીક્ષા આપી શિષ્ય બનાવતા નથી. વળી પ્રભુ વાયુની ઉપમાએ વિચર્યા છે. જેમ વાયુ

૧ જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન આપ નહિ ત્યાં સુધીની અવસ્થાને છદ્મસ્થ અવસ્થા કહેવાય છે.

કોઈ ઠેકાણે અટક્યા સિવાય વિહાર કરે (વાચ) છે, તેમ પ્રભુએ પણ અપ્રતિબદ્ધપણે વિહાર કર્યો છે. તથા પ્રભુ હરિની ઉપમાએ વિચર્યો છે. કારણકે જેમ હરિ એટલે સિંહ જંગલમાં નિર્ભયપણે ફરે છે તેમ પ્રભુએ પણ નિર્ભયપણે વિહાર કર્યો છે. તે દરમિયાન આજ્ઞા-વિચર્ય, અપાયવિચર્ય, વિપાકવિચર્ય, તથા સંસ્થાનવિચર્ય એ ચાર પ્રકારના ધ્યેયનું ધ્યાન કરતા હતા, અને તે ધ્યાન વડે પ્રભુ ધ્યેય રૂપને પામ્યા હતા. એ પ્રમાણે બાર વર્ષ સુધી વિહાર કરીને પ્રભુ સહસ્રાબ્દ વનમાં આવ્યા અને ત્યાં અપ્રમત્ત પ્રભુજી ઠાઉસગમ ધ્યાને રહ્યા ૧૧૭

સાતમે ગુણસ્થાનકે રહેલા પ્રભુ ક્ષપક શ્રેણિમાં કેવી રીતે દેવલજ્ઞાન પામે છે તે ત્રણ સ્થોકોમાં જણાવે છે:--

સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિક ધારતા પ્રભુ સાતમા ગુણસ્થાનથી,
આઠમે સ્થિતિઘાત આદિક કરત શુક્લ ધ્યાનથી;
અનિવૃત્તિમાં છત્રીસ પ્રકૃતિ ખપાવતા દશમે જતા,
સૂક્ષ્મ લોહ ખપાવીને ક્ષીણ મોહ ગુણુઠાણી થતા. ૧૧૮

રૂપદર્શન:—૧ ક્ષાયિક સમકિતને ધારણ કરનારા પ્રભુ સાતમા અપ્રમત્ત

૧-૪ આ ચાર ધર્મધ્યાનના પ્રકારો છે. મૂળ ચાર પ્રકારના ધ્યાન છે. તે આ પ્રમાણે:—૧ આર્તધ્યાન, ૨ રોદધ્યાન. આ બે અશુભ હોવાથી ત્યામ કરવા યોગ્ય છે. બાકીના ધર્મધ્યાન ૩ તથા શુક્લધ્યાન ૪ એ બે ધ્યાન શુભ હોવાથી આદરવા યોગ્ય છે. તેમાં ત્રીજા ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકારની ટુંક બીના આ પ્રમાણે:—

- ૧ આજ્ઞા વિચર્ય ધર્મધ્યાન:—કોઈ દશનકાશથી ખંડિત ન થઈ શકે તેવી તથા પૂર્વાપર બાધા રહિત શ્રી જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞાને અનુસારે તત્વથી અર્થોની વિચારણા કરવી અથવા હેતુ અથવા યુક્તિ વડે જેમનું વચન ખંડિત થતું નથી એવા સર્વજ્ઞ દેવનાં વચનને આજ્ઞા રૂપે અંગીકાર કરી તેનું ધ્યાન કરવું તે.
- ૨ અપાય વિચર્યધ્યાન:—રાગ, દ્વેષ અને કષાયો જીવને અપાય એટલે ભયંકર દુઃખદાયક છે, તેનાથી અનેક પ્રકારના કષ્ટો ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તે ત્યામ કરવા યોગ્ય છે એવું ચિન્તવવું તે.
- ૩ વિપાક વિચર્ય ધ્યાન:—વિપાક એટલે કર્મનો ઉદય. પૂર્વે બાધિલાં કર્મોનો જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે જેવાં જેવાં શુભાશુભ કર્મ બાધ્યાં હોય તેને અનુસારે જીવને સુખ અથવા દુઃખ ભોગવવા પડે છે. એ પ્રમાણે કર્મના વિપાક સંબંધી ચિન્તન કરવું તે.
- ૪ સંસ્થાન વિચર્ય ધ્યાન:—સંસ્થાન એટલે ચૌદ રાજ લોકનો આકાર. કોઈ મનુષ્ય બે પદ પહોળા રાખી કહે બે હાથ દબને ઉભો હોય તેવો ચૌદ રાજ લોકનો આકાર છે. તેમાં ઉત્પત્તિ વિનાશ અને ધ્રુવ એ ત્રણ અવસ્થાવાળા ૭ દ્રવ્યો ભરેલાં છે વગેરે વિચારણા કરવી તે સંસ્થાન વિચર્ય-ધ્યાન કહેવાય.
- ૫ ક્ષાયિક સમકિત:—અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર તથા મિથ્યાત્વ

ગુણસ્થાને હતા, ત્યાંથી વિશુદ્ધિ વધવા માંડે છતે ક્ષપકત્રેણિ આરંભી આઠમા અપૂર્વકરણ નામના ગુણસ્થાનકે આવી શુકલધ્યાન વડે સ્થિતિધાત, રસધાત, ગુણત્રેણિ, ગુણસંક્રમ તથા અપૂર્વ-

મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય અને સમક્રિત મોહનીય એ સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય થાય ત્યારે ક્ષાયિક સમક્રિત થાય છે. આ સમક્રિતવાળો જો આયુષ્ય ન બાંધ્યું હોય તો તેજ ભવમાં મોક્ષે જાય છે. અને જો આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો તણ અથવા ચાર ભવે મોક્ષે જાય છે. જેણે દેવ અથવા નારકીનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તે ત્રીજે ભવે મોક્ષે જાય. અને જો યુગલિક મનુષ્ય, અથવા યુગલિક તિર્થંચનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો ચોથે ભવે મોક્ષે જાય. સામાન્ય મનુષ્ય અને સામાન્ય તિર્થંચનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તેને ક્ષાયિક સમક્રિત થતું નથી. આ ક્ષાયિક સમક્રિત પામવા માટેનો આરંભ સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવંત મનુષ્ય કરે છે. પરંતુ પૂર્ણતા ચારે ગતિમાં થાય છે. કારણ કે જ પ્રકૃતિ બપાવ્યા પછી સાતમી સમક્રિત મોહનીયનો અંત્ય ભાગ ક્ષય કરતાં કદાચ આયુષ્ય પૂરું થાય તો મરીને ચારે ગતિમાં જાય છે.

૧ ગુણસ્થાનક:—ગુણ એટલે જ્ઞાન, ક્ષાંતિ, ચારિત્ર, તેના સ્થાનક એટલે રહેવાનાં ઠેકાણાં, એટલે ગુણના ઓછાવતાપણા વાળા છતો. કારણકે જીવ સિવાય બીજો કોઈ ઠેકાણે જ્ઞાનાદિ ગુણો હોતા નથી. તેના અસંખ્ય ભેદો સંભવે છે. પરંતુ રચ્યુ દષ્ટિએ તેના ૧૪ ભેદો હોવાથી ૧૪ ગુણસ્થાનકો કહેવાય છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે—૧ મિથ્યા દષ્ટિ ગુણ ૨ સારવાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણ ૩ મિશ્રદષ્ટિગુણ ૪ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણ ૫ દેહવિરતિ ગુણ ૬ પ્રમતસંયત ગુણ ૭ અપ્રમત સંયત ગુણ ૮ અપૂર્વ કરણ ગુણ ૯ અનિવૃત્તિ આદર સંપરાય ગુણ ૧૦ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણ ૧૧ ઉપશાંત મોહ વીતરાગ છગ્રસ્થ ગુણ ૧૨ ક્ષીણ મોહ વીતરાગ છગ્રસ્થ ગુણ ૧૩ સયોગી કેવલી ગુણ ૧૪ અયોગી કેવલી ગુણ એ પ્રમાણે ૧૪ ગુણસ્થાનકોનાં નામ જાણવા હવે તેમનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે:—

- ૧ મિથ્યાદષ્ટિગુણ—જિનેશ્વરના વચનથી વિપરીત દષ્ટિ જ્યાં હોય તે. તે અભગ્ય જીવને અનાદિ અનંત ભાગે, ભવ્ય જીવને અનાદિ સાંત ભાગે, અને સમક્રિતથી પડેલા જીવને ક્ષાદિ સાંત ભાગે હોય છે. આ ત્રીજા ભાગનો જન્મન્યથી અંતર્મુદ્ધત કાલ અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશે ગર્જી અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાલ જાણવો.
- ૨ સારવાદન સમ્ય—આ ગુણસ્થાનક પડતા જ આવે છે. ઉપશમ સમક્રિતી જીવને ઉપશમ સમક્રિતમાં વર્તતા અનંતાનુભવીનો ઉદય થાય તે. આનો ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવધિ અને જન્મન્યથી એક સમયનો કાલ. આ જીવ મિથ્યાત્વે જ જાય.
- ૩ મિશ્રદષ્ટિગુણ—જ્યાં જિનવરના વચન ઉપર રાગ દ્વેષ ન હોય તે. આનો જન્મન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્ધતનો કાલ. ખરી કોઈ જીવ મરે નહિ. કહ્યું છે કે—ન સમ્યમિચ્છે કુચ્છ કાલં.
- ૪ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિગુણ—અહીં ઉપશમ વગેરે તણ સમક્રિતમાંથી મમે તે સમક્રિત હોય, પણ વિરતિ ન હોય. આ ગુણસ્થાનકનો જન્મન્યથી અંતર્મુદ્ધત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સામરોપમ ને ઉપર કંઈક અધિક કાલ.
- ૫ દેહ વિરતિ ગુણ—સમક્રિત હોય અને દેહથી વિરતિ હોય તે. આનો જન્મન્યથી અંતર્મુદ્ધતનો અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશે ઉચ્ચ પૂર્વ કાળનો કાલ છે.
- ૬ પ્રમતસંયત ગુણ—જ્યાં સર્વ વિરતિ હોય પણ ક્ષાયે પ્રમાદ હોય તે.

અંધ એ પાંચ જાતની ક્રિયા કરે છે, ત્યાંથી આગળ વધતા પ્રભુ નવમા અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય નામના ગુણસ્થાનકે આવે છે. અને ત્યાં છત્રીસ પ્રકૃતિઓ અપાવીને દશમા સૂક્ષ્મ સંપરાય નામના ગુણસ્થાનકે આવે છે. અહીં સૂક્ષ્મ ક્રિદ્વીકૃત લોકને અપાવીને ત્યાંથી અગિઆરમે ગુણસ્થાનકે નહિ જતાં બારમા ક્ષીણમોહ વીતરાગ છન્નસ્થ નામના ગુણસ્થાનકે જાય છે. ક્ષપકત્રેણિ આરંભનારા જીવો પડતા નથી અને અગિઆરમા ઉપશાન્તમોહ નામના ગુણસ્થાનથી જીવ અવશ્ય પડે છે. માટે ક્ષપક ત્રેણિવાળા જીવો બારમે ગુણકાણે જાય છે. ૧૧૮

૭ અપ્રમત સંવત ગુણ-—જ્યાં સર્વવિરતિ હોય પણ પ્રમાદ ન હોય તે. આ જાનેનો જુદો જુદો જન્મન્યથી અંતર્મુહર્તનો કાલ છે અને જાનેનો ઉત્કૃષ્ઠથી ભેગો દેશે જણી પૂર્વ કાડી પ્રમાણ કાલ છે. આ બે ગુણકાણે જીવ પરાવર્ત કર્યા કરે છે.

૮ અપૂર્વ કરણ ગુણ-—પૂર્વે નથી કર્યા તેવા પાંચ વાનાં અહીં કરે છે માટે અપૂર્વ કરણ કહેવાય છે. તે પાંચ વાનાં નામ—૧ રસધાત, ૨ સ્થિતિ ધાત, ૩ ગુણત્રેણિ, ૪ ગુણસંક્રમ, ૫ અપૂર્વ સ્થિતિ અંધ. આનું બીજું નામ નિવૃત્તિ કરણ છે. કારણ કે આ ગુણકાણે એક સાથે આવેલા જીવોના પરિણામોમાં ફેરફાર હોય છે. આનો જન્મન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્મુહર્તનો કાલ. આ ગુણકાણે ઉપશમ ત્રેણિ આરંભે છે. ક્ષપક ત્રેણિવાળાને જન્મન્ય તથા ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્મુહર્તનો કાલ જાણવો.

૯ અનિવૃત્તિ કરણ ગુણ-—જ્યાં એક સાથે પેટેલા જીવોના પરિણામોમાં ફેરફાર હોતો નથી અથવા એક સરખા પરિણામ હોય છે. આ ગુણકાણોના કાળ જન્મન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્મુહર્તનો. આનું બીજું નામ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક છે. કારણ કે અહીં બાદર ક્રિદ્વીકૃત લોકનો ઉદય હોય છે.

૧૦ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણ-—જ્યાં સૂક્ષ્મ ક્રિદ્વીકૃત લોકનો ઉદય હોય છે. આનો પણ જન્મન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્મુહર્તનો કાલ.

૧૧ ઉપશાન્ત મોહ વીતરાગ છન્નસ્થગુણ-—મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ઉપશમ થયો હોવાથી ઉપશાન્ત મોહ વીતરાગ અને કેવલજ્ઞાન થયું નહિ હોવાથી છન્નસ્થ કહેવાય છે. આ ગુણકાણથી અવશ્ય પડે છે. અને અહીં ઉપશમ ત્રેણિવાળા આવે છે. જન્મન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્મુહર્તનો કાલ.

૧૨ ક્ષીણમોહ વીતરાગ છન્નસ્થગુણ-—મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય થયો હોવાથી વીતરાગ અને કેવલજ્ઞાન થયું નહિ હોવાથી છન્નસ્થ આ ગુણસ્થાનકનો જન્મન્ય તથા ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્મુહર્તનો કાલ, આ ગુણસ્થાનકે ક્ષપક ત્રેણિવાળા જ આવે છે.

૧૩ સયોગી કેવલી ગુણ-—કેવલજ્ઞાન થયું છે, પરંતુ હજી યોગની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોવાથી સયોગી. આનો જન્મન્યથી અંતર્મુહર્ત અને ઉત્કૃષ્ઠથી દેશે જણી પૂર્વ કાડી વર્ષ પ્રમાણ કાલ છે.

૧૪ અયોગી કેવલી ગુણ-—કેવલ જ્ઞાન થયું છે અને યોગને રૂપ્યા હોવાથી અયોગી કેવલી. આનો કાલ પાંચ હસ્વાક્ષર ઉચ્ચાર પ્રમાણ અંતર્મુહર્ત ને અહીંથી મરીને મોક્ષે જ જાય છે. આ ચૌદ ગુણસ્થાનકમાંથી ત્રીજો, બારમે, તેરમે એ ગુણસ્થાનકે જીવ મરતો નથી. બાકીના ૧૧ ગુણસ્થાનકે જીવ મરે છે. પરંતુ સાથે તે ૧, ૨ અથવા ૪ યુગ એ ત્રણ ગુણસ્થાનક લઈને જીવ પરલવમાં જાય છે. વિશેષ બીના શ્રી કર્મપ્રવૃત્તિ ટીકા, પંચ સંગ્રહ ટીકા, કર્મમંથ ટીકા, ગુણસ્થાનક પ્રબોધ રપચાર્ય સંહિત શ્રીચિદામક પૂજારિમાંથી જાણવી.

દિવ્યરિમે સમયે અપાવે નાથ નિદ્રા યુગલને,
શુકલનો પરભેદ ધ્યાવત ચૈદ કર્મ પ્રકૃતિને;
અંત્ય સમય અપાવવાને ધારતા તપ છટ્ટને,
પોષ સુદ અગીઆરસે પામી પ્રવર પૂર્વાહિને. ૧૧૬

રૂપણ્યાર્થ:—આરમા ક્ષીણમોહ નામના ગુણસ્થાનકે આવેલા પ્રભુ શ્રીઅજીતનાથ દિવ્યરિમ સમયે એટલે છેલ્લા સમયની ખેલાના સમયે નિદ્રા યુગલને એટલે નિદ્રા તથા પ્રચલા નામની બે નિદ્રા દર્શનાવરણીયને અપાવે છે. તથા તે વખતે શુકલ ધ્યાનના બીજા પાયા રૂપ એકત્વ ત્રત પ્રવિચાર નામના પાયાનું ધ્યાન કરતા ઘાતી કર્મની ચૌદ કર્મ પ્રકૃતિઓને છેલ્લે સમયે અપાવે છે. પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, પાંચ અંતરાય અને ચાર દર્શનાવરણીય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ બાણવી. તે વખતે પ્રભુએ છઠનો તપ કરેલો હતો. તથા તે દિવસ પોષ મહિનાની સુદ અગિઆરસનો હતો. અને ઉત્તમ પૂર્વાહિનો (દિવસના પહેલા બે પહોરનો) સમય વર્તતો હતો. તે વખતે પ્રભુને કેવલજ્ઞાન થયું તે આગલા શ્લોકમાં જણાવે છે. ૧૧૬

રોહિણી ધનુરાશિ સમયે સપ્તપર્ણ તર તલે,
નાણ કેવલ પામતા બાણે બધું તેના બલે;
ઈંદ્ર આસન ડોલતા અવધિ પ્રયોગે બાણતા,
વંદતા પરિવાર સાથે પાસ પ્રભુની આવતા. ૧૨૦

રૂપણ્યાર્થ:—તે વખતે ચંદ્ર રોહિણી નક્ષત્રમાં હતો. ધનુ નામની રાશી હતી. તે વખતે સપ્તપર્ણ નામના વૃક્ષની નીચે ઘાતી કર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય થવાથી પ્રભુને ઉત્તમ

૧. આ ગુણકાણે વર્તતા જીવને ૧૦૧ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે, તે આ પ્રમાણે:—૫ જ્ઞાનાવરણીયની, ૧ દર્શનાવરણીયની, ૨ વેદનીયની, ૧ આયુષ્યની, ૮૦ નામકર્મની, ૨ ગોત્રની, ૫ અંતરાયની. આ ગુણકાણો અન્તર્મુહતનો કલ છે. તે અન્તર્મુહતમાં બે સમય પામી રહે ત્યારે દર્શનાવરણીયની ૭ પ્રકૃતિમાંથી નિદ્રા અને પ્રચલા એ બેનો ક્ષય થાય ત્યારે આરમા ગુણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે ૬૬ પ્રકૃતિની સત્તા રહે છે. તે છેલ્લે સમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય અને પાંચ અંતરાયની એમ ૧૪ પ્રકૃતિઓનો સત્તા આથી ક્ષય થાય છે, ત્યારે તેરમે ગુણસ્થાનકે ૮૫ પ્રકૃતિની સત્તા હોય છે. પ્રસંગે ઉદય પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે જાણવી—આરમે ગુણકાણે ૫૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તે પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ૭ દર્શનાવરણીય, બે વેદનીય, એક આયુષ્ય, એક ગોત્રની, સાડત્રીસ નામની અને પાંચ અંતરાયની. પરંતુ તીર્થંકરને તો પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ દર્શનાવરણીય, એક વેદનીયની, એક આયુષ્યની, એક ગોત્રની, ત્રીસ નામની અને ૫ અંતરાયની એમ ૧૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. મુલ કર્મ સાત હોય. અહીં પણ દીવ્યરમ સમયે નિદ્રા પ્રચલાનો ઉદય વિચ્છેદ થાય, એટલે ચરમ સમયે ૫૫ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય. તેમાંથી ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ દર્શનાવરણીય અને ૫ અંતરાય એ ૧૪નો ઉદય વિચ્છેદ થાય ત્યારે સયોગી ગુણકાણે ૪૧ પ્રકૃતિઓ રહે, તેમાં જિન નામનો ઉદય થવાથી ૪૨ પ્રકૃતિનો ઉદય સમુદાય આશ્રમી જાણવો. પરંતુ તીર્થંકરને તો પૂર્વે મણિવેલી ૪૭ પ્રકૃતિમાંથી ૫ જ્ઞાના, ૪ દર્શન, અને ૫ અંતરાયની એ ચૌદ જાય ત્યારે ૩૩ રહે, તેમાં તીર્થંકર નામનો ઉદય થવાથી ૩૪ પ્રકૃતિનો ઉદય સયોગી ગુણકાણે તીર્થંકર કેવલીને હોય, તે આ પ્રમાણે ૩૧ નામ કર્મની, ૧ વેદનીયની, ૧ આયુષ્યની, ૧ ગોત્રની મળી ૩૪

અને સર્વ જ્ઞાનોમાં શ્રેષ્ઠ શ્રોકેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તે જ્ઞાનના સામર્થ્યથી પ્રભુ સર્વ લોકલોકની તમામ બીના બાણુતા હતા. કેવલજ્ઞાનની સાથે જ કેવલદર્શન પણ ઉત્પન્ન થતું હોવાથી સર્વ લોકલોકને પ્રભુ પ્રત્યક્ષપણે જુવે છે. જે વખતે પ્રભુને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તે વખતે ઇન્દ્રનું આસન ચલાયમાન થયું. આસન કંપવાથી કોપેલા ઇન્દ્ર અવધિ જ્ઞાનના ઉપયોગથી પ્રભુને કેવલજ્ઞાન ઉપજ્યું, એમ બાણુને પોતાના આસન ઉપરથી ઉડીને પ્રભુને વંદન કરીને પોતાના પરિવાર સાથે પ્રભુની પાસે આવે છે. ૧૨૦

દેવો સમવસરણુની રચના કેવી રીતે કરે છે તે પાંચ શ્લોકમાં બાણુવે છે:—

કરત વાયુ કુમાર ચોખ્ખું એક યોજન ક્ષેત્રને,

કરત મેઘકુમાર સુર વર ગંધ જલની વૃષ્ટિને;

રત્નાદિની ઉત્તમ શિલાથી વ્યંતરો તલ બાંધતા,

ઋતુદેવતા વરસાવતી વરકુસુમ ગંધે મ્હેકતા. ૧૨૧

રૂપાંટાર્થ:—જેવી રીતે સૌધર્મેન્દ્રનું આસન ચલાયમાન થવાથી સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુની પાસે આવ્યા, તેમ બાકીના ઇન્દ્રોના આસન ચલાયમાન થવાથી બીજા ઇન્દ્રો પણ પોત પોતાના પરિવાર સાથે પ્રભુ પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યાર પછી પ્રભુના સમવસરણુની રચના કરવા માટે વાયુ કુમાર નામના ભુવનપતિના દેવો એક યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રને તેમાંથી કચરો કાંકરા વગેરે કાઢી નાંખીને સાફ કરે છે. ત્યાર પછી મેઘકુમાર નિકાયના ભુવનપતિ દેવો ઉત્તમ સુગંધિદાર જળની વૃષ્ટિ કરે છે. જળની વૃષ્ટિ થવાથી ધૂળ ઉડતી ગંધ થઈ જાય છે. ત્યાર પછી વ્યંતર દેવોએ રત્નોની શીલાઓ વડે પૃથ્વીનું તલીયું બાંધ્યું, ત્યાર પછી ઋતુની અધિષ્ઠાધિકા દેવીઓએ સુગંધીથી મ્હેક મ્હેક થઈ રહેલા ઉત્તમ જાતિના ફૂલોનો વરસાદ વરસાવ્યો. ૧૨૧

અંદર કરીને સ્તૂપ કંચન કાંગરા જસ શોભતા,

રૂપ્યગઢને ભુવનપતિ સુર ભક્તિભાવે વિરચતા;

તાસ અંદર બોધસી જસ રત્ન કેરા કાંગરા,

તે કનક ગઢને બનાવે પેખતાં અધનિર્જરા. ૧૨૨

રૂપાંટાર્થ:—ત્યાર પછી ભુવનપતિ દેવોએ આવીને અંદર મણિનો સ્તૂપ કર્યો, ત્યાર પછી સોનાના કાંગરાવાળા રૂપાના ગઢની ભક્તિ ભાવપૂર્વક રચના કરી. તે રૂપાના ગઢની અંદર જેના રત્નના કાંગરા છે એવા સુવર્ણના બીજા ગઢની ન્યોતિથી દેવોએ રચના કરી. જે ગઢને જેવાથી અધનિર્જરા કોટલે પાપનો નાશ થાય છે. ૧૨૨

ઉપર અંદરનો રચણુ ગઢ કાંકરા માણિક્યના,

જસ દીપે કરત વર વૈભાનિકો નિધિ ભકિતના;

ચાર દરવાજા મનોહર ગઢ દરેક બનાવતા,

તોરણો તસ ઉપર શોભે દેખનારા ચમકતા. ૧૨૩

રૂપદર્શન:—તે બીજા સોનાના ગઢની અંદર જેને માણેકના કાંગરા શોભી રહ્યા છે એવા રત્નના ત્રીજા ગઢને ભક્તિના નિધિ એટલે ભક્તિના કાંડાર અથવા ભક્તિથી પૂર્ણ ભરેલા એવા વૈમાનિક દેવો રચે છે. આ ત્રણે ગઢને વિષે દરેક ગઢ ક્રીક ચાર ચાર દરવાજા ચાર દિશા સન્મુખ બનાવે છે. તે બારણાઓ ઉપર મરકત મણિના પત્રોનાં તોરણો શોભી રહ્યા છે, જેને જોનારાઓ ચમકે છે એટલે આશ્ચર્ય પામે છે. ૧૨૩.

તોરણોની બેડ બાળુ કલશ ઐશ્વરી શોભતી,

પ્રત્યેક દ્વારે વાવડી વર ધૂપ ઘટિકા ચળકતી;

મધ્ય ગઢ અંદર ઇશાને દેવછંદ બનાવતા,

ગઉ એક ધનુ શત ચૌદઉંચુ ચૈત્યતર સુર વિરચતા. ૧૨૪

રૂપદર્શન:—તોરણોની બંને બાળુએ કલશની ઐશ્વરી (હારા) શોભી રહી હતી. તથા દરેક દ્વાર પાસે એક એક વાવ આવેલી હતી તે વાવો કમળોથી શોભાયમાન તથા સ્વચ્છ અને મીઠા પાણીથી ભરેલી હોય છે. તથા દરેક દ્વારે ધૂપની ઘટિકાઓ ચળકી રહી છે. વચલા ગઢની અંદર ઇશાન બુદ્ધા તરફ પ્રભુને આરામ લેવા માટે દેવતાઓ દેવચંદ બનાવે છે. તથા ત્રીજા ગઢની વચમાં એક ગાઉ અને ચોદસો ધનુષ્ય ઉંચુ ચૈત્યવૃક્ષ પણ વિકુર્વે છે ૧૨૪

વ્યંતરો સિંહાસનાદિ વિકુર્વતા નિધિ હર્ષના,

સમવસરણે ચૈત્યતરને પ્રભુ કરે જ પ્રદક્ષિણા;

સંત પણ વિધિ જળવે પ્રભુ પૂર્વ દ્વારે પેસતા,

તીર્થને નમી મધ્યના સિંહાસને પ્રભુ બેસતા. ૧૨૫

રૂપદર્શન:—નિધિ હર્ષના એટલે આનંદના કાંડાર અથવા ઘણા ઉમંગવાળા વ્યંતર દેવો સિંહાસનાદિ એટલે સિંહાસન, જે બે આમરો તથા ત્રણ ત્રણ છત્રોની રચના કરે છે. આવા પ્રકારના ત્રણ ગઢથી શોભાયમાન સમવસરણને વિષે પૂર્વના દ્વારથી પ્રવેશ કરીને પ્રભુ શ્રીજીવિતનાથ ચૈત્યવૃક્ષને પ્રદક્ષિણા કરે છે. વ્યાજમી જ છે કે—સંત પુરૂષો પણ આવશ્યક વિધિને સાચવે છે જ. ત્યાર પછી તીર્થને નમીને એટલે ‘નમો તિત્થસ્સ’ એ વચનથી નમીને વચલા સિંહાસન ઉપર પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખીને પ્રભુ બિરાજે છે. ૧૨૫.

ચૈત્યતર કોને કહેવાય તે જણાવી તેરમા ગુણસ્થાનકે પ્રભુનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

જસ નીચે નાણુ કેવલ તીર્થપતિ પ્રભુ પામતા,

ચૈત્યતર તે દેવ ધ્યાનાતીત સ્થિતિને ધારતા;

તેરમા ગુણકાણુમાં પ્રભુદેવ વર્તે જ્યાં મુધો,

શુકલ, ધ્યાનાતીત સાતામંધ કરતા ત્યાં મુધો. ૧૨૬

રૂપદર્શન:—જે વૃક્ષની નીચે તીર્થંકર પ્રભુ ઉત્તમ કેવલજ્ઞાનને પામે છે તે ચૈત્યતર

અથવા ચૈત્યવૃક્ષ કહેવાય છે. પ્રભુને જ્યારે કેવલ જ્ઞાન થાય ત્યારે તેરમું સંયોગી કેવલી નામનું ગુણ સ્થાનક તેમને હોય છે. આ ગુણઠાણમાં પ્રભુ જ્યાં સુધી રહે છે ત્યાં સુધી પ્રભુ ધ્યાનાતીત દશામાં વર્તે છે. એટલે આ વખતે પ્રભુ શુકલ ધ્યાનના ત્રીજા ચોથા ભેદ- માંના કોઈ પણ ભેદને ધ્યાવતા નથી, તે વખતે તેમને શુકલ લેશ્યા હોય છે. તથા 'શુકલ- ધ્યાનાતીત એટલે શુકલ ધ્યાનથી રહિત હોય છે. તથા આ ગુણઠાણે જ્યાં સુધી પ્રભુ રહે છે ત્યાં સુધી એક શાતા વેદનીયને બંધ કરે છે. કારણ કે ત્યાં સુધી યોગ હોય છે અને યોગ હોય ત્યાં સુધી શાતા વેદનીય બંધાય છે. ૧૨૬.

પ્રભુની જેવા ત્રણ પ્રતિબિંબ થાથી જણાય છે ? તે કહે છે:—

ત્રણ દિશાએ વ્યંતરે પ્રતિબિંબ શ્રેષ્ઠ વિકુર્વતા,

પ્રભુ પુણ્યથી ત્રણ તે જિનેશ્વર દેવ જેવા લાગતા;

પ્રત્યેક વિદિશા પર્ષદા ત્રણ એમ બારે પર્ષદા,

ઈદ્ર થુણતા તીર્થપતિને ટાળવા ભવ આપદા. ૧૨૭

રૂપજ્ઞાર્થ:—સમવસરણમાં પ્રભુ પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને બેસે છે. બાકીની ત્રણ દિશાઓમાં વ્યંતર દેવો પ્રભુના ત્રણ શ્રેષ્ઠ પ્રતિબિંબો વિકુર્વે છે. આ ત્રણે પ્રતિબિંબો પ્રભુના પુણ્ય પ્રભાવથી પ્રભુના રૂપના જેવા લાગે છે, પરંતુ વ્યંતરે પ્રભુના રૂપ જેવા પ્રતિબિંબો કરવાને સમર્થ નથી. ચારે વિદિશાઓમાં એટલે ચારે ખુણામાં ત્રણ ત્રણ પર્ષદાઓ બેસે છે એટલે બાર પર્ષદાઓ થાય છે. તે આ પ્રમાણે:—'સાધુ, સાધ્વી તથા વૈભાનિકની દેવીઓ, એ ત્રણ પર્ષદા પૂર્વ દિશાના દ્વારથી સમવસરણમાં પ્રવેશ કરીને

૧ શુકલ ધ્યાન:—ધ્યાનના ચાર પ્રકારમાંથી આ ચોથું ધ્યાન જણાયું. આ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે:—૧ પૃથક્ત્વ વિતર્ક સંવિચાર, ૨ અપૃથક્ત્વ વિતર્ક અવિચાર, ૩ સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિ- પાતી, ૪ બુદ્ધિચિન્નક્રિયા અનિવૃત્તિ. આ ચાર ભેદનું ટુંકું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે:—

૧ પૃથક્ત્વ વિતર્ક સંવિચાર—પૃથક્ત્વ એટલે અનેકપણું, વિતર્ક એટલે શ્રુત, વિચાર એટલે અર્થ, વ્યંજન અને યોગોનો સંકેમ. એટલે પૂર્વ શ્રુતને અનુસારે એક દ્રવ્યને વિષે વિવિધ પ્રયોગોના અર્થ, વ્યંજન અને યોગોનો સંકેમણુ યુક્ત વિચાર કરવો તે. જેમકે પૂર્વધર મુનિ પૂર્વ શ્રુતને અનુસારે પર- માણુ આદિ એક દ્રવ્યના ઉત્પાદ, રિચિતિ અને નાશરૂપ વિવિધ પર્યાયોનો વિચાર કરતા દ્રવ્યથી વ્યંજન એટલે શબ્દમાં અને શબ્દથી દ્રવ્યમાં સંકેમણુ કરે, તથા કાચ યોગથી, મનોયોગ કે વચન યોગમાં, વચન યોગથી કાચયોગ કે મનોયોગમાં સંકેમણુ કરે તે. આ ધ્યાન એક યોગ અથવા ત્રણ યોગવાળાને હોય છે.

૨ અપૃથક્ત્વ વિતર્ક અવિચાર—પૂર્વ શ્રુતને અનુસારે એક પર્યાય સંબંધી અર્થ, વ્યંજન અને યોગને વિષે અસંકેમ રૂપ ધ્યાન તે. આ ધ્યાનમાં ચિત્ત રિચર અને નિશ્ચલ થાય છે. આ ધ્યાન એક યોગવાળાને હોય છે.

૩ સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી—કેવલજ્ઞાનીને મોક્ષમાં જવાના સમયે મનોયોગ, વચનયોગ અને બાહર કાચયોગનો રોધ કરવાથી માત્ર ઉચ્છૈશ નિશ્ચાસાદિ સૂક્ષ્મ કાવિક ક્રિયા હોય એવું યોગના નિરોધ કરવા રૂપ ધ્યાન. આ ધ્યાન કાચયોગવાળાને હોય છે.

૪ બુદ્ધિચિન્ન ક્રિયા અનિવૃત્તિ—સર્વ યોગોનો રોધ કરવાથી પર્વતની પેઠે નિષ્પ્રકંપ એવા અયોગી કેવલીને (ચૌદમે ગુણસ્થાનકે) આ ધ્યાન હોય છે. આ ધ્યાનવાળાને યોગ હોતો નથી.

પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને નમસ્કાર કરીને અગ્નિ ખુણામાં બેસે છે. સૌથી આગળ સાધુઓ બેસે છે. તેમની પાછળ વૈમાનિક દેવીઓ અને તેમની પાછળ સાધ્વીઓ ઉભી રહે છે. ભવનપતિ, જ્યોતિષી અને વ્યન્તર એ ત્રણેની દેવીઓ દક્ષિણ દ્વારથી સમવસરણમાં પેસીને પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈને નૈઋત્ય ખુણામાં ઉભી રહે છે. તથા એ ત્રણે પ્રકારના દેવો પશ્ચિમ દ્વારથી પેસીને પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈ નમીને વાયવ્ય ખુણામાં બેસે છે. તથા વૈમાનિક દેવો, તથા મનુષ્યો અને તેમની સ્ત્રીઓ ઉત્તર દ્વારથી પેસીને પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈને ઈશાન ખુણામાં બેસે છે. એ પ્રમાણે બાર પર્વદાઓ બાણવી. ત્યાર પછી ઇન્દ્ર મહારાજ ભવ એટલે સંસારનો ભય ટાળવાને તીર્થંકરની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે. ૧૨૭.

ઇન્દ્ર મહારાજે પ્રભુની કરેલી સ્તુતિ ૬ શ્લોકોમાં જણાવે છે:—

દર્શનાદિ નિમિત્તથી જિનનામ પૂર્વે બાંધતા,

કેવલ જ્ઞાન ક્ષણે પ્રભુ આપ તસ ઉદયી થતા;

તસ પ્રતાપે દેશના હઈ ઉદ્ધરો ભવિ જીવને,

સાર્થવાહ ! ભવાટવીમાં વંદીએ નિત આપને.

૧૨૮

રૂપદર્શન:—દર્શનાદિ એટલે સમકિત વગેરે વીસ સ્થાનકોની આરાધનાના નિમિત્તથી તમે પહેલાં જિનનામ એટલે તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું હતું. તે કર્મનો રસોદય હે પ્રભુ ! આપ કેવલજ્ઞાન પામો છો તે વખતથી શરૂ થાય છે. (જિનનામનો બંધ થયા પછી અન્તર્-મુર્હૂર્ત કેડે તેનો પ્રદેશોદય શરૂ થાય છે, તેથી બીજા જીવોની અપેક્ષાએ પ્રતિષ્ઠાદિક અધિક હોય છે. પરંતુ રસોદય તો તેરમે ગુણકાણે થાય છે.) તે જિનનામ કર્મના પ્રભાવથી સદુપદેશ આપીને ભવ્ય જીવને આ હુખ રૂપ સંસાર સમુદ્રમાંથી તમે ઉદ્ધાર કરો છો. આ ભવ રૂપી અટવીમાંથી બહાર લાવવાને સાર્થવાહ સમાન હે પ્રભુજી ! અમે હંમેશાં આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ ૧૨૮.

ખુશ થઈને એક યોજન માન સમવસરણ વિષે,

માનવાદિ પ્રભૂત જીવો દેશના સુશુતા દીસે;

એક ભાષા ના છતાં તુજ વચન બોધક ધર્મના,

સમન્તય સવિને હોય ઇમિ અનુભાવથી જિનનામના. ૧૨૯

રૂપદર્શન:—એક યોજન પ્રમાણ સમવસરણને વિષે મનુષ્યો, તિર્થંકરો દેવતાઓ વગેરે કરોડો જીવો કોઈ પણ જાતની હરકત વિના આનંદપૂર્વક ઉપદેશ સાંભળતા જણાય છે, તે જિનનામ કર્મના ઉદયનો પ્રભાવ છે. ઉપદેશ સાંભળનારા જીવોની એક ભાષા નથી. અથવા તેઓ જુદી જુદી ભાષા બોલનારા તથા જાણનારા હોય છે, તો પણ ધર્મનો ઉપદેશ આપનારા તમારા વચનો સર્વ જીવો સમજી શકે છે તેમાં પણ જિનનામ કર્મનોજ પ્રભાવ નિમિત્ત કારણ છે. ૧૨૯

તુજ વિહાર પવન બલે સવિ રોગ ધન વિખરી જતા,

યોજન સવાસો ક્ષેત્રમાંથી ઇતિ સંકટ લાગતા;

વૈરાગિન શમતો તુજ કૃપારસ પુષ્કરાવર્તે કરી,

મારી વિગેરે થાય ના પ્રભુ ! આપના પુણ્યે કરી. ૧૩૦

સ્પષ્ટાર્થ:—હે પ્રભુ તમારા વિહાર રૂપી પવનના બલથી સર્વ પ્રકારનાં રોગો રૂપી વાહનાં વિખરાઈ જાય છે. એટલે તમે જ્યાં જ્યાં વિચરો છો ત્યાં ત્યાં ચારે દિશામાં ધર્મને ૧૦૦ (૨૫×૪=૧૦૦) યોજન, ઉપર ૧૨૦૦ ને નીચે ૧૨૦૦ યોજન એમ સવાસો યોજન સુધી ઉત્પન્ન થએલા રોગો શાંત થઈ જાય છે. તથા સવાસો યોજન સુધીના ક્ષેત્રમાંથી ઇતિ સંકટ એટલે સાત પ્રકારના ઇતિના સંકટો નાશ પામે છે. વળી તમારા કૃપારસ એટલે દયાના પરિણામ રૂપી પુષ્કરાવર્ત મેઘ વડે કરીને જીવોનો વૈરાગિન એટલે દુશ્મનાવટ રૂપી અગ્નિ શાંત થઈ જાય છે. અથવા શાંત રસના પ્રભાવથી ભતિથી વૈરવાળા જીવોના પણ વૈરભાવ શાંત થઈ જાય છે. વળી હે પ્રભુ ! આપના પુણ્યના ઉદયથી મારી એટલે મરકી વગેરે રોગો પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. ૧૩૦

રાજ્યભય દુર્ભિક્ષ અતિવૃષ્ટિ અનાવૃષ્ટિ ટળે,

એક લાભંડલથી જનો તુજ હર્ષથી દર્શન કરે;

યોગના સામ્રાજ્યને પામેલ પ્રભુ ! ધાતિ ક્ષયે,

કદપતરૂ જંગમ તમે છો ઇમ અમે પણ માનીએ. ૧૩૧

સ્પષ્ટાર્થ:—રાજ્યભય એટલે સ્વરાજ્યનો ભય તથા પરરાજ્યનો ભય પણ આપના પ્રભાવથી દૂર થાય છે. તથા દુર્ભિક્ષ એટલે દુકાળનો ભય, અતિ-વૃષ્ટિ એટલે હલ ઉપરાંતના વરસાદનો ભય, તથા અનાવૃષ્ટિ એટલે વરસાદ ખીલકુલ ન થાય તેનો ભય પણ દૂર થાય છે. જો કે તમારું તેજ એટલું બધું છે કે માણસો તમારા મુખ તરફ જોઈ પણ શકે નહિ, પરંતુ આપની પાછળની બાજુએ મસ્તક ઉપર જે તેજ સ્ત્રી લાભંડલ આવેલું છે તેમાં તમારું તેજ સંક્રાંત થવાથી—સમાઈ જવાથી લોકો આનંદ પૂર્વક તમારા મુખનાં દર્શન કરી શકે છે. વળી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ધાતીકર્મના ક્ષયથી યોગના સામ્રાજ્યને અથવા મોટી ઋદ્ધિને પામેલા હે પ્રભુ ! તમે સાક્ષાત્ જંગમ કદપવૃક્ષ સમાન છો એમ જેમ બીજાઓ માને છે તેમ અમે પણ માનીએ છીએ. ૧૩૧

કર્મરૂપ તૃણુને ઉખેડે આપ વિષુ કુણુ ત્રિભુવને,

ઉત્તમ ક્રિયા ફલ રૂપ લક્ષ્મી પરિહરે ના આપને;

છો પાત્ર મૈત્રીના પ્રમોદે શોભનારા આપ છો,

કરુણાંબુનાધ માધ્યસ્થ્ય ગુણુમણિ રોહણાચલ આપ છો. ૧૩૨

સ્પષ્ટાર્થ:—અનંત કાલથી એકઠાં થએલાં કર્મરૂપી ઘાસને ઉખેડવાને આપના

સિવાય બીજો કોણ ત્રણ ભુવનમાં (એટલે સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાલમાં) સમર્થ છે ? અથવા આપના જેવાજ કર્મનો નાશ કરી શકે છે. બીજા કાચર જીવોથી એ કાર્ય બની શકતું નથી. વળી ઉત્તમ ક્રિયાના ફલ રૂપ લક્ષ્મી આપનો ત્યાગ કરતી નથી. આપ મૈત્રીના પાત્ર છો. અથવા આપને સર્વ જીવો સાથે મૈત્રી ભાવ છે વળી પ્રમોદ ભાવનાથી પણ શોભનારા તમે છો. વળી તમે કર્ણાંબુનિધિ એટલે દયાના સમુદ્ર છો. વળી તમે માધ્યસ્થ એટલે બારે કર્મી જીવોને સમજાવવા છતાં ન સમજે તો પણ તેઓના પ્રત્યે ક્રોધ નહિ કરતાં તેમની ઉપેક્ષા રાખનારા છો તથા ગુણ રૂપી મણિઓ નિપજાવવાને આપ રોહણાચલ પર્વત સમાન છો એ પ્રમાણે આપનામાં મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ એ ચારે ભાવનાઓ રહેલી છે. ૧૩૨

નિર્દોષ યોગાત્મ સ્વરૂપી પ્રાતિહાર્યો શોભતા,
પણ તીસ વાણીના ગુણોથી અતિશયોથી દીપતા;
રાગાદિ બંધનને અમારા કરી કૃપાને તોડજો,
સેવા ભવોભવ આપજો પદ વંદના સ્વીકારજો. ૧૩૩

રૂપપ્રાર્થ:—હે પ્રભુ ! તમે દોષ રહિત યોગાત્મસ્વરૂપી છો. આપ આઠ પ્રકારના પ્રાતિહાર્યો વડે શોભો છો. તે આઠ પ્રાતિહાર્યો આ પ્રમાણે:—૧ અશોક વૃક્ષ, ૨ દેવની પુષ્પ વૃષ્ટિ ૩ દીવ્યધ્વનિ, ૪ ચામર, ૫ આસન, ૬ ભામંડલ, ૭ હાંડલિ, ૮ છત્ર. વળી આપ ર્યાંત્રીસ પ્રકારના વાણીના ગુણો તથા ૩૪ અતિશયોથી શોભો છો. અમારા રાગ વગેરેના બંધનો જેનાથી અમે આ સંસારમાં રણડીએ છીએ તેના રાગાદિ બંધનેસને અમારા ઉપર કૃપા કરીને તોડી નાખજો. વળી ભવો ભવ આપની સેવા આપજો. તથા આપના ચરણે કરેલી અમારી વંદનાનો સ્વીકાર કરજો. ૧૩૩

સગર રાજા પ્રભુને વંદન કરવા બાંધ છે:—

ઉદાનપાલક સગર નૃપને આ સ્વરૂપ જણાવતા,
દાન દધને તેહને હાથી ઉપર તે બેસતા;
ઉત્સવે પરિવાર સહ ઉદાન પાસે આવતા,
રાજચિહ્નો છોડતા પ્રભુ પાસ આવે ચાલતા. ૧૩૪

રૂપપ્રાર્થ:—શ્રી અજિતનાથ પ્રભુજી ઉદાનમાં સમવસર્યા છે, એ હકીકત ઉદાનપાલકે એટલે ઉદાનના રખવાળે આવીને સગર ચક્રવર્તિને જણાવી. તે સાંભળીને અતિ હર્ષ પામેલા તે સગર ચક્રી તેને સહ બાર કોટી સુવર્ણનું દાન આપી સ્નાન કરીને પવિત્ર થઈને હાથી ઉપર બેસે છે, ને થોડા આડંબર પૂર્વક યોતાના પરિવારને સાથે લઈને

૧ યોગાત્મ સ્વરૂપી:—યોગ એટલે બેઠાવું એટલે આત્માના ગુણોને રિપે બેઠાવું તેથી પ્રાપ્ત થયું છે આત્મ સ્વરૂપ જેમને તે યોગાત્મ સ્વરૂપી કહેવાય.

૨-૩ આ બંને માટે દેશના ચિંતામણિનો પહેલો ભાગ લુઓ.

પ્રભુને વાંઠવાને નીકળ્યા. જ્યારે ઉઘાનની પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યારે તેઓ હાથી ઉપરથી નીચે ઉતર્યા. ત્યાર પછી છત્ર, ચામર, મુગટ વગેરે પોતાનાં જે રાજચિહ્નો તેનો ત્યાગ કર્યો અને ચાલતા પ્રભુની પાસે આવ્યા. ૧૩૪

સગર રાજા પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે તે આઠ ગાથામાં જણાવે છે:--

વંદી વિધાને સ્તુતિ કરે રોમાંચમાં વિકસાઈને,

હે દેવ ! દીડા પ્રબલ પુણ્યે આજ મેં મુજ જન્મને;

ધન્ય માતું સફલ નયણાં દિન ઘડી તિમ સમયને,

મોતીઓનો મેહ વરસ્યો કનક રવિ ઊગ્યો અને. ૧૩૫

સ્પષ્ટાર્થ:--સગર રાજાએ પ્રભુની પાસે જઈને તેમને વિધિપૂર્વક વંદન કર્યું. ત્યાર પછી અતિ હર્ષને લીધે જેમની રોમરાશી વિકસર થઈ છે એવા સગર ચક્રવર્તી પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. હે પ્રભુ ! મારા પ્રબળ પુણ્યના લીધે આજ મેં આપને જોયા. આપનું દર્શન થવાથી હું મારા જન્મને પણ ધન્ય માતું છું વળી મારાં નેત્રો (આંખ) પણ સફળ બન્યા છે કારણ કે તેના વડે મેં આપના દર્શન કર્યાં. જે દિવસે આપના દર્શન થયા તે દિવસને તથા તે સમયને પણ હું ધન્ય માતું છું. આજે મારે તો મોતીઓનો વરસાદ વરસ્યો એમ હું માતું છું. તથા આજે મારે સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો છે એવું પણ હું માતું છું. ૧૩૫

મિથ્યાત્વીને કલ્પાંત રવિ સમ અમૃત સમ સમ્યક્ત્વીને,

તુજ ધર્મચક્ર તિલક સમું જિનનામ લક્ષ્મીનું અને;

દિવ્ય તે પ્રકટાવનાઈં શ્રેષ્ઠ ધાર્મિક ભાવને,

ચક્રની જિમ આપતું તે આંતરિક રિપુ વિજયને. ૧૩૬

સ્પષ્ટાર્થ:--હે પ્રભુ ! તમારું ધર્મ ચક્ર મિથ્યાત્વીઓને કલ્પાંત કાલના સૂર્ય સમાન આકર્ષે અથવા જેનું તેજ સહન ન કરી શકાય તેવું જણાય છે. અને સમકિતી જીવોને તે ધર્મચક્ર અમૃત સમાન અતિ પ્રિય લાગે છે. તથા તમારું ધર્મચક્ર જિનનામ એટલે તીર્થંકર નામ કર્મ રૂપી લક્ષ્મીના તિલક જેવું શોભે છે. આ ધર્મચક્ર દિવ્ય અને ઉત્તમ ધાર્મિક ભાવને પ્રગટ કરનાર છે. તથા જેમ ચક્રવર્તીનું ચક્ર બાહ્ય શત્રુઓને છતાં વે છે તેમ આ ધર્મચક્ર રાજાદિ આંતરિક શત્રુઓ વગેરેના વિજયને અપાવનાર છે. ૧૩૬.

આપ સ્વામી એક જગના એમ આગળ સર્વની,

જાણે કહેવા ઇન્દ્રધ્વજ મિષ વાસવે નિજ તર્જની;

હોયની ઉંચી કરી તેવું જણાએ જિનપતિ !

ધન્ય જીવો ધરત જેઓ પદકમલ પૂજન મતિ. ૧૩૭

સ્પષ્ટાર્થ:--હે જિનપતિ ! આપ જ એકલા આ જગતના સ્વામી છો એવું સર્વ જીવોની આગળ જણાવવા માટે જ જાણે હોય નહિ, તેવું સૂચવનાર આ ઇન્દ્રધ્વજના પ્હાને વાસવે એટલે ઇન્દ્ર મહારાજે જાણે પોતાની તર્જની આંગળી એટલે અંશુકાની બોડેની

આંગળી ઉંચી કરી હોય નહિ, તેવો ઇંદ્રધ્વજ શોભી રહ્યો છે. હે પ્રભુ! જે જીવો તમારા પદ એટલે ચરણ રૂપી કમલની પૂજા કરવાની બુદ્ધિવાળા હોય છે, તે જીવોને હું ધન્ય માનું છું. ૧૩૭.

આપ ચાલો તે સમય સુર કમલ રચવાના મિષે,
કમલવાસિ લક્ષ્મીને વિસ્તારતા હરખે હસે,
હું એમ માનું એક સાથે ચાર ધર્મ પ્રરૂપવા,
ચાર મુખવાળા થયા પ્રભુ ભવજલધિનો જેહવા. ૧૩૮

સ્પષ્ટાર્થ:—હે પ્રભુ! જ્યારે તમે આ પૃથ્વીને વિષે ચાલો છો તે વખતે દેવતાઓ તમારા પગને મૂકવા સાફ કમળોની રચના કરે છે. તેમાં ખરો મુદ્દો એ જણાય છે કે તેઓ કમળમાં રહેનારી લક્ષ્મીને ઘણા આનંદપૂર્વક વિસ્તારીને હસે છે. વળી હે પ્રભુ તમે જો કે એક મુખવાળા છો છતાં દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ચારે પ્રકારના ધર્મને એક સાથે કહેવાને માટે ચાર મુખવાળા બાણે થયા હોય નહિ, એમ હું માનું છું. ભલે જીવો આપશ્રી સંસાર રૂપી સમુદ્રને તરવા માટે હોડી જેવા છો, એમ સમજીને આપની ભક્તિ કરવામાં લીન બને છે. ૧૩૮

ત્રણ ભુવનના દોષ ત્રણને ટાળવા જ પ્રવર્તતા,
તેથી જણાએ દેવકૃત ત્રણ ગઠ વિશેષે ચળકતા;
આપ વિચરો તે ક્ષણે કાંટા અધોમુખ થઈ જતા,
શું ચિત્ર ? એમાં તિમિર સન્મુખ થાય ના રવિ ઉગતા. ૧૩૯

સ્પષ્ટાર્થ:—હે પ્રભુ! આ જગતના જીવોના રાગ, દ્વેષ અને મોહ રૂપી ત્રણ મોટા દોષોને ટાળવાને માટે તમે પ્રવૃત્તિ કરો છો, તે જણાવવાને માટે બાણે દેવોએ રચેલા આ ત્રણ ગઠ વિશેષે ચળકતા હોય નહિ, તેમ હું માનું છું. વળી હે પ્રભુ! જ્યારે આપ આ પૃથ્વી ઉપર વિહાર કરો છો ત્યારે કાંટાઓ અધોમુખ એટલે ઉંધા મુખવાળા અથવા જેની અણીઓ નીચે જાય છે તેવા થાય છે, તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જણાતું નથી. કારણ કે સૂર્યનો ઉદય થતાં તિમિર એટલે અંધકાર શું સન્મુખ આવી શકે છે? અથવા સૂર્યનો ઉદય થતાં અંધકાર જરૂર જ ભાગે છે. ૧૩૯

હોવે અવસ્થિત રોમ આદિક યોગ મહિમા આપનો,
સર્વ ઋતુ અનુકૂલ બનતી એહ મહિમા આપનો;
સ્પર્શ હોશે આપના પદ કમલનો ઈમ ધારતા,
દેવો મુગધ જલે કુસુમથી મેહિનીને પૂજતા. ૧૪૦

સ્પષ્ટાર્થ:—હે પ્રભુ! તમારા રોમાદિક એટલે કેશ, નખ, ફાઠી મૂઝના વાળ બવસ્થિત એટલે હોય તેટલાને તેટલા જ રહે છે. તેમાં વૃદ્ધિ હાનિ થતી નથી, તે આપના યોગનો જ મહિમા છે. વળી છએ ઋતુઓ આપને અનુકૂળ બને છે તે મહિમા પણ આપ-

શ્રીજીનો જ છે. આપના અણ્ણકમલથી આ પૃથ્વીને સ્પર્શ થવાનો છે એવું વિચારીને દેવતાઓ સુગંધી જળની વૃષ્ટિ કરીને તથા સુગંધીદાર ફૂલોની વૃષ્ટિ કરીને પૃથ્વીને પૂજે છે. ૧૪૦

પક્ષિ પણ સુપ્રદક્ષિણા કરતા ન આડા ચાલતા,
શી ગતિ ? તસ આપથી જે નર વિમુખ થઈ ચાલતા;

જળવે અનુકૂલતાને પવન પણ પ્રભુ આપની,
થાય કિમ પ્રતિકૂલતા તો લેશ પણ પંચિંદિની. ૧૪૧

રૂપદર્શન:—પક્ષીઓ પણ આપની ફરતા સારી રીતે પ્રદક્ષિણા આપે છે, પરંતુ આડા ચાલતા નથી, પરંતુ જે મનુષ્યો તમારાથી વિમુખ થઈને એટલે થતુ જેવા થઈને ચાલે છે તેઓની શી ગતિ થશે ? તે હું જાણતો નથી. હે પ્રભુ ! પવન પણ આપની અનુકૂલતાને જળવે છે. એકેન્દ્રિય એવો પવન પણ જ્યારે આપની અનુકૂલતાને જળવવાનું જાણે છે તો પછી સમજદાર એવા પંચેન્દ્રિય જીવો તો જરા માત્ર પણ આપની પ્રતિકૂળ બને જ કેમ ? અથવા જે પંચેન્દ્રિય જીવો તમારાથી પ્રતિકૂળ બને તેઓ નિર્લાંગિ શિરોમણિ જાણવા. ૧૪૧

મહિમા થકી આશ્ચર્યને પામેલ તરૂ પણ શીર્ષને,
નીચું નમાવીને નમે હું ધન્ય ગણું તસ શીર્ષને;
પણ નમે નહિ શીર્ષ મિથ્યાત્વી જનોના આપને,
વ્યર્થ તેહ જધન્યથી સુર કોડ સેવે આપને. ૧૪૨

રૂપદર્શન:—આપના મહિમાથી અચંચો પામેલા વૃક્ષો પણ પોતાના શીર્ષને એટલે મસ્તક જેવો શોભતો ઉંચી ડાળીઓને નમાવીને તમને નમસ્કાર કરે છે, માટે હું તેમના મસ્તકને (ઝાડની ટોચને) પણ ધન્ય ગણું છું. અથવા તે વૃક્ષો પણ ભાગ્યશાળી જાણવાં. પરંતુ જે મિથ્યાત્વી મનુષ્યોના મસ્તકો (માથા) આપને નમસ્કાર કરવા નીચા નમતા નથી તેમને હું નકામા ગણું છું. અથવા તે મનુષ્યો ભાગ્યહીન છે, કે જેઓ તમને નમસ્કાર કરતા નથી. પ્રભુ ! જધન્યથી એટલે ઓછામાં ઓછા કોડ દેવો હંમેશાં આપની સેવા કરે છે. ૧૪૨

મન, જીભ અને ચક્ષુની સાર્થકતા ક્યારે થાય તે જણાવે છે:—

તેજ ઉત્તમ મન ગણું જે ચિંતવે ગુણ આપના,
તેહ જીભને ધન્ય માનું જે સ્તવે ગુણ આપના;
ધન્ય નયણું તેજ નિરખે જે નિરંતર આપને,
નિજ ગુણાનંદી જિનેશ્વર ! તારજો જટપટ મને. ૧૪૩

રૂપદર્શન:—હે પ્રભુ ! જે મન આપના ગુણોનું ચિંતન કરે એટલે આપના ગુણોની વિચારણા કરે તે જ મનને હું ઉત્તમ માનું છું. કારણ કે મન વડે સારી અને ખોટી બંને

પ્રકારની વિચારણા કરી શકાય છે. તેમાં મનથી જે ખોટી વિચારણા અથવા દુધ્યાન કરાય તે તે અશુભ કર્મ બંધનું કારણ થતું હોવાથી તેનું મન વખાણવા લાયક નથી. પરંતુ જ્યારે મન વડે સારી વિચારણા અથવા શુભ ધ્યાન કરાય છે, ત્યારે તે લાલદાથી હોવાથી વખાણવા લાયક છે. તેમાં પણ જ્યારે આપના ગુણોની વિચારણા થાય ત્યારે તે મન વધારે ઉત્તમ અથવા શ્રેષ્ઠ ગણાય કારણ કે તેવી વિચારણાથી ઘણાં અશુભ કર્મોનો નાશ થવા રૂપ નિર્જરા થાય છે. વળી તે વખતે જે નવો બંધ થાય તે પણ શુભ કર્મોનો અથવા પુણ્યનો થાય છે. તેવી રીતે જે જીભથી આપના ગુણોનું સ્તવન કરાય તે જીભ પણ હું ધન્ય માનું છું. કારણ કે જીભ વડે પણ ઘણા પ્રકારનાં અશુભ વચનો પણ બોલાય છે જેથી કરીને બીજા જીવોને દુઃખ થાય છે. અને બોલનારને પાપ કર્મ બંધાય છે. માટે જીભથી આપના ગુણોની સ્તુતિ કરવી તે લાલદાથી હોવાથી હું તે જીભને પણ ધન્ય માનું છું. વળી તે નયણાં એટલે આંખોને પણ ધન્ય છે, કે જે આંખોથી હું મેંશાં આપનાં દર્શન કરાય છે. આંખોનો નાટક સીનેમા વગેરે જોવામાં ઉપયોગ કરવો તે તેનો દુરુપયોગ છે અને તેથી નુકસાન થાય છે. પરંતુ તેજ આંખો તમારા દર્શનમાં જોડાય ત્યારે હું તે આંખોને ધન્ય માનું છું, કારણ કે તેથી જીવને વીતરાગ દશાનો અનુભવ વગેરે અનેક પ્રકારના લાભ થાય છે. માટે નિજગુણાનંદી એટલે પોતાના ગુણો જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તેમાંજ આનંદ મેળવનાર અથવા રમણતા કરનાર હે જિનેશ્વર દેવ ! મને જલ્દી આ સંસાર રૂપી સમુદ્રમાંથી તારજો. અહીં જન્મ જરા મરણ રૂપી જલને ધારણ કરવાથી તથા કષાયાદિ જલચરો હોવાથી સંસારને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે. ૧૪૩

સમવસરજમાં કેાણ કયા ગઠમાં બેસે છે તે જણાવે છે:—

ધર્મ શુણીને ઈંદ્રની પાછળ વિનયથી બેસતા,

તાસ પાછળ શેષ જન છેલ્લા ગઠે સૌ બેસતા;

સર્પાદિ બીજા ગઠ વિષે બેઠા ધરીને મિત્રતા,

વાહનો ત્રીજા ગઠે સિંહાસને પ્રભુ દીપતા. ૧૪૪

રૂપદર્શન:—એ પ્રમાણે પ્રભુની સ્તુતિ કરીને તે સગર ચક્રવર્તી વિનય પૂર્વક ઈંદ્રની પાછળ બેસે છે. તેમની પાછળ બાકીના મનુષ્યો પણ તે અંદરના ગઠની અંદર ઉચિત સ્થાને બેસે છે. બીજા ગઠની અંદર સર્પ વગેરે એટલે હાથી સિંહ વાઘ વગેરે પોતાના જાતિ વેરને પણ છોડી દઈને મિત્રતા ધારણ કરીને બેસે છે. એટલે પ્રભુનો જ એવો મહિમા છે કે જેમના પ્રભાવથી કુદરતી વૈર રાખતા એવા તિર્યંચો પણ તેમના તે જાતિવેરને છોડી દે છે, અને મિત્રો હોય તેમ એક બીજાની જોડે બેસે છે. ત્રીજા એટલે સૌથી બહારના ગઠને વિષે પ્રભુને વંદન કરવા આવનાર દેવોના તથા રાજાઓના વાહનો રાખવામાં આવે છે. તથા પ્રભુ સિંહાસન ઉપર બેસે છે. ૧૪૪

પ્રભુની દેશના કેવો છે તે બે સ્લોકમાં જણાવે છે:—

એક યોજન પ્રસરતા અધિકાર્ય ગંભીર સ્વરે,

મોહગિરિ પવિ શ્રેષ્ઠ વચ્ચને દેશના પ્રભુ ઉચ્ચરે;

તરસ ભૂખ પીડા ટળે પ્રભુદેશના સુણનારની,

આવો સમય તેને મળે જસ પૂર્ણતા નિજ પુણ્યની. ૧૪૫

રૂપશ્રુતિ:—એક યોજન અથવા ચાર ગાઉ સુધી ફેલાતી એટલે ચાર ગાઉ સુધીમાં સાંભળી શકાય તેવા સ્વરવાણી, વળી જેમાં શબ્દો થોડા છતાં અધિક અર્થ હોય છે તેવી. અને મેઘ સમાન ગંભીર સ્વરવાણી, વળી મોહ રૂપી પર્વતના ચુરા કરવાને માટે વજ્ર જેવી દેશના છે. અને ઉત્તમ વચ્ચને વાણી દેશના પ્રભુ આપે છે. જે દેશનાનો એવો પ્રભાવ છે કે તે સાંભળનારા ભવ્ય જીવોની ભૂખની તેમજ તરસની પીડા નાશ પામે છે. અથવા દેશના સાંભળનારાઓને ભૂખ તેમજ તરસ લાગતી નથી આવા પ્રકારની પ્રભુની દેશના સાંભળવાનો સમય પણ તેનેજ મળે છે કે જે જીવમાં પોતાના પુણ્યની પૂર્ણતા હોય છે. અથવા આવો અવસર પણ તે જીવને મળે છે કે જે જીવને પુણ્યની પૂર્ણતા હોય એટલે કે જેને શુભ કર્મોનો ઉદય આવતો હોય, તેનેજ આ શ્રી પ્રભુની દેશના સાંભળવાનો શુભ અવસર મળે છે. ૧૪૫

રાગાદિ બંધન તોડવા તરવાર જેવી દેશના,

સકલ સંશય રોગ હરવા વર રસાયણ દેશના;

ચિત્ત જલમલ દૂર કરવા કતક જેવી દેશના,

આત્મહિત નિજ સાધ્ય સિદ્ધિ કરાવનારી દેશના. ૧૪૬

રૂપશ્રુતિ:—જેમ તરવારથી બંધન તોડી શકાય છે તેમ આ સંસારમાં રાગવગેરેના બંધન તોડવા માટે પ્રભુની દેશના તરવાર જેવી છે. અથવા પ્રભુની દેશના સાંભળનાર ભવ્ય જીવોના આ સંસારમાં મોહ તેમજ રાગથી બંધાએલા કર્મરૂપ બંધનો નાશ પામે છે. વળી પ્રભુની દેશના ઉત્તમ રસાયણ સમાન છે. કારણ કે જેમ રસાયણ આવાથી રોગનો નાશ થાય છે અને શરીર નીરોગી બને છે, તેવી રીતે બધાં સંશયો રૂપી રોગો દૂર કરવા માટે દેશના રસાયણ સમાન છે. ભાવાર્થ એ છે કે પ્રભુની દેશના સાંભળનાર ભવ્ય જીવોના સર્વ પ્રકારના સંશયો દૂર થાય છે; અને તેથી સમ્યક્ દર્શન અથવા સમક્ષિતની નિર્મલતા થાય છે. વળી પ્રભુની દેશના કતક ચૂર્ણ સમાન છે, કારણ કે જેમ મેલા પાણીમાં કતકનું ચૂર્ણ નાખવાથી તેમાંનો કચરો નીચે બસે છે અને તેથી પાણી સ્વચ્છ બને છે; તેવી રીતે પ્રભુની દેશના રૂપી કતક ચૂર્ણથી પણ ભવ્ય જીવના ચિત્ત રૂપી પાણીમાં રહેલ કર્મરૂપી મલ અથવા કચરો દૂર થાય છે અને તેથી ચિત્ત નિર્મલ બને છે. વળી પ્રભુની દેશના

આત્મહિત એટલે આત્માનું કલ્યાણ કરનારી તેમજ નિજ સાધ્ય એટલે પોતાને જે મોક્ષનું સુખ સાધવાનું છે તેની સિદ્ધિ એટલે પ્રાપ્તિ કરાવનારી દેશના છે. ૧૬૬

શ્રી અન્નિતનાથ દેશના આપે છે—

વૈદૂર્ય મણિની બુદ્ધિથી જિમ મૂર્ખ જન હયે કાચને,
તેમ મૂઢ જન સાર માને સારહીન સંસારને;
દોહદોથી ઝાડની જિમ ભવ વધે કૃત કર્મથી,
વિવિધ કર્મો પ્રતિક્ષણે બધાય કારણુ યોગથી. ૧૪૭

રૂપણાર્થ:—પ્રભુ શ્રી અન્નિતનાથ ભગવાન દેશના આપતાં જણાવે છે કે જેવી રીતે મૂર્ખ માણસ કાચ જેવી અસાર વસ્તુને “આ વૈદૂર્ય મણિ છે” એમ સમજીને ગ્રહણ કરે છે અથવા કાચને પણ વૈદૂર્ય મણિ માને છે. તેવી રીતે મૂઢ જનો અથવા મોહનીય કર્મને વશ પડેલા જીવો આ સાર વિનાના સંસારને પણ સાર રૂપ માને છે. અથવા આ સંસાર જે દુઃખદાયી હોવાથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે તેને પણ સુખ રૂપ માનીને તેમાં રાજી થાય છે. જેવી રીતે ઝાડના દોહદો અથવા દોહલા પૂર્ણ થવાથી તેની વૃદ્ધિ થાય છે તેવી રીતે જીવે કરેલા કર્મોને લીધે તેના ભવ રૂપી વૃક્ષની વૃદ્ધિ થાય છે. તેમજ મન વચન અને કાયાના યોગ રૂપી કારણથી આ જીવ ક્ષણે ક્ષણે નવાં નવાં કર્મોને બાંધે છે અને તેને લઈને તે સંસારમાં રખડયા કરે છે. ૧૪૭

ધર્મધ્યાનના ચાર ભેદો જણાવે છે:—

કર્મ વિલયે વિલય ભવનો એમ જાણી બુધજને,
યત્ન કરવો ચેતતાં વિણસાવવા સવિ કર્મને;
એષ્ઠ ધ્યાન બહે ટળે સવિ કર્મ વાદળ વાયુથી,
આજ્ઞા અપાય વિપાકના સંસ્થાન કેરાધ્યાનથી. ૧૪૮

રૂપણાર્થ:—કર્મ વિલય એટલે કર્મનો નાશ થાય તો ભવનો પણ નાશ થાય છે, કારણ કે ભવ વૃદ્ધિમાં કર્મ બંધ કારણ રૂપ છે, તેમ આગલી ગાથામાં જણાવ્યું છે. આ હકીકત જાણીને બુધ જને એટલે સમજી મનુષ્યે સર્વ કર્મનો નાશ કરવા માટે ચેતીને અથવા ઉપયોગ પૂર્વક મહેનત કરવી જોઈએ. આ કર્મ રૂપી વાદળનો નાશ ઉત્તમ ધ્યાન રૂપી વાયુથી થાય છે. જેમ વાયુના ઝપાટથી વાદળો વિખરાઈ જઈને નાશ પામે છે, તેવી રીતે કર્મ રૂપી વાદળો પણ ઉત્તમ પ્રકારના જે ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધ ધ્યાન તે રૂપી પવનના જોરથી નાશ પામે છે. અથવા કર્મનો નાશ કરવા ઇચ્છનાર ભવ્ય જીવોએ શુભ ધ્યાન ધ્યાનું જોઈએ. તેમાં ધર્મ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર કહેલા છે તે આ પ્રમણે જણાવ્યા:—૧ આજ્ઞા વિચય નામનું ધર્મધ્યાન, ૨ જીવ અપાય વિચય નામનું ધર્મધ્યાન, ૩ જીવ વિપાક વિચય

નામનું ધર્મધ્યાન અને ૪ થું સંસ્થાન વિચય નામનું ધર્મધ્યાન. એમ ચાર પ્રકારે ધર્મ
ધ્યાન જાણવું. ૧૪૮

આજ્ઞાવિચય ધ્યાનનું સ્વરૂપ ૬ સ્થોકમાં જણાવે છે—

ભેદ ચઉ તસ મૂલથી ક્ષય દ્રેષ રાગાદિક તણો,

આપ્તિ તે જસ, આપ્ત કેરા વચન આજ્ઞા તેહનો;

એ ભેદથી વિસ્તાર આગમ રૂપ આજ્ઞા અર્થને,

શબ્દથીજ કહે પ્રમાણે હેતુવાદાજ્ઞા અને. ૧૪૯

સ્પષ્ટાર્થ:—આગલી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે તે ધર્મ ધ્યાનના ચાર ભેદો જાણવા. તેમાંના પ્રથમ ભેદ આજ્ઞા વિચયનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો:—દ્રેષ તથા રાગ વગેરેનો મૂલથી જે ક્ષય થવો તે આપ્તિ જાણવી. આ આપ્તિ જેમને પ્રાપ્ત થઈ તે આપ્ત કહેવાય છે. આવા આપ્ત પુરૂષના જે વચનો તે આજ્ઞા કહેલી છે. આ આજ્ઞાના બે ભેદ છે—૧ આગમ રૂપ આજ્ઞા અર્થને એટલે પદાર્થને શબ્દથી જાણાવે છે. ૨ હેતુવાદાજ્ઞા એટલે જે અર્થને એટલે પદાર્થને બીજા પ્રમાણે દ્વારાએ સિદ્ધ કરે તે હેતુવાદ રૂપ આજ્ઞા કહેવાય. એવી રીતે બે પ્રકારે આજ્ઞા વિચય નામે ધર્મધ્યાનનો પહેલો પ્રકાર કહ્યો. ૧૪૯

જે સ્થલે આગમ ઘટે ત્યાં આગમર્થ વિચારિયે,

હેતુવાદ ઘટે તિહાં હેતુ પ્રમાણ વિમાસિયે;

નિર્દોષ કારણ જન્ય અર્થ પ્રમાણ સાચા માનીયે,

રાગાદિ હીન અરિહંતના વચનો પ્રમાણ વિનિશ્ચયે. ૧૫૦

સ્પષ્ટાર્થ:—જે જે સ્થળે આગમ ઘટતું હોય ત્યાં ત્યાં આગમ પ્રમાણથી અર્થનો વિચાર કરવો. જેમકે અતીન્દ્રિય નિગોદો અને તેના જીવો અને તેનું સ્વરૂપ આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે માનવું. કારણ કે તેમાં હેતુવાદ ઘટી શકતો નથી. વળી જ્યાં હેતુવાદ—કારણની યુક્તિથી અર્થની સિદ્ધિ થાય છે ત્યાં હેતુવાદ અંગીકાર કરવો. દ્રવ્ય રહિત કારણોથી જેની સિદ્ધિ થાય તે અર્થ લક્ષણથી પ્રમાણ કહેવાય, તેને સાચા માનવા. અહીં રાગ વગેરે દોષોથી રહિત શ્રી અરિહંત ભગવાનનાં વચનો પ્રમાણ છે એમ નક્કી માનવું. ૧૫૦

નય પ્રમાણે સિદ્ધ પૂર્વાપર વિરોધ જિહાં નહી,

અન્ય વચને નહિ તિરસ્કૃત જિનવચન એવું સહી;

અંગાદિ શાસ્ત્ર નદી સમુદ્ર, અનેક અતિશય શોભતું;

દુર્ભવ્ય દુર્ભલ ગણિ પિટકરૂપ ભવ્યનેજ સુલભ થતું. ૧૫૧

સ્પષ્ટાર્થ:—જિન વચન કેવું છે તે જણાવતાં કહે છે કે તે નય અને પ્રમાણે કરીને સ્થાપીત થયેલું છે. અહીં પદાર્થના એક ધર્મનું જે જ્ઞાન તે નય કહેવાય છે. તેમજ આગમ

વગેરે પ્રમાણથી સિદ્ધ એવું તે જિન વચન છે. વળી પૂર્વાપર વિરોધ વિનાનું છે, એટલે જે વચનો ઉલટાં સુલટાં ન હોય તે વચનો પૂર્વાપર વિરોધ વિનાના જાણવા. ૧૨ અંગ ૧૨ ઉપાંગ તેમજ પ્રકરણ વગેરે શાસ્ત્ર રૂપ નદીઓના સમુદ્ર જેવું તે છે. અનેક અતિશયો રૂપી લક્ષ્મીથી શોભાયમાન અને દુર્લભ એટલે જે જીવોને સમકિતની પ્રાપ્તિ ઘણી દૂર છે એવા જીવોને દુર્લભ અને મોક્ષે જવાને યોગ્ય ભવ્ય જીવોને સહેલાઈથી મેળવી શકાય તેવું ગણિ પિટક રૂપ તે જિનવચન છે એમ જાણવું. ૧૫૧

જેને પ્રશંસે નિત્ય નર સુર તે વચન અનુસારથી,
સદસત્પદાર્થ તણી પ્રતીતિ થીર ગુરૂગમ યોગથી;
આજ્ઞાવિચય શુભધ્યાન એ છે સત્પદાર્થ સ્વરૂપથી,
દ્રવ્યાદિ નિત્યાનિત્યધર્મી ને અસત્પર રૂપથી. ૧૫૨

સ્પષ્ટાર્થ:—જે અરિહંત ભગવંતોના વચનો રૂપી આગમને મનુષ્યો તથા દેવતાઓ પણ હંમેશાં વખાણે છે, તે વચનને અનુસારે સદ્ગુરૂના સમાગમના યોગથી એટલે તે સમ-ભાવે, તે પ્રમાણે પદાર્થો કઈ અપેક્ષાએ સત્ કહેલાં છે? અને કઈ અપેક્ષાએ અસત્ કહેલાં છે, તેની થીર પ્રતીતિ એટલે સચોટ જ્ઞાન થાય તે આજ્ઞા વિચય નામનું શુભ ધ્યાન (ધર્મ-ધ્યાન) જાણવું તેમાં સ્વધર્મની અપેક્ષાએ પદાર્થો સત્ જાણવા અને પરધર્મની અપેક્ષાએ અસત્ જાણવાં. વળી દ્રવ્યાદિ નિત્યાનિત્ય ધર્મી એટલે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પદાર્થો નિત્ય જાણવા અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય જાણવાં. ૧૫૨

જિન વચન રૂપ આણુ પુણ્યે સાધતા મન ઉલ્લસે,
જીવ અનંતા મુક્તિ પામ્યા પામતા ને પામશે;
જિન વચનથી જે થયું ના તે ન હોવે અન્યથી,
જિનવચન ભલજે ભવોભવભાવજે ઈમ રંગથી. ૧૫૩

સ્પષ્ટાર્થ:—પુણ્યના ઉદયથી આ જિનેશ્વરનાં વચનો રૂપી આજ્ઞાને મનના ઉલ્લાસથી સાધીને અનંતા જીવો મોક્ષમાં ગયા છે, જાય છે અને જશે. જિનેશ્વરનાં વચનથી જે કાર્ય થયું નથી તે બીજાથી બની શકતું નથી. માટે ભવો ભવ મને જિન વચનની પ્રાપ્તિ થજો, એમ બહુમાનથી ભાવના ભાવજો. ૧૫૩

નિજગુણ રમણતા હર્ષ આપે જિનવચન જે ધ્યાવતા,
ધન્ય તેહ કૃતાર્થ ભણતા જે ભણાવે ખૂશ થતા;
આજ્ઞા વિચય ધ્યાન સ્વરૂપી રવિ અખોધ વિણાસતો;
હૃદયપદ્મ વિકાસકારી પ્રશમ સુખને આપતો. ૧૫૪

સ્પષ્ટાર્થ:—જિનેશ્વરના વચનો નિજ ગુણ રમણતા એટલે આત્માના ગુણો જે જ્ઞાન

દર્શન ચારિત્ર તેની રમણતાથી ઉપજતા હર્ષને આપે છે. જે લવ્ય જીવો તેનું ધ્યાન કરે છે, તેઓ ધન્ય અને કૃતાર્થ છે. જેઓ પોતે આગમને ભણે છે અને જેઓ બીજાને હર્ષથી ભણાવે છે, તથા બીજાને ભણતા ભણાવતા જોઈને તેની અનુમોદના કરે છે, તેઓ પણ ધન્ય કૃતાર્થ બ્રહ્મવા. આ આજ્ઞા વિચય ધ્યાન રૂપી સૂર્ય અજોધ એટલે અજ્ઞાન રૂપી અંધકારનો નાશ કરે છે. સૂર્ય જેમ કમલને વિકસવર કરે છે તેમ આ ધ્યાન રૂપી સૂર્ય જીવોનાં હૃદયરૂપી કમળને વિકસવર કરે છે. અને પ્રથમ એટલે સમતા ગુણને ધારણ કરવાથી થતા સુખને આપે છે. ૧૫૪

હવે અપાયવિચય ધ્યાનનું સ્વરૂપ ૭ સ્લોકોમાં જણાવે છે:—

જિન માર્ગ કેરો સ્પર્શ ન કર્યો જેમણે પરમાત્મા,
ભણ્યા નહી નિજ ભાવિ કાલ વિચારણા રહી શાંતિમાં;
ક્રીધી નહી તેવા જનો પામે અપાયો પલ પલે,
વિવન તેહ અપાય, વાવેતર પ્રમાણે ફલ મલે. ૧૫૫

સ્પષ્ટાર્થ:—હવે ધર્મધ્યાનના બીજા ભેદ અપાય વિચયનું સ્વરૂપ જણાવતાં અપાયનો અર્થ સમજાવે છે:—જેઓએ જિન માર્ગનો સ્પર્શ કર્યો નથી એટલે જેઓ જિન ધર્મને હેશથી પણ પામ્યા નથી અને જેમણે પરમાત્મા જે અરિહંત દેવ અથવા જિનેશ્વરો તેમને જોળખ્યા નથી. તેમજ શાંતિપૂર્વક પોતાના ભાવી કાળનો એટલે ભવિષ્યમાં માર્ગ શું થશે ? તેનો વિચાર કર્યો નથી, તેવા જીવોને ઘડીએ ઘડીએ અપાયો એટલે વિવનો અથવા સંકટ (દુઃખ, મુશ્કેલી) પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં અપાય એટલે વિવન બ્રહ્મવાં. કહેવત છે કે જેવું ભાવેતર કરે તેવું ફળ મળે, તેમ ઉપર કહેલા જીવો અપાયના કારણે રાગાદિથી સેવે છે, માટે તેઓ અપાય રૂપ ફળ પામે છે. ૧૫૫

મોહ માયા તિમિરથી પરવશ બન્યું મન જેમનું,
તેઓ કરેલા પાપથી ભાજન બને છે કષ્ટનું;
એવા જનો મનમાં વિચારે નારકી તિર્યચમાં,
મારા પ્રમાદે અનુલબ્ધા મેં દુઃખ બહુ માનુષ્યમાં. ૧૫૬

સ્પષ્ટાર્થ:—જે જીવોનું મન મોહ અને માયા રૂપી અંધકારથી પરવશ બન્યું છે એટલે ઘેરાયું છે, તેવા જીવો મોહાદિથી કરેલા પાપકર્મોને લીધે કષ્ટ એટલે વિવનોનું ભાજન બને છે. અથવા તેવા મનુષ્યોને અનેક પ્રકારના અપાય (અડચણો) સહન કરવા પડે છે. આવા મનુષ્યો પોતાના ચિત્તમાં વિચાર કરે છે કે મેં નારકીના ભવોમાં તથા તિર્યચના ભવોમાં તેમજ મનુષ્ય પશુમાં પણ જે જે દુઃખો ભોગવ્યાં છે, તે મારા ઉપયોગ રહિત પ્રમાદ વડે જ ભોગવ્યાં છે. ૧૫૬

પરમ બોધિ બીજ પામ્યો તે છતાં મન વચનથી,
કાયથી કરી દુષ્ટ ચેષ્ટા મેં શિરે મુજ તેહથી;
અગ્નિ સળગાવ્યો છતાં સ્વાધીન શિવપથ મોઝમાં,
ચાલી કુમાર્ગે મેંજ નાંખ્યો આત્મા મુજ કષ્ટમાં. ૧૫૭

રૂપાર્થ:—પરમ બોધિબીજ એટલે સમ્યક્ત્વ પામ્યા છતાં પણ મેંજ મારા મન વચન અને કાયાની દુષ્ટ ચેષ્ટાઓ એટલે ક્રિયાઓ કરીને મારા માથા ઉપર અગ્નિ સળગાવ્યો છે અથવા આ બધા દુઃખોની પરંપરામાં મેં મારી પોતાની મેળેજ મારા આત્માને નાંખ્યો છે. તેમાં બીજાનો કંઈ વાંક નથી. વળી શિવપથ એટલે મોક્ષનો માર્ગ મારે સ્વાધીન છે, છતાં પણ તેનો ત્યાગ કરીને આનંદથી કુમાર્ગે (જેનાથી સંસાર વધે તે કુમાર્ગમાં) ચાલીને મેંજ મારા આત્માને દુઃખમાં નાંખ્યો છે. ૧૫૭

રાજ્યને પામ્યા છતાં પણ જેમ ભિક્ષા માગતો,
મૂર્ખ ભટકે તેમ શિવસામ્રાજ્ય સ્વાધીન ધારતો;
તે છતાં સંસારમાં મુજ આત્મા ભટકાવતો,
એ અપાય વિચય વિચારી ધર્મથી મુખ પામતો. ૧૫૮

રૂપાર્થ:—જેવી રીતે મૂર્ખ મનુષ્ય સારૂં રાજ્ય પામ્યા છતાં પણ ભિક્ષા માગતો માગતો ભટકવા કરે, તેવી રીતે આ જીવ મોક્ષ રૂપી સામ્રાજ્ય પોતાને સ્વાધીન છતાં પોતાના આત્માને આ સંસારની અંદર ભટકાવ્યા કરે છે. તેનું કારણ આ રાગ દ્વેષ અને મોહ છે એવું જ વિચારવું તે અપાય વિચય નામે ધ્યાન બળવું. અને આ ધર્મ ધ્યાનથી ભગ્ય જીવો ધર્મના સાધન સેવીને અપૂર્વ આત્મિક સુખ પામે છે ૧૫૮

એ અપાય વિચય વિચારી દુઃખ સાધન છોડતો,
સુખ હેતુને આરાધતો બહુ કર્મને વિણસાવતો;
રાગાદિકેરી નીચતાને ભગ્ય જીવ પિછાણતો,
વિપરીત બુદ્ધિ દૂર કરીને બોધ સાચો પામતો. ૧૫૯

રૂપાર્થ:—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અપાય વિચયનું સ્વરૂપ વિચારીને, દુઃખના સાધન રાગ દ્વેષાદિકોનો ત્યાગ કરીને સુખના કારણભૂત એવા નિર્મલ ચારિત્રાદિની આરાધના કરનારો જીવ ઘણાં કર્મોનો નાશ કરે છે. તેમજ તે જીવો રાગાદિક એટલે રાગ દ્વેષ મોહ વગેરેની નીચતાનું સ્વરૂપ જાણે છે. તેથી તેનાથી થતી વિપરીત બુદ્ધિ અથવા ઉલટી બુદ્ધિ (દુઃખને આપનાર હોય છતાં સુખને આપનાર છે એમ માનવું અને સુખને આપ-

નાર હોય છતાં દુઃખને આપે છે એમ માનવું આવી ઉલટી બુદ્ધિ)નો ત્યાગ જણાવનાર જ્ઞાન મેળવે છે. ૧૫૬

રાગથી દુઃખ પામનારા ભૂરિ જીવો દુર્ગતિ,

બહુ વાર પામ્યા દ્વેષથી પણ ભાન ભૂલ્યા દુર્મતિ;

ક્રોધ માન દ્વેષ માયા લોભ રાગ વિચારીયે,

દ્વેષ કરતાં બહુ અહિતકર રાગ ઈમ સંભારીયે. ૧૬૦

રૂપાંટાર્થ:—પરસ્ત્રી ધન વગેરેની ઉપર રાગ કરનારા ઘણાં જીવો ભૂતકાલમાં ઘણી વાર દુર્ગતિ એટલે ખરાબ ગતિ નરકગતિ ને તથા તિર્થંચ ગતિને પામ્યા છે. તેમજ દ્વેષથી પણ દુર્મતિ એટલે કુબુદ્ધિવાળા ઘણાં જીવો પોતાનું ભાન ભૂલી જઈને ઘણી વાર દુર્ગતિના દુઃખને પામ્યા છે. તે પ્રમાણે મોહથી પણ ઘણાં જીવો દુઃખી થયા છે. ક્રોધ માન રૂપ દ્વેષ છે, ને માયા અને લોભ રૂપ રાગ છે એમ જાણવું. માટે જ ૮ કર્મોની ૧૫૮ ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં રાગદ્વેષને અલગ ગણ્યા નથી. રાગ અને દ્વેષમાં રાગથી જીવને વધારે નુકશાન થાય છે. તેમજ રાગને દૂર કરતાં બહુ વાર લાગે છે, એમ ક્ષપક શ્રેણિમાં ક્રોધ માન માયાનો ક્ષય કયાં પછી અંતે લોભનો ક્ષય થાય છે, એ ઉપરથી સાબીત થાય છે. સારાંશ એ કે રાગ દ્વેષ અને મોહ ત્રણે જીવનને દૂષિત બનાવનાર છે. એમ સમજીને જરૂર ત્યાગ કરવો. ૧૬૦

આશ્ચર્ય એ દુઃખ ના ગમે પણ દુઃખ હેતુ સેવતો,

સુખ ચાહના પણ હેતુ સુખના કોઈ દિન ના સેવતો;

પાપનું ફલ ના ગમે પણ પાપને કરતો રહે,

ધર્મનું ફલ ચાહતો પણ ધર્મ કરવા ના ચહે. ૧૬૧

રૂપાંટાર્થ:—અહીં આશ્ચર્યની વાત એ છે કે કોઈને દુઃખ ભોગવવું ગમતું નથી, પરંતુ જે દુઃખના હેતુઓ છે તેનું જ આજીવન સેવન કરે છે દુઃખ ભોગવવું ગમતું નથી પરંતુ દુઃખના હેતુઓ જે કષાયાદિક તેનું નિરંતર સેવન કરે છે. તેથી તેને નવાં પાપ કર્મો બંધાય છે. વળી દરેક જીવને સુખ પામવાની ઇચ્છા હોય છે છતાં તેઓ સુખના હેતુઓની કોઈ દિવસ સેવના કરતા નથી એ પણ આશ્ચર્ય છે. પાપનું ફલ જે દુઃખ તે ગમતું નથી તે છતાં પણ તે જીવ પાપ કાર્યો કરે છે, એ આશ્ચર્ય છે. વળી ધર્મનું ફળ જે સુખ તેને મેળવવાની ઇચ્છા છે, પરંતુ ધર્મના ઢાનાદિ કાર્યો કરવાની તે જીવને ચાહના થતી નથી. એ પણ આશ્ચર્ય જાણવું. કહ્યું છે કે—

ધર્મસ્ય ફલમિચ્છંતિ-ધર્મે નેચ્છંતિ માનવાઃ ॥

ફલં નેચ્છંતિ પાપસ્ય-પાપં કુર્વંતિ માનવાઃ ॥૧॥

આ શ્લોકનો અર્થ ઉપર જણાવ્યો છે. ૧૬૧

રાગાદિના જુલમો થકી બચવા હૃદયમાં ચાહતા,
જીવ તેના સાધનો ન વિચારતા નહિ બોલતા;
જોતાં નહિ મુણતાં નહીં ભરતા છતાં ના સેવતા,
શ્રેષ્ઠ સાધન યોગ ભાવી ઝટ ત્રિદોષ નિવારતા. ૧૬૨

રૂપરૂપાર્થ:—આ અપાય વિચય નામનું ધર્મ ધ્યાન કરનાર લબ્ય જીવો રાગાદિક ને અપાયો, તેના જુલમોથી બચવાને હૃદયમાં ઈચ્છા રાખે છે, તેથી તે જીવો તેના સાધનોનો વિચાર કરતા નથી. તે વિષે બોલતા નથી. તે તરફ જોતાં નથી. તેને સાંભળતાં નથી. તેમજ ભરવાનું પસંદ કરે, પણ તેનું સેવન કરવાનું પસંદ કરતા નથી. તથા સ્વયંમ વગેરે શ્રેષ્ઠ સાધનોની સેવના કરીને જલ્દી ત્રિદોષ (રાગ-દ્વેષ-મોહથી થયેલ ઉન્માદ દશા)ને દૂર કરે છે. ૧૬૨

હવે ત્રીજા વિપાક વિચય નામના ધર્મ ધ્યાનનું સ્વરૂપ ૧૨ શ્લોકોમાં જણાવે છે:—

જેહ ફલ કૃત કર્મના તેહી વિપાક વિચારીએ,
શુભ અશુભ બે ભેદ અનુભવ તસ વિચિત્ર ન ભૂલીએ;
દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિક જનિત તે પુષ્પમાલાદિક તણા,
ઉપભોગથી શુભ ને વિપાક અશુભ બંને સર્પાદિના. ૧૬૩

રૂપરૂપાર્થ:—હવે ધર્મધ્યાનના ત્રીજા વિપાક વિચય નામના શ્લોકનું સ્વરૂપ જણાવતાં પ્રથમ વિપાકનો અર્થ સમજાવે છે:—કરેલા કર્મનું જે ફલ અથવા કરેલા કર્મના ઉદયથી જે સુખ દુઃખનો અનુભવ થયો તે વિપાક કહેવાય છે. તે વિપાક શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારે છે. વળી દ્રવ્ય ક્ષેત્ર વગેરેથી તેનો અનુભવ વિચિત્ર પ્રકારનો થાય છે. તે દૃષ્ટાન્તપૂર્વક સમજાવે છે. પ્રથમ તો વિપાકમાં કારણભૂત દ્રવ્યને લઈને જે અનુભવ થાય તે ૧ દ્રવ્યવિપાક કહેવાય. ક્ષેત્રને લીધે જે અનુભવ થાય તે ૨ ક્ષેત્રવિપાક કહેવાય. કાલ નિમિત્તે જે કર્મ ફલ ભોગવાય તે ૩ કાલવિપાક અને ભાવ અથવા મનના પરિણામ દ્વારાએ જે વિપાક (કર્મના ફલનો અનુભવ) તે ૪ ભાવ વિપાક કહેવાય. અને ભવની સુખ્યતાને લીધે જે વિપાક તે ૫ ભવવિપાક કહેવાય. એમ પાંચ પ્રકારે વિપાકનાં કારણો બાણુવાં. તેમાં પ્રથમ દ્રવ્ય વિપાક શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારે કહ્યો છે. તેમાં પુષ્પની માલા, સુંદર ભોજન વગેરેના ઉપભોગથી શુભ દ્રવ્ય વિપાક કહેવાય છે અને સર્પ કરડે, અગ્નિમાં પડે, ઝેર ખાય, વગેરેના નિમિત્તે અશુભ દ્રવ્ય વિપાક જાણવો. ૧૬૩

એહ દ્રવ્ય વિપાક મહેલ વિમાન ઉપવ્રત આદિમાં,
વાસાદિથી શુભ જંગલે અટવી વિષે શમશાનમાં;

વાસાદિ કરતાં અશુભ હોય વિપાક ક્ષેત્ર વિપાક એ,
વસંતાદિકમાં કરતાં શુભ વિપાક વિમાસીએ, ૧૬૪

સ્પષ્ટાર્થ:--એ પ્રમાણે ૧૬૩ માં શ્લોકમાં પ્રથમ દ્રવ્યવિપાક કહ્યો. હવે બીજા ક્ષેત્ર વિપાકમાં શુભાશુભપણું જણાવે છે:--મહેલમાં, વિમાનમાં તેમજ ઉપવન (બાગ-વન્યોચ્ચ)માં વાસ કરવો એટલે રહેવું, તેનાથી જે સુખ લોગવવું, તે ક્ષેત્ર વિપાક શુભ કહેવાય છે. અને જંગલ, અટવી, શમશાન વગેરે સ્થળોએ વસવાથી જે દુઃખ લોગવવું, તે અશુભ ક્ષેત્ર વિપાક જાણવો. હવે ત્રીજા કાલ વિપાકનું સ્વરૂપ જણાવતાં પ્રથમ શુભ કાલ વિપાક જણાવે છે:--ટાઠ તેમજ તડકા રહિત એવી વસંત ઋતુમાં ફરવું તે સુખનું કારણ હોવાથી શુભ કાલ વિપાક જાણવો. હવે અશુભ કાલ વિપાક ૧૬૫ માં શ્લોકમાં જણાવે છે. ૧૬૪

ગ્રીષ્માદિમાં ફરતા વિપાક અશુભ વિચારો કાલથી,
તોષાદિમાં શુભ અશુભ ક્રોધાદિક વિષે એ ભાવથી;
દેવાદિ ભવમાં શુભ કુમાનજ આદિતામાં અશુભ એ,
ભવ નિષાક દુલેહ ધ્મિ દસ લેહ સર્વે ધારીએ. ૧૬૫

સ્પષ્ટાર્થ:--તડકાવાળી ગ્રીષ્મ ઋતુ અથવા ઉનાળાનો કાળ તથા ટાઠવાળી હેમંત ઋતુ વગેરેમાં જમણું કરવાથી જે દુઃખનો અનુભવ કરવો, તે અશુભ કાલ વિપાક જાણવો. હવે ચોથા ભાવથી શુભાશુભ વિપાક જણાવતાં સંતોષ, મનની પ્રસન્નતા વગેરે દ્વારા જે સુખ થાય, તે શુભ ભાવવિપાક કહેવાય. અને ક્રોધાદિક એટલે ક્રોધ, અભિમાન વગેરે અશુભ ભાવવિપાક જાણવો. હવે પાંચમા ભવવિપાકનું શુભાશુભપણું જણાવે છે, તેમાં દેવ, મુખલિક મનુષ્ય વગેરેના ભવમાં સાતા વિશેષ હોવાથી શુભ ભવવિપાક જાણવો, અને કુમાનજ એટલે અનાર્ય સ્વેચ્છ વગેરે જાતિના મનુષ્ય તથા નારકી તિર્યંચ વગેરેના ભવને આશ્રીને જે દુઃખનો અનુભવ, તે અશુભ ભવવિપાક જાણવો. એમ બે પ્રકારે ભવ વિપાક કહ્યો. બધા મળીને વિપાકના કુલ ૧૦ લેહ જાણવા. આ ૧૦ લેહ થવાનું કારણ એ છે કે--સંસારી જીવોને સુખનો કે દુઃખનો અનુભવ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ અને ભવ નિમિત્તે થાય છે. એટલે કર્મના શુભ ફલો અથવા અશુભ ફલો લોગવવામાં એ પાંચ કારણોમાંના એકાદિ કારણો જરૂર હયાત હોય જ. કોઈને દ્રવ્ય નિમિત્તે કર્મ લોગવાય, કોઈને ક્ષેત્ર નિમિત્તે કર્મ લોગવાય, કોઈને કાલ નિમિત્તે કર્મ લોગવાય, કોઈને ભાવ નિમિત્તે તે કોઈને ભવ નિમિત્તે શુભ કે અશુભ કર્મ લોગવાય. એમ ૧૦ લેહનું ખરું સહસ્ય સમજવું. ૧૬૫

આવશ્યકે ઉદયાદિ હોવે કર્મના દ્રવ્યાદિથી,
એમ જીવને ફળ દીએ કૃત કર્મ ગણુ દ્રવ્યાદિથી;

તે કર્મના મૂળ આઠ ભેદો પ્રથમ જ્ઞાનાવરણ એ,
પાટા સમું તે જ્ઞાન ઢાંકે ભેદ પાંચે ધારિયે.

૧૬૬

સ્પષ્ટાર્થ:—અંતર પ્રજ્ઞાએ કહેલી બીજામાં હાલ વર્તમાન સૂત્રની સાક્ષી આપતા જણાવે છે કે—આવશ્યક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે કર્મના ઉદ્ભાદિ એટલે ઉદય, ક્ષય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ વગેરે દ્રવ્યાદિથી એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ અને ભવને આશ્રીને થાય છે. (આનો વિસ્તાર દેશવિરતિ જીવનમાંથી બાજીવો.) એ પ્રમાણે દ્રવ્યાદિ સામગ્રી પામીને કૃતકર્મગણ એટલે કરેલાં (બાંધેલાં) કર્મોનાં સમુદાય જીવને પોતાનું ફળ આપે છે. તે કર્મોના મૂળ આઠ ભેદો કહેલા છે, કારણ કે તે ગ્રહણ કરેલા કર્મ દલિયાંને વિષે આઠ પ્રકારનો સ્વભાવ થાય છે તેથી સ્વભાવને લઈને કર્મના મુખ્ય ૮ ભેદ જણાવ્યા છે. તે આઠ ભેદોમાં પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવું છે. અને તેને પાટાની ઉપમા આપી છે. કારણ કે આંખે વસ્તુનો પાટો બાંધવાથી જેમ આંખનો દેખવાનો ગુણ અવરાઈ (ઢંકાઈ) જાય છે, તેમ આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી મતિ, શ્રુત, અવધિ, મતઃપર્યવ અને કેવલ એ પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાનો અવરાઈ (ઢંકાઈ) જાય છે. જ્ઞાનનાં પાંચ ભેદો હોવાથી જ્ઞાનાવરણનાં પણ પાંચ ભેદો કહ્યા છે. ૧૬૬

દર્શનાવરણીય નિદ્રા રૂપ દર્શન ઢાંકેતું;

પ્રતિહાર જેવું ભેદ નવ સામાન્ય બોધ નિરોધતું;

મધુ ત્રિપ્ત અસિ ધારા સમું ત્રીભું અશાતા વેદની,

જે ભેદ શાતા મુખ દીવે દુઃખને અશ્વતા વેદની. ૧૬૭

સ્પષ્ટાર્થ:—હવે બીજા દર્શનાવરણીય કર્મનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—આ દર્શનાવરણીય નામનું બીભું કર્મ પાંચ પ્રકારની નિદ્રા લાવનાર છે. અને ચાર પ્રકારના દર્શનને આવરનાર (ઢાંકનાર) છે. તેથી નવ પ્રકાર છે. આ કર્મને પ્રતિહાર એટલે પોળીયાની ઉપમા આપી છે. કારણ કે પ્રતિહારના રોકવાથી માણસ રાજાદિકને જોઈ શકતો નથી, તેમ આ દર્શનાવરણીય કર્મ રૂપ પોળીયાથી જીવ પણ અન્ય પદાર્થોના સ્વરૂપને જોઈ શકતો નથી. અહીં જીવના મુખ્ય બે ધર્મ કહ્યા છે, એક વિશેષ ઉચ્ચેજ રૂપ જ્ઞાન અને બીભું સામાન્ય ઉપયોગ રૂપ દર્શન છે. અથવા સામાન્ય એટલે નામ જાતિ ક્રિયા વગેરે વિશેષની અપેક્ષા વિના જે સામાન્ય બોધ તે દર્શન કહેવાય, અને તે સામાન્ય બોધને જે રોકે તે દર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે. હવે ત્રીભું અશાતા વેદનીય નામનું કર્મ મધુથી દેપાએલી તરવારની ધારાને આટલા જેવું કહેવું છે. તેમાં મધુ આટવાથી મુખ અનુભવવાય તેના સમું શાતા વેદનીય બાજીવું, અને જીવ કપાવાથી દુઃખ અનુભવાય, તેના જેવું અશાતા વેદનીય બાજીવું. એમ બે પ્રકારે વેદનીય કર્મનું સ્વરૂપ બાજીવું. ૧૬૭

મોહની મદિરા સમું મૂંઝાવનારું જીવને,
કૃત્ય તેમ અકૃત્યને ભૂલાવનારું મૂઠને;
ભેદ દર્શન મોહની ચારિત્ર મોહની બે કહ્યા,

અનુક્રમે ત્રણ પચ્ચીસ ભેદો સર્વ અઠ્યાવીસ લહ્યા. ૧૬૮

સ્પષ્ટાર્થ:—હવે ચોથા મોહનીય કર્મનું સ્વરૂપ કહે છે:—મોહનીય કર્મને મદિરા અથવા દારૂના જેવું કહ્યું છે. તેનો જીવને મુંઝવવાનો સ્વભાવ છે. જેમ દારૂ પીનારને પોતાના હિત અહિતનું ભાન રહેતું નથી, તેમ મોહનીય કર્મના ઉદયવાળા મૂઠ જીવને કૃત્ય એટલે કરવા લાયક કાર્યમાં અને અકૃત્ય એટલે નહિ કરવા લાયક કાર્યને વિષે મુંઝવણ થાય છે, એટલે કરવા લાયક કાર્યને નહિ કરવા લાયક માને છે. અથવા પોતાના હિતકારીને અહિત કરનાર માને છે, અને અહિત કરનારને હિત કરનાર માને છે. આ મોહનીય કર્મના મુખ્ય બે ભેદ કહ્યા છે. ૧ દર્શન મોહનીય અને ૨ ચારિત્ર મોહનીય. જે દર્શન અથવા સમકિત તેમાં મુંઝાવે અથવા શુદ્ધ દેવ શુર અને ધર્મ ઉપર અશુદ્ધ પશ્ચાત્તી જીલ્લિ કરાવે, તે દર્શન મોહનીય જાણવું. તેના ૧ સમકિત ૨ મોહનીય મિશ્ર મોહનીય અને ૩ મિશ્ર્યાત્વ મોહનીય એમ ત્રણ ભેદો જાણવા. બીજા ચારિત્ર મોહનીયના ૧૬ કષાય અને ૬ નોકષાય એમ પચ્ચીસ ભેદો જાણવા. બંનેના મળીને મોહનીય કર્મના કુલ ૨૮ ભેદો જાણવા. (વિશેષ સ્વરૂપ કર્મશ્રત્યદિથી જાણવું.) ૧૬૮

મોહનીય આ કર્મ આત્મિક દૃષ્ટિને ભૂલાવતું;

ભલભલાને દેઈ લાલચ સાધ્યથી જ ચૂકાવતું;

પણ ચેતનારા ધૈર્યવંતા ભાવિ ભદ્ર વિચારતા,

દેઈ થપ્પડ મોહને મુક્તિ રમા મુખ પામતા. ૧૬૯

સ્પષ્ટાર્થ:—આ ચોથું મોહનીય કર્મ આત્મિક દૃષ્ટિ એટલે આત્માના શુભોત્સર્ગની દૃષ્ટિને (ભાવનાને) ભૂલાવે છે. અથવા મૂઠ જીવ આત્માને ભૂલીને પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં રમણતા કરનારો બને છે. તેથી કરીને ભલભલા એટલે મોટા પુરુષોને પણ તે મોહનીય કર્મ લાલચમાં નાખીને સાધ્ય એટલે જે પ્રાપ્ત કરવાનું આત્મકલ્યાણ તેમાંથી ચૂકવે છે. છતાં પણ જેઓ ધૈર્યવાન અને ચેતનારા છે. અથવા મોહનીયનું સ્વરૂપ જાણ્યું હોવાથી તેમાં ફસાતા નથી તેવા મનુષ્યો પોતાના ભવિષ્યના કલ્યાણનો વિચાર કરે છે. અને મોહનીય કર્મને થપ્પડ દઈને એટલે મોહનીય કર્મનો નાશ કરીને મોક્ષરૂપી સ્ત્રીના મુખને પામે છે. ૧૬૯

હે જીવ ! વિષય કષાય બંને મોહના વશ ના થજે,

આસક્ત ભમતા ભવ વિષે નિઃસંગ મુખ શાંતિ ભજે;

મલિન નેમિ જંબૂ ચૂલીભદ્ર વજ્રાદિક તણા,

દૃષ્ટાંત ભાવી જન બંને ના દાસ જેવા મોહના. ૧૭૦

રૂપદર્શન:—હે જીવ ! વિષય અને કષાય એ બે મોહના ઘરના છે, તું તેને વશ થઈશ નહિ. કારણ કે વિષયોમાં આસક્ત બનનારા જીવો આ સંસારમાં ભસ્મ્યા કરે છે. અને તેના સંગથી રહિત બનેલા સુખ અને શાંતિને પામે છે. મદિલનાથ, જંખૂસ્વામી, સ્થૂલીભદ્ર તથા વજ્રસ્વામી વગેરેના દૃષ્ટાન્તનો વિચાર કરીને, તેઓએ મોહને કેવી રીતે જીત્યો તેનું સ્વરૂપ વિચારીને સમજી મનુષ્યો મોહના ઠાસ જેવા બનતા નથી એટલે વિષય કયાયમાં આસક્ત થતા નથી. જો કે શ્રી અજિતનાથ પ્રભુએ દેશનામાં શ્રી મદિલનાથ આદિના દર્શાંતો જણાવ્યા નથી, તો પણ મેં લખ્ય જીવોને બોધ પમાડવાની ખાતર અહીં જણાવ્યા છે. કારણકે બાલ જીવો દર્શાંત સાંભળીને વસ્તુ તત્ત્વ યથાર્થ સમજી જીવનમાં ઉતારી શકે છે. ને સન્માર્ગ સાધી આત્મહિત પણ જરૂર સાધી શકે છે. શ્રીમદિલનાથે પોતે વિષયથી અડગ રહી પોતાની પુતળી બનાવી તેની દુર્ગંધિ સહન નહિ કરનારા રાગી એવા પૂર્વ ભવતા ૬ મિત્રોને વૈરાગ્યવંત કર્યા. શ્રીજંખૂસ્વામીએ પોતે શીલ પાલી બીજાને શીલવંત બનાવ્યા. શ્રી સ્થૂલીભદ્ર મહારાજે પોતે શીલવંત બની વૈશ્યાને શ્રાવિકા બનાવી. શ્રી વજ્રસ્વામીએ શીલમાં અડગ રહી રૂકિમણીને દીક્ષા આપી. વિશેષ બીના શ્રી ભાવના કલ્પલતાદિમાં જણાવી છે. ૧૭૦

શુદ્ધ દર્શન રોકનારું એહ દર્શન મોહની,

વિરતિ ગુણને ઢાંકનારું કર્મ ચારિત્ર મોહની;

આયુષ્ય બેડીના સમું નર આયુ આદિ તેહના,

ચઉ ભેદ બેતાલીશ સડસઠ ત્રણ ભેદો નામના. ૧૭૧

રૂપદર્શન:—શુદ્ધ દર્શન એટલે સમક્તિ અથવા જિનેશ્વરના વચન ઉપર શ્રદ્ધા, તેને રોકનારું આ દર્શન મોહનીય એટલે મિથ્યાત્વ મોહનીય જાણવું. તથા આત્માના વિરતિ ગુણને આવરનારું (ઢાંકનારું) બીજું ચારિત્ર મોહનીય કર્મ જાણવું એ પ્રમાણે મોહનીય કર્મનું સ્વરૂપ જણાવીને હવે પાંચમા આયુષ્ય કર્મનું સ્વરૂપ જણાવે છે. આ આયુષ્ય કર્મ બેડીના સરખું કહેવું છે. જેમ કેદખાનામાં પડેલો કેદી બેડીને લીધે ત્યાંથી નીકળી શકતો નથી અને અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ સહન કરે છે, તેવી રીતે જીવ પણ આયુષ્ય કર્મ પૂરું ભોગવ્યા સિવાય ત્યાંથી નીકળી શકતો નથી. આ આયુષ્ય કર્મના ૧ દેવાયુષ્ય ૨ મનુષ્યાયુષ્ય, ૩ તિર્યંચાયુષ્ય, ૪ નરકાયુષ્ય એમ ચાર પ્રકાર છે. હવે છઠા નામ કર્મના બેતાલીસ ભેદ છે, સડસઠ ભેદ છે, ત્રણ ભેદ છે તેમજ એકસો ત્રણ ભેદો છે. (આ ભેદોનાં નામ તથા સ્વરૂપ કર્મશ્રયાદિકથી જાણવું.) ૧૭૧

તે ચિતારા જેહવું ગતિ જાતિ આદિ વિચિત્રતા,

નિપજવનારું જીવ તસ ફલ દેહ માંહી પામતા;

પાત્ર ભેદ કરાવનાર કુંભાર જેવા ગોત્રના,

બે ભેદ ઉંચ નીચ ગોત્ર અને ગોત્ર ફલ છે તેમના. ૧૭૨

રૂપબટાર્થ:—આ નામ કર્મ ચિતારા જેવું કહેલું છે. કારણ કે જેમ ચિતારો માણસ ધાય વગેરે અનેક પ્રકારનાં રૂપો ચિત્રે છે, તેમ નામ કર્મના ઉદયથી પણ જીવની નારકી સ્થિતિ વગેરે ગતિ, એકેન્દ્રિયાદિક ભતિ વગેરે અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા ધાય છે. આ કર્મ પોતાનું ફલ જીવને મુખ્યતાએ શરીરને વિષે દેખાડે છે. અથવા આ કર્મની લક્ષી પ્રકૃતિઓ જીવના શરીરને વિષે પોતાનો વિપાક દેખાડનારી છે. એ પ્રમાણે નામ કર્મનું સ્વરૂપ બાણુવું. હવે જ્ઞાતમા ગોત્ર કર્મનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહે છે કે ગોત્ર કર્મ કુંભાર સમાન બાણુવું. કારણ કે જેમ કુંભાર મદિરા પાત્ર (દારૂ ભરવાનું પાત્ર) બનાવે તે નિંદનીય થાય છે, અને ક્ષીર પાત્ર (દૂધ ભરવાનું પાત્ર) બનાવે તે વખાણવા લાયક થાય છે, તેમ ગોત્ર કર્મના ઉદયથી જીવ પણ ઉંચ ગોત્ર અને નીચગોત્રને પામીને અનુક્રમે પૂજનીય તથા નિંદનીય થાય છે. ૧૭૨

દાનાદિ લખ્ધિ હાંકનારું ભેદ પાંચ અંતરાયના,

ભાંડારી જેવું તે વિપાકો ભાવવા ઇમ કર્મના;

ભેદ ધર્મ ધ્યાનનો ત્રીજો વિપાક વિચય કહ્યો,

જેણે વિચાર્યો રંગથી તે કર્મ બંધ થકી બચ્યો. ૧૭૩

રૂપબટાર્થ:—હવે છેલ્લા એટલે આઠમા અંતરાય કર્મનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—આ અંતરાય કર્મ દાનાદિ લખ્ધિ એટલે દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય રૂપ પાંચ પ્રકારની લખ્ધિઓને હાંકનાર હોવાથી તેના અનુક્રમે દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય અને વીર્યાંતરાય એમ પાંચ પ્રકાર બાણુવા. આ કર્મને ભાંડારીની ઉપમા આપી છે. કારણ કે બે ભાંડારી પ્રતિકૂલ હોય તો તે રાખાદિને દાનાદિક કરવા દે નહિ એટલે દાનાદિક કરતાં અંતરાય (વિઘ્ન) કરે, તેમ આ અંતરાય કર્મ રૂપી ભાંડારી જીવ રૂપ રાખાને દાનાદિક કરવા દેતો નથી આ પ્રમાણે કર્મના વિપાકો ભાવવા. એટલે કર્મના ફલની વિચારણા કરવી, તે ધર્મધ્યાનનો ત્રીજો વિપાક વિચય નામનો ભેદ બાણુવો. જે ભવ્ય જીવોએ આનંદ પૂર્વક આ કર્મના વિપાકને વિચાર્યો છે, તેઓ કર્મના બંધથી જરૂર બચી શકે છે એમ બાણુવું. અહીં પુણ્યના વિપાકની અને પાપના વિપાકની ભાવના યથાર્થ સમજવા માટે અગ્નીઆરમ્ભા શ્રી વિપાક સૂત્રનો ટુંક પરિચય કરાવવો ખાસ જરૂરી છે. તે આ પ્રમાણે—આ અંગસૂત્રના બે શ્રુતસ્કંધ છે. શ્રુતસ્કંધ એટલે આખા અંધનો મોટો ભાગ. પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં ૧૦ અધ્યયનો છે. તેમાં પાપના ફલ આ રીતે જણાવ્યા છે. આર ઝાનવજ્ઞા સુધર્માસ્વામીને ચંપાનગરીમાં, શ્રી જંબૂસ્વામિએ

આ સૂત્રનો અર્થ પૂછ્યો, શ્રી સુધર્માસ્વામિએ મૃગાપુત્રાધ્યયન વગેરે ૧૦ અધ્યયનોમાંના પહેલા મૃગાપુત્ર અધ્યયનમાં મૃગાપુત્રે પૂર્ણલવે કરેલા પાપના ફલ આ લવમાં લોગળ્યા તે બીના જણાવી તે દુઃકમાં આ પ્રમાણે મગાપુત્રનું સ્વરૂપ—તેને લોંચરામાં રાખ્યો હતો, કાફલ્યવૃત્તિએ (કથાજનક સ્થિતિમાં) તે જીવન ગુળરનારો જન્મશ્રી આંધળો હતો. વિજય ક્ષત્રિયનું નીકળવું, જાત્યંધ આવ્યો, જાત્યંધના પ્રશ્નમાં મૃગાપુત્રનો બીના જણાવો, તેને જોવા શ્રી ગૌતમ સ્વામી ગયા, તેમણે મૃગાપુત્રની માતાને લોંચરામાં રહેલ મૃગાપુત્રને જોવાની ઇચ્છા જણાવો. લોજનનો ગાદી લઈને તેની માતા આવી તેણીએ પૂજ્ય શ્રી ગૌતમસ્વામીને મુખ નાક બંધ કરવા સૂચના કરી, તેનું કારણ એ હતું કે લોંચરામાં રહેલા મૃગાપુત્રના શરીરની દુર્ગંધ બહુજ ઉછળતી હતી. તે સહન ન થઈ શકે તેવી હતી તેની ખરાબ અસર ન થાય આ મુદ્દાથી મૃગારાણીએ શ્રી ગૌતમસ્વામીને મુખ નાક બંધ કરવાની સૂચના કરી હતી. લોંચરામાં જઈ શ્રીગૌતમ સ્વામીએ મૃગાપુત્રના આહારાદિ જોયા, સાથે નારકીના જેવી તેની હાલત પણ જોઈ, શ્રી ગૌતમસ્વામીએ આ બીના પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવને જણાવો, તેનો પૂર્ણલવ પૂછ્યો. જવાબ દેતાં પ્રભુએ જણાવ્યું કે—જેના તાબામાં ૫૦૦ ગામ છે, એવો ઇક્ષ્વાકુ નામનો રાકોડ શતદ્વાર નગરની નજીક આવેલા વિજયવર્ધમાન નામના ખેટ (ગામ)માં રહેતો હતો, તે ધનવાન હતો, ને બહુજ અધર્મી હતો. પ્રજાની ઉપર નવા નવા કરવેરા વગેરે નાંખી પ્રજાને કનડતો હતો. આ કરેલા હિંસાદિ પાપનો ઉદય થતાં તેને શરીરમાં સોલ રોગ થયા, તેને મટાડનાર વૈદની તપાસ કરવા ગામમાં ઉદ્વેષણ કરાવી. તેલ વગેરે ચોળતા છતાં પણ વેદના એછી થઈ નહિ, સીમાઈને ૨૫૦ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં રત્નપ્રભા નામે પહેલી નરકમાં નારકો થયો, હે ગૌતમ ! ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં અહીં મૃગાપુત્ર પણે માતાના ગર્ભમાં આવ્યો, તેને અનિષ્ટ લાગ્યો, ગર્ભ-પાતાદિ કરવા માટે માતાએ ઉપાયો કર્યા, છતાં તેમાં તે નિષ્ફલ નીવડી. પ્રભુએ મૃગાપુત્રની નાદી આદિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. જન્મ થતાં પુત્રને જોઈને માતા પહીની, તેના પતિએ કહ્યું કે પુત્રને લોંચરામાં રાખીને સાચવવો. હે ગૌતમ ! અહીંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સિંહાદિ રૂપે સંસારમાં ભ્રમશે, છેવટે સુપ્રતિષ્ઠ નગરે જન્મ લઈ દીક્ષા પાલી સૌધર્મ દેવલોકે દેવ થઈ મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે.

૨ બીજા ઉજ્જિત નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—વાણિજ્ય ગામમાં સુધર્મ નામના યક્ષનું મંદિર છે, અહીંના મિત્ર નામે રાજાને શ્રી નામે રાણી છે અહીં કામધ્વજ નામે ગણિકા (વેશ્યા) રહે છે, તેનું વર્ણન જણાવ્યું છે, અહીં વિજયમિત્ર સાર્થવાહનો ઉજ્જિતક નામે પુત્ર હતો, જ્યારે શ્રી ગૌતમ સ્વામી ગોચરી નીકળ્યા, ત્યારે ઉજ્જિતકના હાથ બાંધીને સિપાઈયો તલતલ જેવા શરીરના ટુકડા કરે છે, તેણે કરેલો ગૂનો પ્રજાને જણાવે છે. આ બતાવ જોઈને શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને ઉજ્જિતકને આવું દુઃખ પડવાનું કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું કે—હે ગૌતમ ! હસ્તિનાપુર નગરમાં સુનંદ નામે એક મનુષ્ય રહેતો હતો, ત્યાં ગોમંડપ હતો, જે સ્થલે ગાયો ઓસે તે

ગોમંડપ કહેવાય, અહીં લીમ નામના કૂટથાહી (મચ્છીમાર વગેરે જાતિ)ની ઉત્પલા નામની ભાર્યાને ખરાબ ગર્ભના પ્રભાવે ગાયતું માંસ ખાવાનો દોહલો થયો. જોમે ગોમંડપમાંથી માંસ લાવીને દોહલો પૂર્યો. તે જોલે ત્યારે ગાયો ત્રાસ પામતી હતી, તેથી તે લોમ જોત્રસ નામે પ્રસિદ્ધ થયો, ગાયતું માંસ ખાવું વગેરે પાપ કરીને તે લીમ નરકે ગયો, ત્યાંથી નીકળી વિજય મિત્ર સાર્થવાહ અને સુભદ્રાનો પુત્ર થયો, તેનો ઉકરડામાં ત્યાગ કર્યો તેથી તેનું ઉજ્જિતક નામ પડયું, વિજય મિત્ર સસુદ્રતી મુસાફરી કરતાં મરણ પામ્યો તે બહુ શોકથી સુભદ્રા પણ મરણ પામી, સ્વજનોએ ઉજ્જિતકને વ્યસની હોવાથી ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો, તે વેશ્યામાં આસક્ત થયો. તેથી રાજાએ ઠંડ કર્યો. ત્યાંથી મરીને બોળ લવોમાં લમીને ઇંદ્રપુરમાં વેશ્યાનો પિતૃસેન નામે નપુંસક પુત્ર થયો, અહીંથી મરીને ખેલ્લી નરકે ગયો, સુસુમાર વગેરેના લવોમાં લમીને ચંપા નગરીમાં શ્રાવક કુલે જન્મ પામી અવસરે સાધુ પદ પાલી ખેલા દેવલોકમાં દેવપણું લોગવી મહાવિદેહે સિદ્ધ થયો.

ત્રીજા અભગ્નસેન નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-પુરિમતાલ નગરમાં અમોઘદર્શિ યક્ષનું મંદિર હતું, શાલા નામની ચોર પદલીનો વિજય નામે ચોર ઉપરી હતો. તે ગામને છુંટવું વિગેરે પાપ કર્મ કરીને આજીવિકા ચલાવતો હતો. તેને સ્કંદશ્રી નામે ભાર્યા તથા અભગ્નસેન નામે પુત્ર હતો. અહીં નગરમાં શ્રી વીર પ્રભુ પધાર્યા. અભગ્નસેનના કુટુંબને ૧૮ ચૌટામાં ફેરવીને રાજાએ તેને મારી નખાવ્યું. તેના પૂર્વભવની બીના ટુંકામાં આ પ્રમાણે બાણવી-તે અભગ્નસેન ચોર પૂર્વ ભવમાં અન્યાયી અંડ નામે વાણિયો હતો, ત્યાંથી મરી ત્રીજી નરકે જઈ અહીં સ્કંદશ્રીને દોહલો પૂર્યું થતાં પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું અભગ્નસેન નામ પાડયું. અનુક્રમે મોટો થતાં ચોરોની સેનાને અધિપતિ થયો તેણે એક બાલકને મારી નાંખ્યો. દેશના લોકોએ લેગા મળીને મહાબલ રાજાની આગળ ફરિયાદ કરી તે સાંભળી રાજાએ તેને ઠંડ કરવાનો હુકમ ફરમાવ્યો. આ વાત કોઈએ અભગ્નસેનને કહો દીધી, રાજાના સિપાઈઓએ વિશ્વાસ પમાડી તેને પકડ્યો. સાથે તેના કુટુંબને પણ પકડી લીધું. ને સર્વેને મારી નાખ્યા. અહીં અભગ્નસેન મરીને નારક વગેરે લવોમાં લમીને હિંસાદિ કરવાથી કરેલા કર્મો સંયમથી ખપાવી અંતે મોક્ષે જશે. અહીં સમજવા જેવો બીના એ છે કે-પ્રભુની હયાતી છતાં નિરૂપકર્મ કર્મ જન્ય ઉપદ્રવો પ્રભુના અતિશયથી પણ ટળી શકતા નથી.

હવે ચોથા શકટાધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-શાખાંજની નગરીના દેવપૂમણુ નામના બગીચામાં અમોઘ નામના યક્ષનું મંદિર હતું. આ નગરીનો મહાચંદ્ર રાજા, તેને સુસેન નામે પ્રધાન હતો અહીં સુદર્શના નામે વેશ્યા રહેતી હતી સુભદ્ર શેકનો ભદ્રા સ્ત્રીને શકટ નામે પુત્ર હતો, અહીં શ્રી વીર પ્રભુ પધાર્યા વગેરે બીના જણાવી તેનો પૂર્વભવ કહ્યો. તેમાં જણાવ્યું કે-આ શકટ નામે પુત્ર પાછલા ભવમાં છગલપુરે સિંહગિરિ રાજાના રાજ્યમાં છણિક નામે છગલિક (ખકરા વેચવાનો ધંધો કરનાર) હતો, અહીં હિંસાદિ પાપ કર્મો કરી મરીને ચોથી નરકે ગયા પછી અહીં સુભદ્ર શેકના શકટ નામના પુત્ર પછે

ઉત્પન્ન થયો. વ્યસની હોવાથી પિતાએ ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો; સ્વચ્છંદી બની વેશવાસકત થયો, સુસેન પ્રધાને મારી નખાવ્યો, મરીને ખેંચી નરકે ગયો, ત્યાંથી નીકળી રાજગૃહે અંકલ થયો. કરેલા પાપે મરીને નરકે ગયો વગેરે બીના જણાવી છે.

પાંચમા બૃહસ્પતિદત્ત નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-કોશાંબી નગરીના ચંદ્રાવતરણ ઉદ્યાનમાં શ્વેતભદ્ર નામે યક્ષનું મંદિર હતું. આ નગરીના શતાતીક રાજાની મૃગાવતી રાણીને ઉદ્યાન નામે પુત્ર હતો, તેને પદ્માવતી રાણી હતી. આ રાજાના રાજ્યમાં સૌમદત્ત વસુદત્તાનો બૃહસ્પતિ નામે પુરોહિત હતો, અહીં શ્રીવીર પ્રભુ પદ્માર્ચા વગેરે બીના જણાવ્યા બાદ કહ્યું છે કે-સર્વતોભદ્ર નામના નગરના જિતશત્રુ રાજાને મહેશ્વરદત્ત નામે પુરોહિત હતો. તે દરેજાજ બ્રાહ્મણ વગેરેના એકેક પુત્રને હણે છે, આઠમ બોદશે બે બે પુત્રોને, ચોમાસીના કિવસે ચાર ચાર પુત્રોને, છ માસીએ આઠ આઠ પુત્રોને અને વાર્ષિક દિને સોલ સોલ પુત્રોને, અને પરબલના અભિયોગ રૂપ અવસરે ૧૦૮-૧૦૮ પુત્રોને હણે છે. આવી ઘોર હિંસાના પાપે તે પુરોહિત મરીને પાંચમી નરકે જઈ અહીં બૃહસ્પતિદત્ત પછે ઉત્પન્ન થયો. તે ઉદ્યાન રાજાનો બાલમિત્ર હતો, તે પદ્માવતી રાણીમાં આસકત થયો. આ પાપે હણાઈને મરી ખેંચી નરકે ગયો વગેરે બીના જણાવી છે.

છઠ્ઠા સુદર્શન નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-મથુરાના બંડીરવન નામના બગીચામાં સુદર્શન યક્ષનું મંદિર છે. અહીં નગરીમાં શ્રીદામ શેઠની બધુશ્રી નામની ભાર્યાને નંદિવર્ધન નામે પુત્ર હતો. તે પાછલા ભવમાં સિંહપુરના સિંહરથ રાજાના કેદખાનાનો ઉપરી દુર્યોધન નામે ચારકપાલ હતો. હિંસાદિના પાપે તે મરીને છઠ્ઠી નરકે જઈ અહીં નંદિવર્ધન પછે જન્મ્યો; અતુકમે મોટો થતાં તેણે પિતાને મારવાનું કાવતરું રચ્યું. તે વાત રાજાએ મંત્રિના કહેવાથી જાણી ત્યારે તેને મારી નખાવ્યો મરીને તે રત્નપ્રભામાં ગયો વગેરે બીના જણાવી છે.

સાતમા ઉંબરદત્ત નામના અધ્યયનમાં પાંડલ ખંડ નામના નગરમાં ઉંબરદત્ત નામના યક્ષનું મંદિર છે. આ નગરનો સિદ્ધાર્થ નામે રાજા છે, સાગરદત્તનો પુત્ર ઉંબરદત્ત નામે સાર્થવાહ છે. અહીં શ્રી વીર પ્રભુ પદ્માર્ચા વગેરે બીના જણાવ્યા બાદ એક બીજારીને જોતાં શ્રી ગૌતમે તેનો બાબતમાં પ્રભુને પૂછતાં પ્રભુદેવે તેના પૂર્વ ભવની બીના કહેતાં જણાવ્યું કે-વિજયપુરમાં કનકરથ રાજા હતો. અહીં એક ધન્વાતરિ વેદ બીજા શ્રવેને માંસ ખાવાનો ઉપદેશ દેતો હતો. તે માંસાહારાદિના પાપે છઠ્ઠી નરકે ગયો, ત્યાંથી ઉંબરદત્ત પછે ઉત્પન્ન થયો, પૂર્વે કરેલા પાપ કર્મોના ઉદયે શરીરમાં સોલ રોગો ઉત્પન્ન થયા. મરીને ખેંચી નરકે ગયો વગેરે બીના જણાવી.

આઠમા સૌર્યદત્ત નામના અધ્યયનમાં સૌર્યપુરના સૌર્યવતંસક ઉદ્યાનમાં સૌર્યયક્ષનું મંદિર હતું, અહીંનો સૌર્યદત્ત રાજા હતો, સમુદ્ર નામના સાર્થવાહને સૌર્યદત્ત નામે પુત્ર હતો. શ્રીવીર પદ્માર્ચા. પ્રભુદેવે સૌર્યદત્તના પૂર્વ ભવની બીના જણાવતાં કહ્યું કે-

તે નંદિપુરના મિત્રરાજાનો શ્રીયક નામનો રસોઈયો હતો. માંસાહારાદિના પાપે છટ્ટી નરકના દુઃખ ભોગવી અહીં સૌર્યકંતપણે જન્મ્યો. તે કાલક્રમે મોટો થયો ત્યારે યસુના નહીના પુત્રને જાળવા વગેરેનો ધંધો કરતો હતો. માંસલાતું માંસ ખાતા ગળામાં મત્સ્ય કંટક (કાંટાં જેવું હાકકું) ચોટી ગયું, તેની તીવ્ર વેદના ભોગવી ખેલો નરકે ગયો વગેરે બીના જણાવી છે.

નવમા દેવહત્તા નામના અધ્યયનમાં રોહિડ નામના નગરના વૈશ્રમણ્ય દત્ત રાજા અને શ્રીરાણીને પુષ્પનંદિ કુમાર નામે પુત્ર હતો, આ નગરની બહાર પૃથ્વી અવતંત્રક નામના ઉદ્યાનમાં ધરણ્ય યક્ષનું મંદિર હતું. દત્ત-કૃષ્ણશ્રીને દેવહત્તા નામે પુત્રી હતી. અહીં શ્રી વીર પ્રભુ પધાર્યા વગેરે જણાવ્યા બાદ દેવહત્તાના પૂર્વ ભવની બીના જણાવતાં પ્રભુદેવે કહ્યું કે-સુપ્રતિહાર્ય નામના મહાસેન રાજા અને ધારિણી રાણીને સિંહસેન કુમાર નામે પુત્ર હતો, તેને શ્યામા રાણી વગેરે પાંચસો રાણીયો હતી. તેમાં શ્યામા રાણી સિવાય બાકીની રાણીયો ઉપર સિંહસેન કુમારને અરૂચિ હતી. તેથી ૪૬૬ રાણીયોની માતાઓ સિંહસેનની ઉપર દ્રેષ રાખે છે. તે વાત શ્યામા રાણીએ પોતાના સ્વામિ સિંહસેનને જણાવી. તેણે તે સર્વે ૪૬૬ સાસુઓને કૂટાગારમાં રાખી રાતે લાક્ષ સળગાવી મારી નાંખી, આવા હિંસાદિના પાપે સિંહસેન મરીને છટ્ટી નરકના દુઃખ ભોગવી અહીં દેવહત્તા પણે જન્મ્યો. તેના લગ્ન પુષ્પનંદિ કુમારની સાથે થયા. તે માતાની ભક્તિ બહુ કરતો હતો, તે દ્રેષથી દેવહત્તાએ શ્રીરાણી સાસુને મારી નાંખી, તે વાત જાણી દેવહત્તાને પુષ્પનંદિએ મરાવી નાંખી, મરીને તે ખેલો નરકે ગઈ વગેરે બીના જણાવી છે.

દશમા અંબુ નામના અધ્યયનમાં વર્ધમાન નામના નગરમાં વિજય-મિત્ર નામે રાજા હતો, તેની બહાર માણિભદ્ર યક્ષનું મંદિર હતું. ધનદેવની પ્રિયંશુ નામની સ્ત્રીને અંબુ નામે પુત્રી હતી. અહીં સમવસરેલા શ્રીવીર પ્રભુએ તે અંબુના પૂર્વ ભવની બીના જણાવતાં કહ્યું કે-તે પાછલા ભવમાં ઇંદ્રપુર નગરમાં રહેનારી પૃથ્વીશ્રી નામે વેશ્યા હતી. તે વિષયાસક્ત થવાથી મરીને છટ્ટી નરકે ગઈ. અહીં અંબુ પુત્રી પણે ઉપજી ઇંદ્રપુરના ઇંદ્રદત્ત રાજાની રાણી થઈ, યોનિશૂલની પીડા ભોગવતાં મરણ પામી ખેલો નરકે જઈ વગેરે બીના જણાવી છે. અહીં ખેલો શ્રુત સ્કંધના ૧૦ અધ્યયનોનો ટુંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

હવે બીજા શ્રુતસ્કંધના સુબાહુ અધ્યયન વગેરે ૧૦ અધ્યયનોમાંના ખેલો સુબાહુ અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-હસ્તિશીર્ષ નગરમાં અદીનશત્રુ રાજાને ૫૦૦ રાણીઓ હતી. આ નગરની બહાર પુષ્પકરંડક નામના બગીચામાં યક્ષનું મંદિર હતું અહીં પ્રભુશ્રી વીર પરમાત્મા પધાર્યા. દેશના સુણી સુબાહુ કુમારે શ્રાવક ધર્મ સ્વીકાર્યો. તેના પૂર્વ ભવની બીના જણાવતાં પ્રભુ દેવે કહ્યું કે-હસ્તિનાપુરમાં સુસુખ નામે શેઠ રહેતા હતા, તેમણે ધર્મધોષ સ્થવિરના શિષ્ય સુદત્ત નામના સુનિને ભાવ પૂર્વક

ઠોરાવતાં શુભ મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ કર્યો પંચ દીવ્યો અહીં પ્રકટ થયા. તે સુમુખ શેઠ અંતે મરણ પામી મુનિ દાનના પ્રભાવે સુખાહુ પછે જન્મ્યા. અતુકમે મોટા થતા પરમ શ્રાવક થયા. તે આઠમે ને ચૌદશે પોષધ કરતા હતા. એક વખત અહમ સહિત પોષધ કર્યો, તેમાં ધર્મ જાગરિકા કરતાં દીક્ષાની ભાવના થઈ. તે હમ આરાધી પહેલા દેવલોકે દેવપણું ભોગવી નરભવમાં ફરી દીક્ષા આરાધી પ્રથમ દેવલોકાદિના દેવતાઈ સુખ ભોગવી અંતે નરભવ પામી સંયમ સાધી મોક્ષે જશે. બીજા ભદ્રનંદિ નામના અધ્યયનમાં ભદ્રનંદિ શેઠે યુગખાહુ તીર્થકરને ઠોરાવ્યાની બીના કહી છે. ત્રીજા અધ્યયનમાં સુભત શેઠે પુષ્પદત્ત મુનિને ઠોરાવ્યાની બીના કહી છે. ચોથા અધ્યયનમાં સુવાસવ શેઠે વેશ્રમણ ભદ્ર મુનિને ઠોરાવ્યું, તે બીના જણાવી છે. પાંચમા અધ્યયનમાં જિનદાસ શેઠે સુધર્મા મુનિને ઠોરાવ્યું, તે બીના જણાવી છે. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં વેશ્રમણ શેઠે સંભૂતિવિજય મુનિને ઠોરાવ્યું, તે બીના કહી છે. સાતમા અધ્યયનમાં મહાબલ કુમારે ઇંદ્રપુર મુનિને ઠોરાવ્યાની બીના જણાવી છે. આઠમા અધ્યયનમાં ભદ્રનંદિ શેઠે ધર્મસિંહ મુનિને ઠોરાવ્યું, તે બીના જણાવી છે. નવમા અધ્યયનમાં મહાચંદ્ર રાજાએ ધર્મવીર્ય મુનિને ઠોરાવ્યાની બીના જણાવી છે. દશમા અધ્યયનમાં વરદત્ત રાજાએ ધર્મરૂચિ મુનિને ઠોરાવ્યું તે બીના જણાવી છે. બાકીની બીના નવે અધ્યયનોમાં સુખાહુકુમારની માફક જણાવી. વિષાક સૂત્રની આ બીના વિચારતાં કર્મ બંધથી જરૂર ખરી શકાય છે. ૧૭૩

ફલ ન ભોગવવું પડે જો બંધ કાલે ચેતીએ,

સ્વાધીન સંચય કાલ તેવો ઉદય કાલ ન જાણીએ;

બંધ કારણ કર્મના જાણી વિચારી ધારીએ,

ભાવિકલ પહેલાં વિચારી કાર્ય ઉત્તમ સાધીએ. ૧૭૪

રૂપરૂપાર્થ:—આસન્ન સિદ્ધિક ભવ્ય જીવોએ પોતાના આત્માને આ રીતે ચિંતામણ આપવો કે જો કર્મબંધ કરતી વખતે ચેતવામાં આવે એટલે કોષાદિક કરવાથી માઠ દુઃખદાયકો કર્મ બંધાશે એવું વિચારવામાં આવે અને તેથી કોષાદિક કરવામાં આવે નહિ તો તેનું ફલ ભોગવવું પડતું નથી. કારણ કે “બાંધેલું કર્મ ભોગવવું પડે” તેવો નિયમ છે. હવે કર્મ જો બાંધીએ જ નહિ તો પછી તેનું ફલ ભોગવવાનું હોતું નથી. માટે સંચયકાલ એટલે કર્મ બંધનો કાલ જેવો સ્વાધીન છે, એટલે પોતાની મરજી ઉપર આધાર રાખનારો છે, તેવો ઉદયકાલ નથી કારણ કે ઉદય આવેલાં કર્મ તો સુખે કે દુઃખે ભોગવ્યા વિના છુટકો જ નથી. માટે કર્મ બંધના કારણોને સારી રીતે જાણીને તેમજ વિચારીને તથા ધારી રાખીને તે કર્મ બંધ ન થાય તેવો ચત્ન કરવો જોઈએ નહિ તો બાંધેલા કર્મનું ફલ ભવિષ્યમાં અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. એવું વિચારીને શુભ ફલને દેનારા ઉત્તમ કાર્યો કરવાં જોઈએ. આ શ્લોકનું રહસ્ય બહુ જ સમજવા જેવું છે. તે આ પ્રમાણે જાણવું. સંસારી જીવો- માંના કેટલાએક સમજી ભવ્ય જીવો કોઈ પણ કામ શરૂ કરતા પહેલાં જરૂર વિચારે છે કે-આ કાર્ય કરવાથી કેવું ફળ મળશે ? તેમાં જેનું શુભ ફળ મળવાનું છે, એમ નક્કી જાણે, તેવા આત્મદૃષ્ટિને સતેજ કરનારા ધર્મકાર્યો જરૂર કરે, ને દુર્ગતિ દેનારા ખરાબ

કામ કરવાનો વિચાર પણ કરે નહિ કારણ તેઓ સમજે છે કે-નગર વિચાર્યું કામ કરતારા જીવો બહુજ દુઃખને પામે છે, ને છેવટે પસ્તાય છે. એ પ્રમાણે ધર્મધ્યાનના ત્રીજા બેઠ વિપાક વિચયનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૧૭૪ આ બાબતમાં આંબાના ઝાડને છેદનાર રાજાનું ને પક્ષિ મારનાર રાજાનું દૃષ્ટાંત યાદ રાખવા જેવું છે. તે બંને દૃષ્ટાંતો દ્રુકામાં આ પ્રમાણે બાજુવાં.

આંબાના ઝાડને છેદનાર રાજાનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે—

પટલીપુત્ર નામના નગરમાં નિવાસ કરનાર ધનહત્ત શ્રેષ્ઠી વેપાર માટે વહાણમાં બેસી દરીઆ રસ્તે ચાલ્યો. અનુકૂલ પવનને લીધે ત્વરાથી વહાણ ચાલ્યું, અને મધ્ય સમુદ્રમાં આબું, તેટલામાં શ્રેષ્ઠીએ આકાશમાર્ગે ચાલ્યા આવતા એક ઉત્તમ પોપટને જોયો. તે પોપટના મુખમાં એક આમ્રફળ હતું, શ્રમિત ધર્મ જવાસો તેને સમુદ્રમાં પડતો જોઈને શ્રેષ્ઠીએ તેની નીચે એક વસ્ર લાંબુ કરાવીને ખલાસીઓ પાસે તેને ઝીલાવી લીધો, અને પોતાની પાસે મંગાવી તેને પાણી તથા પવન નાખવાવડે સ્વસ્થ કર્યો. ત્યાર પછી શ્રેષ્ઠીએ તેને બોલાવ્યો. એટલે તે મુખમાંથી આમ્રફળને નીચે મુકીને મનુષ્ય વાણીથી બોલ્યો કે— “હે સાર્થના અધિપતિ શ્રેષ્ઠી ! તમે સર્વ પ્રકારના ઉપકારમાં શ્રેષ્ઠ એવો જીવિતકાન રૂપી ઉપકાર મારાપર કરીને મને જીવાડ્યો છે, એટલું જ નહીં, પણ મારા અંધ અને વૃદ્ધ માતાપિતાને પણ તમે જીવાડ્યા છે. તો આવા મોટા ઉપકાર કરનારા તમીને હું કેવી બતનો પ્રતિઉપકાર કરું ? તો પણ મેં આપેલું આ આમ્રફળ તમે સ્વીકારો. ” શ્રેષ્ઠીએ કહ્યું કે— “આ ફળ તારું ભક્ષ્ય છે ને તારે ખાવા લાયક છે, માટે તું જ ખા, અને બીજું પણ સાડર, દ્રાક્ષ વિગેરે તને ખાવા આપું છું. ” ત્યારે પોપટ બોલ્યો કે— “હે શ્રેષ્ઠી ! આ ફળનું વૃત્તાંત સાંભળો. વિંધ્યાટવીમાં એક વૃક્ષ ઉપર પોપટનું મિથુન વસે છે તેનો હું પુત્ર છું. તે મારાં માતાપિતા અનુક્રમે વૃદ્ધપણાથી જરાકાંત થવાને લીધે આંખે બોર્ષ શક્તા નથી. તેથી હુંજ તેમને ખાવાનું લાવીને આપું છું. તે અરણ્યમાં એક દિવસ બે મુનિશાજ પધાર્યા. તેમણે ચોતરફ જોઈને એકાંત જણાયાથી પરસ્પર આ પ્રમાણે વાત કરી કે— ‘સમુદ્રના મધ્યમાં કપિ નામના પર્વતના શિખર ઉપર નિરંતર ફળતું એક આમ્રવૃક્ષ છે, તેનું એક પણ ફળ એક વાર જે ભક્ષણ કરે તેના અંગમાંથી સર્વ વ્યાધિઓ નાશ પામે છે, તેમજ અકાળ મૃત્યુ કે જરા જીર્ણપણું તેને પ્રાપ્ત થતું નથી. ’ આ પ્રમાણે તેમનું વાક્ય સાંભળીને મેં વિચાર્યું કે— ‘મુનિનું વાક્ય હંમેશાં સત્ય અને હિતકરજ હોય છે, તેથી તે વૃક્ષનું ફળ લાવીને જો મારાં માતા પિતાને આપું તો તેઓ યુવાવસ્થાને પામે. ’ આવો વિચાર કરીને હું ત્યાં ગયો, અને આ ફળ લાવ્યો છું માટે હે શ્રેષ્ઠી ! આ ફળ તમે ગ્રહણ કરો, હું બીજું ફળ લઈ આવીને મારા માબાપને આપીશ. ” પછી શ્રેષ્ઠીએ પોપટના આમ્રફળી તે ફળ લીધું, અને પોપટ ત્યાંથી આકાશમાં ઉડી ગયો.

પછી શ્રેષ્ઠીએ વિચાર્યું કે— “જો આ ફળ હું કોઈ રાજાને આપું તો તેનાથી ઘણા જીવોનો ઉપકાર થશે, હું આશંકા તો પણ છું અને નહીં ખાઉં તો પણ છું ? ” એમ

વિચારીને તે આગ્રહજ તેણે સારી રીતે સાચવી રાખ્યું. પછી કેટલેક દિવસે તે વહાણ કોઈ કિનારે પહોંચ્યું. એટલે એથી વહાણમાંથી ઉતરીને ભેટ લઈને રાજા પાસે ગયો. રાજાની પાસે ભેટ મૂકીને પછી તે આગ્રહજ પણ આપ્યું. તે જોઈને રાજાએ વિસ્મયપૂર્વક પૂછ્યું કે-“હે એથી ! આ શાનું ફળ છે ?” ત્યારે એથીએ રાજાને તે ફળનો સમગ્ર મહિમા કહ્યો. તેથી રાજા અત્યંત સંતુષ્ટ થયો અને તેનું સંબળું ઘણું માફ કર્યું, એટલે એથી હર્ષ પામીને પોતાને સ્થાનકે ગયો.

પછી રાજાએ ફળ હાથમાં રાખીને વિચાર્યું કે-“આ ફળને હું એકલોજ ખાઈશ તો તેથી શું અધિક શુભ થશે ? માટે કોઈ સારા ક્ષેત્રમાં વવરાવું તો તેના ઘણાં ફળો થશે, અને તેથી સૌ પુત્રાદિક સર્વને વૃદ્ધાવસ્થા સહિત કરી શકાશે.” એમ વિચારીને રાજાએ કોઈ સારા ક્ષેત્રમાં તે બીજ વવરાવ્યું; અનુક્રમે તે આગ્રવૃક્ષ વૃદ્ધિ પામ્યું. અને તેને પુષ્પ ફળ વિગેરે થયાં. ત્યારે રાજાએ તેના રક્ષકોને ઘણું ધન આપીને કહ્યું કે-“આ વૃક્ષનું ચતુર્વર્તક રક્ષણ કરવું.” આ પ્રમાણે રાજાનું વચન સાંભળીને તે રક્ષકો રાત્રિ દિવસ ત્યાંજ રહેવા લાગ્યા. એક દિવસે દેવયોગે રાત્રિમાં એક ફળ પોતાની મેળે તુટીને પૃથ્વી પર પડ્યું, પછી પ્રાતઃકાલે તે પાકેલા ફળને પડેલું જોઈને રક્ષકોએ હર્ષપૂર્વક તે લઈ તત્કાળ રાજાને આપ્યું. તે વખત રાજાએ વિચાર્યું કે-“આ નવીન ફળ પ્રથમ કોઈ પાત્રને આપું તો ઠીક.” એમ ધારીને ચાર વેદના બ્રાહ્મણનાર કોઈ બ્રાહ્મણને રાજાએ ભક્તિપૂર્વક તે ફળ આપ્યું. બ્રાહ્મણ તે ફળ ખાવાથી તત્કાળ મૃત્યુ પામ્યો. તે વૃક્ષાંત સાંભળીને રાજા અતિ ખેદ સહિત બોલ્યો કે-“ઓહ ! મેં ધર્મબુદ્ધિથી બ્રહ્મહત્યા રૂપ મોટું પાપ કર્યું. ખરેખર મને મારવા માટેજ કોઈ શત્રુએ પ્રયત્ન કરીને તે ફળ મોકલ્યું હશે, માટે આ વિષવૃક્ષ પોતેજ વાવેલું અને પ્રયત્નથી પાળેલું છતાં શીઘ્રતાથી છેદી નખાવું.” પછી તેવો હુકમ થતાંજ રાજપુરોએ તીક્ષ્ણ કુહાડા વડે તે ઉત્તમ વૃક્ષને મૂળ સહિત કાપીને ભૂમિપર પાડી દીધું; અને તે સમગ્ર વૃક્ષને પૃથ્વીમાં દાટી દીધું. પછી મરગી (વાઈ), કોઈ, રક્તપિત્તાદિક અસાધ્ય વ્યાધિથી પીડાયેલા કેટલાક લોકો જીવિતથી ખેદ પામ્યા સતા તે વૃક્ષનું છેદન સાંભળીને ત્યાં આવ્યા; અને સુખેથી મરણ થાય એવા હેતુથી તે વૃક્ષના શેષ રહેલાં સુકાં કાઢ અને કુત્સિત પત્રાદિક તેમણે ખાધાં તેથી તે નીરોગી તથા કામદેવ સમાન રૂપવાળા થયા. તેમને જોઈને રાજાએ વિસ્મય પામીને રક્ષકોને બોલાવીને પૂછ્યું કે-“તમે મને આપ્યું હતું તે આગ્રહજ તોડીને લાવ્યા હતા કે પૃથ્વીપર પડેલું લીધું હતું ?” ત્યારે તેઓએ સત્ય વાત કહી. તે સાંભળીને રાજાએ વિચાર્યું કે-“જરૂર તે ફળ પૃથ્વી પર પડ્યા પછી સર્પ વિગેરેના વિષથી મિશ્રિત થયું હશે, તેથીજ તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણનું મૃત્યુ થયું; પરંતુ તે વૃક્ષ તો અમૃત સમાનજ હતું અરેરે ! મેં અવિચાર્યું સહસા કામ કર્યું, કે આવું ઉત્તમ વૃક્ષ કોઈથી ઉઝેડી નાખ્યું.” આ પ્રમાણે વૃક્ષના શુભોને વારંવાર સાંભળીને તેણે જીવતાં સુધી અતિ શોક કર્યો.

“જેમ આ રાજાએ વગર વિચારે કાર્ય કર્યું તેમ બીજાએ કરવું નહિ” તેવું આ દર્શાવતું તાત્પર્ય છે. અહીં તેના ઉપનયની યોજના આ પ્રમાણે કરવી—“અત્યંત દુર્લભ આઞ્ઞવૃક્ષ સદૃશ મનુષ્ય જન્મ પામીને અજ્ઞાન તથા અવિરતિવડે કરીને જે મૂઠ પુરૂષ પોતાના મનુષ્ય ભવ બ્યર્થ ગુમાવે છે તે વારંવાર અત્યંત શોક પામે છે. કદાચિત્ દેવના સાન્નિધ્યથી તેવા સદૃશની પ્રાપ્તિ તો ફરીને થઈ શકે છે, પણ મુગ્ધપણાથી વૃથા ગુમાવેલ મનુષ્ય-ભવની પ્રાપ્તિ ફરીથી થઈ શકતી નથી. માટે કિંચિત્ પણ પ્રમાદ કરવો નહિ. હે પ્રાણી ! જેમ પતંગીયું, બ્રમર, મૃગ, પક્ષી, સર્પ, માછલું અને હાથી વિગેરે ઇન્દ્રિયોના વિષયને આધીન થવાથી પોતાના પ્રમાદથીજ મૃત્યુ પામે છે અને સિંહ વગેરે પ્રાણીઓ માંસલુપ્ધ-પણાથી પાંજરે પડે છે, અને બાંધનના દુઃખ પામીને ચિર કાળ પર્યંત શોકજનક દશાને ભોગવે છે; તેમ તું પણ જો પ્રમાદમાં પડીશ તો તેવીજ દશા પામીશ. હે મૂઠ જીવ ! પ્રથમ પણ પાપ કરવાથીજ દુઃખના સમૂહમાં પડેલો છે, અને ફરીથી પણ પાછો પાપજ કર્યા કરે છે; તેથી મહાસાગરમાં દૂબતાં માથે અને કંઠે પથ્થર બાંધ્યા જેવું કરે છે. હે જીવ ! તને વારંવાર ઉપદેશ આપીએ છીએ કે, જો તું દુઃખથી ભય પામતો હોય, અને સુખની ઇચ્છા રાખતો હોય તો એવું કાર્ય કર કે જેથી તારૂં વાંછિત સિદ્ધ થાય તેમ કરવાનો તારો આજ અવસર છે. હે જીવ ! તું ધન, સ્ત્રી, સ્વજન, સુખ અને પ્રાણને પણ તજી દેજે, પણ એક જૈનધર્મને તજીશ નહીં. કેમકે ધર્મથીજ સર્વ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે વિચારીને સત્ક્રિયામાં પ્રવર્તન કરવું.”

પક્ષીની હિંસા કરનાર રાજાનું દર્શાવેલું આ પ્રમાણે—

આ ભરતક્ષેત્રમાં શત્રુજય નામે એક રાજા હતો. તેની પાસે કોઈ એક પુરુષ ઉત્તમ લક્ષણવાળો એક અશ્વ લાવીને લેટ કર્યો. તેને જોઈને રાજાએ વિચાર્યું કે—“આ અશ્વ શરીરની શોભાથી પ્રશંસા કરવા લાયક છે; પરંતુ તેની ગતિ જોવી જોઈએ.” કહ્યું છે કે—

जवो हि सप्तेः परमं विभूषणं, नृपांगनायाः कृशता तपस्विनः ।

द्विजस्य विद्यैव मुनेरपि क्षमा, पराक्रमः शस्त्रबलोपजीविनः ॥ ૧ ॥

અર્થ:—અશ્વનું શ્રેષ્ઠ ભૂષણ ગતિ છે, રાજપત્ની તથા તપસ્વી પુરુષનું ભૂષણ કૃશપણ છે, બ્રાહ્મણનું ભૂષણ વિદ્યાજ છે, મુનિનું ભૂષણ ક્ષમા છે અને શસ્ત્રવિદ્યાના બળથી આજીવિકા કરનાર પુરુષનું ભૂષણ પરાક્રમ છે. ૧

પછી તે રાજા ઘોડા પર ચઢીને અરણ્યમાં તેને દોડાવવા લાગ્યો; એટલામાં તે પવનવેગી ઘોડો એવો દોડ્યો કે તેનું સર્વ સૈન્ય પાછળ રહી ગયું. રાજા જેમ જેમ તેના વેગને રોકવા માટે તેની લગામ ખેંચે તેમ તેમ તે અશ્વ વધારે વધારે દોડવા લાગ્યો. પછી રાજાએ થાકીને લગામ ઢીલી મૂકી કે તરતજ તે અશ્વ ઉભો રહ્યો. ત્યારે રાજાએ બાણ્યું કે આ અશ્વને વિપરીત શિક્ષા (કેળવણી) આપી છે. પછી રાજાએ અશ્વ પરથી ઉતરીને

પલાશુ ઉતાર્યું, તેવામાં તે ઘોડો સંધિઓ ત્રુટી જવાથી પૃથ્વી પર પડીને મરણ પામ્યો. રાજા ક્રુધા અને તૃષાથી પીડા પામતો એકલો લયંકર અટવીમાં ભમવા લાગ્યો. ભમતાં ભમતાં એક મોટું વડનું ઝાડ જોઈને રાજા થાકેલો હોવાથી તેની છાયામાં જઈને બેઠો. પછી તે આમ તેમ જુઓ છે તેવામાં તેજ ઝાડની એક શાખામાંથી તેણે પાણીનાં ટીપાં પડતાં જોયાં. રાજાએ વિચાર્યું કે-“વર્ષાકાળમાં પડેલું જળ આટલા વખત સુધી શાખાના છિદ્રમાં ભરાઈ રહ્યું હશે, તે હાલમાં પડે છે.” એમ ધારીને પોતે તરસ્યો હોવાથી આખરાનાં પાદડાંને પડીઓ ખનાવીને તેની નીચે મૂક્યો. થોડી વારે તે પડીઓ કાળા અને મેલા પાણીથી ભરાઈ ગયો. તે લઈને રાજા જેવામાં પીવા જાય છે તેટલામાં કોઈ પક્ષી વૃક્ષની શાખા પરથી ઉતરી તે જળનું પાત્ર રાજાના હાથમાંથી પાડી નાંખીને પાછું વૃક્ષની શાખા ઉપર જઈને બેઠું. રાજાએ નિરાશ થઈને ફરીથી પડીઓ મૂક્યો તે ભરાઈ ગયો. તેને પીવા જાય છે, એટલે ફરીથી પણ તે પક્ષીએ પાડી નાખ્યો. ત્યારે રાજાએ ક્રોધ કરીને વિચાર્યું કે-“જો આ દુષ્ટ પક્ષી હવે ત્રીજી વાર આવશે તો તેને હું મારી નાંખીશ.” એમ ધારીને એક હાથમાં ચાળુક રાખીને બીજા હાથે જળ ભરવા માટે પડીઓ મૂક્યો, તે વખતે પક્ષીએ વિચાર્યું કે-“આ રાજા કોપાયમાન થયો છે તેથી હવે જો હું પડીઓ પાડી નાંખીશ તો જરૂર તે મને મારી નાંખશે અને જો નહીં પાડું તો આ ઝેરી પાણી પીવાથી તે અવશ્ય મરણ પામશે. તેથી મારે મરવું તે શ્રેષ્ઠ છે, પણ આ રાજા જીવે તો સાફ.” એમ વિચારીને તેણે ત્રીજી વાર પણ રાજાના હાથમાંથી પડીઓ પાડી નાંખ્યો, એટલે કોપ પામેલા રાજાએ કોરડાના પ્રહારવડે તરતજ તે પક્ષીને મારી નાંખ્યું. પછી રાજાએ ફરીથી પડીઓ મૂક્યો. તે વખતે ઉપરથી પડતું જળ આડું અવળું પડવા માંડ્યું; એટલે રાજા આશ્ચર્ય સહિત ઉઠીને વૃક્ષની શાખા પર ચડી જુઓ છે, તો તે વૃક્ષના કોટરમાં એક અજગરને પડેલો જોયો. તેને જોઈને રાજાએ ધાર્યું કે “તે જળ નથી, પણ આ સુતેલા અજગરના મુખમાંથી ગરલ પડે છે. જો મેં તે પીધું હોત તો અવશ્ય મારું મરણ થાત. અહો ! એ પક્ષીએ મને વારંવાર ઝેર પીતાં અટકાવ્યો, પણ મેં મૂર્ખાએ તે જાણ્યું નહીં. અરેરે ! પરમોપકારી પક્ષીને મેં ફાગટ મારી નાંખ્યું.”

આ પ્રમાણે રાજા પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો, તેવામાં તેનું સૈન્ય આવી પહોંચ્યું. પછી તે પક્ષીને પોતાના માણસો પાસે ઉપડાવી પોતાના નગરમાં લાવીને ચંદનના કાષ્ઠવડે તેને અગ્નિસંસ્કાર કરાવ્યો, અને તેને જલ્દાજલિ આપીને રાજા પોતાના મહેલમાં ગયો. ત્યાં શોકાતુર થઈને બેઠો, એટલે મંત્રી સામંત વિગેરેએ રાજાને પૂછ્યું કે-“હે નાથ ! આ પક્ષીનું આપે પ્રેત કાર્ય કર્યું તેનું શું કારણ ?” ત્યારે રાજાએ તેણે કરેલો મહા ઉપકાર કહી બતાવ્યો અને કહ્યું કે “તે પક્ષીને જીવન પર્યંત હું બૂલી શકીશ નહિ.” વિચાર્યા વિના કાર્ય કરવાથી જેમ તે રાજાને પશ્ચાત્તાપ થયો, તેવી રીતે કોઈ પણ પ્રાણી વિચાર કર્યા વિના સહસા કાર્ય કરે તો તેને તેવો પશ્ચાત્તાપ થાય.

આ સ્થિતિને ઉપનય આ પ્રમાણે છે. ચાર ગતિમાં પ્રમણ કરનાર જીવ તે સજ્જ સમાન છે તે અજરામર (મોક્ષ) સ્થાન આપનાર-પક્ષી સમાન મનુષ્ય જીવને પામીને અવિરતિ વગેરેથી જો મનુષ્ય જીવને વૃથા ગુમાવે છે, તો તે અત્યંત શોકનું ભાજન થાય છે. અથવા પક્ષી સમાન સમજી જીવને ઉપકાર કરનાર જિનવાણીને પીને જે પ્રાણી મિથ્યાત્વરૂપી કારકથી તેને હણે છે તેને મહા મૂર્ખ બાણુવો. કહ્યું છે કે-

શિલાતલાભે હૃદિ તે વહંતિ, વિશંતિ સિદ્ધાંતરસા ન ચાંતઃ ।

યદત્ર નો જીવદયાર્દ્રતા તૈ, નો ભાવનાંકુરતતિશ્ચ લભ્યા ॥ ૧ ॥

અર્થ:-હે આત્મા ! પત્થરના તલ સરખા કઠોર તારા હૃદય ઉપર સિદ્ધાંત-રૂપી રસ ઉપરના ભાગમાં વહે છે, પણ તે અંદર પ્રવેશ પામતો (પેસતો) નથી; કેમકે તારા હૃદયમાં જીવદયા રૂપી આર્દ્રતા નથી, તેથી શુભ ભાવનારૂપી અંકુરની શ્રેણિ/તેમાં ઉગતીજ નથી. ૧

જેના હૃદયમાં જીવદયારૂપ કામળતા હોય છે તેના હૃદયમાંજ શુભ ભાવનારૂપ અંકુરની શ્રેણિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેવી ભાવના આસન્નસિદ્ધિ^૧ જીવોનેજ હોય છે, બીજાને હોતી નથી. વળી સિદ્ધાંતનું અધ્યયન કરીને પણ જેઓ પ્રમાદને છોડતા નથી તેમનો સર્વ અવ્યાસ વ્યર્થ છે. કહ્યું છે કે-

અધીતિ નોઽર્ચાદિકૃતે જિનાગમં, પ્રમાદિનો દુર્ગતિપાતિનો મુષા ।

જ્યોતિર્વિમુદસ્ય હિ દીપપાતિનો, ગુણાય કસ્મૈ શલભસ્ય ચક્ષુષી ॥ ૧ ॥

અર્થ:-લોકમાં પૂજાવાને માટે જિનાગમ બાણુનાર અને દુર્ગતિમાં પડનાર એવા પ્રમાદી પુરૂષને જિનાગમ વ્યર્થ છે, કેમકે દીવાની જોતમાં મોઢ પામેલા અને દીવામાં પડનારા એવા પતંગીયાને ચક્ષુ શા ગુણને માટે હોય ? ૧

સિદ્ધાંત રૂપી ચક્ષુ વિરતિવંત પુરૂષને પરમ ઉપકાર કરનાર થાય છે, માટે તેવી ઇચ્છાથી શાસ્ત્ર બાણુનું જોઈએ. કહ્યું છે કે-

કિં મોદસે પંડિતનામમાત્રાચ્છાસ્ત્રેષ્વધીતી જનરંજકેષુ ।

તત્કિંચનાધીષ્ઠ કુરુષ્વ ચાશુ, ન તે મવેદ્યેન મવાન્ધિપાતઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ:-લોકોને રંજન કરવા માટે શાસ્ત્રો બહુને પંડિતના નામ માત્રે કરીને શું હર્ષ પામે છે ? પરંતુ એવું કાંઈક બાણુ અને કર કે જેથી તારો સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં પાત થાય નહીં.

હવે ચાર ગતિ રૂપ સંસારનાં દુઃખનું વર્ણન કરે છે.

દુર્ગન્ધતોઽપિ યદળોર્હિ પુરસ્ય મૃત્યુરાયૂષિ સાગરમિતાન્યનુપકમાણિ ।

સ્પર્શઃ સ્વરઃ ક્રકચતોઽતિશયોઽપ્યતશ્ચ દુઃસ્વાવનંતગુણિતૌ મૃશશૈત્યતાપૌ ॥ ૧ ॥

૧ મોઢા કાળમાં મોક્ષે જનારા.

ત્રીત્રા વ્યથાઃ સુરકૃતા વિવિધાશ્ચ યત્રાક્રંદારવૈ સતતમન્નમૃતોઽપ્યમુષ્માત્ ।

કિં ભાવિનો ન નગ્નાત્ કુમતે વિભેષિ યન્મોદસે ક્ષણમુલ્લવિષયૈઃ કષાયૈઃ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—જે નરકના એક પરમાણુની દુર્ગંધથી પણ નગરના સમગ્ર મનુષ્યોનું મૃત્યુ થાય છે, જે નરકમાં સાગરોપમ પ્રમાણ નિરૂપકમી આયુષ્ય છે, જે નરકભૂમિનો સ્પર્શ કરવત કરતાં પણ અત્યંત કઠોર છે, જેમાં ટાઢ અને તાપ સંબંધી દુઃખો અનંત ગુણા છે, વળી જે નરકમાં પરમાધામી દેવતાઓની કરેલી વિવિધ પ્રકારની તીવ્ર વેદનાઓ છે. અને જેમાં તારકી જીવોના આકંઠના શબ્દોથી આકાશ પૂર્ણ થાય છે, એવા ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થનાર નરકથી હે મુખ્ય ! તું કેમ ભય પામતો નથી ? કે જેથી ક્ષણ માત્ર સુખને આપનારા વિષય અને કષાયોથી હર્ષ પામે છે ? ૧-૨

બંધોઽનિશ્ચં વાહનતાદનાનિ છુત્તુદુરમાતપશીતવાતા ।

નિજાન્યજાતીયમયાપમૃત્યુદુઃસ્થાનિ તિર્યક્ષિવતિ દારુણાનિ ॥ ૩ ॥

અર્થઃ—અધન પામવું, અહર્નિશ ભાર વહન કરવો, માર સહન કરવા, ક્રુધા, તૃષ્ણા, સહન ન થઈ શકે એવા તાપ, ટાઢ અને પવન વિગેરે સહન કરવા, તેમજ સ્વભાવિ થકી તથા પરભાવિ થકી ભય, અને આકાળ મૃત્યુ પામવું વિગેરે તિર્યક ગતિમાં પણ કારણ દુઃખો છે. ૩

મુધાન્યદાસ્યામિભવામ્યસ્યા મિયોર્તગર્મસ્થિતિદુર્ગતીનાં ।

एवं सुरेष्वप्यसुखानि नित्यं किं तत्सुखैर्वा परिणामदुःखैः ॥ ૪ ॥

અર્થઃ—કંઈ પણ ઉદર પૂર્ણિતિ (પેટ ભરવાની પીડા) કે દ્રવ્યપ્રાપ્તિ વગેરે કારણ વિના દ્રોણટ નિરંતર ઈર્ષાદિકની સેવા કરવી. વધારે શક્તિવાળા દેવતાઓથી પરાભવ પામવો, બીજાને વધારે ઋધિમાન અને સુખી જોઈને હર્ષ્યા આવવી, આજામી ભવમાં ગર્ભમાં સ્થિતિ થવાની જોઈને તેમજ દુર્ગતિ થવાની જોઈને તેથી ભય પામવું—ઈર્ષ્યાદિક દેવગતિમાં પણ નિરંતરનાં દુઃખો રહેલાં છે; તેથી તે સુખોથી શું કે જેમાં પરિણામે દુઃખ રહેલું છે ? ૪

સત્તમીત્યમિભવેષ્ટવિપ્લવાનિષ્ટયોગદદુઃસુતાદિભિઃ ।

स्याच्चिरं विरसता नृजन्मनः पुण्यतः सरसतां तदानय ॥ ૫ ॥

અર્થઃ—વળી મનુષ્ય ગતિમાં પણ સાત પ્રકારનો ભય, અન્ય જનોથી પરાભવ, ઇષ્ટનો વિયોગ, અનિષ્ટનો સંયોગ અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ, કુપુત્રાદિ સંતતિ વિગેરેથી

૧ કોઈ પણ કારણથી જે આયુષ્ય વિષ્ટે નહીં તેવું આયુષ્ય.

× આ પાંચે સ્ત્રોકો શ્રીઅધ્યાત્મ કથપદ્ધતના આકાશ અધિકારમાંથી લીધેલા છે.

થતો ઉપદ્રવ-ઈત્યદિ અનેક દુઃખો રહેલાં છે. અને તેથી મનુષ્ય જન્મ પશુ વિરસ^૧ લાગે છે, તો તેને પુણ્યોપાર્જનવડે સરસ કર.^૫

આ પ્રમાણે ચાર ગતિમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો રહેલાં છે.

પશ્ચિસમેં તૃણાં જન્મ, ગુણાકરં પ્રમાદતઃ ।

લઙ્ઘ્વા ન હિંસનીયં તત્, યેન ત્વં સદ્ગતિં મજ ॥

અર્થઃ—પક્ષી સમાન શુણ્ણના સ્થાનભૂત આ મનુષ્ય જન્મને પાખીને પ્રમાદવડે તેને હણી નાખવો નહિ, અર્થાત્ વૃથા ખોમ્મ નાખવો નહિ કે હારી જવો નહિ એ પ્રમાણે નહીં હારી જવાથી, અર્થાત્ તેને સફળ કરવાથી તું સદ્ગતિનું ભાજન થઈશ.

હવે સંસ્થાન વિચય નામના ધર્મ ધ્યાનના ચોથા ભેદનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

ઉત્પત્તિ લય સ્થિતિ રૂપ આદિ અંત હીણા લોકની,

આકૃતિની ભાવના સંસ્થાન વિચય વિષે ધણી;

ખે હાથ કહેડ ઉપર ઠવી પગ રાખતો પહોળા કરી,

એવા મનુજ જેવી જ આકૃતિ લોકની જાણો ખરી. ૧૭૫

સ્પષ્ટાર્થઃ—હવે ધર્મ ધ્યાનના સંસ્થાન વિચય ધ્યાન નામના ચોથા ભેદનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવે છે:—આ ધ્યાનમાં લોકના આકારની વિચારણા કરવાની હોવાથી તે સંસ્થાન વિચય કહેવાય છે. આ લોક ચૌદ રાજ પ્રમાણ ઉંચો છે. અહીં અસંખ્યાતા કોડાકોડી યોજનનો એક રાજ ધાય એમ સમજવું અને આ લોક આદિ એટલે શરૂઆત તેમજ અંત એટલે છેડા વિનાનો છે. તેમજ ઉત્પત્તિ એટલે ઉપજવું તે, લય એટલે નાશ પામવું તે, અને સ્થિતિ એટલે પોતાના સ્વરૂપમાં કાયમ રહેવું તે, એવા ત્રણ પ્રકારના શુણ્ણવાળા ચૌદ રાજલોકનાં સંસ્થાનનું, (આકારનું) સ્વરૂપ વિચારવું તે સંસ્થાન વિચય નામે ધર્મધ્યાન જાણવું. હવે લોકનો આકાર કેવો છે તે જણાવે છે:—કોઈ પુરૂષ પોતાના બે પગને પહોળા રાખીને તેમજ પોતાના બંને હાથ કેડ ઉપર મૂકીને ઉમ્મો હોય ત્યારે જેવો આકાર બને તેવો મનુષ્યાકાર સરખો ચૌદ રાજલોકનો આકાર છે એમ જાણવું. ૧૭૫

લોકની આકૃતિ વિગેરે જણાવે છે—

ધર્માસ્તિકાયાદિક જિહાં તે લોક, શેષ અલોક એ,

ભેદ ચારે લોકના દ્રવ્યાદિથી ભરપૂર એ;

ઉત્પાદ વ્યય દ્રાવ્યાત્મ દ્રવ્યો લોકના અવધારિયે,

લોક વેત્રાસન સમે નીચે જણાયે નિશ્ચયે. ૧૭૬

રૂપાર્થ:—હવે લોક કોને કહેવાય છે તે જણાવે છે. જે આકાશ ક્ષેત્રમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, પુણ્યલાસ્તિકાય વગેરે દ્રવ્યો રહેલાં છે તેને લોક કહેવામાં આવે છે. અથવા લોકાકાશ કહે છે. અને તે ચૌદ રાજલોક પ્રમાણુ જાણવો. તે સિવાય બાકીનું બધું આકાશ જે અનંત છે તે અલોકાકાશ કહેવાય છે. તેમાં લોકાકાશના 'દ્રવ્યલોક, ક્ષેત્રલોક, કાલલોક અને ભાવ લોક એમ ચાર ભેદો જાણવા. તેમાં રહેલા છ દ્રવ્યો ઉત્પાદ એટલે ઉપજવું, વ્યય એટલે નાશ પામવું, તેમજ ધ્રોવ્ય એટલે દ્રવ્ય રૂપે કાયમ રહેવું એમ ત્રણ ધર્મો વાળા જાણવાં. એટલે આ લોકમાં અનાદિ કાળથી ધર્માસ્તિકાય વગેરે જે દ્રવ્યો છે તેમાંથી કોઈ પણ દિવસે કોઈ પણ રીતે એક પણ દ્રવ્ય ઘટતું કે વધતું નથી. કારણ કે આ દ્રવ્યો અનાદિ કાળથી સ્વયંસિદ્ધ છે. તેમાં કોઈનાથી ઉમેરા કરી શકાતો નથી. તેમજ નાશ પણ કરી શકાતો નથી આ લોકનો નીચેનો આકાર વેત્રાસન જેવો એટલે નેતરની ખુરશી જેવો જણાય છે. અહીંં દરેક દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ વ્યય ધ્રોવ્ય ધર્મો રહેવાની બાબતમાં સોનાનું દૃષ્ટાંત સમજવા જેવું છે, તે ટુંકામાં આ પ્રમાણુ—કોઈ માણસ એક સોનાની લગડીમાંથી કંદોરો કરાવે, ત્યારે સમજવું કે કંદોરા રૂપ પર્યાયની ઉત્પત્તિ થઈ. તે કંદોરાને ગળાવી કંઠી બનાવે, ત્યારે સમજવું કે કંદોરા રૂપ પર્યાયનો નાશ થયો, ને કંઠી પર્યાયની ઉત્પત્તિ થઈ. અહીંં પહેલા સોનાની લગડી હતી, તેમાંથી અનુક્રમે કંદોરો અને કંઠી કરાવી, તે બંને વખતે સોનું તો તેનું તેજ કાયમ રહે છે. એ પ્રમાણુ સંસારી જીવો નારકીપણું વગેરે પર્યાય લોગવીને મનુષ્ય પણું વગેરે પર્યાય પામે, ત્યારે પણ પહેલાં જે આત્મા નારક વગેરે રૂપે હતો, તેજ આત્મા મનુષ્યપણું વગેરે પર્યાય પામે છે એમ સમજવું. નારકી મરીને મનુષ્ય થાય, ત્યારે નારકપણું રૂપ પર્યાયનો નાશ અને મનુષ્યત્વ પર્યાયની ઉત્પત્તિ સમજવી. બંને વખતે આત્મા એક જ હોવાથી તે આત્માનું ક્ષુબ્ધપણું કહેવાય. આ રીતે તમામ દ્રવ્યોમાં ઉત્પાદાદિ ધર્મો રહ્યા છે. ૧૭૬

લોકના ભેદ વગેરે જણાવે છે—

મધ્યમાં ઝાલર સમો ને ઉપર મૃદંગ સમો જિહ્વા,
અધો તિચ્છા ઉર્ધ્વ ભેદે લોક ત્રિવિધ કહ્યો તિહાં;
બલિ ધનોદધિ વાત ને તનુવાતથી વીંટાયલી,
સાત પૃથ્વી એહ નીચે અનુક્રમે મોટી વસી. ૧૭૭

રૂપાર્થ:—આ લોકનો મધ્યમાં ઝાલર સરખો આકાર છે અને ઉપરના ભાગમાં મૃદંગ નામના વાજિંત્ર સરખો આકાર છે. અધોલોક (નીચેનો), તિચ્છાલોક (મધ્યમાં) અને

૧ મહોપાખ્યાય શ્રીચિત્રવર્તિજી ગણિએ દ્રવ્યસૌક્યકથાદિ ચાર ભાગોમાં લોકનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

ઉર્વલોક (ઉપરનો) એમ ત્રણ પ્રકારે લોક કહ્યો છે. તેમાં નીચેના અધો લોકમાં એક એક રાજ પ્રમાણના એક એક એમ કુલ સાત રાજમાં સાત નરકસ્થાનો આવેલા છે. ઉપરની પહેલી નારકી સાંકડી છે, કારણ કે તે એક રાજ પ્રમાણ પહોળી છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે નીચે નીચેની નારકીઓ એક એકથી પહોળી હોવાથી છેવટની નીચેની સાતમી નારકી સૌથી વધારે પહોળી છે, કારણ કે તેનું નીચેનું તળોઉં સાત રાજ લાંબું અને સાત રાજ પહોળું છે. આ સાતે પૃથ્વીઓ મહા બલવાન ઘનોદધિ (જમી ગએલા પાણી)ના વલયથી મનવાત (જમી ગએલા વાયરા)ના વલયથી તથા તનવાત (પાતળા થઈ ગએલા વાયરા)ના વલયથી એમ ત્રણ વલયથી વીંટાયેલી છે. ૧૭૭

આઠ રચક પ્રદેશની બીના વગેરે જણાવે છે:—

રચક પ્રદેશ તણી અપેક્ષા અધો લોકાદિક વિષે,

મેરૂ મધ્યે ગાયના આંચળ સમા આઠે દીસે;

ચાર ચાર પ્રદેશ નીચે ઉપર અડ ખ પ્રદેશમાં,

આઠ રચક પ્રદેશની બીના કહી સંક્ષેપમાં. ૧૭૮

રૂપઘટાર્થ:—અધોલોક વગેરે ત્રણ લોક રચક પ્રદેશની અપેક્ષાએ કહેલા છે. આઠ રચક પ્રદેશો છે અને તે મેરૂ પર્વતની અંદર ગાયના આંચળના આકારે આવેલા છે. ચોદ રાજ લોકના બરોબર મધ્યમાં બે સૌથી નાના પ્રતરો એક રાજ લાંબા અને એક રાજ પહોળા આવેલા છે. તે બે પ્રતરમાં બરોબર મધ્યમાં મેરૂ પર્વતની અંદર ચાર આકાશ પ્રદેશ નીચેના પ્રતરમાં અને ચાર આકાશ પ્રદેશ ઉપરના પ્રતરમાં એમ ગાયના આંચળના આકારે આઠ રચક પ્રદેશો ગોઠવાયેલા છે. અને તે ચોદ રાજલોકના મધ્યબિંદુ સમાન બાબુવા. એ પ્રમાણે આઠ રચક પ્રદેશની બીના ટુંકાણમાં બાબુવી. ૧૭૮

તિર્થલોક તથા અધોલોકની મર્યાદા વગેરે જણાવે છે:—

તેહ રચક પ્રદેશની નીચે ઉપર નવ નવ શતા,

યોજન સુધી જિનરાજ તિર્થલોકને ફરમાવતા;

આજ તિર્થા લોક નીચે ન્યૂન નવસો યોજને,

સાત રાજ પ્રમાણ ભાખ્યો અધોલોક સકલ જિને. ૧૭૯

રૂપઘટાર્થ:—તે રચક પ્રદેશની ઉપર નવસો યોજન અને નીચે નવસો યોજન એમ કુલ અઠારસો યોજન પ્રમાણ તિર્થા લોક છે. એમ શ્રી જિનેશ્વરેએ કહ્યું છે. આ તિર્થા લોકની નીચે સાત રાજમાં નવસો યોજન ઓછા કરીએ તેટલા પ્રમાણવાળો અધો લોક છે. એમ સર્વ તિર્થાંકર દેવોએ કહ્યું છે. ૧૭૯

સાત નરકનાં નામ વગેરે જણાવે છે—

અનુક્રમે એક એક નીચે સાત ભૂમિ તિહાં કહી,
અહીં નિવાસો નારકીના વેદના જ્યાં બહુ રહી;
સવિ નપુંસક નારકી રત્નપ્રભા શર્કરા પ્રભા,
વાલુકા ને પંક ધૂમ તમ તમતમા અંતે પ્રભા. ૧૮૦

રૂપાંટાર્થ:—અર્થા લોકનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—આ સાતે નારકીની ભૂમિઓ એક એકની નીચે છે એટલે સૌથી ઉપર પહેલી નારકી, તેની નીચે બીજી નારકી એ ક્રમથી છઠ્ઠી નારકીની નીચે સૌથી છેલ્લી સાતમી નારકી આવેલી છે. આ ભૂમિઓને વિષે નારકીના નિવાસો છે, તે નરકવાસા કહેવાય છે. તે નરકવાસામાં નારકીના જીવો ઘણી વેદના લોભથી રહ્યા છે. બધાએ નારકીના જીવો એક નપુંસક વેદવાળા જ હોય છે. અથવા નારકીમાં સૌ વેદ કે પુરુષવેદ હોતો નથી. સાત નરકીના સ્થાનનાં નામ આ પ્રમાણે જણાવ્યાં:—૧ રત્નપ્રભા, ૨ શર્કરાપ્રભા, ૩ વાલુકાપ્રભા, ૪ પંકપ્રભા, ૫ ધૂમપ્રભા, ૬ તમપ્રભા અને સાતમી તમ:તમપ્રભા જણાવી. એ પ્રમાણે સાત નરકસ્થાનોનાં નામ જણાવ્યાં. ૧૮૦

રત્નપ્રભાદિમાં જડાર્થનું માન વગેરે જણાવે છે—

અનુક્રમે જડાર્થમાં રત્ન પ્રભાથી લેઈને,
સાતમી પૃથ્વી સુધી ઓછાશ જિમ એક લાખ ને;
એંશી સહસ એક લાખ બત્રીસ સહસ તિમ એક લાખ ને,
સહસ અઠ્યાવીસ ઇગ લાખ સહસ વીસ ઇગ લાખ ને. ૧૮૧

નરકવાસાની બીના વગેરે જણાવે છે—

સહસ અડદસ એક લાખ હજાર સોલ ઇગ લાખ ને,
અડસહસ ઇમ સાત નરકે જાણ હીણ વિસ્તારને;
ત્રીસ પચ્ચીસ લાખ પંદર લાખ દસ લાખ જાણિયે,
ત્રણ લાખ નરકવાસ પચ્ચીસ લાખ પંચ ન જૂલીએ. ૧૮૨

રૂપાંટાર્થ:—આ સાતે નારકીમાં રત્નપ્રભા નામની પહેલી નારકીની જડાર્થ (પૃથ્વીપિંડ) સૌથી વધારે છે. ત્યાર પછી નીચે નીચે ઓછી ઓછી જડાર્થ જાણાવી. ત્યાં પહેલી નરકની જડાર્થ એક લાખ ને એંસી હજાર જોજન પ્રમાણ છે. બીજી નરકની એક લાખ ને બત્રીસ હજાર જોજનની જડાર્થ જાણાવી. ત્રીજી નરકની એક લાખ ને અઠ્યાવીસ હજાર જોજનની જડાર્થ છે. ચોથી નરકની એક લાખ ને વીસ હજાર જોજનની અને પાંચમી નરકની

એક લાખ ને અઠાર હજાર જોજનની જડાઈ કહી છે. છઠ્ઠી નરકની એક લાખ ને સોળ હજાર જોજનની જડાઈ તથા સાતમી નરકની એક લાખને આઠ હજાર જોજનની જડાઈ જાણવી. એ પ્રમાણે સાતે નરકસ્થાનોનો એછો એછો વિસ્તાર જાણવો. હવે સાતે નારકીમાં નરકાવાસાની સંખ્યા જણાવે છે:—પહેલી નારકીમાં ત્રીસ લાખ નરકાવાસા છે, બીજી નારકીમાં પચ્ચીસ લાખ, ત્રીજી નારકીમાં પંદર લાખ, ચોથી નારકીમાં દશ લાખ, પાંચમી નારકીમાં ત્રણ લાખ, છઠ્ઠી નારકીમાં એક લાખમા પાંચ એછા એટલે ૬૬૬૬૫ નરકાવાસા છે. અને સાતમી નારકીમાં પાંચ નરકાવાસા એમ સાતે નારકીમાં થઈને કુલ ચોરાસી લાખ નરકાવાસા જાણવા. ૧૮૧-૧૮૨

ધનોદધિ આદિની બીના વિગેરે પાંચ શ્લોકોમાં જણાવે છે—

પ્રત્યેક પૃથ્વીની મધ્યમાંથી કહો પ્રથમ ધનાઢિધ એ,
જડાઈમાં વીસ સહસ યોજન તેહની નીચે અને;
ધનવાત તેહ અસંખ્ય યોજન તક પછી તનુવાત એ,
ધનવાતની નીચે અસંખ્યક યોજને આકાશ એ. ૧૮૩

રૂપણાર્થ:—રત્નપ્રભા વગેરે દરેક નરકની નીચે ધનાઢિધ એટલે ધનોદધિનું વલય આવેલું છે. તેની નીચે ધનવાતનું વલય, અને તેની નીચે તનુવાતનું વલય અને તેની નીચે આકાશ આવેલું છે. તેમાં દરેક નારકીની નીચે વીસ હજાર યોજન મધ્યમાં જડાઈ વાળો ધનોદધિ છે. અને તેની નીચે અસંખ્ય યોજન સુધી ધનવાત, તેની નીચે અસંખ્ય યોજન સુધી તનુવાત અને તેની નીચે અસંખ્ય યોજન સુધી આકાશ હોય છે. ૧૮૩

મધ્યની જડાઈથી તેઓ ક્રમે હીણા થતા,
જેહથી અતેજ કંકણ આકૃતિને ધારતા;
રત્નપ્રભાંતે યોજનો છ વિસ્તાર એહ ધનાઢિધનો,
ધનવાત તસ ચોમેર તસ વિસ્તાર સર્જાયઉ યોજનો. ૧૮૪

રૂપણાર્થ:—આ પ્રમાણે દરેક નારકીની નીચે જરોજર મધ્યમાં એ ચારે વલયની જડાઈ જાણવી. આ મધ્યની જડાઈથી તેઓ ક્રમે ક્રમે હીન હીન થતાં થતાં અંતે એટલે ઉપરના ભાગમાં કંકણ જેવા આકારવાળા જણાય છે. રત્નપ્રભા નામની પહેલી નારકીના અંતે એટલે ઉપરના તલા આગળ ચારે બાજુ છ યોજન પ્રમાણ જડાઈ ધનોદધિનું વલય રહે છે. તેને ચારે બાજુ ફરતો ધનવાત આવેલો છે. તેનો વિસ્તાર સાડા ચાર યોજન પ્રમાણ જાણવો. ૧૮૪

ધનવાત ફરતો ગાઉ પર તનુવાત વિસ્તૃત જાણીયે,
શેષ નરકે ધનોદાધ માનાદિ વૃદ્ધિ વિચારીયે;

એક યોજન ભાગ ત્રીજો ધનોદધિમાં વૃદ્ધિ એ,
ધનવાતમાં ગવ્યૂત એક તથો વધારો ધારીએ. ૧૮૫

રૂપદ્રાર્થ:—તે ધનવાતને કરતો ચારે બાજુ તનવાત આવેલો છે તેનો વિસ્તાર દોઢ યોજન એટલે ૧ ગાઉ પ્રમાણુ જાણવો. આ પ્રમાણુ પહેલી રત્નપ્રભા નારકીના ત્રણ વલયનો વિસ્તાર કહ્યો અને તે ૬+૪+૧૧ મળી કુલ ૧૨ યોજન પ્રમાણુ જાણવો. એટલે રત્નપ્રભા નારકીથી ૧૨ યોજન છેટે ચારે બાજુએ અલોક આવેલું છે. હવે બાકીની છ નારકીઓને વિષે ધનોદધિ વગેરે ત્રણ વલયમાં કેટલી કેટલી વૃદ્ધિ થાય છે તે જણાવે છે:—ધનોદધિના પહેલા વલયમાં પહેલી નારકીમાં ૧ યોજન છે, તેમાં દરેક નારકી દીઠ એક યોજન અને ઉપર એક યોજનનો ત્રીજો ભાગ એટલી વૃદ્ધિ જાણવી અને ધનવાતના વલયમાં દરેક નારકી દીઠ એક એક ગાઉની વૃદ્ધિ જાણવી. ૧૮૫

તનુવાત માંહી ગાઉ કેરો ભાગ ત્રીજો માનીએ,
એમ બીજી નરક આદિ વિષે પ્રમાણુ વધારીએ;
મંડળો ત્રણ ધનોદધિ ધનવાતના તનુવાતના,
ઉંચાઈમાં નિજ પૃથ્વીની ઉંચાઈ જેવા જાણવા. ૧૮૬

રૂપદ્રાર્થ:—તનવાતના વલયમાં દરેક નારકી દીઠ એક ગાઉનો ત્રીજો ભાગ વધારવો. એ પ્રમાણુ બીજી નારકીથી સાતમી નારકી સુધી વધારો કરવો. એ પ્રમાણુ ત્રણ વલયોમાં વૃદ્ધિ કરતાં સાતમી નારકીમાં ધનોદધિનું વલય આઠ યોજન પ્રમાણુ, ધનવાતનું વલય છ યોજન પ્રમાણુ, અને તનવાતનું વલય બે જોજન પ્રમાણુ થાય છે. અને તેથી સાતમી નારકીથી સોળ યોજન છેટે અલોક આવેલો છે. આ ધનોદધિ, ધનવાત, અને તનવાત એ ત્રણ વલયોની ઉંચાઈ દરેક નરક પૃથ્વીની ઉંચાઈ પ્રમાણુ જાણવી. જેમકે પહેલી નારકીનો પૃથ્વી પિંડ એક લાખ એંસી હજાર યોજન પ્રમાણુનો છે તે આ ત્રણ વલયોની ઉંચાઈ પણ તેટલી જ જાણવી. એ પ્રમાણુ સાતે નારકીનાં વલયોની ઉંચાઈ સમજવી. ૧૮૬

ધનોદધિ આદિ વડે ધારણ કરાઈ પૃથ્વી એ,
ત્યાંજ નરકાવાસ જ્યાં દુઃખ નારકીઓ ભોગવે;
નીચે જતાં આવાસ ઓછા પણ વધંતા યાતના,
રોગ લેશ્યા દુઃખ તનુનું માન આયુ જીવના. ૧૮૭

રૂપદ્રાર્થ:—આ સાતે પૃથ્વીઓ ધનોદધિ વગેરે ત્રણ વલયોના આધારે ધારણ કરાએલી એટલે રહેલી છે. એટલે પૃથ્વીપિંડ ધનોદધિના આધારે રહ્યો છે ધનોદધિ ધનવાતના આધારે રહ્યો છે. અને ધનવાત તનવાતના આધારે રહેલ છે. તથા તનવાત આકા-

શના આધારે રહેલ છે. અને આકાશ સ્વપ્રતિષ્ઠિત છે અથવા એને બીજો કોઈ આધાર નથી. આ સાતે નારકીના પૃથ્વીપિંડને વિષે નરકવાસા એટલે નારકીને રહેવાના આવાસો આવેલા છે અહીં નરકના જીવો અનેક પ્રકારનાં હુ:ખો ભોગવે છે. નીચે નીચે ઓછા આવાસો આવેલા છે, એટલે પહેલી નારકીમાં સૌથી વધારે નરકવાસા છે. બીજામાં તેથી ઓછા છે. છેવટે સાતમી નારકીમાં ક્રૂર પાંચ જ નરકવાસા છે પરંતુ નીચે નીચેના આવાસોમાં યાતના એટલે વેદના વધતી જાય છે. તેમજ જીવના રોગ, ખરાબ લેશ્યાના પરિણામ, હુ:ખ, શરીરનું માન તથા આયુષ્ય વધતાં વધતાં હોય છે. ૧૮૭

નારકીમાં દેહ અવગાહનાદિની બીના જણાવે છે--

દેહ ત્રણ ધનુ પાંચશો ઉત્કૃષ્ટ એ અવગાહના,

સાતમી નરકે તથા લઘુ હાથ ત્રણ અવગાહના;

રત્નપ્રભાના આઘ પ્રતરે તેટલી અવગાહના,

સાડી છપ્પન અંગુલે વધતી પછી અવગાહના. ૧૮૮

રૂપણાર્થ:--આ નારકીના જીવોને વૈકલ્ય, તેજસ અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીરો હોય છે. વળી તેમની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના (શરીરની ઉંચાઈ) પાંચસો ધનુષ્યની અથવા ૦૧ ગ્રાહની હોય છે, અને તે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાતમી નારકીના જીવોને આશ્રીને બાજુથી. તથા તેમની જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) અવગાહના ત્રણ હાથની હોય છે. આ જઘન્ય અવગાહના રત્નપ્રભા નામની પહેલી નારકીના પહેલા પ્રતરની અપેક્ષાએ બાજુથી. આ રત્નપ્રભા નારકીના કુલ ૧૩ પ્રતરો છે તેમાં પહેલા પ્રતરની ત્રણ હાથની અવગાહના કહી છે, તેમાં સાડી છપ્પન આંગળ (એ હાથ અને સાડા આઠ આંગળ) વધારીએ ત્યારે બીજા પ્રતરની અવગાહના આવે. એમ આગળ આગળના પ્રતરે એજ પ્રમાણે સાડી છપ્પન સાડી છપ્પન આંગળની વૃદ્ધિ કરતાં જવી (એ પ્રમાણે વૃદ્ધિ કરતાં ૧૩ મા પ્રતરે કેટલી અગાહના આવે તે આગળના સ્લોકમાં જણાવે છે.) ૧૮૮

અનુક્રમે ઇંમ તેરમા પ્રતરે ધનુષ્ય સગ ત્રણ કરે,

અંગુલો ૫૮ પહેલી નરકે દેહ ઉત્કૃષ્ટો ધરે;

તેથી દ્વિગુણ બીજી નરકમાં એમ પાંચે નરકમાં,

દ્વિગુણ દ્વિગુણી દેહની અવગાહના ગુરુભાવમાં. ૧૮૯

રૂપણાર્થ:--એ પ્રમાણે અનુક્રમે સાડા છપ્પન આંગળ વધારીએ ત્યારે પહેલી નારકીના છેલ્લા એટલે તેરમા પ્રતરે સાત ધનુષ્ય, ત્રણ કર (હાથ) અને ૬ આંગળની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના બાજુથી. અને આજ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાની અપેક્ષાએ પહેલી નારકીની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પણ તેટલી જ બાજુથી. પહેલી નારકીની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કરતાં બીજી

નારકીની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના બમણી હોય છે એટલે પંદર ધનુષ્ય બે હાથ અને ૧૨ આંગ-
લની હોય છે. એ પ્રમાણે આગળ આગળની નારકીની બમણી બમણી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
જાણવી. એ પ્રમાણે બમણી કરતાં ત્રીજી નારકીમાં જીવોના શરીરની અવગાહના ૪૧૧
ધનુષ્ય, ચોથી નારકીમાં ૬૨૧૧ મનુષ્ય, પાંચમી નારકીમાં ૧૨૫ મનુષ્ય, છઠી નારકીની ૨૫૦
ધનુષ્ય અને સાતમી નારકીના જીવોના શરીરની ૫૦૦ ધનુષ્યની અથવા ૦૧ ગાઉની અવ-
ગાહના જાણવી. અહીં ૨૪ આંગળનો હાથ, ચાર હાથનો ધનુષ્ય અને બે હજાર ધનુષ્યનો
ગાઉ જાણવો. ૧૮૯

અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ ભાવે પૂર્વ નરકે જે હતી,
આગલી નરકે જથ્થા તોજ ઉંચાઈ થતી;

બીજી નરકમાં સાર્ધ પંદર ધનુષ્યની અવગાહના,
ત્રીજી વિષે ઇમિતીસ ધનુ ઇમ હાથની અવગાહના. ૧૯૦

પંક પ્રભામાં સાર્ધ બાસઠ ધનુષ્યની અવગાહના,
પાંચમીમાં ધનુ સવાસો જાણવી અવગાહના;

છઠી વિષે અઢીસો ધનુની ધારવી અવગાહના,
સાતમી નરકે ધનુષ્ય શત પાંચની અવગાહના. ૧૯૧

રૂપસાર્થ:—હવે બધી નારકીમાં જથ્થા અવગાહના કેટલી છે તે બે શ્લોકમાં જણાવે
છે:—આગલી નારકીની જે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના તે પછીની નારકીની જથ્થા અવગાહના
જાણવી. જેમકે પહેલી નારકીની ૭ ધનુષ્ય ૩ હાથ અને ૬ આંગળની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે
તેજ બીજી નારકીની જથ્થા અવગાહના જાણવી. બીજી નારકીની ૧૫ ધનુષ્ય બે હાથ અને
૧૨ આંગળની અવગાહના છે તે ત્રીજી નારકીની જથ્થા અવગાહના જાણવી. ત્રીજીમાં
૩૧૧ મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે, તેટલી જ ચોથી નારકીમાં જથ્થા અવગાહના જાણવી.
અને ચોથી નારકીની ૬૨૧૧ ધનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે તેટલીજ પાંચમી નારકીની
જથ્થા અવગાહના જાણવી. પાંચમી નારકીની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૨૫ ધનુષ્યની છે તેજ
છઠી નરકમાં જથ્થા અવગાહના જાણવી. તેમજ છઠી નારકીમાં ૨૫૦ મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ અવ-
ગાહના છે તેજ સાતમી નરકમાં જીવોના શરીરની જથ્થા અવગાહના જાણવી. અને સાત-
મીની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૫૦૦ મનુષ્યની જાણવી. ૧૯૦-૧૯૧.

નારકીના જીવોને સંઘયણ સંસ્થાનાકિની બીના ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે—

એ જણાવી ટુંકમાં મૂલ દેહની અવગાહના,
બમણી અનુક્રમે જાણ ઉત્તર વૈકિયે અવગાહના;

અંગુલ અસંખ્યેય સંખ્ય ભાગ જઘન્ય અવગાહના,
સંઘયણુ હીન, સંજ્ઞા દર્શે સંસ્થાન હુંડક નિરયના. ૧૯૨

રૂપંટાર્થ:—એ પ્રમાણે ટુંકામાં મૂલ વૈક્રિય શરીરની જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જણાવી. તેના કરતાં નારકીના જીવો વૈક્રિય લબ્ધિ વડે જે ઉત્તર વૈક્રિય એટલે મૂલ શરીરથી જૂદું નવું શરીર બતાવે છે તેની અવગાહના મૂળ વૈક્રિય શરીરની અવગાહના કરતાં અનુક્રમે બમણી બમણી જાણવી. એટલે સાતમી નારકીની ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ મૂલ વૈક્રિય શરીરની અવગાહના કહી છે તેને બમણી કરીએ એટલે એક હજાર ધનુષ્ય પ્રમાણ અથવા ૦૧૧ ગાઉની ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જાણવી. આ બંને (મૂલ તથા ઉત્તરવૈક્રિય) શરીરની જઘન્ય અવગાહના (આરંભતી વખતની) અનુક્રમે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ તથા સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જાણવી. નારકીના જીવોને સંઘયણુ હોતું નથી, કારણકે તેઓના શરીરમાં હાડકાં હોતાં નથી. દર્શે પ્રકારની સંજ્ઞા નારકીમાં હોય છે. તે દશ સંજ્ઞા આ પ્રમાણે જાણવી, આહાર^૧, ભય^૨, મૈથુન^૩, પરિશ્રદ્ધ^૪, ક્રોધ^૫, માન^૬, માયા^૭, લોભ^૮, આદર્શ^૯, અને લોકા^{૧૦}. વળી નારકીમાં હુંડક નામનું એક છેદલું જ સંસ્થાન હોય છે. શરીરના સર્વે અવયવો અશુભ હોય તે હુંડક સંસ્થાન જાણવું. ૧૯૨

તેમ ચાર કષાય લેશ્યા ત્રણ કરણ પાંચે કહ્યા,
સમુદ્ધાત ચતુષ્ક દષ્ટિ દર્શનો ત્રણ ત્રણ લણ્યા;
જ્ઞાન તિમ અજ્ઞાન ત્રણ ત્રણ યોગ એકાદશ લહ્યા,
ઉપયોગ નવ ઉપપાત વ્યવને અસંખ્યાતા પણ કહ્યા. ૧૯૩

રૂપંટાર્થ:—વળી નારકીમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારે કષાયો હોય છે. કૃષ્ણ લેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કપોત લેશ્યા એ ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓ તેમને હોય છે. (આ ત્રણ દ્રવ્ય લેશ્યાઓ જાણવી. પરંતુ ભાવથી તો નારકીમાં છ એ લેશ્યાઓ ભાવ-પરાવૃત્તિની અપેક્ષાએ જાણવી.) વળી તેમને કરણ એટલે ઇન્દ્રિયો પાંચે હોય છે. વેદના, કષાય, મરણ અને વૈક્રિય એ ચાર સમુદ્ધાત નારકીમાં હોય છે. દષ્ટિ તથા દર્શન ત્રણ ત્રણ હોય છે. તેમાં સમકિત, મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ દષ્ટિ હોય છે, તથા ચક્ષુ, અચક્ષુ અને અવધિ એ ત્રણ દર્શનો જાણવા. જ્ઞાન તથા અજ્ઞાન પણ ત્રણ ત્રણ હોય છે. તેમાં મતિ-જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન સમકિત નારકીમાં હોય, અને મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વી નારકીઓને જાણવાં. વળી નારકીમાં ૧૧ યોગ હોય છે. તે આ પ્રમાણે:—મનના ચાર યોગ, વચનના ચાર યોગ અને કાયાના

ત્રણ યોગ એમ ૧૧ યોગ જાણવાં. તેમાં સત્ય મનોયોગ, અસત્ય મનોયોગ, મિશ્ર મનો-યોગ અને અસત્યામૃષા મનોયોગ એ ચાર મનના યોગ. અને તેજ નામના ચાર વચનના યોગ તથા વૈકિય યોગ, વૈકિય મિશ્ર યોગ અને કાર્મણ્ય યોગ એ ત્રણ કાયાના યોગ જાણવા. વળી નારકીના છવોને ઉપયોગ નવ હોય છે, એટલે પૂર્વે કહેલા ૩ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન અને ૩ દર્શન મળી નવ ઉપયોગ જાણવા. વળી તેમની ઉપજવાની સંખ્યા એટલે એક સમયમાં ઉપજતા નારકીઓની સંખ્યા સંખ્યાતી અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતી જાણવી. તેમજ વ્યવન એટલે એક સમયની મરણની સંખ્યા પણ સંખ્યાતી અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતી જાણવી. ૧૬૩

વિરહ બાર મુહૂર્તનો ઉપપાત વ્યવન જઘન્યથી,
એક ને બે ત્રણ તણો એક સમય વિરહ જઘન્યથી;
દસ સહસ વર્ષો, જઘન્યે આયુ પહેલી નરકના,
આઘપ્રતરે તે પછી વધતી સ્થિતિ ઇમ ભૂલ ના. ૧૬૪

રૂપણાર્થ:—સાતે નારકીની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટથી બાર મુહૂર્તનું અંતર છે. એટલે નારકીમાં કોઈ પણ જીવ ઉપજે નહિ તો વધારેમાં વધારે તેટલો વખત ઉપજતો નથી. એ ઉપપાત એટલે ઉપજવાનો વિરહ એટલે આંતરું જાણવું તેવીજ રીતે વ્યવન એટલે મરણનું પણ તેટલુંજ અંતર જાણવું. તેટલા વખત સુધી સાતે નારકીમાં કોઈ પણ જીવ મરતો નથી. જઘન્યથી બંનેના વિરહ કાલ એક સમય પ્રમાણ જાણવો. હવે નારકીઓનું આયુષ્ય જણાવે છે:—નારકીમાં જઘન્યથી ૧૦ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું. તેટલું આયુષ્ય પહેલી રતનપ્રભા નારકીના પહેલા પ્રતરની અપેક્ષાએ જાણવું. ત્યાર પછીના બીજા ત્રીજા વગેરે પ્રતરોમાં અધિક અધિક આયુષ્ય જાણવું. ૧૬૪

નરકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય વગેરેની બીના બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

એક ત્રણ સગ દશ ને સત્તર દુવીસ તેત્રીસ સાગરા,
અનુક્રમે ઇમ સાત નરકે આયુ ઉત્કૃષ્ટા ખરા;
પૂર્વમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુ આગલી નરકે બને,
નાનું આયુ એમ છેવટ જાણવું ઇમ પ્રવચને. ૧૬૫

રૂપણાર્થ:—પહેલી નારકીમાં ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમનું આયુષ્ય જાણવું, બીજી નારકીમાં ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સાગરોપમનું આયુષ્ય, ત્રીજી નારકીમાં સાત સાગરોપમનું આયુષ્ય, ચોથી નારકીમાં દશ સાગરોપમનું આયુષ્ય, પાંચમી નારકીમાં સત્તર સાગરોપમનું આયુષ્ય, છઠ્ઠી નારકીમાં બીસ સાગરોપમનું આયુષ્ય અને સાતમી નારકીમાં તેત્રીસ સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટથી આયુષ્ય જાણવું. પહેલી નારકીના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય જેટલું બીજી નારકીનું જઘન્ય

આયુષ્ય જાણવું એટલે પહેલી નારકીમાં એક સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે તો બીજી નારકીમાં જઘન્યથો એક સાગરોપમનું આયુષ્ય જાણવું. એ પ્રમાણે છઠ્ઠીનું ઉત્કૃષ્ટ ખાવીસ સાગરોપનું આયુષ્ય છે તેટલું સાતમી નારકીનું જઘન્ય આયુષ્ય જાણવું. એ પ્રમાણે પ્રવચને એટલે સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. ૧૬૫

પર્યાપ્તિ પટ આહાર છદિશિ દીર્ઘકાલિકી જાણિયે,
એમાં ગતિ તિમ આગતિ પણ એ ગતિથી ધારિયે;

વેદ એક નરક વિષે નારક ત્રિવિધ દુઃખ અનુભવે,
ક્ષેત્ર પરમાધામિ પારસ્પરિક દુઃખો ભોગવે. ૧૬૬

સ્પષ્ટાર્થ:—નારકીમાં છ એ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. તેમજ પૂર્વાદિક ચાર દિશાઓ ઉપર તથા નીચે એમ છ દિશાનો આહાર હોય છે. વળી તેમને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોય છે. નારકીની ગતિ (નારકીને મરીને ઉપજવાનું) મનુષ્ય અને તિર્થંચ એ બે ગતિમાં છે. તેમાં પણ પર્યાપ્તિમાં ઉપજે પણ અપર્યાપ્તિમાં ઉપજતા નથી. તેમજ યુગલિયામાં પણ ઉપજતા નથી પણ સામાન્ય એટલે પર્યાપ્તિ સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા ગર્ભજ મનુષ્ય તિર્થંચમાં ઉપજે છે. તેવીજ રીતે આગતિ એટલે જે ગતિમાંથી નારકીમાં આવે તે પણ સામાન્ય મનુષ્ય અને તિર્થંચમાંથી એમ બે ગતિથી જાણવી. બધા નારકીમાં એક નપુંસક વેદજ હોય છે. નરક ગતિના જીવો ત્રણ પ્રકારનું દુઃખ ભોગવે છે. પહેલું ક્ષેત્રકૃત એટલે ક્ષેત્રથી સ્વાભાવિક થતું દુઃખ, બીજું પરમાધામી દેવોએ કરેલું દુઃખ અને ત્રીજું પારસ્પરિક એટલે નારકીના જીવોએ એક બીજાને માંહોમાંહે કરેલું દુઃખ, એમ ત્રણ પ્રકારનું દુઃખ તેમને જાણવું. ૧૬૬

નરકમાં ક્ષેત્ર વેદનાનું સ્વરૂપ વગેરે—

ક્ષેત્ર કેરી ઉજ્જ્વલતા અહીંની ચિતા કરતા ઘણી,
નારક સૂવે અહીંની ચિતામાં દ્યે સુખે નિદ્રા ઘણી;

સંભાવના એ જાણવી એવું કદાપિ બને નહિ,
ઉજ્જ્વલતાની તીવ્રતા સમજાવવા ભાખ્યું સહી. ૧૬૭

સ્પષ્ટાર્થ:—નારકીમાં ક્ષેત્ર વેદના કેવી છે તે જણાવે છે:—આ ક્ષેત્રમાં ઉજ્જ્વલતા એટલે અરમી ખેરના અંગારાની ચિતા કરતાં ઘણી વધારે છે. અહીંની ચિતામાં નારકીના જીવને સૂવાડે તો તેના ઉપર તે ઉંઘો જાય એટલી ઠંડો આ ચિતા તેને લાગે છે. આ બધું ઉપમા આપીને ત્યાંની ઉજ્જ્વલતા કેટલો આકરી છે તે જણાવવા માટે કહ્યું છે પરંતુ આવું કદાપિ બનતું નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નિરૂપકમ આયુષ્યવાળા જીવોમાં નરકના જીવોને ગણ્યા છે. આથી જાણવું કે નારકીઓનું નિરૂપકમ આયુષ્ય હોવાથી પાછલા ભવે

જેટલું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તેટલું અઃયુષ્ય પૂરું થયા પછીજ ત્યાંથી નીકળી શકે. માટે જ કહ્યું કે ઉપરની બીના ક્ષેત્રની ઉજ્જ્વલતા (ગરમી) સમજવા માટે જણાવી છે. ૧૬૭

પરમાધામિક કૃત વેદનાદિની બીના જણાવે છે—

અસુર પરમાધામિ દેવો પ્રથમની ત્રણ નરકમાં,
નારકોને પીડતા પ્રાયિક વચન સેન પ્રશ્નમાં;

તેસઠ શલાકા પુરૂષ કેરા ચરિત્રે ચોથી વિષે,
અસુર પરમાધામિ કૃત પીડા તણી બીના દીસે. ૧૬૮

રૂપબદ્ધાર્થ:--હવે અસુરકુમાર નિકાય નામે જીવનપતિ દેવોને જે લેદ છે તેમાં ઉપજનાર જે પરમાધામી નામે દેવો તેમની કરેલી બીજી પરમાધામિક કૃત વેદના બાણવી. આ વેદના પ્રાયે પ્રથમની ત્રણ નારકીઓમાં હોય છે એ પ્રમાણે સેન પ્રશ્નમાં કહ્યું છે. પરંતુ તેસઠ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રને વિષે કહ્યું છે કે ચોથી નારકીમાં પણ પરમાધામિ અસુર દેવો વડે કરાતી વેદના હોય છે. (એ મતાંતર બાણવો.) તે બીના દુઃકમાં આ પ્રમાણે બાણવી. તેસઠ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના ઉમા પર્વમાં કહ્યું છે કે સીતેન્દ્ર રામચંદ્ર કેવલીને પૂછે છે કે લક્ષ્મણ અને રાવણ હાલ કઈ ગતિમાં છે? જવાબમાં પૂજ્ય શ્રી રામચંદ્ર કેવલીએ કહ્યું કે હે સીતેન્દ્ર! જેમણે પૂર્વ ભવમાં નિયાણું કરી વાસુદેવપણું કે પ્રતિવાસુદેવપણું મેળવ્યું છે, તે લક્ષ્મણ વાસુદેવ અને (ભાણેજ શંખૂક સહિત) રાવણ પ્રતિવાસુદેવ હાલ ચોથી નરકમાં ત્રણ પ્રકારના તીવ્ર દુઃખ ભોગવી રહ્યા છે કારણ કે જીવોની ગતિ કર્મને આધીન છે. નરકના આયુષ્યને ભોગવીને રાવણ અને લક્ષ્મણ પૂર્વ વિદેહના આબૂષણ રૂપ વિજયાવતી નગરીને વિષે સુનંદ અને રૌદ્રિણીના પુત્ર જિનદાસ અને સુદર્શન નામે થશે. અહીં રાવણનો જીવ જિનદાસ થશે, ને લક્ષ્મણનો જીવ સુદર્શન થશે, એમ સમજવું. અહીં તે બંને જિનધર્મની આરાધના કરશે, અંતે મરણ પામી બંને બંધુઓ સોધર્મ નામના ખેલા દેવલોકમાં દેવપણું પામશે. ત્યાંથી આયુષ્યના અંતે ચલોને પૂર્વે કહેલી વિજયાપુરી નગરીમાં જ આવક થશે. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં બંને પુરૂષો થશે. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને દેવલોકમાં જશે. ત્યાંથી ચલો પાછા વિજયાપુરીમાં કુમારવર્તિ રાજા અને લક્ષ્મી રાણીના (રાવણનો જીવ) જયકાંત અને (લક્ષ્મણનો જીવ) જયપ્રભ નામે કુમારો થશે. ત્યાં જિનોક્ત સંયમને પાળીને મૃત્યુ પામી બંને લોક દેવલોકમાં દેવપણું પામશે. તે સમયે તું અચ્યુત દેવલોકમાંથી ચલો આ ભરત ક્ષેત્રમાં સર્વરતનમતિ નામે ચક્રવર્તી થઈશ અને તે બંને (રાવણ અને લક્ષ્મણ) લોક દેવલોકમાંથી ચલોને અનુક્રમે (રાવણનો જીવ) ધંદ્રાચુધ અને (લક્ષ્મણનો જીવ) મેઘરથ નામે તારા પુત્રો થશે. પછી તું હીક્ષા લઈને વૈજયંત નામના બીજા અનુત્તર વિમાનમાં દેવ થઈશ. આ અવસરે રાવણનો જીવ ધંદ્રાચુધ શુભ ત્રણ ભવ

કરી જિનનામ કર્મને ખાંધી તીર્થંકર થશે તે વખતે તું વૈજયંત વિમાનથી ચલોને તેના ગણધર થઈશ. અતે તમે ખંને મોક્ષને પામશો. હવે લક્ષ્મણનો જીવ જે તારો પુત્ર મેલરથ તે શુભગતિઓને પામશે. પછી પુષ્કરવર દ્રીપના પૂર્વ વિદેહના આભૂષણરૂપ રત્નચિત્રા નગરીમાં તે ચક્રવર્તી થશે. ચક્રવર્તિની સંપત્તિ લોગવી દીક્ષા લઈ અનુક્રમે તે તીર્થંકર થશે. અને છેવટે મોક્ષ જશે.

આ પ્રમાણે સાંભળી સીતેન્દ્ર રામચંદ્રે નમીને પૂર્વના સ્નેહને લીધે જ્યાં લક્ષ્મણ દુઃખ લોગવતા હતા ત્યાં આવ્યા. ત્યાં શંખૂકને અને રાવણને સિંહાદિ રૂપે વિકુર્વીને લક્ષ્મણની સામે ક્રોધથી યુદ્ધ કરતાં જોયા. તે વખતે “તમને આ રીતે લડતા વિશેષ દુઃખ થશે નહિ” એમ બોલતા પરમાધામિકોએ ક્રોધથી તેમને અગ્નિકુંડમાં નાંખ્યા. ત્યાં તે ત્રણે જણ બળવા લાગ્યા તેની અંદર અંગ (શરીર) ગળી જવાથી ઉંચે સ્વરે પોકાર કરતા તે ત્રણેને અગ્નિના કુંડમાંથી ખેંચી લઈ પાછા પરમાધામિકોએ બલાત્કારે કડકડતા તેલની કુંભીમાં નાંખ્યા. ત્યાં પણ શરીર વિલીન થયા પછી તેમને ભટ્ટીમાં નાંખ્યા. ત્યાં તડતડાટ શબ્દે ફટી જતા તેઓ બહુજ તીવ્ર દુઃખ લોગવવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે તેમને દુઃખ લોગવતા જોઈ સીતેન્દ્રે પરમાધામિયોને કહ્યું કે “અરે! દુષ્ટો! શું તમે બાણતા નથી કે-આ ત્રણે ઉત્તમ પુરૂષો છે. હે અસુરો! તમે દૂર ખસી જાઓ અને એ મહાત્માઓને છોડી દો.” આ પ્રમાણે તે પરમાધામિકોને અટકાવીને તેણે (સીતેન્દ્રે) શંખૂક અને રાવણને કહ્યું કે ‘તમે પાછલા ભવમાં એવું પાપ કર્યું છે કે જેથી આવા નરકસ્થાનમાં આવ્યા છો’. આ પ્રમાણે કરેલા પાપનું પરિણામ જોયા છતાં તમે હજી સુધી પણ પૂર્વ વૈરને કેમ છોડતા નથી? આ રીતે તેમને લડતા અટકાવીને સીતેન્દ્રે ‘દેવલોકાની રામે જે તેમનો આગામી ભવ સંબંધ કહ્યો હતો,’ તે સંબંધો લક્ષ્મણને અને રાવણને બોધ થવા માટે કહી સંભળાવ્યો. એટલે તેઓ બોલ્યા “હે કૃપાનિધિ! તમે બહુ સારું કર્યું, તમારા શુભ ઉપદેશથી અમે અમારા અત્યાર સુધીનાં દુઃખને ભૂલી ગયા છીએ, પણ પાછલા ભવમાં બાધેલા દૂર ક્રમોએ અમને આ લાંબા કાળનો નરકાવાસ આપેલો છે, તેનું વિષમ દુઃખ હવે કોણ મટાડશે?” આવાં તેમનાં વચન સાંભળી સીતેન્દ્રે કહ્યું. લાવીને બોલ્યા કે “હું તમને ત્રણે આ નરકમાંથી દેવલોકમાં લઈ જઈશ.” એમ કહી તેણે પોતાના હાથવતી તે ત્રણેને ઉપાડ્યા, પરંતુ તત્કાળ તેઓ પારાની જેમ કણ કણ થઈને તેના હાથમાંથી સરી ગયા, અને તેઓનાં અંગ મળી ગયાં, એટલે ફરી વાર પાછા સીતેન્દ્રે ઉપાડ્યા, તે વખતે પણ પૂર્વની જેમ વેરણ શેરણ થઈ ગયા અને મળી ગયા. પછી તેઓએ સીતેન્દ્રને કહ્યું કે “હે ભદ્ર! તમારા ઉપાડવાથી ઉદ્ધૃત અમને વધારે દુઃખ થાય છે, માટે હવે અમને છોડી દો અને તમે દેવલોકમાં જાઓ.” પછી તેમને મૂકી દઈને સીતેન્દ્ર રામની પાસે આવ્યા, અને રામને નમીને શાશ્વત અર્હંતની તીર્થયાત્રા કરવા માટે નંદીશ્વરાદિક તીર્થોએ ગયા. પાછા વળતાં માર્ગમાં દેવકુરૂ ક્ષેત્રમાં ભામંડલ રાબના જીવને યુગલિક પછે

ઢીઠો. પૂર્વના સ્નેહથી તેને સારી રીતે પ્રતિજ્ઞા કરીને સીતેન્દ્ર પોતાના કલ્પમાં ગયા. ભગવાન રામર્ષિ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી પચીશ વર્ષ સુધી પૃથ્વીમાં વિચરી, ભવિક જીવોને જ્ઞાન આપી, પંદર હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, છેવટે કૃતાર્થ થઈ શૈલેશીપણાને અંગીકાર કરીને શાશ્વત સુખવાળા મોક્ષને પામ્યા. અહીં ચોથી નરકમાં પરમાધામિની વેદના જણાવી, તેથી “ખેલ્લી ત્રણ નરકમાં પરમાધામિકૃત વેદના હોય છે” એ વચન પ્રાપ્તિ જણાય છે. ૧૯૮

નારકીના ઉત્પત્તિસ્થાનાદિની બોના વગેરે જણાવે છે—

નારકીના જીવ કુંભી પાક માંહી ઉપજતા,
બહાર પરમાધામી પકડી સાણસાથી કાઢતા;
તે સમય બહુ દુઃખ પામે શરીરના ઢુકડા થતા,
પારાતણા કણિયા પરે તનુ ભાગ ફરી ભેગા થતા. ૧૯૯

સ્પષ્ટાર્થ:—આ પરમાધામી દેવો નારકીઓને કેવા કેવા પ્રકારે દુઃખ આપે છે તે જણાવે છે:—આ નારકીના જીવો કુંભી પાકમાં (અંદર પહોળા અને બહારથી સાંકડા ગોળાવાળા આકારવાળા સ્થાનોમાં) ઉપજે છે. તે વખતે આ પરમાધામી દેવો તેમને સાણસાથી પકડીને ખેંચીને બહાર કાઢે છે, ત્યારે નારકીના જીવો ઘણું દુઃખ પામે છે. સાણસાથી ખેંચાતા તેમના શરીરના ઢુકડા થઈ જાય છે. પરંતુ તેમનું આયુષ્ય નિરૂપકમી હોવાથી તેઓ મરણ પામતા નથી. શરીરના ઢુકડા જેમ પારાના કણિયા ભેગા થાય તેમ ભેગા થઈ જાય છે તેથી તેમનું શરીર નાશ પામતું નથી. ૧૯૯

પરમાધામિકૃત વેદનાનો પ્રકાર જણાવે છે—

નારકીને પીડતા કૃત પાપ યાદ કરાવતા,
જાતિ સ્મૃતિથી નારકી પણ તેહ સાચું માનતા;
પરસ્ત્રીને સેવનારા જીવને ભેટાવતા,
ધગધગાંતી લાલ પુતળી ભાગતા અટકાવતા. ૨૦૦

સ્પષ્ટાર્થ:—તે પરમાધામી દેવો નારકીઓને અનેક પ્રકારે પીડા કરતા તેમના પૂર્વ ભવમાં કરેલા પાપો યાદ કરાવે છે. અને વિકલ્પજ્ઞાની અથવા અવધિજ્ઞાની એવા તે નારકીઓ પૂર્વ ભવનું સ્મરણ થવાથી તે સાચું છે એમ જાણે છે. જે જીવો પરસ્ત્રીનું સેવન કરનાર હોય છે તેવા નારકીઓને લોઢાની લાલચોળ ધગધગતી પુતળીની સાથે આલિંગન કરાવે છે. અને તેથી પીડા પામતા નારકીઓ જ્યારે નાશી જવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે પરમાધામીઓ તેમને નાશી જતાં અટકાવે છે. ૨૦૦

નરક જીવો પૂર્વે કરેલ પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે વગેરે બીના જણાવે છે—

બળતા હૃદયથી ખેદ કરતા ભાન ભૂલીએ અમે,

પાપ કરતા ખૂશ થઈને તાસ ફલ ઈમ પરિણમે;

ચેત્યા નહિ જે બંધ કાલે તેહ ફલ આ પામતા,

ચેતનારા સદ્ગતિ કે મોક્ષ સુખને સાધતા. ૨૦૧

રૂપણાર્થ:—તે વખતે તે નારકોના જીવો બળતા હૃદયથી પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે—તે વખતે એટલે પાછલા લવોમાં ખુશી થતાં અમે ભાન ભૂલીને એટલે કોઈ પણ જાતનો વિચાર કર્યા સિવાય પાપનાં કામો કરતા હતા, તેનું આવા પ્રકારનું ફલ અમારે ભોગવવાનું આવ્યું છે. આથી સમજવું જોઈએ કે જેઓ બંધ કરતી વખતે ચેત્યા નહિ એટલે આવાં પાપ કાર્ય કરીએ છીએ તેનું કેવું દુઃખ ભોગવવું પડશે ? એવી વિચારણા કર્મ બંધ વખતે કરી નહિ અને પાપ કાર્યો કર્યાં, તેઓ આવા પ્રકારનાં દુઃખદાયી ફલને પામ્યા અને જેઓ ચેતીને એટલે પાપ કાર્યો દુઃખદાયી છે એવું સમજીને તેવાં કાર્યો કરતા નથી તેઓ દેવગતિ વગેરે સારી ગતિને અથવા મોક્ષ સુખને પામે છે. ૨૦૧

નરકના દુઃખથી બચાવવા માટે પ્રભુદેવ લખ્ય જીવોને હિતશિક્ષા ચાર સ્લોકમાં જણાવે છે—

આરંભ મોટા શીદ કરે મમતા ઘણી શાને ધરે,

માંસ ભોજન કિમ કરે પંચેન્દ્રિય વધ શીદને કરે;

જે કરીશ એ ચાર વાનાં તો ચઈશ તું નારકી,

ચાર છંડી ચાર સાધે તે ન હોવે નારકી. ૨૦૨

રૂપણાર્થ:—કેવાં કેવાં પાપ કાર્યો કરતાં ચેતવું જોઈએ તે જણાવે છે:—હે જીવ ! જેમાં અનેક પ્રકારના જીવોનો હિંસા થાય તેવા મોટા આરંભના કાર્યો તું શા માટે કરે છે. વળી દ્રવ્યાદિકમાં તથા કુટુંબાદિકને વિષે તું ઘણી મમતા-મમત્વ-આસક્તિ શા માટે રાખે છે ? અથવા એક દિવસ જેઓ તને છોડી જનારાં છે અથવા જેઓને તું છોડીને જવાનો છે તેની ઉપર મમતા ન રાખવી જોઈએ. વળી તું ઘણાં જીવોની હિંસાવાળું માંસનું ભોજન શા માટે કરે છે ? અથવા માંસનું ભોજન અવશ્ય ત્યાગ કરવું જોઈએ વળી પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ તું શા માટે કરે છે. આ ચારે વાનાં જે તું કરીશ તો તું નારકીમાં ઉત્પન્ન થઈશ કારણ કે એ ચાર વસ્તુઓ નારકીમાં લઈ જવામાં હેતુરૂપ છે, એમ સમજીને આ ચારનો ત્યાગ કરીને જે ચાર કારણોને એટલે દાન શીલ તપ અને ભાવ રૂપ ચાર પ્રકારના ધર્મને સાધે છે તેઓ નારકી થતા નથી. દૃષ્ટાંતથી મૂલ હકીકત મથાર્થ સમજાય છે, તેથી દૃષ્ટાંત સાથે દાનાદિની ટુંક બીના આ પ્રમાણે જણાવી. ૨૦૨

અભયદાન વિષે.

અમયં સર્વસર્વેભ્યો, યો દદાતિ દયાપરઃ ।

તસ્ય દેહાદિમુક્તસ્ય, મયં નાસ્તિ કુતશ્ચન ॥ ૧ ॥

અર્થ:—જો દયાળુ મનુષ્ય સર્વ પ્રાણીઓને અભયદાન આપે છે તે મનુષ્ય દેહથી મુક્ત થાય, અર્થાત્ મૃત્યુ પામે ત્યારે પણ તેને કોઈથી ભય રહેતો નથી. ૧

અભયદાન ઉપર દૃષ્ટાંત.

જયપુર નામના નગરમાં ધના નામનો એક માણી રહેતો હતો. તેણે ઘેઘડી એવા પાંચ પોરાનું દયાથી રક્ષણ કર્યું. અનુક્રમે તે માણી મરીને કુલપુત્ર થયો. બાલ્યાવસ્થામાં જ તેના માળાપ મરી ગયા, તેથી તે પરદેશ જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં રાત્રીનો સમય થવાથી તે કોઈ અરણ્યમાં એક વટ વૃક્ષની નીચે રાત્રીવાસો રહ્યો. તે વૃક્ષ ઉપર પાંચ યક્ષો રહેતા હતા. તેઓએ તેને ઠીઠો, એટલે જ્ઞાનવટે “આ આપણો પૂર્વ ભવનો ઉપકારી છે.” એમ ઓળખીને તેઓએ તેને કહ્યું કે—“તને આજથી પાંચમે દિવસે રાજ્ય મળશે.” એવું સાંભળીને તે કુલપુત્ર ખુશી થયો. પ્રાતઃકાળે ત્યાંથી આવતાં તે પાંચમે દિવસે વારાણસી નગરોએ જઈ પહોંચ્યો. ત્યાંનો નરપાળ નામનો રાજા પુત્ર રહિત મરણ પામ્યો હતો. તેનું રાજ્ય તેને મળ્યું. પછી તે પ્રધાન ઉપર રાજ્યનો ભાર આરોપણ કરીને સુખમાં જ મગ્ન રહેવા લાગ્યો. અન્યકા સીમાડાના રાજાએ તેનું રાજ્ય ઉચ્છેદન કરવા માટે ઝડી આવ્યા, ત્યારે પ્રધાને આવીને તેને ઘૂતકીડા કરતાં અટકાવી તે વાત કરી અને ઘૂત તણ ઈર્ષ લડાઈ કરવા માટે આવવા કહ્યું, પણ તેણે માન્યું નહિ. પછી તેની સ્ત્રીએ પણ રમતમાં પાસા નાંખતાં અટકવાનું કહ્યું, ત્યારે તે બોલ્યો કે—

સ વટઃ પંચ તે યક્ષાઃ, દદંતિ ચ દરંતિ ચ ।

અક્ષાન્ પાતય કલ્યાણિ, યદ્ધાન્યં તદ્ધવિવ્યતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—“હે કલ્યાણી! વટ વૃક્ષ પર રહેલા તે પાંચ યક્ષોએ રાજ્ય આપ્યું છે, અને તેને લેવું હશે તો લઈ લેશે, માટે હે સ્ત્રી! તું તારે પાસા નાંખ, જો થવાનું હશે તે થશે. ૧

આ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે તે યક્ષોએ તે શત્રુઓને ખાંધી લાવીને તેને પગે લગાડ્યા. તે જોઈને લોકો ધણું આશ્ચર્ય પામ્યા.

એક દિવસ જ્ઞાની શુરનો સમાગમ થવાથી રાજાએ પોતાનો પૂર્વ ભવ પૂછ્યો. તેના ઉત્તરમાં શુરએ કહ્યું કે—“પૂર્વ ભવમાં તે પાંચ પોરાનું રક્ષણ કર્યું હતું, તે પાંચ મરીને અનુક્રમે યક્ષો થયા છે; તેઓએ જ તારા રાજ્યનું રક્ષણ કર્યું છે.” તે સાંભળીને તે રાજાએ વાવ, કુવા, તલાવ વિગેરે જળાશયોમાં ગળાણીઓ મુકાવી; અને સર્વત્ર અમારી ઘોષણા કરાવી.

હવે જો પાપી મનુષ્યો માંસ ખાય છે તેના પ્રત્યે ઉપદેશ કરે છે કે—એકદા શ્રેણિક-

રાજાએ સલામાં પૂછ્યું કે-“ હાલમાં આપણા નગરને વિષે કઈ વસ્તુ સૌથી સોંધી છે ? ” ત્યારે નિર્ઘય એવા ક્ષત્રિયો બોલ્યા કે-“ હે મહારાજ ! હાલમાં માંસ સસ્તું છે. ” આ પ્રમાણે સાંભળીને અભયકુમાર મંત્રીએ ચિંતવ્યું કે-“ આજે હું આ લોકોની પરીક્ષા કરું કે જેથી ફરીને આવું બોલે નહીં ” એમ વિચારી રાત્રીને વખતે અભયકુમાર સર્વ ક્ષત્રિયોને ઘેર પૃથક્ પૃથક્ ગયો અને તેમને કહ્યું કે-“ હે રાજપુત્રો ! આજે રાજાને મહા વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો છે; વૈદ્યોએ ઘણા પ્રકારની ઔષધિઓ આપી પણ કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ, તેથી તેમણે કહ્યું છે કે ‘ જો મનુષ્યના કલેબરનું માત્ર બે ટાંક જેટલું માંસ મળે તો રાજા જીવે તેમ છે, નહીં તો મરી જશે, માટે તમે તેના ગ્રાસમાંથી આજીવિકા કરનાર છો, તો શું એટલું કામ પણ નહીં કરો ? ’ ” આ પ્રમાણે સાંભળી જેને ત્યાં પ્રથમ ગયો તે રાજપુત બોલ્યો કે-“ હજાર મહોર લઈને મને તો છોડો, અને બીજે ઠેકાણે જાઓ. ” ત્યારે અભયકુમારે તેટલું દ્રવ્ય લીધું; અને બીજે સ્થળે જઈને ત્યાં પણ તે પ્રમાણે જ કહ્યું, ત્યારે તેણે પણ હજાર સોનામહોર આપી, પણ માંસ આપ્યું નહિ. એવી રીતે સર્વ સ્થળે ભ્રમતાં ભ્રમતાં આખી રાત્રી નિર્ગમન કરીને એક લાખ સોનામહોર એકઠી કરી. પછી પ્રાતઃકાલે સલામાં આવો સર્વ ક્ષત્રિયોને તે દ્રવ્ય દેખાડીને અભયકુમાર બોલ્યો કે-“ હે ક્ષત્રિયો ! તમે બોલ્યા હતા કે હાલમાં માંસ સૌથી સસ્તું છે, પરંતુ મને તો આટલા બધા દ્રવ્યથી પણ બે ટાંક માંસ મળ્યું નહિ ” તે સાંભળીને સર્વ ક્ષત્રિયો લલ્લિત થઈને મોન રહ્યા ત્યારે અભયકુમાર બોલ્યો કે-સર્વને પોતાનો આત્મા વહાલો હોય છે. તમે માત્ર પારકા માંસના લોહુપી થઈને એવું અન્યથા વાક્ય બોલ્યા છો. કહ્યું છે કે-

અમેઘ્યમધ્યે કીટસ્ય, સુરેન્દ્રસ્ય સુરાલયે ।

સમાના જીવિતાકાંક્ષા, સમં મૃત્યુમયં દ્વયોઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—“ વિષ્ટામાં રહેલા કીડાને અને સ્વર્ગમાં રહેલા સુરેન્દ્રને જીવવાની આકાંક્ષા સરખી જ છે; અને તે બન્નેને મૃત્યુનો ભય પણ સરખો જ છે. ” વળી ૧

દુર્યોનિમપિ સંપ્રાપ્તઃ, પ્રાણી મર્તું ન વાંછતિ ।

સ્વાદુવ્રન્તો ભવન્તિ સ્વસ્વાહારાઃ કુસિતાવપિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—“ દુષ્ટ યોનિમાં જન્મેલો જંતુ પણ મરવાને ઇચ્છતો નથી; કેમકે ખરાબ પૃથ્વીમાં પણ પ્રાણીઓને પોતપોતાના આહાર સ્વાદવાળા જ લાગે છે. ” ૧ વળી જે મનુષ્ય હિંસા કરે છે તે અતિ દુઃખી થાય છે. જેમ-

ગોપો વન્બૂલશૂલાગ્રે, પ્રોતયૂકોત્યપાતકાત્ ।

અષ્ટોત્તરશતં વારાન્, શૂલિકારોપણાન્મૃતઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—“ એક ગોવાળે બાવળની શૂળ ઉપર જૂ પડેલી હતી, તે પાપથી તે

ગોવાળ એકસો ને આઠ વાર શૂળીએ ચડવાની શિક્ષાથી મરણ પામ્યો. ” તેનું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે—

નાગપુર નામના નગરમાં માધવ નામે એક ગોવાળ રહેતો હતો. તે એક દિવસ ગાયો ચારવા માટે મોટા અરણ્યમાં ગયો. ત્યાં સૂર્યનો પ્રચંડ તાપ લાગવાથી એક બાવળના ઝાડ નીચે બેઠો, તેવામાં તેના માથામાંથી એક જૂ તોના ખોળામાં પડી. તે જોઈને તે નિર્દય ગોવાળે તેને “ આ જૂ મારા દેહનું સત્ત્વ (લોહી) પી જાય છે. ” એમ વિચારીને બાવળની તીક્ષ્ણ શૂળ ઉપર તેને પચેવી. તે પાપના ઉદયથી તેજ ભવમાં તે ગોવાળ ચોરીના શુન્દામાં આવી શૂળીની શિક્ષા પામીને મરણ પામ્યો ત્યાર પછી તે એજ પ્રમાણે એકસો ને સાત વાર જુદા જુદા ભવોમાં ચોરી વિગેરેના દોષથી શૂળીનું દુઃખ ભોગવીને મરણ પામ્યો. એકસો સાતમા ભવમાં તે પાપકર્મના ઉદય થોડો રહ્યો, ત્યારે તેણે તાપસી દીક્ષા ગ્રહણ કરી; અને સદા વનમાં રહીને સુકાં પાંદડાં, ફલ, ફૂલ વિગેરેનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે નિઃસંગપણે વ્રતનું પાલન કરતાં તેને વિભંગ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અન્યથા તે અરણ્યની નજીકના નગરમાંથી રાજાના અલંકારોની પેટી કોઈ ચોરે ઉપાડી. તેને પકડવા માટે રાજાના સિપાઈઓ પાછળ દોડયા. તેઓને પાછળ આવતાં જોઈને ચોરે તે રત્નાલંકારની પેટી અરણ્યમાં પેલા તાપસ પાસે મૂકી અને તે વટવૃક્ષ ઉપર ચડી ગયો. સિપાઈઓ ત્યાં આવ્યા, તો તાપસ સુતેલો હતો, અને પાસે પેટી પડેલી હતી. તેઓ પેટી સહિત તાપસને પકડીને રાજા પાસે લઈ ગયા. તાપસ વિભંગજ્ઞાનથી સર્વ હકીકત જાણ્યા છતાં પોતાના પૂર્વકૃત કર્મને નિંદતો હતો અને જ રહ્યો. અન્યાયી રાજાએ તેને શૂળી પર ચઢાવ્યો. આ રીતે પહેલાંના પાપકર્મના ક્ષયથી તે મરણ પામીને દેવતા થયો. અભયદાનનું આ દષ્ટાંત જાણવું.

આ જગતમાં દાનના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે—

અમયં સુવત્તદાણં. અણુકંપા ઉચિયં કિત્તિદાણં ચ ।

દોઢિં પિ મુક્કલો મણિઓ, તિમ્મિ મોગાઈ દિયંતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—“ અભય દાન, સુપાત્ર દાન, અણુકંપા દાન, ઉચિત દાન, અને કીર્તિ દાન, એ પાંચ પ્રકારનાં દાન છે. તેમાં પહેલા બે પ્રકારનાં દાન મોક્ષને આપનાર છે, અને પાછલા ત્રણ પ્રકારના દાન સાંસારિક સુખલોભ આપનાર છે. ૧

તેમાં હનન બંધન વિગેરેના ભયથી ભયભીત થયેલા જંતુઓના પ્રાણનું રક્ષણ કરીને તેમને નિર્ભય કરવા તે પહેલું અભયદાન કહેવાય છે. તેનું સ્વરૂપ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે.

જીભું સુપાત્ર દાન તેમાં સુ એટલે સાફ, અને પાત્ર એટલે જ્ઞાનાદિ ત્રણ રત્નનું સ્થાન. અથવા સુ એટલે અતિશયે કરીને અને પાત્ર એટલે પાપથી રક્ષણ કરનાર. આ પ્રમાણે અન્વર્થ સંજ્ઞાવાળું સુપાત્ર દાન હૃદય છે.

ત્રીભું અનુકંપા દાન એટલે દીન અને દુઃખી લોકોને પાત્ર તથા અપાત્રનો વિચાર કર્યા વિના માત્ર દયાવડે અન્નાદિક આપવું તે. કહ્યું છે કે—

દાનકાલે મહેમ્યાનાં, કિં પાત્રાપાત્રચિંતયા ।

દીનાય દેવદૂષ્યાર્થે, યથાદાત્ કૃપયા પ્રશુઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—દાતારને દાન દેતી વખતે પાત્ર તથા અપાત્રનો વિચાર કરવાની શી જરૂર છે ? ભુખ્યા, મહાવીર ભગવાને કૃપાથી અર્ધું દેવદૂષ્ય ગરીબ (બ્રાહ્મણ) ને આપ્યું છે. ૧

આ દુષ્પ્રમ કાલને વિષે જગદુશા નામના શ્રાવકે નીચેના શ્લોકમાં લખ્યા પ્રમાણે ધાન્યના મુંડા માત્ર દયા વડે ખીબ રાજાઓને આપ્યા હતા.

અથ ય મુંડસઠસ્સ, વિસલરાયસ્સ વાર હમ્મીરે ।

ઇગ્ગીસ ય સુરત્તાણે, દુન્નિકલ્લે જગદુસાહુણા દિક્કા ॥ ૧ ॥

અર્થ:—જગદુશાહ નામના શ્રાવકે દુકાળના વખતમાં વિસલરાજાને આઠ હજાર મુંડા, હમીર રાજાને બાર હજાર મુંડા અને દીલ્હીના સુલતાનને એકવીશ હજાર મુંડા ધાન્ય આપ્યું હતું. ૧

નવકારવાલિ મણિબદ્ધા, તે પર અલગા ચાર ।

દાનશાલ્યા જગદુ તળી, દીસે પુઢવી મુક્કાર ॥ ૧ ॥

અર્થાત્ તે દુકાળના વખતમાં જગદુશાહે ૧૧૨ દાનશાળાઓ સ્થાપી હતી. દરરોજ પ્રભાતકાળે જગદુશાહ જે ઠેકાણે બેસીને યજ્ઞેષ્ઠ દાન આપતા હતા ત્યાં કોઈ લજ્જાવાન કુલત્રીઓ વિગેરે પ્રગટપણે દાન લઈ શકે નહિ, તેમને પ્રચ્છન્નપણે દાન આપવા સારું એક પડદો બાંધી રાખવામાં આવતો હતો કે જેથી તેઓ તેમાં હાથ નાંખીને દાન લઈ શકે. એક દિવસ વિસલરાજા પોતાના ભાગ્યની પરીક્ષા કરવા માટે વેષ બદલીને એકલો ત્યાં ગયો, અને પડદામાંથી હાથ લાંબો કર્યો જગદુશાહે શુભ લક્ષણવાળો ભાગ્યશાળી હાથ જોઈને વિચાર્યું કે “જગતના મનુષ્યોને માનવા લાયક કોઈ રાજાનો આ હાથ છે; હાલમાં દેવયોગે તે આવી સ્થિતિ પામેલો જણાય છે; માટે તે જીવંત પર્યંત સુખી થાય તેમ હું કરું.” એ પ્રમાણે વિચારીને પોતાના હાથની આંગળીમાંથી મહિજડિત્ર મુદ્રિકા (વીંટી) કાઢીને હાથમાં મૂકી. તે જોઈને રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો. ક્ષણ વાર પછી વળી તેણે ડાબો હાથ પડદામાંથી લાંબો કર્યો, એટલે જગદુશાહે તે હાથમાં પણ ખીજી વીંટી આપી. તે બંને મુદ્રિકા લઈને વિસલરાજા પોતાના મહેલમાં ગયો બીજે દિવસે જગદુશાહને બોલાવીને “આ શું છે ?” એમ કહીને તે બંને મુદ્રિકા બતાવી. તે જોઈને જગદુશા બોલ્યા કે—

સર્વત્ર વાયસાઃ કૃષ્ણાઃ, સર્વત્ર હરિતાઃ શુક્રાઃ ।

સર્વત્ર સુખિનાં સૌખ્યં, દુઃખં સર્વત્ર દુઃખિનામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—કાગડાઓ સર્વત્ર કાળા જ હોય છે, પોપટો સર્વત્ર લીલા જ હોય છે, સુખી પુરુષોને સર્વત્ર સુખ હોય છે, અને દુઃખી પુરુષોને સર્વત્ર દુઃખ હોય છે ૧

આ પ્રમાણે સાંભળીને ખુશી થયેલા રાજાએ જગડુનો પ્રણામ નિષેધ કરીને તેને હાથી ઉપર બેસાડી તેને ઘેર મોકલ્યો. આ પ્રમાણે ધાર્મિકપણું અનુકંપા દાનવડે જ શોભે છે. એ ત્રીજું અનુકંપા દાન કહ્યું.

હવે ચોથું ઉચિત દાન કહે છે—યોગ્ય અવસરે ઈષ્ટ અતિથિ (પ્રાહુણ) ને, દેવ શુરના આગમનની તથા નવા કરેલા પ્રાસાદની અને બિંબની વધામણી આપનારને, તેમજ કાવ્ય, શ્લોક, કોઈ સુમાર્ષિત કે વિનોદવાળી કથા વિગેરે કહેનારને પ્રસન્ન ચિત્તથી જે દાન આપવું તે ઉચિત દાન કહેવાય છે. જેમ ચક્રવર્તી નિરંતર પ્રભાતકાળે વિહાર કરતાં તીર્થંકરની સ્થિતિના ખબર આપનારને વર્ષાસન કરો આપે છે. કહ્યું છે કે—બાર કોટી સુવર્ણ અથવા બાર લાખ દ્રવ્ય અથવા છ લાખ દ્રવ્ય એટલું ચક્રવર્તી એક વખતે પ્રીતિદાનમાં આપે છે. સાંપ્રત કાળમાં પણ શ્રી સિદ્ધાચળ ઉપર પ્રાસાદ પૂરો થયાની વધામણી આપનારને વાગ્-ભટ્ટ મંત્રીએ સુવર્ણની બત્રીશ શુભો આપી હતી

એકલા જુનાગઢનો ખેંગાર નામનો રાજા શીકાર કરવા ગયો હતો. ત્યાં ઘણા સસલા-ઓનો વધ કરી તેને ઘોડાના પુછડા સાથે બાંધીને પાછો આવતાં તે માર્ગથી તેમજ પરિવારથી બ્રહ્મ થયો, અર્થાત્ એકલો બૂલો પડ્યો. તેવામાં એક બાવળના વૃક્ષની શાખા ઉપર ચડીને બેઠેલા દુંદળ નામના ચારણને જોઈને તેને પૂછ્યું કે—“ અરે! તું માર્ગ બાણ છે ? ” ત્યારે તે દયાળુ ચારણે કહ્યું કે—(ભાષા)

जीव वधंता नरग गइ, अवधंता गइ सग ।

हुं जाणुं दो बाटही, जिण भावे तिण लग्ग ॥ १ ॥

અર્થ:—જીવનો વધ કરનાર નર્કે જાય છે અને દયા પાળનારા સ્વર્ગે જાય છે; હું તો એ બે માર્ગ બાણ છું, તને ગમે તે માર્ગે જા ૧

આ પ્રમાણે વેધ કરે તેવી રૂઢ જેવી તેની વાણી સાંભળીને તે રાજાને તત્કાળ વિવેક ઉત્પન્ન થયો; તેથી તેણે ત્યાંજ જીવન પર્યંત પ્રાણીવધ કરવાનો નિયમ અદ્યક્ષ કર્યો, તથા તે ચારણનો અશ્વો તથા ગામ વિગેરે આપીને શુરની જેમ સત્કાર કર્યો

વિક્રમ રાજાએ સિદ્ધસેન શુરને મનવડે પ્રણામ કર્યો, તે બાણીને શુરએ તેને ધર્મલાભ આપ્યો. રાજાએ પૂછ્યું કે—“ હે પૂજ્ય શુર! આ ધર્મલાભથી શું લાભ થાય ” ત્યારે શુરએ કહ્યું કે—

दुर्वारा वारणेन्द्रा जितपवनजवा वाजिनः स्यंदनौषा

लीलावत्यो युवत्यः प्रचलितचमरैर्भूषिता राज्यकक्ष्मीः ।

ઉચ્ચૈઃ શ્વેતાતપત્રં ચતુરુદધિતટીસંકટા મેદિનીયં,

પ્રાપ્યન્તે યત્પ્રભાવાત્રિબુવનવિજયી સોઽસ્તુ તે ધર્મલાભઃ ॥ ૧ ॥

અર્થઃ—જેના પ્રભાવથી મહોન્મત્ત હસ્તીઓ, પવનના વેગને છૂતનારા ઘોડાઓ, રથના સમૂહ, વિલાસવાળી સ્ત્રીઓ, ચલાયમાન શ્વેત આમરોથી શોભતી રાજ્યલક્ષ્મી, મોટું શ્વેત છત્ર અને ચાર સમુદ્ર પર્યાંતની સમગ્ર પૃથ્વી પ્રાપ્ત થાય છે. તેવો ત્રિબુવનને છૂતનારો ધર્મલાભ રૂપ આશીર્વાદ તને હો. ૧

આ પ્રમાણે સૂરિનાં વચન સાંભળી તેમના શુદ્ધથી હર્ષ પામેલા રાજાએ તેમને એક કરોડ સોનામહોર આપી, પરંતુ સૂરિ નિઃસ્પૃહ હોવાથી તેમણે તે ધર્મસ્થાનમાં સ્થાપન કરાવી.

ઈત્યાદિ અનેક દૃષ્ટાંતો ઉચિત દાન સંબંધી જાણવા.

હવે કીર્તી દાન એટલે કીર્તિને મેળવવાની ઈચ્છાથી ભિક્ષુકાદિકને જે દાન આપવું તેને કીર્તિદાન કહે છે. તેના દૃષ્ટાંતો નીચે પ્રમાણે—

એકદા સપાદલક્ષ દેશ (માળવા) ના અધિપતિ અર્જુન નામના રાજા ઉપર દિગ્વિજય માટે નીકળેલા કુમારપાળે ચડાઈ કરી. તે વખતે ઘોડાના પલાણુને સ્વારો પાસે પુંજાવ્યા. તે જોઈને તેની સાથેના બોતેર સામંત રાજાઓએ મશ્કરી કરી કે—“ આ વાણીયા જેવો કુમારપાળ લડાઈમાં શું (સામર્થ્ય) કરશે ? ” આવો તેઓનો અભિપ્રાય જાણીને કુમારપાળે સોળ મણુ સોપારીની ગોણી માર્ગમાં પડી હતી, તેને ભાલાના અથ્ર ભાગવડે ઉંચી કરીને ઉછાળી અને લોહાના સાત મોટાં કડાયાને પરસ્પર અથડાવીને લોહાના ભાલાવડે ફેડી નાંખ્યાં. તે અવસરે યોગ્ય વચન બોલવામાં ચતુર એવા આમલદે કહ્યું કે—

રે રલ્હે લહુ જીવડા, રળે મયગલ મારે;

ન પીયે અળગલ નીર, છેહી રાય સંહારે;

અવર ન બંધે કોઈ, સધર રયણાયર બંધે;

વગે રાય પરમાર, અપર રાય નિરંધે;

ए कुमारपाळ कोषे चढयो, फाढी सात कडाह;

तीम जे जिणधम्म न मन्नशे, तेहनी तेहवी चाढ ॥ ૧ ॥

આ કવિત સાંભળીને રાજાએ તેને કવિતના પ્રત્યક્ષરે અર્થાત્ અક્ષર જેટલા ઘોડા આપ્યા.

એકદા કુમારપાળ રાજા શ્રી હેમાચાર્ય ગુરૂને દ્વાદશાવર્ત વંદના પૂર્વક વંદન કરીને ખમાવતા હતા. તે વખતે સુરએ તેના પૃષ્ઠ ઉપર હાથ મૂક્યો. તે જોઈને ગાગલિ નામનો કવિ બોલ્યો—

હેમ તુમારા કરમહીં, દીસે અદ્ભુત સિદ્ધિ;
જે વંપે હેઠા મુઠા, તે પામે હરી સમ કાદિ ॥ ૧ ॥

આ દુહા સાંભળી કુમારપાળે તેને પોતાના હાથનાં કડાં આપ્યા. ઈત્યાદિ અનેક પ્રબંધો કીર્તિ દાન ઉપર બાણી લેવા.

“ સુપાત્ર દાન ને અભય દાનથી સુજિત પામે, અનુકંપા દાનથી સુખ પામે, ઉચિત દાનથી પ્રશંસા પામે અને કીર્તિ દાનથી સર્વત્ર મોટાઈ પામે. ”

સુપાત્ર દાન ધર્મની દેશના.

શ્રાદ્ધાનાં પાત્રમક્તાનાં, કાર્પણ્યદોષમુક્તયે ।
દેશના દાનધર્મસ્ય, દેયા તીર્થત્રિતેચ્છુમિઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—સુપાત્રની ભક્તિ કરનારા શ્રાવકોને કૃપણતા રૂપી દોષનું નિવારણ કરવા માટે તીર્થના હિતેચ્છુ સાધુઓએ દાનધર્મની દેશના આપવી. ૧

તે દાનધર્મની દેશના નીચે પ્રમાણે—

કાણેઽલ્પમપિ પાત્રાય, દત્તં ભૂયો ભવેચ્ચથા ।
જિનાય ચંદનાદત્તાઃ કુલમાષાઃ કલમષચ્છિદે ॥ ૨ ॥

અર્થ—“ યોગ્ય સમયે સુપાત્રને થોડું પણ દાન આપ્યું હોય તો તે મોટું ફળ આપે છે. જેમ અંદનબાળાએ વીર ભગવાનને અડદના બાકળા આપ્યા, તે તેના પાપનો નાશ કરનાર થયા. ૨

શ્રીવીર ભગવાને કરેલો અભિગ્રહ છ માસે પૂરો થયો તે વખતે દેવોએ સાડા બાર કરોડ સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરી, તેનાથી ધનાવહ શ્રેષ્ઠોનું ઘર ભરાઈ ગયું, તે જોઈને તેની પડોશમાં રહેનારી એક ડોશીએ વિચાર્યું કે—“ માત્ર અડદના બાકળા આપવાથી દુર્ભાગ તપસ્વી જો આટલી બધી સમૃદ્ધિ આપે છે, તો હું કોઈ પુષ્ટ અંગવાળા મુનિને શ્રી તથા સાકર સહિત પરમાન્ન વડે સંતોષ પમાડીને અપાર લક્ષ્મી ગ્રહણ કરું. ” પછી તે કોઈ રૂઢ પુષ્ટ શરીરવાળા મુનિવેશ ધારીને બોલાવી ક્ષીરનું દાન દેતી સતી વારંવાર આકાશ સામું જોવા લાગી; તે જોઈને પેલા વેશધારી સાધુએ તે ડોશીને અભિપ્રાય બાણી તેને કહ્યું કે—“ હે મુઘ્યા! મારા તપવડે અને તારા ભાવવડે તેમજ આધાર્મિક આહારના દાનવડે તારા ઘરમાં આકાશથી પચ્ચરની વૃષ્ટિ થશે, રત્નની વૃષ્ટિ થશે નહિ; કેમકે દાન આપનારની કે લેનારની તેવી શુદ્ધિ નથી. ” ઈત્યાદિક કહીને તે ડોશીને પ્રતિબોધ પમાડ્યો.

વળી જે નામને યોગ્ય ગુણવાન હોય તેજ શ્રેષ્ઠ પાત્ર છે, બીજો નહીં. પાત્રની પરીક્ષાના સંબંધમાં યુધિષ્ઠિર અને બીમના સંવાદમાં કહ્યું છે કે—હસ્તીનાપુર નગરને વિષે

એકલા ધર્મપુત્ર (યુધિષ્ઠિર) સભામાં બેઠા હતા, તે વખતે ઠરવાળે ઉઘેલા ભીમસેને સભામાં આવીને ધર્મરાજને કહ્યું કે-

મૂર્ખતપસ્વી રાજેન્દ્ર, વિદ્વાંશ્ચ વૃષલીપતિઃ ।

ઉમૌ તૌ તિષ્ઠતો દ્વારે, કસ્ય દાનં પ્રદીયતે ॥ ૧ ॥

અર્થ—હે રાજન્ ! એક મૂર્ખ છે પણ તપસ્વી છે, અને બીજો વિદ્વાન છે પણ વૃષલીનો પતિ છે (બ્રહ્મ છે). તે બન્ને દ્વારમાં બેઠા છે, તેમાં કોને દાન આપવું ? ૧

ત્યારે યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે-

સુખસેવ્યં તપો ભીમ, વિદ્યા કષ્ટદુરાચરી ।

વિદ્યાં સંપૂજયિષ્યામિ, તપોભિઃ કિં પ્રયોજનમ્ ? ॥ ૨ ॥

અર્થ—હે ભીમ ! તપનું સેવન સુખેથી થઈ શકે છે, પણ વિદ્યા તો મહા કષ્ટથી ભણાય છે, માટે હું વિદ્યાનો સત્કાર કરીશ; માત્ર તપનું શું પ્રયોજન છે ? ૨

તે સાંભળી ભીમસેને બોલ્યો કે-

શ્વાનચર્મગતા ગંગા, ક્ષીરં મધઘટસ્થિતમ્ ।

કુપાત્રે પતિતા વિદ્યા, કિં કરોતિ યુધિષ્ઠિર ॥ ૩ ॥

અર્થ—હે રાજા યુધિષ્ઠિર ! જેમ કુતરાના આમડાની મસકમાં ભરેલું ગંગાજળ અને મહિરાના ઘડામાં ભરેલું દૂધ કામ આવતું નથી, તેમ કુપાત્રને વિષે રહેલી વિદ્યા પણ શું કામની છે ? ૩ ભીમસેનનાં આવાં વચન સાંભળી સભામાં બેઠેલા કૃષ્ણ ક્રીપાચન બોલ્યા કે-

ન ચૈકવિદ્યાયા પાત્રં, તપસાપિ ચ પાત્રતા ।

યત્ર વિદ્યા ચરિત્રં ચ, તદ્દિ પાત્રં પ્રચક્ષ્યતે ॥ ૪ ॥

અર્થ—કેવળ વિદ્યાવડે પાત્ર કહેવાય નહિ, તેમજ કેવળ તપવડે પણ પાત્રતા કહેવાય નહિ, પરંતુ જ્યાં વિદ્યા અને આચાર બન્ને રહ્યા હોય છે, તેજ પાત્ર કહેવાય છે. ૪

આ પ્રમાણે હોવાથી પાત્રને દાન આપવું તેજ કલ્યાણકારી છે. તે દાન પણ ભાવ-પૂર્વક આપવું. કહ્યું છે કે-

દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં, દીયતેઽનુપકારિણે ।

ક્ષેત્રે કાલે ચ ભાવે ચ, તદ્દાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ—દેવા યોગ્ય એવું દાન પણ જે અનુપકારીને દેવાય અને યથાયોગ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો વિચાર કરીને અપાય તે દાન સાત્ત્વિક કહેલું છે. ૫

આવું સાત્ત્વિક દાન શાલિભદ્ર વિગેરેએ આપ્યું છે.

યસ્તુ પ્રત્યુપકારાય, ફલમુદ્દિશ્ય વા પુનઃ ।

પરીયતે પરિક્ષિષ્ટસ્તદ્દાનં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—“ જે દાન ઉપકારના બદલામાં પ્રત્યુપકારને માટે દેવામાં આવે અથવા જે દાન કાંઈ પણ ફળની ઇચ્છાએ આપવામાં આવે તે દાન રાજસ કહેલું છે. ” આ બાબતમાં અંદનબાબાની વૃદ્ધ પાટોશણનું દૃષ્ટાંત જાણવું. ૬

ક્રોધાદ્બલાભિયોગાદ્વા, મનોભાવં વિનાપિ વા ।

યદીયતે હિતં વસ્તુ, તદ્દાનં તામસં સ્મૃતમ્ ॥ ૭ ॥

અર્થ—“ ક્રોધથી, બળાત્કારથી અથવા મનના ભાવ વિના જે સારી વસ્તુ પણ દાનમાં અપાય છે તે દાન તામસ કહેલું છે. ” આ સંબંધમાં શ્રેણિક રાબની કપીલા દામીનું દૃષ્ટાંત જાણી લેવું. ૭ કાંઈ પણ ઇચ્છા વિના દાન કરનારા હુર્લેલ છે. કહ્યું છે કે—

દુલ્લહાઓ મુધાદાર્, મુધાજીવિવિ દુલ્લહા ।

મુધાદાયો મુધાજીવિ, દોવિ ગચ્છંતિ સુગઈ ॥ ૮ ॥

અર્થ—“ કેઈ પ્રકારની ઇચ્છા વિના દાન કરનારા હુર્લેલ છે, અને નિષ્કપટપણે આજીવિકા ચલાવનારા પણ હુર્લેલ છે, બાકી એવા હાતાર અને એવા આજીવિકા કરનાર બન્ને સફળાતિને પામે છે. ” ૮

આ વિષય ઉપર ભાગવત નામના કણ્ઠીનું દૃષ્ટાંત છે તે નીચે પ્રમાણે—

કેઈ એક તાપસે કેઈક લકિતવાળા પુરુષને કહ્યું કે—“ તારે ઘેર મને ચાતુર્માસ રહેવા દે. ” તે પુરુષે કહ્યું કે—જે તમે પાછો મારો કાંઈ પણ પ્રત્યુપકાર ન કરો તો ખુશીથી રહો. તાપસે તે અંગીકાર કર્યું, એટલે પેલાએ તેને રહેવા માટે આવાસ આપ્યો, અને આહારાદિક વડે તેની લકિત કરવા લાગ્યો. એકદા ચોરોએ આવીને તેનો ઘોડો હરણ કર્યો, પણ ગામની બહાર નીકળતાં પ્રાતઃકાળ થઈ જવાથી ચોરોએ વિચાર્યું કે—“ હવે અત્યારે આ ઘોડો આપણાથી લઈ જવાશે નહીં. ” એમ ધારીને ઘણા વૃક્ષોની ઘટામાં તે ઘોડાને બાંધી દહને તેઓ જતા રહ્યા. પ્રાતઃકાળે પેલો તાપસ સ્નાન કરવા માટે તળાવ ઉપર ગયો, ત્યાં તળાવની સમીપે સાંકડી ગલીમાં પેલો ઘોડો બાંધેલો તેણે જોયો. એટલે “ મારા ઉપકારી ભાગવત પટેલનો ચોરોએ હરણ કરેલો આ ઘોડો છે ” એમ તેણે ઓળખ્યો. તેથી તેણે પોતાનું ધોરેલું વસ્ત્ર ત્યાં ભૂંડી જવાને બદલે મૂકી દઈ ઘેર જઈને ભાગવત પટેલને કહ્યું કે—“ મારું ધોરેલું વસ્ત્ર હું તળાવ ઉપર ભૂંડી ગયો છું તે મંગાવી દો. ” તેણે પોતાના આકરને તે લેવા મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈને વસ્ત્ર લીધું, તો પાસે પોતાના શેઠનો ઘોડો બાંધેલો જોયો, એટલે તેને પણ લેતો આવ્યો, અને ઘરખણીને તે વૃક્ષાંત કહ્યો. ઘરખણીએ મનમાં વિચાર્યું કે—“ અહો ! આ તપસ્વીએ બીજું બહાનું કરીને પણ મારા પર ઉપકાર કર્યો. ” પછી તેણે

તાપસને બોલાવીને કહ્યું કે—“ હે ભદ્ર ! હવે તમે અહીંથી પધારો, કારણકે ઉપકારીને આપેલું દાન નિષ્ફળ જાય છે. ”

હવે મુધાજીવી (નિષ્કપટ જીવનાર) નું દષ્ટાંત કહે છે—

કોઈએક રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેણે ધર્મની પરીક્ષા કરવા માટે વિચાર કર્યો કે—“ વાસ્તવિક રીતે દાન લઈને કોણ ભોજન કરે છે ? તેની હું તપાસ કરું. ” એમ વિચારી તેણે પોતાના સેવકને હુકમ કર્યો કે—“ રાજા લાડુ આપે છે તે આવીને લઈ જાઓ ” એવી સર્વત્ર આઘોષણ કરાવો. તેણે તેમ કરવાથી ઘણા ભિક્ષુકો લાડુ લેવા માટે આવ્યા. તેમને રાજાએ પૂછ્યું કે—“ તમે શા વડે જીવો છો ? ” ત્યારે તેમાંથી એક જણ બોલ્યો કે—“ હું મુખ વડે જીવું છું. ” બીજાએ કહ્યું કે—“ હું પગ વડે જીવું છું. ” ત્રીજાએ કહ્યું કે—“ હું હાથ વડે જીવું છું. ” ચોથાએ કહ્યું કે—“ હું લોકોની કૃપાથી જીવું છું. ” અને પાંચમા જૈન સાધુએ કહ્યું કે—“ હું મુધા જીવું છું. ” પછી રાજાએ ફરીથી તેમને પૂછ્યું કે—“ શી રીતે ? ” ત્યારે પહેલાએ કહ્યું કે—“ હું કથા કહેનાર છું, તેથી માણસોને રામાયણ વિગેરેની કથા કહું છું, તેથી મારી આજીવિકા ચાલે છે, માટે મુખ વડે જીવું છું. ” બીજાએ કહ્યું કે—“ હું કાસદ છું, તેથી લોકોનું કાસદીયું કરીને આજીવિકા ચલાવું છું, તેથી પગ વડે જીવું છું. ” ત્રીજાએ કહ્યું કે—“ હું લહિયો છું, તેથી લખવા વડે આજીવિકા ચલાવું છું; માટે હાથ વડે જીવું છું. ” ચોથાએ કહ્યું કે—“ હું ભિક્ષુક છું, તેથી લોકોની કૃપાથી ભીખ માગીને આજીવિકા ચલાવું છું. ” જૈન સાધુએ કહ્યું કે—“ હું ગૃહસ્થનો પુત્ર છું, પણ સંસારની અસારતા જાણીને મેં વૈરાગ્યવડે દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે; તેથી યથાકાળે જેવો આહાર મળી જાય તેવા આહારથી ચલાવી લઉં છું, માટે મુધા જીવું છું. ” આ પ્રમાણે સાંભળીને રાજાએ વિચાર્યું કે “ અહો ! આ ધર્મજ સર્વ દુઃખનો નાશ કરનાર અને મોક્ષને સાધનાર છે. ” આ પ્રમાણેના નિશ્ચય કરીને તેણે જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો.

વળી દાનરૂપી અલંકાર વિનાની લક્ષ્મી પથ્થર અને મળરૂપજ છે. જીવો, નવ નંદરાજાએ કૃપણતા દોષથી પાત્રદાન કર્યા વિના માત્ર પ્રજાને અત્યંત પીડા કરીને સુવર્ણની નવ ડુંગરીઓ કરી, તે હુલાઈય યોગે કાળે કરીને પથ્થરમય થઈ ગઈ. હજી સુધી તે ડુંગરીઓ પાટલિપુર નગર પાસે ગંગાનદીને કાંઠે પીળા પથ્થરમય દેખાય છે. રાજગૃહી નગરીમાં મંમણ શ્રેઠ્ઠીએ મણિજડિત એ બળદ કર્યા હતા. તેમાં એક બળદનું શીંગડું અધુરું હતું તે પૂરું કરવા માટે તે અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરતો હતો; પરંતુ પાત્રદાન નહિ કરવાથી તે બળદ પૃથ્વીમાં ને પૃથ્વીમાંજ વિનાશ પામી ગયા. તેથી મળેલા ધનનું સુપાત્રમાં દાન કરવું જોઈએ.

દાન શત્રુને આપ્યું હોય તો વૈરનો નાશ કરે છે, સેવકને આપવાથી તે વિશેષ ભક્તિ-માન થાય છે, રાજાને આપવાથી ઉત્કૃષ્ટ સન્માન પામી શકાય છે, અને ભાટ, કવિ કે

આરણ્ય વિગેરેને આપવાથી સર્વત્ર યશ ફેલાય છે. દાન કોઈ પણ સ્થાને નિષ્ફળ થતું નથી. તેમાં પણ સુપાત્રને દાન આપવાથી વિશેષ કલ્યાણકારી થાય છે. કહ્યું છે કે—

જછે તૈલં સ્વછે મુહં, પાત્રે દાનં મનાગપિ ।

પાત્રે શાસ્ત્રં સતાં પ્રીતિર્વિસ્તારં ચાત્યનેકષા ॥ ૧ ॥

અર્થ—“જળમાં તેલ, ખળ પુરુષમાં છાની વાત, સુપાત્રમાં થોડું પણ દાન, ડાહ્યા પુરુષમાં વિદ્યા અને સત્પુરુષ સાથે પ્રીતિ—એ અલ્પ હોય છે તો પણ અનેક પ્રકારે વિસ્તાર પામે છે.” ૧

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—‘પાત્ર અને અપાત્રનો વિચાર તો કૃપણ માણસ કરે છે, પણ ઉદાર માણસ કરતો નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે—

પત્ત પરિક્ત્વહ કિં કરં, દિજે મગંતાર્હિ ।

કિં વરિસંતો અંબુહર, જોવે સમ વિસમાઈ ॥ ૧ ॥

અર્થ—“પાત્રની પરીક્ષા શામાટે કરવી ? જે માણે તેને આપવું; કેમકે શું મેધ સમ વિષમ પ્રદેશ જોઈને વૃષ્ટિ કરે છે ? ના, ના, સર્વત્ર કરે છે.” ૧ આ શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

વરિસો વરિસો અંબુહર, વરસીદાં ફલ જોઈ ।

ધંતુરે વિષ ઇક્ષુરસ, ણ્વહો અંતર હોય ॥ ૧ ॥

“હે વરસાદ ! ભલે, તું ગમે ત્યાં વરસ, પણ વરસ્યાનાં ફળ જો; ધંતુરમાં તો તારા જળથી વિષ ઉત્પન્ન થશે, અને શેરડીમાં ઇક્ષુરસ ઉત્પન્ન થશે. એટલું પાત્ર ને અપાત્રમાં અંતર પડશે.” ૧

સુપાત્રદાન ઉપર દૃષ્ટાંત.

પાત્રે ચચ્છતિ યો વિત્તં, નિજશક્ત્યા મુખક્તિઃ ।

સૌખ્યાનાં ભાજનં સ સ્યાદયથા ધન્યોઽભવત્પુરા ॥ ૧ ॥

અર્થ—“જે મનુષ્ય પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ભક્તિપૂર્વક પાત્ર વિષે દાન આપે છે તે ધનાની જેમ સર્વ સુખનું સ્થાન થાય છે.” ૧

ધનાનું દૃષ્ટાંત

પૃથ્વીપુર નામના નગરથી એક વણિક પોતાના કુટુંબ સહિત દૈવયોગે પ્રતિષ્ઠાનપુર નામના નગરમાં આવ્યો. તેના કુળમાંથી એક ડોશીનો છોકરો લોકોનાં વાહરડાં ચારીને નિર્વાહ કરતો હતો. એક દિવસ કોઈક પર્વ હોવાથી દરેક ઘર ખીરનું ભોજન કરતા લોકોને જોઈને તે છોકરાને ખીર ખાવાની ઇચ્છા થઈ. તેથી તે ઘર આવીને પોતાની માને વારંવાર કહેવા લાગ્યો કે “મને ખીર આપ.” કહ્યું છે કે—

ચૌરા વલ્લકા વિ ય, દુજ્જળ વિજ્ઞાય વિષ્ણુ પાઠ્ઠનયા ।

નચ્ચણિ ધુત્ત નરિંદા, પરસ્સ પીઠં ન યાળંતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ ચૌર, ગાદક, દુર્જન, વૈદ્ય, પ્રાદ્યણુ, પરોણુ, વેશ્યા, ધૂર્ત અને રાજા બીજાનાં દુઃખને જાણતા નથી. ”૧

પુત્રનાં વચન સાંભળીને ડોશી દરિદ્ર હોવાથી ખીર કરી શકે તેમ નહોતું, તેથી તે શોકથી રોવા લાગી; ત્યારે તેની પાડોશની સ્ત્રીઓએ દયાથી તેને દૂધ, ખાંડ, ઘી અને ચોખ્ખા વિગેરે સર્વ સામગ્રી આપી; એટલે ડોશીએ દૂધ ને ચોખ્ખાની ખીર બનાવી અને તેમાં ખાંડ તથા ઘી નાંખી પુત્રને પીરસી. તે કાંઈ કાર્યને માટે બીજે ઘેર ગઈ, તેટલામાં એક મહાત્મા મુનિ માસખમણને પારણે ત્યાં પધાર્યા. તેમને જોઈને પેલો છોકરો બહુ ખુશી થયો અને બોલ્યો કે—“ હે દયાના ભંડાર મુનિ ! આ ખીર ગ્રહણ કરો. ” મુનિએ પાત્ર ધર્યું એટલે તેણે મુનિનાં પાત્રમાં ખીર વહોરાવી; તે વખત તેણે મનુષ્યનું આશુધ્ય બાંધ્યું. પછી તેની માએ બહારથી આવીને ફરીને બાકી રહેલી ખીર તેને પીરસી. તે સર્વ ખાઈ જવાથી તેને વિશુદ્ધિકાનો વ્યાધિ થયો. તેથી તેજ રાત્રીએ મરણ પામીને તે તેજ નગરમાં ધનસાર નામના શ્રેષ્ઠીના પુત્ર થયો. તેના મોટા ત્રણ ભાઈઓ પરણેલા હતા, ત્યાર પછી આ ચોથો પુત્ર ધના નામનો થયો. એનો જન્મ થયો ત્યારથી ધનસાર શ્રેષ્ઠીનું ધન અધિક વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું. ધનો યોગ્ય વયનો થતાં સમગ્ર કળાઓ શીખ્યો. અને ઉત્તમ ગુણોથી માતાપિતાનો અતિ પ્રીતિપાત્ર થયો. તે વખતે તેના મોટા ત્રણ ભાઈઓ પોતાના માતાપિતાને કહેવા લાગ્યા કે— “ અસ લઘુ છતાં તમે તેનો અત્યંત આદર કેમ કરો છો ? ” ત્યારે તેમણે કહ્યું કે—“ તેના ગુણોથી તે વિશેષ સત્કારને લાયક છે. ” તે સાંભળી ત્રણે જણા બોલ્યા કે—“ એમ હોય તો તેના અને અમારા ગુણોની પરીક્ષા કરો. ” પિતાએ પરીક્ષા કરવા માટે ચારે પુત્રોને બત્રીશ બત્રીશ સોનામોહોરો આપી, અને કહ્યું કે—“ આટલા દ્રવ્યવડે વેપાર કરીને નફો કરી લાવો. ”

ધનાએ તે દિવસે પશુઆપારમાં લાલ થવો જાણીને તે દ્રવ્યનો એક બળવાન મેઢો લીધો. પછી રાજપુત્રના મેઢા સાથે લડાવવા માટે હજાર સોનામોહોરની સરત કરીને તેની સાથે લડાવ્યો. તેમાં સજપુત્રનો મેઢો હાર્યો, તેથી એક હજાર સોનામોહોર મેળવીને તે પોતાને ઘેર ગયો. તેના મોટા ત્રણ ભાઈઓએ પોતપોતાને મળેલી બત્રીશ બત્રીશ સોનામોહોર વડે જુદા જુદા વેપાર કર્યા, પણ તેમાંથી કાંઈ નફો મેળવ્યો નહિ.

એ પ્રમાણે ધનાના અનેક ઉપાયો સફળ થયા, અને મોટા ત્રણ ભાઈઓના નિષ્ફળ થયા. હવે તે ગામમાં એક ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. તે અતિ કૃપણ હોવાથી તેના ઘરમાં ખૂડો ખોદીને તેમાં કેટલુંક ધન દાટ્યું હતું. બાકીના દ્રવ્યના અમૂલ્ય રત્નો લઈને સુવાના ખાટલાના પાયા વિગેરેમાં ગુપ્ત રીતે છુપાવ્યા હતા, અને પેલા ખાડા ઉપર તે ખાટલો રાખી તેના ઉપર નિરંતર સૂઈ રહેતો હતો. પછી જ્યારે તે મરવા પડ્યો, ત્યારે

તેણે તેના પુત્રોને કહ્યું કે—“જ્યારે હું મરી જાઉં, ત્યારે આ ખાટલા સહિત મારો અગ્નિસંસ્કાર કરજો.” અનુકરમે કાંઈ પણ પુણ્ય દાન કર્યા વિના તે મૃત્યુ પામ્યો; એટલે તેને તેના પુત્રો ખાટલા સહિત સ્મશાનમાં લઈ ગયા. કેમકે તેઓ તે ખાટલામાં રત્નો છે એવું બાણવા નહોતા. સ્મશાનમાં આંધલ પોતાનો હક હોવાથી તે ખાટલો માગ્યો; તેને આપવાની ના કહેવાથી તેની સાથે કળઓ થયો. છેવટે તેમના સંબંધીઓના કહેવાથી તેઓએ તે ખાટલો આંડાળને આપ્યો, એટલે આંડાળ તે ખાટલો વેચવા માટે ચૌટામાં લઈ ગયો. તે વખતે લગ્નલક્ષ્ય ધનાએ કેટલાક ચિન્હોથી તે ખાટલાને દ્રવ્યસંયુક્ત બાણીને યોગ્ય મૂલ્ય આપીને ખરીદ કર્યો. ઘેર જઈને ખાટલો ભાંગ્યો, તો માંદેથી અમૂલ્ય રત્નો નીકળ્યાં, તેથી ધનો મોટો ધનાઢય થયો. તેના ભાઈઓને આ જોઈને તેના પર ઘણી ઇર્ષ્યા થઈ, તેથી તેઓ તેને મારી નાખવા સુધીના ઉપાયો ચિંતવવા લાગ્યા. તે વૃત્તાંત તે ભાઈઓની વહુઓએ પુત્રના જેવી પ્રીતિથી ધનાને એકાંતમાં કહ્યો. તે સાંભળી ધનો ઘરમાંથી એકલોજ નીકળી ગયો; અને પૃથ્વી ઉપર ભમતો રાજગૃહી નગરીની સમીપે પહોંચી તેની ગહારના એક ઉદ્યાનમાં વિશ્રામ લેવા માટે બેઠો. તે ઉદ્યાન પ્રથમ દૈવયોગે કેવળ સુકાર્મ ગયું હતું. તે ધનાના પુણ્ય પ્રભાવ વડે તત્કાળ નવપલ્લવિત અને પુષ્પફળવાળું થઈ ગયું. તે જોઈને ઉદ્યાનના રક્ષકે તે વૃત્તાંત તેના ઘણી કુસુમપાળ શ્રેષ્ઠીને કહ્યો. તે સાંભળી કુસુમપાળ શ્રેષ્ઠી વિસ્મય પામ્યો, અને ધનાને ઘેર તેડી લાવી પોતાની પુત્રી તેને આપી. તે વખતે તે નગરીમાં શ્રેષ્ઠિક રાજા રાજ્ય કરતા હતા, તેણે પક્ષ હર્ષિત થઈને પોતાની પુત્રી ધનાને આપી. રાજપુત્રીની સાખી સુલદ્રા નામની શાલિલદ્રની બહેન હતી, તેને પણ તેના સ્વજનોએ ધનાને આપી. તે ત્રણે પુત્રીનાં લગ્ન મોટી સમૃદ્ધિપૂર્વક શ્રેષ્ઠિક મહારાજાએ કર્યાં. પછી રાજાએ તેને રહેવા માટે મોટો મહેલ આપ્યો, તેમાં રહીને ધનો પૂર્વ જન્મમાં આપેલા સુપારદાનનું ફળ ભોગવવા લાગ્યો. શ્રેષ્ઠિક રાજાએ કેટલાંક ગામો પણ તેને આપ્યાં.

એક વખતે ધનો પોતાના મહેલની ગારીમાં બેઠો હતો, તે સમયે તેણે પોતાના કુટુંબને ગરીબ હાલતમાં તે શહેરમાં ફરતું જોયું. એટલે તેમનો સત્કાર કરી ઘેર લઈ આવી, કેટલાંક ગામ વિગેરે આપીને ફરીથી સુખી કર્યાં. કેટલોક કાળ ગયા પછી ધનાના મોટા ત્રણ ભાઈઓએ એક દિવસ તેમના પિતાને કહ્યું કે—“હે પિતા ! ઘરનું સમય દ્રવ્ય આજ ને આજ વહેંચીને અમારો ભાગ અમને આપો.” પિતાએ કહ્યું કે—“હે મૂર્ખો ! હાલ તો તમે ગણું ધનાનું મેળવેલું દ્રવ્યજ ભોગવો છો. તેમાં મારું શું છે કે હું તમને વહેંચી આપું ?” ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે—“જ્યારે ધનો બેસી નાસી ગયો હતો, ત્યારે ચોરની જેમ ઘરમાંથી રત્નાદિક સાર સાર વસ્તુઓ લઈને ગયો હતો, તેથી ધનાના પુત્રો ભલે સમગ્ર ભોગવે, પણ અમે તો અમારો દ્રવ્યનો ભાગ લીધા વિના આવતી કાલે જન્મવાના નથી.” આ પ્રમાણે કુટુંબમાં કલેશ થતો જાણીને ધનો તેજ રાત્રીએ એકલો ઘર છોડીને આવતો થયો.

ચાલતાં ચાલતાં ધનો કૌશાંબી નગરીએ પહોંચ્યો. ત્યાં મૃગાવતી રાણીના પતિ શતા-
નિક રાજા રાજ્ય કરતા હતા. ધનો નગરીના ચૌટામાં ગયો, ત્યાં તેણે રાજાએ કરાવેલી
આઘોષણ સાંભળી કે—રાજાના લંડારમાં એક અમૂલ્ય રત્ન છે, તેની જે કોઈ પરીક્ષા કરશે
તેને રાજા આ પ્રમાણેની વસ્તુઓ આપશે—

હસ્તિનાં શતમેકં ચ, વાજીનાં શતપંચકમ્ ।

સૌભાગ્યમંજરીં પુત્રીં, ગ્રામપંચશતીયુતામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ એકસો હાથી, પાંચસો ઘોડા અને પાંચસો ગામ સહિત સૌભાગ્યમંજરી
નામની પુત્રી (આપશે). ” ૧

આવી ઉદ્ઘોષણ સાંભળીને ધનો તેનું નિવારણ કરીને રાજસલામાં ગયો; અને રત્નની
પરીક્ષામાં નિપુણ હોવાથી તેણે તે રત્નની પરીક્ષા કરી. તેથી વિસ્મય પામેલા રાજાએ ઘણા
દ્રવ્ય સહિત પોતાની પુત્રી તેને પરણાવી. ત્યાં સુખમાં નિમગ્ન થયેલો ધનો કાળ નિર્ગમન
કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે પોતાની કીર્તિને માટે લોકરીતિને અનુસરીને ધનાએ નગરીના સમીપ
લાગમાં એક તળાવ ખોદાવવા માંડ્યું.

અહીં ધનસાર શ્રેષ્ઠીના ઘરમાંથી ધનો ગયો ત્યારથી તેની નળણી સ્થિતિ થવા લાગી.
છેવટે એવી સ્થિતિ થઈ કે—

ઘૃતં નાસ્તિ તૈલં નાસ્તિ, નાસ્તિ મુદ્ગો યુગંધરી ।

વલ્લાર્થં લવણં નાસ્તિ, તન્નાસ્તિ યત્પશુજયતે ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ ઘી નથી, તેલ નથી, મગ કે બુવાર પણ નથી, વાલમાં નાખવા લુણ પણ
નથી, અર્થાત્ એવું કંઈ પણ નથી કે જે ખાઈ શકાય. ” આવી સ્થિતિ થવાથી ધનસાર
શેઠે ધનાની બે પત્નીઓને તો તેમને પિયર મોકલી, અને શાલિલદ્રની બહેને કહ્યું કે—

સુલ્હે ચ વિમલોદ્ભાસે, સેવ્યં સ્ત્રીભિઃ પિતૃર્ઘમ્ ।

શ્વશુરસ્ય ગૃહં દુઃલ્હે, સુલ્હે દૌરથ્યેઽપિ સર્વદા ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ સુખના વખતમાં અને વૈલવના સમયમાં સ્ત્રીઓએ પિતાને ઘેર જવું, અને
સાસરાના ઘરમાં તો સુખમાં, દુઃખમાં અને ખરાબ સ્થિતિમાં સર્વદા રહેવું. ” ૧

આ પ્રમાણે તે વહુનું વચન સાંભળીને ધનસાર હર્ષિત થયો. પછી પુત્રોને અને
વહુઓને લઈને તે રાત્રીએ ગામમાંથી નીકળી ગયો. અનુક્રમે ફરતો ફરતો તે કૌશાંબી નગ-
રીમાં આવ્યો. ત્યાં તેણે સાંભળ્યું કે—“ અહીં એક તળાવ ખોદાય છે. ” તે સાંભળી પોતાની
આશુવિકા ચલાવવા માટે તે કુટુંબ સહિત ત્યાં ગયો. ત્યાં પુરુષોને હંમેશાં બે દીનાર મળતા

અને સ્ત્રીઓને એક દીનાર મળતો, ઉપરાંત સંધેલું અન્ન ખાવા મળતું. તેથી તે સરેવરમાં બોબ મળુરોની સાથે તે પણ કુટુંબ સહિત મળુરી કરવા રહ્યો, અને પોતાનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યો. એક દિવસ ધનો ઘોડાપર ચઢીને તે તળાવ જોવા આવ્યો. ત્યાં મળુરોની સાથે કામ કરતું પોતાનું કુટુંબ જોઈને તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“અહો ! આ દૈવે શું કયું ?”

ગોમદ્રો જનકો યસ્યા, મદ્રા યસ્યા જનન્યદો ।

શાલિમદ્રાનુજા સેયં, શીર્વે વહતિ મૃત્તિકામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—“જેનો પિતા ગોલદ્ર છે, અને જેની માતા ભદ્રા છે, તે આ શાલિભદ્રની નાની બહેન મસ્તક ઉપર માટી વહેન કરે છે.”

આ પ્રમાણે વિચારીને ધનાએ અબ્બણ્યા થઈને તેમને પૂછ્યું કે—“તમે ક્યાં રહો છો ? અને ક્યાંથી આવ્યા છો ?” ત્યારે શ્રેષ્ઠીએ લબ્બ સહિત પોતાના કુટુંબનો સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. પછી કહ્યું કે—“હે જગતપાલક ! મારા કુટુંબને છાશ વિના ગાહુ અડચણ પડે છે તેથી છાશ આપવાની કૃપા કરો.” ત્યારે ધનાએ કહ્યું કે—“છાશ લેવાને માટે ખુશીથી તમારી વહુઓને મારે ઘેર મોકલજો.” પછી હમેશાં ત્યારે વહુઓ તેને ઘેર છાશ લેવા માટે વારાફરતી જવા લાગી. એક દિવસ સુભદ્રાનો વારો હોવાથી તે ગઈ, તેને ધનાએ પૂછ્યું કે—“હે ભદ્રે ! તું કોણ છે ?” તે લબ્બથી નીચું મુખ રાખીને બોલી કે—“તમે મને વારંવાર પૂછશો નહીં. હું ગોલદ્રશેઠની પુત્રી અને શાલિભદ્રની બહેન છું. તમારા નામના એક શ્રેષ્ઠીના પુત્રને હું પરણી હતી, પરંતુ ઘરમાં કલેશ થવાથી તે મને તજીને કેઈકે સ્થાને જતા રહ્યા છે.” તે સાંભળી ધનાએ કહ્યું કે—“હે ભદ્રે ! પતિના વિયોગે તું શી રીતે રહી શકે છે ? માટે તું પતિવ્રત છોડીને મારી સાથે ભોગ ભોગવ.” તે સાંભળીને સુભદ્રા બોલી કે—

ગતિયુગલકમેવોન્મત્તપુષ્પોત્કરસ્ય, ત્રિનયનતન્નુપૂજાં વાચવા મૃમિષાતઃ ।

વિમલકુલમવાનામંગનાનાં શરીરં, પતિકરફરસો વા સેવતે સપ્તજિહ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ખીલેલા પુષ્પોની બેજ ગતિ હોય છે, ક્યાં તો મહાદેવના શરીરની પૂજના ઉપયોગમાં આવે છે અથવા તો ખરીને ભૂમિપર પડે છે; તેવીજ રીતે નિર્મળ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓના શરીરને પણ પોતાના સ્વામીના હાથનો સ્પર્શ થાય છે અથવા તો અગ્નિ તેનું સેવન કરે છે.”

આ પ્રમાણે ઘણી રીતે તેની પરીક્ષા કરતાં તેને દૃઢ શીળવાળી બાણીને ધનાએ પૂર્વના સર્વ વૃત્તાંત તેને જણાવ્યો, એટલે સુભદ્રા તેમને પોતાના ભર્તાર તરીકે ઓળખીને લબ્બથી નીચું જોઈ રહી. પછી ધનાએ તેને ઘરમાં મુખ્ય પદવી આપી સર્વની સ્વામિની કરી.

આ વૃત્તાંત ધનસારે સાંભળ્યો, તેથી લોકો પાસે ધનાની નિંદા કરતા કરતા તે ધનાને ઘેર ગયા. ધનાએ પોતાની એળખાણ આપી નમસ્કાર કરીને તેમને ઘરમાં રાખ્યા. એવીજ રીતે અનુક્રમે પોતાની મા તથા મોટા ભાઈઓને પણ સત્કાર કરીને ઘરમાં રાખ્યા. પછી તે મોટા ભાઈઓની ત્રણ વહુઓ રહી. તેમણે વિચાર્યું કે—“આપણા સાસુ સસરાને તથા સ્વામીને ધનાએ કેદ કર્યા છે, માટે તેની ફરિયાદ કરવા માટે આપણે શતાનીક રાજની સભામાં જઈએ.” આમ નિશ્ચય કરીને તે વહુઓએ રાજસભામાં જઈ રાજને આશીર્વાદ દઈને કહ્યું કે—“અમે ઉદરનિર્વાહને માટે તમારા નગરમાં આવ્યા છીએ. પરંતુ તળાવ ખોદાવનાર ધનાએ અમારા આખા કુટુંબનું હરણ કર્યું છે, તેને જીવતું રાખ્યું છે કે મારી નાંખ્યું છે તેની પણ ખબર નથી, માટે હે પાંચમા લોકપાળ ! તમે તેની શોધ કરો.” આવી ફરિયાદ સાંભળીને શતાનીક રાજએ પોતાના સેવકોને મોકલી ધનાને કહેવરાવ્યું કે—“આ ફરિયાદજીના કુટુંબના માણસોને જલદી છોડી મૂકો.” ધનાએ જવાબમાં કહેવરાવ્યું કે—“હું કદાપિ અન્યાય કરુંજ નહિ, અને કદાચ કરું તો તેમાં રાજને વચમાં આવવાની શી જરૂર છે ?” આ પ્રમાણેનાં તેનાં ગર્વિષ્ટ વચનો સાંભળીને તે જમાઈ હતો, તો પણ તેને હણવા માટે રાજએ સેના મોકલી. ધના પુણ્યશાળી હોવાથી લડાઈમાં જય પામ્યો, ત્યારે પ્રધાનોએ રાજને વિનંતિ કરી કે—“હે રાજેન્દ્ર ! આ ધના કદાપિ અનીતિ કરે તેવો નથી, મહા ધર્માત્મા છે, અને પરસ્ત્રીનો સહોદર છે. માટે આ સ્ત્રીઓનેજ વિશેષ પૂછવાથી કાંઈક ખબર પડશે.” એમ કહી રાજના મનને શાંત કરી પ્રધાનોએ તે સ્ત્રીઓને પૂછ્યું કે—“ધના નામનો તમારો કોઈ સ્વજન છે ?” તેઓ બોલી કે—“હા અમારો દિયર ધના નામે હતો. પણ તે ઘરની સમગ્ર લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી અમને મૂકીને ક્યાંક જતો રહેલો છે. તે જીવે છે કે નહિ તેની પણ અમને ખબર નથી.” પ્રધાનોએ પૂછ્યું કે—“તમે તમારા દિયર ધનાના શરીરનું કાંઈ પણ ચિન્હ જાણો છો ?” તેઓ બોલી કે—“હા, તે જ્યારે નાનો હતો ત્યારે તેને નવરાવતાં અમે તેના પગમાં પદ્મનું ચિન્હ બેસ્યું હતું.” તે સાંભળીને પ્રધાનોએ ત્યાં બોલાવ્યો. ધના ત્યાં આવી પોતાની ભાભીઓને નમીને બોલ્યો કે—“શુ ! શ્રેણિક રાજની પુત્રીના પતિ ધનાને ધારીને તમે મને બોલાવ્યો છો ?” તે સ્ત્રીઓ બોલી કે—“અમે ભક્તિપૂર્વક તમારા પગ ધોઈને અમારા દિયર તમે છો કે નહિ, તેની ખાત્રી કરીશું,” ધનાએ કહ્યું કે—“પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ કરવાથી પાપ લાગે છે, હું પરસ્ત્રી સાથે બોલતો પણ નથી, તો સ્પર્શની તો વાતજ શી કરવી ?” પછી પ્રધાનોના અને રાજના કહેવાથી ધનાએ હાથ કરવું તજ દઈને પોતાની ભાભીઓને આદરસત્કાર પૂર્વક પોતાને ઘેર મોકલી. પછી પોતાના પાંચસે ગામે પોતાના ભાઈઓને આપી બંને પત્નીઓને સાથે લઈને ધના રાજગૃહ નગરે ગયો. ત્યાં બીજા શ્રેણીઓની ચાર કન્યાઓને તે પરણ્યો. આ પ્રમાણે ધનાને આઠ સ્ત્રીઓ થઈ.

અહીં ધનાના ભાઈઓએ પાંચસે ગામેમાં અહંકારથી પોતાની આજ્ઞા પ્રવર્તાવી. તેમના હુલામ્યવડે તે બધા ગામેમાં ફાળ પડ્યો; લોકો કાગડાની જેમ નાચી ગયા. પછી

તે દુર્ભાગી ત્રણે ભાઈઓ ઘઉંના પોડીયા ભરીને રાજગૃહ નગરીમાં વેચવા માટે આવ્યા. ધનાએ તેમને જોયા; એટલે તેમનો સત્કાર કરીને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. પરંતુ તેમને નાના ભાઈને ઘેર રહેવાનું પસંદ પડ્યું નહિ. તેથી તેઓના કહેવાથી ધનાએ સર્વ દ્રવ્યના સરખા ભાગ પોડી તેમને ચોદ ચોદ કરોડ સોનામહારો આપી. તે દ્રવ્ય લઈને તેઓ નગર બહાર જતા હતા; તેવામાં ગામના સીમાડામાંજ ધનના અધિષ્ઠાયક દેવોએ તેમને રોક્યા, અને કહ્યું કે—“આ ધન તમારા ભાગ્યનું નથી. એ ધનનો ભોક્તા તો ભાગ્યશાળી ધનોજ છે.” આંવાં વચ્ચનો સાંભળીને તેઓ ગર્વ રહિત થયા, અને પાછાં વળીને ધનને શરણે ગયા. ધનાએ સત્કાર કરીને તેમને ઘરમાં રાખ્યા, એટલે તેઓ ત્યાં સુખે રહેવા લાગ્યા.

એકદા ચાર જ્ઞાનને ધારણ કરનારા ધર્મધોષ નામના સૂરિ ત્યાં પધાર્યા. ધનો પોતાના ભાઈઓ સહિત સૂરિને વાંદવા ગયો. સૂરિને વાંદી દેશના સાંભળીને ધનાએ નમ્રતા પૂર્વક પૂછ્યું કે—“હે ભગવાન ! મારા ત્રણે ભાઈઓ કયા કર્મથી નિર્ધન રહ્યા ?” તે સાંભળી ગુરુએ તેમનો પૂર્વ ભવ આ પ્રમાણે કહ્યો કે—

“કોઈ એક ગામમાં ત્રણ ભાઈઓ કાષ્ટના ભારા વેચીને આજીવિકા ચલાવતા હતા. એક દિવસ લોકડાં લેવા માટે તેઓ સાથે ખાવાનું ભાતું લઈને વનમાં ગયા. મધ્યાહ્ન કાળે ખાવા બેઠા, તે વખતે કોઈ સાધુ માસક્રમણને પારણે ત્યાં આવ્યા. તેમને જોઈને દાન આપવાની ઇચ્છા થવાથી તેમણે પોતાના ભાતામાંથી દાન દીધું. સુનિ ગયા પછી તેઓ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા કે “આપણે ભૂલ કરી, આ સાધુ ક્રોગટનું લઈને જતા રહ્યા અને આપણે ભૂખ્યાં રહ્યાં. એ સાધુ કોઈ ઉત્તમ કુવનો નહોતો; પણ એમાં તેનો દોષ નથી, આપણેજ મૂર્ખા કે ક્રોગટ ભુખે મર્યા.” આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતા કરતા પોતાને ઘેર ગયા. અનુક્રમે આયુષના ક્ષયે મરણ પામીને અદ્વૈતવાણું વ્યંતરપણું પામી ત્યાંથી ચલીને અહીં ઉત્પન્ન થયા છે. પૂર્વે સુનિરાજને દાન આપીને પશ્ચાત્તાપ કરવાથી આ ભવમાં વારંવાર નિર્ધનપણું પામ્યા છે. કહ્યું છે કે—

પશ્ચાત્તાપો ન તત્કાર્યો, દત્તે દાને મનીષિભિઃ ।

કિં તુ પુણ્યદ્રુમો ભાવજલેન પરિષિચ્યતે ॥ ૧ ॥

અર્થ—“તેથી દાન દઈને સુજ પુરુષોએ પશ્ચાત્તાપ કરવો નહિ. પરંતુ ભાવ સ્વપી જળવડે પુણ્યસ્વપી વૃક્ષનું સિંચન કરવું.” ૧

પછી શાલિભદ્રની બહેન સુભદ્રાએ ગુરુને પૂછ્યું કે—“હે ગુરુ ! કયા કર્મે કરીને મેં માટીનું વહન કર્યું ?” ગુરુ બોલ્યા કે—“બ્યારે પૂર્વ ભવમાં ધનો એક ડોશીનો પુત્ર હતો અને ગાયો ચારતો હતો, ત્યારે તમે પહેલી ચારે પ્રિયાઓ તેના પાડોશમાં રહેનારી પાડોશણી હતી. ધનાએ ખીર માગી અને તેની માતા શેઈ, તે વખતે તમે ચારે દયાળુ

પાડોશણો લેગી થઈ અને તેને ખીર કરી આપવા માટે તમારામાંથી એકે દૂધ, ગીજીએ ચોખા, ત્રીજીએ ખાંડ અને ચોથીએ ઘી આપ્યું હતું. તે કાર્યથી તમે ચારેએ જે પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું હતું તેના પ્રભાવથી આ ભવમાં રાજપુત્રી વિગેરે થયાં છે. હવે હે સુભદ્રા ! તેં માથે માટી વહન કરવાનું જે કર્મ ખાંધ્યું હતું તેનું કારણ સાંભળ-પૂર્વે તારી દારીએ માથે છાણુ ઉપાડતાં વધારે ભાર લાગવા સંબંધી તને કાંઈક અરજ કરી, એટલે તેં તિરસ્કાર પૂર્વક તેને કહ્યું કે-“ તું તો માટી શેઠાણી ખરીને ! તારાથી કાંઈ ભાર ઉપડે ? ” આવા શબ્દો કહેવાથી તેને ખડુ દુઃખ લાગ્યું. તે કર્મવડે તું શાલિભદ્રની બહેન થઈ છતાં તારે માટી ઉપાડવી પડી. ”

આ પ્રમાણે સર્વતા સંશય છેદીને ગુરૂએ વિહાર કર્યો. પછી ધનો સદા સુખમાં મગ્ન રહ્યો છતો દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. છેવટે જે રીતે વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવાથી તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી તે વિષેનું સર્વ વૃત્તાંત શાલિભદ્રની કથામાંથી સુસ પુરૂષોએ જાણી લેવું.

“ જે નિર્ભાગી માણસો પ્રથમ મુનિને દાન દઈને પછી પશ્ચાત્તાપ કરે છે તે દૈવયોગે પામેલા શ્રેષ્ઠ વહાણનો ત્યાગ કરીને ઉચેથી સમુદ્રમાં અંપાપાત કરવા જેવું કરે છે. ”

હવે શીલનું વર્ણન કરે છે—

ऐश्वर्यराजराजोऽपि, रूपमीनध्वजोऽपि च ।

सीतया रावणश्चैव, त्याज्यो नार्या नरः परः ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ એશ્વર્યવડે ચક્રવર્તી જેવો હોય અને રૂપવડે કામદેવ જેવો હોય તો પણ પરપુરૂષને, રાવણને જેમ સીતાએ તજ્યો તેમ ઉત્તમ સ્ત્રીઓએ તણ દેવો. ” રાવણે સીતાને રાજ્ય, અલંકાર વિગેરે આપવાનો અનેક પ્રદારનો લોભ બતાવ્યો, તો પણ તે મહાસતી પોતાના શીળવ્રતથી બ્રષ્ટ થઈ નહિ. ૧ કહ્યું છે કે—

सीतया दुरपवादभीतया, पावके स्वतनुराहुतीकृता ।

पावकस्तु जलतां जगाम यत्तत्र शीलमहिमाविजृम्भितः ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ અપવાદથી ભય પામેલી સીતાએ અગ્નિમાં પોતાનો દેહ અંપલાવ્યો, પરંતુ તે વખતે અગ્નિ જળ જેવો શીતળ થઈ ગયો. તેમાં માત્ર ઉલ્લસાયમાન શીળનો મહિમાજ કારણભૂત છે. માટે બીજાઓએ પણ શીળવ્રત પાળવાને વિષે ચંતન કરવો. ” ૧

શીલ પાળવા ઉપર દષ્ટાંત.

વસંતપુરમાં શિવંકર નામનો વ્રતધારી એક શ્રાવક રહેતો હતો. ત્યાં એક વખતે ધર્મદાસ નામના સૂરિ પધાર્યા. તેમને વાંઢવા માટે શિવંકર ગયો. વાંઢીને ગુરૂ પાસે કેટલીક આલોચણ લીધી. પછી હર્ષપૂર્વક બોલ્યો કે-“ હે ભગવાન ! મારા મનમાં લાખ સાધર્મી ભાઈઓને ભોજન કરાવવાનો મનોરથ છે, પરંતુ તેટલું ધન મારી પાસે નથી, માટે હું શું

કરું કે જેથી મારો તે મનોરથ પૂર્ણ થાય ? ” ગુરૂએ કહ્યું કે—“ તું મુનિસુવ્રત સ્વામીને વાંઢવા માટે ભરૂં જા. ત્યાં જનદાસ નામનો શ્રાવક રહે છે, તેની ભાર્યા સૌભાગ્યદેવી નામે છે; તે જાન્નેને તારી સર્વ શક્તિથી ભોજન, અન્નકાર વિગેરે આપીને પ્રસન્ન કર. તેના વાતસલ્યથી તને લાખ સાધર્મીને ભોજન આપ્યા જેટલું પુણ્ય થશે. ” આ પ્રમાણે ગુરૂનું વચન સાંભળીને તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. ભોજનાદિક ભક્તિવડે જનદાસની સેવા કરી.

ત્યાર પછી તે શિવકરે ગામમાં જઈને લોકોને પૂછ્યું કે—“ આ જનદાસ કેવો ઉત્તમ છે ? સત્ય છે કે દ્વાંભિક છે ? ” ત્યારે લોકોએ કહ્યું કે—“ હે ભાઈ ! સાંભળ, આ જનદાસ સાત વર્ષનો હતો ત્યારે એક દિવસ ઉપાશ્રયે ગયો હતો. ત્યાં ગુરૂના મુખથી શોભાપદેશ-માળાનું વ્યાખ્યાન સાંભળીને તેણે એકાંતરે બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો નિયમ ગ્રહણ કર્યો. એજ પ્રમાણે સૌભાગ્યદેવીએ પણ બાલ્યાવસ્થામાં સાધ્વી પાસે એકાંતરે શીળ પાળવાનું અંગીકાર કર્યું. દેવયોગે તે જાન્નેનું પરસ્પર પાણિગ્રહણ થયું. પરંતુ શીળ પાળવાના ક્રમમાં જે દિવસ જનદાસને છુટો હતો તે દિવસ સૌભાગ્યદેવીને નિયમ હતો, અને જે દિવસ સૌભાગ્યદેવીને છુટો હતો તે દિવસ જનદાસને નિયમ હતો. આવી હકીકત જાણવાથી સૌભાગ્યદેવીએ જનદાસને કહ્યું કે—“ હે સ્વામી ! હું તો નિરંતર શીળ પાળીશ, તમે ખુશીથી બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરો. ” તેણે કહ્યું કે—“ મારે તો ફરી લગ્ન કરવા નથી, પરંતુ હું તો યોગ્ય અવસરે દીક્ષા લઈશ. ” પછી તે દંપતીએ ગુરૂ પાસે જઈને જીવન પર્યંત હંમેશને માટે બ્રહ્મચર્ય અંગીકાર કર્યું; અને પહેરામણી વિગેરે કરીને શ્રીસંઘનો પણ સત્કાર કર્યો. માટે તે દંપતીના જેવા બાળબ્રહ્મચારી અમે તો કોઈ પણ સાંભળ્યા નથી. ” આ પ્રમાણેનું વૃત્તાંત સાંભળીને શિવકર તે જનદાસની વિશેષ પ્રકારે સેવાભક્તિ કરીને પોતાને ગામ ગયો.

આ પ્રમાણે દ્રૌપદી, કળાવતી, શીળવતી, સુભદ્રા, સુદર્શન શેઠ અને જંખૂસ્વામી વિગેરેનાં સેકડો હપ્ટાંતો શીળોપદેશમાળા, શીળકુળક વિગેરેથી શીળવ્રતના માહાત્મ્ય વિષે જાણવાં.

હવે તપ ધર્મનું વર્ણન કરે છે—

તપના જેવું ભાવમંગલ બીજું એક પણ નથી. કેમકે તેજ ભવમાં નિયમથી મુક્તિ પામનારા તીર્થંકરોએ પણ તપ કર્યું હતું, તે વિષે કહ્યું છે કે—

સંવચ્છરમુસમજિણો, છમ્માસા વદ્ધમાણજિજ્ઞંસો ।

હમ વિહરિમા નિરસણા, જહજ્જણ ઉવમાણેજં ॥ ૧ ॥

અર્થ:—“ ઋષભ સ્વામીએ એક વર્ષ સુધી અને જિનોને વિષે ચંદ્ર સમાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ છ માસ સુધી નિરશનપણે (ઉપવાસ કરીને) વિહાર કર્યો હતો, તેથી બીજાઓએ પણ યથાશક્તિ તપને વિષે પ્રયત્ન કરવો. ” ૧

તપથી ઇષ્ટ મનોરથની સિદ્ધિ થાય છે. ચક્રવર્તી રાજાઓ અક્રમ તપ કરીને જ માગધ, વરદામ, ગંગા, સિંધુ અને પ્રભાસ વિગેરેના અધિપ્તાયક દેવોને જીતે છે. તથા હરિકેશી વિગેરે મુનિની જેમ તપથી દેવ સાંનિધ્ય થાય છે. શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીની પુત્રી અને બાહુ-બલીની બેન સુંદરીની જેવું તપ કરવું. તેનું તપ નીચેની ગાથાથી જાણવું.

સદ્વિં વાસસહસ્રા, અવિલંબં અંબિકાં વિહિઆં ।

જીણ નિક્ષમણકણ, સા સુંદરી સાવિઆ ધન્ના ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ જેણે દીક્ષા લેવાને માટે સાઠ હજાર વર્ષ સુધી નિરંતર આંગેલ કર્યા તે સુંદરી શ્રાવિકાને ધન્ય છે. ” ૧ વળી તપથી કોઈ વિગેરે વ્યાધિઓ પણ નાશ પામે છે.

છજ્જહ સર્ગકુમારો, તવબલ્લેલાઇલદ્ધિસંપન્નો ।

નિદ્વઅંસ્વરદિઅંગુલિ, સુવન્નસોહં પયાસંતો ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ છ ખંડને જીતનાર સનતકુમાર ચક્રીને તપના પ્રભાવથી ખેલૌષધિ આદિ અનેક લઙ્ગિયો પ્રાપ્ત થઈ હતી, તેથી પોતાની કોઠવાળી આંગળી ઉપર થુંક ચોપડીને તેમણે સુવર્ણ સમાન કાંતિવાળી કરી દેખાડી હતી. (સનતકુમારે દીક્ષા લીધા પછી તેમના શરીરની ચિકિત્સા કરવાના મિષથી વૈદ્યનાં રૂપ ધારણ કરીને બે મિથ્યાત્વી દેવો પરીક્ષા કરવા આવ્યા હતા, તે વખતની આ વાત છે.) માટે તપ અવશ્ય કરવું. ” ૧ કહ્યું છે કે-

વિરજ્ય વિષયેમ્મો ચૈસ્તેપે મોક્ષફલં તપઃ ।

તૈરેવ ફલમંગસ્ય, જગૃહે તત્ત્વવેદિધિઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ—“ વિષયો થકી વિરક્ત થઈને જેઓએ મોક્ષફલ આપનારું તપ કર્યું છે, તેવા તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ જ મનુષ્યદેહનું ફલ અહણ કર્યું છે. ૨

જે કારણ માટે ત્રસ અને સ્થાવર અનેક પ્રાણીઓનો ક્ષય કરનાર, વજ્ર જેવા કઠણ લોહાના તપાવેલા ગોળા સમાન જ્યાં ત્યાં વિનાશ કરનાર અને વસ્ત્રાદિક અનેક વસ્તુઓનો પણ વિનાશ કરનાર એવું પુષ્ટ શરીર તદ્દન અસાર જ છે; તેમાં સાર માત્ર તેના વડે તપ સાધવો તે જ છે. કેમકે-

અધિરેણ ચિરો સમલેણ નિમ્મલો પરવસેણ સાદ્દિણો ।

દેહેણ જહ વિદપ્પઈ ધમ્મો તા કિં ન પજ્જસં ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ આ દેહ અસ્થિર, મલિન અને પરાધીન છે; તેના વડે જો સ્થિર, નિર્મલ અને સ્વાધીન એવો ધર્મ સાધી શકાય છે તો તેને સાધવામાં શા માટે તત્પર ન થવું ? ” ૧

તે તપ શરીરની સમાધિ વડે કરવો. કહ્યું છે કે-

સો અ તવો કાયવ્વો, જેણ મળોવગુણં ન ચિંતેઈ ।

જેણ ન હંદિયહાણિ, જેણ ચ જોગા ન હાયંતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ જે તપ કરવાથી મન અવગુણનું ચિંતન ન કરે, જેના વડે ઈંદ્રિયો હાનિ ન પામે, અને જેના વડે મન, વચન અને કાયાના ભોગ ક્ષીણ ન થાય એવો તપ કરવો.”૧

આવો તપ પણ માત્ર કર્મનિર્જરણને માટે જ કરવો.

કહ્યું છે કે—“ આ લોક સંખ્યાથી સુખસંપત્તિને અર્થે તપ ન કરવો, પરલોકમાં સુખ પ્રાપ્તિ થવાને અર્થે તપ ન કરવો, લોકો પ્રશંસા કરશે એવી ઇચ્છાથી પણ તપ ન કરવો, માત્ર નિર્જરણને અર્થે જ તપ કરવો.” વિવેક વિના કરેલું તપ માત્ર શરીરને કષ્ટકારી જ થાય છે. જુઓ, તામરી તાપસે જેટલો તપ કર્યો હતો તેટલો તપ જો જૈન શાસનની વિધિ પ્રમાણે નિરબિલાપી ભાવે કર્યો હોય તો તેથી સાત જીવ સિદ્ધિને પામે, પરંતુ મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનના દોષથી તે ઇશાન દેવલોકે જ ગયો હતો.

વળી તપસ્વીએ ક્રોધનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કેમકે ક્રોધ રૂપી અગ્નિ ઘણા તપને પણ અંદનના કાષ્ઠ સમૂહની જેમ એક ક્ષણમાં બાળી નાંખે છે. કહ્યું છે કે—

एकेन दिनेन तेजोव्यूहं षण्मासिकं ज्वरो हन्ति ।

क्रोधः क्षणेन सुकृतं, यदर्जितं पूर्वकोट्यापि ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ જેમ એક દિવસનો જ્વર છ માસના તેજસમૂહને હણે છે, તેમ ક્રોધ કોટી-પૂર્વ વડે ઉપાર્જિત કરેલાં સુકૃતનો પણ એક ક્ષણમાં નાશ કરે છે.”૧ વળી—

द्रुमोद्भवं हन्ति विषं न हि द्रुमं, न वा भुजंगप्रभवं भुजंगमम् ।

अतः समुत्पत्तिपदं दहत्यहो, महोत्षणं क्रोधहलाहलं पुनः ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ વૃક્ષમાંથી ઉત્પન્ન થતું વિષ વૃક્ષનો નાશ કરતું નથી, અને સર્પથી ઉત્પન્ન થતું વિષ સર્પનો નાશ કરતું નથી; પરંતુ અહો ! ક્રોધરૂપી મહા ભયંકર હલાહલ વિષ તો પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનને જ બાળે છે.”૨ વળી—

कषाया देहकारायां, चत्वारो यामिका इव ।

यावज्जाग्रति पार्श्वस्थास्तावन्मोक्षः कुतो नृणाम् ॥ ૩ ॥

અર્થ—“ દેહરૂપી દેહખાનામાં ચાર કષાયરૂપી ચાર ચોકીદારો જ્યાં સુધી સમીપ ભાગે ભગતા રહેલા છે, ત્યાં સુધી મનુષ્યોનો મોક્ષ ક્યાંથી થાય ? ”૩

અહીં શુષ્કંશુલી ભગ્નકારકનું દર્શાવે છે તે અન્ય અંગ્રેજીથી બાણી લેવું.

યથા વિધિ તપ કરનારા શ્રાવકોને પ્રાંતે તેનું ઉદ્ધાપન કરવાથી મોટું ફલ થાય છે. કહ્યું છે કે—

वृक्षो यथा दोहदपूरणेन, कायो यथा षड्रसभाजनेन ।

विशेषशोभां लभते यथोक्तेनोद्यापनेनैव तथा तपोऽपि ॥ ૧ ॥

અર્થ—“જેમ દોહડ પૂર્ણ કરવાથી વૃક્ષ અને છ રસના ભોજનથી શરીર વિશેષ શોભા પામે છે, તેમ વિધિપૂર્વક ઉદ્યાપન કરવાથી તપ પણુ વિશેષ શોભા પામે છે.”૧
વળી—

લક્ષ્મીઃ કૃતાર્થા સફલં તપોઽપિ, ધ્યાનં સદોચ્ચૈર્જિનવોધિલામઃ ।

જિનસ્ય ભક્તિર્જિનશાસનશ્રીર્ગુણાઃ સ્યુદ્યાપનતો નરાણામ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ—“વિધિપૂર્વક ઉદ્યાપન (ઉજમણું) કરવાથી લક્ષ્મી કૃતાર્થ થાય છે, તપ સફલ થાય છે, ઉંચા પ્રકારનું ધ્યાન પ્રાપ્ત થાય છે, જિનેશ્વરે કહેલ બોધિરત્નનો લાભ થાય છે, જિનેશ્વરની ભક્તિ થાય છે. અને જિનશાસનની શોભા વધે છે, વિગેરે અનેક ગુણ થાય છે.”૨

શ્રી પેથડ સંઘવીએ નવકાર મંત્રના આરાધન માટે ઉજમણું કયું હતું. તેમાં સુવર્ણમુદ્રિકા, મણિ, મુકતાફલ, પરવાળા, સર્વ જ્ઞતિનાં ફલ, સર્વ જ્ઞતિનાં સોનયા વિગેરે દ્રવ્ય, સર્વ જ્ઞતિની સુખડી વિગેરે પકવાન, ચંદ્રવા, મહાદેવજીએ વિગેરે અડસડ અડસડ મુકીને અતિ વિસ્તારવાળું સમગ્ર જનને વિસ્મય કરનારું ઉદ્યાપન કયું હતું, એ પ્રમાણે બીજાએ પણુ શક્તિ પ્રમાણે કરવું.

• હવે ભાવધર્મનું વર્ણન કરે છે.

દાનં તપસ્તથા શીલં, નૃણાં ભાવેન વર્જિતમ્ ।

અર્થહાનિઃ સ્વધાપીડા, કાયવલેશશ્ચ કેવલમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ભાવ વિના દાન કરવાથી કેવળ દ્રવ્યની હાનિ જ થાય છે, ભાવ વિનાના તપથી માત્ર ક્ષુધાની પીડાજ સહેવાય છે, અને ભાવ વિનાના શીલવ્રતથી તો ફક્ત કાયાને જ કલેશ થાય છે, તે વિના બીજું કંઈ ફલ થતું નથી.” ૧

ભાવના ભરત ચક્રીના જેવી ભાવવી, કે જેથી મુક્તિ આપનારી થાય. મરુદેવા માતા કોઈ વખત એકાસણું પણુ નહીં કર્યા છતાં માત્ર ભાવનાથી જ મુક્તિ પામ્યા હતા; તથા પ્રસન્નચંદ્ર મુનિને, વલ્કલચીરીને અને ગૌતમસ્વામીએ પ્રતિબોધેલા પંદરસો તાપસોને માત્ર ભાવથી જ કેવલજ્ઞાન થયું હતું. કહ્યું છે કે—

થોવં પિ અણુદ્વાણં, ભાવવિસુદ્ધં હ્રણઈ કમ્મમલં ।

લહુઓ વિ સહસ્સકિરણો, તિમિરસમૂહં યનાસેઈ ॥ ૧ ॥

અર્થ—“થોડું પણુ અણુજ્ઞાન જો ભાવની વિશુદ્ધિપૂર્વક કયું હોય તો તે કમ્મ-મળને હણે છે. કેમકે નાનો (ઉદય પામતો) પણુ સૂર્ય અંધકારના સમૂહને નાશ કરે છે.” ૧

ભાવ એ પ્રકારનો છે. પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત. તેમાં જિનાજ્ઞામાં તત્પરપણે, કંઈ પણુ

નિમાણું કર્યા વિના, ઇચ્છા રહિતપણે, માત્ર સંસારનો પાર પામવા માટે દાનાદિ ધર્મનો વિસ્તાર કરવાથી પ્રશસ્ત ભાવ થાય છે, અને કાંઈ પણ આશંસાદિ દોષ સહિત દાનાદિક અનુષ્ઠાન કરવાથી અપ્રશસ્ત ભાવ થાય છે.

ભાવથી ચિત્તની એકાગ્રતા રાખવા વડે ઘણાં જીવો મોક્ષે ગયા છે. પરંતુ ભાવ રહિત અનેક પ્રકારના દાનાદિક કરવાથી એક પણ જીવ મોક્ષે ગયો નથી. આરાંશ એ છે કે—

વિ સાધ્યમિહ દાનમુત્તમં—શીલમપ્યવિકલં સુદુર્લભમ્ ॥

દુષ્કારાણિ ચ તપાંસિ ભાવના—સ્વીયચિત્તવશગેતિ માન્યતામ્ ॥૧॥

અર્થ—ન્યારે ઉત્તમ દાન કરવામાં ઓછા વધતા પ્રમાણમાં ધનની અપેક્ષા રહેલી છે, એટલે પ્રાપ્તિ ઉત્તમ દાનમાં ધનનો ખર્ચ થાય છે, સંપૂર્ણ શીલ પાળવું બહુ મુશ્કેલ છે, આકરાં તપ કરી શકાતા નથી, ત્યારે ભાવના એ પોતાના મનને આધીન છે. એટલે ન્યારે આત્મા ચાહે ત્યારે ઉત્તમ ભાવના ભાવી શકે છે. એમાં ધનાદિનો ખર્ચ પણ થતો નથી, ને ગીજી પણ કોઈ જાતની મુશ્કેલી વેઠવી પડતી નથી.૧

આ રીતે દાનાદિ ચારની આરાધના કરવાથી નરકના દુઃખ ભોગવવા પડતા નથી, ને ઉત્તમ દેવ ઋધિ કે મોક્ષના સુખ જરૂર મળે જ છે. એમ સમજીને હે જીવ! તું નરકના ચાર કારણો તજીને દાનાદિની પરમ ઉદ્ધાસથી આરાધના કરજે. ૨૦૨

પહેલાં વિચારી ભાવી ફક્તને કાર્ય શુભ આરંભજો,

જેથી હૃદયને બાળનારો ખેદ પ્રકટે તે તજો;

કરશે નહિ સાહસ કદી અવિવેક તિમ કરતા થશે,

આપત્તિ તેથી એમ જાણી જે વિવેકી નર હશે. ૨૦૩

રૂપદર્શન—ભાવી ફળ એટલે ભવિષ્યકાળમાં કેવું ફળ મળશે તેનો પહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ. વિચાર કરીને અશુભ કાર્યનો ત્યાગ કરીને શુભ કાર્યનો આરંભ કરજો. જે કાર્ય કરતાં હૃદયને બાળનારો અથવા પશ્ચાત્તાપ કરાવનારો ખેદ પ્રગટ થાય તેવા કાર્યનો ત્યાગ કરજો. વળી કોઈ કાર્ય કરતાં કદાપિ સાહસ (વગર વિચારે ઉતાવળ કરવી તે) કરશે નહિ, કારણ કે સાહસ કરવાથી અવિવેક થાય છે. અને અવિવેક કરવાથી આપત્તિ અથવા સંકટની પ્રાપ્તિ થાય છે એવું વિચારીને જે વિવેકી અથવા સમજી માણસ હશે તે (શું કરશે તે ૨૦૪મા સ્લોકમાં જાણાવે છે.) ૨૦૩

તે વિચારી કામ કરતાં પામશે સુખ સંપદા,

નરકના ચઉ કારણો છે આપનારા આપદા;

તેહ તજીને અશુભ આવેલા વિચારો રોકજો,

અશુભ ભાષા બોલવી નહિ અશુભ કાર્ય નિવારજો. ૨૦૪

રૂપઠાઠ્ય:—જે વિવેકી અથવા સમજી માણસ હશે તે તે દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરવા પૂર્વક કામ કરશે, તેમ કરતાં અતે સુખ અને સંપત્તિને પામશે. હે ભગ્યજીવો ! નારક ગતિના દુઃખોને આપનારા (૨૦૨ મી ગાથામાં જણાવેલાં) જે ચાર કારણો છે તેનો ત્યાગ કરજો જેથી નરકનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે નહિ. વળી મનમાં જે કાંઈ અશુભ વિચારો (આર્તધ્યાન તથા રોદ્ર ધ્યાનના) આવે તેને દૂર કરજો. તથા અશુભ ભાષા અથવા પરને અપ્રીતિ કરાવનારાં ખરાબ વચનો બોલવાં નહિ. તથા અશુભ કાર્ય એટલે જેથી ચીકણાં કર્મોના બાંધ થાય ને દુર્ગતિમાં જવું પડે તેવાં કાર્યો કરશોજ નહિ. ૨૦૪

વૈર જૂના ભૂલજો ન નવા કદી તે બાંધજો,

સેવજો સારા નિમિત્તો ભાવના શુભ રાખજો;

સારા તણો લઈ દાખલો સારા બની સુખિયા થજો,

પુણ્યોદયે પામેલ દુર્લભ ધર્મને આરાધજો. ૨૦૫

રૂપઠાઠ્ય:—જુના વૈરને એટલે પરંપરાથી આવતા આવેલા અથવા પૂર્વે ઉપજેલા વૈરને ભૂલી જજો; તેમજ નવાં વૈરને બાંધશો નહિ. સારાં નિમિત્તોનું અથવા કારણોનું સેવન કરજો. કારણકે સારા નિમિત્તો આત્માની ઉન્નતિમાં કારણ રૂપ થાય છે. વળી સારી ભાવના રાખજો એટલે મનમાં શુભ પરિણામ રાખજો. સારાનો દાખલો લઈને સારા બનજો જેથી સુખી થશો. પુણ્યના ઉદયથી જે દુર્લભ સારાં સાધનો પ્રાપ્ત થયાં હોય તેની હોંશથી એટલે ઉમંગથી આરાધના કરજો. ૨૦૫

ભુવનપતિના આવાસાદિની બીના જણાવે છે--

રતનપ્રભા જડાઈમાંથી ઉપર નીચે યોજનો,

છાંડી હજાર હજાર બાણી લાખ ધગિ પર યોજનો;

સહસ અઠ્યોતેર તેમાં ભુવન ભુવનપતિતણા,

જિમ મકાનો રાજમાર્ગે પંક્તિબંધ ભુવન ઘણાં. ૨૦૬

રૂપઠાઠ્ય:—રતનપ્રભા નારકીનો પૃથ્વી પિંડ એક લાખ એંસી હજાર યોજનનો પહેલાં કહી ગયા તેમાંથી ઉપરના એક હજાર તથા નીચેના એક હજાર યોજન છોડીને બાકીના એક લાખ અઠ્યોતેર હજાર યોજનને વિષે ભુવનપતિ દેવોને રહેવાનાં ભુવનો આવેલાં છે. જેમ રાજમાર્ગમાં પંક્તિ બંધ એટલે એક સરખી લાઈનમાં આવેલા મકાનો શોભે છે તેમ ઘણાં ભુવનો પંક્તિ બંધ પણ આવેલાં છે. ૨૦૬

અસુરાદિના મુકુટના ચિહ્ન વગેરે જણાવે છે--

દક્ષિણે ને ઉત્તરે વસતા ભવનપતિ ભવનમાં,

મુકુટમણિના ચિહ્નવાલા અસુરસુર દશભેદમાં;

ફણા ચિહ્નિત નાગે વિદ્યુદેવ વજ્રાંકિત કહ્યા,

ગરૂડ ચિહ્ન સુપર્ણ અગ્નિકુમાર ઘટચિહ્નિત કહ્યા. ૨૦૭

રૂપશ્રી:—એ ભુવનોને વિષે દક્ષિણના અર્ધ ભાગમાં તથા ઉત્તરના અર્ધ ભાગમાં ભુવનપતિ દેવો રહે છે. આ ભુવનપતિ દેવોના દશ ભેદમાં પ્રથમ અસુર કુમાર નિકાય નામે ભેદ છે. તે દેવોના મુકુટને વિષે મુકુટમણિ અથવા ચૂડામણિનું ચિહ્ન છે. બીજા નાગકુમાર નિકાય નામના ભુવનપતિના ભેદમાં ક્ષણથી સહિત નાગનું ચિહ્ન છે. ત્રીજા વિદ્યુતકુમાર નિકાય નામના ભુવનપતિના દેવોના મુકુટો વજ્રના ચિહ્નવાળા કહેલા છે. ચોથા સુપ(વ)ર્ણ કુમાર નિકાયના દેવોના મુકુટમાં ગરૂડ પક્ષીનું ચિહ્ન હોય છે. તથા અગ્નિકુમાર નિકાય દેવોના મુકુટમાં ઘટનું ચિહ્ન કહેલું છે. એ પ્રમાણે ભુવનપતિના મૂલ દશ ભેદમાંથી પાંચ દેવોના મુકુટના ચિહ્નો કહ્યા. ૨૦૭

ભુવનપતિના વીસ ઈન્દ્રોના નામ વગેરે બીના ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે—

અશ્વ ચિહ્નિત વાયુસુર વર્ધમાન ચિહ્નિત સ્તનિત એ,

મકર ચિહ્નિત ઉદ્ધિ કેસરી ચિહ્ન દ્વીપ કુમાર એ;

હસ્તિ ચિહ્નિત દિશિકુમારો ચમર બલિ હરિ અસુરના,

ધરણ્ય ભૂતાનંદ ઈન્દ્રો બેઉ નાગકુમારના. ૨૦૮

રૂપશ્રી:—વાયુકુમાર દેવોના મુકુટમાં ઘોડાનું ચિહ્ન હોય છે. તથા સાતમા સ્તનિત-કુમાર નિકાયના દેવોના મુકુટમાં વર્ધમાન એટલે શરાવ સંપુટનું ચિહ્ન હોય છે. વળી ઉદ્ધિકુમાર દેવોના મુકુટમાં મગરનું ચિહ્ન હોય છે. તથા નવમા દ્વીપકુમાર નિકાયના દેવોના મુકુટમાં કેસરી એટલે સિંહનું ચિહ્ન હોય છે. તથા દિશિકુમાર દેવોના મુકુટમાં હસ્તિ એટલે હાથીનું ચિહ્ન હોય છે. એ પ્રમાણે ભુવનપતિના દશે ભેદોના નામ તથા ચિહ્ન કહ્યાં. આ દશે ભુવનપતિમાં ગમે ઈન્દ્રો હોવાથી ભુવનપતિમાં કુલ વીસ ઈન્દ્રો છે. તેમનાં નામ અનુક્રમે જણાવે છે:—અસુરકુમાર નિકાયમાં દક્ષિણે ચમરેન્દ્ર અને ઉત્તરે ગદીન્દ્ર રહે છે. નાગકુમારને વિષે દક્ષિણમાં ધરણેન્દ્ર અને ઉત્તરમાં ભૂતાનેન્દ્ર રહે છે. ૨૦૮.

વિદ્યુતકુમારે હરિ હરિસ્સહ ને સુપર્ણ કુમારના,

વેણુદેવ વલિ વેણુદારી તેમ અગ્નિકુમારના;

અગ્નિશિખ વલિ અગ્નિમાણવ તેમ વાયુકુમારના,

ઈદ્રં વેલંબ પ્રભંજન તેમ સ્તનિત કુમારના. ૨૦૯

રૂપણ્ઠાઈ:—ત્રીજા વિદ્યુત્કુમાર નિકાયને વિષે હરિ અને હરિસ્સહ એ નામના બે ઇન્દ્રો જાણવા. તથા ચોથા સુપર્ણકુમાર નામના ભુવનપતિને વિષે વેલુદેવ અને વેલુદારી એ નામના બે ઇન્દ્રો છે. તથા અગ્નિકુમાર નામે પાંચમા નિકાયને વિષે અગ્નિશિખ તથા અગ્નિ-માનવ નામના બે ઇન્દ્રો છે. તથા છઠ્ઠા વાયુકુમારને વિષે વેલંગ તથા પ્રલંગન એ નામના બે ઇન્દ્રો જાણવા. સાતમા સ્તનિતકુમાર નિકાયને વિષે બે ઇન્દ્રો છે. તેમનાં નામ ૨૧૦ માં શ્લોકમાં જણાવે છે. ૨૦૬

હરિ સુધોષ અને મહાધોષ તેમ ઉદધિકુમારના,

જલકાંત જલપ્રભ ઇન્દ્ર અને તેમ દ્વીપકુમારના;

પૂર્ણ વસિ અવશિષ્ટ ઇન્દ્રો દિક્કુમારે બે હરી,

અમિતવાસવ અમિતવાહન વીરા એ ઇન્દ્રાવલી. ૨૧૦

રૂપણ્ઠાઈ:—સુધોષ અને મહાધોષ એ નામના બે હરિ એટલે ઇન્દ્રો સાતમા સ્તનિત-કુમાર નિકાયને વિષે જાણવા. તથા આઠમા ઉદધિકુમાર નિકાયને વિષે જલકાંત તથા જલપ્રભ નામના બે ઇન્દ્રો છે. હવે નવમા દ્વીપકુમાર નામના ભુવનપતિમાં પૂરણ તથા અવશિષ્ટ એ નામના બે ઇન્દ્રો જાણવા. છેલ્લા એટલે દશમા દિક્કુમાર નામના ભુવનપતિમાં અમિત વાસવ તથા અમિતવાહન નામે ઇન્દ્ર એમ બે ઇન્દ્રો જાણવા. એ પ્રમાણે ભુવનપતિને વિષે કુલ વીસ ઇન્દ્રો જાણવા. તેમાં દરેક નિકાયમાં એક ઇન્દ્ર દક્ષિણ શ્રેણિનો તથા એક ઇન્દ્ર ઉત્તર શ્રેણિનો એમ અનુક્રમે જાણવું. ૨૧૦

વ્યંતર દેવોના સ્થાન જણાવે છે—

રત્નપ્રભા ભૂમિ ઉપરના સહસ યોજનથી તણ,

ઉપર નીચે યોજનો સો સો રહ્યા અડસથ હણ;

તેહમાં દક્ષિણ તથા ઉત્તર તણી શ્રેણી વિષે,

પિશાચાદિક આઠ ભેદે વ્યંતરો મોઝે વસે. ૨૧૧

રૂપણ્ઠાઈ:—પૂર્વે રત્નપ્રભાના પૃથ્વી પિંડના ઉપરના એક હજાર યોજન મૂક્યા હતા તેમાંથી ઉપર અને નીચે સો સો યોજન કાઢીએ ત્યારે આઠસો યોજન બાકી રહે. તે આઠસો યોજનને વિષે દક્ષિણ તથા ઉત્તર શ્રેણીને વિષે પિશાચ વગેરે આઠ પ્રકારના વ્યંતર દેવો આનંદથી રહે છે. એટલે આઠસો યોજનોને વિષે આ વ્યંતર દેવોનાં રહેવાનાં સ્થાનો આવેલાં છે. તે આઠ પ્રકારના વ્યંતરોનાં નામ ૨૧૨ માં શ્લોકમાં જણાવાશે. ૨૧૧

વ્યંતર દેવોના મુકુટના ચિહ્ન જણાવે છે--

કદંબચિહ્નિત છે પિશાચો સુવસ ચિહ્નિત ભૂત સુરો,
ખટ્વાંગ ચિહ્નિત રાક્ષસો વટ ચિહ્ન યક્ષ વ્યંતરો;
અશોક ચિહ્નિત કિંનરો કિંપુરૂષ ચંપક ચિહ્નિતા,
મહોરગનું નાગકુ ગંધર્વ તુંબર ચિહ્નિતા. ૨૧૨

રૂપધર્મ:—પિશાચ જાતિના દેવો વ્યંતર દેવોનો પ્રથમ લેહ જાણવો. તે પિશાચો કદંબ નામના વૃક્ષના ચિન્હવાળા હોય છે. તથા ખીજ ભૂત જાતિના દેવો સુવસ નામના વૃક્ષના ચિન્હવાળા જાણવા. રાક્ષસો નામનો વ્યંતરનો ત્રીજો પ્રકાર ખટ્વાંગ એટલે તાપસના ઉપકરણનાં ચિન્હવાળો જાણવો. યક્ષો એ વ્યંતરોનો ચોથો લેહ છે. અને તેમને વડના વૃક્ષનું ચિન્હ જાણવું. પાંચમા કિન્નર જાતના વ્યંતરો અશોક વૃક્ષના ચિન્હવાળા જાણવા. અને કિંપુરૂષ નામના છઠ્ઠા પ્રકારના વ્યંતરો ચંપક વૃક્ષના ચિન્હવાળા હોય છે. મહોરગ નામે સાતમા પ્રકારના વ્યંતરો નાગ નામના વૃક્ષના ચિન્હવાળા જાણવા. તથા ગંધર્વ જાતિના આઠમા પ્રકારના વ્યંતરો તુંબર નામના વૃક્ષના ચિન્હવાળા જાણવા. એ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના વ્યંતરો તથા તેમનાં ચિન્હો કહ્યાં. ૨૧૨

હવે જે શ્લોકોમાં વ્યંતરના વીશ ઇન્દ્રોના નામ વગેરે જણાવે છે--

કાળ તિમ મહાકાળ ઇન્દ્ર પિશાચના તિમ ભૂતના,
સુરૂપ તિમ પ્રતિરૂપ પૂરણ મણિભદ્રો યક્ષના;
રાક્ષસોના ભીમ મહાભીમ બેઉ તિમ કિંનર તણા,
કિંનર કિંપુરૂષો તથા કિંપુરૂષ વ્યંતર દેવના. ૨૧૩

રૂપધર્મ:—હવે વ્યંતરોના ઇન્દ્રોનાં નામ જણાવે છે:—પિશાચના કાળ તેમ મહાકાલ નામના બે ઇન્દ્રો છે. ભૂતના સુરૂપ તથા પ્રતિરૂપ નામે બે ઇન્દ્રો છે. યક્ષના પૂરણ તથા મણિભદ્ર નામના બે ઇન્દ્રો છે. રાક્ષસના ભીમ તથા મહાભીમ એ નામના બે ઇન્દ્રો જાણવા. તથા કિન્નરના કિન્નર તથા કિંપુરૂષેન્દ્ર એ બે ઇન્દ્રો જાણવા. તથા કિંપુરૂષ નામના વ્યંતર દેવોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ ૨૧૪મા શ્લોકમાં જણાવે છે. ૨૧૩

સત્પુરૂષ મહાપુરૂષ ઇન્દ્રો તિમ મહોરગ દેવના,
અતિકાય વલિ મહાકાય ઇન્દ્રો તેમ ગંધર્વો તણા;
ગીતરતિ તિમ ગીતયશા સર્વ સોલ ઇન્દ્રો જાણિયે,
બૃહત્સંમહણી થકી અવશિષ્ટ ભાવ વિચારોએ. ૨૧૪

૨૫૦ટાઈ:—કિંપુરુષના સત્પુરુષેન્દ્ર તથા મહાપુરુષેન્દ્ર એ બે ઇન્દ્રો જાણવા તથા મહોરગ નામના વ્યન્તર દેવોના અતિકાય તથા મહાકાય નામના બે ઇન્દ્રો જાણવા. તથા ગન્ધર્વોના ગીતરતિ તથા ગીતયશા નામના બે ઇન્દ્રો છે. એ પ્રમાણે વ્યન્તર દેવોના આઠ નિકાયમાં દરેકમાં બે બે ઇન્દ્રો હોવાથી કુલ સોલ ઇન્દ્રો વ્યન્તર દેવોને વિષે જાણવા. આ દેવો સંબંધી બાકીનું સ્વરૂપ બ્રહ્મસંબ્રહ્મણી નામના પ્રકરણ (વગેરે) ગ્રન્થમાંથી જાણવું. ૨૧૪

વ્યંતરના-સ્થાન-લેહ-ઈન્દ્રના નામ-બત્રીશ ઇન્દ્રાદિની બીના બે સ્લોકમાં જણાવે છે—

પૂર્વે કહેલ સો યોજનોથી ઉપર નીચે છંડિયે,
 યોજનો દશ દશ રહ્યા એંશી વિષે અવધારિયે;
 વ્યંતર તણી બીજી નિકાયો આઠ અપ્રજ્ઞિતને,
 પંચ પ્રજ્ઞિત રૂપિભૂત વાદિત વ્યંતર અને. ૨૧૫

કંદિતા મહાકંદિતા કુખમાંડ પચક વ્યંતરો,
 વાણુ વ્યંતર આઠ નામો એહ ચિત્ત વિષે ધરો;
 પૂર્વની જિમ છે અહીં પણ ઇન્દ્ર બખે સર્વ એ,
 સોલ ગણુતા બેડિના બત્રીશ ઇન્દ્રો માનીએ. ૨૧૬

૨૫૧ટાઈ:—રત્નપ્રભા નારકીના પૂર્વે કહેલા ઉપરના સો યોજનોમાંથી ઉપર તથા નીચે દશ દશ યોજન મૂકીને બાકી રહેલા એંશી યોજનોને વિષે વ્યન્તરની બીજી નિકાય એટલે વાણુવ્યન્તર દેવોના આઠ નિકાયોનાં આવાસો આવેલા છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે જાણવા—૧ અપ્રજ્ઞિત, ૨ પંચપ્રજ્ઞિત, ૩ ઋષિવાદિત, ૪ ભૂતવાદિત, ૫ કંદિત, ૬ મહાકંદિત, ૭ કુખમાંડ, ૮ પચક એ પ્રમાણે આઠ લેહ વાણુવ્યન્તર દેવોનાં જાણવાં. આ વાણુવ્યન્તરોને વિષે પણ ઉત્તરનો ઇન્દ્ર અને દક્ષિણનો ઇન્દ્ર એમ બે બે ઇન્દ્રો હોવાથી કુલ ૧૬ ઇન્દ્રો જાણવા. તથા વ્યન્તર દેવોના સોળ ઇન્દ્રો અને વાણુવ્યન્તર દેવોના સોળ ઇન્દ્રો મળી કુલ બત્રીસ ઇન્દ્રો વ્યન્તર દેવોના જાણવા. ૨૧૫-૨૧૬

વ્યંતરના દેહ વગેરેની બીના ચાર સ્લોકમાં જણાવે છે—

દેહ ત્રણ તનુમાન સગ કર તેમ ઉત્તર વૈકિયે,
 લાખ યોજન અંગુલાસંખ્યેય ભાગ વિચારિયે;
 અવગાહના લઘુ મૂક્તદેહે સોલ દશ સંજ્ઞા અને,
 સંસ્થાન પહેલું ચઉ કપાયો ચાર લેશ્યા માનીએ. ૨૧૭

૨૫૨ટાઈ:—હવે વ્યન્તર દેવોના શરીર વગેરેની બીના જણાવે છે:—આ વ્યન્તર દેવોને વૈકિય, લૈજસ અને કાર્મણુ એ ત્રણ શરીરો હોય છે. શરીરનું પ્રમાણ સાત હાથનું હોય

છે. તથા ઉત્તર વૈકિય શરીર એક લાખ જોજન પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ઠી જાણવું. તથા મૂલ વૈકિય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જાણવી. આ વ્યન્તર દેવોને દશ તથા સોળ સંજ્ઞાઓ હોય છે. સમચતુરસ નામનું પહેલું સંસ્થાન હોય છે. ક્રોધ માન માયા લોભ એ ચારે કષાયો તેમજ કૃષ્ણ નીલ કાષીત અને તેજ એ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. ૨૧૭

પાંચ ઇન્દ્રિય સમુદ્ધાતો પાંચ દૃષ્ટિ ત્રણ અને,
દર્શનો ત્રણ જ્ઞાન ત્રણ ભૂલો ન ત્રણ અજ્ઞાનને;
અમીયાર યોગો તેમ નવ ઉપયોગ સંખ્ય અસંખ્ય એ,
ઉપપાત વ્યવને ચોવીસ મુદૂર્ત વિરહ વિચારીએ. ૨૧૮

રૂપરથાર્થ:—આ વ્યન્તર દેવોને ઇન્દ્રિયો પાંચે હોય છે. વેદના સમુદ્ધાત, કષાય સમુદ્ધાત, મરણ સમુદ્ધાત, વૈકિય સમુદ્ધાત અને તૈજસ સમુદ્ધાત એ પાંચ સમુદ્ધાતો હોય છે. અને સમકિત દૃષ્ટિ, મિશ્ર દૃષ્ટિ અને મિથ્યા દૃષ્ટિ એ ત્રણ દૃષ્ટિ હોય છે. ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિ એ ત્રણ દર્શનો હોય છે. મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન સમકિતી વ્યન્તરોને તથા મતિઅજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વી વ્યન્તરોને હોય છે. મતના ચાર યોગ, વચનના ચાર યોગ અને વૈકિયયોગ, વૈકિયમિશ્ર યોગ અને કાર્મણુ યોગ એ ત્રણ કાયાના યોગો એમ કુલ અગિઆર યોગો હોય છે. ત્રણ દર્શન, ત્રણ અજ્ઞાન અને ત્રણ જ્ઞાન એમ નવ ઉપયોગો હોય છે. ઉપજવાની તથા મરણની સંખ્યા સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા જેટલી જાણવી. તથા ઉત્કૃષ્ઠી વિરહ કાલ ચોવીસ મુદૂર્તનો જાણવો એટલે વપારેમાં વધારે એટલા વખત સુધી કોઈ જીવ વ્યન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય નહિ. ૨૧૮

જઘન્ય એક ક્ષણ તથા ઉપપાત વ્યવને એક બે,
ત્રણ લઘુ સંખ્યા સહસ દસ વર્ષ લઘુ આયુ હવે;
ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક પદ્યોપમ હૃદયમાં ધારીએ,
પર્યાપ્તિ ષટ આહાર છદ્ધિસિ દીર્ઘ કાલિકી માનીએ. ૨૧૯

રૂપરથાર્થ:—વ્યન્તર દેવોમાં ઉપપાત અને વ્યવનને અંગે જઘન્ય વિરહકાલ એક સમય પ્રમાણ જાણવો. એટલે વ્યન્તરમાં કોઈ જીવ ન ઉપજે તો જઘન્યથી એક સમય ન ઉપજે અને પછીના સમયે પાછો કોઈ જીવ વ્યન્તરમાં ઉપજે. જઘન્યથી ઉપપાત એટલે ઉપજવાની સંખ્યા એક બે ત્રણ જેટલી જાણવી. મરણ પામનારની જઘન્ય સંખ્યા પણ તેટલી જ જાણવી. આ દેવોનું જઘન્ય આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ જાણવું. અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું જાણવું. આહાર પર્યાપ્તિ વગેરે છએ પર્યાપ્તિ હોય છે. તથા પૂર્વ દિશા વગેરે ૬ એ દિશાઓનો આહાર હોય છે. તેમજ દીર્ઘકાલિકી નામની સંજ્ઞા તેમને હોય છે. ૨૧૯

પાંચમાં ગતિ એ ગતિથી આગતિ એ વેદ એ,
 પ્રજાપના સૂત્રે કહ્યો વિસ્તાર મનમાં ધારિયે;
 વ્યંતરે ને વાણુવ્યંતર સોલમાં દેહાદિએ,
 દાર સરખા માનીએ ને થીર દીક્ષથી ધારીએ. ૨૨૦

રૂપાંટાર્થ:—વ્યંતર દેવોની બાહર પૃથ્વીકાય, બાહર અપ્કાય, બાહર વનસ્પતિકાય, ગર્ભજ તિર્યચ અને ગર્ભજ મનુષ્ય એ પાંચમાં ગતિ થાય છે એટલે એ પાંચ ઠેકાણે વ્યંતર દેવો ઉપજે છે. તથા ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યચ એ બેની વ્યંતરમાં આગતિ બાણુવી. એટલે એ બે ગતિમાંથી મરીને વ્યંતરમાં ઉપજે છે. આ દેવોમાં સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ એમ બે વેદ હોય છે. આ બાબત પ્રજાપના સૂત્રમાં વિસ્તારથી કહ્યો છે. આઠ વ્યંતર અને આઠ વાણુવ્યંતર એ સોલને વિષે શરીર વગેરે દ્વારે સરખાં બાણુવાં. અને તેનો સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરવો. ૨૨૦

જ્યોતિશ્ચક્રનું સ્થાન તથા ચંદ્રાદિકની સંખ્યાની બીના પાંચ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

રત્નપ્રભાના તલથી ઉપરે સાતસો નેવું અને,
 યોજનો બતાં ઇહાં અવધાર જ્યોતિષ્યકને;
 પ્રથમ તારા તાસ ઉપરે સૂર્ય દશ યોજને,
 ચંદ્ર એંશી યોજને શશિથી ગ્રહો વીસ યોજને. ૨૨૧

રૂપાંટાર્થ:—હવે જ્યોતિષી દેવોનાં વિમાનો કયે ઠેકાણે આવેલાં છે તે જણાવો છે. રત્નપ્રભા નારકીના ઉપરના તળીયાથી (સમભૂતલા પૃથ્વીથી) સાતસો ને નેવું યોજન ઉપર જઈએ ત્યારે જ્યોતિષ ચક્રના વિમાનોની શરૂઆત થાય છે. સાતસો નેવું યોજન જઈએ ત્યારે પ્રથમ તારાના વિમાન આવે છે. તેના ઉપર દશ યોજન જઈએ ત્યારે એટલે સમભૂતલા પૃથ્વીથી આઠસો યોજન ઉપર ચઢીએ ત્યારે સૂર્યનાં વિમાન આવે છે. ત્યાંથી ઉપર એંશી યોજન જઈએ ત્યારે ચંદ્રનાં વિમાનો આવે છે. એટલે સમભૂતલા પૃથ્વીથી આઠસો એંશી યોજન ઉપર જઈએ ત્યારે ચંદ્રનાં વિમાનો આવે છે. ત્યાંથી વીસ યોજન સુધીમાં ગ્રહનાં વિમાનો આવેલાં છે. એટલે આઠસો એંશીથી નવસો યોજન સુધીમાં ગ્રહોનાં વિમાનો છે. એ પ્રમાણે સાતસો નેવુંથી નવસો યોજન સુધીમાં એટલે કુલ એકસો દશ યોજન સુધીમાં જ્યોતિષી દેવોનાં વિમાનો આવેલાં છે. ૨૨૧

એકસો દશ યોજને સ્થિતિ એમ તારાદિકતણી,
 સૂર્યાદિ સંખ્યા પાંચ સાળીતી કરાવે જ્ઞાનની;
 મધ્ય જંબુદ્વીપ જ્યોતિશ્ચક્ર ભમતું મેરૂથી,
 અમીઆરસો એકવીસ યોજન દૂર મંડળ રૂપથી. ૨૨૨

૨૫૦૮ાર્થ:—એ પ્રમાણે તારા વગેરેની સ્થિતિ એટલે રહેવાનાં સ્થળ એકસો દશ યોજનની અંદર જાણવાં. આ સૂર્ય વગેરે પાંચ એટલે સૂર્ય, ચંદ્ર, શુક્ર, નક્ષત્ર અને તારા એમ પાંચની સંખ્યા પાંચ જ્ઞાનની સાખીતી કરાવે છે. તીર્થાલોકમાં વચમાં આવેલા જંબૂદ્વીપની મધ્યમાં આવેલા મેરૂ પર્વતને વચમાં રાખીને આ જ્યોતિશ્વક લખ્યા કરે છે. તેમાં મેરૂથી ચારે દિશાએ અગિઆરસો અને એકવીશ જોજન છેટે પ્રથમ મંડલ આવેલું છે. ૨૨૨

ફક્ત તારો ધ્રુવતણો નિશ્ચલ રહે વલિ ચક્ર એ,
લોકાંતથી અગિઆરસો અખીયાર યોજન અંદર;
રહીને નહી લોકાંતને અડતું ફરે મંડલપણે,
ઉપર સ્વાતિ ભરણી નીચે મૂલ વર્તે દક્ષિણે. ૨૨૩

ઉત્તરે અભિજિત શશિ ખે ભાનુ જંબૂદ્વીપમાં,
ચાર શશિ ને ચાર ભાનુ ચળકતા લવણાખિમાં;
બાર શશિ ને બાર દિનકર જાણ ધાતકી ખંડમાં,
એમ બેતાલીશ શશિ સૂર જાણવા કાલાખિમાં. ૨૨૪

૨૫૦૮ાર્થ:—અહી દ્વીપમાં આવેલા જ્યોતિષીના વિમાનોમાં એક ધ્રુવનો તારો જ સ્થિર રહે છે. તે સિવાયના બધા વિમાનો મેરૂ પર્વતને ફરતા પ્રદક્ષિણા આપતા હોવાથી ચાર ગણાય છે. જ્યોતિષ ચક્ર લોકાંતથી એટલે જે સ્થળે લોકનો છેડો આવીને અલોકની શરૂઆત થાય છે, ત્યાંથી લોકની અંદર અગિઆરસો અગિઆર યોજન આવીએ ત્યાં જ્યોતિષીનું છેલ્લું વિમાન મંડળ રૂપે ફરે છે. ભાવાર્થ એ છે કે લોકમાં છેલ્લામાં છેલ્લું વિમાન એટલું છેટે આવેલું છે કે જ્યાંથી લોકાંત અગિઆરસો અગિઆર યોજન છેટે રહે છે. સૌથી ઉપર સ્વાતિ નામનું નક્ષત્ર આવેલું છે, અને સૌથી નીચે ભરણી નામનું નક્ષત્ર આવેલું છે. દક્ષિણમાં મૂલ નામે નક્ષત્ર આવેલું છે અને ઉત્તરમાં અભિજિત નામનું નક્ષત્ર આવેલું છે. જંબૂદ્વીપની અંદર બે ચંદ્ર અને બે સૂર્ય છે. અને લવણ સમુદ્રમાં પ્રકાશવંત એવા ચાર ચંદ્ર અને ચાર સૂર્ય આવેલા છે. ત્યાર પછી ધાતકી ખંડમાં બાર ચંદ્ર અને બાર સૂર્ય આવેલા છે. તથા ત્યાર પછી આવેલા કલોદધિ સમુદ્રને વિષે બેતાલીસ ચંદ્ર અને બેતાલીસ સૂર્ય આવેલા છે એમ જાણવું. ૨૨૩-૨૨૪

ચંદ્રાદિનો પરિવાર વગેરે બીના જણાવે છે:—

પુષ્કરાર્ધે ચંદ્ર રવિ ખડોતેર ખડોતેર જાણિયે,
એકસો બત્રીશ રવિ શશિ અહી દ્વીપે માનિયે;

એક શશિ પરિવાર અઠ્યાશી ગ્રહો સંભારીયે,

નક્ષત્ર અઠ્યાવીસ આદ્રા પુખ્ય આદિક ધારીયે. ૨૨૫

રૂપશ્રુતિ:—પુષ્કરાવર્તના પ્રથમ અર્ધમાં બેઠાંતેર ચંદ્ર અને બેઠાંતેર સૂર્ય જાણવા. અડધો પુષ્કરાવર્ત મનુષ્ય લોકમાં ગણાય છે માટે અહીં પુષ્કરાર્ધ લીધો છે. બાકીના અર્ધ પુષ્કરાવર્તમાં પણ ચંદ્ર સૂર્ય તો છે પણ તે મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર છે અને સ્થિર છે તેથી લીધા નથી. એ પ્રમાણે જન્મદ્વીપના ૨, લવણ સમુદ્રના ૪, ધાતકી ખંડના ૧૨, કાલોદધિના ૪૨ અને પુષ્કરાર્ધના ૭૨ મળી (૨+૪+૧૨+૪૨+૭૨=૧૩૨) એક સો બત્રીસ ચંદ્ર અને એક સો બત્રીસ સૂર્ય અહીં દ્વીપમાં જાણવા. એક એક ચંદ્રને અઠ્યાશી ગ્રહોનો પરિવાર જાણવો. તેમજ આદ્રા પુખ્ય વગેરે અઠ્યાવીસ નક્ષત્રનો પરિવાર જાણવો. ૨૨૫

ચંદ્રાદિના વિમાનનું પ્રમાણ વગેરે બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

છાસઠ સહસ્ર નવસો પંચોતેર કોડકોડી માનિયે,

તારા તણી સંખ્યા તથા શશિનું વિમાન વિચારીયે;

એક યોજન ભાગ એકસઠ ભાગ છપ્પન તેહના,

તેટલો વિસ્તાર ને અડતાલીશ ભાગો સૂર્યના. ૨૨૬

અર્ધ યોજન માન ગ્રહના એક મઉ નક્ષત્રનું,

માન ગુરુએ તારકોનું જણ અર્ધા ગાઉનું;

પંચ ધનુ શતમાન ઓછું માન તારક વર્મનું,

વિસ્તાર ક્ષેત્ર સમાસ માંહો એહ માન વિમાનનું. ૨૨૭

રૂપશ્રુતિ:—વળી છાસઠ હજાર, નવસો પંચોતેર કોડકોડી પ્રમાણ તારાની સંખ્યા એક ચંદ્રના પરિવારમાં જાણવી. એ પ્રમાણે એક ચંદ્રને ગ્રહ, નક્ષત્ર તથા તારાનો પરિવાર જાણવો. તથા ચંદ્રના વિમાનનું પ્રમાણ એક યોજનના એકસઠ ભાગ કરીએ તેવા છપ્પન ભાગ પ્રમાણ એટલે ૧૬ યોજનનું જાણવું. તથા સૂર્યના વિમાનનું પ્રમાણ એક યોજનના એકસઠીયા ૪૮ ભાગનું એટલે ૧૬ યોજન પ્રમાણ જાણવું. ગ્રહના વિમાનનું પ્રમાણ અર્ધા યોજનનું જાણવું. તથા નક્ષત્રના વિમાનનું પ્રમાણ એક ગાઉનું જાણવું. ગ્રહના વિમાનનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ અર્ધા ગાઉનું જાણવું અને જઘન્યથી પાંચસો ધનુષ્યનું અથવા ૦૧ ગાઉનું પ્રમાણ જાણવું. એ પ્રમાણે જ્યોતિષીના વિમાનોનું પ્રમાણ (વિસ્તાર) ક્ષેત્ર સમાસમાં જણાવ્યું છે. ૨૨૬-૨૨૭

ચંદ્રાદિના વિમાનને વહન કરનાર આભિયોગિક દેવોની બીના વગેરે બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

પૂર્વ બાબુ તેમની સિંહ દક્ષિણે કરી પશ્ચિમે,
 વૃષભ ઉત્તર અશ્વ કિંકર દેવ વાહન રૂપ કરે;
 જભુ સોલ હજાર આભિયોગિકામર ચંદ્રના,
 તેમ આઠ હજાર આભિયોગિકામર મહ તણા. ૨૨૮

રૂપાર્થ:—આ જ્યોતિષીનાં વિમાનો જો કે સ્વભાવથી જ આકાશમાં અદ્ધર રહીને ફર્યા કરે છે:—તો પણ ત્યાંના આભિયોગિક (નોકર દેવો) દેવો ચોતાનો આચાર પાલવા-દેખાડવાને માટે તે વિમાનની નીચે રહી સિંહાદિકનું રૂપ કરીને વહન કરે છે. તેનું સ્વરૂપ જણાવે છે. પૂર્વ બાબુમાં સિંહનું રૂપ કરીને, દક્ષિણ બાબુએ કરી એટલે હાથીનું રૂપ કરીને, પશ્ચિમ દિશાએ વૃષભ એટલે બળદનું રૂપ કરીને તથા ઉત્તર દિશામાં અશ્વ એટલે ઘોડાનું રૂપ કરીને આભિયોગિક દેવો વિમાનને વહન કરે છે. તેમાં ચંદ્રના વિમાનને કુલ સોલ હજાર આભિયોગિક દેવો વહન કરે છે. તેટલાજ દેવો સૂર્યના વિમાનને વહન કરે છે. અહના વિમાનને આઠ હજાર દેવો વહન કરે છે. ૨૨૮

ચંદ્ર સહસ્ર નક્ષત્રના બે સહસ્ર વલિ તારા તણા,
 ચંદ્રાદિનાજ વિમાન નીચે આભિયોગિક કર્મના;
 ઉદયે રહે વાહન થઈ વલિ બહાર માનવક્ષેત્રની,
 ચંદ્ર સૂર્યો થીર કહ્યા અંતરિત સ્થિતિ છે તેમની. ૨૨૯

રૂપાર્થ:—નક્ષત્રના વિમાનને ચાર હજાર આભિયોગિક દેવો વહન કરે છે. તારાના વિમાનને બે હજાર દેવો વહન કરે છે. આ દેવો ચંદ્રાદિકના વિમાનની નીચે આભિયોગિક કર્મના ઉદયથી વાહન રૂપે થઈને વિમાનને વહન કરે છે. આ અઢી દ્વીપમાં આવેલા ચંદ્ર સૂર્યનાં વિમાનો સ્વભાવથી જ ચર છે. અને અઢી દ્વીપ પ્રમાણુ અથવા પિસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણુ મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર આવેલા જ્યોતિષીનાં વિમાનો સ્થિર કહ્યા છે, એટલે તેઓ એકજ ઠેકાણે રહે છે. અને તેથી કરીને ત્યાં રાત દિવસ વગેરે પ્રકારનો બ્યવહાર હોતો નથી. વળી તેમની અંતરિત સ્થિતિ છે એટલે સૂર્યના આંતરે ચંદ્ર આવેલ છે અને ચંદ્રને આંતરે સૂર્ય આવેલ છે. અથવા એક ચંદ્ર પછી એક સૂર્ય પછી એક ચંદ્ર પછી એક સૂર્ય એ કમથી ચંદ્ર સૂર્ય એકેક સૂર્યાદિના આંતરે રહેલા છે. ૨૨૯

અઢી દ્વીપની બહારના ચંદ્રાદિની બીના વગેરે જણાવે છે:—

યોજન સહસ્ર પચ્ચાશ કેરા એ પરસ્પર અંતરે,
 અહીંના વિમાન થકી વિમાનો માનમાં અર્ધા ખરે;

દ્વીપ પરિધિ વૃદ્ધિથી સંખ્યા વધતી તેમની,
લેશ્યા પ્રશસ્ત ગ્રહાદિ શોભા જાણવી સૂર્યાદિની. ૨૩૦

રૂપાર્થ:—ત્યાં (અહીં દ્વીપની ગહાર) એક સૂર્યથી ચંદ્રને પચાસ હજાર યોજનનું આંતરું છે અથવા સૂર્યના વિમાનથી પચાસ હજાર યોજન છે એ ચંદ્રનું વિમાન આવેલું છે. વળી આ સ્થિર વિમાનો ચર વિમાનથી અર્ધા પ્રમાણના છે. એટલે ચર ચંદ્રનું વિમાન યોજનના એકસડીયા છપન લાગતું છે તો સ્થિર ચંદ્રનું વિમાન યોજનના એકસડીયા અઠાવીસ લાગતું છે. સૂર્યનું વિમાન એકસડીયા ચૌવીસ લાગતું છે, ગ્રહનું પા યોજનનું એટલે એક ગાઉનું, નક્ષત્રનું અડધા ગાઉનું અને તારાનું પા ગાઉનું જાણવું. જેમ જેમ દ્વીપ અથવા સમુદ્રની પરિધિમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ ચંદ્ર વગેરેની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે. તેમને શુભ તેજે લેશ્યા હોય છે. અને ગ્રહાદિ વડે સૂર્યની તેમજ ચંદ્રની શોભા જાણવી. ૨૩૦

ચંદ્રાદિમાં ચંદ્રનું આયુષ્ય વધારે હોવામાં કારણ વગેરે બીના જણાવે છે:—

ઘંટાકૃતિએ ચંદ્ર રવિ દીપે અસંખ્યાતા અને,
સ્વચંભૂરમણાબિધની અવધિ કરી નિજ પંક્તિએ;
લાખ યોજન આંતરે થીર તે રહ્યા એ પાંચમાં,
આયુ અધિક ઉચિત શશિનું દીર્ઘાયુ જે રહે શાંતિમાં. ૨૩૧

રૂપાર્થ:—આ ચંદ્ર અને સૂર્ય ઘંટના આકારે દીપી રહ્યા છે. વધતાં વધતાં તેમની સંખ્યા અસંખ્યાતી થાય છે. તેમાં સ્વચંભૂરમણ સમુદ્રમાં તેમની વધારેમાં વધારે સંખ્યા જાણવી. અને એક ચંદ્ર બીજા ચંદ્રથી લાખ યોજનથી અધિક અંતરે આવેલા છે. કારણ કે વચમાં સૂર્યનું વિમાન આવેલું છે. તેનું જે પ્રમાણ છે તેટલું લાખ યોજનથી અધિક જાણવું. તેમજ એક સૂર્યથી બીજો સૂર્ય પણ લાખ યોજનથી કાંઈક અધિક અંતરે આવેલો છે. કારણ કે જે સૂર્યની વચમાં ચંદ્રનું વિમાન આવેલું છે તેટલું અધિક જાણવું. આ પાંચ જ્યોતિષીમાં ચંદ્રનું આયુષ્ય સૌથી અધિક છે. કારણ કે તેના કિરણો સ્વભાવે શાંતિને આપે છે, આથી સમજવાનું મળે છે કે, જે જીવ સ્વભાવે શાંત પ્રકૃતિવાળો હોય, તેનું આયુષ્ય લાંબુ હોય છે. લોકમાં પણ તેમજ જણાય છે. ૨૩૧

ચંદ્ર વગેરેના દેહ વગેરેની બીના ત્રણ સ્લોકમાં જણાવે છે:—

દેહ ત્રણ સગ હાથ તનુ એક લાખ યોજન જાણિયે,
માન ઉત્તરવૈકિયે અવગાહના લઘુ ધારિયે;

અંગુલાસંખ્યેય ભાગ પ્રમાણ સંજ્ઞા દશ અને,
સંસ્થાન પ્હેલું ચઉ કપાયો તેઉ લેશ્યા તેમને. ૨૩૨

સ્પષ્ટાર્થ:—આ જ્યોતિષી દેવોને પણ વૈકિય, તૈજસ અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીર હોય છે. મૂલ વૈકિય શરીરનું પ્રમાણ સાત હાથનું અને ઉત્તર વૈકિય શરીર એક લાખ જોજનનું હોય છે. તથા મૂલ શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. તેમને દશ સંજ્ઞાઓ હોય છે. સમ ચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. કોઘાદિક ચાર કપાયો હોય છે, તેમજ એક ચોથી તેઓ લેશ્યા હોય છે. ૨૩૨

પંચ ઈન્દ્રિય સમુદ્ધાતો પંચ દૃષ્ટિ દર્શનો,
જ્ઞાન તિમ અજ્ઞાન ત્રણ ત્રણ આંકડો એ ચારનો;
અગીઆર યોગો તેમ નવ ઉપયોગ સંખ્ય અસંખ્ય એ,
ઉપપાત વ્યવનોત્કૃષ્ટ સંખ્યા એક આદિ જઘન્ય એ. ૨૩૩

સ્પષ્ટાર્થ:—આ જ્યોતિષી દેવોને ઇન્દ્રિયો પાંચે હોય છે. તેમજ વેદના, કપાય, મરણ, વૈકિય અને તૈજસ એ પાંચ સમુદ્ધાતો હોય છે. સમક્ષિત, મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ દૃષ્ટિ; ચક્ષુ, અચક્ષુ, અને અવધિ એ ત્રણ દર્શનો, સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવોને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન, તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવોને મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે; એ પ્રમાણે એ દૃષ્ટિ વગેરે ચારને વિષે ત્રણની સંખ્યા જાણવી. ચાર મનના યોગ, ચાર વચનના યોગ અને વૈકિય વૈકિય મિશ્ર કાર્મણ એ ત્રણ કાયાના યોગ મળી કુલ ૧૧ યોગ હોય છે. તથા ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન એ પ્રમાણે કુલ નવ ઉપયોગ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટથી ઉપજવાની સંખ્યા તથા વ્યવનની સંખ્યા એટલે મરણની સંખ્યા કોઈ વાર સંખ્યાતી તેમજ કોઈ વાર અસંખ્યાતી જાણવી. અને જઘન્યથી ખંનેનો સંખ્યા એક એ ત્રણ જાણવી. ૨૩૩

મુહૂર્ત ચોવીસ તિમ સમયનો વિરહ ગુરૂ લઘુ ધારિયે,
ઉત્કૃષ્ટ આયુ પદ્ય તિમ ઇગ લાખ વર્ષ વિભાસીએ;
ભાગ અષ્ટમ પદ્ય કેરો જઘન્ય આયુ માનીએ;
પર્યાપ્તિ ષટ આહર છદ્દિશિ દીર્ઘકાલિકી જાણિયે. ૨૩૪

સ્પષ્ટાર્થ:—આ જ્યોતિષી દેવોનો ઉત્કૃષ્ટથી વિરહ કાલ ચોવીસ મુહૂર્તનો જાણવો. એટલા વખત સુધી કોઈ જીવ મરીને જ્યોતિષી દેવમાં ઉપજે નહિ. અને જઘન્યથી એક સમયનો વિરહકાલ જાણવો. એટલે એક સમય સુધી જ્યોતિષીમાં કોઈ ન ઉપજે અને યીજે સમયે ઉપજે. જ્યોતિષી દેવોમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમ અને એક લાખ વર્ષનું છે.

અને તે ચંદ્રના આયુષ્યની અપેક્ષાએ જાણવું. અને જઘન્ય આયુષ્ય પલ્લોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. તે તારાને આશ્રીને જાણવું. આ દેવોને આહાર પર્યાપ્તિ વગેરે છ એ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. વળી આહાર પણ છએ દિશાનો હોય છે. તથા દીર્ઘકાલિકી નામની સંસા આ દેવોને હોય છે. ૨૩૪

ચંદ્રાદિના તથા તેમની દેવીઓના આયુષ્યની ખીના ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

પાંચમાં ગતિ એ ગતિથી આગતિ અવધારિયે,
વેદ એ શશિ આયુ પલ્લોપમ વરિસ લખ જાણિયે;
સૂર્ય જીવિત પલ્લ્ય તેમ હજાર વર્ષો માનિયે,
ગ્રહોનું ઇગ પલ્લ્ય ત્રણની દેવી આયુ અર્ધ એ. ૨૩૫

રૂપકાર્થ:—આ જ્યોતિષી દેવો પોતાના આયુષ્યના અંતે સ્વયંને સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા પર્યાપ્તિ ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યંચ તથા પર્યાપ્તિ ગાદર પૃથ્વી, જલ અને વનરુપિત રૂપ પાંચ દંડકોમાં જાય છે. એટલે જાંઘેલા આયુષ્યને અનુસારે તે પાંચ દંડકોમાંના કોઈ પણ દંડકમાં જાય છે. આ અપેક્ષાએ મૂલ શ્લોકમાં ‘પાંચમાં ગતિ’ એમ કહ્યું છે. તથા આગતિ એ ગતિમાંથી જાણવી. એટલે ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચ ગતિના જીવો જ્યોતિષીમાં ઉપજે છે. પુરુષ વેદ અને સ્ત્રી વેદ એ એ વેદો તેમને હોય છે. ચંદ્રનું આયુષ્ય એક પલ્લોપમ અને એક લાખ વર્ષનું જાણવું. તથા સૂર્યનું આયુષ્ય એક પલ્લોપમ અને એક હજાર વર્ષનું જાણવું. તથા ગ્રહ દેવોનું એક પલ્લોપમનું આયુષ્ય હોય છે. ચંદ્રની દેવીનું આયુષ્ય ચંદ્રથી અડધું એટલે અર્ધ પલ્લોપમ ને પચાસ હજાર વર્ષનું હોય છે. સૂર્યની દેવીનું આયુષ્ય સૂર્યથી અર્ધ એટલે અડધો પલ્લોપમ ને પાંચસો વર્ષનું હોય છે. તથા ગ્રહની દેવીનું આયુષ્ય ગ્રહના આયુષ્યથી અડધું એટલે અર્ધ પલ્લોપમનું હોય છે. ૨૩૫

અર્ધ પલ્લોપમ તણું આયુષ્ય છે નક્ષત્રનું,
પલ્લ્ય ચોથો ભાગ આયુ જાણવું તારાતણું;
પલ્લ્ય ચોથો ભાગ સાધિક દેવીનું નક્ષત્રની,
પલ્લ્ય અષ્ટમ ભાગ સાધિક દેવીનું તારા તણી. ૨૩૬

રૂપકાર્થ:—નક્ષત્ર દેવોનું અર્ધ પલ્લોપમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય છે. અને તારાનું આયુષ્ય ૦૮ પલ્લોપમનું ઉત્કૃષ્ટથી જાણવું. નક્ષત્રની દેવીનું કાંઈક અધિક પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ ઉત્કૃષ્ટથી આયુષ્ય હોય છે. અને તારાની દેવીનું પલ્લોપમના આઠમા ભાગથી અધિક આયુષ્ય જાણવું. એ પ્રમાણે જ્યોતિષી દેવ તથા દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહીને હવે તેમનું જઘન્યથી આયુષ્ય જણાવે છે. ૨૩૬

જ્યોતિષકમાંહી પ્રથમના ચઉ દેવદેવી યુગલનું,
પદ્ય ચોથો ભાગ આયુ તેમ પંચમ યુગલનું;
પદ્ય અષ્ટમ ભાગ આયુ એ જઘન્ય વિચારીએ,
પ્રજ્ઞસિ શશિ સૂરની જણાવે ભાવ નિત્ય વિમાસીએ. ૨૩૭

૨૫૪૮૧૨૧:—જ્યોતિષી દેવોના પ્રથમના ચાર યુગલનું એટલે ૧ ચંદ્રના વિમાનમાં રહેતા દેવ તથા દેવી, ૨ સૂર્યના વિમાનમાં વસતા દેવ તથા દેવી, ૩ ગ્રહના વિમાનમાં રહેતા દેવ તથા દેવી તેમજ ૪ નક્ષત્રના વિમાનમાં રહેતા દેવ તથા દેવીઓનું જઘન્યથી આયુષ્ય-પ્રમાણ એક પદ્યોપમના આઠમા ભાગ જેટલું જાણવું. આનું વિવેચન ચંદ્ર પ્રજ્ઞસિ તથા સૂર્ય પ્રજ્ઞસિમાં ચંદ્ર અને સૂર્ય સંબંધી અધિકારમાં વિસ્તારથી જણાવેલું છે, તથા આ જ્યોતિષીના વિમાનો શાશ્વતા છે એમ જાણવું. ૨૩૭

હવે તીર્થલોકનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવે છે:—

મધ્ય લોક દ્વીપ સમુદ્ર અસંખ્ય સારા નામથી,
વિસ્તારમાં તે દ્વિગુણ દ્વિગુણ જાણ દ્વીપ સમુદ્રથી;
વીંટાય વલયાકાર કમસર ઇંમ સ્વયંભૂ અંતમાં,
મેરુગિરિ છે ગોળ જંબૂદ્વીપ કેરા મધ્યમાં. ૨૩૮

૨૫૪૮૧૨૨:—એ પ્રમાણે જ્યોતિષી દેવતાઓનું સ્વરૂપ ટુંકાણમાં કહ્યું. હવે મધ્યમ લોક એટલે તીર્થ લોકમાં સારી સારી વસ્તુઓના નામે અસંખ્ય દ્વીપો તથા સમુદ્રો આવેલા છે. તેમાં સૌથી વચમાં ને સૌથી નાનો એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો થાળીના આકારનો જંબૂદ્વીપ આવેલો છે. તે પછી તેને ફરતો લવણ સમુદ્ર આવેલો છે. તેનો વિસ્તાર ૭૦૦ બ્રાહ્મણ યોજનનો છે. તેને ફરતો ચાર લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો ધાતકી ખંડ આવેલો છે. એ પ્રમાણે એક દ્વીપની પછી તેને વલયાકાર ફરતો ૭૦૦૦ વિસ્તારવાળો સમુદ્ર છે. ત્યાર પછી તેથી ૭૦૦૦ વિસ્તારવાળો વલયાકાર દ્વીપ આવે, એ પ્રમાણે ૭૦૦૦ ૭૦૦૦ વિસ્તારવાળા અસંખ્યાતા દ્વીપ અને સમુદ્ર આવેલા છે. તેમાં સૌથી મોટો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર આવેલો છે. આ તીર્થ લોકનું મધ્ય જિન્દુ મેરુ પર્વત છે. અને તે મેરુ પર્વત થાળીના આકારવાળા જંબૂદ્વીપના મધ્ય ભાગમાં આવેલો છે. ૨૩૮

હવે પાંચ સ્લોકમાં મેરુ પર્વતની બીના જણાવે છે—

સહસ યોજન ભૂમિમાં ને ઉપર ઉંચો યોજનો,
નળાણુ સહસ હજાર દશ વિસ્તાર પૃથ્વીતલ તણો;

ઉપર એક હજારનો વિસ્તાર વલિ ત્રણ લોકથી,
ત્રણ કાંડથી મેર વિભાગી જાણુને સંક્ષેપથી. ૨૩૯

સ્પષ્ટાર્થ:—આ મેર પર્વત જમીનમાં એક હજાર યોજન ઉંડો છે. અને ભૂમિથી બહાર નવાણું હજાર યોજન પ્રમાણ હોવાથી મેરની કુલ ઉંચાઈ એક લાખ યોજનની કહી છે. મૃત્ત્વી તલ એટલે સૌથી નીચે મેર પર્વત દશ હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો છે. તથા સૌથી ઉંચે તેનો વિસ્તાર એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે. વળી આ મેર પર્વત ત્રણે લોકમાં આવેલો હોવાથી તેના લોક આશ્રીને ત્રણ વિભાગ છે. તેમજ આ મેર પર્વતના ત્રણ કાંડ હોવાથી તે અપેક્ષાએ પણ તેના ત્રણ વિભાગ પડે છે, એમ જાણવું. ૨૩૯

કાંડ પહેલો મેરનો હીરા પ્રમુખથી પૂર્ણ છે,
સહસ યોજન માન તેનું તે પછી પર કાંડ છે;
સહસ તેસઠ યોજનો રૂપ્યાદિથી તે પૂર્ણ છે,
કંચન શિલામય કાંડ ત્રીજો સહસ છત્રીશ માન છે. ૨૪૦

સ્પષ્ટાર્થ:—આ મેર પર્વતનો પ્રથમ કાંડ (વિભાગ) જે ખરકાંડ કહેવાય છે તે હીરા વગેરેથી ભરેલો છે. તે એક હજાર યોજન પ્રમાણ ઉંચો છે. ત્યાર પછી તેની ઉપર બીજો કાંડ ત્રેસઠ હજાર યોજન ઉંચાઈમાં છે. અને તે રૂપા વગેરેથી ભરેલો છે. તથા તેની ઉપર છત્રીસ હજાર યોજન પ્રમાણ ઉંચો ત્રીજો કાંડ આવેલો છે. અને તે કંચન એટલે સુવર્ણમય છે. આ ત્રીજો કાંડને આશ્રીને મેર પર્વત સોનાનો (કંચનગિરિ) કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ૧૦૦૦+૬૩૦૦૦+૩૬૦૦૦ એમ ત્રણ વિભાગ મળીને મેર પર્વતની એક લાખ યોજનની ઉંચાઈ જાણવી, અને આ રીતે ત્રણ પ્રકારના કાંડની અપેક્ષાએ મેર પર્વતના ત્રણ વિભાગ જાણવા. ૨૪૦

મેર પર વૈદૂર્ય કેરી ચૂલિકા ઉંચાઈમાં,
ચાલીશ યોજન ધાર યોજન મૂલના વિસ્તારમાં;
મધ્યભાગે આઠ યોજન ઉપર યોજન ચારનો,
વિસ્તાર મેર તલે વલય ભદ્રશાલ આશ્રમ શાંતિનો. ૨૪૧

સ્પષ્ટાર્થ:—મેર પર્વતની ઉપર ચૂલિકા આવેલી છે. તે ચૂલિકા વૈદૂર્ય રત્નમય છે. તથા તેની ઉંચાઈ ચાલીસ યોજનની છે. તે ચૂલિકાનો મૂલમાં ધાર યોજનનો વિસ્તાર છે. મધ્ય ભાગે એટલે વચ્ચેમાં આઠ યોજનનો વિસ્તાર છે અને ઉપર ચાર યોજનનો વિસ્તાર છે.

ચૂલિકાનો કયે સ્થળે કેટલો વિસ્તાર છે તે જાણવાને માટે મૂલથી પાંચ યોજન ઉપર જઈએ ત્યારે વિસ્તારમાં એક યોજન ઘટે અને ઉપરથી પાંચ યોજન નીચે ઉતરીએ ત્યારે વિસ્તારમાં એક યોજન વધે એ રીત જાણવી. આ મેરૂ પર્વતના તળીયા આગળ તેની ચારે બાજુ ફરતું ભદ્રશાલ નામે વન આવેલું છે, તે વન જાણે શાંતિનો આશ્રમ હોય તેવું શોભી રહ્યું છે. ૨૪૧

ઉપર યોજન પાંચસો જાતાં અપર નંદનવને,
વિસ્તાર પંચશત યોજનો જોતાં લહે આસુંદને;
મેરૂ પહોલી મેખલાપર એહ નંદન જાણિયે,
સાડી બાસઠ સહસ યોજન દૂર સૌમનસ ધારિયે. ૨૪૨

રૂપઘટાર્થ:—એ ભદ્રશાલ વનથી મેરૂ પર્વત ઉપર પાંચસો યોજન ચઢીએ ત્યારે બીજું નંદનવન આવેલું છે. આ વનનો વિસ્તાર પાંચસો યોજનનો વલયાકારે છે. કારણ કે અહીંયાં વલયાકારે પાંચસો યોજનના વિસ્તારવાળી મેરૂ પર્વતની પ્રથમ મેખલા (છબ જેવા આકારવાળી) આવેલી છે. તેમાં આ બીજું નંદનવન આવેલું છે. જેને જોવાથી જીવોને આનંદ થાય છે એવું આ નંદનવન છે. આ નંદનવનથી ઉપર સાડી બાસઠ હજાર ઉપર જઈએ ત્યાં સૌમનસ નામનું ત્રીજું વન આવેલું છે. ૨૪૨

એહ બીજી મેખલા પર ત્રીજું વન ના જૂલીએ,
ત્યાંથી સહસ છત્રીશ યોજન દૂર પાંડક માનીએ;
એહ ત્રીજી મેખલા પર મેરૂ શીર્ષે ભાવીએ,
ચારસો ચોરાણું નો વિસ્તાર વલયે ભાવીએ. ૨૪૩

રૂપઘટાર્થ:—આ ત્રીજું સૌમનસ વન મેરૂ પર્વતની બીજી મેખલાને વિષે આવેલું છે. આ વનનો વિસ્તાર પણ પાંચસો યોજનનો છે. કારણ કે આ બીજી મેખલા પાંચસો યોજનના વિસ્તારવાળી છે. અને તે મેખલામાં આ વન આવેલું છે. આ વનથી છત્રીસ હજાર યોજન ઉપર ચઢીએ ત્યારે એટલે મેરૂ પર્વતના શિખરને વિષે ચોથું પાંડક નામનું વન આવેલું છે. આ મેરૂ પર્વતની ત્રીજી મેખલા તે મેરૂ પર્વતના શીર્ષે રૂપ જાણવો. આ વન મેરૂ પર્વતની ચૂલિકાથી ફરતું વલયાકારે આવેલું છે અને તેનો વિસ્તાર ચારસો ચોરાણું યોજન પ્રમાણ છે. ૨૪૩

ભરત ક્ષેત્ર વગેરે સાત ક્ષેત્રની ૬ વર્ષધર પર્વતોની અને પદ્મદ્રહાદિકની બીના વગેરે ૬ સ્લોકમાં જણાવે છે—

ભરતાદિ ખડો સાત જંબૂદ્વીપમાં સંભારીએ,
ભરત હૈમવંત હરિવર્ષ મહાવિદેહ ન ભૂલીએ;
રમ્યક હૈરણ્યવત તિમ ઐરવત સગ નામએ,
એહને જૂઠા કરંતા દક્ષિણે ને ઉત્તરે. ૨૪૪

હિમવાનમહાહિમવાન નિષેધ નીલવંત રૂકિમ શિખરી ગિરી,
વર્ષધર પર્વત છ એનો મૂલમાં ટોચે વલી;
વિસ્તાર સરખો પચીસ યોજન ભૂમિમાં હિમવંત એ,
ઉંચાઈમાં સો યોજનો તે સુવર્ણમય અવધારિયે. ૨૪૫

રૂપબટાર્થ:—આ જંબૂદ્વીપમાં ભરત વગેરે સાત ખડો આવેલા છે. તે ખડોનાં નામ આ પ્રમાણે જાણવાં—૧ ભરતક્ષેત્ર, ૨ હૈમવંતક્ષેત્ર, ૩ હરિવર્ષક્ષેત્ર, ૪ મહાવિદેહક્ષેત્ર, ૫ રમ્યક-ક્ષેત્ર, ૬ હૈરણ્યવતક્ષેત્ર, તેમજ ૭ મું ઐરવતક્ષેત્ર. આ સાત ક્ષેત્રોને જુદા પાડનાર ઢરેક ક્ષેત્રની દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં વર્ષધર પર્વતો આવેલા છે. વર્ષ એટલે ક્ષેત્ર તેમને જુદા પાડે છે માટે વર્ષધર કહેવાય છે. ભરત અને હૈમવંત ક્ષેત્રની વચમાં હિમવાન નામે વર્ષધર પર્વત આવેલો છે. તે ભરત ક્ષેત્રની ઉત્તરે અને હૈમવંત ક્ષેત્રની દક્ષિણે છે. બીજો મહાહિમવંત નામે વર્ષધર હૈમવંત ક્ષેત્રની ઉત્તરે અને હરિવર્ષની દક્ષિણે આવેલો છે. ત્રીજો નિષેધ નામે વર્ષધર પર્વત હરિવર્ષ અને મહાવિદેહને જુદા પાડે છે. ચોથો નીલવંત નામે વર્ષધર પર્વત મહાવિદેહ અને રમ્યક ક્ષેત્રની વચમાં આવેલો છે. ત્યાર પછી પાંચમો રૂકમી નામે વર્ષધર પર્વત રમ્યક ક્ષેત્ર અને ઐરણ્યવત ક્ષેત્રને જુદા પાડે છે. તથા છઠ્ઠો શિખરી નામનો પર્વત ઐરણ્યવત અને ઐરવત ક્ષેત્રની વચમાં આવેલો છે. એ પ્રમાણે છ વર્ષધર પર્વત અથવા કુલગિરિ પર્વત પણ કહેવાય છે. આ છ એ પર્વતોનો મૂલમાં જેટલો વિસ્તાર છે તેટલો ટોચે અથવા શિખર ઉપર પણ જાણવો. તેમાં પ્રથમ હિમવાન પર્વત જમીનમાં પચીસ યોજન અને જમીન બહાર ઉંચાઈમાં પંચોતેર યોજન એ પ્રમાણે કુલ સો યોજન ઉંચો છે. વળી આ હિમવંત પર્વત સોનામય હોવાથી દેખાવમાં પીળો છે. ૨૪૪. ૨૪૫

ઉંચાઈમાં ઉંચાઈમાં બમણો મહાહિમવાન એ,
તેહ અર્જુન જાતિ કંચનમય ચળકતો માનીએ;
તેથી પ્રમાણે દુગુણ ત્રીજો નિષેધ કંચન જેહવો,
નીલવંત વૈદૂર્યનો માને નિષેધના જેહવો. ૨૪૬

રૂપદર્શન:—મહાહિમવંત પર્વત ઉંડાઈમાં તેમજ ઉંચાઈમાં હિમવંત પર્વત કરતાં ઊંચા છે. એટલે ઉંડાઈ પચાસ યોજનની અને ઉંચાઈ દોઢસો યોજનની છે. આ પર્વત પણ અર્જુન જાતિના સુવર્ણમય હોવાથી અગ્રકાંટ મારે છે. ત્રીજો નિષધ પર્વત તેનાથી પણ ઊંચો છે. એટલે ઉંડાઈમાં સો યોજન અને ઉંચાઈમાં ત્રણસો યોજન એટલે કુલ ચારસો યોજન પ્રમાણનો છે. તે પણ તપાવેલા કંચનનો હોવાથી રાતા વર્ણનો છે. એથી નીલવંત પર્વત વૈદૂર્ય રત્નમય હોવાથી નીલા વર્ણનો છે. તેમજ તેનું પ્રમાણ નિષધ પર્વત જેટલું છે. અથવા તે ચારસો યોજન ઉંચો છે. ૨૪૬.

રૂપમય રૂકમી મહાહિમવંત જેવો જાણિયે,
હિમવંત સમ સુવર્ણમય શિખરી સદા સંભારીયે;
એ વર્ષધરગિરિ પાર્શ્વભાગે મણિરચણથી દીપતા,
ક્ષુદ્ધહિમવંત ગિરિ ઉપર પ્રભુ પદ્મદ્રહ ફરમાવતા. ૨૪૭

રૂપદર્શન:—પાંચસો રૂકમી પર્વત રૂપામય છે તેથી ઘોળા વર્ણનો છે. અને તેનું પ્રમાણ મહાહિમવંત પર્વત જેટલું એટલે જસો યોજન પ્રમાણ છે. તથા શિખરી પર્વત હિમવંત જેટલો અથવા સો યોજન ઉંચો છે અને તે પણ સુવર્ણમય હોવાથી પીળા વર્ણનો જાણવો. આ વર્ષધર પર્વતોના પાર્શ્વ ભાગ એટલે પડખાના ભાગ મણિ અને રત્નોથી શોભીતા છે. ક્ષુદ્ધ હિમવંત એટલે લઘુ હિમવંત પર્વત ઉપર મોટો પદ્મદ્રહ આવેલો છે. એ પ્રમાણે શ્રી અજિતનાથ પ્રભુ જણાવે છે. ૨૪૭

તેહ યોજન સહસ લાંબો પાંચસો વિસ્તારમાં,
મહાપદ્મ દ્રહ મહાહિમવંત ઉપર વિભાગમાં;
તેહ ઊંચો પદ્મદ્રહથી દીર્ઘતા વિસ્તારમાં,
નિષધ પર ઊંચો તિગિંછિ કેસરી નીલવંતમાં. ૨૪૮

રૂપદર્શન:—આ મોટો પદ્મદ્રહ એક હજાર યોજન લાંબો છે અને પાંચસો યોજન પહોળો છે, મહાહિમવંત પર્વત ઉપર મધ્ય ભાગમાં મહાપદ્મ નામે દ્રહ આવેલ છે, તે પદ્મ દ્રહથી પ્રમાણમાં ઊંચો તથા પહોળો છે. એટલે જ હજાર યોજન લાંબો અને એક હજાર યોજન પહોળો છે. તથા તેનાથી પણ ઊંચા વિસ્તારવાળો તિગિંછિ નામનો દ્રહ નિષધ પર્વત ઉપર આવેલો છે. તે ચાર હજાર યોજન લાંબો અને જ હજાર યોજન પહોળો છે. તેટલા જ પ્રમાણવાળા નીલવંત પર્વત ઉપર કેસરી નામે દ્રહ આવેલો છે. ૨૪૮

ગંગા સિંધુ વગેરે નદીયોની ધીના વગેરે ચાર શ્લોકમાં જણાવે છે :—

રૂકમી ઉપર મહાપદ્મસમ મહાપુંડરીક સંભારીએ,
પદ્મદ્રહ સમ પુંડરીક હ્રદ શિખરી ઉપરે માનીએ;

એ દ્રહોમાં વર કમલ ઉડા ગયા દશ યોજનો,
વાસ શ્રી હ્રીતિમ ધૃતિ ને કીર્તિ બુદ્ધિ લક્ષ્મીનો. ૨૪૯

રૂપદર્શન:—૩૬મી નામના વર્ષધર પર્વત ઉપર મહાપદ્મ દ્રહ સરખા વિસ્તારવાળો મહાપુંડરીક દ્રહ આવેલો છે. તે બે હજાર યોજન લાંબો અને એક હજાર યોજન પહોળો છે. તથા પદ્મદ્રહ સરખા પ્રમાણવાળો એટલે હજાર યોજન લાંબો અને પાંચસો યોજન પહોળો પુંડરીક નામનો જે દ્રહ તે શિખરી પર્વત ઉપર આવેલો છે. એ પ્રમાણે છ કુલ-ગિરિ ઉપર કુલ ૬ દ્રહો આવેલા છે. તે દ્રહોમાં ઉત્તમ જાતિના કમળો દશ યોજન સુધી ઉડાં ગએલાં છે. કારણ કે આ દ્રહોની ઉંડાઈ દશ યોજન પ્રમાણ છે. તે કમલો ઉપર આવેલા ભવનોને વિષે શ્રી, હ્રી, ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી એ નામની છ દેવીઓનો વાસ છે. ૨૪૯

પદ્મ આયુ તેમનો પરિવાર સામાનિક સુરો,
ત્રણપર્ષદાના સૈન્યના ને આત્મરક્ષક પણ સુરો;
મોટી નદી બે ભરતમાં ગંગા અને સિંધુ નદી,
હૈમવંતમાં શેહિતા તિમ શેહિતાંશા બે નદી. ૨૫૦

રૂપદર્શન:—આ દેવીઓનું આયુષ્ય પદ્યોપમનું હોય છે. આ દેવીઓના પરિવારમાં સામાનિક એટલે કમલની દેવીઓના સરખી ઋદ્ધિવાળા સામાનિક દેવો જાણવા. વળી ગાદ્ય, મંત્ર અને અભ્યન્તર એમ ત્રણ પ્રકારની પર્ષદા (સલાતા)ના દેવો, તથા સૈન્ય એટલે લશ્કરના દેવો તેમજ આત્મરક્ષક દેવો જાણવા. હવે કયા ક્ષેત્રમાં કઈ નદીઓ છે તે જણાવે છે—ભરત ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુ નામની બે મોટી નદીઓ છે. તેમજ હૈમવંત ક્ષેત્રમાં પણ શેહિતા તથા શેહિતાંશા એ નામની બે મોટી નદીઓ જાણવી. ૨૫૦

હરિવર્ષ ક્ષેત્ર હરિસલિલા હરિકાંતા બે નદી,
મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા સીતોદા બે નદી;
રમ્યકે નર નારીકાંતા નામની એ બે નદી,
હૈરણ્યવતમાં સ્વર્ણકૂલા રૂપ્યકૂલા બે નદી. ૨૫૧

ઐરવતે રક્તા અને રક્તાવતી એ બે નદી,
પૂર્વસાગરમાં મળે પહેલી કહેલી એ નદી;
બીજી નદીઓ પશ્ચિમાબ્ધિ વિષે મળે ગંગા અને,
સિંધુ ચૌદ હજાર સરિતા સાથ મળતી અબ્ધિને. ૨૫૨

રૂપકાર્થ:—હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં હરિસલિલા તથા હરિકાંતા એ નામની બે નદીઓ છે. તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા તથા સીતોદા એ નામની બે નદીઓ આવેલી છે. રમ્યક ક્ષેત્રમાં નરકાંતા તથા નારીકાંતા નામની બે મોટી નદીઓ છે. તથા હૈરણ્યવત ક્ષેત્રમાં સુવર્ણકૂલા તથા રૂપ્યકૂલા એ નામે બે નદીઓ આવેલી છે. ઐરવત ક્ષેત્રમાં રક્તા તથા રક્તવતી નામની બે નદીઓ છે. આ પ્રમાણે દરેક ક્ષેત્રમાં બે બે નદીઓ આવેલી છે. તેમાંની પ્રથમ પ્રથમ કહેલી દરેક નદી પૂર્વ દિશામાં લવણ સમુદ્રને મળે છે. અને તે દરેકની બીજી બીજી નદીઓ તે પશ્ચિમ દિશામાં લવણ સમુદ્રને મળે છે. હવે આ નદીઓનો કેટલો પરિવાર છે તે જણાવે છે—ગંગા તથા સિંધુ નદી ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવાર સાથે અગ્નિને એટલે સમુદ્રને મળે છે. ૨૫૧—૨૫૨

સીતા સીતોદા વિણ બધી નદીઓ દુગુણ પરિવારમાં,
ઉત્તરે સરિતા સમે પરિવાર દક્ષિણ ભાગમાં;

સીતા સીતોદા બેઉ પાંચ લાખ સહસ્ર બત્રીશ નદી તણા,
પરિવારવાળી શોભતી જોનાર પુણ્યશાલી જના. ૨૫૩

રૂપકાર્થ:—આ સાતે ક્ષેત્રમાં બે બે નદીઓ હોવાથી કુલ ૧૪ મોટી નદીઓ છે. તેમાંથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સીતા અને સીતોદા એ બે નદીઓ સિવાયની બાકીની બાર નદીઓ બમણા બમણા વિસ્તાર વાળી છે. ઉત્તર દિશાની નદીઓનો જેટલો પરિવાર છે તેટલો જ દક્ષિણ દિશાની નદીઓનો પણ પરિવાર જાણવો. જેમ કે ભરત ક્ષેત્રની ગંગા સિંધુનો ચૌદ હજારનો પરિવાર કહ્યો તેટલોજ રક્તા અને રક્તવતી નદીઓનો પણ જાણવો. પરિવાર ઐરવતક્ષેત્રની તેનાથી બમણું એટલે અઢાવીશ હજારનો પરિવાર હેમવંત ક્ષેત્રની શોહિતા અને શોહિતાંશાનો જાણવો. તેમજ હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રની સુવર્ણકૂલા અને રૂપ્યકૂલાનો પણ અઢાવીસ હજારનો જાણવો. તેનાથી બમણું એટલે છપ્પત હજાર નદીઓનો પરિવાર હરિવર્ષ ક્ષેત્રની હરિકાંતા તેમજ હરિસલિલા નદીનો તથા રમ્યક ક્ષેત્રની નરકાંતા તથા નારીકાંતાનો જાણવો. હવે બાકીની મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સીતા તથા સીતોદા એ બે નદીઓ પૈકી દરેકનો કુલ પાંચ લાખ અને બત્રીસ હજાર નદીઓનો પરિવાર કહેલો છે. આવા પરિવારવાળી તે સીતા અને સીતોદા નદીને જોનારા જીવે પુણ્યશાળી જાણવા. કારણ કે તે વિચરતા તીર્થંકરદેવની હયાતીવાળા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવી છે. ૨૫૩

હવે સાતે ક્ષેત્રની ખેડોળાઈ વગેરે જણાવે છે :—

ભરતની ખેડોળાઈ પણ શત છવીસ યોજન ષટ કલા,
યોજન તણે ઓગણીશમે જે અંશ તે જાણો કલા;

તે પછીના પર્વતો ને ક્ષેત્ર ધમણા વિસ્તૃતા,
એમ સઘલા વર્ષધર ગિરિખંડમાન જણાવતા. ૨૫૪

૨૫૪ટાઈર્થ:—હવે સાતે ક્ષેત્રની પહોળાઈ વગેરે જણાવે છે:—ભરત ક્ષેત્રની મધ્યભાગમાં પહોળાઈ પાંચસો છબીસ જોજન અને ૬ કલા પ્રમાણ છે. ત્યાર પછી બંને બાજુએ ઘટતી ઘટતી જાણવી. પરંતુ દરેક સ્થળે તેટલી પહોળાઈ નથી. એક જોજન એટલે ચાર ગાઉ, તેનો જે ઓગણીસમો ભાગ તે એક કલા કહેવાય. અથવા ઓગણીસ કલાનો એક યોજન થાય એમ સમજવું. ત્યાર પછી અનુક્રમે આવતા વર્ષધર પર્વતો તથા ક્ષેત્રો ધમણા ધમણા વિસ્તારવાળા જાણવા. આ ક્રમ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર સુધી જાણવો. ત્યાર પછીના તેની ઉત્તરે આવેલા વર્ષધરે તથા ક્ષેત્રોનો અર્ધ અર્ધ વિસ્તાર જાણવો. એ પ્રમાણે ટુંકમાં વિસ્તાર કહ્યો. હવે તે દરેક ક્ષેત્રનો અને ગિરિનો વિસ્તાર જણાવાય છે:—ભરત ક્ષેત્ર જેટલો ઐરવત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર જાણવો. ત્યાર પછી હિમવંત પર્વત અને શિખરી પર્વતનો વિસ્તાર તેથી ધમણા એટલે ૧૦૫૨ જોજન અને ૧૨ કલાનો જાણવો. તેથી ધમણા એટલે હિમવંત ક્ષેત્રનો અને હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રનો ૨૧૦૫ જોજન અને ૫ કલાનો વિસ્તાર જાણવો. ત્યાર પછી મહાહિમવંતનો તથા રૂક્મિ પર્વતનો તેથી ધમણા એટલે ૪૨૧૦ જોજન અને ૧૦ કલા જેટલો વિસ્તાર જાણવો. ત્યાર પછી હરિવર્ષ ક્ષેત્રનો અને રમ્યક ક્ષેત્રનો ૮૪૨૧ જોજન અને એક કલાનો વિસ્તાર જાણવો. તે પછી નિષધનો અને નીલવંત પર્વતનો ધમણા એટલે ૧૬૮૪૨ જોજન અને ૨ કલાનો વિસ્તાર અને તેથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો ધમણા એટલે ૩૩૬૮૪ જોજન અને ૪ કલાનો વિસ્તાર જાણવો. આ બધા વિસ્તાર એકઠો કરીએ ત્યારે એક લાખ યોજન થાય. એટલો-જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર જાણવો. ૨૫૪

ગજદંત પર્વતની ખીના વગેરે જણાવે છે:—

ઉત્તરે નિષધાદ્રિની ને મેરુગિરિની દક્ષિણે,
પૂર્વ પશ્ચિમ વિદ્યુતપ્રલ તેમ સૌમનસગિરિ અને;
હાથી કેરા દાંત જેવી આકૃતિ એ બેઉની,
બહુ નજીક અસ્પૃષ્ટ સહેજે અંતમાં મેરુતણી. ૨૫૫

દેવકુરૂની તથા દ્રહની ખીના વગેરે જણાવે છે:—

એ બે ગિરિની મધ્યમાંહી દેવકુરૂ યુગલિકતણું,
ક્ષેત્ર એકાદશ સહસ્ર શત આઠ બેતાલીશતણું;
એહ યોજન માન ઉત્તર દક્ષિણે વિસ્તારનું,
છે અહીં દ્રહ પાંચ એવું વચન શ્રી જિનરાજનું. ૨૫૬

રૂપાંટાર્થ:—નિષધ પર્વતની ઉત્તરમાં તથા મેરૂ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં પૂર્વમાં આવેલ વિદ્યત્રલ નામના ગજદંત પર્વતની તથા પશ્ચિમમાં આવેલ સૌમનસ નામના ગજદંત પર્વતની વચ્ચેમાં દેવકુરૂ ક્ષેત્ર આવેલું છે. હાથીના દાંત સરખા આકારવાળા હોવાથી તે ગજદંત પર્વત કહેવાય છે. આ બંને ગજદંત પર્વતોની શરૂઆત નિષધ પર્વતમાંથી થાય છે. પછી તેઓ મેરૂ સન્મુખ જતાં મેરૂથી રહેજ છેડે રહે છે. ત્યાં તેમનો અંત જાણવો. આ બે ગજદંત પર્વતની વચ્ચેમાં આવેલ દેવકુરૂ ક્ષેત્ર એ યુગલિયાતું ક્ષેત્ર કહેવાય છે. કારણ કે ત્યાં યુગલિયા છવો ઉપજે છે. આ ક્ષેત્રનો ૧૧ હજાર આઠસો બેતાલીસ યોજન પ્રમાણુ વિસ્તાર ઉત્તરથી દક્ષિણ દિશા તરફ જાણવો. તેમજ અહીં પાંચ દ્રહો (મોટાં સરોવરો) આવેલાં છે. એમ શ્રી અન્નિતનાથ તીર્થંકરનું વચન છે. ૨૫૫-૨૫૬

કંચનગિરિની તથા ચિત્રકૂટાદિની બીના જણાવે છે:—

પાંચે દ્રહોની બેઉ બાજુ સુવર્ણગિરિ દશદશ કહ્યા,
સર્વે મળીને સો સીતોદા પૂર્વ પશ્ચિમ તટ રહ્યા;
ચિત્રકૂટ વિચિત્ર કૂટ ઉંચા હજાર જ યોજનો,
ઉપરનો વિસ્તાર અર્ધો જાણુ પાંચ શત યોજનો. ૨૫૭

રૂપાંટાર્થ:—પાંચે દ્રહોની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ બાજુએ દશ દશ સુવર્ણગિરિ અથવા કંચનગિરિ નામના પર્વતો આવેલા છે. એ પ્રમાણુ એક એક દ્રહની બંને બાજુ ૧૦-૧૦ હોવાથી કુલ વીસ કંચનગિરિને પાંચે ગુણવાથી કુલ ૧૦૦ કંચનગિરિ સીતોદા નદીના પૂર્વ તથા પશ્ચિમ કાંઠે આવેલા છે. તેમજ સીતા નદીના પૂર્વ પશ્ચિમ કાંઠે પણ ૧૦૦ કંચનગિરિ આવેલા હોવાથી કુલ ૨૦૦ કંચનગિરિ પર્વતો જાણવા. આ પાંચે દ્રહોના મધ્ય ભાગમાં થઈને સીતા તેમજ સીતોદા નદી નીકળે છે, માટે દ્રહની બંને બાજુ અથવા નદીના બંને કાંઠા કહેવામાં કાંઈ વિશેષ જાણવો નહિ. વળી અહીં ચિત્રકૂટ તથા વિચિત્રકૂટ એ નામના બે કૂટો આવેલા છે તેમની ઉંચાઈ એક હજાર યોજનની તથા મૂળમાં વિસ્તાર પણ એક હજાર યોજનનો કહ્યો છે તથા ઉપરનો વિસ્તાર પાંચસો યોજનનો જાણવો. ૨૫૭

ગંધમાદનાદિ ગજદંતગિરિ, ઉત્તરકુરૂ, યમકપર્વતાદિની બીના જણાવે છે:—

ઉત્તરે મેરૂતણી નીલવંત ગિરિની દક્ષિણે,
ગંધમાદન માદ્યવાન બે પાંચ દ્રહ તેના અને;
કંચનગિરિ સો પૂર્વની જિમ ઉત્તરકુરૂ દીપાવતા,
સીતાતટે બે યમક પર્વત કનકમય બહુ ચળકતા. ૨૫૮

રૂપપ્રાર્થ:—મેરૂ પર્વતની ઉત્તરમાં અને નીલવંત નામના વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણમાં ગંધમાદન અને માલ્યવાન નામના બે ગજદંત પર્વતોની વચ્ચેમાં ઉત્તરકુરૂ નામનું યુગલીયા-ઓનું ક્ષેત્ર આવેલું છે. તેની મધ્યમાં પણ પાંચ દ્રહ્મ આવેલા છે. તેમજ તેમની બંને બાજુએ મળીને સો કંચનગિરિઓ આવેલા છે. તે પર્વતો ઉત્તરકુરૂને શોભાવી રહ્યા છે. અહીંયાં સીતા નામની મોટી નદી છે. તેના કાંઠે બે ચમક પર્વતો આવેલા છે અને તે સોનાના હોવાથી ઘણા ચળકતા-તેજસ્વી જણાય છે. ૨૫૮

મહાવિદેહની ૩૨ વિજય વગેરેની ખીના જણાવે છે:—

દેવકુરૂ ઉત્તર કુરૂની પૂર્વમાં પશ્ચિમ વિષે,
પૂર્વ પશ્ચિમ બે વિભાગ વિદેહના સુંદર દીસે;
ચકવર્તિને વિજય વરવા ઉચિત સોલ સોલ એ,
વિજયમાંની આઠ છે પૂર્વે વિદેહે ઉત્તરે. ૨૫૯

રૂપપ્રાર્થ: હવે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલી વિજયોનું વર્ણન કરે છે—આ દેવકુરૂ તથા ઉત્તરકુરૂના પૂર્વ તથા પશ્ચિમ ભાગમાં મહાવિદેહના સુંદર દેખાતા બે બે વિભાગો છે. એટલે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે, પ્રથમ દેવકુરૂના પૂર્વમાં પહેલો વિભાગ અને પશ્ચિમમાં બીજો વિભાગ. તેવી રીતે ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રના પૂર્વમાં ત્રીજો વિભાગ અને પશ્ચિમમાં ચોથો વિભાગ. એમ ચાર વિભાગો મહાવિદેહ ક્ષેત્રના જાણુવા. ત્યાં પૂર્વ વિદેહમાં ઉત્તર બાજુએ આઠ વિજયો આવેલી છે. તેમજ દક્ષિણ બાજુએ પણ આઠ વિજયો આવેલી હોવાથી બધી મળીને પૂર્વ મહાવિદેહની ૧૬ વિજયો જાણુવી. ચકવર્તિને છતવા ચોગ્ય હોવાથી આ વિભાગનું વિજય નામ કહ્યું છે. ૨૫૯

કચ્છ વલિ મહાકચ્છ તેમ સુકચ્છ વલિ કચ્છવાન એ,
આવર્ત મંગલાવર્ત પુષ્કળ પુષ્કલાવતી જાણિયે;
વત્સ તેમ સુવત્સ મહાવત્સ રમ્યવાન તિમ રમ્ય એ,
રમ્યક રમણીય મંગલાવતી આઠ વિજયો દક્ષિણે. ૨૬૦

રૂપપ્રાર્થ:—પૂર્વ મહાવિદેહના ઉત્તરના વિભાગમાં આઠ વિજયો આવેલી છે. તેનાં નામ આ પ્રમાણે જાણુવાં—૧ કચ્છ વિજય, ૨ મહાકચ્છ વિજય, ૩ સુકચ્છ વિજય, ૪ કચ્છવાન વિજય, ૫ આવર્ત વિજય, ૬ મંગલાવર્ત વિજય, ૭ પુષ્કલ વિજય અને ૮ મી પુષ્કલાવતી નામની વિજય. હવે દક્ષિણ વિભાગમાં પણ આઠ વિજયો આવેલી છે તેનાં નામ આ પ્રમાણે:—૧ વત્સ વિજય, ૨ સુવત્સ વિજય, ૩ મહાવત્સ વિજય, ૪ રમ્યવાન

વિજય, ૫ રમ્ય વિજય, ૬ રમ્યક વિજય, ૭ રમણીય વિજય અને ૮મી મંગલાવતી નામની વિજય આવેલી છે. એ પ્રમાણે પૂર્વ મહાવિદેહમાં કુલ ૧૬ વિજયો જાણીએ. ૨૬૦

પશ્ચિમ વિદેહે દક્ષિણે પદ્માદિ વિજયો આઠ એ,
વપ્રાદિ ઉત્તર ભાગમાં બત્રીશ વિજયો જાણિએ;
ભરતખંડે મધ્યમાં વૈતાલ્ય પર્વત એહથી,
દક્ષિણભરત ઉત્તરભરત એવી પ્રસિદ્ધિ નામથી. ૨૬૧

રૂપદાર્થ:—હવે પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં દક્ષિણ વિભાગમાં પદ્માદિ એટલે પદ્મ વગેરે આઠ વિજયો જાણીએ. તેનાં નામ આ પ્રમાણે:—૧ પદ્મ વિજય, ૨ સુપદ્મ વિજય, ૩ મહાપદ્મ વિજય, ૪ પદ્માવતી વિજય, ૫ શંખવિજય, ૬ કુસુમ વિજય, ૭ નલિન વિજય ૮ નલિનાવતી વિજય. હવે ઉત્તર વિભાગમાં પણ આઠ વિજયો આવેલી છે. તેમનાં નામ—૧ વપ્ર વિજય, ૨ સુવપ્ર વિજય, ૩ મહાવપ્ર વિજય, ૪ વપ્રાવતી વિજય, ૫ વલ્લુ વિજય, ૬ સુવલ્લુ વિજય, ૭ ગંધિલા વિજય, ૮ ગંધિલાવતી વિજય. એ પ્રમાણે કુલ ૧૬ વિજયો પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં જાણીએ. બંનેના મળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૩૨ વિજયો આવેલા છે. હવે ભરત ખંડમાં મધ્ય ભાગમાં વૈતાલ્ય નામે પર્વત આવેલો છે. તેથી ભરત ક્ષેત્રના બે વિભાગ થાય છે. વૈતાલ્યથી દક્ષિણમાં દક્ષિણ ભરતાર્ધ અને ઉત્તરમાં ઉત્તર ભરતાર્ધ—એમ બે વિભાગનાં નામો જાણવાં. ૨૬૧

હવે પૂર્વે કહેલા વૈતાલ્ય પર્વતની બીના વગેરે જણાવે છે:—

સાગર સુધી વિસ્તારમાં તે પૂર્વ પશ્ચિમ જાણિએ,
જમીનમાં ઉંડાઈ યોજન છ વલિ ધગ ગઉ માનીયે;
વિસ્તારમાં પચ્ચાશ યોજન પચ્ચીશ ઉંચો ભાવીયે,
પૃથ્વી થકી દશ યોજને જતાંજ દક્ષિણ ઉત્તરે. ૨૬૨

વિદ્યાધરોની શ્રેણી બે વિસ્તાર દશ દશ યોજને,
પચ્ચાશ નગરો દક્ષિણે ને સાડ નગરો ઉત્તરે;
ત્યાંથી ઉપર દશ યોજને બે શ્રેણી બંને બાજુની,
વ્યંતરોના વાસવાળી પૂર્વસમ વિસ્તૃત વલી. ૨૬૩

રૂપદાર્થ:—આ વૈતાલ્ય પર્વતનો પૂર્વનો છેડો તથા પશ્ચિમનો છેડો લવણ સમુદ્ર સુધી આવેલો છે. તેની ઉંચાઈ પચ્ચીસ યોજનની છે અને થોથો ભાગ જમીનમાં હોવાથી

સવા છ યોજન ઉંડા છે. તથા તેનો વિસ્તાર એટલે પહોળાઈ પચાસ યોજન જેટલી છે. પૃથ્વીથી દશ યોજન ઉપર ચઢીએ ત્યારે આ વૈતાલ્ય પર્વતની ઉત્તર તેમજ દક્ષિણમાં બે મેખલાઓ આવેલી છે, અને તેની પહોળાઈ દશ દશ યોજન હોવાથી ત્યાં વૈતાલ્ય પર્વતની પહોળાઈ ત્રીસ યોજનની હોય છે. આ બે મેખલાઓને વિષે વિદ્યાધરોની બે શ્રેણિઓ આવેલી છે એટલે વિદ્યાધરોનાં નગરની હાર અથવા પંક્તિઓ છે. તેમાં દક્ષિણ શ્રેણિમાં પચાસ નગરો આવેલાં છે અને ઉત્તર શ્રેણિમાં સાઠ નગરો આવેલાં છે. એમ બધા મળીને એકસો ને દશ વિદ્યાધરોનાં નગરો વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર છે. અહીંથી દશ યોજન ઉપર ચઢીએ ત્યારે ત્યાં પણ દશ દશ યોજનના વિસ્તારવાળી બીજી બે શ્રેણિઓ વ્યંતર દેવોનાં નિવાસવાળી છે. અહીં વૈતાલ્ય પર્વતની પહોળાઈ દશ યોજન પ્રમાણુ બાજુવી. ૨૬૨—૨૬૩

નવ કૂટ તથા જગતીની બીના વગેરે જણાવે છે :—

એની ઉપર પંચ યોજને નવ કૂટ પર વૈતાલ્ય એ,
ઐરવતે પણ બાણ જંબૂદ્વીપ જગતી વિચારીએ;
વજ્રમય કિલ્લાસમી ઉંચાઈ યોજન આઠ એ,
મૂલ મધ્યે ઉપર પહોળી બાર ચડ ચઉ યોજને. ૨૬૪

રૂપદર્શન:—અહીંથી એટલે વ્યંતરની શ્રેણિથી આગળ પાંચ યોજન ઉપર જઈએ એટલે વૈતાલ્ય પર્વતની ટોચ ઉપર નવ શિખરો આવેલા છે. ઐરવત ક્ષેત્રની વચમાં આવાજ સ્વરૂપવાળો બીજો વૈતાલ્ય પર્વત છે એમ જણાવું. હવે જંબૂદ્વીપને ફરતી કોટના આકારે એટલે વલયાકારે જે જગતી આવેલી છે તેનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—આ જગતી વજ્રમય છે. કિલ્લા અથવા કોટના જેવા આકારવાળી છે. તેની ઉંચાઈ આઠ યોજનની છે. મૂલમાં તેનો બાર યોજનનો વિસ્તાર છે, મધ્યમાં આઠ યોજનનો વિસ્તાર છે અને ઉપર ચાર યોજનનો વિસ્તાર છે. ૨૬૪

જગતીની શેષ બીના તથા ગોળ વૈતાલ્ય પર્વતની બીના વગેરે જણાવે છે:—

જગતી ઉપર વરજાળ કટકે કીડતા વિદ્યાધરો,
તેની ઉપર વરવેદિકા ચઉ દ્વાર વિજ્યાદિ સ્મરો;
વૈતાલ્ય પર્વત ગોળ શબ્દાપાતિ વિકટાપાતિ એ,
તેમ ગંધાપાતિ ચોથો માલ્યવાન નવિ ભૂલીએ. ૨૬૫

રૂપદર્શન:—આ જગતીની ઉપર ઉત્તમ જાળકટક આવેલા છે. તેમાં વિદ્યાધરો વિવિધ પ્રકારની કીડાઓ કરે છે. વળી જગતીની ઉપર બે ગાઉના વિસ્તારવાળી પદ્મવર વેદિકા આવેલી છે. તે દેવતાઓની ભોગભૂમિ સમાન જણાય છે. આ જગતીને વિષે પૂર્વાદિ ચાર

દિશાઓમાં ચાર દાર આવેલા છે. તેમાં પૂર્વ દિશામાં વિજય દાર, દક્ષિણમાં વૈજયંત દાર, પશ્ચિમમાં જયંત દાર અને ઉત્તરમાં અપરજિત નામે દાર જાણવાં. એ પ્રમાણે દુકાણુમાં જગતીતું સ્વરૂપ જાણવું. ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં જેમ લાંબા વૈતાલય આવેલા છે, તેમ હિમવંત ક્ષેત્રમાં શબ્દાપાતી નામે ગોળ વૈતાલય આવેલો છે. હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના મધ્યમાં ચિકટાપાતી નામે ગોળ વૈતાલય પર્વત આવેલો છે. હરિવર્ષ ક્ષેત્રની વચમાં ગંધાપાતી નામે ગોળ વૈતાલય પર્વત છે. અને રમ્યક ક્ષેત્રની વચમાં માલ્યવાન નામે ગોળ વૈતાલય પર્વત છે. એ પ્રમાણે ચાર ગોળ વૈતાલય પર્વતો જાણવા. ૨૬૫

ગોળ વૈતાલયની બાકીની બીના તથા લવણ સમુદ્રની બીના વગેરે પાંચ પ્રલોકોમાં જાણાવે છે:—

ઉંચાઈમાંહી સહસ યોજન આકૃતિ પાલા સખા,
લવણાબ્ધિ જંબૂદ્વીપ ફરતો દુગુણુ તે વિસ્તારમાં;
મધ્યેજ યોજન સહસ ઉંડો બે તરફની જગતીથી,
પંચાણુ સહસ યોજન સુધી જલ તાસ વધતું નિયમથી. ૨૬૬

મધ્યમાં દશ સહસ યોજનમાં શિખા લવણાબ્ધિની,
ઉંચી સહસ સોલ યોજનો જલવેલ ઉપરે તેહની;
બે ગાઉ સુધી ઉંચી વધે બે વાર પ્રતિદિન જાણીયે,
લવણાબ્ધિ મધ્યે ચાર દિશિ પાતાલકલશા ભાનીએ. ૨૬૭

રૂપાંશુ:—આ ચારે ગોળ વૈતાલયો પાલા સરખા આકારવાળા છે અને તેમની ઉંચાઈ એક હજાર યોજન જેટલી છે. હવે જંબૂદ્વીપને ફરતો જે બે લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો લવણ સમુદ્ર આવેલો છે તેનું વર્ણન શરૂ કરે છે:—આ લવણ સમુદ્ર મધ્ય ભાગમાં એક હજાર યોજન ઉંડો છે. જંબૂદ્વીપની જગતીથી લવણ સમુદ્રમાં પંચાણુ હજાર યોજન જઈએ ત્યાં સુધી તેના પાણીની ઉંડાઈ તથા ઉંચાઈ બંને ક્રમે ક્રમે વધતાં જાય છે. તેવીજ રીતે પાતકી ખંડની જગતીથી પણ લવણ સમુદ્રમાં પંચાણુ હજાર યોજન સુધી તેના (પાણીની) ઉંડાઈ તથા ઉંચાઈ ક્રમે ક્રમે વધતાં જાય છે. એ પ્રમાણે બે વખત પંચાણુ હજાર મળી કુલ ૧ લાખ ૯૦ હજાર થયા. બાકી ૧૦ હજાર યોજન વચમાં રહ્યા, ત્યાં તેની (લવણ સમુદ્રના) પાણીની ઉંડાઈ બધે સરખી છે અને તે એક હજાર યોજન પ્રમાણુ છે. આ વચલા દશ હજાર યોજનમાં લવણ સમુદ્રની શિખા આવેલી છે. અને તે શિખાની ઉંચાઈ સોળ હજાર યોજનની છે. એટલે લવણ સમુદ્રની ઘરોળર વચમાં જાણે પાણીનો કોટ હોય તેવી વલયાકાર ફરતી દશ હજાર યોજન પહોળી અને સોળ હજાર યોજન ઉંચી આ શિખા જાણવી. તે શિખાની ઉપર દરરોજ બે વખત બે ગાઉ સુધી ઉંચી પાણીની વેલ વધે છે. કારણ કે લવણ સમુદ્રમાં મધ્ય ભાગમાં ચારે દિશામાં ચાર પાતાલ કલશા આવેલા

છે. તેમાં રહેલા વાયુના ખળબળાટથી આ વેલની વૃદ્ધિ થાય છે. એટલે પાણીની વેલ વધવા માંડે છે. ૨૬૬-૨૬૭

કાલાદિ અમર તિહાં રહે તે કલશકેરા આંતરે,
સહસ સગ શત આઠ ચોરાશી કલશનાના ખરે;
સહસ ખેંતાલીશ નાગકુમાર અંદર વેલને,
ધારતા તિમ સહસ ખેંતોતર ખહાર ભાગે વેલને. ૨૬૮

રૂપાંશુઃ—હવે આની ચાર દિશામાં આવેલા ચાર પાતાલ કલશાનું વર્ણન કરે છે:—આ કલશાની ઠીકરી વજ્રમય છે, તે એક લાખ યોજન ઉંચા છે. વચમાં પહોળાઈ પણ એક લાખ યોજનની છે. તથા ઉપર અને નીચે દશ હજાર યોજન પહોળા છે. પૂર્વ દિશામાં વડવામુખ, દક્ષિણમાં કેયૂપ, પશ્ચિમમાં યૂપ અને ઉત્તરમાં ઇન્દ્રિય એ પ્રમાણે તે પાતાલ કલશાનાં નામ છે. તેમાં નીચેના ત્રીજા ભાગમાં વાયુ છે. વચલા ત્રીજા ભાગમાં પાણી તથા વાયુ છે. અને ઉપરના ત્રીજા ભાગમાં પાણી છે. આ પાતાલ કલશાના અધિપતિ દેવો અનુક્રમે કાલ, મહાકાલ, વેલંધર અને પ્રભંજન એ નામના છે. તેમનું આયુષ્ય એક પત્યોપમનું છે. આ ચાર મુખ્ય પાતાલ કલશના આંતરામાં સાત હજાર આઠસો ને ચોરાસી (૭૮૮૪) નાના પાતાલ કળશો રહેલા છે. આ નાના પાતાલ કલશા એક હજાર યોજન ઉંચા છે. વચમાં પહોળાઈ પણ એક હજાર યોજનની છે. ઉપર નીચે એક સો યોજન જેટલા પહોળા છે. આ શિખાની ઉપર વધતી વેલને અંદરની બાજુએ ખેંતાલીસ હજાર નાગકુમાર દેવો ધારી રાખે છે એટલે રોકે છે. અને બહારની બાજુએ વધતી વેલને ખેંતોતર હજાર નાગકુમાર દેવો રોકી રાખે છે. ૨૬૮

મધ્યમાં ઉડતી શિખા તિમ ઉપરની બે ગાઉની,
વેલને સુર સહસ સાઠે રોકતા તસ પાણિની;
ગોસ્તૂપ આદિક ચાર વેલંધર ગિરિ અહીં દીસતા,
ચાર દેવો ત્યાં વસે ગોસ્તૂપ આદિક ભાસતા. ૨૬૯

રૂપાંશુઃ—શિખાના મધ્ય ભાગમાં બે ગાઉ સુધી વધતી તેની પાણીની વેલને સાઠ હજાર નાગકુમાર દેવો રોકે છે. અહીં લવણ સમુદ્રમાં ૧૨ હજાર યોજન જઈએ ત્યારે ગોસ્તૂપ વગેરે ચાર એટલે ગોસ્તૂપ, દગભાસ, શંખ અને દગસીમ એ નામના ચાર વેલંધર પર્વતો આવેલા છે. અને તે વેલંધર પર્વતોને વિષે અનુક્રમે ગોસ્તૂપ, શિવદેવ, શંખ અને મનોશીલ એ નામના ચાર દેવો વસે છે. ૨૬૯

ચઉ અનુવેલંધરા તે ગિરિ સુરો ચારે વસે,
ચંદ્ર દ્વાપ બે પૂર્વ વિદિશિ સૂર્યદ્વીપ પશ્ચિમ વિષે;

મધ્યમાં તે ખેડની વર ગૌતમ દ્વીપ જાણિયે,
આવાસ ત્યાં સુસ્થિત અમરનો જાણુ કહું ઇમિ જિનવરે. ૨૭૦

રૂપાંટાર્થ:—વળી લવણ સમુદ્રમાં જંબૂદ્વીપની જગતીથી ૧૨ હજાર યોજન છેટે ચાર વિદિશામાં ચાર અનુવેલપાર પર્વતો આવેલા છે તેમના કર્કોટક, વિદ્યુપ્રભ, કૈલાસ અને અરુણપ્રભ એ પ્રમાણે ચાર નામો છે. અને તેને વિષે અનુક્રમે કર્કોટક, કર્કમ, કૈલાસ અને અરુણપ્રભ એ નામના ચાર દેવો વસે છે. જંબૂદ્વીપની જગતીથી પૂર્વ દિશામાં ૧૨ હજાર યોજન છેટે પૂર્વ દિશાની બે વિદિશામાં જંબૂદ્વીપના બે ચંદ્રના બે દ્વીપો આવેલા છે. તેવી જ રીતે પશ્ચિમ દિશાની બે વિદિશામાં બે સૂર્ય સંબંધી બે દ્વીપો આવેલા છે. બે સૂર્ય દ્વીપની વચ્ચેમાં ગૌતમ નામે દ્વીપ આવેલો છે. અને તે દ્વીપને વિષે લવણ સમુદ્રના અધિષ્ઠાયક સુસ્થિત નામના દેવનો આવાસ છે. ૨૭૦

હવે ધાતકી ખંડની બીના વગેરે જણાવે છે:—

લવણ જેવો સ્વાદ જલનો જાણિયે લવણાબ્ધિના,
તાસ ફરતો ધાતકી ક્ષેત્રાદિ બમણા તેહના;
ઇષુકાર ગિરિ બે ઉત્તરે ને દક્ષિણે ના બૂલીએ,
પૂર્વ પશ્ચિમ ભાગ એના એહથી અવધારીયે. ૨૭૧

રૂપાંટાર્થ:—આ લવણ સમુદ્રના પાણીનો સ્વાદ લવણ એટલે મીઠા જેવો ખારો છે, માટે તેનું લવણ સમુદ્ર એવું નામ છે. આ લવણ સમુદ્રને ફરતો બીજી ધાતકી ખંડ આવેલો છે. આ ધાતકી ખંડનો વિસ્તાર લવણ સમુદ્ર કરતાં બમણો છે. અથવા બંને બાજુએ તેની પહોળાઈ ચાર ચાર લાખ યોજન પ્રમાણે છે. વળી અહીં જંબૂદ્વીપના ભરત વગેરે જે ક્ષેત્રો છે તેજ નામના ક્ષેત્રો છે. પરંતુ જંબૂદ્વીપ કરતાં અહીંના ક્ષેત્રોની સંખ્યા બમણી જાણવી. એટલે અહીં બે ભરત, બે ચૈરવત, બે મહાવિદેહ, બે હિમવંત પર્વત, બે શિખરી પર્વત એમ નદીઓ વગેરે પણ જંબૂદ્વીપની અપેક્ષાએ બમણા બમણા જાણવા. ધાતકી ખંડના તેની ઉત્તરમાં તથા દક્ષિણમાં આવેલા બે ઇષુકાર પર્વત વડે બે સરખા વિભાગ પડ્યા છે. તેથી કરીને આ ખંડના પૂર્વ ધાતકી ખંડ અને પશ્ચિમ ધાતકી ખંડ એવા બે વિભાગો કહેવાય છે એમ જાણવું. ૨૭૧

કાલોદધિ સમુદ્રની બીના વગેરે જણાવે છે:—

કાલોદધિ ફરતોજ આની લાખ અડ વિસ્તારમાં,
તાસ ફરતો પુષ્કરદ્વાપાર્ધ સરખો માનમાં;

ઘાતકીમાં નિયમ ભાખ્યો જેહ મેરૂ આદિનો,
પુષ્કરાર્ધે પણ નિયમ તે દુગુણ ક્ષેત્રાદિકતણો. ૨૭૨

સ્પષ્ટાર્થ:—આ ઘાતકી ખંડની ફરતો વલયાકારે કાલોદધિ નામનો ખીજો સમુદ્ર આવેલો છે. તેનો બંને બાજુએ આઠ આઠ લાખ યોજન જેટલો વિસ્તાર બાણવો. ખીજું બધું સ્વરૂપ પ્રાચે લવણ સમુદ્રની જેવું બાણવું. પરંતુ આ કાલોદધિ સમુદ્રનાં પાણીનો સ્વાદ મીઠો છે. પણ ખારો નથી. તેમજ લવણ સમુદ્રની પેઠે આ સમુદ્રમાં શિખા નથી. તેને ફરતો વલયાકારે ત્રીજો પુષ્કરવર નામે ત્રીજો દ્વીપ આવેલો છે. તેની ધરોળર વચમાં વલયાકારે આવેલા માનુષોત્તર નામના પર્વતે તેના બે વિભાગ કર્યા છે. આ દ્વીપનું પ્રમાણ કાલોદધિથી બમાણું એટલે સોળ લાખ યોજન પ્રમાણ છે. એટલે તેના બે વિભાગો આઠ આઠ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળા છે. તેમાં માનુષોત્તર પર્વતની અંદર આવેલા પુષ્કરાર્ધમાં જ મનુષ્યની વસ્તી હોય છે. પરંતુ માનુષોત્તર પર્વતની બહારના પુષ્કરાર્ધમાં મનુષ્યો હોતા નથી. તેથી કરીને જંબૂદ્વીપ, ઘાતકી ખંડ અને પુષ્કરાર્ધ એ અઢી દ્વીપમાં જ મનુષ્યની વસ્તી બાણવી. તેથી અઢી દ્વીપ પ્રમાણ (દ્વીપ સમુદ્ર મળીને ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણ) મનુષ્ય ક્ષેત્ર કહેવાય છે. આ પુષ્કરાર્ધમાં પણ ક્ષેત્રાદિની સંખ્યાનો નિયમ ઘાતકી ખંડ પ્રમાણે બાણવો. એટલે અઢી પણ જંબૂદ્વીપથી ક્ષેત્રાદિકની સંખ્યા બમાણી અથવા ઘાતકી ખંડ જેટલી બાણવી. એટલે બે મેરૂ, બે ભરત, બે ઐરવત, બે મહાવિદેહ વગેરે સમજવું. ૨૭૨

ઘાતકી ખંડ તથા પુષ્કરાર્ધમાં આવેલા મેરૂની ખીના વગેરે બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

મેરૂ નાના ચાર એ બંને વિષે ઉંચાઈમાં,
ઉંચા સહસ ચોરાશી યોજન જમીન પર વિસ્તારમાં;
ચોરાણું સો યોજન તથા ધુરકાંડ મહામેરૂ પરે,
કાંડ બીજો સગ સહસ ઊણ અડસહસ ઊણ પછી ખરે. ૨૭૩

સ્પષ્ટાર્થ:—ઘાતકી ખંડ તથા પુષ્કરાર્ધમાં આવેલા મેરૂ પર્વતનું વર્ણન કરે છે:— ઘાતકી ખંડના પૂર્વાર્ધમાં વચમાં એક મેરૂ પર્વત તથા પશ્ચિમાર્ધમાં વચમાં એક મેરૂ પર્વત એ પ્રમાણે બે મેરૂ પર્વત ઘાતકી ખંડમાં છે. તેવી જ રીતે પુષ્કરાર્ધમાં પણ પૂર્વાર્ધમાં એક મેરૂ અને પશ્ચિમાર્ધમાં એક મેરૂ એમ બે મેરૂ પર્વત હોવાથી ચાર મેરૂ પર્વત અને જંબૂદ્વીપનો એક મેરૂ પર્વત એમ કુલ પાંચ મેરૂ પર્વત છે. તેમાં જંબૂદ્વીપનો મેરૂ પર્વત એક લાખ યોજન ઉંચો છે એ પ્રથમ જણાવ્યું છે. ગાકીના ચાર મેરૂ પર્વતો ઉંચાઈમાં પંચાસી હજાર યોજન પ્રમાણ છે. તેથી તેઓ નાના મેરૂ કહેવાય છે. આ ચાર મેરૂ પર્વતોનો જમીન આગળ ચોરાણું સો યોજન જેટલો વિસ્તાર છે. તેનો પ્રથમ કાંડ

મોટા મેરૂ જેટલો એટલે એક હજાર યોજન પ્રમાણનો જાણવો. બીજો કાંડ મોટા મેરૂના બીજા કાંડથી સાત હજાર યોજન ઓછો છે એટલે મોટા મેરૂનો બીજો કાંડ ૬૩ હજાર યોજનનો છે તેમાંથી સાત હજાર ઓછા કરતાં ૫૬ હજાર યોજન પ્રમાણ બીજો કાંડ જાણવો. તથા ત્રીજો કાંડ આઠ હજાર યોજન ઓછો છે એટલે મોટા મેરૂનો ત્રીજો કાંડ ૩૬ હજાર યોજનનો છે તેમાંથી આઠ હજાર યોજન ઓછા કરવાથી ૨૮ હજાર યોજન પ્રમાણ ત્રીજો કાંડ જાણવો એટલે પ્રથમ કાંડના ૧૦૦૦, બીજાના ૫૬૦૦૦ તથા ત્રીજાના ૨૮૦૦૦ મળી કુલ ૮૫૦૦૦ ઉંચાઈ ચારે મેરૂની જાણવી. ૨૭૩

મુખ્ય મેરૂ સમાન અહીં ભદ્રશાળ નંદનવન કહ્યા,
તેથી ઉપર સૌમનસતણો વિસ્તાર પાંચશતક લણ્યા;
એથી ઉપર પાંડક વનેવિસ્તાર સાધિક ચઉ સયા,
પૂર્વ મેરૂ સમાન ચૂલા ઇમ અઢી દીપો લણ્યા. ૨૭૪

રૂપદર્શ: મુખ્ય મેરૂ એટલે જંબૂદ્વીપના મેરૂ સરખું અહીં ભદ્રશાળ તથા નંદનવન કહેલું છે. તેના ઉપર આવેલ સૌમનસ વનનો વિસ્તાર પાંચસો યોજન જેટલો કહેલો છે. તથા સૌથી ઉપર આવેલ પાંડક વનનો વિસ્તાર ચારસો યોજનથી અધિક પ્રમાણનો છે. તથા અહીં પણ જંબૂદ્વીપના મેરૂ પર્વત ઉપર આવેલી ચૂલિકાની જેમ આઢીસ યોજન ઉંચી ચૂલિકા જાણવી. એ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપ, ધાતકી ખંડ તથા પુષ્કરાર્ધ મળી અઢી દ્વીપનું સ્વરૂપ દુકાણમાં જણાવ્યું. તેની સાથે વચમાં આવેલા લવણ સમુદ્ર તથા કલોદધિનું સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું. કુલ ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણ અઢી દ્વીપની લંબાઈ તથા પહોળાઈ વગેરેની બીના દૂકમાં જણાવી. ૨૭૪

અઢી દ્વીપના પદાર્થોની દૂક બીના વગેરે જણાવે છે:—

તેહમાં દીપો અઢી બે સાગરો પાંત્રીશ વલી,
ક્ષેત્ર મેરૂ પાંચ પર્વત ત્રીશ વર્ષધરા વલી;
દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂ દશ વિજય એકસો સાઠ એ,
પુષ્કરાર્ધ દીપ ફરતો માનુષોત્તર જાણિયે. ૨૭૫

રૂપદર્શ:—આ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જંબૂદ્વીપ, ધાતકી ખંડ અને પુષ્કરાર્ધ એમ અઢી દ્વીપો તથા લવણ સમુદ્ર અને કલોદધિ સમુદ્ર એમ બે સમુદ્રો આવેલા છે. તેમજ કુલ ૩૫ ક્ષેત્રો છે. તે આ પ્રમાણે—૫ ભરતક્ષેત્ર, ૫ ઐરવતક્ષેત્ર, ૫ હિમવંતક્ષેત્ર, ૫ ઐરણ્યવતક્ષેત્ર, ૫ હરિવર્ષક્ષેત્ર, ૫ રમ્યક્ષેત્ર અને ૫ મહાવિદેહક્ષેત્ર એમ કુલ ૩૫ ક્ષેત્રો છે. તેમાંના એકેક ભરત ક્ષેત્રાદિ જંબૂદ્વીપમાં, બે ભરત ક્ષેત્રાદિ ધાતકી ખંડમાં અને એમ બે ભરત ક્ષેત્રાદિ

પુષ્કરાર્ધમાં જાણવા. વળી વર્ષધર પર્વતો ત્રીસ છે. તેમાં ૬ વર્ષધર પર્વતો જંબૂદ્વીપમાં અને ૧૨ વર્ષધર પર્વતો ધાતકી ખંડમાં તથા ૧૨ વર્ષધર પર્વતો પુષ્કરાર્ધમાં જાણવાં. પાંચ દેવકુરૂ અને પાંચ ઉત્તરકુરૂ મળી કુલ ૧૦ કુરૂક્ષેત્રો છે. એક મહાવિદેહમાં ૩૨ વિજયો છે અને કુલ પાંચ મહાવિદેહો હોવાથી બધા મળી એકસો સાઠ વિજયો છે. પુષ્કરાર્ધ પર્વતને ક્ષરતો વલયાકારે માનુષોત્તર પર્વત આવેલો છે. ૨૭૫

માનુષોત્તરગિરિની ખીના વગેરે જણાવે છે:—

અઢી દ્વીપની ખહાર વર્તુલ નગર કિલ્લા સમ દીસે,
સત્તરસો એકવીશ ઉંચો ચાર શત ત્રીસ ભૂમિએ;
છગ સહસ ખાવીશ નીચે સાત શત ત્રેવીસ એ,
મધ્યમાં વિસ્તાર ઉપર ચારસો ચોવીશ એ. ૨૭૬

રૂપાંટાર્થ:—હવે એ માનુષોત્તર પર્વતનું વર્ણન કરે છે:—અઢી દ્વીપની ખહાર વલયાકારે ગોળ નગરના કિલ્લા સરખો આ પર્વત આવેલો છે. તેની ઉંચાઈ સત્તરસો એકવીસ યોજનની (૧૭૨૧) છે. અને ચારસો સવાત્રીસ યોજન જમીનમાં ઉંડો છે. નીચે એક હજાર ને ખાવીસ યોજનની તેની પહોળાઈ છે. અને મધ્યમાં સાતસો ને તેત્રીસ યોજન જેટલી તેની પહોળાઈ છે. તથા સૌથી ઉપર ચારસો ને ચોવીસ યોજન જેટલી તેની પહોળાઈ છે. ૨૭૬

માનુષોત્તર નામની સાર્થકતા વગેરે જણાવે છે:—

ખહાર એની મનુજના જન્મહિ કદિ હોતા નથી,
ત્યાં ગયેલા ચારણાદિક સાધુ પણ ભરતા નથી;
માનુષોત્તર નામ તેથી ખહાર માનવ ક્ષેત્રની,
સત્તા ન બાહર અગ્નિ વીજળી મેઘનદી કાલાહિની. ૨૭૭

રૂપાંટાર્થ:—આ માનુષોત્તર પર્વતની ખહાર મનુષ્યનું જન્મ કે મરણ કદાપિ પણ થતું નથી. કારણ કે મનુષ્ય ક્ષેત્ર મૂકીને નંદીશ્વરહિ દ્વીપને વિષે ચૈત્યોને વંદન કરવા ગયેલા વિદ્યાચારણ વગેરે મુનિઓ પણ ત્યાં મરણ પામતા નથી. અને આથીજ કરીને આ પર્વતનું નામ પણ માનુષોત્તર પર્વત છે. અથવા તો મનુષ્યના જન્મ મરણ અઢી દ્વીપ રૂપ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ થાય છે. પરંતુ તેની ખહાર થતા નથી. વળી આ મનુષ્ય ક્ષેત્રની ખહાર બાહર અગ્નિકાય હોતો નથી. તેમજ વીજળી, મેઘ, નદી તથા દિવસ અને રાત્રી થવા રૂપ કાલ વગેરે પણ હોતા નથી. ૨૭૭

અંતરદ્વીપની બીના વગેરે જણાવે છે:—

અંતરદ્વીપ ક્ષેત્ર પાંત્રીશ સ્થાન મનુજેત્પત્તિના,
લખિંધ વિદ્યા સંહરણુથી મેરગિરિ આદિ તથા;
શિખર પર અઢી દ્વીપમાં બંને સમુદ્રે લાભતા,
તે નરા દ્વીપાદિ ભેદે નામ જૂદા પામતા. ૨૭૮

રૂપસાધ્ય:—હવે મનુષ્યની ઉત્પત્તિનાં સ્થાન રૂપ પર અંતરદ્વીપો છે. તેનું દ્રઢું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જાણવું. ભરત ક્ષેત્રની ઉત્તરમાં આવેલ હિમવંત પર્વત તથા ઐરવત ક્ષેત્રની દક્ષિણમાં આવેલ શિખરી પર્વત એ બે પર્વતના પૂર્વ અને પશ્ચિમ છેડા લવણ સમુદ્રને અડેલા છે. એ બે પર્વતના ચાર છેડામાંથી લવણ સમુદ્રની અંદર બે બે દાઢાઓ નીકળેલી છે. એટલે કુલ આઠ દાઢાઓ થઈ. અને દરેક દાઢા ઉપર સાત સાત અંતરદ્વીપો છે એટલે સાતને આઠે ગુણતાં કુલ ૫૬ અંતરદ્વીપો થાય છે. આ અંતરદ્વીપોમાં યુગલિઆ મનુષ્યો વસે છે. એ પ્રમાણે ૫૬ અંતરદ્વીપો તથા પૂર્વે કહેલા પાંચ ભરત વગેરે ૩૫ ક્ષેત્રો તથા ૫ દેવકુરુ અને ૫ ઉત્તરકુરુ મળી કુલ ૧૦૧ ક્ષેત્રોમાં મનુષ્યની ઉત્પત્તિ જાણવી. આ મનુષ્યોના ત્રણ ત્રણ ભેદો છે. ૧ ગર્ભજ મનુષ્ય પર્યાયા, ૨ ગર્ભજ મનુષ્ય અપર્યાયા, ૩ સંભૂર્ષિમ અપર્યાયા એ પ્રમાણે ત્રણ ભેદો છે. તેથી ૧૦૧ ને ત્રણે ગુણવાથી મનુષ્યના બધા મળીને ૩૦૩ ભેદો જાણવા. અઢી દ્વીપના બાકીના સ્થાનમાં તથા મેર પર્વત આદિના શિખર ઉપર તેમજ બે સમુદ્ર વગેરે સ્થળે કોઈએ સંહરણ કરવાથી લખિંધના બળથી અથવા વિદ્યાના બળથી ગમનાદિ કરતા મનુષ્યો લાભે છે. ખરા પણ મનુષ્યોના જન્મ મરણ અઢી દ્વીપમાં જ થાય. અહીં દ્વીપાદિના ભેદથી મનુષ્યોના ભેદો જાણવા. જેમકે ભરત ક્ષેત્રમાં જન્મેલા મનુષ્યો ભરત ક્ષેત્ર મનુષ્ય કહેવાય વગેરે. ૨૭૮

મનુષ્યના ભેદ, સાડી પચ્ચીસ આર્ય દેશ વગેરે બીના જણાવેછે:—

બે ભેદ આર્ય મ્લેચ્છ નરના ભેદ ષટ આર્યોતણા,
ક્ષેત્રાર્ય ઉપજે કર્મભૂમિએ સાડી પચ્ચીસ દેશના;
ભરતક્ષેત્રે આર્ય લાખ્યા આર્ય દેશો નગરથી,
ગોળખાયા મગધદેશ પ્રસિદ્ધ રાજગૃહી થકી. ૨૭૯

રૂપસાધ્ય:—મનુષ્યોના બે પ્રકાર છે. ૧ આર્ય. ૨ મ્લેચ્છ. તેમાં આર્યોના ૬ પ્રકારો છે. ૧ ક્ષેત્ર આર્ય, ૨ જાતિ આર્ય, ૩ કુળ આર્ય, ૪ કર્મ આર્ય, ૫ શિલ્પ આર્ય, અને ૬ દ્વા લાખ્યા આર્ય. તેમાં પ્રથમ ક્ષેત્ર આર્યો પંદર કર્મભૂમિની અંદર ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં આ ભરત ક્ષેત્રની અંદર સાડી પચ્ચીસ દેશોમાં ઉત્પન્ન થએલા ક્ષેત્ર આર્ય કહેવાય છે. આ

આર્ય દેશો તેમના નગરીથી આ પ્રમાણે ઓળખાય છે. જેમ કે રાજગૃહી નગરીથી મગધ દેશની પ્રસિદ્ધિ થયેલી છે. એ પ્રમાણે બીજી કઈ કઈ નગરીથી કયો દેશ ઓળખાય છે તે હવે પછીના ત્રણ સ્લોકમાં જણાવે છે. ૨૭૯

આર્ય દેશની રાજધાની વગેરે જણાવે છે:—

અંગ અંપાનગરીથી ને અંગ તામ્રલિપ્તીથી,
દેશ કાશી વણારસીથી કલિંગ કાંચનપુરીથી;
દેશ કોશળ અયોધ્યાથી કુરૂ હિસ્તનાપુર થકી,
શૌર્યપુરથી કુશાર્ત્ત તિમ પંચાલ કાંપિલ્યપુર થકી. ૨૮૦

રૂપદ્ધાર્થ:—કયા દેશની કઈ રાજધાની છે તે જણાવે છે:—અંગ દેશ અંપા નગરીથી શોભે છે. તથા અંગ દેશ તામ્રલિપ્તિ નગરીથી, કાશી દેશ વણારસી નગરીથી અને કલિંગ દેશ કાંચનપુરીથી શોભે છે. કોશલ દેશ અયોધ્યા (સાકેત) નગરીથી અને કુરૂદેશ હસ્તિનાપુરથી શોભે છે. કુશાર્ત્ત દેશ શૌર્યપુરીથી અને પંચાલ દેશ કાંપિલ્યપુરથી પ્રસિદ્ધ છે. એટલે અંગ દેશની રાજધાની અંપાનગરી, અંગ દેશની રાજધાની (મુખ્ય નગરી કે ન્યાં રાજ રહે) તામ્રલિપ્તિ નગરી, કાશી દેશની વણારસી નગરી, કલિંગ દેશની કાંચનપુરી, કોશલ દેશની અયોધ્યા નગરી, કુરૂદેશની રાજધાની હસ્તિનાપુર, કુશાર્ત્ત દેશની શૌર્યપુરી, અને પંચાલ દેશની રાજધાની કાંપિલ્યપુર જાણવું. અહીં એક દેશ અને તેની મુખ્ય નગરી કેમસર જણાવી છે. ૨૮૦

જંગલ અહિચ્છત્રા મિથિલા વિદેહ સોરઠ દ્વારકા,
વત્સ કૌશાંબી મલય ભદ્રિલ પ્રસિદ્ધિ પામિયા;
નાંદિપુર સંદર્ભ પુનરૂચ્છા વરૂણ તિમ મત્સ્ય એ,
વૈરાટનગરીથી જ ચેદી શુક્તિમતીથી જાણિયે. ૨૮૧

રૂપદ્ધાર્થ:—જંગલ દેશની રાજધાની અહિચ્છત્રા નગરી, વિદેહ દેશની મિથિલા નગરી અને સોરઠ દેશની દ્વારકાપુરી રાજધાની છે. વત્સ દેશની કૌશાંબી નગરી અને મલય દેશની ભદ્રિલપુર રાજધાની છે. સંદર્ભ દેશની રાજધાની નાંદિપુર અને વરૂણ દેશની પુનરૂચ્છા નગરી તથા મત્સ્ય દેશની રાજધાની વિરાટ નગર છે. અને ચેદી દેશની રાજધાની શુક્તિમતી નગરી જાણવી. ૨૮૧

ઐષ્ય દેશ દશાર્ણ મૃત્તિકાવતીથી ધારીયે,
ત્રીતલયપુર સિંધુ મથુરાથી જ સૌવીર જાણિયે;

અપાપા સૂરસેન ભંગી માસપુરીવર્ત દેશ એ,
કુણાલ શ્રાવસ્તી વલી લાટ વર્ષ વિચારીએ. ૨૮૨

રૂપાટાર્થ:—દશાણુ દેશની રાજધાની મૃત્તિકાવતી નગરી ગણાય છે. સિંધુ દેશની રાજધાની વીતલય પત્તન નામે નગર છે. અને સોવીર દેશની રાજધાની મથુરા નગરી બાણવી. સૂરસેન દેશની રાજધાની અપાપા નગરી તથા માસપુરીવર્ત દેશની ભંગી નગરી રાજધાની છે. કુણાલ દેશની રાજધાની શ્રાવસ્તી નગરી, અને લાટ દેશની રાજધાની કૌટીવર્ષપુરી બાણવી. ૨૮૨

ક્ષેત્ર આર્યની બાકીની બીના પૂરી કરી જાતિ આર્યની બીના જણાવે છે:—

દેશ કેતક અર્ધ શ્વેતાંબી થકી તીર્થંકરા,
જન્મે અહીં ચક્રી તથા બલદેવ આદિ મહાનરા;
ઇક્ષ્વાકુ આદિમાં થયેલા જાતિ આર્ય ન ભૂલીએ,
કુલકરાદિક પેઢીના કુલ આર્ય માનવ માનીએ. ૨૮૩

રૂપાટાર્થ:—કેતક દેશના અર્ધ લાગની રાજધાની શ્વેતાંબી નગરી બાણવી. એ પ્રમાણે કુલ સાડી પચીસ આર્ય ક્ષેત્રો બાણવા. તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવો, પ્રતિ વાસુદેવો, બલદેવો વગેરે શલાકા પુરૂષો આ આર્ય ક્ષેત્રોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઇક્ષ્વાકુ, ઉગ્ર, શાત આદિ ઉત્તમ વંશમાં જન્મેલા જાતિ આર્ય કહેવાય છે એ વાત ભૂલવી નહિ. કુલકર વગેરે એટલે ચક્રવર્તી વાસુદેવ બલદેવ વગેરેની પરંપરામાં ઉત્પન્ન થયેલા તે કુલ આર્ય કહેવાય છે એમ બાણવું. ૨૮૩

શુભ કર્મથી નિર્વાહકા કર્મચાર્ય માનવ જાણિયે,
શિષ્યાર્ય કુંભારાદિ તિમ પૂજારિ આદિ માનીએ;
શિષ્ટભાષાથી કહે વ્યવહાર ભાષાઆર્ય એ,
ધર્મનાજ અજાણુ યવન પ્રમુખ મ્લેચ્છો ધારિયે. ૨૮૪

રૂપાટાર્થ:—શુભ કર્મ એટલે પૂજન કરવું, કરાવવું, શાસ્ત્રી ભણવાં, ભણાવવાં વગેરે તથા બીજા સારાં કાર્યોથી નિર્વાહકા એટલે આજીવિકા અગ્રાવનારા તે કર્મચાર્ય બાણવા. તથા શિષ્યાર્ય તે કુંભારાદિક એટલે કુંભાર, વણકર, નાપિત (હબમ) તથા દેવળ પૂજારાદિક બાણવા. જેઓ વ્યવહારમાં શિષ્ટ ભાષા એટલે શુદ્ધ ભાષાનો પ્રયોગ કરનારા છે તેઓ ભાષા આર્ય કહેવાય છે. એમ છ પ્રકારના આર્યો બાણવા. હવે મનુષ્યના બીજા પ્રકારમાં મ્લેચ્છો બાણવા, જેઓ ધર્મના જ અજાણુ છે. એટલે ધર્મ શું ચીજ છે? તેને પણ બાણતા નથી

તે સ્કેન્દ્રો જાણવા. તેમના યવન, શાક, શબર વગેરે અનેક પ્રકારો છે. ૨૮૪
હવે ત્રણ સ્લોકોમાં અંતર દ્વીપના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ વગેરે જણાવે છે:—

હિમવંત ઉત્તરમાં ભરતની શિખરી ઐરવત દક્ષિણે,
ગિરિ ખેડે પૂર્વ સમુદ્રથી પશ્ચિમ જલધિ સુધી દીર્ઘ એ;
પર્યંતમાં એ તેમના દિશિ મુખ તરફ દાઢા કહી,
રણશિંગડાકારે થતી લવણાબ્ધિની માંહે ગઈ. ૨૮૫

ચાર દાઢા એકની ધમ આઠ દાઢા ખેડેની;
પ્રત્યેક પર દ્વીપ સાત ગણતાં હોય છપ્પન આઠની;
અહીં યુગલિયા આઠસો ધનુ દેહ જાણો તેમનો,
આયુ પદ્યાસંખ્ય ભાગે ભાવિ ભવ સમ સ્વર્ગનો. ૨૮૬

સ્પષ્ટાર્થ:—અંતરદ્વીપો કયાં આવેલા છે તે જણાવે છે. ભરતક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં હિમવંત પર્વત આવેલો છે. તથા ઐરવત ક્ષેત્રની દક્ષિણે શિખરી પર્વત આવેલો છે. એ બંને પર્વતો પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશામાં સમુદ્ર સુધી લાંબા છે. અને તેમના બંને છેડાઓ-માંથી સમુદ્રની અંદર રણશિંગડાના આકારે બે દાઢાઓ નીકળેલી છે. એ પ્રમાણે એક પર્વતની ચાર દાઢા હોવાથી તે બંને પર્વતની આઠ દાઢાઓ થાય છે. હવે દરેક દાઢાને વિષે સાત સાત અંતર દ્વીપ હોવાથી આઠને સાતે ગુણવાથી છપ્પન અંતર દ્વીપો થાય છે. આ અંતરદ્વીપોને વિષે યુગલિયા મનુષ્યો રહે છે. આ મનુષ્યોના શરીરનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ ૮૦૦ આઠસો ધનુષ્યનું જાણવું. વળી તેમનું આયુષ્ય પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું હોય છે. અને તેઓનો ભાવિભવ એટલે આવતો ભવ દેવનો હોય છે. કારણ કે યુગલિયા મરીને અવશ્ય દેવ જ થાય એવો નિયમ છે. અને ત્યાં તેમનું આયુષ્ય અહીંના આયુષ્ય જેટલું એટલે ઉત્કૃષ્ટથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું અથવા તેથી ઓછું આયુષ્ય હોય છે. યુગલિયાના થનારા દેવ ભવના આયુષ્યનો એવો નિયમ છે કે અહીં તેમનું જેટલું આયુષ્ય હોય તેટલું અથવા તેનાથી ઓછું આયુષ્ય તેમનું દેવલોકમાં હોય. પરંતુ અહીંના કરતાં વધારે આયુષ્ય તેમનું દેવલોકમાં હોય નહિ ૨૮૫-૨૮૬

એકાંતરે આહાર ઇન્દ્રિયા અપત્ય કેરી પાલના,
દિવસ અજ્યાશી ગણો ભેદો વિષે ગર્ભજ તણા;
યુગલિકપણથી તેહ અંતરદ્વીપ માનવ ના મુણે,
ધર્મ તેમ અધર્મને ધારે ન તીવ્ર કપાયને. ૨૮૭

સ્પષ્ટાર્થ:—આ યુગલિયાઓને એકાંતર એટલે એક દિવસના અંતરે આહારની ઇચ્છા થાય છે. તેઓ અપત્ય પાલના એટલે બચ્ચાનું પાલન અજ્ઞાએસી દિવસ સુધી કરે છે. ત્યાર પછી મા ગાયનું મરણ થાય છે. આ અંતરદ્રીપના મનુષ્યો ગર્ભજ યુગલિયાના લેદોમાં ગણાય છે. અહીંના મનુષ્યો પર્મ તથા અપર્મને બાણતા નથી. તેમજ સ્વભાવથી તીવ્ર કષાયને એટલે અત્યંત રાગ તેમજ દ્વેષને ધારણ કરતા નથી. એટલે સરળ પરિણામવાળા હોય છે. ૨૮૭

હવે ચાર શ્લોકોમાં મનુષ્યના દંડકને વિષે શરીર વગેરેની બીના જણાવે છે:—

સામાન્યથી નર દંડકે દેહાદિ દ્વાર વિચારણા,
તનુ પાંચ ગઉ ત્રણ દેહ સાધિક લાખ ઉત્તર દેહના;
અંગુલ અસંખ્ય વિભાગ તનુ અવગાહનાજ જ્ઞાન્યથી,
સંઘયણુ ષટ્તિમ સોલ સંજ્ઞા સર્વ સંસ્થાનો વલી. ૨૮૮

સ્પષ્ટાર્થ:—સામાન્ય રીતે મનુષ્યના દંડકને વિષે દેહાદિ એટલે શરીર વગેરેની બીના જણાવે છે:—મનુષ્યને ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કર્મણુ એમ પાંચે શરીરો હોય છે. તથા મૂલ ઔદારિક શરીર ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉનું હોય છે. અને તે દેવકુર તથા ઉત્તરકુરના મનુષ્ય આશ્રીને તેમજ અવસર્પિણીના પહેલા આરાના મનુષ્ય આશ્રી બાણવું. તથા ઉત્તર વૈક્રિય શરીર જે વૈક્રિય લખિવાળા મુનિરાજ બનાવે છે તે એક લાખ ભોજનથી કાંઈકે (ચાર અંગુલ) અધિક હોય છે. જ્ઞાન્યથી ઔદારિક શરીરની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી હોય છે. વજ્રકપલ નારાય વગેરે છએ સંઘયણુ, તેમજ આહારાદિ સોળે સંજ્ઞાઓ તથા સમયતુરસ્ત વગેરે છએ સંસ્થાનો તેમને હોય છે. જો કે એક મનુષ્યને તો એકજ સંઘયણુ તથા એકજ સંસ્થાન હોય છે, પરંતુ અહીં સમુદાય આશ્રીને કહેતા હોવાથી છએ સંઘયણુ તથા છએ સંસ્થાન કહ્યાં છે. એમ આગળના દ્વારોમાં પણ સમજવું. ૨૮૮

ચઉ કષાયો સર્વ લેશ્યા પાંચ ઇંદ્રિય સાત ને,
સમુદ્ધાતો દૃષ્ટિ ત્રણ ચઉ દર્શનો પણ નાણુને;
અજ્ઞાન ત્રણ વલિ યોગ પંદર ખાર ઉપયોગો વલી,
ઉપપાત વ્યવને એક બે ત્રણ માન એહ જ્ઞાન્યથી. ૨૮૯

સ્પષ્ટાર્થ:—ક્રોધ વગેરે ચારે કષાયો તથા કૃષ્ણ વગેરે છએ લેશ્યાઓ, સ્પર્શેન્દ્રિય વગેરે પાંચે ઇન્દ્રિયો તથા વેદના સમુદ્ધાત વગેરે સાતે સમુદ્ધાતો ગર્ભજ મનુષ્યને હોય છે. સમકિતદૃષ્ટિ મિશ્રદૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ એ ત્રણે દૃષ્ટિઓ તથા ચક્ષુ દર્શન વગેરે ચારે દર્શનો

મનુષ્યોને હોય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોને મતિજ્ઞાન વગેરે પાંચે જ્ઞાનો હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ મનુષ્યોને મતિ અજ્ઞાન વગેરે ત્રણ અજ્ઞાનો હોય છે, તથા સત્યમનોયોગ વગેરે પંદર યોગો, તથા પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને ચાર દર્શનના ઉપયોગ મળી બારે ઉપયોગો સામાન્યથી મનુષ્યના હંડકમાં હોય છે. વળી ઉપજવાની તથા મરવાની સંખ્યા જઘન્યથી એક, બે, ત્રણની જાણવી. ૨૮૬

ઉત્કૃષ્ટ સંખ્ય અસંખ્ય વિરહે એક સમય જઘન્યથી,

ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત ત્રણ પદ્યાયુ પણ ઉત્કૃષ્ટથી;

અંતર્મુહૂર્ત જઘન્યથી પર્યાપ્તિ ૫૮ દિશિ ૫૮ તણે,

આહાર સંજ્ઞા બે ગતિ ચોવીશ હંડકમાં મુણે. ૨૮૦

સ્પષ્ટાર્થ:—વળી તે મનુષ્યોમાં ઉત્કૃષ્ટથી ઉપજવાની તથા મરવાની સંખ્યા સંખ્યાતી અસંખ્યાતી જાણવી. પરંતુ ગર્ભજ મનુષ્યોની સંખ્યા તો સંખ્યાતીજ જાણવી. કારણ કે ગર્ભજ મનુષ્યો સંખ્યાતાજ છે. હવે ઉપજવાનો તથા મરવાનો વિરહ કાલ કહે છે. તેમાં જઘન્યથી એક સમયનો વિરહકાલ છે. એટલે એક સમય સુધી મનુષ્યમાં કોઈ ઉપજે નહિ તેમજ એક સમય સુધી કોઈ મરે નહિ. પરંતુ એક સમય પછી કોઈનું જન્મ મરણ થાય. અને ઉત્કૃષ્ટથી બાર મુહૂર્તનો વિરહકાલ અથવા જન્મ મરણનું આંતર જાણવું. એટલે મનુષ્યમાં કોઈ ન ઉપજે કે ન મરે તેવો કાલ વપારેમાં વધારે ૧૨ મુહૂર્તનો જાણવો, વળી મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્રણ પદ્યોપમનું તે યુગલિયાની અપેક્ષાએ જાણવું, અને જઘન્ય આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જાણવું. આહાર વગેરે છએ પર્યાપ્તિઓ તેમને હોય છે. તથા પૂર્વાદિ છએ દિશાનો આહાર અને દીર્ઘકાલિકી તથા દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી એ બે સંજ્ઞાઓ હોય છે. મનુષ્યોની ગતિ અથવા મરીને જે ઉપજવું તે ચોવીસે હંડકોમાં થાય છે. તે ૨૪ હંડકો આ પ્રમાણે—૧૦ જીવનપતિ, ૧ વ્યંતર, ૧ જ્યોતિષિ અને ૧ વૈમાનિક એ પ્રમાણે ૧૩ હંડક દેવતાના, પૃથ્વીકાય વગેરે પાંચ સ્થાવરેના પાંચ મળી ૧૮ હંડક થયા. ને ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના ત્રણ મળી ૨૧ હંડકો. તેમાં નારકીનો ૧ હંડક, મનુષ્યનો ૧ હંડક, તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો એક હંડક એ ત્રણ ઉમેરવાથી ૨૪ હંડક જાણવા. ૨૮૦

આગતિ બાવીશ હંડકથી ત્રણે વેદો ભણ્યા,

બાવીશ દ્વરો જિમ થોડે તિમ બુદ્ધિથી જ વટાવવા;

જેમ કેવલ નાણુ ચોથું નાણુ વિરતિવંતને,

દેહ આહારક તથા ઉત્કૃષ્ટ આયુ યુગલિને. ૨૮૧

સ્પષ્ટાર્થ:—હવે મનુષ્યમાં આગતિ કહે છે:—ઉપરના શ્લોકમાં જણાવેલા ૨૪ હંડકોમાંથી તેઉકાય અને વાઉકાય એ બે સ્થાવરના હંડકો સિવાય બાકીના ૨૨ હંડકના જીવો મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ક્ષુદ્ર તેઉકાય અને વાઉકાય જીવો મરીને મનુષ્યમાં ઉપજતા નથી. વળી

મનુષ્યમાં સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસક વેદ એમ ત્રણ વેદો લાણ્યા એટલે કહ્યા છે. એ પ્રમાણે ણાવીસ દ્વારે મનુષ્યોમાં કહ્યા. તેમાંથી કયા મનુષ્યને કયું દ્વાર કેવી રીતે હોય તે પોતાની બુદ્ધિથી વિચારીને ઘટાવવું. જેમકે કેવલજ્ઞાન તથા મનઃપર્યાવરણનું વિરતિવાળા મનુષ્યોમાં કોઈકને હોય. પણ વિરતિ વિનાના મનુષ્યમાં ન હોય. તે પ્રમાણે આહારક શરીર તથા વૈકિય શરીર બધા મનુષ્યોને ન હોય. આહારક શરીર આહારક લબ્ધિવાળા ચૌદપૂર્વી સાધુને જ હોય. અને વૈકિય શરીર વૈકિય લબ્ધિવાળા મનુષ્યને હોય. ત્રણ ગાઉનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય યુગલિયા મનુષ્ય આશ્રયો જાણવું. આ પ્રમાણે બીજી પણ બીના પોતાની બુદ્ધિથી જાણવી. ૨૯૧

હવે અઢી દ્વીપની બહારના દ્વીપાદીનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

માનુષોત્તરની પછી વસ્તી નથી જ્યાં મનુજની,
પુષ્કરાર્ધ અપર રહ્યું ચોમેર ફરતો તેહની;
પુષ્કરોહક જલધિ દ્વીપ સમુદ્ર વાણી વર અને,
ક્ષીરવર ધૃતવર પછી છે ઇક્ષુવર દ્વીપ જલધિએ. ૨૯૨

રૂપાંટકાર:—પુષ્કરવર દ્વીપની મધ્યમાં વલયાકારે આવેલા માનુષોત્તર પર્વતની બહાર આવેલા દ્વીપો તથા સમુદ્રોમાં મનુષ્યની વસતી હોતી નથી. એટલે ત્યાં મનુષ્યોનાં જન્મ મરણ થતાં નથી. પરંતુ લબ્ધિવંત મનુષ્યો ત્યાં ગમનાગમન કરી શકે છે. એ માનુષોત્તર પર્વતની બહાર ગાકીનું મનુષ્યની વસ્તી વિનાનું પુષ્કરાર્ધ જાણવું. અને તેને ફરતો પુષ્કરવર નામનો સમુદ્ર જાણવો. ત્યાર પછી વાણીવર નામે દ્વીપ અને તેને ફરતો વાણીવર નામે સમુદ્ર જાણવો. ત્યાર પછી ક્ષીરવર નામે દ્વીપ અને ક્ષીરવર નામે સમુદ્ર આવે છે. તેને ફરતો ધૃતવર નામે દ્વીપ અને ત્યાર પછી ધૃતવર નામે સમુદ્ર આવ્યો છે. ત્યાર પછી ઇક્ષુવર નામે દ્વીપ અને તેને ફરતો ઇક્ષુવર નામે સમુદ્ર જાણવો. ૨૯૨

આઠમા નંદીશ્વર દ્વીપનું સ્વરૂપ ૧૩ સ્લોકોમાં જણાવે છે:—

તે પછી દેવલોક જેવો આઠમો નંદીશ્વરો,
ઉદ્યાનવાળો ભક્તિલીન ઇંદ્રાદિથી બહુ સુંદરો;
મધ્ય ભાગે એહની પૂર્વાદિમાં અંજનસમા,
ચાર અંજનગિરિ અધિક દશ સહસ તલ વિસ્તારમાં. ૨૯૩
ઉપર એક હજારનો વિસ્તાર ઉંચા જેટલા,
ક્ષુદ્ર મેરૂ તણી સહસ પંચાશી યોજન એટલા;

પૂર્વમાં દેવરમણ નિત્યોદ્યોત દક્ષિણ જાણિયે,
પશ્ચિમ સ્વયંપ્રભ ઉત્તરે રમણીય અંજનગિરિ કહે. ૨૬૪

રૂપાંટાર્થ:—એ પ્રમાણે કુલ સાત દ્વીપ અને સાત સમુદ્ર ગયા પછી આઠમો નંદીશ્વર નામે દ્વીપ આવે છે. તે દેવલોકના જેવી શોભાવાળો છે. કારણ કે તેમાં ઉદ્યાનો એટલે બગીચાઓ વગેરે સુંદર પદાર્થો આવેલા છે તથા જિનેશ્વરની ભક્તિમાં લીન થએલા ઇન્દ્ર વગેરે દેવોથી શોભાયમાન છે. આ દ્વીપના મધ્ય ભાગમાં પૂર્વ વગેરે ચાર દિશાઓમાં અંજનસભા એટલે શ્યામ વર્ણવાળા ચાર અંજનગિરિ પર્વતો આવેલા છે. તેમનો મૂલમાં વિસ્તાર દશ હજાર યોજનથી કંઈક અધિક હોય છે. તેમજ આ ચારે અંજનગિરિનો શિખર ઉપર વિસ્તાર એક હજાર યોજનનો હોય છે. વળી તેમની ઉંચાઈ લઘુ મેરૂ પર્વત જેટલી એટલે પંચાસી હજાર યોજન જેટલી કહેલી છે. હવે ચાર અંજનગિરિનાં નામ આ પ્રમાણે જાણવાં—પૂર્વ દિશામાં દેવરમણ નામે અંજનગિરિ છે. દક્ષિણ દિશામાં નિત્યોદ્યોત નામે અંજનગિરિ, પશ્ચિમ દિશામાં સ્વયંપ્રભ નામે અંજનગિરિ તથા ઉત્તર દિશામાં રમણીય નામે અંજનગિરિ આવેલો છે. ૨૬૩—૨૬૪

તે ચારની પર યોજનો સો દીર્ઘ અર્ધા વિસ્તૃતા,
ખડોતેર યોજન ઉંચ ચૈત્યો જિનતણા નિત ચળકતા;
ચાર દ્વાર દરેક ચૈત્યે તેહ ઉંચા યોજનો,
સોલ, આઠ પ્રવેશમાં વિસ્તાર પણ અઠ યોજનો. ૨૬૫

રૂપાંટાર્થ:—આ ચારે અંજનગિરિ પર્વતોની ઉપર એક એક જિનચૈત્ય આવેલું છે. એટલે ચાર અંજનગિરિ ઉપર ચાર ચૈત્યો છે. તે ચૈત્યો સો યોજન લાંબા છે અને તેથી અર્ધા વિસ્તારમાં છે એટલે પચાસ યોજન પહોળા છે. તથા ખડોતેર યોજન ઉંચાં આ ચૈત્યો છે. આ શાશ્વતા ચૈત્યો હંમેશાં ચળકતા જણાય છે. દરેક ચૈત્યેને વિષે ચારે દિશામાં એક એક દ્વાર હોવાથી ચાર દ્વારો છે. તે દરેક દ્વાર સોલ યોજન ઉંચાં છે. પ્રવેશના ભાગમાં આઠ યોજન પ્રમાણ છે તથા પહોળાઈમાં પણ આઠ યોજન છે. ૨૬૫

તે દ્વાર આશ્રય નાગ વૈમાનિક સુવર્ણ અસુરતણા,
તેમના નામે જ તે પ્રખ્યાત મધ્યે દ્વારના;
મણિપીઠિકા સોલ યોજનો લંબાઈ ને વિસ્તારમાં,
આઠ યોજન તેહ ઉંચી દેવચ્છંદો તેહમાં. ૨૬૬

રૂપ ટાંકાર્થ:—આ દ્વારો નાગકુમારદેવ, વૈમાનિકદેવ, સુવર્ણકુમારદેવ તથા અસુરકુમાર દેવોના આશ્રય રૂપ છે, અને તેથી તે દ્વારો પણ તે દેવોનાજ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે ચારે દ્વારના

મધ્ય લાગમાં મણિપીઠિકા એટલે મણિમય એટલો છે. તે મણિપીઠિકા સોલ યોજન લાંબી, સોલ યોજન પહોળી તેમજ આઠ યોજન ઉંચી છે. આવી મણિપીઠિકા પરઉ દેવચ્છંદક (દેવચ્છંદો-એક જાતની બેઠક જેની ઉપર પ્રતિમાજી હોય છે). ૨૬૬

વિસ્તાર ને ઉંચાઈમાં તે અધિક પીઠિકા થકી,
પ્રત્યેક દેવચ્છંદ ઉપરે શાશ્વતી નિશ્ચય થકી;
રત્નમય બેઠેલ પર્યાકાસને નિજ પરિવૃતા,
રૂપભાદિ નામ ધરંત પ્રતિમા એક સો અડ લાપતા. ૨૬૭

સ્પષ્ટાર્થ:—તે દેવચ્છંદક વિસ્તાર (પહોળાઈમાં) તેમજ ઉંચાઈમાં પીઠિકાના પ્રમાણ કરતાં વધારે પહોળો અને ઉંચો છે. તે દરેક દેવચ્છંદક ઉપર નિશ્ચયથી શાશ્વતી નક્ષલ, વર્ધમાન, ચંદ્રાનન અને વારિષેણ એવા ચાર નામ વાળી, રત્નમય, પર્યાકાસને એટલે પલાંઠી વાળીને બેઠેલી, પોત પોતાના પરિવારથી પરિવરેલી (વીટાએલી) એક સો ને આઠ પ્રતિમાઓ છે એમ શ્રી અન્વિતનાથ તીર્થંકરે કહ્યું છે. ૨૬૭

પ્રત્યેક પ્રતિમા સાથે યક્ષાદિ સુર પ્રતિમા વલી,
બે બાબુ ચામરધાર પ્રતિમા છત્રધર પાછળ વલી;
પ્રત્યેક પ્રતિમાની સમીપે ધૂપધટી આદિ વલી,
સુવર્ણની વરવાલુકા તલભૂમિમાં દીપે વલી. ૨૬૮

સ્પષ્ટાર્થ:—ઉપર કહેલી દરેક પ્રતિમાઓની સાથે પરિવાર ભૂત એવી યક્ષાદિ એટલે યક્ષ, ભૂત અને કુંડપારી દેવોની પ્રતિમાઓ છે. વળી તે પ્રતિમાઓની ઘંને બાબુએ ચામર પારણ કરનારી પ્રતિમાઓ છે. વળી પાછળની બાબુએ છત્રને પારણ કરનારી પ્રતિમા છે. વળી દરેક પ્રતિમાની આગળ ધૂપધટી, (ધૂપધાણું) માળા, ઘંટા, અષ્ટમંગળ, ધ્વજ, છત્ર તોરણ વગેરે હોય છે. તેમજ તળીયાંની ભૂમિને વિષે સુવર્ણની ઉત્તમ વાલુકા અથવા રેતી જેવી રજ પાથરેલી હોય છે. ૨૬૮

મુખમંડપાદિક શોભતા રમણીય સ્તૂપ પ્રતિમા વલી,
ચૈત્યવૃક્ષો ઇંદ્રધ્વજ દિવ્ય વાવડી કમસર વલી;
અંજનાદ્રિ ચઉ દિશાએ લાખ યોજન માનની,
વાવડીઓ સોલ સર્વે જાણુ જૂઠા નામની. ૨૬૯

સ્પષ્ટાર્થ:—તે જિનાલયની આગળ મુખમંડપો, પ્રેક્ષામંડપો, અક્ષવાટિકા, તેમજ મણિપીઠિકા છે. ત્યાં સુશોભિત સ્તૂપ પ્રતિમા છે. સુંદર ચૈત્યવૃક્ષો, ઇન્દ્રધ્વજો, અને દિવ્ય

વાવડીઓ કમસર આવેલી છે. આર દિશાના આરે અંજનાદ્રિ પર્વતોની આરે દિશામાં એક લાખ યોજનના પ્રમાણુ વાળી આર આર વાવો છે, એટલે કુલ સોળ મોટી વાવડીઓ છે. તે દરેક વાવોના નંદિષેણા વગેરે જુદા જુદા નામો જાણુવા. ૨૬૬

નંદિષેણાદિક કહી તે સર્વની નામાવલી;
વાવડીથી પાંચસો યોજન પછી મોટા વલી;
ઉદાન આરે અશોકાદિક તેમની નામાવલી,
પાંચ શત વિસ્તારમાં લખ યોજનો લાંબા વલી. ૩૦૦

સ્પષ્ટાર્થ:—તે વાવોના નંદિષેણા વગેરે સોળ જુદાં જુદાં નામો છે. તે આ પ્રમાણુ:— નંદિષેણા, અમોઘા, ગોસ્તૂપા, સુદર્શના, નંદોત્તરા, નંદા, સુનંદા, નંદિવર્ધના, લદ્રા, વિશાલા, કુમુદા, પુંડરિકેષીકા, વિજયા, વૈજયંતી, જયંતી અને સોળમી અપરાજિતા. તે વાવડીઓથી પાંચસો યોજન છેટે જઈએ ત્યારે અશોક નામવાળા આર મોટા ઉદાનો આવેલા છે. તેમાં પહેલું અશોક ઉદાન, બીજું સમૃદ્ધ ઉદાન, ત્રીજું ચંપક ઉદાન અને ચોથું આમ્ર ઉદાન એમ આર ઉદાન જાણુવાં. તે ઉદાનો પાંચસો યોજન વિસ્તારવાળા તથા લાખ લાખ યોજન લાંબા કદા છે. ૩૦૦

સોલ દધિમુખ પર્વતો તે વાવડીના મધ્યમાં,
સ્ફટિકના પાલાકૃતિ ઉદાન વેદિકા ઈહાં;
ઉંચા સહસ ચોસઠ વલી ઉંડા સહસ યોજન અને,
ઉપર નીચે દશ સહસ વિસ્તાર દધિમુખ દરેકને. ૩૦૧

સ્પષ્ટાર્થ:—ઉપર જણાવેલી સોળ મોટી વાવોના મધ્ય ભાગમાં દરેક વાવમાં એક એક દધિમુખ નામે પર્વત આવેલો હોવાથી કુલ ૧૬ દધિમુખ પર્વતો જાણુવા. તે દરેક સ્ફટિકમય છે. તથા પાલાની જેવા આકારવાળા છે. તથા સુંદર ઉદાન અને વેદિકાએ કરી શોભાયમાન છે. આ બધા દધિમુખ પર્વતો ચોસઠ હજાર યોજન ઉંચાં છે. અને એક હજાર યોજન ઉંડા છે. તેમજ દરેકનો મૂલમાં વિસ્તાર દશ હજાર યોજનનો છે. અને ઉપર પણુ તેટલોજ એટલે દશ હજાર યોજનનો વિસ્તાર જાણુવો. ૩૦૧

વાવડીના આંતરે બે બે કહા રતિકર ગિરિ,
સર્વે મળી બત્રીસ તે ચૈત્યો યથા અંજનગિરિ;

તેમ દધિમુખ રતિકરે આ દ્વીપની વિદિશા વિષે,
ચાર બીજા રતિકરે તે ઝડતરી જેવા દીસે. ૩૦૨

રૂપટાઈ:—આ સોળ વાવોના દરેક આંતરામાં બે બે રતિકર પર્વતો આવેલા છે. સોળ આંતરા હોવાથી કુલ બત્રીસ રતિકર પર્વતો જાણવા. સોળ દધિમુખ પર્વતો તથા બત્રીસ રતિકર પર્વતો એ દરેક પર્વતની ઉપર અંજનગિરિની ઉપર કહેલા ચૈત્યની જેવા શાશ્વતી પ્રતિભાઓવાળા જિન ચૈત્યો છે. વળી આ નંદીશ્વર દ્વીપની ચાર વિદિશાઓમાં એક એક રતિકર પર્વત આવેલો હોવાથી બીજા પણ (પૂર્વે કહેલા ડર રતિકર સિવાયના) ચાર રતિકર પર્વતો જાણવા. આ રતિકર પર્વતોનો ઝડતરી (ઝાલર નામના વાજિત્ર)ના જેવો આકાર છે. ૩૦૨

રત્નમય તે દિવ્ય ઉંચા સહસ લાંબા યોજનો,
દશ સહસ પહોળાઈ પણ દેખાવ રમણિક તેમનો;
દક્ષિણે સૌધર્મ હરિના બે રતિકર પર્વતો,
ઈશાન હરિના ઉત્તરે પણ બે રતિકર પર્વતો. ૩૦૩

રૂપટાઈ:—આ રતિકર પર્વતો સર્વ રત્નમય છે. દિવ્ય છે એટલે તેમનો દેખાવ ઘણો રમણીય છે. તેમની ઉંચાઈ એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે. તથા લાંબાઈ અને પહોળાઈ દશ હજાર યોજન પ્રમાણ છે. દક્ષિણ બાજુમાં રહેલા બે રતિકર પર્વતો સૌધર્મ ઇન્દ્રના છે. અને ઉત્તર બાજુમાં રહેલા બે રતિકર પર્વતો ઇશાન હરિ એટલે ઇશાનેન્દ્રના કહેલા છે. ૩૦૩

ચારની દિશિ આઠ બત્રીસ રાજધાની સવિ મણી,
મહાદેવી આઠ આઠ સુરાજધાની તેટલી;
તેહ રતિકરથી જ દૂરે લાખ યોજન એટલી,
લાંબાઈમાં પહોળાઈમાં જિન ચૈત્ય ઘૂમિત તેવણી. ૩૦૪

રૂપટાઈ:—આ ચાર રતિકર પર્વતોની આઠ દિશાઓમાં (ચાર દિશા અને ચાર વિદિશાઓમાં) આઠ આઠ રાજધાનીઓ હોવાથી કુલ ડર રાજધાનીઓ છે. તે રાજધાનીઓ સૌધર્મેન્દ્ર અને ઇશાનેન્દ્રની આઠ આઠ પટરાણીઓની જાણવી. આ રાજધાનીઓ રતિકર પર્વતોથી એક લાખ યોજન ઊંચે આવેલી છે. અને તેમની લાંબાઈ તથા પહોળાઈ પણ એક લાખ યોજન પ્રમાણ છે. વળી આ રાજધાનીઓ જિન ચૈત્યોથી શોભાયમાન છે. ૩૦૪

સુજાતાદિક નામ બત્રીસ પૂર્વદિશિ કમથી કલા,
પરિવાર સાથે સુરવરાદિક ભક્તિભાવે ગહગહ્યા;

અરિહંત કલ્યાણક દિને અઘ્ઘા ઉત્સવ અહીં કરે,
ભક્તિ સુખના અનુભવે મુર નહિના સુખ વિસ્મરે. ૩૦૫

સ્પષ્ટાર્થ:—આ રાજધાનીઓના સુબતા વગેરે ઉર નામો છે. અને તેનો ક્રમ પૂર્વ દિશાથી જાણવો. એટલે પૂર્વ દિશામાં સૌથી પ્રથમ સુબતા રાજધાની તેની પછી સૌમનસા નામની બીજી રાજધાની એ પ્રમાણે ઉર રાજધાનીઓ જાણવી. તે બીજી રાજધાનીઓના અનુક્રમે આ પ્રમાણે નામો જાણવા. સુબતા, સૌમનસા, અર્ચિમાલી, પ્રભાકરા, પદ્મા, શિવા, શુચી, વ્યંજના, ભૂતા, ભૂતાવંતસિકા, ગોસ્તૂપા, સુદર્શના, અમત્તા, અપ્સરા, રોહિણી, નવમી, રત્ના, રત્નોચ્ચયા, સર્વરત્ના, રત્નસંચયા, વસુ, વસુભિત્રિકા, વસુભાગા, વસુધરા, નંદોત્તરા, નંદા, ઉત્તરકુર, દેવકુર, કૃષ્ણા, કૃષ્ણરાજ, રામા, તથા રામરક્ષિતા. જિન કલ્યાણકોના દિવસે મુરવરાદિક એટલે ઇન્દ્રો તેમના પરિવાર સાથે ભક્તિ ભાવપૂર્વક આ નંદીશ્વર દ્વીપમાં જિન ચૈત્યોને વિષે અઘ્ઘા મહોત્સવ કરે છે અને ભક્તિરસના સુખમાં એટલા લીન થઈ જાય છે કે તે વખતે સ્વર્ગના સુખોને પણ તેઓ ભૂલી જાય છે. એ પ્રમાણે નંદીશ્વર દ્વીપની હકીકત દૂકમાં જાણવી. ૩૦૫

હવે બે શ્લોકમાં નંદીશ્વર દ્વીપથી આગળ આવતા કેટલાક દ્વીપ તથા સમુદ્રોનાં નામો જાણવે છે:—

નંદીશ્વર દ્વીપની જ ફરતો જલધિ નંદીશ્વર અને,
અરુણ દ્વીપ અરુણોદધિ તિમ્બ અરુણવર દ્વીપ છે અને;
અરુણવર સાગર પછી શુભ દ્વીપ અરુણાભાસ એ,
ઉદધિ અરુણાભાસ કુંડલદ્વીપ કુંડલ ઉદધિએ. ૩૦૬

સ્પષ્ટાર્થ:—આ આઠમા નંદીશ્વર દ્વીપની ફરતો નંદીશ્વર નામનો સમુદ્ર આવેલો છે. ત્યાર પછી નવમો અરુણ દ્વીપ અને તેને ફરતો અરુણ સમુદ્ર આવેલો છે. તેને ફરતો દશમો અરુણવર દ્વીપ આવેલો છે. ત્યાર પછી અરુણવર સમુદ્ર આવેલો છે. ત્યાર પછી અગ્રીયારમો અરુણાભાસ દ્વીપ આવેલો છે. તેને ફરતો અરુણાભાસ સમુદ્ર આવેલો છે. ત્યાર પછી બારમો કુંડલ દ્વીપ આવેલો છે અને તેને ફરતો વલયાકારે કુંડલ સમુદ્ર આવેલો છે. ૩૦૬

રૂચક દ્વીપ તિમ્બ રૂચક સાગર એમ શુભ નામે કરી,
પૂર્વ પૂર્વથકી જ ભમણા દુગુણ દ્વીપ સાગર વલી;
સર્વની છેવટ સ્વયંભૂરભણ સાગર જાણિયે,
અદી દ્વીપે કર્મભૂમિ પંચદશ ના ભૂલીએ. ૩૦૭

રૂપટીર્થ:-ત્યાર પછી તેરમો રૂચક દ્વીપ આવ્યો છે. અને તેને ફરતો રૂચક સાગર આવેલો છે. આ બધા દ્વીપ તથા સમુદ્રો પાછળ પાછળ કહેલા દ્વીપ તથા સમુદ્રથી બમણા બમણા વિસ્તારવાળા છે. એટલે જમ્બૂદ્વીપ ૧ લાખ યોજનનો છે તો લવણ સમુદ્ર તેથી બમણા વિસ્તારવાળો એટલે ૨ લાખ યોજન પહોળો છે. તેનાથી ધાતકી ખંડ બમણો એટલે ૪ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે. તેનાથી કાલોદધિ બમણો એટલે ૮ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે. આ પ્રમાણે બમણા બમણા વિસ્તારવાળા અસંખ્યાતા દ્વીપો તથા સમુદ્રો ગયા પછી છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ નામનો દ્વીપ આવે છે અને તેને ફરતો છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ નામે સમુદ્ર આવેલો છે. પ્રથમ કહેલ અઢી દ્વીપની અંદર ૫ ભરત, ૫ ઐરવત અને ૫ મહાવિદેહ એ ૧૫ કર્મભૂમિઓ કહેવાય છે. એટલે ત્યાં અસિ, મસી અને કૃષિથી આજીવિકા આવે છે. બાકીના ૫ હિમવંત વગેરે ૩૦ અકર્મ ભૂમિઓ અથવા યુગલિયાના ક્ષેત્રો બાણવા. ૩૦૭

હવે એ ૪લોકમાં સમુદ્રના પાણીનો સ્વાદ કેવો છે તે વગેરે કહે છે:-

કાલોદધિ તિમ પુષ્કરોદધિ સ્વયંભૂરમણાખ્યનું,
વારિ મીઠું તેમ ખાઈ વારિ છે લવણાખ્યનું;
વારણોદધિ વારિ મહિરાની સમું ક્ષીરોદધિ,
દૂધ જેવા વારિવંતો તે પછી ધૃતવરોદધિ. ૩૦૮

ગાયના ધીની સમા બીજા ઉદધિ તજઆદિના,
ચૂર્ણ મિશ્રિત ભાગ થોથો જેહમાં તે ઇક્ષુના;
રસની સમા જલવંત લવણોદધિ સ્વયંભૂરમણને,
કાલોદધિ ત્રણ છે ભરેલા કૂર્મ આદિકથી અને. ૩૦૯

રૂપટીર્થ:-બીજો કાલોદધિ સમુદ્ર, ત્રીજો પુષ્કરોદધિ સમુદ્ર તેમજ છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર એ ત્રણ સમુદ્રોના પાણીનો સ્વાદ મીઠા પાણી જેવો છે. અથવા એ ત્રણ સમુદ્રનું પાણી મીઠું છે. અને લવણ સમુદ્રનું પાણી ખાઈ છે. વારણીવર સમુદ્રનું પાણી મહિરા એટલે દારૂના જેવા સ્વાદવાળું છે. ક્ષીરોદધિનું પાણી ક્ષીર એટલે દૂધના જેવા સ્વાદ જેવું છે. તે પછી ધૃતવર સમુદ્રનું પાણી ગાયના ધી જેવું છે. બાકીના બીજા બધા સમુદ્રોનું પાણી તજ, એલચી, કેસર વગેરેના ચૂર્ણથી મિશ્રિત થોથો ભાગ છે જેમાં એવા શેલડીના રસની જેવા સ્વાદવાળું છે. વળી લવણ સમુદ્ર, કાલોદધિ તથા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર એ ત્રણ સમુદ્રો કૂર્મઆદિક એટલે કાચળા માછલાં વગેરેથી ભરેલા છે. ૩૦૮-૩૦૯

તીર્થંકર, ચક્રવર્તી વગેરે કયાં ઉપજે અને તેમની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા કેટલી હોય ?
તે જણાવે છે:-

તીર્થંકરાદિક ચાર ચાર જન્ય જંબૂદ્વીપમાં,
ચોત્રીશજિન ત્રીશ પાર્થિવો ઉત્કૃષ્ટથી એ દ્વીપમાં;
એથી દુગુણ જિન આદિ ધાતકીખંડ તિમ પુષ્કરાર્ધમાં,
અધલોક તિર્છાલોકની બીના કહી સંક્ષેપમાં. ૩૧૦

રૂપાંશુકાર્ય:--જંબૂ દ્વીપમાં જન્યથી ચાર તીર્થંકર, ૪ ચકવર્તી, ૪ વાસુદેવ, ૪ ગણદેવ વગેરે હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એટલે વધારેમાં વધારે ૩૪ તીર્થંકરો વિચરતા હોય છે. અને તે આ પ્રમાણે:--મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજયોમાં એક એક તીર્થંકર હોય તેથી ૩૨ અને ભરત ક્ષેત્ર તથા ઐરવત ક્ષેત્રમાં એક એક હોવાથી કુલ ૩૪ તીર્થંકરો હોય છે. પરંતુ ચકવર્તી, વાસુદેવ વગેરે ઉત્કૃષ્ટથી ૩૦ હોય છે. કારણ કે જ્યાં વાસુદેવ હોય ત્યાં ચકવર્તી હોય નહિ તેમજ જ્યાં ચકવર્તી હોય ત્યાં વાસુદેવ ન હોય. ઉપર કહેલ ૩૪ વિજયોમાં ઓછામાં ઓછા ૪ વાસુદેવો તો હોય જ, માટે ગાકીના ૩૦ વિજયોમાં ૩૦ ચકવર્તી હોય. તેમ તે ૩૪ વિજયોમાં ઓછામાં ઓછા ૪ ચકવર્તી હોય તેથી ગાકીના ક્ષેત્રોમાં વાસુદેવો હોય તો પણ ૩૦ હોય. આ જંબૂ દ્વીપના તીર્થંકરાદિકની સંખ્યા કરતાં ધાતકી ખંડ તથા પુષ્કરાર્ધમાં તેમની ધમણી ધમણી સંખ્યા બહુવી. તેથી વધારેમાં વધારે ઉત્કૃષ્ટ કાલે તીર્થંકરો ૧૭૦ હોય છે. અને ઓછામાં ઓછા ૨૦ હોય છે. એ પ્રમાણે અધોલોક તથા તિર્છાલોકની હકીકત કુદાણુમાં કહી. ૩૧૦

હવે ઉર્ધ્વ લોકનું પ્રમાણ તથા તેમાં રહેતા દેવોના પ્રકારો ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:--

ઉપર તિર્છાલોકની વળી ન્યૂન નવશત યોજને,
ઉર્ધ્વલોકે વિશાલ ઋદ્ધિક સાત રાજ પ્રમાણ એ;
ભેદ કલ્પોપપન્ન કલ્પાતીત વૈમાનિક તણા,
સૌધર્મ સ્વર્ગાદિક દુવાલસ ભેદ કલ્પોપપન્નના. ૩૧૧

રૂપાંશુકાર્ય:--તિર્છાલોકની ઉપર નવસો યોજન ન્યૂન સાત રાજ પ્રમાણ વિશાળ ઋદ્ધિ-વાળો ઉર્ધ્વ લોક આવેલો છે. વિશાળ ઋદ્ધિવાળો કહેવાનું કારણ એ છે કે અહીં અનેક પ્રકારના રત્નમય વિમાનો વગેરે ઉત્તમ પદાર્થો રહેલા છે. આ ઉર્ધ્વલોકમાં દેવતાના ચાર ભેદમાંથી છેલ્લા ભેદવાળા એટલે વૈમાનિક દેવો રહે છે. તેઓ વિમાનમાં રહેતા હોવાથી વૈમાનિક કહેવાય છે. આ વૈમાનિક દેવોના મુખ્ય બે ભેદ છે. પહેલો કલ્પોપપન્ન નામે ભેદ છે અને બીજો કલ્પાતીત નામનો ભેદ છે. તે કલ્પોપપન્નના ભેદમાં સૌધર્મ વગેરે બાર દેવલોકના દેવોનો સમાવેશ થાય છે. સૌધર્મ વગેરે બાર દેવલોકના નામો આ પ્રમાણે બહુવા:--૧ સૌધર્મ દેવલોક, ૨ ઇશાન દેવલોક, ૩ સનતકુમાર, ૪ માહેન્દ્ર ૫ બ્રહ્મ, ૬ લાંતક, ૭ શુક, ૮ સહસ્રાર, ૯ આનત, ૧૦ પ્રાણત, ૧૧ આરણ ૧૨ અચ્યુત. ૩૧૧

તીર્થેશના કલ્યાણકાદિક શુભ પ્રસંગે પરિવર્યા,
પરિવારથી ઓત્સવ કરતા કલ્પવાસિ સુર કહ્યા;
જેમનો નહિ કલ્પ તેવો તેહ કલ્પાતીત સુરા,
અહમિંદ્ર સર્વે ઉત્તરોત્તર અધિક સૌખ્યધરા સુરા. ૩૧૨

રૂપબ્રહ્મ:—હવે કલ્પોપપન્ન કેને કહેવાય તે જણાવે છે:—તીર્થેશના કલ્યાણક વગેરે સારા પ્રસંગોએ પોતાના પરિવારને લઈને પોતાની ઋદ્ધિ સાથે જે દેવો અહીં તીર્થલોકમાં આવે છે તથા અષ્ટાદિક વગેરે ઓચ્છવો કરે છે તેઓ કલ્પવાસી એટલે કલ્પોપપન્ન કહેવાય છે. કલ્પોપપન્ન શબ્દની વ્યાખ્યા એ કે તીર્થેશના કલ્યાણકમાં જવાનો છે કલ્પ એટલે આચાર જેમનો તે કલ્પોપપન્ન જાણવા. અથવા જ્યાં સ્વામી સેવક ભાવ રૂપ આચાર રહેલો છે તે કલ્પોપપન્ન કહેવાય છે. પરંતુ જે દેવોનો આવો કલ્પ-આચાર નથી તેઓ કલ્પાતીત (કલ્પ વિનાના) દેવો કહેવાય છે. આ કલ્પાતીત દેવો અહમિંદ્રો કહેવાય છે. કારણ કે ત્યાં સ્વામી સેવક ભાવ નહિ હોવાથી સર્વે સ્વતંત્ર છે. વળી ઉપર ઉપરના દેવતાઓ અધિક અધિક સુખવાળા જાણવા. ૩૧૨

ત્રૈવેયકો નવ તિમ અનુત્તર પાંચ કલ્પાતીત એ,
સુદર્શનાદિક ભેદ નવ ત્રૈવેયકે અવધારિયે;
વિજ્યાદિ નામ અનુત્તરે ચઉ ચાર દિશિએ માનીએ,
સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન મધ્યે પછી દ્વાદશ યોજને. ૩૧૩

રૂપબ્રહ્મ:—કલ્પાતીત દેવોના બે ભેદ છે. ૧ નવ ત્રૈવેયકો, ૨ પાંચ અનુત્તરવાસી દેવો. નવ ત્રૈવેયકનાં નામો આ પ્રમાણે:—૧ સુદર્શન, ૨ સુપ્રભુદ્ધ, ૩ મનોરમ, ૪ સર્વસદ્, ૫ સુવિશાળ, ૬ સુમન, ૭ સૌમનસ, ૮ પ્રીતિકર અને ૯ આદિત્ય. હવે અનુત્તરવાસી દેવોના પાંચ ભેદો આ પ્રમાણે—પ્રથમના ચાર અનુત્તરવાસી દેવોના ચાર વિમાનો પૂર્વાદિ ચાર દિશામાં રહેલા છે. એટલે પૂર્વમાં ૧ વિજય વિમાન, દક્ષિણમાં ૨ વૈજયંત, પશ્ચિમમાં ૩ જયંત અને ઉત્તરમાં ૪ અપરાજિત. આ ચાર વિમાનની વચમાં પાંચમું સર્વાર્થસિદ્ધ નામનું વિમાન આવેલું છે. આ અનુત્તરવાસી દેવોના વિમાનો પાંચ જ છે. આ વિમાનથી ઉપર બાર યોજન છેટે સિદ્ધશીલા આવેલી છે. તેનું સ્વરૂપ આગળના શ્લોકોમાં જણાવે છે. ૩૧૩

હવે બે શ્લોકમાં સિદ્ધ શિલાનું સ્વરૂપ તથા તેના સરખા પ્રમાણવાળા પદાર્થો જણાવે છે:—

પ્રવર સિદ્ધશિલાં કહી લંબાઈમાં વિસ્તારમાં,
લાખ પિસ્તાલીશ યોજન ચાર સરખા માનમાં;

નરક્ષેત્ર સીમંતક નરક શુભ ઉડુ વિમાન વિચારિયે,
સીમંત પહેલી નરકના પહેલા પ્રતરની મધ્ય એ. ૩૧૪

રૂપાંટાર્થ:—આગળની ગાથામાં જણાવેલ પાંચ અનુત્તર વિમાનની ઉપર ઉત્તમ સિદ્ધ શિલા આવેલી છે. તેની લાંબાઈ તથા પહોળાઈ પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ કહેલી છે. (તેના ઉપર સિદ્ધના છવો રહેલા છે. તે આગળ જણાવાશે) પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ સરખી લાંબાઈ પહોળાઈવાળા ચાર પદાર્થો છે તે જણાવે છે. ૧ મનુષ્ય ક્ષેત્ર, ૨ સીમંતક નામનો પહેલો નરકવાસો, ૩ ઉડુ નામનું (સૌધર્મનું) પ્રથમ વિમાન, ૪ સિદ્ધ શિલા, આ ચાર પદાર્થો સરખા પ્રમાણવાળા જાણવા. તેમાં સીમંતક નામનો પહેલો નરકવાસો પહેલી નારકીના પહેલા પ્રતરની વચમાં આવેલો છે. ૩૧૪

સૌધર્મ પહેલા પ્રતર મધ્યે ઉડુ વિમાન ન ભૂલીએ,
સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન જેવું લાખ યોજન માન એ;
તેહવા ત્રણ પણ પદાર્થો પ્રથમ જંબૂદ્વીપ એ,
અપ્રતિષ્ઠાનક નરક પાલક વિમાન ઉમેરીએ. ૩૧૫

રૂપાંટાર્થ:—સૌધર્મ દેવલોકના ૧૩ પ્રતરો છે તેમાં સૌથી નીચેના પ્રથમ પ્રતરની મધ્યમાં ઉડુ નામનું વિમાન આવેલું છે. તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રનું વર્ણન પ્રથમ આવી ગએલું હોવાથી અહીં કહ્યું નથી. ચાર અનુત્તર વિમાનની વચમાં જે સર્વાર્થસિદ્ધ નામનું વિમાન આવેલું છે. તેની લાંબાઈ તથા પહોળાઈ એક લાખ યોજન પ્રમાણ કહેલી છે. તેના લાખ યોજન પ્રમાણવાળા કુલ ત્રણ પદાર્થો પણ કહ્યા છે:—૧ જંબૂદ્વીપ. તે એક લાખ યોજન લાંબો પહોળો છે તે પ્રથમ કહી ગયા છીએ. ૨ અપ્રતિષ્ઠાન નામનો સાતમી નારકીમાં આવેલો નરકવાસો તથા ૩ પાલક નામનું વિમાન. એ ત્રણે લાખ યોજન લાંબા પહોળા છે. એમાં સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનને ગણતા ચાર પદાર્થો લાખ યોજન પ્રમાણવાળા જાણવા. ૩૧૫

અપ્રતિષ્ઠાન નરકવાસો કયાં આવ્યો તે જણાવી સિદ્ધના છવોનું સ્થાન જણાવે છે:—

સાતમી નરકે ભણ્યા તે પાંચ નરકવાસમાં,
અપ્રતિષ્ઠાનક કહ્યો કાલાદિ ચંડિની મધ્યમાં;
ઉક્ત સિદ્ધશિલા ઉપર યોજન તણા ચોવીશમાં,
લાગમાં સિદ્ધો વસે લીન ગુણ રમણતાનંદમાં. ૩૧૬

રૂપાંટાર્થ:—સાતમી તમસ્તમાપ્રભા નામની જે નારકી છે તેમાં કાલ વગેરે ચાર નરકવાસો ચાર દિશામાં આવેલા છે. અને તેમની મધ્યમાં અપ્રતિષ્ઠાન નામનો નરકવાસો આવેલો

છે. તે લાખ યોજન લાંબો તથા પહોળો છે. હવે ૩૧૪ મી ગાથામાં જણાવેલ સિદ્ધશિલાની ઉપર એક યોજનના ચોવીસમા ભાગમાં અથવા એક ગાઉના છઠ્ઠા ભાગમાં સિદ્ધના છવો રહેલા છે. તે સિદ્ધના છવો પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોની રમણતા રૂપી અપૂર્વ વચનાતીત આનંદમાં લીન થઈને રહેલા છે. ૩૧૬

સમભૂતલા પૃથ્વીથી કયો દેવલોક કેટલો છે? તે વગેરે બીના જણાવે છે:—

ધશાન સુધી સંભૂતલાથી રાજ દોઢ ઇંહાં ગણો,
માહેન્દ્ર સુધી અઢીરાજ પાંચમ રાજ સહસ્રારે ગણો;
અચ્યુત સુધી છટ્ટો પછી લોકાંત સુધીને સાતમો,
સૌધર્મ તેમ ધશાન વર્તુલ ચંદ્ર મંડલના સમો. ૩૧૭

રૂપરૂપ:—સમભૂતલા પૃથ્વીથી દોઢ રાજ ઉંચે સૌધર્મ—ધશાન દેવલોક આવેલા છે. તથા સમભૂતલાથી અઢી રાજ અને ધશાનથી એક રાજની ઉંચાઈએ માહેન્દ્ર દેવલોક આવેલ છે. તથા તેજ સમભૂતલા પૃથ્વીથી સહસ્રાર નામનો આઠમો દેવલોક પાંચ રાજ છેટો છે. તથા અચ્યુત નામનો નારમો દેવલોક છ રાજ છેટે આવેલો છે. અને લોકાંત સાત રાજ છેટે છે. સૌધર્મ તથા ધશાન એ બે દેવલોક ચંદ્રમંડળના સરખા ગોળાકાર છે. ૩૧૭
હવે ચાર શ્લોકમાં નાર દેવલોકનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવે છે:—

સૌધર્મ દક્ષિણ અર્ધમાં ધશાન ઉત્તર અર્ધમાં,
સ્વર્ગ ત્રીજો તેમ ચોથો સદશ છે આકારમાં;
દક્ષિણાર્ધે સ્વર્ગ ત્રીજો માહેન્દ્ર ઉત્તર અર્ધમાં,
બ્રહ્મદેવ લોક લોકનરની કોણી વાળા ભાગમાં. ૩૧૮

રૂપરૂપ:—ઉપર જણાવેલા ચંદ્રમંડળ સમાન આકારવાળા સૌધર્મ અને ધશાન દેવલોકમાં દક્ષિણાર્ધમાં સૌધર્મ દેવલોક રહેલ છે અને ઉત્તરાર્ધમાં ધશાન દેવલોક રહેલ છે. તેવીજ રીતે ત્રીજો અને ચોથો દેવલોક પણ તેમના સરખી આકૃતિવાળા છે. તેમાં દક્ષિણમાં ત્રીજો સનતકુમાર છે અને ઉત્તરમાં ચોથો માહેન્દ્ર દેવલોક છે. તે બંને દેવલોકની ઉપર ચોઠ રાજ લોક રૂપી મનુષ્યની કોણીના સ્થાને આવેલો પાંચમો બ્રહ્મ દેવલોક જણાવો. ૩૧૮

મધ્ય ભાગે ઉર્ધ્વ લોકે તેહ ઇમ અવધારિયે,
બ્રહેન્દ્ર સ્વામી અંતમાં લોકાંતિકો સંભારિયે;
સારસ્વતાદિક નામ નવના ઉપર લાંતકે સ્વર્ગ છે,
તેજ નામે ઇંદ્ર તેમાં ઉપર તસ મહાશુક છે. ૩૧૯

રૂપાર્થ:—આ પાંચમો પ્રજ્ઞ દેવલોક ઉર્વલોકના ળરેણર મધ્ય ભાગમાં આવેલો છે તેમ જાણવું. આ દેવલોકનો પ્રજ્ઞેન્દ્ર સ્વામી છે. આ પ્રજ્ઞ દેવલોકના અંત ભાગમાં લોકાંતિક દેવોના વિમાનો છે. અને તેમનાં સારસ્વત વજેરે નવ ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે: ૧ સારસ્વત, ૨ આદિત્ય, ૩ અગ્નિ, ૪ અરુણ, ૫ ગર્હસ્તોય, ૬ તુષિત, ૭ અવ્યાળાપ, ૮ મરુત અને ૯ રિષ્ટ. લોકાંતિક દેવોનો તીર્થંકરને દીક્ષા લેવાનો અવસર હોય ત્યારે પ્રભુ પાસે આવીને પ્રભુને તે જાળતની વિનતિ કરવાનો આચાર છે. આ નવ લોકાંતિક દેવોના વિમાનોની ઉપર છઠ્ઠો લાંતક નામનો દેવલોક છે. તેમાં તેજ નામનો એટલે લાંતકેન્દ્ર ઈન્દ્ર છે. તેની ઉપર સાતમો મહાશુક નામે દેવલોક છે. ૩૧૯

ત્યાં તેજ નામે ઈંદ્ર ઉપરે તાસ અષ્ટમ સ્વર્ગ છે,
તેજ નામે ઈંદ્ર અહિયાં તાસ ઉપરે સ્વર્ગ બે;
સામસામ પ્રથમના બે સ્વર્ગની જિમ માનીયે,
પ્રાણુતેન્દ્ર સ્વામી નવમે તેમ દશમે જાણિયે. ૩૨૦

રૂપાર્થ:—આ મહાશુક દેવલોકનો પણ તેજ નામનો એટલે મહાશુકેન્દ્ર સ્વામી છે. તેની ઉપર આઠમું સહસ્રાર નામનું સ્વર્ગ છે. ત્યાં પણ તેજ નામનો એટલે સહસ્રારેન્દ્ર નામનો છે. આ આઠમા દેવલોકની ઉપર નવમા તથા દશમા દેવલોક પ્રથમના બે દેવલોકની જેમ સામસામે આવેલા છે. નવમા દેવલોકનું નામ અનત છે અને દશમા દેવલોકનું નામ પ્રાણુત છે. આ બંને દેવલોકનો એક જ ઈન્દ્ર છે અને તે પ્રાણુતેન્દ્ર નામથી જાણીતો છે. ૩૨૦

ઉપર તેની સામસામી આરણુ તિમ અચ્યુત છે,
અચ્યુતેન્દ્ર સ્વામી બંને સ્વર્ગનો બહુમાન્ય છે;
બે કલ્પ પહેલા ધનોદધિના આશ્રયે તિમ વાયુના,
આધારથી ત્રણ સ્વર્ગ પછી ધનોદધિ વાયુના. ૩૨૧

રૂપાર્થ:—તે નવમા દશમા દેવલોકની ઉપર અગિઆરમો આરણુ દેવલોક અને બારમો અચ્યુત નામે દેવલોક આવેલ છે. આ બંને દેવલોકનો પણ અચ્યુતેન્દ્ર સ્વામી છે. એ પ્રમાણે બાર દેવલોકના દશ ઈન્દ્રો જાણવા. નવમા દશમા દેવલોકનો એક તથા અગિઆરમા બારમા દેવલોકનો એક ઈન્દ્ર છે. પહેલા બે દેવલોક ધનોદધિના આધારે રહેલા છે. અને તેની ઉપરના ત્રણ દેવલોક વાયુના આધારે રહેલા છે. ત્યાર પછીના ત્રણ દેવલોક એટલે છઠ્ઠો, સાતમો અને આઠમો દેવલોક ધનોદધિ તથા ધનવાતના આધારે રહેલો છે. ૩૨૧

આ દેવલોકમાં દેવોમાં કયા કયા પ્રકારો છે? તે ત્રણ સ્લોકમાં જણાવે છે:—

તે પછીના સર્વ દેવલોક આશ્રયે આકાશના,
 ઈંદ્રાદિ દશ ભેદો ધહિં છે ઈંદ્ર સ્વામી સર્વના;
 ઈંદ્ર સરખી ઋદ્ધિમંતા દેવ સામાનિક કહ્યા,
 ઈંદ્રના જે મંત્રી સમ તે ત્રાયશ્ચિંશ સુરો ભણ્યા. ૩૨૨

સ્પષ્ટાર્થ:—આઠમા દેવલોક પછીના સર્વ દેવલોકો આકાશને આધારે રહેલા છે. આ દેવોના ઈન્દ્ર વગેરે દશ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે:—૧ ઈન્દ્ર, ૨ સામાનિક, ૩ ત્રાયશ્ચિંશ, ૪ પાર્ષદ્ય (પર્ષદાના) ૫ અંગરક્ષક, ૬ લોકપાલ, ૭ અનીક, ૮ પ્રકીર્ણ, ૯ અભિયોગિક અને ૧૦ મા કિલ્બિષિક. આ બધા પ્રકારના દેવોનો સ્વામી તે દેવલોકનો ઈન્દ્ર જાણુવો. હવે દશ પ્રકારના દેવોનું સ્વરૂપ સમજાવે છે:—૧ બધા પ્રકારના દેવોના સ્વામી ઈન્દ્ર છે તે પહેલાં જાણાવ્યું છે. ૨ ઈન્દ્ર જેવી ઋદ્ધિવાળા સામાનિક દેવો કહેલા છે. એટલે ઈન્દ્રની સમાન છે માટે સામાનિક જાણુવા. ૩ વળી ઈંદ્રના મંત્રી જેવા તે ત્રાયશ્ચિંશ નામના દેવો જાણુવા. ૩૨૨

ઈંદ્રના મિત્રાદિ જેવા પર્ષદાના સુર કહ્યા,
 ઈંદ્ર રક્ષક આત્મરક્ષક અનીક સેનાસમ ભણ્યા;
 સ્વર્ગ રક્ષક લોકપાલા પ્રજા સમ પ્રકીર્ણકા,
 ચંડાલજેવા કિલ્બિષાકિંકર સમા અભિયોગિકા. ૩૨૩

સ્પષ્ટાર્થ:—૪ જે દેવતાઓ ઈન્દ્રના મિત્ર જેવા છે તે પાર્ષદ્ય એટલે પર્ષદાના દેવો જાણુવા. ૫ ઈન્દ્રનું રક્ષણ કરનારા જે દેવો તે આત્મરક્ષક દેવો કહેવાય છે. ૬ લશ્કરના દેવો તે અનીક કહેવાય છે. ૭ સ્વર્ગનું રક્ષણ કરનારા દેવો તે લોકપાલ દેવો જાણુવા. ૮ પ્રજા સરખા દેવો તે પ્રકીર્ણક દેવો કહેવાય છે. ચંડાલ સમાન હલકી જાતિના દેવો તે કિલ્બિષિક દેવો જાણુવા. અને જે નોકર જેવા દેવો તે અભિયોગિક દેવો કહેવાય છે. એ પ્રમાણે દશ પ્રકારના દેવો જાણુવા. ૩૨૩

જ્યોતિષકમાં ને વ્યંતરોમાં લોકપાલ સુરો નથી,
 નથી ત્રાયશ્ચિંશ દેવા ઈંદ્ર મિથ્યાત્વી નથી;
 તેમ અનુત્તર સુર નથી મિથ્યાત્વ ભાવી તિમ નથી,
 દ્રવ્ય ચારિત્રી સુરી ધર્શાનથી આગળ નથી. ૩૨૪

સ્પષ્ટાર્થ:—જ્યોતિષિ દેવલોકમાં તથા વ્યંતર દેવલોકમાં લોકપાલ જાતિના દેવો હોતા નથી. વળી ઈન્દ્રના મંત્રી સમાન જાણુવેલા ત્રાયશ્ચિંશ દેવો પણ ત્યાં હોતા નથી.

ઇન્દ્ર મિથ્યાત્વી નથી અથવા તમામ ઇન્દ્રો સમ્યગ્દષ્ટિ જ હોય છે. વળી અનુત્તરવાસી દેવોમાં મિથ્યાત્વ ભાવ હોતો નથી, એટલે તે પાંચે અનુત્તર વિમાનના દેવો સમકિતી (અવિરતિ સમકિતી) હોય છે. દેવતામાં ચાર ગુણકાણ્ણજ હોય છે. વળી ઇશાન દેવલોકથી આગળના દેવલોકમાં સુરી એટલે દેવીઓની ઉત્પત્તિ હોતી નથી. ૩૨૪

હવે ઉર્ધ્વ લોકમાં કેટલા વિમાનો છે તે ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

સૌધર્મ આદિ પાંચમાં બત્રીશ અઠ્યાવીશ ને,
બાર અઠ અઉ લાખ વિમાનોતિમ પચાસ હજાર ને;
લાંતકે મહાશુક સ્વર્ગે સહસ ચાલીશ તે અને,
છ હજાર સહસારે નવમ દશમે મળી શત ચાર ને. ૩૨૫

રૂપાંટાર્થ:—સૌધર્મ આદિ પાંચ દેવલોકમાં અનુક્રમે બત્રીસ લાખ, અઠ્યાવીસ લાખ, બાર લાખ, આઠ લાખ અને ચાર લાખ વિમાનો બાણવા. એટલે સૌધર્મ દેવલોકમાં બત્રીસ લાખ વિમાનો છે અને ઇશાન દેવલોકમાં અઠ્યાવીસ લાખ વિમાનો છે. સનતકુમાર દેવલોકમાં બાર લાખ વિમાનો છે. ચોથા માહેન્દ્ર દેવલોકમાં આઠ લાખ વિમાનો, તેમજ પાંચમા પ્રહ્લ દેવલોકમાં ચાર લાખ વિમાનો કહ્યાં છે. છઠ્ઠા લાંતક દેવલોકમાં પચાસ હજાર વિમાનો અને સાતમા મહાશુક નામના દેવલોકમાં ચાલીશ હજાર વિમાનો બાણવાં. સહસાર નામના આઠમા દેવલોકમાં છ હજાર વિમાનો તથા નવમા આરણ્ય દેવલોક અને દશમા અન્યુત દેવલોકમાં બંનેના ભેગા મળીને ચારસો વિમાનો બાણવા. ૩૨૫

આરણ્ય અન્યુત વિષે ત્રણસો મળીને બેડિના,
એકસો અગીયાર બાણો પ્રથમ ત્રણ ગ્રૈવેયના;
એકસો ને સાત બાણો મધ્ય ત્રણ ગ્રૈવેયના,
એકસો જ વિમાન બાણો અંત્ય ત્રણ ગ્રૈવેયના. ૩૨૬

રૂપાંટાર્થ:—અગિયારમા આરણ્ય દેવલોકમાં તથા બારમા અન્યુત દેવલોકમાં બંનેના મળીને ત્રણસો વિમાનો બાણવા. પ્રથમની એટલે નીચેની ત્રણ ગ્રૈવેયકમાં એકસો અગીયાર વિમાનો છે. વચલી ત્રણ એટલે ચોથી, પાંચમી અને છઠ્ઠી ગ્રૈવેયકમાં એકસો ને સાત વિમાનો છે તથા ઉપરની ત્રણ એટલે સાતમી આઠમી અને નવમી ગ્રૈવેયકમાં કુલ સો વિમાનો છે એ પ્રમાણે નવે ગ્રૈવેયકોના બધા મળીને ત્રણસો ને અઠાર વિમાનો બાણવા. ૩૨૬

અનુત્તર વિમાનો પાંચ સર્વે લાખ ચોરાશી અને,
સહસ સત્તાણુ તથા તેવીસ બાણ પ્રમાણને;

ચાર વિજ્યાદિક વિમાને દ્વિચરિમા દેવો ભણ્યા,
સર્વાર્થસિદ્ધે એક ચરિમા દેવ ભવ સત્તમ કહ્યા. ૩૨૭

રૂપાંટાર્થ:—અનુત્તર દેવલોકમાં પાંચ વિમાનો છે. આ બધા વિમાનો એકઠા કરીએ ત્યારે બધા મળીને ચોરાસી લાખ, સત્તાણુ હજાર અને ત્રેવીસ. (૮૪૬૭૦૨૩) થાય છે. વિજ્યાદિક ચાર દેવલોકના વિમાનવાસી દેવો દ્વિચરિમા છે, એટલે બે મનુષ્ય ભવો છે મોક્ષે જવામાં વચમાં જેઓને તે દ્વિચરિમા કહેવાય છે. પણ આ પ્રાચી જાણવું. કારણ કે તેમને અધિક ભવો પણ થાય છે. તથા સર્વાર્થસિદ્ધ નામના પાંચમા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો એક ચરિમા એટલે તેમને મોક્ષે જવામાં એકજ મનુષ્ય ભવ કરવાનો બાકી છે અથવા તો આ દેવો સર્વાર્થસિદ્ધમાંથી મનુષ્ય ભવમાં આવીને તેજ ભવમાં મોક્ષે જાય છે. આ દેવો તેમના પાછલા ભવમાં સાત ભવ જેટલું આયુષ્ય આપું હોવાથી મોક્ષે જઈ શક્યા નહોતા, તેથી તેમને ભવ સત્તમ દેવો પણ કહેવામાં આવે છે. ૩૨૭

દ્વિચરિમા તથા એક ચરિમાનો અર્થ વગેરે બીના બે શ્લોકમાં સમજાવે છે:—

બે મનુજ ભવ અંત્ય જેને તેહ દ્વિચરિમ સુર કહ્યા,
એક નરભવ અંત્ય જેને એક ચરિમા તે ભણ્યા;
વિજ્યાદિકી નર ભવ લહી ચરણે ફરી ઉપજી તિહાં,
પૂર્ણાયુ નર ભવ અંત્ય પામી સિદ્ધ હોવે તે ઇહાં. ૩૨૮

સર્વાર્થસિદ્ધામર ચવીને નરભવે શિવ નિશ્ચયે,
પામશે ઇમ દ્વિચરિમાદિક શબ્દ તત્ત્વ વિચારીયે;
સૌધર્મથી સર્વાર્થસિદ્ધામર સુધીના સવિ સુરા,
ઉત્તરોત્તર અધિક અધિકા કાંતિ સુખ આદિ ધરા. ૩૨૯

રૂપાંટાર્થ:—જેમને બે મનુષ્ય ભવ બાકી હોય તેઓ દ્વિચરિમા દેવ કહેવાય છે. એટલે આ ચાર અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો, અહીંનું દેવાયુષ્ય પૂર્ણ કરી ચવીને મનુષ્ય થાય. એટલે મનુષ્યનો એક ભવ થયો. ત્યાં ચારિત્ર લઈ ત્યાંથી ચવી ફરી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થાય. ત્યાંથી ચવીને મનુષ્ય થાય. એ મનુષ્યનો બીજો ભવ થયો. આ ભવમાં તે જીવ મોક્ષે જાય. અને જેમને એકજ મનુષ્ય ભવ થવાનો છે તેઓ એક ચરિમા દેવ કહેવાય છે. કારણ કે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો ત્યાંથી ચવીને ઉત્તમ મનુષ્ય ભવમાં ઉત્પન્ન થઈને તે ભવમાં જ મોક્ષે જાય છે એટલે જેમને એકજ મનુષ્ય ભવ થાય છે. એ પ્રમાણે દ્વિચરિમા તથા એક ચરિમા શબ્દનો રૂપાંટાર્થ જાણવો. તથા સૌધર્મ દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન

સુધીના દેવો અધિક અધિક કાન્તિવાળા તથા અધિક અધિક સુખ, બળ, ઐશ્વર્ય વગેરેને ધારણ કરનારા બ્રહ્મવા. ૩૨૮—૩૨૯

હવે દેવો શ્વાસોસ્થવાસ ક્યારે લે છે? તથા તેમને આહારની ઇચ્છા ક્યારે થાય? તે વગેરે બીના ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

સર્વથી લઘુ આયુ જેનું તેહ સગ સ્તોકાંતરે,
શ્વાસ લ્યે આહાર ચાહે એક દિનના આંતરે;
પલ્યોપમાયુ દેવ એક દિનાંતરે લ્યે શ્વાસને,
દિન પૃથક્ત્વ ગયા પછી તે ચાહતા આહારને. ૩૩૦

રૂપાંટાર્થ:—જે દેવોનું સર્વથી જઘન્ય આયુષ્ય હોય છે એટલે કશું હબાર વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે તેઓ સાત સ્તોકના આંતરે શ્વાસોશ્વાસ લે છે. સામાન્ય રીતે નીરાગી યુવાન પુરૂષ જેટલા કાલમાં એક શ્વાસ લે અને મૂકે તેને એક શ્વાસોશ્વાસ કહ્યો છે. અને તેવા સાત શ્વાસોશ્વાસે એક સ્તોક થાય છે. તેવા સાત સ્તોકે જઘન્ય આયુષ્યવાળા દેવોને એક શ્વાસોશ્વાસ થાય છે અને તે જઘન્ય સ્થિતિવાળા દેવોને આશ્રીને દેવોને જઘન્ય શ્વાસોશ્વાસ બ્રહ્મવો. વળી આ દેવોને એક દિવસના આંતરે આહાર લેવાની ઇચ્છા થાય છે. જો કે દેવોને મનુષ્યની પેઠે કવલાહાર હોતો નથી, છતાં જ્યારે તેમને આહારની ઇચ્છા થાય ત્યારે આહારને લાયક વક્રિય પુણ્ડ્રો આહાર રૂપે પરિણમે છે અને તે પુણ્ડ્રોને દેવો પોતાના શરીર દ્વારાએ ગ્રહણ કરે છે તેથી તે લોભાહાર કહેવાય છે. હવે જે દેવોનું એક પલ્યોપમાનું આયુષ્ય હોય છે તેઓ એક દિવસના આંતરે શ્વાસોશ્વાસ લે છે. અને દિન પૃથક્ત્વ એટલે બેથી નવ દિવસ સુધીના આંતરે તેમને આહારની ઇચ્છા થાય છે. ૩૩૦

સાગરોપમ જેટલા આયુષ્ય જેનું તેટલા,
પક્ષો પછી લ્યે શ્વાસ વીત્યે સહસ વર્ષો તેટલા;
દેવ તે આહાર ચાહે આયુ તેત્રીસ સાગરા,
સર્વાર્થસિદ્ધે જેમ તેત્રીશ પક્ષ વીત્યે તે સુરા. ૩૩૧

શ્વાસ લેતા સહસ તેત્રીશ વર્ષ વીત્યે ચાહતા,
આહાર ઇમિ સર્વત્ર બ્રહ્મો અજિતશ્રેષ્ઠ ઇમ ભાષતા;
ઘણું કરીને અનુભવે શાતાજ દેવો ભોગવે,
કહિ અશાતા તો ઘડી બેથી અધિક ના અનુભવે. ૩૩૨

રૂપાંટાર્થ:—જે દેવોનું જેટલા સાગરોપમાનું આયુષ્ય હોય છે તે દેવો તેટલા પક્ષો એટલે પંખવાડીયા ગયા પછી શ્વાસોશ્વાસ લે છે. અને જેટલા સાગરોપમાનું આયુષ્ય હોય

તેટલા હજાર વર્ષ જાય ત્યારે તેઓને આહારની ઇચ્છા થાય છે. જેમ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોનું તેત્રીસ સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય છે. તેથી તે દેવો તેત્રીસ પખવાડીયા જાય ત્યારે એક શ્વાસોશ્વાસ લે છે. તથા તેત્રીસ હજાર વર્ષ જાય ત્યારે તેમને આહારની ઇચ્છા થાય છે. એ પ્રમાણે સર્વત્ર એટલે સઘળા દેવોને આયુષ્ય પ્રમાણે શ્વાસોશ્વાસ તથા આહારની ઇચ્છા બાણવી. એ પ્રમાણે બીજા શ્રી અજિતનાથ પ્રભુએ હેશના પ્રસંગે જણાવ્યું છે. વળી દેવો ઘણા ભાગે તો શાતા વેદનીયનો જ અનુભવ કરે છે. કદાચ અશાતા વેદનીયનો અનુભવ કરે તો પણ એ ઘડી કાલથી વધારે વખત અશાતા ભોગવતા નથી. દેવોને સ્વયંવાનું હોય ત્યારે, તેમજ પોતાથી વધારે બલ ઋદ્ધિવાળા દેવોને ભેદને તેમને અશાતા થાય છે. અહીં દેવ ભવમાં કેટલાએકે ભાવી તીર્થ કરતા હોયો પણ હોય છે, તેમને અશાતાનો અનુભવ વગેરે સ્વયંવનના ચિહ્નો હોતા નથી. તેમ તેસડ શલાકા પુરુષ ચરિત્રાદિ ગ્રંથોમાં જણાવ્યું છે. ૩૩૧—૩૩૨

હવે દેવોનું બીજા દેવલોકમાં ગમનાગમન જણાવી દેવગતિમાં કયા હોયો કયાં સુધી ઉપજે છે તે ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે :—

અચ્યુત સુધીના દેવ આદિક કરત ગતિ આગતિ અને,
દેવ ગતિમાં તાપસો જ્યોતિષક સુધી જતા અને;
ચરક પરિવ્રાજક સુરાલય બ્રહ્મ સુધી જતા અને,
સહસ્રાર સુધી જતા પંચેન્દ્રિ તિર્યંચો અને. ૩૩૩

સ્પષ્ટાર્થ:—અચ્યુત સુધીના દેવતા એટલે ભુવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષી તથા સૌધર્માદિક બાર દેવલોક સુધીના દેવતાઓને બીજા દેવલોક વગેરે સ્થલે ગમનાગમન હોય છે. એટલે તે દેવો તીર્થ કરના કલ્યાણક વગેરે કારણે તેમજ નંદીશ્વરાદિ દ્વીપ વગેરે સ્થાને મહોત્સવોમાં જાય છે. અથવા તેઓ અન્ય કારણે પણ ઇચ્છા મુજબ ઇષ્ટ સ્થળે જાય છે. તેમનાથી ઉપરના દેવો એટલે નવ ઐવેયકના દેવો તથા પાંચ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો ગમનાગમન કરતા નથી. એટલે તીર્થ કરાદિના કલ્યાણકાદિ પ્રસંગોમાં જતા નથી તેમજ બીજા કોઈ પણ કાર્ય માટે તેઓ તેમના સ્થાનથી બીજે સ્થાને જતા નથી. તથા તાપસો જે દેવગતિમાં જાય તો ભુવનપતિથી માંડીને જ્યોતિષી દેવલોક સુધીમાં ઉપજે છે; તેથી આગળ જઈ શકતા નથી. વળી ચરક પરિવ્રાજક ઉત્કૃષ્ટથી બ્રહ્મદેવલોક નામના પાંચમા દેવલોક સુધી જાય છે. તથા પંચેન્દ્રિ તિર્યંચો ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોક સુધી જાય છે. ને જઘન્યથી તેથી નીચેના સ્વર્ગમાં બાંધેલા કર્માનુસારે જાય છે. ૩૩૩

આવકો વ્રતથી જતા અચ્યુત સુધી મુનિલિંગને,
બાપી અલવ્યાદિ ન હુલાયે મક્ષિકાન્તી પાંખને;

એમ સંયમ સાધતા ઐવેયકે છેલ્લે જતા,
દર્શન અભાવે તેહ પણ અનુત્તર વિમાને ના જતા. ૩૩૪

રૂપદ્યાર્થ :— શ્રાવકો વ્રતથી એટલે દેશવિરતિ ચારિત્રનું પાલન કરીને ઉત્કૃષ્ટથી અચ્યુત નામના બારમા દેવલોક સુધી જાય છે. વળી અલબ્ધ જીવો મુનિલિંગ એટલે સાધુના વેષને ધારણ કરીને એવી રીતે ચારિત્રનું પાલન કરે છે કે માંખીની પાંખને પણ દુલ્બતા નથી. એવી રીતે સારી રીતે ચારિત્રનું પાલન કરનારા મુનિ વેષધારી (અંતરંગ મિથ્યાત્વી) અલબ્ધ જીવો છેલ્લી એટલે નવમી ઐવેયક સુધી જાય છે. આ પ્રભાવ શુદ્ધ ચારિત્રનો જાણવો. પરંતુ દર્શન એટલે સમક્ષિતનો અભાવ હોવાથી અલબ્ધ જીવો અનુત્તર વિમાનમાં જતા નથી. કારણ કે અનુત્તરવાસી દેવો તો સમ્યગ્દષ્ટિજ એટલે ચોથા ગુણુસ્થાનકવાળા હોય છે અને આ અલબ્ધ જીવો તો મિથ્યાત્વીજ હોય છે. તેમનું મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે કદાપિ બદલાતું નથી. ૩૩૪

જઘન્યથી તે ચૌદ પૂર્વી પ્રહ્લ સ્વર્ગ વિષે જતા,
સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ જતા;
સદ્વ્રતી સાધુ અને શ્રાવક જઘન્યે પણ જતા,
સૌધર્મમાં ઉત્કૃષ્ટથી તેથી ઉપર પણ સુર થતા. ૩૩૫

રૂપદ્યાર્થ :— ચૌદ પૂર્વધર જઘન્યથી પણ પાંચમા પ્રહ્લ દેવલોકમાં જાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટપણે સર્વાર્થસિદ્ધ નામના પાંચમા અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સદ્વ્રતી એટલે વ્રતનું સારી રીતે પાલન કરનારા સાધુઓ અને શ્રાવકો જઘન્યથી પણ સૌધર્મ નામના પહેલા દેવલોકમાં જાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્યાંથી આગળ પણ જાય છે એટલે શ્રાવક અચ્યુત દેવલોક નામના બારમા દેવલોક સુધી અને શુદ્ધ સંયમી સાધુ સર્વાર્થસિદ્ધ નામના પાંચમા અનુત્તર વિમાનમાં પણ જાય છે. ૩૩૫

હવે દેવાને કેવા કેવા પ્રકારની વિષયેચ્છા હોય છે તે બે શ્લોકમાં જણાવે છે :—

ભુવનપતિ વ્યંતર તથા જ્યોતિષ્ક દેવો સવિ વહી,
સૌધર્મના ઈશાનના સુરને શરીર સેવા કહી;
સંકિલષ્ટકર્મી તીવ્રરાગી કામસંગી નર પરે,
તે પછી બે સ્વર્ગના સુર સ્પર્શથી તુષ્ટિ ધરે. ૩૩૬

રૂપદ્યાર્થ :— ભુવનપતિ દેવાને, વ્યંતર દેવાને તથા જ્યોતિષી દેવાને તેમજ સૌધર્મ દેવલોક અને ઈશાન દેવલોકના સઘળા દેવાને મનુષ્યની માફક શરીર સેવા કહી છે. એટલે

તેઓ શરીર વડે વિષય સુખને લોગવે છે. તેથી તે દેવોને સંકલિષ્ટ કર્મો એટલે સંકલેશ અથવા મલીન કર્મવાળા તીવ્રરાગી એટલે અત્યંત આસક્તિવાળા અને કામસંગી એટલે અત્યંત વિષય સેવન કરનાર કહ્યા છે. ત્યાર પછીના બે દેવલોક એટલે ત્રીજા સનતકુમાર તથા ચોથા માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવો દેવીઓના શરીરનાં સ્પર્શથી જ વિષય તૃપ્તિને ધારણ કરે છે. અથવા તેઓને પહેલાના દેવોની જેમ કાયસેવા હોતી નથી. ૩૩૬

બે સ્વર્ગના રૂપ દેખતાં બે સ્વર્ગના શબ્દો સુણી,
આનતાદિક ચારના સુર ચિંતનાથી દેવીની;
તૃપ્તિને ધરનાર કલ્પાતીત પ્રવીચારે કરી,
રહિત વૈમાનિક તણી બીના પ્રભુએ ઉચ્ચરી. ૩૩૭

સ્પષ્ટાર્થ :—ત્યાર પછીના બે દેવલોકના દેવો એટલે પાંચમા બ્રહ્મા દેવલોકના દેવો તથા છઠ્ઠા લાંતક દેવલોકના દેવો દેવીઓના રૂપને જોવા માત્રથી વિષય સુખની તૃપ્તિને અનુભવે છે. ત્યાર પછીના બે દેવલોક એટલે સાતમા મહાશુક દેવલોકના દેવો તથા આઠમા સહસ્રાર દેવલોકના દેવો દેવીઓના મનોહર શબ્દો સાંભળીને જ વિષયની તૃપ્તિ અનુભવે છે. વળી આનતાદિ ચાર દેવલોક એટલે નવમા આનત દેવલોકના દેવો, દશમા પ્રાણત દેવલોકના દેવો, અગિઆરમા આરણ દેવલોકના દેવો તથા બારમા અચ્યુત દેવલોકના દેવો દેવીનું મનમાં ચિંતન કરવા માત્રથી વિષય તૃપ્તિને અનુભવે છે. એટલે ઉપર ઉપરના દેવોને ઓછો ઓછો કામ વિકાર હોય છે. હવે કલ્પાતીત દેવો એટલે નવ ઐવેયકના દેવો તથા અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો પ્રવીચાર રહિત એટલે વિષય સુખની ઇચ્છાથી રહિત છે. અને વિષયની ઇચ્છાવાળા દેવોથી અનંતગુણ અધિક સુખને લોગવે છે. આ હકીકતમાંથી એ બોધ મળે છે કે—જેમ જેમ વિષય કષાય ઓછા થાય, તેમ તેમ વધારે પ્રમાણમાં સુખ શાંતિનો અનુભવ થાય. બ્યાજબી જ છે કે, જેટલે અંશે પુણ્યલ રમણતા ઘટે, તેટલે અંશે નિજ ગુણ રમણતા જરૂર વધે જ. ૩૩૭

હવે વૈમાનિક દેવોને વિષે શરીર વગેરેનું સ્વરૂપ ચાર શ્લોકમાં જણાવે છે :—

વૈમાનિકે દેહાદિ ઘટના આ પ્રસંગે જાણિયે,
દેહ ત્રણ સગ હાથ મૂલ તનુ ઇશાન સુધી ધારિયે;
છ પાંચ ચઉ ત્રણ બેઉ ઇગ કર વાર ત્રણ દુ દુ સ્વર્ગમાં,
આનતાદિ ચતુષ્ક ઐવેયક અનુત્તર સ્વર્ગમાં. ૩૩૮

સ્પષ્ટાર્થ :—હવે વૈમાનિક દેવોને વિષે દેહાદિ ઘટના એટલે શરીર વગેરેની વિચારણા આ પ્રમાણે જાણવી. આ દેવોને વૈકિય તૈજસ અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીરો હોય છે. તથા

વૈમાનિક દેવોનું મૂલ વૈક્રિય શરીર સાત હાથનું હોય છે અને તે સાત હાથનું શરીર સૌધર્મ તથા ઇશ્વર દેવતાઓનું બાણુવું. પછી અનુક્રમે બે બે દેવલોકમાં એક એક હાથ યોગ્ય ત્રણ વાર કરવું. એટલે ત્રીજા તથા ચોથા દેવલોકમાં છ હાથનું શરીર હોય છે. પાંચમા છઠ્ઠા દેવલોકમાં પાંચ હાથનું શરીર હોય છે અને સાતમા આઠમા દેવલોકમાં ચાર હાથનું શરીર હોય છે. ત્યાર પછી આનતાદિ ચતુષ્ક એટલે નવમા, દશમા, અગિયારમા તથા બારમા દેવલોકમાં ત્રણ હાથનું શરીર હોય છે. નવ ગ્રેવેયકમાં બે હાથનું શરીર અને પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં દેવોનું એક હાથનું શરીર બાણુવું. આ રીતે તે દેવોના મૂલ શરીરનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ બાણુવું. ૩૩૮

અનુક્રમે તનુમાન યોજન લાખ ઉત્તરવૈક્રિયે,
ઉત્કૃષ્ટ તેમ જઘન્ય અંગુલ સંખ્ય ભાગ ન ભૂલીએ;
સંજ્ઞા દર્શ સંસ્થાન પહેલું ચઉ કષાયો માનીએ,
લેશ્યા ત્રણ શુભ કરણ પાંચે સમુદ્ધાતો પાંચ એ. ૩૩૯

રૂપબટાર્થ:—એ પ્રમાણે ૩૩૮ મા શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે મૂલ શરીરનું પ્રમાણ બાણુવું. તથા ઉત્તર વૈક્રિય ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ યોજન જેટલું બાણુવું. અને જઘન્યથી ઉત્તર વૈક્રિય શરીર આંગલના સંખ્યાતમા ભાગ જેટલું હોય છે એ વાત ભૂલવી નહિ. દેવતાઓને આહાર સંજ્ઞાદિ દર્શ સંજ્ઞાઓ હોય છે. વળી તેમને પહેલું સમયતુરસ સંસ્થાન હોય છે. પરંતુ તેમને સંઘયણ હોતું નથી. કારણ કે સંઘયણ હાડકાના સમુદાય રૂપ કહેલું છે અને દેવોના શરીરમાં હાડકાં હોતા નથી. પરંતુ શક્તિ આશ્રી શ્રીગુણલિંગમાદિમાં તેઓને પહેલું વજ્રાક્રમલ નારાય નામનું સંઘયણ કહ્યું છે. વળી તેઓમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચારે કષાયો હોય છે. તેજો, પદ્મ અને શુકલ એ ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ, પાંચે ઇન્દ્રિયો તથા આહારક અને કેવલી સમુદ્ધાત એ બે સમુદ્ધાત વિના બાકીની વેદતા સમુ૦, કષાય સમુ૦, મરણ સમુ૦, વૈક્રિય સમુ૦, અને તૈજસ સમુદ્ધાત એ પાંચ સમુદ્ધાત તે વૈમાનિક દેવોને બાણુવી. ૩૩૯

દૃષ્ટિ દર્શન જ્ઞાન તિમ અજ્ઞાન ત્રણ ત્રણ ભાવીએ,
અગ્નિઆર યોગ ઉપયોગ નવ ઉપપાત વ્યવનેધારીએ;
એક બે ત્રણ છે જઘન્યે ઇતર સંખ્ય અસંખ્ય એ,
વિરહ સમય મુહૂર્ત ચોવીશ જઘન્ય તિમ ઉત્કૃષ્ટ એ. ૩૪૦

રૂપબટાર્થ:—આ દેવોને વિષે દૃષ્ટિ, દર્શન, જ્ઞાન તેમજ અજ્ઞાન ત્રણ ત્રણ બાણુવાં. સમકિતદૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ એ ત્રણ દૃષ્ટિ બાણુવી. કેવલ દર્શન વિના બાકીના

ત્રણ દર્શનો જાણવા. સમ્યક્દષ્ટિ દેવોને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાનો જાણવા. તથા મિથ્યાદષ્ટિ દેવોને મતિઅજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન જાણવા. યોગ અગિઆર હોય છે, તે આ પ્રમાણે—૪ મનોયોગ, ૪ વચનયોગ અને વૈકલ્ય-યોગ, વૈકલ્યમિશ્ર યોગ અને કાર્મણ્યયોગ એ ત્રણ કાયયોગ એમ અગિઆર યોગ જાણવા. ઉપયોગ નવ આ પ્રમાણે:—ઉપર જણાવેલ ત્રણ દર્શનો, ત્રણ જ્ઞાનો તથા ત્રણ અજ્ઞાનો મળી નવ ઉપયોગ જાણવા. ઉપપાત એટલે ઉપજવાની સંખ્યા તથા સ્થવન એટલે મરણની સંખ્યા જઘન્યથી એક બે કે ત્રણની જાણવી. અને ઉત્કૃષ્ઠથી સંખ્યાતી જાણવી. બંનેમાં વિરહ કાલ જઘન્યથી એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ઠથી ચોવીસ મહૂર્તનો જાણવો. ૩૪૦

પદ્ય તેત્રીસ સાગરોપમ આયુ દ્વિવિધ વિલાવીએ,
પર્યાસિ ષટ આહાર છદિશિ દીર્ઘકાલિકી માનીએ;
પાંચ દંડકમાં ગતિ તિમ બે ગતિથી આગતિ,
વેદ બે ઇમ દેવ વર્ણન પૂર્ણ કરતા જિનપતિ. ૩૪૧

રૂપાંટાર્થ:—આ વૈમાનિક દેવોનું જઘન્ય આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ઠ આયુષ્ય તેત્રીસ સાગરોપમ જેટલું હોય છે, એમ બે પ્રકારે તેઓનું આયુષ્ય જાણવું. તેમને પર્યાસિઓ આહાર વગેરે છએ હોય છે. તેમજ પૂર્વાદિકે છએ દિશાનો આહાર તેમને હોય છે. વળી દીર્ઘકાલિકી નામની સંજ્ઞા તેઓને હોય છે. આ દેવોની ગતિ એટલે ગમન (ઉપજવું) સંખ્યાતા વર્ષાયુષકે ગર્ભજ પર્યાસા મનુષ્ય, ગર્ભજ પર્યાસા તિર્યચ તથા બાહર પર્યાસા પૃથ્વીકાય, અપકાય અને વનસ્પતિકાય એમ પાંચ દંડકોમાં જાણવી. તથા આગતિ એટલે બીજી ગતિમાંથી આવવું, પ્રથમનાં બે દંડક એટલે ગર્ભજ પચૈન્દ્રિય મનુષ્ય તથા તિર્યચમાંથી મરીને વૈમાનિક દેવપણું પામે એમ જાણવું. વળી તેઓને સ્ત્રીવેદ તથા પુરૂષવેદ એમ બે વેદ હોય છે. એ પ્રમાણે શ્રીઅજિત જિનેશ્વરે દેવતાઓનું (દેવગતિનું) વર્ણન જણાવ્યું. ૩૪૧

ત્રસ નાડીનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

ત્રણ ભેદ જસ પૂર્વે કહ્યા તે લોક મધ્યે જેહ છે,
ચૌદ રાજ પ્રમાણુ લાંબી પહોળાઈ જસ એક રાજ છે;
તેહ ત્રસ નાડી વિષે ત્રસ થાવરો બંને અને,
બહાર તસ થાવરજ પ્રભુ ઇમ ભાષતા ત્રણ લોકને. ૩૪૨

રૂપાંટાર્થ:—જેતા પૂર્વે ઉર્ધ્વ અર્ધો અને તીર્છા એવા ત્રણ ભેદો ગણાવ્યા તે લોકના મધ્ય ભાગની અંદર ચૌદ રાજ પ્રમાણુ લાંબી (ઉચ્ચી) અને એક રાજ પ્રમાણુ પહોળી (લાંબી)

તથા પહોળી) એવી ત્રસ નાડી આવેલી છે. આ ત્રસ નાડીની અંદર ત્રસ જીવો તથા સ્થાવર જીવો હોય છે અથવા ત્રસ જીવો તો આ ત્રસ નાડીમાં જ હોય છે અને તેથી તે ત્રસ નાડી કહેવાય છે. અને તે ત્રસ નાડીની બહાર એકલા સ્થાવર જીવો હોય છે. એ પ્રમાણે બીજા શ્રી અજિતનાથ પ્રભુએ દેશના દેતાં ત્રણ લોકનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. ૩૪૨
ધર્મ ધ્યાનના ચાર ભેદોનું ધ્યાન કરનાર ભવ્ય જીવને થતા અપૂર્વ લાલની બીના બે

સ્લોકમાં જણાવે છે:—

ધર્મ ભાવના સર્વિ લોકની કે તાસ પ્રત્યેક ભાગની,
અશુભ ધ્યાન નિવારતી ક્ષાયોપશમિકાદિકતણી;
પ્રાપ્તિ કરાવે અનુક્રમે પીતાદિ લેશ્યા નિર્મલી,
ઉત્તરોત્તર પ્રકટતી વૈરાગ્ય વીર કરે વલી. ૩૪૩

રૂપાંટાર્થ:—આ પ્રમાણે સર્વ લોકની અથવા તેના દરેક ભાગની ભાવના એટલે વિચારણા અશુભ ધ્યાનને (આર્ત તથા રૌદ્ર ધ્યાનને) દૂર કરે છે. વળી ક્ષાયોપશમિક વગેરે એટલે ક્ષયોપશમ, તથા ઉપશમ, ક્ષાયિક સમકિતની (અથવા તે તે ભાવની) પ્રાપ્તિ કરાવે છે. પહેલી કૃષ્ણ, નીલ, તથા કાષોત એ ત્રણ લેશ્યાઓ મલીન છે, તેથી ત્યાર પછીની પીતાદિ એટલે તેજે લેશ્યા, પદ્મ લેશ્યા અને શુકલ લેશ્યા અનુક્રમે અધિક અધિક નિર્મલ બનાવે છે અને જેમ જેમ આત્માની વિશુદ્ધિ વધતી જાય છે તેમ તેમ તે ઉત્તરોત્તર એટલે એક પછી એક પ્રગટ થતી જાય છે. અને તેવી ભાવના જીવને વૈરાગ્ય વીર બનાવે છે એટલે લોકનું ધ્યાન કરનાર આત્માને નિશ્ચલ વૈરાગ્યવાળો બનાવે છે. ૩૪૩

વૈરાગ્યસંગિ ધર્મધ્યાને ભવ્ય જીવો પામતા,
અતીન્દ્રિય સ્વસંવેદ્ય સુખને એમ નિશ્ચય ધારતા;
નિઃસંગ યોગી જેહ ધર્મધ્યાનથી તનુ છંડતા,
સિદ્ધ ના હોવે કદી ઐવેયકાદિક સુર થતા. ૩૪૪

રૂપાંટાર્થ:—વૈરાગ્યથી વાસિત ધર્મધ્યાનમાં રહેલા ભવ્ય જીવો અતીન્દ્રિય એટલે ઇન્દ્રિયોથી અનુભવી શકાય નહિ તેવા, તેમજ સ્વસંવેદ્ય પોતેજ જેનો અનુભવ કરે છે પરંતુ જેનું વર્ણન બીજાની આગળ કરી શકાતું નથી એવા સ્વસંવેદ્ય સુખને પામે છે એવું નિશ્ચયથી માને છે. નિઃસંગ એટલે જેમણે સર્વ સંગનો (ધર કુટુંબ દોલત વગેરેનો) ત્યાગ ભાવથી કરેલો છે એવા સર્વ વિરતિ સાધુઓ જો ધર્મ ધ્યાનમાં રહીને શરીરનો ત્યાગ કરે તો તેઓ કદાચ સિદ્ધ ના થાય તો પણ ઐવેયકાદિ એટલે નવ ઐવેયક દેવ અથવા અનુત્તરવાસી દેવ જરૂર થાય છે. ૩૪૪

તે ધ્યાતા દેવલોકમાં કેવા સુખને અનુભવે છે ? તે જણાવે છે:—

મહિમા અને સૌભાગ્યવંતા ચંદ્ર જેવી કાંતિને,
ધરતા તિહાં સુંદર તનુને અતુલ્ય દિવ્યાનંદને;
ચિરકાળ અનુભવતા જીવનના અંતમાં લહી ચ્યવનને,
ધર્મિષ્ઠ કુલમાં જન્મ પામી સાધતા જિન ધર્મને. ૩૪૫

રૂપદર્શન :—મહિમાવાળા તથા સૌભાગ્યવાળા એટલે દેખવા માત્રથી પણ જે અન્યને પ્રિય લાગે તેવા તથા ચંદ્ર જેવી નિર્મલ કાંતિને ધારણ કરતા તે ધર્મધ્યાનના કરનારા ભવ્ય જીવો દેવલોકને વિષે સુંદર શરીરને ધારણ કરે છે. અને ચિરકાળ એટલે ઘણા લાંબા કાળ સુધી એટલે ઘણાં સાગરોપમ સુધી જેની તુલના થઈ શકે નહિ તેવા દિવ્ય આનંદને અનુભવે છે. એ પ્રમાણે સુખ પૂર્વક લાંબું દેવાયુષ્ય સંપૂર્ણ ભોગવીને જીવનના અંતે એટલે ચ્યવનના વખતે ચ્યવનને પામીને એટલે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને ધર્મિષ્ઠ અને ઉત્તમ કુળમાં જન્મીને (મનુષ્ય થઈને) જિન ધર્મને સાધે છે. ૩૪૫

દેવલોકથી છેલ્લા ભવમાં આવેલા તે જીવનું સ્વરૂપ કહે છે:—

પુણ્યથી ગુરૂ દેશનાદિક સાધને વૈરાગ્યથી,
છંડી કષાયો વિષયને વરબોધ દર્શન ચરણથી;
વાસિતબની શિવમાર્ગ સાધી શુદ્ધ સાત્ત્વિક ભાવથી,
ભરતચક્રીતણી પરે સિદ્ધ થાય ક્ષપક શ્રેણિથી. ૩૪૬

રૂપદર્શન :—પહેલાના દેવભવ વગેરે ભવોમાં બાંધેલ પુણ્યના ઉદયથી છેલ્લા ભવમાં ગુરૂનો ઉપદેશ વગેરે સાધનો પામીને, વૈરાગ્ય થવાથી કોધાદિક કષાયોને તથા ઇન્દ્રિયોના વિષય જન્ય સુખોનો ત્યાગ કરે છે. વળી વર બોધ એટલે ઉત્તમ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી વાસિત થઈને શુદ્ધ એટલે નિર્મલ અને સાત્ત્વિક ભાવથી મોક્ષ માર્ગની સાધના કરીને ક્ષપક શ્રેણિ માંડીને ભરતચક્રી વગેરેની જેમ આઠે કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષ ગતિને પામે છે. આ પ્રમાણે તે જીવ સંસાર સમુદ્રને તરી જાય છે અને તેથી સઘળાં દુઃખોનો નાશ થાય છે. એમ શ્રી અજિતનાથ પ્રભુએ દેશનામાં જણાવ્યું. ૩૪૬

પદાર્થોનું અનિત્યપણું જણાવે છે:—

દેખાય જેહ સવાર પામે નાશ તેહ બપોરમાં,
દેખાય જેહ બપોરમાં તે નાશ પામે રાતમાં;

નજરે નજર દેખાય અહીં દેહાદિનીજ અનિત્યતા,
સમય ઉંઘવાનો નથી આ નિત્ય રહેવું ચેતતા. ૩૪૭

રૂપાર્થ:—આ દુનીયાના પદાર્થો નાશવંત છે તે જણાવતાં પ્રભુદેવ કહે છે કે જે પદાર્થ સવારમાં જોવામાં આવ્યા હોય છે તે જપોરે નાશ પામતાં જણાય છે. વળી જે જપોરે દેખવામાં આવે છે તે રાત્રીમાં નાશ પામે છે. અહીં શરીર વગેરેની અનિત્યતા તો નજરે નજર એટલે પ્રત્યક્ષ જણાય છે. જે માણસ સવારે સાંજે તાંજે હરતો ફરતો તંદુરસ્ત જણાતો હોય તેજ માણસ હાટફેલ (હૃદય ણંધ પડવું) વગેરે કારણથી જપોરે મરી ગયો એવું. આપણે સાંભળીએ છીએ અથવા નજરે જોઈએ છીએ. માટે આ મજેલો સમય ઉંઘવાનો એટલે પ્રમાદમાં કાઢવાનો નથી એવું જાણીને ચેતતા રહેવું એટલે સાવધાન રહેવું જોઈએ અથવા દાનાદિ ધર્મ કાર્યો કરવામાં આગસ ન કરતાં તેમાં હંમેશાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ૩૪૭ આત્મહિત કોણે સાધ્યું તથા કોણ સૂતેલા સારા, અને કોણ જાગતા સારા તે જણાવે છે:—

જન્મ ઘડપણ મરણ રાક્ષસ સર્વની કેડે પડયા,
ચેતનારા ચતુર પુરૂષો આત્મ હિત સાધી ગયા;
સૂતા ભલા પાપી જનો બહુ પાપ કરશે જાગતા,
જાગતા સારા જ ધર્મી ધર્મ કરશે જાગતા. ૩૪૮

રૂપાર્થ:—આ સંસારમાં જન્મ, ઘડપણ તથા મરણ રૂપી રાક્ષસો સર્વ સંસારી જીવોની પાછળ પડેલા છે. આ ત્રણ દરેક સંસારી જીવને પ્રાપ્ત થાય છે; માટે જે સમજી પુરૂષો ચેતીને ચાલે છે, એટલે મજેલો સમયમાં ધર્મ સાધે છે, તેઓ પોતાનું આત્મહિત (આત્માનું કલ્યાણ) કરી ગયા એટલે આત્માને દુર્ગતિમાં જતો રોકી સદ્ગતિમાં ગયા છે. પ્રભુ દેવ કહે છે કે પાપી પુરૂષો તો સૂતાજ સારા, કારણ કે જે તેઓ જાગતા હશે તો ઘણા પ્રકારનાં પાપનાં કાર્યો કરશે અને ઉંઘતી હશે તો પાપ કાર્ય કરશે નહિ; માટે તેવા જીવોને ઉંઘતા સારા ગણ્યા છે. તેમજ ધર્મી પુરૂષો જાગતા ભલા કહ્યા છે, કારણ કે તેઓ જાગતાં હશે ત્યારે અનેક પ્રકારે ધર્મને કરશે. એટલે તેવા પુરૂષો ઉંઘમાં ધર્મ કરી શકતા નથી પરંતુ જાગતા હોય ત્યારે ધર્મ કરે છે, માટે ધર્મી પુરૂષો જાગતા સારા કહ્યા. ૩૪૮ કોણું પંડિતપણું ઉત્તમ ગણાય તે જણાવી સમયની દુર્લભતા જણાવે છે:—

ધર્મી જનો પંડિત ભલા તારક થશે નિજ પર તણા,
પ્રતિ બુદ્ધ જીવન ધારજે આશ્રય થજે સદ્ગુણતણા;
રત્નો કરોડો આપતાં પણ ક્ષણ ગયેલો ના મળે,
એમ જાણી ક્ષણ નકામો ના જવા દે મંતિ બલે. ૩૪૯

રૂપરૂઢિ:—ધર્મી પુરૂષોમાં પણ પડિત એવા ધર્મી પુરૂષો સારા છે, કારણ કે તેઓ પડિત હોવાથી પોતાને તેમજ ઉપદેશ દ્વારા પરને એટલે બીજાને પણ તારનારા થાય છે. માટે હે ભવ્ય જનો ! તમે પ્રતિબુદ્ધ જીવન એટલે સમજા પૂર્વક એટલે ધર્મી કાર્ય કરનાર જીવન ધારણ કરજો. તથા સદ્ગુણના આશ્રય થજો. એટલે સારા ગુણોને ધારણ કરજો. જે જે ક્ષણ આદ્યો ગયો તે ક્ષણ કરોડો રત્નો સામાને આપવા છતાં પણ અથવા કોઈ પણ જાતના પ્રયત્નથી પાછો મળી શકતો નથી એવું જાણીને સમજી પુરૂષો પોતાની બુદ્ધિના બળથી વિચાર કરીને એક ક્ષણ પણ નકામો જવા દેતા નથી; પરંતુ જેટલો સમય મળે છે તેનો સદુપયોગ કરે છે. ૩૪૯

આત્મહિત કયાં સુધી સાધી શકાય ? તે જણાવે છે:—

જ્યાં સુધી આ દેહમાં રોગાદિ અરિ પ્રકટ્યા નથી,
જ્યાં સુધી આ દેહ ઘડપણથી અશક્ત બન્યો નથી;
જ્યાં સુધી છે ઇન્દ્રિયોની શક્તિ આયુ પહોંચતું,
ત્યાં સુધી તે લેવું સાધી જેહ નિજ હિત ભાસતું. ૩૫૦

રૂપરૂઢિ:—જ્યાં સુધી આ શરીરમાં રોગ રૂપી શત્રુ પ્રગટ થયા ન હોય ત્યાં સુધી ધર્મ સાધના થઈ શકે છે, કારણ કે જ્યારે શરીરમાં રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યારે માણસનું શરીર અશક્ત થઈ જાય છે અને તેથી તેનાથી ધર્મ સાધી શકાતો નથી. વળી જ્યાં સુધી આ શરીર ઘડપણને લીધે અશક્ત બન્યું ન હોય ત્યાં સુધી ધર્મ જની શકે છે. જેઓ ઘડપણમાં ધર્મ સાધીશું એવું વિચારી યુવાવસ્થા એશઆરામમાં ગુમાવો દે છે તેઓ ઘડપણ આવે ત્યારે અશક્તિને લીધે ધર્મ સાધી શકે નહિ તે રૂપરૂઢિ છે. માટે ધર્મ સાધના ઘડપણ આવ્યા પહેલાં જ જની શકે છે. વળી વૃદ્ધાવસ્થા ન આવો હોય તે છતાં જો ઇન્દ્રિયોની શક્તિ કાયમ હોય તોજ ધર્મ સાધી શકાય, કારણ કે ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓ જ નાશ પામી ગઈ હોય તો તેનાથી ધર્મ શ્રવણ વગેરે જની શકતું નથી. વળી શરીરમાં રોગ ન થયા હોય, ઘડપણ પણ ન આવ્યું હોય તેમજ ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પણ પૂરેપૂરી હોય તે છતાં પણ જો આયુષ્ય પહોંચતું ન હોય એટલે ટૂંકું આયુષ્ય હોય તો પણ ધર્મ સાધી શકાતો નથી. કારણ કે કયા જીવને કયારે મૃત્યુ આવશે તે જાણી શકાતું નથી. એમ સમજીને પુણ્યોદયે આર્ય ક્ષેત્રાદિ બધી સામગ્રી દ્વારા પોતાને જે આત્મહિત જણાતું હોય તે સાધી લેવું જોઈએ. ૩૫૦

મનુષ્ય ભવની હર્લભતા જણાવી કર્મના વિપાકોની ભયંકરતા જણાવે છે:—

નર ભવ ગુમાવ્યો દીર્ઘ કાલે પણ ખલે ના તે ફરી,
જાહુ ભયંકર છે વિપાકો કર્મના ઇમ દીલ ધરી;

સમય પણ ન પ્રમાદ કરવો ભોગમાં ભય રોગનો,
અભય છે વૈરાગ્ય એકજ સંગ તજજે રાગનો. ૩૫૧

રૂપબ્ધાર્થ:—એક વખત ઘણી મુશ્કેલીએ મળેલો મનુષ્ય ભવ જો ફેગટ શુભાવી કાઢ્યો તો તે ફરીથી મળતો નથી. અથવા પુણ્યનો ઉદય હોય તોજ મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી કર્મના વિપાકો એટલે બાંધેલા અશુભ કર્મના વિપાકો એટલે ઉદય કાળે ફળ રૂપે ભોગવાતાં તે બાંધેલા કર્મો ઘણાં ભયંકર નીવડે છે. એટલે તે અશુભ કર્મોનો ઉદય ઘણો દુઃખદાયી છે એવું જાણીને એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ. અથવા આગસુ બનવું નહિ. વળી ભોગમાં આસક્તિ રાખવી નહિ. કારણ કે ભોગમાં રોગનો ભય છે અથવા ભોગોથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે. એક વૈરાગ્યમાં જ અભય એટલે નિર્ભયપણું રહેલું છે કારણ કે વૈરાગી જીવન ગાળનારને કોઈનો ભય નથી એવું જાણીને રાગની સોળતનો ત્યાગ કરજો. એટલે હૃદયમાં રાગ ધારણ કરવો જ નહિ. ૩૫૧

રાગનાં કારણો જણાવી અનિત્ય શરીર દ્વારા નિત્ય ધર્મની સાધના કરવાનું જણાવે છે:—

રાગ કારણ દેહ રમણી દ્રવ્ય ભાવ વિચારીયે,
ધર્મ માટે દેહ જાણો દેહ કાજ ન ધર્મ એ;
સ્થિરધર્મ સાધન અસ્થિર દેહે સાધીએ જિનધર્મને,
દેહ કાજ ન હારીએ જાણો જ દુર્લભ ધર્મને. ૩૫૨

રૂપબ્ધાર્થ:—દેહ એટલે શરીર, રમણી એટલે સ્ત્રી અને ધન એ રાગનાં મુખ્ય કારણો છે. શરીર ઉપર મમતા ભાવ તે શરીરનો રાગ તથા સ્ત્રીને વિષે વિષય રાગ થાય છે અને ધનની ઉપર મમતા થાય છે, માટે શરીર સ્ત્રી ધન વગેરે રાગનાં સાધનો કહ્યાં છે. વળી દેહાદિની ક્ષણભંગુરતાનો વિચાર કરવો. આ શરીર ધર્મ સાધન કરવા માટે છે એમ જાણજો એટલે આ શરીરથી ધર્મ સાધન કરી લેવું જોઈયે. પણ શરીર માટે ધર્મ નથી. અથવા ધર્મ કરવો તે શરીરને પોષવા માટે કરવાનો નથી. માટે અસ્થિર એટલે નાશવંત એવા આ શરીર વડે સ્થિર એવા ધર્મની સાધના કરી લેવી. પરંતુ શરીરને માટે એટલે શરીરને સાચવી રાખવા માટે ધર્મને હારી જવો નહિ. એટલે આ નાશવંત શરીર વડે જેટલો સધાય તેટલો ધર્મ અવશ્ય સાધી લેવો. કારણ કે જિન ધર્મ પામવો દુર્લભ છે. ૩૫૨

જેવો રાગ અશુચિમય શરીરાદિ ઉપર છે તેવો રાગ જો ધર્મમાં હોય તો મોક્ષ મુલભ છે તે જણાવે છે:—

અશુચિમય આ દેહ દેખી મૂઠજન રાગી થતા,
પણ વિચક્ષણ તે અસારે સારના ગ્રાહક થતા;

મતિ જેહવી ધન દેહમાં ને રૂપવંતી નારમાં,
તેવી મતિ જે રાખીએ જિન ધર્મમાં શિવ હાથમાં. ૩૫૩

રૂપવંતી:—આ શરીર અશુચિમય એટલે અપવિત્ર, બુદ્ધિમંતી એવા લોહી, માંસ, મલ, મૂત્ર વગેરેથી ભરેલું છે; તે દેખવા છતાં પણ મૂઢ જનો અથવા અણુસમજી મૂર્ખ મનુષ્યો તે શરીર ઉપર રાગવાળા થાય છે. પરંતુ જેઓ વિચક્ષણ એટલે સમજી છે તેઓ તો અસાર એવા તે શરીરથી પણ સારને ગ્રહણ કરનારા થાય છે એટલે આ શરીર અશુચિમય અને નાશવંત છે તેને ગમે તેટલી વાર સાફ કરીએ તો પણ ખરી રીતે તે સાફ અથવા પવિત્ર થતું નથી જ એમ જાણી તેના ઉપરથી રાગ ઉતારી ધર્મ સાધી લે છે. જેવી મતિ અથવા રાગની બુદ્ધિ શરીર ઉપર અને રૂપવંતી સ્ત્રી ઉપર થાય છે તેવી બુદ્ધિ જે જિન-ધર્મ ઉપર રાખવામાં આવે તો શિવ એટલે મોક્ષ સુખ હાથમાં છે એટલે સ્વાધીન થઈ શકે છે. માટે શરીર તેમજ સ્ત્રી ઉપરથી રાગને દૂર કરીને ધર્મ સાધવામાં રાગ અથવા અંતરંગ પ્રીતિ રાખવી જોઈએ. ૩૫૩

કયા દિવસો સફળ બાણુવા અને કયા નિષ્ફળ બાણુવા તે જણાવે છે:—

ધર્મ કરતા જે ગયા દિન રાત તે સફલા કહ્યા,
જે અધર્મ કરંત વીત્યા તેહ અફલા ઉચ્ચર્યા;
આશા તણા જે દાસ તે જન દાસ જગનો બાણુયે,
દાસી બનાવે જેહ તેને દાસ સવિ તસ માનીએ. ૩૫૪

રૂપવંતી:—જે દિવસો તથા રાત્રીઓ ધર્મની આરાધના કરવામાં બંધ તે સફળ એટલે ફલવાળા બાણુવા. કારણ કે ધર્મ કરાણી કરીને પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય વગેરે લાભ મળે છે જેથી કરીને તે જીવને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેનાથી ઉલટું જે રાતદિવસો અધર્મ એટલે પાપનાં કામો કરવામાં ગયા બંધ છે તે દિવસો અફલા એટલે ફેગટ બાણુવા. અથવા તો તે દિવસોમાં કરેલા પાપનાં કાર્યોથી અશુભ કર્મો બાંધી તે દુઃખને ભોગવનારો થાય છે. જે માણસ આશાનો દાસ બને છે એટલે જેનામાં અનેક પ્રકારની તૃષ્ણાઓ, ઈચ્છાઓ રહેલી છે તેવો માણસ જગતનો દાસ બને છે એટલે જગતના મનુષ્યો આગળ દીનતાને ધારણ કરનારો થાય છે. કારણ કે પોતાની અનેક પ્રકારની ઈચ્છાઓ પૂરી કરવા માટે તેને અનેકની પુશામત વગેરે કરવાં પડે છે. વળી તે તૃષ્ણા એવી છે કે તેનો પાર આવતો નથી. એક આશા પૂર્ણ થાય કે બીજી આશા આવીને ઉભીજ રહે છે. માટે આશાના દાસ ન બનતાં જે માણસ આશાને પોતાની દાસી બનાવે છે એટલે આશાઓને વશ ન થતાં સંતોષને ધારણ કરે છે; જે મનુષ્ય તેમાંજ સુખને માનનારો થાય છે તેવા સંતોષી મનુષ્યની

આગળ સર્વ મનુષ્યો દાસ બને છે. માટે સંતોષમાંજ ખરું સુખ રહેલું છે એમ અવશ્ય જાણવું. ૩૫૪

તૃષ્ણાનું સ્વરૂપ જણાવે છે:—

તૃષ્ણા વિશાલા ગગન જેવી અંત તાસ ન પામીએ,
પાંચ મળતા દશ શતક ને સહસ લાખ પણ ચાહીએ;
તૃષ્ણા મદનને માન છડે જેહ યોગ વિકારને,
તિમ પરાશા તેહને અહિંચાંજ શિવ ભાખ્યું જિને. ૩૫૫

રૂપરૂઢિ:—તૃષ્ણા અથવા આશા ગગન એટલે આકાશ જેટલી વિશાલ છે. જેમ ગગનનો છેડો નથી અથવા તો આકાશ અનંત કહેલું છે તેમ આ તૃષ્ણાનો પણ પાર અથવા છેડો નથી. કારણ કે જેને પાંચ રૂપિયા મળે છે તેને દશ રૂપિયાની, દશ મળે છે તેને સોની, સો વાળાને હજારની, હજાર વાળાને લાખ રૂપિયા મેળવવાની એમ વધુને વધુ મેળવવાની ઇચ્છા થયા કરે છે. માટે જ જિનેશ્વર દેવે કહ્યું છે કે જે જીવોએ તૃષ્ણા એટલે આશા, મદન એટલે કામદેવ (વિષય વાસના) માન એટલે અભિમાન તેમજ યોગવિકાર એટલે મન વચન કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિઓ તેમજ પરાશા એટલે પારકી આશાનો ત્યાગ કર્યો છે તેને અહીંયા જ એટલે આ જગતમાં શિવ એટલે મોક્ષ સુખની વાનકીનો અનુભવ થાય છે. અથવા આ સંસારી જીવોમાં આવા ઉત્તમ પુરૂષો જ પરમ સુખી જાણવા. ૩૫૫

મોહ ઝેરથી પણ વધારે ખરાબ છે અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખનો હેતુ છે તે ત્રણ સ્લોકમાં સમજાવે છે:—

મોહ ખૂરો ઝેરથી પણ અધિક તેને માનીએ,
એક લવમાં મરણ ઝેરે વાર બહુ મોહે જ એ;
અગીઆરમા ગુણકાણ પહોંચ્યા જીવ પણ નીચે પડે,
ચૌદ પૂર્વા આદિ મોહે બહુ નિગોદે આથડે. ૩૫૬

રૂપરૂઢિ:—આ મોહ ઝેર કરતાં પણ વધારે ખરાબ છે. કારણ કે ઝેર જો ખાવામાં આવી જાય તો તેનાથી ખાનારનું એક વાર તેજ લવમાં મરણ થાય છે એટલે તે ઝેર તેના એક લવનો નાશ કરે છે, પણ મોહને લીધે તો અનેક વાર મરણ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે મોહને લીધે ખાંધેલાં આકરાં કર્મો તેને ઘણા લવો સુધી સંસારમાં ખરાબ ગતિઓમાં રખડાવે છે. આ મોહને લીધે અગિઆરમા ઉપશાન્ત મોહ નામના ગુણસ્થાનક સુધીની ઉંચી હદે પહોંચેલા જીવો પણ નીચે પડે છે એટલે ત્યાંથી નીચેનાં ગુણસ્થાનકે આવી છેવટે પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે પણ આવે છે. વળી આ મોહને લીધે ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનને

પારણ કરનાર જે ચૌદપૂર્વી કહેવાય છે તેવા ઉત્તમ કોટીના સાધુઓ પણ નિગોદની અંદર જઈને ઘણા કાળ રખડે છે. ૩૫૬

ફાંસીતણું દુઃખ ગિરિ ઉપરથી પતન અગ્નિમાં વલી,
હિત અહિતને સમજવામાં મુઝવણી સ્વીરતિ વલી;

હિંસા વિશેષે જૂઠ ચોરી ક્રોધ માનાદિક વલી,
કલહ અભ્યાખ્યાન ચાડી અરતિ પર નિંદા વલી. ૩૫૭

રૂપશર્થ:— આ મોહને લીધે ફાંસીએ લટકીને મરણ પામવાનું દુઃખ મળે છે. પર્વત ઉપરથી પડીને મરણ થાય છે. અગ્નિમાં બળી મરવાનું દુઃખ ભોગવે છે. હિત અથવા આત્માને લાભદાયી શું? અને અહિત એટલે આત્માને નુકશાન કરનાર શું તે સમજવામાં મુઝાય છે, અથવા હિતને અહિત રૂપે સમજે છે અને અહિતને હિત રૂપે સમજે છે. અને તેથી અહિતનો આદર કરે છે જેથી તે દુઃખી થાય છે. વળી આ મોહને લીધે સ્ત્રીને વિષે રતિ એટલે આસક્તિથી વિષયની ઇચ્છા થાય છે. મોહને લીધે હિંસા એટલે જીવનો વધ કરે છે. અધિક જૂઠું બોલે છે. ચોરી કરે છે, બીજાના ઉપર ક્રોધ કરે છે. અભિમાન રાખે છે. કલહ એટલે કલ્યાણ કરે છે. અભ્યાખ્યાન એટલે કોઈના ઉપર ખોટા આજ્ઞા મૂકે છે. બીજાની ચાડી ખાય છે. અરતિ એટલે અપ્રીતિ અથવા દ્વેષ ભાવ થાય છે. વળી બીજા જીવોની નિંદા કરે છે. ૩૫૭

માયા મૃષા મિથ્યાત્વ રાજ્ય વિનાશ ગાંડાપણું વલી,
તિમ ભયંકર રોગ પીડા નાશ વિરતિનો વલી;

અરૂચિ ધર્મ ક્રિયા વિષે તિમ તીવ્રરૂચિ પાપે વલી,
જીવન વિનાશ પ્રમુખ જાણો એહ મોહકલાવલી. ૩૫૮

રૂપશર્થ:—વળી મોહનાં વિશેષ જીવમો (ભયંકર નુકશાન) જણાવે છે:—મોહથી જીવ માયામૃષા એટલે કષ્ટ સાથે જૂઠું બોલે છે, મિથ્યાત્વ એટલે જિનેશ્વરનાં વચન ઉપર શ્રદ્ધા રહેતી નથી, તેનાથી ઉલટું કુદેવ અને કુધર્મ ઉપર રાગ થાય છે. રાજ્યનો નાશ તેમજ ગાંડાપણું પણ થાય છે. વળી અનેક પ્રકારના ભયંકર રોગોની પીડા ભોગવે છે. વિરતિ (ચારિત્ર)નો નાશ કરે છે. ધર્મક્રિયાને વિષે અરૂચિ થાય છે એટલે ધર્મક્રિયા કરવી ગમતી નથી. તથા પાપને વિષે તીવ્ર રૂચિ એટલે ઘણી અભિલાષા થાય છે. જીવન વિનાશ એટલે મરણ થાય છે. આ બધાં (૩૫૭મી તથા આ ગાથામાં કહેલાં) મોહનાં ફળોનો સમુદાય તમે જાણો. એટલે મોહને લીધે જીવને ઉપર જણાવેલાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોની પરંપરા ભોગવવી પડે છે એવું જાણીને હે ભવ્ય જીવો! તમે મોહનો ત્યાગ કરજો. ૩૫૮

સુખ પામવા માટે શું કરવું જોઈએ તે એ ગાથામાં જણાવે છે :—

કલેશ વાસિત ચિત્ત એ સંસાર મન ગત કલેશ એ,
મુક્તિ નિઃસ્પૃહતા પરમ સુખ શીલ સમતા ધારીએ;
તમને ગમે સુખ જેમ જાણો તિમ ગમે સુખ સર્વને,
સુખ સાધનોને સેવનારા જીવ પામે શર્મને. ૩૫૬

સ્પષ્ટાર્થ:—કલેશ વાસિત ચિત્ત એટલે કલેશ અથવા કંકાસની વાસનાવાળું મન એ સંસાર જાણવો. એટલે કલેશની વાસનાવાળા મનથી સંસારમાં રખડવું પડે છે. ને જે કલેશ રહિત મન તે મુક્તિ જાણવી. નિઃસ્પૃહતા એટલે કોઈ પણ જાતની સ્પૃહા અથવા ઇચ્છાથી રહિતપણું પરમ સુખનું કારણ છે. અને પરવસ્તુની સ્પૃહા મહાદુઃખને આપે છે. તથા શીલ ગુણ તથા સમતા ગુણને ધારણ કરજો. જેમ તમને સુખ ગમે છે અથવા સાડું લાગે છે તેમ સર્વ જીવોને પણ સુખ ગમે છે. પરંતુ ઉપર જણાવેલા નિઃસ્પૃહતા, શીલ, સમતા વગેરે ગુણોને ધારણ કરનારા જીવો જ શર્મ એટલે સુખને પામે છે. માટે જો સુખની ઇચ્છા રાખો છો તો સુખના હેતુઓની સેવના કરજો, કારણ કે દુઃખના હેતુઓને સેવવાથી સુખ મેળવી શકાતું નથી. ૩૫૬

ચાહના છે શર્મની પણ સેવતો દુઃખ હેતુને,
તે ન પામે શર્મ પણ દુઃખ પામતો જિમ નિંખને;
વાવનારો નિંખ પામે શેલડીને કિમ લહે ?
કાર્ય વ્યવસ્થા હેતુને અનુસાર પ્રભુજી ઇમ કહે. ૩૬૦

સ્પષ્ટાર્થ:—સર્વ જીવો સુખને ચાહનારા છે, પણ તે સુખ મેળવવાને માટે દુઃખના હેતુઓને સેવે છે. તેથી તેમને સુખ મળતું નથી પણ દુઃખજ મળે છે. કારણ કે જેવું કારણ હોય તેવુંજ કાર્ય ઉપજે છે. તેથી દુઃખના હેતુઓના સેવનથી દુઃખજ થાય છે. આ ગાથામાં દૃષ્ટાન્ત આપતાં જણાવે છે કે જેમ નીંખ એટલે લીમડાને વાવનાર પુરૂષને લીમડો મળે છે. લીમડો વાવનારને શેરડી મળતી નથી. કારણ કે પ્રભુ શ્રી વીતરાગ દેવે કહ્યું છે કે કાર્યની વ્યવસ્થા તેના હેતુને અનુસારે રહેલી છે. માટે સુખ મેળવવા માટે સુખના હેતુઓને સેવવા જોઈએ. ૩૬૦

સુખની ઇચ્છાવાળા જીવો પણ દુઃખના સાધનો સેવે છે તે જણાવે છે :—

આશ્ચર્ય એહ જણાય સર્વે ધર્મફલને ચાહતા,
ધર્મ કરવા કોઈ દિન પણ તેજનો ના ચાહતા;

પાપનું ફલ ના ચહે પણ પાપને તજતા નથી,
જેવું કરે તેવું લહે એ તત્ત્વ દીલ ધરતા નથી. ૩૬૧

રૂપદર્શન:—અહીં નવાઈની વાત એ છે કે સર્વે જીવો પાપનું ફલ જે સુખ તેને ઇચ્છે છે, પરંતુ તે જીવો કોઈ દિવસ પાપ કરવાની તો ભાવના પણ રાખતા નથી. પાપનું ફલ જે દુઃખ તેને ઇચ્છતા નથી, પરંતુ દુઃખના કારણ પાપ કર્મને સેવવાનો ત્યાગ કરતા નથી. એટલે “જેવું કરે તેવું પામે” અથવા “વાવે તેવું લાણું” એ તત્ત્વની વાતનો વિચાર કરતા નથી. આવા જીવો સુખની ઇચ્છા છતાં દુઃખને જ પામે છે. ૩૬૧

કામનું સ્વરૂપ સમજાવે છે:—

કામ એ છે શલ્ય જેવા ઝેર આશીવિષ સમા,
કામી ન ચાહે દુર્ગતિ પણ જાય તિર્યંચ નરકમાં;
સત્ય સુખ કામે નહી કિંપાક ફલ આરોગતા;
મિષ્ટ લાગે અંતમાં તે મરણ પૂરું આપતા. ૩૬૨

રૂપદર્શન:—કામ એટલે વિષયની જે અભિલાષા તે શલ્ય સમાન છે. શલ્ય એટલે કાંટો. જેમ કાંટો જીવને ખટક્યા કરે છે અને દુઃખ આપે છે, તેમ આ કામને લીધે જીવ પણ આર્તીધ્યાનાદિ રૂપી કાંટાથી દુઃખી થાય છે. વળી આ કામને આશીવિષ ઝેર સમાન કહ્યો છે. જેમ આ ઝેરની અસરથી જીવનું મરણ થાય છે તેમ કામ (ભોગ તૃષ્ણા)ની આકરી વેદના પણ જીવને મરણ પમાડે છે. કામી જીવો પણ દુર્ગતિને ઇચ્છતા નથી, પરંતુ તેવા જીવો મરીને તિર્યંચ ગતિમાં કે નરકની દુર્ગતિમાં જાય છે. વળી ભોગના સેવનથી માનેલું જે સુખ તે સાચું સુખ નથી. કારણ કે તે વિષય સુખ કિંપાક ફલ જેવું છે. જેમ કિંપાક વૃક્ષનું ફલ ખાતાં ઘણું સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, પરંતુ છેવટે તે મરણ રૂપી ખૂરા ફલને આપે છે, તેમ આ વિષય સુખ ભોગવતાં મૂઢ જીવોને સુખની ભ્રમણા કરાવે છે, પરંતુ છેવટે તો તે જીવોને અસમાધિ મરણ વગેરે ભયંકર દુઃખને આપનારું થાય છે. ૩૬૨

ખરા ત્યાગી કોણ કહેવાય તે જણાવે છે:—

પામ્યા છતાં સ્વાધીન સાધન ભોગના જેઓ તજે,
તેઓ ખરા ત્યાગી જરૂર શિવ સંપદા ઝટપટ ભજે;
વૈરાગ્ય રંગે ભોગને તજનાર સાચા શૂર એ,
ભોગ છડે જેહને તે શૂરવીર ના માનીએ. ૩૬૩

રૂપદર્શન:—જે જીવો ભોગના સાધનો ધન ધાન્યાદિક વગેરે પામીને તે પોતાને સ્વાધીન કોણ એટલે જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે તેનો ભોગ તેમજ ઉપભોગ કરવાને પોતે

સ્વતંત્ર હોય તે છતાં જેઓ તે ભોગની સામગ્રીનો ખરા વૈરાગ્ય ભાવથી ત્યાગ કરે છે, તેના તરફ જરા પણ મમતા રાખતા નથી, તે ભવ્ય જીવો જ ખરા ત્યાગી બન્યા. પરંતુ જેઓની પાસે ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા છતાં, ભોગનાં સાધનો નથી તેઓ ત્યાગી ન કહેવાય. માટે ઉપર કહેલા મમતા ભાવ રહિત ભોગના સાધનોનો ત્યાગ કરનારા ભવ્ય જીવો જરૂર શિવ સંપદા એટલે મોક્ષની સંપત્તિને જલદીથી મેળવે છે. જેઓ વૈરાગ્ય રંગથી વાસિત થઈને ભોગોને તજે છે તેઓ સાચા શૂરવીર બન્યા. કારણ કે આ અંદરના શત્રુ જેવા મમત્વનો ત્યાગ અને ભોગના સાધનોનો ત્યાગ સામાન્ય બહાદુર માણસથી પણ બની શકતો નથી. પરંતુ જેમને ભોગના સાધનો છૂટે છે એટલે ભોગવનાર જીવતા જોતજોતામાં પાપકર્મના ઉદયથી જેમની પાસેથી ભોગના સાધનો આઘ્યા બંધ અથવા વિનાશ પામે, તેવા જીવો ખરા ત્યાગી અને ખરા શૂરવીર કહેવાય જ નહિ. ૩૬૩

ત્યાગમાં જ સાચું સુખ છે તે સમજાવે છે :—

સત્ય સુખ છે ત્યાગમાં ના ભોગમાં કદિ ધારીએ,
ઈંદ્ર ચક્રી ત્યાગના સુખ ના લહે જ વિચારીએ;
ઈંદ્રને સુખ તે નથી, તિમ ચક્રિને સુખ તે નથી,
ત્યાગિજનો ત્યાગે લહે સુખ તેહ સંસારે નથી. ૩૬૪

સ્પષ્ટાર્થ :—ત્યાગમાં સાચું સુખ રહેલું છે, પરંતુ ભોગમાં સાચું સુખ રહેલું છે એવું બતાવું નહિ. કારણ કે ભોગનું સુખ તો મોહથી માનેલું સુખ છે. જેમકે કોઈ માણસ ભૂખ્યા હોય તેને મિષ્ટાન્ન ખાતાં સુખનો આભાસ લાગે છે, પરંતુ જે માણસ ભૂખ્યો નથી અને ધરાઈને ખાધું છે તેને તે મિષ્ટાન્ન તે વખતે ખાવાં ગમતાં નથી. વળી મિષ્ટાન્ન ખાનાર ભૂખ્યા માણસને પણ તે મિષ્ટાન્ન ત્યાં સુધી જ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે કે જ્યાં સુધી તેનું પેટ પૂરું લરાતું નથી. પેટ લરાયા પછી તેને પણ તેના પ્રત્યે અભાવ થાય છે. તેવી રીતે ભોગમાં સાચું સુખ નથી. ઈન્દ્ર, દેવતાઓ તથા ચક્રીઓ ત્યાગમાં જે સુખ છે તે સુખને મેળવી શકતા નથી. કારણ કે તેમની ભોગની એક ઇચ્છા પૂરી થતાં બીજી ઇચ્છા આવીને ઉભી રહે છે અને તેની પરંપરા આઘ્યા કરે છે. માટે સંતોષ સિવાય ખરું સુખ નથી અને તે સંતોષ ત્યાગ ભાવ વિના થતો નથી. ને ટકતો પણ નથી. ત્યાગી જીવો ત્યાગથી જે સુખને મેળવે છે તે સુખ ઈન્દ્રને નથી, તેમજ ચક્રવર્તીને પણ નથી. તેમજ સંસારમાં પણ તેવું સુખ કોઈ પણ સ્થલે નથી. ૩૬૪

ઋષભદેવ પ્રભુને મહા સમર્થ ઈન્દ્રો શા કારણથી નમતા હતા તે જણાવે છે :—

એમ બહી ત્રણ ભુવનના જીવ જેની આણને
માથે ચઢાવે જેહ પહેલા તીર્થપતિ રાજા અને;

મેરૂને પણ હંડરૂપે છત્રરૂપે ધરણિને,
કરવા હતી જસ શક્તિ નમતા ઈંદ્ર ચોસડ જેમને. ૩૬૫

રૂપઘટાર્થ:—એમ જાણીને જે ત્રણ જગતના જીવો પણ જે પ્રભુની આજ્ઞાને માથે ચઢાવતા હતા તે પ્રથમ તીર્થપતિ તથા પ્રથમ રાજા શ્રીઋષભદેવ પ્રભુની એવી અલૌકિક શક્તિ હતી કે જેનાથી મેરૂ પર્વત લાખ યોજન ઉંચો છે તેને હંડ રૂપે અને પૃથ્વીને છત્ર રૂપે કરવાને પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવ સમર્થ હતા. એવા પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવને ચોસડે ઈંદ્રો પૂર્ણ ઉદ્ધાસથી નમસ્કાર કરતા હતા. ૩૬૫

પ્રથમ ચક્રવર્તી છતાં ભરત રાજા કેવલી થવા છતાં મુનિ વેષને અંગીકાર કરે છે. તે વગેરે બીના ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે:—

તે ઋષભ પ્રભુ રાજ્ય છંડી સાધતા ચારિત્રને,
કર્મો હણી કેવલ લહી તારક લહ્યા નિર્વાણને;
પુત્ર પહેલા તેમના જે ચક્રિમાં પહેલા વલી,
આણુ જેની સુર અસુર પણ માનતા હર્ષે વલી. ૩૬૬

રૂપઘટાર્થ:—૩૬૫મા શ્લોકમાં કહેલા સ્વરૂપવાલા તે ભવમાં જ્ઞાનથી મોક્ષે જવાનું જાણનારા પ્રથમ રાજા શ્રી ઋષભદેવે રાજ્ય અને ભોગોને છોડીને ચારિત્ર લીધું હતું. અને તે ચારિત્રના બળે ધાતી કર્મોને હણીને કેવલજ્ઞાન પામ્યા હતા. વળી જેઓ તારક હતા એટલે જેમણે બીજા અનેક ભવ્ય જીવોને આ સંસાર સમુદ્રમાંથી તાર્યા હતા તેવા શ્રી ઋષભદેવ તીર્થંકરપણે વિચરીને ત્યાર પછી બાકી રહેલાં ચાર અધાતી કર્મોને હણીને નિર્વાણ એટલે મોક્ષને પામ્યા. વળી તે પ્રથમ જિનેશ્વરના પ્રથમ પુત્ર જે આ એવીસીમાં ભરત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ ચક્રવર્તી રાજા હતા અને જેમની આજ્ઞાને સુર એટલે વૈમાનિકાદિ દેવતાઓ તથા અસુર એટલે ભુવનપત્યાદિક દેવતાઓ પણ હર્ષ પૂર્વક માનતા હતા તેવા ભરત ચક્રવર્તી હતા. ૩૬૬

સૌધર્મ હરિના અર્ધ આસન પર વિરાજે જે વલી,
તેહ ચક્રી ભરત પણ આદર્શ ભુવને કેવલી;
ભાવ ચારિત્રી છતાં પણ આયુ લાંબું જાણીને,
મુનિવેષધારી વિચરતા પ્રતિબોધતા ભવિ વર્ગને. ૩૬૭

રૂપઘટાર્થ:—વળી જે (ભરત ચક્રવર્તી) સૌધર્મેન્દ્રના અર્ધ આસન ઉપર બેસતા હતા, તેવા ભરત ચક્રવર્તી અનિત્ય ભાવના ભાવતાં આરિસા ભુવનમાં જ કેવલજ્ઞાન પામ્યા અને તેથી ભાવ ચારિત્રની તેરમા શુભસ્થાનકની ઉચ્ચ કોટીમાં વર્તતાં છતાં પણ પોતાનું

આયુષ્ય હજી લાંબું છે એવું જાણીને ત્યાગ ભાવ જણાવનાર મુનિ વેષને ધારણ કરીને ભવ્ય જીવોના સમૂહને પ્રતિબોધ કરતા વિચરતા હતા. ૩૬૩

કોઈ પૂછે કુણુ તમે મુનિ તેહ ઉત્તર આપતા,
ભિક્ષુ હું છું ઈન્દ્રિય કહંતા હર્ષ અતિશય પામતા;
એક લાખ પૂરવ સુધી ચારિત્ર પાળી રંગથી,
ભવ્યજનને તારતા ધારી કૃપા ઉપદેશથી. ૩૬૮

રૂપદર્શન:—કોઈ તે ભરત મુનિને પૂછે કે તમે કોણ છો ત્યારે રાત્રિ મુનિરાજ હું છું ખંડનો ધણી ભરત ચક્રવર્તી હતો એમ કહેતા નથી; પરંતુ હું ભિક્ષુ-સાધુ છું એમ કહેતાં અતિશય હર્ષ પામતા હતા. આવા દયાળુ ભરત મુનિવરે એક લાખ પૂર્વ વર્ષ સુધી રંગથી એટલે ભાવપૂર્વક ચારિત્ર પાળીને અને ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપીને તેમને આ સંસારમાંથી તારતા હતા. ૩૬૮

એ પ્રમાણે પ્રભુજી પોતે જે વંશમાં જન્મ્યા છે તે રાજાઓની ત્યાગ ભાવના ત્રણ સ્લોકમાં જણાવે છે:—

કર્મે અઘાતી ચાર હણુતા સિદ્ધિ પદને પામતા,
એ ભરતમુનિ વંદન બહુ પાપ પુંજે વિણસતા;
તેમના લઘુભાઈ બાહુબલીજ બાહુબલી હતા,
મૂઠી ઉપાડી લોચ કરીને શુદ્ધ સંયમ સાધતા. ૩૬૯

રૂપદર્શન:—તે ભરત મુનિરાજ પણ બાકી રહેલાં નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય નામનાં ચાર અઘાતી કર્મોનો નાશ કરીને તેમના પિતાની જેમ સિદ્ધિપદને પામ્યા. આવા ભરત મુનિને વંદન કરવાથી ઘણાં પાપના સમુદાયોનો નાશ થાય છે. વળી તેમના નાના ભાઈ જેમનું નામ બાહુબલી હતું, અને જેઓ ખરેખર બાહુ એટલે જીવંતોના બળમાં ભરત ચક્રવર્તી કરતાં પણ ચઢિઆતા હતા, તેઓ પણ પોતાના મોટાભાઈ ભરત ચક્રવર્તીની સાથે શુદ્ધ કરતાં તેમને મારવાને માટે ઉપાડેલી પોતાની મૂઠી વડેજ લોચ કરીને શુદ્ધ ચારિત્રને પાળતા હતા. કહેવાનો સાર એ છે કે આ બધાં મહાપુરૂષો પણ ત્યાગ માર્ગજ સાચા મુખનું સાધન છે, એમ સમજીને ત્યાગી બની મોક્ષને પામ્યા, તો બીજા સામાન્ય જીવોએ તો જરૂર સંયમની નિર્મલ સાધના કરી મુક્તિના સુખ મેળવવા જોઈએ. ૩૬૯

માન તજતા કેવલી થઈ મુક્તિના સુખ પામતા,
તેમ સૂર્યચંદ્ર મહાચંદ્ર અતિબલ ક્રમે નૃપ થતા;

બલવીર્ય કીર્તિવીર્ય તિમ જલવીર્ય પણ ભૂપતિ થતા,
અનુક્રમે તે વંશમાં દાદા પિતા મુજ નૃપ થતા. ૩૭૦

તેઓ બધા સંયમ લહીને સિદ્ધિ પામ્યા અહીં વલી,
ભરતાદિમાં તિમ મહાવિદેહે જીવ ઘણાં પામે વલી;
પામશે જીવો અનંતા સત્ય મુખ ચારિત્રથી,
ચારિત્ર સાધનથી જ ઉત્તમ કહ્યો નરભવ નિયમથી. ૩૭૧

રૂપાંટાર્થ:—દીક્ષા લીધા પછી તે ગાહુબલિ મુનિને જ્યાં સુધી અભિમાન હતું ત્યાં સુધી કેવલજ્ઞાન થયું નથી, પરંતુ જેવો તેમણે તેનો ત્યાગ કર્યો કે તરત જ તેમને કેવલજ્ઞાન થયું અને અનુક્રમે તેઓ પણ મોક્ષે ગયા. ભરત ચક્રીના પુત્ર સૂર્યચંદ્રા રાજા તેમજ અનુક્રમે તેમની પાટે થએલા અતિગણ રાજા, બલવીર્ય રાજા, કીર્તિવીર્ય રાજા તેમ જલવીર્ય રાજા પણ ત્યાગી થઇને મોક્ષે ગયા છે તેવા ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં મારા દાદા અને પિતા ઉત્પન્ન થયા હતા. તે બધાએ રાજાઓ સંયમ લઇને કેવલી થઇને મોક્ષે ગયા. એ પ્રમાણે ભૂતકાળમાં અહીં તથા બીજા ભરત ક્ષેત્રાદિમાં પણ અનંતા જીવો મોક્ષના અવ્યાગ્રાધ સુખને પામ્યા છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાંથી હાલ પણ ઘણાં લગ્ય જીવો મોક્ષે જાય છે. તેમજ ચારિત્રનું પાલન કરી અનંતા જીવો મોક્ષે જશે. મનુષ્ય ભવમાં આ ચારિત્રને સાધવાની અનુદ્રુલતા હોવાથી જ તે (મનુષ્ય ભવ) સૌથી શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. ૩૭૦—૩૭૧

જેઓ સર્વવિરતિ પાળવાને અસમર્થ હોય તેમને દેશવિરતિ પાલવાનો ઉપદેશ કરે છે:—

મોહોદયે ન સમર્થ જેઓ સર્વવિરતિ પાલવા,
તે જનો ઉદ્યમ કરતાં દેશવિરતિ પાલવા;
ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવો કરી શિવ દેશ વિરતિ પાલતા,
પામતા શ્રાવક જનો સમ્યક્ત્વ ગુણને પાલતા. ૩૭૨

રૂપાંટાર્થ:—જેઓ મોહનો એટલો પ્રત્યાગ્ચાનાવરણ કષાયનો ઉદય હોવાથી સર્વ વિરતિ રૂપી ચારિત્ર ધર્મ પાલવાને અસમર્થ નહોતા તેવા મનુષ્યો દેશવિરતિ ચારિત્ર પાલવાને ઉદ્યમ કરે છે. અને એવા દેશવિરતિ શ્રાવકો સમકિત ગુણ સહિત પ્રતાદિતું પાલન કરતા વધારેમાં વધારે આઠ ભવો કરીને મોક્ષે જાય છે. મારે જેઓથી સર્વ વિરતિનું પાલન ન બની શકે તેવા લગ્ય જીવોએ દેશવિરતિ ચારિત્રનું તો પાલન કરવું જોઇએ. અને જેઓ દેશવિરતિ પણ ધારણ કરી શકે નહિ, તેવા જીવોએ સમ્યક્ત્વ ગુણની પાલના જરૂર કરવી

જોઈયે. આવા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો વધારેમાં વધારે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત કાલ વીત્યા બાદ તે જરૂર નિર્મલ સમ્યક્ત્વાદિ ત્રણનો સાધના કરી મોક્ષના સુખ પામે છે. ૩૭૨

સમક્ષિત પામીને પડેલા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી ક્યારે મોક્ષે જાય તે જણાવી પ્રભુની દેશના સાંભળી લવ્ય જીવો ચારિત્રાદિકને ગ્રહણ કરે છે તે બે શ્લોકમાં જણાવે છે :—

અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત જ્ઞાન ચારિત્ર ગુણ ધરી,
મુક્તિ પામે તે જનો ન મલે મનુજ લવ ફરી ફરી;
અજિત પ્રભુની દેશના પહેલી સુણી જીવો ઘણાં,
ચારિત્ર લેતા પાસ પ્રભુની તિમ સગર ચક્રીશના. ૩૭૩

જનક ભાવ યતીશ શ્રી વસુમિત્ર જિનવરની કને,
દીક્ષા ગ્રહે બીજા જનો સમ્યક્ત્વ અણુવ્રત આદિને;
ગણધર પદોચિત મુનિવરા પંચાણુ પ્રભુએ જાણીને,
ત્રિપદી સુણાવી રમે પૂર્વો ચૌદ બારે અંગને ૩૭૪

રૂપશ્લોકાર્થ:—વળી તેવા પણુ મનુષ્યો છે કે જેઓ એક વાર સમક્ષિત પામ્યા છતાં પડીને મિથ્યાત્વની ધાય છે તેઓ વધારેમાં વધારે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત કાલ સુધી જ સંસારમાં રખડે છે, તે પછી જરૂર મોક્ષે જાય છે. છેવટે પ્રભુએ કહ્યું કે ફરી ફરીને મનુષ્ય લવ મળતો નથી એમ સમજીને આત્મહિત જરૂર સાધજો. આ પ્રમાણેની અજિતનાથ પ્રભુની પ્રથમ દેશના સાંભળીને ઘણા લવ્ય જીવોએ (નર-નારીઓએ) પ્રભુની પાસે ચારિત્ર લીધું. તથા સગર ચક્રવર્તીના પિતા જેમનું નામ વસુમિત્ર હતું અને જેઓ ભાવયતિ રૂપે રહેલા હતા તે પણુ પ્રભુની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. વળી જે બીજા જીવો ચારિત્ર લેવાને અસમર્થ હતા તેઓમાંના કેટલાક લવ્ય જીવોએ સમક્ષિતને તથા કેટલાકે અણુવ્રત વગેરે શક્તિ મુજબ ગ્રહણ કર્યા. આ અવસરે ગણધર પદને યોગ્ય પંચાણુ મુનિવરોને જાણીને તેમને “ઉચ્ચન્નેઘ્વા, વિગમેઘ્વા, ધુવેઘ્વા” એ ત્રિપદી સંભળાવી એટલે ટુંકાણુમાં આ શ્લોકમાં રહેલા દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું કે આ દ્રવ્યો એક પર્યાય રૂપે ઉત્પન્ન થયા એમ કહેવાય છે તેજ વખતે પૂર્વ પર્યાય રૂપે નાશ પામ્યા એમ કહેવાય છે અને દ્રવ્ય રૂપે તેા ધ્રુવજ છે એટલે કદાપિ નાશને પામતા નથી. આ રીતે ત્રણ ધર્મો બીજા દ્રવ્યોમાં ઘટાવવા. આવી અર્થની ત્રિપદી પ્રભુ શ્રી અજિતનાથના મુખે સાંભળીને તે ગણધરોએ ચૌદ પૂર્વો સહિત બાર અંગોની રચના કરી. ૩૭૩—૩૭૪

તે વખતે ઇન્દ્ર મહારાજ શું કરે છે વગેરે બીજા જણાવે છે :—

ઈંદ્ર ચૂર્ણ પૂર્ણ થાળ ગ્રહી ઊભા પ્રભુની કને.
 પ્રભુ ચૂર્ણ ગણિના શીર્ષ નાંખે શુભ વિધિએ તેમને;
 સૂત્રાદિથી દ્રવ્યાદિથી અનુયોગની તિમ ગણુ તણી,
 આપે અનુજ્ઞા ચૂર્ણ નાંખે ઉપર સવિ ગણુધર તણી. ૩૭૫

રૂપાંટાર્થ:—તે વખતે ઈન્દ્ર મહારાજ પોતાના સ્થાનેથી ઉઠે છે, અને ચૂર્ણથી એટલે વાસક્ષેપથી ભરેલો થાળ લઈને પ્રભુની પાસે આવીને ઊભા રહે છે. ત્યાર પછી પ્રભુ શ્રી અનિલનાથ તીર્થંકર તે દરેક ગણુધરોના મસ્તક ઉપર તે ચૂર્ણ (વાસક્ષેપ) નાંખે છે. ત્યાર પછી શુભ વિધિ પૂર્વક પ્રભુએ તે ગણુધરોને સૂત્રાદિથી એટલે સૂત્રથી અર્થથી તથા તદ્દુભય એટલે સૂત્ર અને અર્થથી, તેમજ દ્રવ્યાદિથી એટલે દ્રવ્યથી, ગુણથી તથા પર્યાયથી અને નયથી અનુયોગની તથા મુનિ ગણુને સંભાળવાની અનુજ્ઞા આપી. ત્યાર પછી સવિ એટલે બધા દેવો તથા મનુષ્યો ગણુધરોના મસ્તક ઉપર ચૂર્ણ નાંખે છે. ૩૭૫ તે વખતે પ્રભુ ગણુધરાદિને દેશના સંભળાવે છે, તે બીના તથા બલિ વગેરેનું સ્વરૂપ બે

સ્લોકમાં જણાવે છે:—

દેવાદિ તિમ પ્રભુ ગણુધરોને દેશના સંભળાવતા,
 પૂર્ણ થતા પૌરૂષી બલિ સગર ચક્રી લાવતા;
 આગળ પ્રભુની પુષ્પવૃષ્ટિતણી પરેજ ઉછાળતા,
 દેવો ગ્રહે અર્ધાંશ શેષે સગર અર્ધો રાખતા. ૩૭૬

શેષ શેષ ગ્રહે બલિથી પૂર્વ રોગો વિણસતા,
 ષટ માસ સુધી રોગો નવા બલિથી કદી ના ઉપજતા;
 મધ્યગઢ ઇશાન દેવચ્છંદ પર પ્રભુ આવતા,
 સિંહસેનજ મુખ્ય ગણુધર દેશના ત્યાં આપતા. ૩૭૭

રૂપાંટાર્થ:—તે વખતે હાથ જોડીને રહેલા ગણુધરો તથા દેવો વગેરેને પ્રભુ એક પહોર સુધી હિત શિક્ષા કરમાવવા (શિખામણ) રૂપ દેશના સંભળાવે છે. પછી પ્રથમ પૌરૂષી પૂરી થતાં પ્રભુ દેશના પૂર્ણ કરે છે. તે પછી સગર ચક્રવર્તીએ બનાવેલો ચાર પ્રસ્થ પ્રમાણ સુંદર બલિ થાળમાં નાંખીને પ્રભુની આગળ ચક્રવર્તી લાવે છે. તે બલિ શુદ્ધ અને સુગંધિદાર શાલિ એટલે ચોખાનો બનાવવામાં આવે છે. પછી તે બલિની આસપાસ મનુષ્યો તથા દેવો વીંટાઈને પ્રભુની આગળ ઊભા રહીને તે થાળમાંથી બલિ લઈને પ્રભુની આગળ બાણે પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા હોય તેવી રીતે ઉછાળે છે. તે બલિનો અર્ધો ભાગ દેવો ગ્રહણુ કરે

છે. બાકીના અર્ધા લાગમાંથી અર્ધા એટલે થોથો લાગ સગર ચક્રવર્તી અહણ કરે છે. અને બાકી રહેલામાંથી થોડો થોડો લાગ બીજા મનુષ્યે અહણ કરે છે. આ બાલિનો એવો પ્રભાવ છે કે તેનાથી પૂર્વના રોગો નાશ પામે છે. તેમજ છ મહિના સુધી બીજા નવા રોગો પણ કદાપિ ઉત્પન્ન થતા નથી. એ પ્રમાણે બાલિ વૃષ્ટિનો વિધિ પૂરો થયા પછી પ્રભુ મધ્ય ગઢના અંતરમાં ઈશાન ખૂણામાં રચેલા દેવચંદને વિષે વિસામો લે છે અને તે વખતે (બીજી પૌરૂષીમાં) પ્રભુના મુખ્ય ગણધર સિંહસેન ત્યાં આગળ દેશના આપે છે. ૩૭૬—૩૭૭

પ્રથમ ગણધરની દેશનાનું સ્વરૂપ જણાવે છે :—

બીના અસંખ્યાતા ભવોની ઉત્તરેજ જણાવતા,
પ્રભુ પ્રભાવે તેમને ‘છન્નસ્થ’ કોઈ ન ધારતા;
ગણવા નહીં અહીં કેવલી ત્રણ લાલ આના જણિયે,
ગુરૂ શિષ્ય ક્રમ ગુરૂ શ્રમ વિલયતિમ સમપ્રતીતિ ધારિયે. ૩૭૮

રૂપાંટાર્થ:—ત્યાર પછી તે સિંહસેન ગણધર દેશના આપે છે, તેમાં જે જીવો તેમને પૂર્વભવની બીના વગેરેના પ્રશ્ન પૂછે છે, તેમના અસંખ્યાતા ભવોની બીના પ્રભુના પ્રભાવથી તેઓ જણાવે છે. અને પ્રભુના પ્રભાવથી આ છન્નસ્થ છે એવું પણ કોઈ ધારતું (જાણી શકતું) નથી. ફક્ત કેવલીઓજ તેમને છન્નસ્થ રૂપે જાણે છે. અહીં ગણધરની દેશનાના ત્રણ ગુણ (લાલ) જણાવ્યા છે, અને તે આ પ્રમાણે:—૧ ગુરૂ શિષ્ય ક્રમ એટલે ગુરૂની દેશના પૂરી થયા પછી શિષ્ય દેશના આપે તે ક્રમ સચવાય છે. ૨ ગુરૂ શ્રમ વિલય એટલે ગણધર દેશના આપે તેથી પ્રભુના શ્રમનો નાશ થાય છે એટલે પ્રભુને તે વખતે વિસામો મળે છે અને ૩ સમપ્રતીતિ એટલે શ્રોતાઓને તીર્થ કરની દેશના જેવી જ ગણધરની પણ દેશના હોય છે એવી સરખાપણાની પ્રતીતિ એટલે ખાતરી થાય છે. ૩૭૮

દેશના પૂરી થયા પછી દેવો નંદીશ્વર દ્વીપે જાય છે તે જણાવે છે :—

પૌરૂષી બીજી થતા પરિપૂર્ણ ઈંદ્રાદિક સુરા,
નંદીશ્વરે ઉત્સવ કરી સ્વસ્થાન પહોંચ્યા પાંસરા;
પ્રભુ આદિને વંદન કરી ચક્રી અયોધ્યા આવતા,
અધિષ્ઠાયક તીર્થ કરા મહાયક્ષ અજિતબલા. ૩૭૯

રૂપાંટાર્થ:—એ પ્રમાણે ગણધર મહારાજ પણ એક પહોર સુધી દેશના આપે છે અને બીજી પૌરૂષી પૂરી થાય એટલે દેશના પૂરી કરે છે. ત્યાર પછી ઈંદ્ર વગેરે દેવતાઓ સીધા નંદીશ્વર દ્વીપે જાય છે અને ત્યાં અક્ષય મહોત્સવ કરીને પછી ત્યાંથી સીધા ચોતપોતાના

સ્થાને જાય છે. સગર ચક્રવર્તી પણ પ્રભુ વગેરેને વંદન કરીને અયોધ્યા નગરીમાં આવે છે. આ અજીતનાથ પ્રભુના તીર્થનો અધિષ્ઠાયક દેવ મહાયક્ષ નામનો યક્ષ છે. આ યક્ષ સ્યામવર્ણનો તથા હાથીના વાહનવાળો છે. અને અજિતબલા નામની અધિષ્ઠાયિકા દેવી જાણુવી. ૩૭૬

પ્રભુનું વિહાર કરીને કૌશાંબી નગરીએ આવવું તથા ત્યાં આપેલી દેશના ચાર શ્લોકમાં જણાવે છે :—

વિચરતા પ્રભુદેવ કૌશાંબી સમીપે આવતા,
દેવે રચેલા સમવસરણે દેશના ઇમ આપતા;
હે ભવ્ય જીવો! ધર્મ સાધન પ્રબલ પુણ્યે પામીએ,
શુદ્ધ ભાવે સાધીએ તો સિદ્ધ સ્થાને પહોંચીએ. ૩૮૦

સ્પષ્ટાર્થ :—ત્યાર પછી પ્રભુ શ્રી અજીતનાથ ભગવાન વિહાર કરતા કરતા કૌશાંબી નામની નગરીના ઉદ્યાનમાં પધારે છે. અને તે વખતે દેવતાએ રચેલા સમોસરણની અંદર સિંહાસને બેસીને પ્રભુ આ પ્રમાણે દેશના આપે છે કે—હે ભવ્ય જીવો! પ્રબલ પુણ્યનો ઉદય હોય તો જ ધર્મસાધન એટલે ધર્મ સાધવાની સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે. અને જો શુદ્ધ ભાવથી ધર્મ સાધીએ તો સિદ્ધ સ્થાન એટલે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૩૮૦

સુખના સમયમાં ના કૂલાશો પુણ્ય ખાલી થાય છે,
દુઃખના સમયમાં ખિન્ન ન થશો પાપ ખાલી થાય છે;
જન્મ્યા મરે પણ સર્વવિરતિ આદિને આરાધતા,
હસતા મરે બીજા જનો બહુ રોઈ મૃત્યુ પામતા. ૩૮૧

સ્પષ્ટાર્થ :—વળી હે ભવ્ય જીવો! પુણ્યના ઉદયથી સુખનો સમય આવે ત્યારે તમે કૂલાશો નહિ. કારણ કે તે સમય પુણ્યને ખાલી થવાનો છે, એમ સમજવું. ને ચેતીને દાનાદિની સાધના જલદી કરી લેવી. વળી દુઃખનો સમય આવે એટલે પાપના ઉદયથી અશાતા વગેરે દુઃખનો અનુભવ થાય ત્યારે ખિન્ન થશો નહિ. જેટલું દુઃખ ભોગવ્યું, તેટલો પાપનો કચરો ઓછો થયો, એમ સમજીને રાજી થવું, હાયવોય કરવી નહિ, સમતાભાવ ટકાવવો. અથવા જેવાં કર્મ ઉદય આવ્યાં તેવાં ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી. પાપનો ઉદય થાય ત્યારે એમ જાણીએ કે મારો પૂર્વે બાંધેલો પાપ કર્મો રૂપી કચરો ખાલી થાય છે. વળી જેઓ જન્મ્યા છે તેઓ અવશ્ય મરવાના છે જ. પરંતુ જેઓ મનુષ્ય જન્મ પામીને સર્વ વિરતિ દેશ વિરતિ વગેરેને પાળે છે તેવા પુરુષો મરતી વખતે હસતા હસતા મરે છે, કારણ કે

તેઓને મરણનો ભય હોતો નથી. અને જીન મનુષ્યો જેઓએ કોઈ પણ જાતનું ધર્મારાધન કર્યું નથી તેવા અધર્મી જીવો રોતા રોતા અથવા અફસોસ કરતા કરતા મરે છે. ૩૮૧

સદ્ગુણ તમારા યાદ કરતા ગુણિજનો આંસુ વહે,
જીવન મૃત્યુ એજ ઉત્તમ સાધનારા શિવ લહે;
જ્ઞાની ફોલો કૃતકર્મના બહુ ધૈર્ય રાખી અનુભવે,
અજ્ઞ પામે કલેશ તે ક્ષણ ધૈર્ય ન ધરી ભોગવે. ૩૮૨

રૂપાર્થ:—તે વખતે ગુણગ્રાહી પુરૂષો તમારા (સર્વ વિરતિ વગેરે આરાધી મરનારના) ગુણોને યાદ કરીને આંખમાં આંસુ લાવે છે. અને તેમનું જ જીવનું તથા મરણનું ઉત્તમ છે કે જેઓ તે ભવમાં આત્મહિત સાધે છે. અને જ્ઞાની પુરૂષો પોતે કરેલા કર્મનાં શુભાશુભ ફોલોને બહુ ધીરજ રાખીને એટલે કોઈ પણ પ્રકારનો હર્ષ કે શોક કર્યા વિના ભોગવે છે. પરંતુ જેઓ અજ્ઞ એટલે અજ્ઞાની છે તેવા પુરૂષો તેવા કર્મને ભોગવવાના સમયે કલેશ કરતા કરતા કર્મોનાં ફલ ભોગવે છે એટલે ધૈર્ય રાખીને અથવા સમતા ભાવ રાખીને ભોગવતા નથી. તેથી તેઓ નવાં ઘણાં ચીકણાં કર્મો બાંધે છે. જેઓ સમતા ભાવે તાવ વગેરેની વેદના ભોગવે, તેમને ચીકણાં કર્મ બાંધાતા નથી ૩૮૨

ખોટા વિચારો ના કરો ખોલો જરૂરી કાયથી,
કરજો પ્રવૃત્તિ પણ જરૂરી અધિકમાં હિત રજ નથી;
દેખવું મુણવું જરૂરી પૂર્વ વૈર ખમાવજો,
વૈરો નવા ઉપજાવશો ના શુદ્ધ શ્રદ્ધા રાખજો. ૩૮૩

રૂપાર્થ:—વળી પ્રભુજી દેશના દેતાં જણાવે છે કે હે ભગ્ય જીવો! તમે ખોટા (ખીન જરૂરી) વિચારો કરશો નહિ. કારણ કે ખોટા વિચારો કરવાથી આર્ત રોદ્ર ધ્યાન થાય છે અને તેથી ઘણાં ચીકણાં કર્મો બાંધાય છે. વળી જેટલું ખાસ જરૂરી હોય તેટલું જયણા પૂર્વક (હિત-મિત-સાચું) બોલજો. વળી કાયથી પણ જેટલી ખાસ જરૂરી હોય તેટલી પ્રવૃત્તિ અથવા ચેષ્ટા કરજો. પરંતુ નકામી પ્રવૃત્તિ કરશો નહિ. કારણ કે તેમાં જરા પણ હિત નથી. કારણ કે તેમાં જીવ હિંસાનો સંભવ છે. વળી જેટલું જરૂરનું હોય તેટલું જ જોવું તથા સાંભળવું. આ ઉપરાંત તમારે જેમની સાથે પૂર્વનું વૈર હોય તેમને ખમાવજો. વળી નવા વૈર બાંધીને શત્રુ વધારશો. નહિ. કારણ કે વૈર અનેક ભવો સુધી પરંપરાએ દુઃખ આપનારૂં થાય છે. વળી જિનેશ્વરના વચન ઉપર શુદ્ધ શ્રદ્ધા રાખજો. એટલે કે નિર્મલ સમ્યક્ત્વ ગુણને ધારણ કરજો. ૩૮૩

પ્રાદ્યણે પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ સમકિતનો મહિમા બે શ્લોકમાં સમજાવે છે:—

એ સમય નિજ નાર સાથે એક બ્રાહ્મણ નાથને,
“આ આવી રીતે કેમ થયું?” ઉત્તર દીધે પ્રભુ એહને;

‘સમ્યક્ત્વનાજ પ્રભાવથી એવું બન્યું’ સમ્યક્ત્વ એ,
વિધનાશક સાધ્ય સાધક કર્મ નાશક જાણિયે. ૩૮૪

રૂપટાર્થ:—પ્રભુ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દેશના આપતા હતા ત્યારે એક બ્રાહ્મણ પોતાની સ્ત્રીને સાથે લઈને ત્યાં આવે છે અને પ્રભુને એમ પ્રશ્ન પૂછે છે કે “હે ભગવન્ આ આવી રીતે કેમ થયું?” તે વખતે પ્રભુએ બ્રાહ્મણને જવાબમાં કહ્યું કે “સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી જ એવું બન્યું.” એ વખતે સમકિત કેવું છે તે જણાવતાં પ્રભુ કહે છે કે સમકિત અથવા સુદેવ, સુગુર અને સુધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા એ વિધનાશક એટલે વિધો અથવા સંકટોનો નાશ કરનાર છે. સાધ્ય સાધક એટલે જે સાધવાનું હોય તે સાધ્ય કહેવાય. તેને (મોક્ષને) સાધવામાં સાધન અથવા કારણ છે. તેમજ આ સમકિત કર્મનાશક એટલે કર્મોને નાશ કરનાર છે. ૩૮૪

સમ્યક્ત્વવંતા જીવ બાંધે દેવ આયુ તેહને,
સંકટે પણ મદદ કરતા દેવ પણ છે મોક્ષને;
જિનનામ બાંધે કરાવનારું ઇમિ સુણી પ્રભુ વચનને,
સત્ય માને તેહ પણ સિંહસેન પૂછે તત્ત્વને. ૩૮૫

રૂપટાર્થ:—વળી સમકિતવાળો જીવ (મનુષ્ય-તિર્થંકર) જે સમકિત પામ્યા પહેલાં આયુષ્ય ન બાંધ્યું હોય તો તે દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે છે. વળી સમકિતવાળા જીવોને દેવો પણ સંકટના સમયમાં સહાય કરે છે. વળી સમકિતથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમજ તે સમકિત જિનનામ અથવા તિર્થંકર નામ કર્મોનો બાંધે કરાવનારું છે. એટલે સમકિત વિના જિનનામ કર્મોનો બાંધે થતો નથી. એ પ્રમાણે સમકિતનો મહિમા જણાવનારાં પ્રભુનાં વચનો સાંભળીને પ્રભુના મુખ્ય ગણધર સિંહસેન નામના છે તેઓ પોતે જ્ઞાનથી આ બ્રાહ્મણની હકીકત જાણતા હતા તો પણ બીજા જીવોને બોધ થવાને માટે પ્રભુને પૂછે છે કે હે ભગવન્ ! આ સંકેત જેવા પ્રશ્ન અને ઉત્તરનો શો ભાવાર્થ છે તે અમને જણાવો? ૩૮૫
પ્રભુ શુદ્ધભટ તથા સુલક્ષણાની બીના ચાર શ્લોકમાં જણાવે છે:—

વિસ્તારથી સમજાવતા ઉત્તર વિષે સિંહસેનના,
આ શુદ્ધભટ બ્રાહ્મણ અને તસ નાર નામ સુલક્ષણા;
ધન કાજ જય વિદેશમાં ઉપદેશથી સાધ્વીતણા,
સમ્યક્ત્વ પામી સુલક્ષણા ભાખી ગુણો સમ્યક્ત્વના. ૩૮૬

રૂપાંશુઃ—તે વખતે પ્રભુ સિંહસેન ગણુધરના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે પ્રાહ્મણની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવે છે. ટુંક ખીના આ પ્રમાણે:—શાલિગ્રામ નામે એક અગ્રહાર (દાનમાં મળેલી જમીન ઉપર વસેલ ગામ) હતું. તેમાં દામોદર નામે એક પ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને સોમા નામે સ્ત્રીથી શુદ્ધભટ નામે પુત્ર થયો. તે ઉંમર લાયક થયો ત્યારે તેને સિદ્ધભટ નામના પ્રાહ્મણની સુલક્ષણા નામે પુત્રી સાથે દામોદરે પરણાવ્યો. તે સુલક્ષણા અને શુદ્ધભટનો કેટલોક કાળ સુખમાં ગયા પછી તેમના માતાપિતા મરણ પામ્યા. ત્યાર પછી કમનશીબે શુદ્ધભટ નિર્ધન બની ગયો. તેથી શરમને લીધે કદા સિવાય પરદેશ આવ્યો ગયો. તેથી સુલક્ષણા ચિંતાતુર રહે છે. તેવામાં વિપુલા નામના સાધ્વી તે સુલક્ષણાને ત્યાં ચોમાસું રહ્યાં. અને ચોમાસામાં સાધ્વીનો ઉપદેશ નિરંતર સાંભળવાથી તે પતિ વિયોગનું દુઃખ ભૂલી ગઈ. સાધ્વીએ તે સુલક્ષણાને સમકિતનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ સમજાવ્યું. અને તેથી સુલક્ષણા પણ નિશ્ચલ સમકિતવાણી થઈ. ચોમાસું પૂરું થયે સાધ્વીએ વિહાર કર્યો. ત્યાર પછી તે શુદ્ધભટ પરદેશથી થઈ પત્ન કમાઈને આવ્યો. ૩૮૬

સમ્યક્ત્વ ગુણુ પતિને પમાડે બેઉ શ્રાવક ધર્મને,
પાલતા સુત પામતા પણ અન્ય નિંદે બેઉને;
તિરસ્કાર સહન ન હોતાં અન્ય જનની દેખતાં,
કોધે ભરાઈ વિપ્ર સુતને અગ્નિ માંહી ફેંકતા. ૩૮૭

રૂપાંશુઃ—શુદ્ધભટે પોતાની સ્ત્રી સુલક્ષણાને પૂછ્યું કે ‘ખેલાં તું મારા વિયોગને થોડો કાલ પણ સહન કરી શકતી નહોતી, તો તે આટલો કાલ કેવી રીતે મારા વિયોગને સહન કર્યો? ત્યારે સુલક્ષણાએ સાધ્વીની હકીકત જણાવી. અને પતિને પણ સમકિત ગુણુ પ્રાપ્ત કરાવ્યો. ત્યાર પછી તે બંને જણા શ્રાવક ધર્મનું પાલન કરવા લાગ્યા. અવસરે તેમના ઘેર પુત્રનો જન્મ થયો. બંને જણા જૈન ધર્મ પાળતા હોવાથી બીજા પ્રાહ્મણો તેમની નિંદા કરે છે. એક વાર બાળકને લઈને તે શુદ્ધભટ પ્રાહ્મણોની સભાથી વીંટાએલી ધર્મ અગ્નિષ્ટિકા (ધર્મ અંગીઠી) પાસે ગયો. તે વખતે બીજા પ્રાહ્મણો તેનો તિરસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે તું શ્રાવક છે માટે અહીંથી દૂર જા. આ તિરસ્કાર નહિ સહન થવાથી અન્ય જનોના દેખતાં “જો જિનેશ્વરો સાચા દેવ હોય અને તેમનો કહેલો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપી ધર્મજ જો સાચો હોય તો મારો આ અગ્નિમાં ફેંકલો બાળક જીવતો રહે અને અગ્નિ શીતળ થાઓ” એવી પ્રતિજ્ઞા સાથે તેણે બાળકને અગ્નિમાં ફેંક્યો. તે વખતે આ કેવું સાહસનું કામ કર્યું! એમ વિચારી લોકો તેને ઠપકો આપવા લાગ્યા. ૩૮૭

સમ્યક્ત્વવંતી કોઈ દેવી અગ્નિ શીત બનાવતી,
પુત્ર અદર ઝીલતી ચિત્રસ્થ જિમ દર્શાવતી;

સમ્યકત્વ મહિમા કાજ તેણે પુત્રની રક્ષા કરી,
સ્ત્રી કહે એવું ન કરશે કોઈ દિન કોધે કરી. ૩૮૮

રૂપદર્શન:—તે વખતે ત્યાં રહેલી કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવીએ તે બાળકને અગ્નિમાં પડતો જીલી લીધો અને અગ્નિને શીતળ બનાવી દીધો. અને પુત્રને બાણે ચિત્રમાં રહેલો (ચિત્રેલો) હોય તેમ સ્થિર બનાવી દીધો. આ રીતે દેવીએ સમકિતનો મહિમા જણાવવાને માટે તે પુત્રનું રક્ષણ કર્યું. બ્રાહ્મણો પણ આ હકીકત જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા અને શુદ્ધભટ હર્ષ પામ્યો. ઘેર જઈને સ્ત્રીને આ હકીકત શુદ્ધભટે જણાવી. ત્યારે સમન્ત સ્ત્રીએ કહ્યું કે હવે આવું કદાપિ કરશે નહિ. કારણ કે કોઈ સમકિતી દેવે બાળકનું રક્ષણ કર્યું છે. પરંતુ જો તે વખતે કોઈ સહાયકારી દેવ દેવી નજીક ન હોત તો જરૂર બાળકનું મરણ થાત અને જૈન ધર્મની નિંદા થાત. એ પ્રમાણે તેણીએ પોતાના પતિને શીખામણ આપી. ૩૮૮

ભત્તારિને સમ્યકત્વ ગુણમાં તેહ થીર બનાવવા,
આવી અહીં ત્યાં વિપ્ર પૂછે તેહ મેં સમજાવવા;
બીના કહી પ્રતિબોધ પામ્યા બહુ જનો બને લઈ,
ચારિત્ર સાધી શુદ્ધ મનથી શીઘ્ર બનતા કેવલી. ૩૮૯

રૂપદર્શન:—ત્યાર પછી તે સુલક્ષણા પતિને સમકિત ગુણમાં સ્થિર બનાવવા માટે અહીં આવી. તે વખતે બ્રાહ્મણે સંકેતમાં (દંકાણમાં) તે વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો અને તેના જવાબમાં મેં પણ તે તેમજ છે (એટલે સમકિતનો જ પ્રભાવ છે) એમ કહ્યું. તે હકીકત સમજાવવાને માટે મેં તમને તેનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. આ બીના સાંભળીને ઘણા માણસો પ્રતિબોધ પામ્યા. ત્યાર પછી તે બંને જણાએ ચારિત્ર ગ્રંથ કર્યું. અને શુદ્ધ ભાવથી તે ચારિત્રનું પાલન કરીને બંને જણા થોડા સમયમાં કેવલજ્ઞાની બન્યા. ૩૮૯

સગર રાજ છ ખંડ સાધી ચક્રવર્તી થાય છે તે બીના જણાવે છે:—

ગંગા અને સિંધુ તણી બે બાબુના ચઉ નિષ્કુટે,
તાસ મધ્યે બેઉ ખંડે છ ખંડ ભરતે બણિયે;
ચકાદિ રત્ન બલે કરીને તેર અદ્ભુત સાધતા,
ખંડો છ એ તે સગર રાજ ચક્રવર્તી ધમિ થતા. ૩૯૦

રૂપદર્શન:—આ ભરત ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુ નામની બે નદીઓ આવેલી છે. આ ભરત ક્ષેત્રની વચમાં વૈતાલ્ય નામે પર્વત છે. તેણે ભરત ક્ષેત્રના બે વિભાગ કર્યા છે. ૧ ઉત્તરાર્ધ, ૨ દક્ષિણાર્ધ. તે દરેક વિભાગના તેમની વચમાં થઈને વહેતી ગંગા અને સિંધુ

નદીએ ત્રણ ત્રણ વિભાગ કર્યા છે. તેથી ભરત ક્ષેત્રમાં કુલ છ ખંડ થાય છે અથવા બીજી રીતે છ ખંડ આવી રીતે થાય, ગંગા અને સિંધુની બે બાજુના ચાર નિષ્કુટોથી ચાર ખંડ અને તેમની વચ્ચેમાં રહેલા બે ખંડ એમ કુલ છ ખંડ છે. તે સગર ચક્રવર્તી જ્યારે ચક્ર રત્ન ઉત્પન્ન થયું ત્યારે તેના બલથી તેર અદ્ભુત કરીને તે છએ ખંડને જીતે છે અને એવી રીતે છ ખંડવાળી પૃથ્વીના ભોગવનાર ચક્રવર્તી બને છે. ૩૬૦

ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિ ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે :—

ચૌદ રત્ન નિધાન નવ તિમ દેશ બત્રીશની સહસ એ,
 બહોતેર સહસ મહાનગર દ્રોણ મુખ નવાણું સહસ એ;
 સહસ અડતાલીસ પત્તન કર્ખટો ચોવીશ ને,
 સહસ ચૌદ હજાર તિમ સંગ્રાધ સહસો સોલને. ૩૬૧

ખેટકો વલિ આકરો એકવીસ સહસ ગ્રામને,
 કોડ છન્નુ પાયદળ પણ કોડ છન્નુ જાણને;
 લાખ ચોરાશી રથો અશ્વો કરી પણ તેટલા,
 એ સર્વના સ્વામી છતાં દૃઢધર્મિ ચક્રી એટલા. ૩૬૨

રૂપરથ :—ચક્રવર્તીને ચક્રરત્ન વગેરે ચૌદ રત્નો હોય છે. જેમની સહાયથી ચક્રવર્તી અનેક પ્રકારનાં કાર્યો સાધી શકે છે. વળી નવ નિધાન હોય છે. બત્રીસ હજાર દેશના સ્વામી થાય છે. બહોતેર હજાર મોટા નગરો હોય છે. નવાણું હજાર દ્રોણ મુખ (જ્યાં જલમાર્ગે જવું આવવું થતું હોય), અને અડતાલીસ હજાર પત્તનો હોય છે. જ્યાં હોડી વગેરેમાં ખેસીને જવાય, તે પત્તન કહેવાય. વળી ચોવીસ હજાર કર્ખટો (જે ગામને નાનો કોટ હોય) હોય છે. ચૌદ હજાર સંગ્રાધ (યાત્રાગુએને ઉતરવાના સ્થાન ધર્મશાળા વગેરે)ના સ્વામી હતા. વળી સોળ હજાર ખેટકોના (જેને ધૂળનો કોટ હોય તેવા ગ્રામદિના) સ્વામી હતા. એકવીસ હજાર આકર (સોના વગેરેની ખાણ)ના સ્વામી હતા. છન્નુ કોડ ગામના સ્વામી તેમજ છન્નુ કોડ પાયદળ (પગે ચાલનાર લશ્કર)ના સ્વામી હતા. ચોરાશી લાખ રથના સ્વામી, તેમજ ચોરાશી લાખ ઘોડા અને ચોરાશી લાખ કરી એટલે હાથી હતા. આ બધાના સગર ચક્રવર્તી સ્વામી હતા તે છતાં સગર ચક્રવર્તી પાર્શ્વમાં દૃઢ આસ્થાવાળા હતા. ૩૬૧—૩૬૨

બત્રીસ સહસ નૃપ સેવતા ચોસઠ સહસ રમણી પતિ,
 ત્યાં નૃપસુતા બત્રીશ સહસ તિમ દેશની અર્ધી હતી;

નામે સુકેશા પરણતા સ્ત્રી રત્ન વૈતાલ્યે લલ્લા,
સગર નગરીમાં ગયા ચક્રિત્વ ઉત્સવ બહુ થયા. ૩૬૩

રૂપંટાર્થ:—વળી તે સગર ચક્રવર્તીની બત્રીસ હજાર રાજાઓ સેવા કરતા હતા. એસઠ હજાર રમણી એટલે સ્ત્રીઓના તેઓ સ્વામી હતા. તેમાં અડધી એટલે બત્રીસ હજાર તો રાજાઓની કન્યાઓ હતી અને બાકીની અર્ધી એટલે બત્રીસ હજાર દેશની કન્યાઓ હતી. વળી વૈતાલ્ય પર્વતને વિષે ગગનવલ્લભ નામના નગરના સુલોચન નામના વિદ્યાધર રાજાની પુત્રી સુકેશા સાથે પરણ્યા હતા, તે તેમના ચૌદ રત્નોમાં સ્ત્રી રત્ન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાર પછી એટલે ભરત ક્ષેત્રના છ ખંડની સાધના કરીને સગર ચક્રવર્તી પોતાની નગરી વિનીતામાં પાછા આવ્યા. અને તે વખતે ચક્રિપણના ઘણા મોટા ઉત્સવો થયા. ૩૬૩

પ્રભુ શ્રી અશ્વત્થામનું આગમન વગેરે જણાવે છે:—

વિચરતા પ્રભુજી અહીં નગરી તણા ઉદ્યાનમાં,
આવ્યા સગર ચક્રી પ્રભુજી જિન વાંદવા ઉત્સાહમાં;
દેશના સુણતાં સમજતા પૂર્વ ભવના વૈરને,
નિજ પૂર્વ ભવ દાન પ્રભાવે હું લલ્લો ચક્રિત્વને. ૩૬૪

રૂપંટાર્થ:—હવે શ્રી અશ્વત્થામ પ્રભુ વિહાર કરતા કરતા વિનીતા નગરીના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. તે વખતે સગર ચક્રવર્તી વગેરે આનંદ પૂર્વક પ્રભુને વંદન કરવા માટે ગયા. ત્યાં પ્રભુની દેશના સાંભળતાં પોતાના પૂર્વ ભવના વૈરને સમજે છે. તેમજ પોતે આ ભવમાં ચક્રવર્તિપણું પામ્યા તેમાં પોતે પૂર્વ ભવમાં કરેલ દાનનો પ્રભાવ કારણ રૂપ હતો તે પ્રભુ પ્રભુ પાસેથી જાણ્યું. ત્યાર પછી પ્રભુ ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા. ૩૬૪
સગર ચક્રવર્તીના પુત્રોનું અષ્ટાપદ જવું અને ત્યાં બળી મરણ વગેરે બે શ્લોકમાં જણાવે છે:—

જહ્નુઆદિ પુત્ર સાઠ હજાર ચક્રિ સગરને,
ચક્રિની આજ્ઞા લઈ ફરવા નીકળતા મહી તલે;
નજીક અષ્ટાપદતણી આવ્યાજ તેઓ અનુક્રમે,
મંત્રી સ્વરૂપ જણાવતા તે સર્વના મનમાં ગમે. ૩૬૫

રૂપંટાર્થ:—આ સગર ચક્રવર્તીને જહ્નુકુમાર વગેરે સાઠ હજાર પુત્રો હતા. તે બધા ચક્રવર્તીની રજા લઈને પૃથ્વી ઉપર ફરવા માટે નીકળ્યા. તેઓ અનેક દેશ વગેરે જોતા જોતા ફરતા ફરતા અનુક્રમે અષ્ટાપદ પર્વતની પાસે આવ્યા. તે વખતે પુત્રો સાથે

આવેલા મંત્રીઓએ અષ્ટાપદ પર્વતનું સ્વરૂપ તે કુમારોને સંભળાવ્યું. અને આ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના મોટા પુત્ર શ્રી ભરત ચક્રવર્તીએ તે ચોવીસીમાં થનાર ચોવીસ તીર્થંકરોની પોતપોતાના પ્રમાણવાળી તથા વર્ણવાળી પ્રતિમાઓથી શોભાયમાન મોટું જિનાલય ણંધાવ્યું છે વગેરે હકીકત કહી. તે સાંભળીને કુમારો ઘણા રાજી થયા. ૩૬૫

ઉપર જઈ પ્રભુ આદિ બેઠા ભાવથી ભક્તિ કરી,
સ્તવના કરી રક્ષણ નિમિત્તે ગિરિતણા સંમત થઈ;
દંડ રત્ને ખાઈ ખોદે નીર નાગકુમારમાં;
જાય કોઈ જ્વલનપ્રભ તે સર્વને ક્ષણવારમાં. ૩૬૬

સ્પષ્ટાર્થ:—પછી તે બધા કુમારો અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ગયા. અને ત્યાં ભાવ પૂર્વક આદીશ્વર પ્રભુની ભક્તિ કરી તથા સ્તુતિ કરી. ત્યાર પછી જહનુકુમારે ભાઈઓ આગળ આ અષ્ટાપદ તીર્થની રક્ષા કરવા માટે તેની આસપાસ ખાઈ ખોદવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી. અને સર્વે ભાઈઓ તે વાતમાં સંમત થયા. તેથી તે બધા દંડ રત્ન વડે અષ્ટાપદની ચારે બાજુ ફરતી ખાઈ ખોદવા લાગ્યા. તે ખાઈ એક હબાર ચોજન ઉંડી ખોદી. તેથી નીચે આવેલાં નાગકુમાર દેવોનાં ભુવનો ભાગવા લાગ્યા. તેમજ તે ખાઈમાંથી પાણી તેમનાં ભુવનોને ભીંજવી નાખવા લાગ્યું. આ હકીકત જાણીને ત્યાંનો જ્વલનપ્રભ નામનો નાગકુમાર દેવોનો અધિપતિ ઘણો ગુસ્સે થયો. અને ગુસ્સે થએલા તે જ્વલનપ્રભ નામના ઈંદ્રે એક ક્ષણમાં તે બધા કુમારોને બાળી નાખ્યા. ૩૬૬
કુમારોના મરણથી મંત્રી વગેરે દીલગીર થઈ ચક્રવર્તી પાસે આવે છે તે જણાવે છે:—

મૃત્યુ પમાડે મંત્રી આદિ બધા જનો દીલગીર થયા,
દેખાડશું કિમ ચકિને મુખ? એ વિચારે સૂઠ બન્યા;
આવી અયોધ્યા પાસ સર્વે ખિન્ન વદને બેસતા,
બ્રાહ્મણ તણી યુક્તિ થકી સૌ ચકિ પાસે આવતા. ૩૬૭

સ્પષ્ટાર્થ:—જ્વલનપ્રભ દેવે સગર ચક્રવર્તીના ૬૦ હબાર પુત્રોને બાળીને મારી નાખ્યા તેથી મંત્રી વગેરે સઘળો પરિવાર ઘણો દીલગીર થયો ને શોક કરવા પૂર્વક બોલવા લાગ્યો કે હવે આપણે ચક્રવર્તી આગળ આપણું મુખ કેવી રીતે દેખાડશું. આ વિચારમાં તેઓ મુંઝાઈ ગયા. તેથી સઘળા ત્યાંથી નીકળીને અયોધ્યાની પાસે આવીને ખિન્ન વદને એટલે દીલગીર ચહેરે બેઠા છે. પરંતુ નગરમાં જવાની તેમની હિંમત ચાલતી નથી. તે વખતે ત્યાં આવેલા એક બ્રાહ્મણે જણાવેલી યુક્તિથી તે બધા ચક્રવર્તીની પાસે આવ્યા.

અહીં બ્રાહ્મણે ચક્રવર્તીની આગળ પોતાના પુત્રનું મરણ જણાવી વિલાપ કરવા માંડ્યા, ત્યારે ચક્રવર્તીએ કહ્યું કે જે જન્મ્યો તે જરૂર મરવાનો જ માટે વિલાપ કરવા નકામા છે. આ તથા બીજા પ્રસંગો જણાવી બ્રાહ્મણે ચક્રિને જણાવી દીધું કે, તમારા સાઠ હજાર પુત્રો મરણ પામ્યા છે. તેથી મને જેમ તમે આશ્વાસન આપો છો, તેમ હું તમને આશ્વાસન આપી કહું છું કે, તમે પણ પુત્રોના મરણની બીના સાંભળીને ખેદ કરશો નહિ. આ વાત આલતી હતી તેજ વખતે બહાર રહેલા મંત્રી વગેરે પરિવાર સગર ચક્રીની પાસે આવ્યો. ૩૬૭

મરણ પુત્રોનું સુણી ચક્રી ધરણી પર પડી ગયા,
ખેદ કરત સુબુદ્ધ આદિ તણા વચન કાને પડ્યા;
તેથી લહીને શાંતિ ચક્રી ભવ થપ્પી નિર્વેદને,
પામતા ઇમ ખોલતા આધીન સર્વે કર્મને. ૩૬૮

સ્પષ્ટાર્થ:—પોતાના પુત્રોનું મરણ થયું છે એવું જાણીને સગર ચક્રવર્તી પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા અને ખેદ કરવા લાગ્યા. વિલાપ કરતા તેઓ સુબુદ્ધ મંત્રીના દિલાસાના વચનો સાંભળીને શાંતિ પામ્યા અને આ સંસારથી નિર્વેદ પામ્યા એટલે સંસાર ઉપરનો રાગ નાશ પામ્યો. અને તેથી કહેવા લાગ્યા કે સર્વે સંસારી જીવો કર્મને આધીન છે. માટે તેની સામે આપણાથી કાંઈ બની શકે તેમ નથી અને તે ઉદય આવેલાં કર્મો ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી. ૩૬૮

સગર ચક્રવર્તીની વૈરાગ્ય ભાવના અને તે પૌત્રને રાજ્ય સોંપે છે તે જણાવે છે:—

મૃત્યુ તત્ત્વ વિચારતા વૈરાગ્યથી તે પૌત્રને,
રાજ્ય સોંપે એ સમયમાં પ્રભુ તણા આગમનને;
સાંભળી રાજ થયા સૌ સાથ પાસે પ્રભુ તણી,
જય સ્તવતા દેશના પ્રભુ આપતા વૈરાગ્યની. ૩૬૯

સ્પષ્ટાર્થ:—સગર ચક્રવર્તી મરણના રહસ્યને વિચારે છે. જે જીવો જન્મ્યા છે તે બહેલાં કે મોડાં અવશ્ય મરણ પામવાના જ છે. એમ વિચારી વૈરાગ્ય પામી પોતાનો પૌત્ર જે ભગીરથ તેને રાજ્ય સોંપે છે એટલે તેને ગાદીએ બેસાડે છે. આ અવસરે બીજા શ્રી અજીતનાથ તીર્થંકર વિહાર કરતાં ત્યાં સમોસર્યા. પ્રભુનું આગમન સાંભળી ચક્રવર્તી ઘણું રાજ થયા. અને પોતાના પરિવાર સાથે પ્રભુને વંદન કરવા ગયા. ત્યાં પ્રભુની સ્તુતિ કરીને પ્રભુની દેશના સાંભળવા લાગ્યા. પ્રભુ પણ વૈરાગ્યની દેશના આપતા હતા. તેથી સગર ચક્રીને દીક્ષા લેવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થાય છે. ૩૬૯

ચક્રીની દીક્ષા લેવી અને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જણાવે છે :—

દીક્ષા વિચાર જણાવતા ભગીરથ વિનંતિ નાથને,
કરતા મહોત્સવ સગર ચક્રી દીક્ષા ધરી બહુ હર્ષને;
દીક્ષા ગ્રહીને દ્વાદશાંગી હર્ષથી તે મુનિ ભણ્યા,
સમતાદિ ગુણથી ચાર ધાતિ કર્મ હણી કેવલી થયા. ૪૦૦

રૂપાંટાર્થ:—સગર ચક્રી પ્રભુને પોતાનો દીક્ષા લેવાનો વિચાર જણાવે છે. ભગીરથ શબ્દ અણ્તનાથ સ્વામીને વિનંતિ કરીને ચક્રવર્તીનો દીક્ષા મહોત્સવ કરે છે. પછી સગર ચક્રવર્તી ઘણા હર્ષથી દીક્ષા લે છે. અને આચારંગાદિ બાર અંગોને તે મુનિ ભણ્યા. તથા સમતા વગેરે ગુણોથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ધાતી કર્મોનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૪૦૦

બીજા શ્રી અણ્તનાથ પ્રભુનો પરિવાર કેટલો હતો તે ત્રણ શ્લોકમાં જણાવે છે :—

વિચરતા પ્રભુદેવનો પરિવાર પંચાણુ ગણી,
એક લાખ મુનીશ્વરા એ સંપદા સાધુ તણી;
ત્રણ લાખ ત્રીસ હજાર સાધ્વી ચૌદ પૂર્વી મુનિવરા,
સાડત્રીશસો ચૌદસો ને પચાસ મણપજ્જવ ધરા. ૪૦૧

રૂપાંટાર્થ:—તીર્થંકરપણે વિચરતા પ્રભુ શ્રી અણ્તનાથનો પરિવાર કેટલો હતો તે જણાવે છે:—પ્રભુના પરિવારમાં પંચાણુ ગણી એટલે ગણધરો હતા. અને એક લાખ મુનિઓ હતા. એ સાધુની સંપદા કહી. વળી ત્રણ લાખ ને ત્રીસ હજાર સાધ્વીઓનો પરિવાર હતો. વળી સાધુઓમાં ચૌદ પૂર્વધર મુનિવરોની સંખ્યા સાડત્રીસ સો અથવા ત્રણ હજારને સાતસોની હતી. તથા મન:પર્યવજ્ઞાની સાધુઓની સંખ્યા ચૌદસો ને પચાસની હતી. ૪૦૧

અવધિનાણી નવ સહસ તિમ ચારસો અવધારિયે,
સહસ બાવીશ કેવલી શત ચાર બાર હજાર એ;
વાદી તથા વૈકિયધરા શત ચાર વીસ હજાર એ,
એ લાખ અટ્ટાણુ સહસ શ્રાવક ગુણી ના ભૂલીએ. ૪૦૨

રૂપાંટાર્થ:—નવ હજાર ને ચારસો અવધિ જ્ઞાનીઓની સંખ્યા હતી. બાવીસ હજાર કેવલજ્ઞાનીઓ હતા. તથા બાર હજાર ને ચારસો વાદીઓ એટલે અન્ય મતવાળા સાથે વાદ કરવાની શક્તિવાળા સાધુઓ હતા. વળી વીસ હજાર ને ચારસો વૈકિયધરા એટલે વૈકિય

લબ્ધિવંત મુનિઓ હતા. વળી જે લાખ અઠાણ હજાર ગુણવાન શ્રાવકોનો પરિવાર હતો એ ભૂલવું નહિ. ૪૦૨

સહસ પિસ્તાલીશ ને પાંચ લાખ શ્રાવિકા વલી,
પૂર્વાંગ હીન ઇગ લાખ પૂર્વે શિવ સમય પ્રભુજી કલી;
સમ્મેત શિખરે આવતા સાધુ સહસ સાથે કરે,
પાદપોષગમાનશન હરિ આસનો તે ક્ષણ ચલે. ૪૦૩

સ્પષ્ટાર્થ:—વળી પ્રભુ શ્રી અજિતનાથનો પાંચ લાખ ને પીસ્તાલીસ હજાર શ્રાવિકાઓનો પરિવાર હતો. જ્યારે એક લાખ પૂર્વમાં એક પૂર્વાંગઓહું રહું ત્યારે પોતાને મોક્ષે જવાનો કાળ નજીક છે એવું જાણી પ્રભુ સમ્મેતશિખર ઉપર આવ્યા. ચોરાસી લાખ વર્ષે એક પૂર્વાંગ થાય છે અને તેવા ચોરાસી લાખ પૂર્વાંગે એક પૂર્વ થાય છે. પ્રભુજીની સાથે એક હજાર સાધુ-ઓએ પાદપોષગમાન નામનું અનશન કર્યું. તે વખતે ઇન્દ્રનાં આસનો ચલાયમાન થયાં. ૪૦૩ પ્રભુનું નિર્વાણ જાણી ઇન્દ્રનું આવવું, તથા નિર્વાણ દિન વગેરે જાના જણાવે છે:—

જ્ઞાનથી નિર્વાણ જાણી આવતા જ પ્રદક્ષિણા,
દેઈ પ્રભુની પાસ ખેડા માસ દિન અનશન તણા;
પૂર્ણ હોવે તેહ ચૈતર શુકલ પાંચમ દિન હતો,
મૃગશીર્ષનો શશી વર્તતે ક્ષણ યોગ રોધ તણો થતો. ૪૦૪

સ્પષ્ટાર્થ:—જ્યારે ઇન્દ્રનાં આસનો ચલાયમાન થયા ત્યારે અવધિ જ્ઞાનના ઉપયોગથી પ્રભુનો નિર્વાણ કાલ એટલે મોક્ષે જવાનો કાલ નજીક જાણીને બધા ઇન્દ્ર મહારાજ પ્રભુ જ્યાં અનશન કરીને રહ્યા છે ત્યાં આવે છે અને પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈને પ્રભુની આજળ ખેસે છે. જે વખતે અનશનના એક મહિનાના દિવસો પૂરા થાય છે તે ચૈત્ર સુદ પાંચમનો દિવસ હતો. વળી મૃગશીર્ષ નામના નક્ષત્રનો ચંદ્ર સાથે યોગ વર્તતો હતો. તે વખતે પ્રભુને યોગનો રોધ એટલે યોગને રૂંધવાની ક્રિયા ચાલતી હતી. ૪૦૪ યોગનો રોધ કેવી રીતે કરે તે જણાવે છે:—

સૂક્ષ્મ કાયિક યોગમાં રહી રોધ બાહરનો કરે,
મન વચનના યોગનો પણ ઇમ નિરોધ પછી કરે;
સૂક્ષ્મ મન વચ યોગમાં રહી શુકલ ત્રીજ ભેદને,
ધ્યાવતા ઇમ યોગ રોધી પામતા રૌલેશીને. ૪૦૫

સ્પષ્ટાર્થ:—સૂક્ષ્મ કાય યોગમાં વર્તતા થકા પ્રભુએ બાહર યોગોને રૂંધ્યા. એટલે પ્રથમ તો સૂક્ષ્મ કાયયોગમાં રહેલા તેમણે બાહર કાયયોગને રૂંધ્યો. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મ

કાયયોગ વડે જ બાહર મનોયોગને અને બાહર વચન યોગને રૂંધ્યો. પછી સૂક્ષ્મ મનોયોગ અને સૂક્ષ્મ વચોયોગમાં વર્તતા પ્રભુજી સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપતિ નામના શુકલ ધ્યાનના ત્રીજા પાયાના ધ્યાનમાં રહીને બધા સૂક્ષ્મ યોગોને પણ રૂંધીને શૈલેશી અવસ્થાને પામ્યા. શૈલેશ એટલે મેરૂ પર્વત, તેના જેવી નિશ્ચલ નિઃપ્રકંપ દશા જ્યાં વર્તે તે શૈલીશી અવસ્થાનું નામ જ અયોગી કેવલી ગુણસ્થાનક બન્યું. આ શૈલેશી અવસ્થા અથવા અયોગી કેવલી ગુણસ્થાનકનો અ, ઇ, ઉ, ઋ, ઌ. એ પાંચ હ્રસ્વાક્ષરના ઉચ્ચારણ જેટલો અનંતમુદૂર્ત પ્રમાણ કાળ છે. તેમાં રહીને પ્રભુ શું કરે છે તે આગલા સ્લોકમાં જણાવે છે. ૪૦૫ પ્રભુનું નિર્વાણ તથા કૌમારાદિ અવસ્થાનું કાલમાન બે સ્લોકમાં જણાવે છે :—

અવશિષ્ટ કર્મ ક્ષય કરી નિર્વાણને ઋણગતિ બલે,
પામતા ચારે અનંતા જ્યોતિમાં જ્યોતિ બલે;

કૌમારમાં અડદશ પૂરવ લાખ લક્ષ તેપન રાજ્યમાં;
પૂર્વ તિમ પૂર્વાંગ વર્ષો બાર છન્નસ્થત્વમાં. ૪૦૬

સ્પષ્ટર્થ :—તે વખતે એટલે યોગને રૂંધીને શૈલેશી કરણમાં વર્તતા એટલે ઔદ્દમા અયોગી કેવલી નામના ગુણસ્થાનકમાં રહેલા પ્રભુજી અવશિષ્ટ કર્મ એટલે ચાર ઘાતી કર્મોને ખપાવતાં બાકી રહેલાં એવા નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય નામના ચાર અઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી ઋણ ગતિએ એટલે જે સ્થળે કાઉસગમાં રહ્યા હતા તેની બરોબર સીધી લાઈનમાં ઉપર રહેલ સિદ્ધશીલામાં એકજ સમયમાં પહોંચી ગયા. એટલે પ્રભુ શ્રી અજિતનાથ મોક્ષે ગયા. તે વખતે પ્રભુને ચાર અનંતા પ્રાપ્ત થયા તે આ પ્રમાણે :—નામ કર્મના ક્ષયથી અનંત અરૂપી ગુણ, ગોત્રકર્મના ક્ષયથી અનંત અશુદ્ધિલુ ગુણ, વેદનીય કર્મના ક્ષયથી અનંત અન્યાબાધ સુખ, અને આયુષ્ય કર્મના ક્ષયથી અનંત અક્ષય સ્થિતિ. આ પૂર્વે પ્રભુને તેરમા સયોગી ગુણઠાણે ૧ અનંત જ્ઞાન (કેવલજ્ઞાન) ૨ અનંત દર્શન, (કેવલ દર્શન) ૩ અનંત ચારિત્ર (ક્ષાયિક યથાખ્યાત ચારિત્ર) અને ૪ અન્યાબાધ સુખ એમ અનંત ચતુષ્ટય પ્રાપ્ત થએલ હોવાથી સિદ્ધમાં બધા મળીને આઠ ગુણો છે. હવે પ્રભુ કયી કયી અવસ્થામાં કેટલો કાળ રહ્યા તે જણાવે છે :— પ્રભુ કુમાર અવસ્થામાં ૧૮ લાખ પૂર્વ સુધી રહ્યા, તેપન લાખ પૂર્વ તથા ઉપર એક પૂર્વાંગ એટલો કાલ રાજ્યાવસ્થામાં રહ્યા. તથા છન્નસ્થ પણામાં એટલે દીક્ષા લીધા પછી કેવલ જ્ઞાન પામ્યા ત્યાં સુધી એટલે ૧૨ વર્ષો સુધી છન્નસ્થપણે વિચર્યા. ૪૦૬

પૂર્વાંગ વર્ષો બાર હીણા લાખ પૂરવ કેવલે,
ઋષભ મુક્તિ દિવસથી પચ્યાશ લાખ કોડ સાગરે;
આયુષ્ય બહોતેર લાખ પૂરવ પૂર્ણ કરી અજિતપ્રભુ,
નિર્વાણ પામ્યા સહસ્ર મુનિ સહ કેવલે પ્રભુજી વિભુ. ૪૦૭

રૂપકાર્થ:—વળી એક લાખ પૂર્વમાંથી એક પૂર્વાંગ અને બાર વર્ષો ઓછાં કરતાં શેષ કાળ સુધી કેવલીપણે વિચર્યા. પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના મોક્ષે ગયા પછી પચાસ લાખ કોઠ સાગરોપમ જેટલા વર્ષો ગયા પછી પોતાનું બેઠાંતેર લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂરું કરી કેવલજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સર્વ આપક શ્રીઅન્નિતનાથ પ્રભુ મોક્ષે ગયા. તે વખતે પ્રભુની સાથે બીજા એક હજાર સાધુઓ પણ મોક્ષે ગયા. ૪૦૭

સગર મુનિનું નિર્વાણ તથા પ્રભુ વગેરેના શરીરનો અગ્નિ સંસ્કાર તથા દાઢાઓનું ગ્રહણ વગેરે ચાર સ્લોકમાં જણાવે છે:—

સગર મુનિ કર્મો અઘાતી નષ્ટ કરીને સિદ્ધ થયા,
નિર્વાણના અનુભાવથી ક્ષણવાર નારક સુખ લદ્યા;
ઉદ્દિગ્ન હરિ નહવરાવતા જલથી પ્રભુના અંગને,
કરે ચંદન લેપ તિમ પહેરાવતા વર વસ્ત્રને. ૪૦૮

રૂપકાર્થ:—સગર મુનિ પણ ચાર અઘાતી કર્મોનો નાશ કરીને મોક્ષે ગયા. પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા તેના અનુભાવથી એટલે પ્રભાવથી નારકીના છવોને પણ ક્ષણ વાર સુખનો અનુભવ થયો. પ્રભુના નિર્વાણથી ખેદ પામેલા ઇન્દ્ર મહારાજ પ્રભુના શરીરને પાણીથી સ્નાન કરાવે છે. ત્યાર પછી શરીરની ઉપર ચંદનનું વિલેપન કરીને ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરાવે છે. ૪૦૮

ભૂષણે શણગારતા ઇન્દ્ર કરત પર મુનિ દેહને,
અન્ય સુર શિખિકા વિષે થાપન કરી તે સર્વને;
પાસે ચિતાની લઈ જઈ ત્યાં ગોઠવે અગ્નિ સુરે,
અગ્નિ સળગાવે પવનથી પ્રજ્વલે વાયુ સુરે. ૪૦૯

રૂપકાર્થ:—પછી ઇન્દ્ર મહારાજ પ્રભુના શરીરને આભૂષણોથી શણગારે છે. એ પ્રમાણે બીજા દેવો બીજા નિર્વાણ પામેલા મુનિરાજોના શરીરનો પણ સ્નાનાદિ વિધિ કરે છે. ત્યાર પછી પ્રભુના શરીરને તથા તે સર્વ મુનિરાજોના શરીરને પાલખીમાં સ્થાપન કરે છે. અને તે શિખિકાઓને ચિતાની પાસે લઈ જાય છે. અને ચિતાને વિષે શરીરોને ગોઠવે છે. પછી અગ્નિકુમાર નિકાયના ભુવનપતિ દેવો તે ચિતામાં અગ્નિ સળગાવે છે. અને વાયુકુમાર નિકાયના ભુવનપતિ દેવો પવન વિકુર્વીને તે ચિતાઓને સતેજ બનાવે છે. ૪૦૯

ઇન્દ્રના આદેશથી દેવો ધૃતાદિ નાંખતા,
અસ્થિ શેષે મેઘ દેવા તે ચિતાને બૂઝવતા;

જમણી ઉપરની દાઢ શકે ઇશાનેન્દ્રે પર ગ્રહી,
ચમર ખલિએ બે નીચેની દાઢ ઇમ કમથી લહી. ૪૧૦

રૂપટાઈ:—પછી ઇન્દ્ર મહારાજના કહેવાથી દેવો તે સળગેલી ચિતાઓમાં ધી વગેરે નાંખે છે. જ્યારે બધાં શરીરો ખળી ગયાં ને હાડકાં બાકી રહ્યા ત્યારે મેઘદેવા એટલે મેઘ-કુમાર નિકાચના ભુવનપતિ દેવો તે ચિતાઓ ઉપર વૃષ્ટિ કરીને તેમને ખૂંચવી નાખે છે. પછી પ્રભુની ઉપરની જમણી બાજુની દાઢને શકે એટલે સૌધર્મેન્દ્રે ગ્રહણ કરી. તથા ઇશાનેન્દ્રે ઉપરની ડાબી બાજુની દાઢને ગ્રહણ કરી. અને અસુરકુમાર નિકાચના ચમરેન્દ્રે નીચેની જમણી દાઢને તેમજ બહીન્દ્રે નીચેની ડાબી બાજુની દાઢને ગ્રહણ કરી. ૪૧૦

ઈંદ્ર બીજા દાંત લેતા શેષ અસ્થિ ગ્રહે સુરા,
સ્તૂપ રચનાદિક કરીને સુર સહિત હરિ પાંસરા;
નંદીશ્વરે ઉત્સવ કરી સ્વસ્થાન માણુવક સ્તાંભમાં,
ડાબલામાં દાઢ મૂકી પૂજતા રહી હર્ષમાં. ૪૧૧

રૂપટાઈ:—બીજા ઇન્દ્રો પ્રભુના દાંતને ગ્રહણ કરે છે. તથા પ્રભુના શરીરના બીજા અસ્થિઓને બીજા દેવો ગ્રહણ કરે છે. પછી જે સ્થળે પ્રભુના શરીરને અગ્નિદાહ કર્યો હતો તે સ્થળે સ્તૂપ વગેરેની રચના કરીને દેવો સાથે ઇન્દ્ર મહારાજ સીધા નંદીશ્વર દ્વીપે જાય છે. ત્યાં પ્રભુના નિર્વાણ કલ્યાણકેનો અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરીને ઇન્દ્રો સહિત દેવો પોતપોતાને સ્થાને જાય છે. ઇન્દ્રો ગ્રહણ કરેલી તે દાઢાઓને માણુવક સ્તાંભમાં ડાબલાની અંદર મૂકીને પરમ ઉલ્લાસથી તે દાઢાની પૂજા કરે છે. ૪૧૧

તે દાઢાની પૂજાનું ફલ તથા કલ્યાણકેનું માહાત્મ્ય જણાવે છે:—

તેના પ્રભાવે ઇંદ્ર પામે વિજય મંગળ સર્વદા,
અજિત પ્રભુના પાંચ કલ્યાણક હરે સવિ આપદા;
તીર્થપતિના જીવન ઉત્તમ આત્મદષ્ટિ જગાવતા,
કર્મ શત્ર હડાવતા પુણ્યશાલી ભવ્ય વિચારતા. ૪૧૨

રૂપટાઈ:—તે દાઢાના પૂજનથી ઇંદ્ર મહારાજ હંમેશાં વિજય મંગળને પામે છે. આ રીતે દ્વંકામાં વર્ષાવેલા શ્રી અજિતનાથ પ્રભુના પાંચ કલ્યાણકો (ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલ અને નિર્વાણ) સર્વ આપત્તિઓને હરણ કરે છે. તીર્થપતિ એટલે તીર્થંકર પ્રભુના ઉત્તમ જીવન (તેના વાંચન-મનન કરવાથી) આત્મદષ્ટિને જગાવે છે. એટલે આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે તેમજ પોતાના આત્માનો પણ કેવી રીતે ઉદ્ધાર કરવો તે જણાવે છે. અને સ્નાન-

વરણ્યાદિ કર્મ રૂપી શત્રુઓને હઠાવે છે એટલે દૂર કરે છે. એ પ્રમાણે પુણ્યવાન ભવ્ય જીવો વિચારે છે. ૪૧૨

જિન નામ બાંધનાર જીવો દેવ નારકીનાં સુખ ફાળો કેવી રીતે સહન કરે? તે બીના જણાવે છે :—

એ પૂજ્ય પુરૂષો પૂર્વ ભવના તીવ્ર શુભ સંસ્કારથી,
શાસન રસિક સવિને બનાવું એહ ઉત્તમ ભાવથી;
વીસ થાનક આદિ તપને સાધતા સંયમી બની,
દેવ સુખમાં રાચતા ન શમે સહે પીડ નરકની. ૪૧૩

રૂપણાર્થ:—આ પૂજ્ય પુરૂષો તેમના પૂર્વ ભવના સારા સંસ્કારને લીધે, તેમજ “સર્વ જીવોને જૈન શાસનના રસિયા બનાવું” એવા પ્રકારની ઉત્તમ ભાવનાને લીધે, ચારિત્ર ગ્રંથથી કરી વીસ સ્થાનક વગેરે તપોની સાધના કરે છે એટલે તે તપો કરે છે. ત્યાર પછી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થએલા તેઓ ઉત્તમ દેવતાઈ સુખો પામે છે, તો પણ તેમાં રાચતા નથી. અથવા આસક્તિ વિના દેવ સુખોને ભોગવે છે. અને કદાચ જિનનામ બાંધ્યા પહેલાં જો નરકનું આયુષ્ય બાંધાઈ ગયું હોય તો તે જિનનામ બાંધનાર ભાવી તીર્થંકરના જીવ (પ્રથમની ત્રણ) નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં વેદનાને સમતા ભાવથી સહન કરે છે. પરંતુ હાય એમ કરતા નથી. ૪૧૩

છેલ્લા ભવમાં તીર્થંકરોનું વર્તન કેવું હોય તે બે શ્લોકમાં જણાવે છે :—

અંત્ય ભવમાં આલ્યથી પણ જ્ઞાન આદિ ગુણો ધરે,
પ્રૌઢ જેવા દીપતા મુશ્કેલીઓ પરની હરે;
યૌવને આસક્તિ ટાળી શુદ્ધ સંજમ પાલતા,
પરીપહો સહતા સમ બને માન અપમાનો થતા. ૪૧૪

રૂપણાર્થ:—તે તીર્થંકરો અંત્ય ભવમાં (છેલ્લા મોઢે જવાના મનુષ્ય ભવમાં) બાલપણથી જ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ ગુણોને ધારણ કરે છે. વળી બાળક છતાં પણ પ્રૌઢ જેવા એટલે અનુભવી જેવા જણાય છે. તથા પરની એટલે બીજાઓની મુશ્કેલીઓને દૂર કરે છે. વળી યૌવન વયમાં પણ આસક્તિ એટલે વિષયો ઉપરના અત્યંત રાગને દૂર કરીને શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે છે. વળી ક્ષુધા વગેરે પરીપહોને સમ ભાવે સહન કરે છે. તેમજ કોઈ તેમને માન આપે અથવા કોઈ તેમનું અપમાન કરે તે બંને ઉપર સરખા પરિણામ રાખે છે અથવા એકના ઉપર રાગ અને બીજાના ઉપર દ્વેષને ધારણ કરતાં નથી. ૪૧૪

છન્નસ્થ ભાવે મૌનધારી સ્વપરતારક થઈ અને,
વિચરતા પુણ્ય પ્રભાવે દેશના ઉપસર્ગને;
ટાળે સ્વભાવે શાંત સમતાદિક ગુણોને ધારતા,
શત્રુને પણ બોધ આપી મુક્તિ માર્ગે જોડતા. ૪૧૫

રૂપદર્શન:—વળી જ્યાં સુધી પ્રભુ છન્નસ્થ ભાવમાં વિચરે છે એટલે જ્યાં સુધી ચાર ધાતી કર્મોનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પામ્યા નથી ત્યાં સુધી મૌનને ધારણ કરે છે. અથવા કોઈની સાથે બહુ જ જરૂરી કારણ વિના પ્રાપ્તે બોલતા નથી. ત્યાર પછી કેવલજ્ઞાન પામી સ્વપરતારક એટલે પોતાનાં અને પરના તારનાર થઈને પૃથ્વી ઉપર ઉપદેશ આપતા વિચરે છે. પુણ્યના પ્રભાવથી ઉપસર્ગોને દૂર કરે છે. તેમનો સ્વભાવ તથા દેખાવ શાન્ત હોય છે, કારણ કે તેમનામાં ક્રોધ હોતો નથી. વળી સમતા વગેરે ગુણોને ધારણ કરે છે કારણ કે તેમનામાં રાગ દ્વેષ હોતા નથી. વળી શત્રુને પણ એટલે જેઓ પ્રભુને શત્રુ જેવા માનતા હોય તેમને પણ ઉપદેશ આપીને મોક્ષના માર્ગમાં જોડે છે. આ રીતે ૪૧૩-૪૧૪-૪૧૫મા શ્લોકમાં તીર્થંકર દેવનું જીવન દ્રુકમાં જણાવ્યું, તેને લગ્ય જીવો સમજીને જો જીવનમાં ઉતારે, તો તેઓ નક્કી પ્રભુના જેવા બની શકે, આ હકીકત બહુ જ મનન કરવા જેવી છે. ૪૧૫

હવે અંથકાર પ્રભુના જીવનને જાણીને તેમાંથી સાર લઈ પ્રભુના જેવા થવા માટે ઉપદેશ કરે છે :—

પ્રભુ જીવનને વાંચજો ને અન્યને સમજાવજો,
તત્ત્વ ચિત્તે ધારજો પ્રભુ માર્ગ માંહે વિચરજો;
આત્મ ગુણ રંગી બની બીજા જનોને તારજો,
પ્રભુ જીવનના લાલ ઇંડા મારી શિખામણ માનજો. ૪૧૬

રૂપદર્શન:—હા લગ્ય જનો! તમે આ બીજા શ્રી અજીતનાથ પ્રભુના જીવનને એટલે ચરિત્રને વાંચજો. અને તેમાંથી સારને ગ્રહણ કરજો. વળી ગ્રહણ કરેલો સાર બીજા જીવોને સમજાવજો. વળી તત્ત્વને એટલે સારને હૃદયમાં ધારી રાખજો. અને પ્રભુએ ઉપદેશેલા માર્ગને વિષે તમે વિચરજો એટલે તે ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલજો. વળી આત્મ ગુણરંગી એટલે આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ જે ગુણો તેમાં રમણતા કરી બીજા જીવોને પણ તારજો. આ પ્રમાણે પ્રભુના જીવનના એટલે ચરિત્રના ઘણાં અપૂર્વ લાલ છે એમ જાણીને મારી ઉપર કહેલી શિખામણને તમે માનજો. ૪૧૬

અંથકાર અંથને પૂરો કરતા અંથને વાંચનારા લગ્ય જીવોને શુભ આશીર્વાદ વગેરે બીજા જણાવે છે :—

દેશના ચિંતામણિનો ભાગ બીજો પૂર્ણતા,
પામે અહીં વાયકલહો નિજ આત્મ ગુણગણ રમણતા;
દેવ વિમલેશ્વર તથા ચક્રેશ્વરી પદ્માવતી,
વિદ્ય હરજો સંધના પૂરો સકલ વાંછિત તતિ. ૪૧૭

રૂપાર્થ:—અહીં આ દેશના ચિંતામણિ નામના અન્યનો બીજો ભાગ પૂરો થાય છે. એટલે આ અન્યમાં જણાવવામાં આવેલ બીજા શ્રી અન્નિતનાથનું ચરિત્ર તથા તેમની દેશના પૂરી થાય છે. હું ઇચ્છું છું કે, આ અન્યને વાંચનારા જીવો પોતાના આત્મ ગુણની રમણતાને પામો. અથવા આ વાંચીને સંસાર ઉપરની મોહ દશાનો ત્યાગ કરીને પોતાના આત્માના ગુણો જ્ઞાનાદિની રમણતા અથવા જ્ઞાનાદિના આનંદને પામો. વળી શ્રી સિદ્ધચક્ર ભગવંત અને વિમલેશ્વર દેવ તથા ચક્રેશ્વરી અને પદ્માવતી નામની શાસન દેવીઓ ચતુર્વિધ સંધના વિધોને હરજો એટલે નાશ કરજો. વળી સંધની સકલ વાંછિત તતિ એટલે સંધના સર્વ મનોરથોને પૂરા કરજો. ૪૧૭

અન્ય પૂરો થવાની સાલ વગેરે તથા કોની પ્રેરણાથી અન્ય રચના કરી તે જણાવે છે :—

સાગર ગગન આકાશ નયન પ્રમિત વિક્રમ વર્ષના,
આશ્વિન તણી ધનતેરશે ગુરૂ નેમિ સૂરીશ્વર તણા;
પદ્મસૂરિ દેશના ચિંતામણિ પર ભાગને,
શ્રાદ્ધ જેસંગભાઈ આદિ તણી સ્વીકારી વિનતિને. ૪૧૮

રૂપાર્થ:—સાગર એટલે ૪, ગગન એટલે ૦, આકાશ એટલે ૦, અને નયન એટલે ૨ એટલે સંવત ૨૦૦૪ની સાલમાં આસો મહિનાની ધનતેરસને દિવસે ગુરૂ મહારાજ શ્રીનેમિ-સૂરીશ્વરજીના વિનેચાણુ વિજયપદ્મસૂરિએ દાનાદિ સદ્ગુણી શ્રેષ્ઠિવર્ય શેરહલાલ જેસંગભાઈ-કાલીદાસ વગેરે સંધની વિનંતિનો સ્વીકાર કરીને આ શ્રી દેશના ચિંતામણિ મહાઅન્યના બીજા ભાગની રચના પૂર્ણ કરી (બનાવ્યો). ૪૧૮

આ અન્યનો રચનામાં કાંઈ ભૂલચૂક હોય તે માટે અન્યકાર માફી માગે છે :—

રાજનગરે વિરચતા ભૂલચક્ર માફી માગતા,
ભાવભક્તિ કરી પ્રભુની જીવન સફલું માનતા;
દેશના વિસ્તારમાં પ્રભુ શેષ જીવન ટૂંકમાં,
વર્ણવ્યું શશિની પરે હો અંથ વિજયી વિશ્વમાં. ૪૧૯

રૂપદ્રાર્થ:—આ ગ્રન્થની રચના રાજનગર એટલે ગુજરાત દેશની રાજધાની અમદાવાદ શહેરની અંદર કરી છે અને તે ગ્રન્થની રચનામાં કાંઈ ભૂતચૂક થઈ હોય તે હું તેની ક્ષમા ચાહું છું. અને હું આ ગ્રન્થની રચના દ્વારાએ પ્રભુની ભાવભક્તિ કરીને પોતાના જીવનને સફલ માનું છું. આ ગ્રન્થની રચનામાં પ્રભુની દેશના વિસ્તાર પૂર્વક જણાવી છે અને પ્રભુના બાકીના જીવનની બીના ટુંકામાં જણાવી છે. વળી આ ગ્રન્થ ચન્દ્રની જેમ આ વિશ્વમાં વિજયવંત થાયો. ૪૧૯

ગ્રન્થકાર ગ્રન્થ રચનાના ફલ સ્વરૂપ શુભ વિચારો જણાવે છે:—

રચના કરીને પુણ્ય બાંધ્યું તાસ ફલ રૂપ ચાહના,
એજ ભારી સર્વ જીવ સાધક બનો જિન ધર્મના;
મોક્ષના સુખને લહો હેજે પમાડો અન્યને,
જૈન શાસન વિજય પામો વિજય પ્રતિદિને. ૪૨૦

રૂપદ્રાર્થ:—આ ગ્રન્થની રચના કરીને મેં જે કાંઈ પુણ્યરૂપી ફલ પેદા કર્યું હોય તેના ફલ રૂપે ભારી એજ ઈચ્છા છે કે તમામ ભવ્ય જીવો, જૈન ધર્મના સાધનારા થાયો. અને તે ધર્મની સાધના કરી મોક્ષના સુખને પામો. અને જૈન ધર્મને સાધનારા બીજા જીવોને પરમ ઉદ્ધાસથી મોક્ષ સુખને પમાડનારા થાયો. વળી હું ચાહું છું કે આ શ્રીજૈન શાસન હંમેશાં વિજય પામો. વિજય પામો. ૪૨૦

દેશના ચિંતામણિના બાકીના ભાગોમાં શી હકીકત આવશે ? તે જણાવે છે:—

દેશના ચિંતામણિના હવે ત્રીજા ભાગમાં,
પૂજ્ય સંભવનાથ કેરી દેશના વિસ્તારમાં;
હું કહીશ ઈમ અનુક્રમે બાવીશ પ્રભુની દેશના,
બાવીશ ભાગોમાં જણાવીશ એહવી મુજ ભાવના. ૪૨૧

રૂપદ્રાર્થ:—હવે પછી શ્રી દેશના ચિંતામણિના ત્રીજા ભાગને વિષે પૂજ્ય તીર્થંકર શ્રી સંભવનાથ પ્રભુની દેશના વિસ્તાર પૂર્વક હું સમજાવીશ. અને એ પ્રમાણે અનુક્રમે બાવીસે જિનશ્વર પ્રભુની દેશના બાવીસ ભાગોની અંદર હું જણાવીશ એવી ભારી ભાવના છે. ૪૨૧

શ્રી દેશના ચિંતામણિનો બીજો ભાગ.

શ્રી ગૌતમ સ્વામીનો છંદ.

॥ રાગ-ભાત પૃથ્વી સુત પ્રાત ઊઠી નમો ॥

પૂજ્ય ગોયમા પ્રબલ પુણ્યોદયે આજ પ્રભાતમાં મેં નિહાલ્યા;
 વરસિયા મોતીના મેહ કંચનતણો સૂર ઊગ્યો હૃદયકમલ વિકસ્યા. પૂજ્ય ૧
 તેહ ગૌતમતણા જનક વસુભૂતિ વલિ જનની પૃથ્વી પ્રવર ગુણધરાએ;
 ગોત્ર ગૌતમ બલે ખ્યાતિ ગૌતમ લહ્યા ઈંદ્ર તિ મૂલ નામે નમીએ. પૂજ્ય ૨
 ઈંદ્ર સુર માનવા નિત સ્તવે જેમને ત્રિપદીને પામી ગુરૂ વીર વચને;
 મુહૂર્તમાં જે રયે પ્રથમ પૂર્વે પછી દ્વાદશાંગી નમો તે ગુરૂને. પૂજ્ય ૩
 નાથ વીર પ્રણીત મંત્ર જેને મહાનંદ સુખ કાજ થયો સૂરિ રાયા;
 તેહને ધ્યાવતા સ્વપરતારક થતા તેહ ગુરૂ પુણ્યથી આજ ધ્યાયા. પૂજ્ય ૪
 નામ જેનું લિયે સકલ ગુણી મુનિજનો ગોચરી ભ્રમણકાલે ઉમંગે;
 પોરિસી પ્રભણતા શયનકાલે મુનિ શ્રાવકો આદિમાં ભણત રંગે. પૂજ્ય ૫
 જેહ અષ્ટાપદે આપ લખિબલે જાય તે નિશ્ચયે સિદ્ધ હોશે;
 એહ પ્રભુ વીરના વચનને સુર કને ઈંદ્રભૂતિ મુણે મન ઉદ્ધાસે. પૂજ્ય ૬
 જાય નિજ શક્તિથી સર્વ પ્રભુ વંદતા વજ્રસ્વામિતણા જીવ અમરને;
 દેશના દેઈ પ્રતિબોધીને ઉતરતા પંદર ભાવિજિન તાપસોને. પૂજ્ય ૭
 દેઈ દીક્ષા અક્ષીણલખિથી પારણું ક્ષીરનું જે કરાવી ગુણીએ;
 કેવલાંબરતણી દક્ષિણા આપતા તેહ ગુરૂ ઈંદ્રભૂતિ નમીએ. પૂજ્ય ૮
 વીરપ્રભુ સિદ્ધ થયા તે પછી હરિ સુરો યુગપ્રધાનપણું જેનું વિચારી;
 ઉત્સવે વીરના પદ્મર થાપતા દીપતા બીજમતિ તેજ ધારી. પૂજ્ય ૯
 નામ ગૌતમતણું બીજ ત્રૈલોક્યનું ધ્યાન પરમેષ્ટી જિનરાજનું એ;
 નિત્ય પ્રભાતમાં બોલતા ભક્તના વાંછિતો જરૂર ફલતા નમો એ. પૂજ્ય ૧૦
 લખિનિધિ અમૃત અંગુષ્ઠમાં જસ વસે તેહ ગૌતમગુરૂ સ્તવન કરતાં;
 નેમિસૂરિ ગુરૂતણાપદસૂરિ પ્રતિદિને ગુરૂગુણાનંદ સુખ શાંતિ ભજતા. પૂજ્ય ૧૧

શ્રી ગૌતમ સ્વામીનું સ્તવન.

॥ રાગ—માત પૃથ્વી સુત પ્રાત ઊઠી નમો ॥

નમો નમો ગોયમા મુખ્ય એ ગણધરા સમરતા સર્વવાંછિત ફલે એ;
 સર્વ દેવો નરા જસ પદ્મ વંદતા હોંશથી વિદ્ય સવિ છેદતા એ. નમો ૧
 ગૌતમાન્વય કમલ ભાનુસમ ગુરુ ગુણી સર્વને રક્ષતા નિરભિમાની;
 વીરથી ભૂલ સુણી શ્રાદ્ધ આનંદને મિચ્છામિ દુક્કડં દેત નાણી. નમો ૨
 વીર પ્રભુ પદ્મકમલ ભ્રમરસમ શોભતા ભવ્યજનને પ્રતિબોધ બાણી;
 પ્રશ્ન બહુ પૂછતા પ્રભુ દીપે ઉત્તરો ગોયમા ઉચ્ચરી સુગુણખાણી. નમો ૩
 લખિધ નિધિ શ્રી હ્રી ધૃતિ કાંતિ લક્ષ્મીતણા કીર્તિના સ્થાન ગૌતમગુરુ એ;
 મુક્ત સંસારથી ભવ્ય આકૃતિધરા દર્શનાદિક ગુણી ગુરુ નમીએ. નમો ૪
 ચક્રિભુજ શારદા શુણ્વત ગૌતમ ગુણો માનુષોત્તર મહીધર નિવાસા;
 હસ્તિ પર ખેસતી ત્રિભુવનસ્વામિની વિવિધ આયુધધરા ગુણવિલાસા. નમો ૫
 તે સહસ વર ભુજધારિણી ગુરુતણા ભક્તનુ શિવ કરે સ્નેહ આણી;
 પીઠ સંસ્થિત જ્યાદિક સુરી સેવતી ગૌતમ પ્રણમતી પ્રીતિ આણી. નમો ૬
 જસ મુખ ગજ સમું અધિપતિ ચક્ષુનો જેહ જસ નેત્ર ત્રણ વીસ ભુજઓ;
 જસ આયુધધરો શ્રુતતણો અધિપતિ સેવતો ગુરુ ચરણ નિત્ય ધ્યાવો. નમો ૭
 સોલ વિદ્યા સુરી ઈંદ્ર ચોસઠ વળી ચક્ષુ ચોવીશ તિમ ચક્ષિણી એ;
 ચરણ ગૌતમતણા સેવતા નેહથી તેહ ગૌતમ ચરણ નિત સ્મરીએ. નમો ૮
 ધન્ય કૃતપુણ્ય જન જેહ ગૌતમ નમે પૂજતા ધ્યાવતા હર્ષ પામી;
 નેમિસૂરિ ગુરુચરણ પદ્મ સુપસાયથી ગુરુ શુણ્યા તીવ્રતપ આત્મરામી. નમો ૯

પ્રભાવિક મંત્રરાજ મહિમા ગર્ભિત

શ્રી ગૌતમ સ્વામીની પ્રાભાતિક સ્તુતિ.

॥ હરિગીત છંદ ॥

- શ્રી વીર પદ્મ ગગન દિવાકર શ્રી હ્રી લક્ષ્મી કીર્તિને,
ધૃતિ બુદ્ધિના સુવિલાસ ધર નમુ' ઇંદ્રભૂતિ ગણીશને;
અક્ષીણ મહાનસી લબ્ધિમંતા છદુ છદુ તપસ્વિ એ,
ગૌતમ નમુ' બેઠેલ વિકસિત કનક કમલ સિંહાસને. ૧
- મસ્તકે સોહંત છત્ર વીંજય ચામર યુગલથી,
ઈંદ્ર પણ જેને ભજે તે ઇંદ્રભૂતિ નમુ' હર્ષથી;
કલ્પતરૂ ચિંતામણિ તિમ કામધેનુ સમાન એ,
નામ જેનું જસ શક્તિ અપૂર્વ તે ગુરૂ પ્રણામીએ. ૨
- આનંદ ચિદ્ધર બ્રહ્મરૂપ સરસ્વતી ગૌતમ તણી,
નિત ભક્તિ કરતી નેહથી વર પદ્મ હૃદ સંવાસિની;
સર્વાંગ સુંદર દ્યુતિ ધરી શ્રીદેવી પણ જેને નમે,
તેહ ગુરૂને ધ્યાવનારા આતમા નિજ ગુણ રમે. ૩
- નંદા જ્યા અપરાજિતા વિજ્યા જ્યંતી દેવી એ,
તિમ સુભદ્રા દેવી આદિક ગુરૂતણા ગુણ ગૌરવે;
ગાવતી નિત નિત માનુષોત્તર ગિરિશિખર પર જે વસે,
દિવ્ય કાંતિ ભુજ હજારે શોભતી નિત મન વિષે. ૪
- પૂજ્ય ગૌતમ ગુરૂ તણા ગુણ ગાય ભૂષણ ધારિણી,
સંધના વિધ્નો હરંતી દેવી ત્રિભુવન સ્વામિની;
જસ સોલ હજાર યક્ષો દાસ વીશ ભુજ બલી,
તે દ્વાદશાંગી દેવ મહેરે સફળ હોવે મન રળી. ૫

શ્રુત દેવતા ગૌતમ ગુરુના ગુણ સ્મરણ બહુમાનથી,
 કરનાર જનના વિઘ્ન હરતી આપતી સુખ નિયમથી;
 સૌધર્મ હરિ ઇશાન હરિ તિમ ઈંદ્ર સનત્કુમારના,
 બ્રહ્મેન્દ્ર ભાવે ભક્તિ કરતા ગાંધ ગુણ ગૌતમતણા. ૬

આધીન જસ અડ નાગકુલ દીપે હજાર ફણાવલી,
 ધરણેન્દ્ર તે મંત્રરાજયુત ગૌતમ નમે સુકૃતાંજલી;
 સદ્ભાગ્યવંતા ઈંદ્ર સર્વે રોહિણી આદિક સુરી,
 યક્ષ યક્ષિણી ધ્યાવતા તે ઈંદ્રભૂતિ ગુણાવલી. ૭

શ્રી ગૌતમ સ્વામિતણી પદભક્તિથી અહિંયાં મળે,
 જલ અન્ન ધૃતિ સુખહેતુ અદ્ભુત લળિધિ વાંછિત સવિ ફળે;
 પરલોકમાં વર દેવ ઋદ્ધિ શ્રેષ્ઠ નરભવ શિવ મળે,
 આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ સંકટ વિઘ્ન ઉપસર્ગો ટળે. ૮

ઓઁ કૌં અને શ્રી હ્રીં સુમંત્ર ધ્યાન કાલે સવિ સુરા,
 પાસે કરી કર જોડ કાઉસગમાં સ્મરંતા શીલધરા;
 ધૂપ કર્પૂરાર્દ્રિકે હોંશે સદા ગૌતમ તણી,
 પૂજા કરંતા લળિધિ સિદ્ધિ ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ લહે વણી. ૯

ઈંદ્રિય વિજય કરનાર નિર્મલ વસ્ત્ર પહેરી ગુપ્તિને,
 સમિતિના ધરનાર ધ્યાવત ઈંદ્રભૂતિ ગુણત્રેણિને;
 શ્રુતસિંધુ કેરો પાર પામે જય વિજય વિશ્વે સદા,
 નેમીસૂરિ પદ પદ્મ મહેરે તે લહે શિવ સંપદા. ૧૦

॥ ओं नमः श्री सिद्धचक्राय ॥

ભાવ રત્નત્રયી હાયક-મહીયાત્મોદ્ધારક-પરમોપકારિશિરોમણિ

પરમગુરુ આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજય નેમિસૂરીશ્વર

ચરણકિંકર-વિનેયાણુ-શાસ્ત્રવિશારદ

કવિદ્વિવાકર-આચાર્ય શ્રીવિજય-

પદ્મસૂરિ-વિરચિત

॥ શ્રી ગૌતમ સ્વામીનો રાસ ॥

॥ મંગલાચરણ ॥

વિમલેશ્વર ચક્રેશ્વરી, પરિપૂજિત સિદ્ધચક્ર; નેમિ જિણુંદ ગુરુપદ નમી, જેને સેવે શક. ૧
તે શ્રી વીર જિણુંદના, એકાદશ ગણધાર; શ્રી ગૌતમ મોટા તિહાં, વિનયવંત સરદાર. ૨
એસતા વર્ષ પરાદીયે, પામ્યા કેવલનાણુ; તે ગૌતમ ગુરુ રાસને, વિરચું ધરી બહુ માન. ૩
સુણતાં લણુતાં સંપજે, દિનદિન મંગલમાલ; ગુરુ ગૌતમ ગુણ ગાવતાં, ધર્મ શાંતિ ત્રણ કાલ. ૪

॥ દુહા ॥

અદારમે ભવ વીરપ્રભુ, ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ; ગૌતમ તેના સારથી, તે સમયે કરે સેવ. ૧
વિશ્વાખાનંદી સિંહ થયો, વાસુદેવના હાથ; મરતાં આશ્વાસન દીયે, સારથિ નવકાર સાથ. ૨
સત્યાવીશમા ભવ વિષે, તે ત્રિપૃષ્ઠ વીર થાય; સારથિ ઇંદ્રભૂતિ થયા, સિંહ તે ખેડુત થાય. ૩

॥ દાળ પહેલી ॥

॥ રાગ-પ્રભુ આપ અવિચલ નામી છો, ॥

જંખૂદીપના ઉત્તમ ભરતે, મગધે નરપતિ ત્રેણિક વરતે;
ગુબ્બર ગામે વસુભૂમિ તણી, પૃથ્વીના સુત ઇંદ્રભૂતિ ગુણી. ૧
જ્યેષ્ઠા વૃશ્ચિક રાશી જન્મ્યા, દેખતા સૌજન હરખાયા;
ઉત્તમ લક્ષણધર કાલ ક્રમે, લણુવાની ઉંમર તે પાયા. ૨
વર રૂપ પ્રસિદ્ધ ચૌદ વિદ્યાને, જાણે ધારી વિનાયદિકને;
સોહે ધુર સંઘયણુ સંસ્થાને, સાત હસ્ત પ્રમાણુ ધરે તનને. ૩

તેજસ્વી દૈર્ઘ્યે મેરૂ સમા, ગંભીરતાએ સાગરની સમા,
 કર્યાં જિન પૂજાદિક પૂર્વભવે, લહે જ્ઞાનાદિક શુભ આજ ભવે. ૪
 વિદ્યાર્થી જેના પંચ સયા, મિથ્યામતિએ યસો કરિયા;
 પ્રતિબૂઝશે યસ તણા બ્હાને, વીર સંગે લેશે શિવપદને. ૫
 સવિ પંડિતમાં પંડિત મોટા, જગમાં ન જડે જેના ભોટા;
 નેમિ પદ્મ કહે પ્રભુ વીર કને, આવે તે સુણજો વર્ણનને. ૬

॥ દુહા ॥

ગૌતમ ગોત્ર ગગન રવિ, જેના બે લધુ ભાઈ; અગ્નિભૂતિ વાયુભૂતિ, સર્વજ્ઞાભિમાની. ૧

૧. દાળ ૨ ॥

॥ રાગ-જિનવર જગત દયાલ, ભવિયા ! જિનવર જગત દયાલ ॥

ઉપકારી મહાવીર નમો રે, નમો, ઉપકારી મહાવીર,
 ત્રીસ વરસ પછી સંયમધારી, ચક્રિનાણી વિચરંત;
 છન્નસ્થભાવે પ્રાપ્તે મૌની, શુભ ધ્યાનાદિકવંત. નમો રે૦ ૧
 ચરણે નમતા ઇંદ્ર ને પન્નગ, ડસતો એ સમતાવંત;
 શત્રુતાણું પણુ ભદ્ર કરંતા, અહિ સહસાર સુર હુંત. નમો રે૦ ૨
 આપ પસાયે ચંદનખાલા, લહે સુખ કેવલ નાણ;
 ઋણુવાલુકાતીર ગોદોહિકાસન, ચોવિહાર છદ્ધુશુભધ્યાન. નમો રે૦ ૩
 ક્ષપક શ્રેણિમાં વૈશાખ સુદની, દશમે કેવલી થાય;
 દેશના આપી તીર્થને થાપવા, પાવાપુરી પ્રભુ આય. નમો રે૦ ૪
 સમવસરણુમાં વીર વિરાજે, ચૌમુખ અડ પ્રાતિહાર;
 દેવ દુંદુભિ આકાશે વાજે, જલ થલ કૂલ વિસ્તાર. નમો રે૦ ૫
 વીંજાય આમર શિર પર સોહે, છત્ર રૂપે મનોહર;
 વૈર તણ સૌ દેશના સુણતા, ભૂખ તરસ પરિહાર. નમો રે૦ ૬
 દુર્લભ નરભવ પુણ્યે પામી, અપ્રમાદે કરી ધર્મ;
 મુક્તિ લહે સવિ તારકજનીને, એ જિન શાસન મર્મ. નમો રે૦ ૭
 સ્વર્ગથી ઉતરતા દેવ વિમાનો, ઇંદ્રભૂતિ નિરખંત;
 યસ પ્રભાવે અહીં દેવ આવે, ઇંમ જાણી હરખંત. નમો રે૦ ૮

પણ તે વિમાનો યજ્ઞ તણને, જય મહાવીર પાસ;
 મારાથી ચઢીયાતો એ કુણુ આવ્યો, સુરો જસ દાસ. નમો રે ૦ ૬
 અભિમાની તે લોકના વચને સાચી ન માને વાત;
 ગુજ સમ જાની કોઈ ન જગમાં, છૂટ્યા પંડિત પ્રખ્યાત. નમો રે ૦ ૧૦
 ઇત્યાદિ બોલી શિષ્યોની સાથે, વાદીને જીતવા જાય;
 પણ વીરપ્રભુના દર્શન કરતાં, અભિમાન ઉતરી જાય. નમો રે ૦ ૧૧
 એ કોણુ ? નિર્ણય છેવટ કરતાં, શ્રી વીર કિમ બોલાય;
 શિવ યજ્ઞ રાખે નેમિપત્ર વીરથી, હવે પ્રતિબોધ કરાય. નમો રે ૦ ૧૨

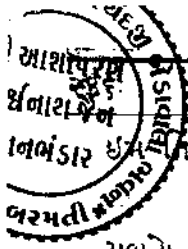
॥ દુહો ॥

નજીક સમય પ્રતિબોધનો, ઈંદ્રભૂતિનો આવે; અવળા પાસા પાન્યને, સવળા પુણ્યે થાવે. ૧

॥ ઢાળ ત્રીજી ॥

॥ રાગ-ગિન રાગ તાળ મલ્લિક વિરાજે ભોયણી ગામમે ॥

નમું ભાવ જિનેશ્વર સમવસરણમાં પ્રભુ મહાવીરને;
 ઈંદ્રભૂતિ બિલા મુંઝાચે, સમવસરણની પાસે;
 હું કયાં આવ્યો જીતવા વીરને, અપજયળહુ મુજ થાશે રે. નમું ૦ ૧
 ચાલે નહિ હિંમત વદવાને, વિજય મળે જો લાગ્યે;
 તો જગમાં જશ પુષ્કલ પામું, શું કરું ઈમ અકળાયે રે. નમું ૦ ૨
 શાંતિ ભરેલા મિષ્ટ વચનથી, ઈંદ્રભૂતિ મૂલ નામે;
 પ્રભુ બોલાવે સ્વાગત પૂછે, મનમાં અચંબો પામેરે. નમું ૦ ૩
 પ્રસિદ્ધ હું છું સર્વ જગતમાં, કોણુ મને ના જાણે;
 મુજ મન સંશય જો બોલે તો, સર્વજ્ઞ જાણું આને રે. નમું ૦ ૪
 પ્રભુજી જણાવે તમને સંશય, જીવનો છે એ જાણી;
 આશ્ચર્ય સાથે પ્રભુને માને, સર્વજ્ઞ સદ્ગુણુ જાણીરે. નમું ૦ ૫
 ઈંદ્રભૂતિ જે વેદ વાક્યના, ખોટા અર્થ કરતાં;
 ભૂલ સમજાવે સાચા અર્થો, સમજી સંશય હરતા. નમું ૦ ૬
 વૈશાખ સુદ અગીઆરસ કેરા, પૂર્વાર્દે દ્યે દીક્ષા;
 પંચ સયાં શિષ્યોની સાથે, પામ્યા હુવિહા શિક્ષારે. નમું ૦ ૭
 ગૃહિ પર્યાય પચ્યાસ વર્ષનો, એકાવનમા વર્ષે;
 સમ્યક્ત્વી ચઉનાણી ખનતા, દીક્ષા સાથે હર્ષેરે. નમું ૦ ૮

જીજ સંશય દૂર કરીને, દશ પંડિત પરિવારે;
 શિષ્ય બનાવ્યા ગણધર વિધિએ, પ્રભુએ તે અગિયારે રે. નમું ૯
 પ્રભુને વાસદેવ અલૌકિક, મિથ્યાત્વાદિ હઠાયા;
 જીજ બુદ્ધિથી ત્રિપદી પામી, દ્વાદશાંગી વિરચાયા રે. નમું ૧૦
 સ્વજનોદ્ધાર કરણ શુભ યોગી, ગણધર પદવી પાવે;
 આહારક રૂપથી ચઢીયાતું, ગણધર રૂપ જણાવેરે. નમું ૧૧
 લખિય આદિ સદ્ગુણનું વર્ણન, ચોથી ઢાળે કહીશું;
 નેમિસૂરિ પદ પદ્મપસાચે, ગૌતમ નામ જાપીશું રે. નમું ૧૨

॥ દુહા ॥

યક્ષરાજ શ્રી શારદા, ત્રિભુવન સ્વામિની નિત્ય; ગૌતમ ગણધરને સ્મરી, સાધે વાંછિત કાર્ય. ૧
 છઠ્ઠ છઠતપ પારણું, કરતા લખિય મહંત; શીલવંત શુર ગોયમા, પુણ્યવંત પ્રણમંત. ૨

॥ ઢાળ ચોથી ॥

॥ રાગ-તપ કરીએ સમતા રાખી ઘટમાં. ॥

મને પુણ્યેદ્યે પ્રભુ વીર મલિયા, સેવાથી વાંછિત સર્વિ કલિયા. મને ૦ એ ટેક.
 ઘડી ખેડા હું મિથ્યાત્વી હતો, પ્રભુ મ્હેરે દર્શનવંત થતો;
 સંયમ ગણધર પદવી પામ્યો, ચક્રનાણી લખિય ધરતો. મને ૦ ૧
 ઇમ ભાવી શુર ગૌતમ વિનયી, પ્રભુથી નિજ ભૂલને જાણી;
 આનંદને મિચ્છામિ દુઃખડ, દેત નઅ જની નાણી. મને ૦ ૨
 પરબોધ શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ વિચારી, પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછંતા;
 છત્રીશ સહસ્ર હજાર વાર પ્રભુજી, ભગવતીમાં ગૌતમ વદતા. મને ૦ ૩
 શાલ મહાશાલ ગૌતમ સાથે, અંપા નગરી આવંતા;
 ગાંગિલ બેન બનેવી દીક્ષા, ભાવી કેવલવંત થતા. મને ૦ ૪
 પ્રભુ વચને ગૌતમ તે જાણી, કેવલ સંશય ધારંતા;
 દેવ વચનથી અષ્ટાપદની, વાત સુણી મન હરખંતા. મને ૦ ૫
 ચારણુ લખિય બલે ત્યાં જાવે, પ્રભુ વંદી વિશ્રામંતા;
 વજ્ર જીવ તિર્યગ્જીભાદિક, પુંડરીક વાતે બોધંતા. મને ૦ ૬
 રાત રહી નીચે ઉતરંતા, પંદરસો તાપસ મલતા;
 પ્રતિબોધીને દીક્ષા દેતા, ક્ષીરના પારણુ તૃપ્ત કરતા. મને ૦ ૭

અક્ષીણ મહાનસી લબ્ધિ પ્રભાવે, ક્ષીર પાત્રે અંશુષ્ઠ ધરતા;	
થોડી ખીર સ્થલાને ખેંચે, પણ ખૂટે પોતે જમતા.	મને૦ ૮
પાંચસો જમતાં કેવલ પાયા, ત્રણ ગઠ જોઈ પંચ સયા;	
પ્રભુ દર્શન વાણી નિસુષુંતા, કેવલ પાયા પંચ સયા.	મને૦ ૯
પ્રભુ પાસે જઈ ગૌતમ જોલે, મુનિઓ ! પ્રભુને વંદીએ;	
કેવલી સર્વે ઈમ પ્રભુ વચને, જાણી ખમાવે સર્વેને.	મને૦ ૧૦
મુજ હીક્ષિત સવિ કેવલી હોવે, હું કેવલ પામીશ કે નહિ;	
પ્રભુ વચને એ સંશય ટળતો, રાગે ન કેવલી થઈશ સહી.	મને૦ ૧૧
અંતે આપણુ જે સમ થઈશું, એ પ્રભુ વચને રાજી થતા;	
ધ્યાન કોઈ મન ઠાવત ગૌતમ, પંચ નિમિત્તે પૂછતા.	મને૦ ૧૨
ગૌતમ નામ પરમ મંગલ એ, જપતાં ઇષ્ટ સકલ ફલતા;	
નેમિસૂરિ પદ પદ પસાએ, ગૌતમ ગુરુ ગુણ ગાવંતા.	મને૦ ૧૩

॥ દુહા ॥

સંયમ તપ વાસિત ગુરુ, મૃગાપુત્ર નિરખંત; સંચિત કર્મ ફલો કલી, ચેતાવે ચેતંત.	૧
ગુરુ ગૌતમને જોઈને, અતિમુક્ત હરખંત; ખાલ સંયમી કાઉસ્સંગે, કેવલનાણુ લહંત.	૨
ગૌતમને ઉદ્દેશીને, ઉત્તરાધ્યયને વીર; પ્રમાદ તજવાનું કહે, ગૌતમ ધીર ગંભીર.	૩
અકંઠાગ્રહ તિમ સંરલતા, ગૌતમમાં હૃદયાર; કેશી ગણધરને મળે, વિનય સાચવે સાર.	૪

॥ ઢાળ પાંચમી ॥

॥ રાગ-નિત્ય જિનવર મંદિર જઈએ ॥

પ્રભુ પાર્શ્વ પરંપર જાયા, કેશી ગણી ત્રણ જ્ઞાન સોહાયા;	
ગૌતમ તિંદુક વન આયા, મળ્યા પૂછી સાતા હરખાચારે;	
ગૌતમ ગુરુ વદો ભાવે, ગુરુ ભક્તિથી શિવ સુખ પાવેરે.	ગૌતમ૦ ૧
દેવાદિ મળ્યા તે પ્રસંગે, મહાવ્રત આદિકના રંગે;	
કેશી ગણધર પ્રશ્ન પૂછતા, ગૌતમ ગણી ઉત્તર દેતારે.	ગૌતમ૦ ૨
સુણી કેશી સ્તવે ગૌતમને, ગ્રહે પંચ મહાવ્રત સુમને;	
ખેડૂત તે સિંહ જીવ દેખી, વીરનો પ્રભુ તાસ હિતેષીરે.	ગૌતમ૦ ૩
ગૌતમથી હીક્ષા પમાડે, જોઈ પ્રભુને પડે ભવખાડે;	
ગૌતમ ! તે દર્શન તુજથી, પામ્યો સિદ્ધ થશે નિશ્ચયથીરે.	ગૌતમ૦ ૪

- નિર્વાણ નજીક જાણુંતા, પ્રભુ ગૌતમ લાલ મુણુંતા;
બૂઝવવા દેવશર્માને, મોકલે પ્રભુજી ગૌતમને રે. ગૌતમ૦ ૫
- પાવાપુરીમાં કાર્તિક વદની, અમાવસ્યા તણી એ રજની;
ચોવીહાર છઠ્ઠે શુકલધ્યાની, સ્વાતિમાં પ્રભુવીર નિર્વાણીરે. ગૌતમ૦ ૬
- પાછા વળતા ગૌતમ જોતા, ગગને સુર વીર સિદ્ધ હોતા;
જાણી નિર્વાણ ખિન્ન થઈ વદતા, અળગો કર્યો કિમ જાણુંતારે. ગૌતમ૦ ૭
- ભાંતે કહી પૂછીશ કેને, ગોચર કહેશે કોણ મને;
મુજ કેડે લાગશે શું એ, જાણ્યું કેવલ માગશે શું એરે. ગૌતમ૦ ૮
- બુધ રાખે કને અંતકાલે, પુત્રને વ્યવહાર ન ભૂલે;
મેં ઉપયોગ દીધો ન ત્યારે, કંઠ સૂકવે વીર ઉચ્ચારે રે. ગૌતમ૦ ૯
- તુજ વિરહે અધિકાર ભરતે, મિથ્યાત્વી ધ્રુવડ પ્રવર્તે;
જાણ્યું વીતરાગ રાગ ન ધારે, એક પાક્ષિક રાગને ટાળેરે. ગૌતમ૦ ૧૦
- ગૌતમ ચાર કર્મો ધાતી, હણી કેવલી થયા સુરજાતિ;
કેવલ નાણુનો મહિમા કરતા, કેવલી બાર વર્ષ વિચરતારે. ગૌતમ૦ ૧૧
- દેશના ઈં બહુ જન તાર્યા, મુનિઓ સોહમને ભજાવ્યા;
અનશન માસિક વૈભારે, સિદ્ધ ક્ષીણ અધાતી ચારેરે. ગૌતમ૦ ૧૨
- ગણધરમાં મહિમા શાલી, ગૌતમ લખી કરત દીવાળી;
નેમિસૂરિ પદ પદ પસાયે, ગાયા ગૌતમ હર્ષ ન માએરે. ગૌતમ૦ ૧૩

॥ દુહો ॥

ગૌતમ કુસુમે શોભતી, સદ્ગુણ લબ્ધિ સુગંધ;
ઈદ્રાદિક ગૌતમ સ્મરી, સ્તવતા ગુણ પ્રગંધ. ૧

॥ ગીત ॥

॥ રાગ-ઓગ્રજ રંગ વધામણાં પ્રભુ પાસના નામે ॥

ધર ધર લીલા દહેર નિત નિત ગૌતમ નામે; ગૌતમ ગણધરને નમો મન રાખી ઠામે;
નવકાર મોટો મંત્રમાં મેડે ગિરિમાં રાજે, તારામાં જિમ ચંદ્ર ગૌતમ ગુરૂ તિમ છાજે. ૧

હંસ વસે જિમ માનસે તિમ સદ્ગુણ ગુરૂમાં, રત્નાકરે જિમ રત્ન લબ્ધિ ને સિદ્ધિ ગુરૂમાં;
ગૌતમ સુર તડે આદિથી ચલીયાતા જગમાં, તે ગુરૂ ધ્યાને જાય સઘલા દિવસ હરખમાં. ૨

કામિત દાયક ગૌતમે જય વિજય લહીજે, રોગ ઉપદ્રવ સંકટો નામ સ્મરતાં ટળીજે;
ઓં હ્રીં અક્ષર સાથ ગૌતમ મંત્રને ધ્યાવો, ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ કલ્યાણ સંપદ નવનિધિ પાવો. ૩

ધન્ય એ પૃથ્વી માતને રત્ન કુક્ષિણી માયા, ધન્ય વસુભૂતિ તાતને જેના કુલ અવતરિયા;
ધન્ય મહાવીર દેવ જે ગૌતમ શિષ્ય પાયા, જિન શાસન જયવંત ગૌતમ ગુરુગુણ ગાયા. ૪

॥ કૃષ્ણશ ॥

॥ રામ-આયા ગાયા રે મહાવીર જિનેશ્વર ગાયા. ॥

ગાયા ગાયા રે ગુરુ ગૌતમના ગુણ ગાયા.

જિન શાસનમાં શ્રી વીર મંગલ ગૌતમ મંગલ પાયા;

સ્થૂલિકદ્રાદિક મંગલ મંગલ શ્રી જૈનધર્મ કહાયા રે. ગુરુ ૧

વર્ષ પચાસ ગૃહે બેતાલીસ વર્ષ આરિત્ર ધરાયા;

તેમાં ત્રીસ વરસ વીર સેવા બાર કેવલી પર્યાયા રે. ગુરુ ૨

બાણું વરિસ વય ગૌતમ ગણધર પ્રભુની પછી શિવ પાયા;

ગૌતમ સોહમ વિષુ નવ પ્રભુની છાયામાં શિવ પાયા રે. ગુરુ ૩

જૈનપુરી અમદાવાદ મધ્યે, ચાતુર્માસ ઠરાયા;

શ્રી ગુરુ આણુ ગુણી સંઘ વિનતિ, પુણ્યે અવસર આયા રે. ગુરુ ૪

હુ સહસ પંચ સંવત્સર ગૌતમ કેવલ દિવસ સુહાયા;

નેમિસૂરી પદ પદ પસાચે ગૌતમ રાસ રચાયા રે. ગુરુ ૫

ગૌતમ રાસ લણુંતા સુણતાં, કલ્યાણ કમલા આયા;

પદસૂરિ ગુરુ ગૌતમ મહેરે, ધર્મ કરો હરખાયા રે. ગુરુ ૬

॥ શ્રી ગૌતમ સ્વામીના રાસ સંપૂર્ણ. ॥

॥ આત્મતત્ત્વ ચિંતના ॥

જ્ઞાનાદિ રત્નોથી ભરેલો આત્મા નિધિ જેહવો,
 દ્રવ્યથી તે નિત્ય પર્યાયે અનિત્ય પિછાણવો;
 વિવિધ કર્મેણે કરે જે કર્મફલને ભોગવે,
 કર્મેદ્યે ભવમાં ભમે કર્મક્ષયે શિવપદ લહે.

સંસારી એવો આત્મા પણ સિદ્ધ કેરો આત્મા,
 સ્ફટિક જેવો નિજ ગુણોથી પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મા;
 કર્મના સંયોગ વિરહે સ્વરૂપ જુદા બેઉના,
 કર્મ કારણ છંડનારા પામતા સુખ મુક્તિના. ૨

હે જીવ? તું છે કોણ? શાથી જન્મ પામ્યો નરભવે,
 શું વિચારે? શું વહે? ને શું કરે? ને તેં હવે;
 શુભ ગતિને પામવા શુભ કાર્ય સાધ્યા કે નહી,
 હાલ નિજ ગુણમાં રમે કે પરગુણો માંહી સહી. ૩

જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણવંત તું તારા ગુણો તારી કને,
 પર વસ્તુનો સંયોગ છે દુઃખની પરંપર નિત તને;
 જ્ઞાનાદિ ગુણથી ભિન્ન જે પર વસ્તુ તેને માનીએ,
 આત્મતત્ત્વ સ્વરૂપ રંગી પૂજ્ય સાચા માનીએ. ૪

સન્માર્ગ ગામી આત્મા છે મિત્ર જેવો તેહથી,
 વિપરીત શ સમાન ભાખ્યો ના ખસીશ તું માર્ગથી;
 શીલ સમતા સંયમી થઈ આત્મતત્ત્વ વિચારજે,
 નેમિસૂરિ પદ પદ્મ સેવી મુક્તિ મહેલે મ્હાલજે. ૫

